

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE
VOL. XXXI, 2013

S U M A R

FRONTIERA CREȘTINĂȚĂȚII ȘI CRUCIADA TÂRZIE

ȘERBAN PAPACOSTEA, <i>Moldova și unirea bisericilor din Apus și Răsărit. Vremea lui Alexandru cel Bun</i>	9
VIRGIL CIOCÎLTAN, <i>Ordinul Teuton și Moldova în negocierile ungaro-polone de la Lubowla în martie 1412</i>	27
ANDREI PIPPIDI, <i>Despre „Dan voievod”. Rectificări cronologice și genealogice</i>	47
ȘTEFAN ANDREESCU, <i>Veneția și Muntele Athos</i>	97
OVIDIU CRISTEA, <i>Știri, politică și război în corespondența domnilor munteni cu Brașovul și Sibiul (sec. XV-XVI)</i>	105

ISTORIE SOCIALĂ ȘI PRACTICI JURIDICE

ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Epigrafi, genealogie, istorie. Noi contribuții</i>	145
VIOLETA BARBU, <i>„Punerea de feciori”: practica socială a adopției în Țara Românească în secolul al XVII-lea</i>	185

ELENA BEDREAG, „Viind ceasul sfârșitului meu”: succesiune și practică testamentară în familia Catargi.....	209
--	-----

IMAGINEA MONARHULUI IDEAL

MIANDA CIOBA, <i>Imagologie royale et identité collective: lectures du blason dans la Castille des rois catholiques</i>	233
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, <i>Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărași și figura ctitorului ideal în Moldova secolelor XV–XVI</i>	275

IZVOARE DE ALTĂDATĂ

OLIMPIA MITRIC, <i>Un nou exemplar din Mineiul slavon imprimat la Veneția, în tipografia lui Božidar Vuković</i>	299
PETRONEL ZAHARIUC, <i>Documente slavo-române (1551-1569) din arhiva mănăstirii Simonopetra (Muntele Athos) privitoare la istoria Țării Românești</i>	309
ADDENDA ET CORRIGENDA	343

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE	365
Luigi Ferdinando Marsigli, <i>Stato militare dell’Impero ottomanno</i> , a cura di Raffaella Gherardi, Rubbettino Università, 2012, 165 p.; <i>Documente românești din arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos, Catalog (II)</i> , editat de Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, Ioan Caproșu, Edit. Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013, 324 p.; Ioan Iufu, Victor Brătulescu, <i>Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul mănăstirii Dragomirna</i> , ediție îngrijită de Olimpia Mitric, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, 276 p.; Șerban Turcuș (coord.), Adinel Dincă, Mihai Hasan, Victor Vizauer, <i>Antroponimia în Transilvania Medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații</i> , 2 vol., Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2011, 372 p. și 1346 p.; Jakó Zsigmond, <i>Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709-1732)</i> , Erdelyi Múzeum Egzesület, Kolozsvár, 2012, 253 p.; Mircea Ciubotaru, <i>Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie</i> , Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013, 430 p.; Marian Coman, <i>Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)</i> , Polirom, Iași, 2013, 357 p.; Ioan Aurel Pop, <i>Biserica, societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea. Între acceptare și excludere</i> , Edit. Academiei Române, București, 2012, 122 p.; <i>Ritual, Images and Daily Life. The Medieval Perspective</i> , ed. de Gerhard Jaritz, Lit Verlag, Zürich, Berlin, 2012, 247 p.; Elisabeta Negrău, <i>Cultul</i>	

suveranului sud-est european și cazul Țării Românești. O perspectivă artistică, Edit. Lumen, Iași, 2011, 280 p.; Bogdan Murgescu, *Țările Române între Imperiul otoman și Europa creștină* (colecția *Historia*), Polirom, Iași, 2012, 364 p.; Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra(sec. XV-XVI)*, Edit. Muzeului Național al Literaturii Române (Colecția „Aula Magna”), București, 2013, 281 pages avec cartes et facsimiles; Maria Pia Pedani, *Venezia, porta d’Oriente*, Bologna, Il Mulino, 2010, 334 p.; Giorgio Ravegnani, *Bisanzio e le crociate*, Bologna, Il Mulino, 2011, 173 p.; Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului. Monografie arheologică și istorică*, Edit. Mitropolit Iacov Putneanul, [Putna], 2012, 180 p. + 26 pl. în afară de text. [Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna - 4]; Dan Mohanu, *Arheologia picturilor murale de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș*, Edit. A.R.A. – Arhitectură, Restaurare, Arheologie, București, 2011, 391 p. + 123 pl.; Claudiu Neagoe, *Câmpulungul medieval și premodern*, Edit. Ars Docendi, București, 2012, 184 p.; *Orașele, orașenii și banii. Atitudini, activități, instituții, implicații (secolele XVI-XX)*, ed. Laurențiu Rădvan și Bogdan Căpraru, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași (colecția ”Historica”), Iași, 2011, 434 p.; *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, ed. Dumitru Țeicu și Rudolf Gräf, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 492 p.; Raia Zaimova, *Aux sources de l’histoire balkaniques et l’impact francophone*, Les Editions Isis, Istanbul, 2012, 201 p.

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE	437
IN MEMORIAM Dumitru Nastase (1924-2013)	441
ABREVIERI	447

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. XXXI, 2013

SOMMAIRE

LA FRONTIERE DE LA CHRETIENTE ET LA CROISADE TARDIVE

ȘERBAN PAPACOSTEA <i>La Moldavie et l'Union des Eglises Orientale et Occidentale. Le règne d'Alexandre le Bon</i>	9
VIRGIL CIOCÎLTAN, <i>L'Ordre Teuton et la Moldavie dans les négociations de Lubowla (mars 1412) entre Hongrie et Pologne</i>	27
ANDREI PIPPIDI, <i>Sur « Dan voievode ». Rectifications chronologiques et généalogiques</i>	47
ȘTEFAN ANDREESCU, <i>Vénice et Mont Athos</i>	97
OVIDIU CRISTEA, <i>Nouvelles, politique et guerre dans la correspondance des princes valaques avec les villes Brasov et Sibiu (XVe-XVIe siècles)</i>	105

HISTOIRE SOCIALE ET PRATIQUE JURIDIQUE

ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Épigraphie, généalogie, histoire. Nouvelles contributions</i>	145
VIOLETA BARBU, « Prendre en charge des fils »: la pratique sociale de l'adoption en Valachie, au XVII ^e siècle.....	185
ELENA BEDREAG, « L'heure de mon trépas s'approchant »: succession héréditaire et pratique testamentaire dans la famille Catargi.....	209

L'IMAGE DU PRINCE IDEAL

MIANDA CIOBA, <i>Imagologie royale et identité collective: lectures du blason dans la Castille des rois catholiques</i>	233
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, <i>Le Dit du monastère de Pângărași et la figure du ktitor idéal dans la Moldavie des XVe-XVIe siècles</i>	275

SOURCES D'AUTREFOIS

OLIMPIA MITRIC, <i>Un exemplaire inédit de Minologhion slavon imprimé à Venise par Božidar Vuković</i>	299
PETRONEL ZAHARIUC, <i>Documents slavo-roumains (1551-1569) de l'archive du monastère Simonopetra (Mont Athos) concernant l'histoire de la Valachie</i>	309
ADDENDA ET CORRIGENDA	343
COMPTES-RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	365
LIVRES REÇUS A LA REDACTION.....	437
IN MEMORIAM	441
ABREVIATIONS	447

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

VOL. XXXI, 2013

CONTENTS

THE FRONTIER OF CHRISTIANITY AND THE LATER CRUSADES

ȘERBAN PAPACOSTEA, <i>Moldavia and the Union of the Western and Eastern Churches during the Reign of Alexander the Good</i>	9
VIRGIL CIOCÎLTAN, <i>The Polish-Hungarian Negotiations from Lubowla over the Teutonic Order and Moldavia (March 1412)</i>	27
ANDREI PIPPIDI, „Dan voievod”. <i>A Revised Chronology and Genealogy</i> ..	47
ȘTEFAN ANDREESCU, <i>Venice and Mount Athos</i>	97
OVIDIU CRISTEA, <i>News, Politics and War: Wallachian Correspondence with Kronstadt and Hermannstadt (15th-16th c.)</i>	105

SOCIAL HISTORY AND JUDICIAL PRACTICES

ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Epigraphy, Genealogy and History. New Contributions</i>	145
---	-----

„Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXXI, 2013, p. 1-449

VIOLETA BARBU, <i>The Social Practice of Adoption in Wallachia in the 17th Century</i>	185
ELENA BEDREAG, <i>Inheritance and Testamentary Practices in the Catargi Family</i>	209

THE IMAGE OF THE IDEAL KING

MIANDA CIOBA, <i>Royal Image and Common Identity. Interpreting the Castilian Coat of Arms of the Catholic Kings</i>	233
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, <i>The Tale of the Pângărași Monastery and the Ideal Founder in Fifteenth and Sixteenth Century Moldavia</i>	275

SOURCES FROM THE PAST

OLIMPIA MITRIC, <i>A New Copy of the Slavonic Menaion Issued by Božidar Vuković's Venetian Printing Press</i>	299
PETRONEL ZAHARIUC, <i>Wallachian Slavonic Documents from the Archive of the Athonite Monastery Simonopetra (1551-1569)</i>	309
ADDENDA ET CORRIGENDA.....	343
BOOK REVIEWS.....	365
BOOKS RECEIVED BY THE AUTORS.....	437
IN MEMORIAM.....	441
ABBREVIATIONS.....	447

FRONTIERA CREȘTINĂȚII ȘI CRUCIADA TÂRZIE

MOLDOVA ȘI UNIREA BISERICILOR DIN APUS ȘI RĂSĂRIT.

VREMEA LUI ALEXANDRU CEL BUN

ȘERBAN PAPACOSTEA*
serbanpapacostea@gmail.com

În evoluția Moldovei de la *voievodat* la *domnie* – adică stat în stadiu avansat de preluare efectivă a controlului asupra teritoriilor pe care le-a integrat în hotarele sale în rapidă expansiune în perioada precedentă și cu statut recunoscut în relațiile internaționale –, personalitatea lui Alexandru cel Bun și vremea cât a cărmuit țara – 1400-1432 – au pus pecetea ireversibilității. Opera sa de organizator, repetat elogiată de cronicarii moldoveni și nu în ultimul rând de istoricul de larg orizont care a fost Dimitrie Cantemir¹, și cărmuirea echilibrată a țării în fruntea căreia s-a aflat timp de mai bine de trei decenii prin conjuncturile schimbătoare ale raporturilor internaționale sunt mărturia însușirilor sale de om de stat în toată puterea cuvântului. Însăși longevitatea domniei întărește această apreciere.

Descendent al unei dinastii cu contribuții însemnate la constituirea celui de al doilea stat întemeiat de români, înscăunat cu sprijinul domnului celui dintâi stat românesc, Mircea al Țării Românești, Alexandru și-a fixat dintru început direcțiile în care a orientat politica externă a țării, reazem solid al puterii sale. Probabil concomitent sau la

---

* membru corespondent al Academiei Române.

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, ESPLA, București, 1958, p. 75-80; Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, ESPLA, București, 1958, p. 235-236; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. după originalul latin de Gh. Guțu, Editura Academiei, București, 1973, p. 135-136, 247.

“Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 9-25

scurt interval, el a întreprins demersuri în cele două direcții care aveau să rămână definitorii pentru Moldova vremii sale și pentru propria sa putere. La 26 iulie 1401, Sinodul Patriarhiei din Constantinopol, punând capăt refuzului său anterior de a consfinți numirea în fruntea bisericii Moldovei a ierarhului ales de domnul țării, Iosif, „*localnic și înrudit cu familia domnitoare a țării*”, constatând în urma unei noi investigații că el fusese hirotonisit la Halici – în cadrul unei mitropolii recunoscute de Constantinopol – și nu în Serbia, îi recunoaște candidatului lui Alexandru titlul de arhiepiscop și dreptul de a-și oficia funcția². Țara și domnul ei dobândeau acum consacrarea spirituală a puterii lor din centrul principal al bisericii răsăritene, Patriarhia și Sinodul din Constantinopol; cu dreptul câștigat de a-și desemna propriul mitropolit. Scurt timp după această evoluție însemnată, la 12 martie 1402, domnul Moldovei, invocând exemplul predecesorilor săi Petru și Roman și desigur în urma unor negocieri despre care nu avem date lămuritoare, a scris actul prin care se îndatora să acorde *ajutor și sfat* regelui Poloniei „*contra oricărui dușman al său, neexceptând niciodată pe nimeni*” și, adaugă actul, „*să nu ne căutăm alt domnitor*”. În terminologia feudalismului occidental, domnul Moldovei devenea vasalul regelui Poloniei, sub tutela politică a căruia se așeza³. De acum înainte, Alexandru, domnul Moldovei, îmbina protecția politică solicitată și obținută de la un suzeran catolic cu consacrarea spirituală a puterii de forul suprem al bisericii răsăritene.

---

² **FHDR**, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XIV*, ed. Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Editura Academiei, București, 1982, p. 273-276; Vitalien Laurent, *Aux origines de l'Eglise de Moldavie. Le Métropolitain Jérémie et l'évêque Joseph*, în **REB**, V, 1947, p. 158-170. Pentru tot ceea ce privește relația dintre cel de al doilea stat românesc și statul și biserica bizantină în intervalul luat în considerare în studiul de față, rămâne fundamental studiul lui Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în idem, *Bizanțul, biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ediție îngrijită de pr. prof. dr. Vasile Munteanu, Editura Trinitas, Iași, 2003, p. 15-94, chiar dacă lucrări ulterioare impun unele întregiri și revizui. Pentru bibliografia esențială a temei, v. lucrarea mai recentă a lui Andronikos Falangas, *Présences grecques dans les Pays Roumains (XIVe-XVIe siècles). Le témoignage des sources narratives roumaines*, Editura Omonia, Bucarest, 2009.

³ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, *Viața Românească*, Iași, 1932, p. 621-622; potrivit unei surse polone mai târzii, Alexandru ar fi stabilit legături cu polonii „chiar din anul urcării pe tron a voievodului”; Constantin Rezachevici, *Mircea cel Bătrân și Moldova*, în **RdI**, XXXIX, 1986, nr. 8, p. 755.

Situație originală, care avea să se răsfrângă multiplu în politica Moldovei în cursul domniei lui Alexandru și în vremea succesorilor săi. Până aproape de sfârșitul lungii sale domnii, Alexandru a rămas fidel acestei duble polarități a politicii sale externe, opțiune considerată de el a fi cea mai avantajoasă în condițiile situației geopolitice a Moldovei.

Pentru evoluția Moldovei dela statutul de voievodat (ducat) dependent de Regatul Ungar spre formula *domniei*, a statului de sine stătător, a fost decisivă constituirea mării puteri care a rezultat din asocierea dintre Regatul Polon și Marele Cnezat al Lituaniei. Noua mare putere din spațiul central-est european a contrabalansat-o pe cea a Regatului Ungar și a îngrădit aspirațiile acestuia de dominație la nord și est de coama Carpaților Răsăriteni, masiv afirmate în urma respingerii din regiune a puterii tătare în deceniile precedente. Acceptarea suzeranității polone în persoana regelui Vladislav Jagiello în 1387 de voievodul Petru al Moldovei, care a înfăptuit omagiul vasalic impus de tradiția politică polonă dar a depus jurământul de fidelitate în mâinile unui prelat ortodox din spațiul lituaniano-rus, a integrat țara în aria de hegemonie a Uniunii Polono-Lituaniene de confesiune oficial catolică dar care, în această fază timpurie, își menaja masa de populație rusă ortodoxă; ceea ce i-a îngăduit și lui Alexandru să obțină în același timp legitimarea spirituală a puterii din partea bisericii răsăritene.

În anul 1393, un act emis de cancelaria domnească a Moldovei consemna extinderea hotarelor țării „dela Plonini la Marea cea Mare” și, implicit, excluderea din regiune – viitoarea *Țară de Jos*, adică sudul Moldovei – a Regatului Ungar. Antagonismul dintre Regatul Ungar și Uniunea Polono-Lituaniană pentru dominarea teritoriilor ruse apusene – cnezatele Halici și Volhinia – și a celor din cuprinsul viitorului principat al Moldovei, spațiu pe care Ungaria îl dominase intermitent în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, ultima oară sub regele Ludovic de Anjou, a constituit trăsătura dominantă a cadrului geopolitic și geostrategic al istoriei țării. Antagonismul dintre cei doi actori principali ai relațiilor internaționale a lăsat uneori locul cooperării, când aliații minori ai acestora – îndeosebi Ordinul Teutonic în nord și Moldova în sud - deveneau obiectul tranzacțiilor dintre ei. Țel permanent al politicii regelui Ungariei cu manifestări recurente a fost desfacerea Uniunii Polono-Lituaniene, cu perspectiva implicită a restaurării hegemoniei ungare în regiune. Din Peninsula Balcanică avansa puterea otomană, care a lovit Moldova pentru prima oară în zilele lui Alexandru cel Bun. Linia de

comunicare și discretă cooperare polono-otomană începe să se afirme în aceiași vreme, chiar dacă, intermitent, Polonia s-a încadrat și în proiectele și chiar în acțiunile de cruciată antiotomană.

Interacțiunea acestor factori ai relațiilor internaționale în spațiul în care era cuprinsă Moldova – interacțiune care a întrerupt repetat tendințele majore – *permanențele* –, cedând locul unor abateri de durată mai scurtă sau mai lungă – explică succesivele modificări ale legăturilor interstatale, alianțe și conflicte: permanențe rezultate din interesele geostrategice majore și devieri dela acestea, provocate de situații conjuncturale noi.

Eșichierul politic internațional al spațiului în care era cuprinsă Moldova s-a complicat și mai mult în prima jumătate a secolului al XV-lea ca urmare a puternicelor tensiuni generate de încercările la scară europeană de a realiza unirea între cele două mari confesiuni între care era împărțită lumea creștină, cea răsăriteană, ortodoxă sau greacă în denumirea curentă, și cea apuseană, catolică. Amenințarea turco-otomană tot mai apropiată de capitala Imperiului Bizantin, acesta însuși tot mai puțin capabil să se salveze cu forțele proprii, i-a silit pe conducătorii săi – împărați și cler – să caute în Apus salvarea; Apusul însă condiționa lansarea acțiunii salvatoare de înfăptuirea unirii bisericești, pe baza propriilor sale formule de dogmă și ritual. Dela Occidentul obosit de cruciate și tot mai mult preocupat de propriile sale frământări eclesiastice și politice – schisma papală și lenta gestație a națiunilor și a statelor naționale –, privirile disperate ale Bizanțului s-au îndreptat tot mai mult spre puterile catolice din Europa Centrală, Ungaria și Uniunea Polono-Lituaniană și spre statele asociate lor, Țara Românească și Moldova. Inițiativele bizantine în această direcție s-au intensificat pe măsura sporirii amenințării otomane asupra capitalei imperiului. Unirea fiind condiția obligatorie a cruciatei, ea nu se putea înfăptui decât solemn în cadrul unui conciliu ecumenic în urma discutării și rezolvării problemelor în litigiu între cele două segmente ale creștinătății. Locul în care urma să se desfășoare conciliul – Ungaria și Polonia și-au oferit ospitalitatea, cu generozitate deloc dezinteresată – și modalitatea unirii – generală sau regională – au format obiectul a repetate consultări chiar înainte de decizia care a fixat locul și data conciliului, Konstanz, 1414, unde avea să fie abordată, fie și numai în subsidiar, problema unirii. Preludiile acestei decizii, desfășurarea conciliului, discuțiile cu privire la problema unirii celor două fragmente ale creștinătății s-au repercutat masiv și în spațiul

dominat de Ungaria și Polonia și, pe cale de consecință, și asupra Moldovei.

Alexandru a respectat riguros angajamentele asumate față de suzeranul său polon⁴. În două împrejurări înainte de 1412, an de însemnătate excepțională în relațiile internaționale ale regiunii – la 1 august 1404 la Camenița și la 6 octombrie 1407 la Lwow, – el a înnoit angajamentul de fidelitate față de Vladislav Jagiello⁵. Dând curs, desigur, unei sugestii polone, el a întreprins repetat acțiuni politice și militare împotriva Regatului Ungar, pentru a slăbi impactul inițiativelor și acțiunilor lui Sigismund de Luxemburg în sprijinul Ordinului Teutonic.

În 1403, un corp de oaste moldovenesc a intervenit în Maramureș în sprijinul adversarilor regelui Ungariei⁶. În iulie 1410, un corp de oaste moldovean a participat alături de poloni și lituanieni la marea bătălie de la Tannenberg, înfruntare încheiată cu o grea înfrângere pentru Ordinul Teutonic⁷. Impact puternic asupra relațiilor polono-ungare a avut acțiunea domnului Moldovei care, în urma încheierii la 25 mai 1411 a unui autentic tratat de alianță explicit antiungară cu regele Poloniei, cu angajamente reciproce de sprijinire⁸, a preluat din mâinile genovezilor așezarea Chilia-Licostomo, de însemnătate majoră pentru comerțul pontic al Ungariei⁹. Segment al mării înfruntări dintre Polonia-Lituania, de o

---

⁴ Pentru relațiile moldo-polone în intervalul cercetat în studiul de față, lucrările esențiale sunt: Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, București, 1941 (extras din **RIR**, X, 1940); Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia, secolele XIV-XVI*, Editura Academiei, București, 1985; Iłona Czamanska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polska, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Wjawnictwo Naukowe VAM, Poznan, 1996.

⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 625-626 și 628-630.

⁶ Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und der Aufruhr von 1403 gegen Sigismund von Luxemburg*, în **RRH**, XV, 1976, nr. 3, p. 404-405

⁷ V. Ciobanu, *op. cit.*, p.30. Plin de încredere în victoria cavalerilor teutoni asupra adversarilor lor, Sigismund le impusese în prealabil condiția ca, din teritoriile pe care urmau să le cucerească, să restituie Ungariei cele care îi aparținuseră, între care anume „aliquas terras ut sunt terre Russie, Podolie et Moldavie, que volgari nomine Minor Walachia nominatur...”; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, ed. An. Lewicki, Cracoviae, 1891, p. 35-36 (*Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, XII,2).

⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 637-639.

⁹ Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, 1964, nr. 5. p. 1138; excelentă analiză a antecedentelor internaționale ale reglementării din 1412 la Josef Garbacik, *Stanowisko cesarstwa i papiestwa wobec wielkiej wojnej*

parte, și Ungaria și Ordinul Teutonic, de altă parte, acțiunea domnului Moldovei la Dunărea pontică, a dus la paroxism antagonismul dintre cele două tabere; în cursul negocierilor de pace dintre acestea, Sigismund de Luxemburg a afirmat răspicat că nereglementarea statutului Moldovei în sensul dorit de el – desigur în prim plan se afla problema Chilieii – ar fi devenit inevitabil „scânteia declanșatoare a războiului” („scintilla guerram paritura”)¹⁰. Rezolvarea acestei chestiuni și a celorlalte din vastul contencios politic-teritorial polono-ungar – rezolvare fragilă și repetat subminată de interesele contradictorii ale protagoniștilor scenei internaționale din regiune – s-a înfăptuit prin compromisul de la Lublau în martie 1412 între Vladislav Jagiello și Sigismund de Luxemburg, moment deschizător de largi perspective pentru ansamblul Europei. Compromisul polono-ungar s-a încheiat inevitabil pe seama aliaților lor minori, obiect al competiției: Sigismund s-a angajat să-l ajute pe Vladislav Jagiello „cu toate puterile sale” împotriva Ordinului Teutonic, până la „exterminarea” acestuia – adică înlăturarea sa din toate teritoriile stăpânite în Prusia și în ariile anexe; în schimb, Jagiello a consimțit să-l oblige pe Alexandru al Moldovei să participe la acțiunile militare defensive și ofensive ale regelui Ungariei împotriva turcilor, la un semnal transmis prin mijlocirea regelui Poloniei. În caz contrar, Moldova urma să fie împărțită între cei doi regi¹¹. Moldova și Polonia erau acum pentru prima oară antrenate contractual în acțiunea antiotomană. Din vremea încheierii tratatului de la Lublau în 1412, care a extins frontul anti-otoman de-a-lungul întregului curs al Dunării de Jos, și până la momentul suprem de la Varna în 1444, ultimele speranțe ale Bizanțului de a fi salvat s-au îndreptat cu precădere în această direcție. Desigur, evoluția nu a scăpat neobservată nici de

---

(1403-1411), în „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego”, Prace historyczne, 8 Zeszyt, Grundwalski, Krakow, 1961, p.11-20. O caracterizare de ansamblu a politicii regelui-împărat la Virgil Ciocîltan, *Sigismund de Luxemburg: monarh la sfârșitul evului mediu sau la începutul epocii moderne*, în **RI**, XXI, 2010, nr. 3-4, p. 219-226.

¹⁰ F. Constantiniu și Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1135.

¹¹ Negocierile polono-ungare preliminare încheierii tratatului de la Lublau sunt relatate, respectiv editat, de Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, în *Opera Omnia*, t. XIII, ed. Al. Przewdziecki, Cracoviae, 1877, p. 134-139. Textul tratatului a fost reeditat între altele și în colecția **Hurmuzaki**, I/2, 1346-1450, ed. N. Densușianu, București, 1890, p. 483-487.

factorii de conducere de la Bizanț și nici de cei ai puterii otomane în rapidă expansiune¹².

Eliberat, fie și numai temporar, de conflictul cu Polonia-Lituania în care îl implicase funcția de rege al Ungariei, Sigismund s-a orientat prioritar spre marile probleme ale creștinătății în general la rezolvarea cărora se considera obligat de calitatea sa, confirmată în 1411, de rege german și de prezumtiv împărat. În sens imediat, prioritar, se impunea scoasă papalitatea din impasul prelungit în care se afla, conducerea spirituală a lumii catolice fiind asumată concomitent de doi, iar mai recent chiar de trei papi, așa-numita schismă papală (*causa unionis*). Ieșirea durabilă din acest impas presupunea reorganizarea însăși a bisericii romane prin reglementarea raporturilor dintre capul ei și organele colective de conducere, colegiul cardinalilor, conciliul general și, în ansamblu, statutul clerului (*causa reformationis*). Imperios era resimțită și nevoia înlăturării mișcării eretice husite care submina ortodoxia credinței și unitatea bisericii catolice (*causa fidei*)¹³. Aceste misiuni principale au fost încredințate de Sigismund Conciliului General convocat din inițiativa sa, pe sol german, la Konstanz, pentru luna noiembrie 1414. În viziunea regelui și viitorului împărat, rezolvarea problemelor interne ale lumii catolice – *christianitas* – avea să deschidă calea împlinirii celeilalte misiuni de seamă pe care și-o atribuia, Unirea cu Biserica Răsăriteană, alungarea puterii otomane din Europa și, mai departe încă, cruciata în Țara Sfântă. Viziune largă și ambițioasă, în opoziție cu spiritul și tendințele vremii, potrivită însă naturii inițiatorului ei. *Amurgul evului mediu* a readus în actualitate, pentru scurt timp însă, câteva dintre idealurile epocii pe cale de a se încheia; final de ev istoric personalizat de regele împărat Sigismund de Luxemburg.

Conciliul dela Konstanz ale cărui lucrări s-au desfășurat timp de patru ani – 1414-1418 – a răspuns în mare parte obiectivelor și speranțelor inițiatorului său, Sigismund de Luxemburg. În noiembrie 1417, un singur papă, Martin V, a luat locul celor trei papi care asumaseră

---

¹² Scurt timp după încheierea înțelegerii dela Lublau, Sigismund i-a adus fapțul la cunoștința împăratului Manuel Paleologul subliniind însemnătatea acestei evoluții pentru lupta anti-otomană, întrucât se pregătea „cum Vladislao rege Poloniae, fratre nostro carissimo, ad reprimendos et propulsandos de finibus istis circa mare Turcarum insultus pro dilatatione fidei orthodoxae”; Oscar Halecki, *La Pologne et l'Empire Byzantin*, în „Bzyantion”, VII, 1932, 1, p. 51.

¹³ Joseph Gill, *Constance et Bale-Florence*, Editions de l'Oriente, Paris, 1965, p. 41-115.

până atunci concomitent funcția supremă în biserica romană, evoluție a cărei semnificație pentru programul de unire cu Bizanțul și de acțiune militară anti-otomană turcii îl înțelegeau prea bine¹⁴. Raporturile de putere în lăuntrul bisericii au fost reorganizate prin recunoașterea supremației conciliului asupra papalității și printr-o nouă reglementare a statutului clerului catolic. Un șir de concordate între biserica romană și principalele state catolice au limpezit prerogativele contractanților. Trei dintre preocupările explicite sau implicite ale conciliului au izvorât din problematica Europei răsăritene ori s-au răsfrânt asupra acestei părți a continentului: Unirea între biserica romană și cea greacă, problema corelată a cruciatei de despresurare a Bizanțului și cea a „ereziei” husite și a puternicului ei ecou în lumea rusă din aria polono-lituaniană și în Moldova¹⁵.

Polonia, în hotarele căreia, ca și în cele ale Ducatului Lituanian asociat, se afla cuprinsă o masă covârșitoare de populație rusă, era esențial interesată de înfăptuirea unirii bisericești atât pentru a sustrage Ordinului Teutonic justificarea tradițională a prezenței sale în regiune – convertirea păgânilor și a schismaticilor din acest spațiu –, cât și pentru a anihila influența spirituală și politică a Cnezatului Moscovei și a mitropoliei sale în teritoriile cuprinse de „coroana” polonă (*corona regni*). Încheierea tratatului polono-ungar dela Lublau și angajarea Poloniei în acțiunea de salvare a Bizanțului a impulsionat contactele bizantino-polone, atestate încă dinainte. Angajată pe această cale, conducerea statului polon a conceput proiectul unei *uniri regionale*, care urma să fie realizată independent de cea generală și chiar înainte de aceasta, lăsată la Konstanz pe seama unui viitor conciliu. Ocazia favorabilă împlinirii acestui program ingenios a fost creată de însăși conducerea statului polon, iar în realizarea ei un rol însemnat a fost atribuit Moldovei și domnului ei, Alexandru cel Bun. În anul 1415, la Snyatin, unde domnul Moldovei a repetat angajamentul de vasalitate, el a fost ospătat apoi, împreună cu soția sa, la un banchet solemn oferit de perechea regală polonă, Vladislav

---

¹⁴ La începutul secolului XV, un misionar dominican de excepțională valoare și excelent cunoscător al Europei Răsăritene, Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, afirma : „Et Turcus Baazica dicebat multociens populo suo: Usque isti Franki habent duos papas, non timeo eis facere guerram, sed quando erit unus, tunc oportet facere pacem cum eis”; Anton Kern, *Der „Libellus de notitia orbis” Johannes III. (de Galonifontibus ?)*, O. P., *Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum”, XVIII, 1938, p. 100.

¹⁵ J. Gill, *op. cit.*, p. 68-92.

Jagiello, deasemeni împreună cu soția sa¹⁶; cum s-a presupus cu temei, soția lui Alexandru la acea dată, primită cu fast la curtea regală polonă, nu putea fi decât Ringala, rudă apropiată a regelui și a lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei¹⁷. Conciliul dela Konstanz a legitimat dealtminteri căsătoriile între catolici și *greci* în speranța de a instrumentaliza aceste cununii în folosul Unirii¹⁸. Plin de semnificație e faptul că în același timp cu prezența cuplului domnitor al Moldovei – “*sub eo tempore*” relatează Jan Dlugosz –, la Snyatin s-a aflat și o delegație bizantină, imperială și patriarhală totodată. Evenimentul părea să consacre politica jagiellonă de înfăptuire a unirii regionale în spațiul propriu¹⁹. De acum înainte, timp de câțiva ani, politica lui Alexandru a urmat directivele unioniste ale conducerii polono-lituaniene în înțelegere cu factorii de decizie de la Constantinopol, anume împăratul filo-unionist din considerente existențiale pentru ce mai rămăsese din imperiul său și Patriarhia, silită să-i urmeze cursul²⁰. În 1416, un nou mitropolit, succesor al decedatului Iosif, era acceptat pentru Moldova, de un nou patriarh care s-a conformat directivei filo-unioniste a împăratului. În același timp, de altminteri, sau câteva luni mai devreme, la Kiev, la insistența lui Jagiello și a lui Vitold, scaunul metropolitan era ocupat de Grigore Țamblac, și el adept al

¹⁶ J. Dlugosz, *op. cit.*, p. 188-189.

¹⁷ V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 33; Carol Auner, *Moldova la Soborul din Florența*, ed. a II-a, București, 1915, p. 12 (extras din **RC**, 1915); autorul constată întemeiat: „e cert că s-a tratat acolo chestiunea unirii”; v. și C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituanene din vremea lui Alexandru cel Bun*, în **RI**, XXXV, 1982, nr. 8, p. 917-923.

¹⁸ J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick-New Jersey, 1969, p. 348; J. Gill, *op. cit.*, p. 110.

¹⁹ J. Dlugosz, *op. cit.*, p. 188-189; pentru amploarea ofensivei catolice, a politicii de latinizare în spațiul polono-lituanian, v. Ed. Winter, *Russland und das Papstum*, Teil I., *Von der Christianisierung bis zu den Anfängen der Aufklärung*, Akademie Verlag, Berlin, 1960, p. 126-127 (Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, VI, 1).

²⁰ Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, trad. din limba germană și studiu introductiv Vasile Adrian Carabă, Nemira, București, 2012; lipsește însă, după cunoștința mea, o tratare specială a problemei raporturilor dintre cele două puteri în funcție de problema unirii cu Roma în secolele XIV și XV și îndeosebi de relațiile cu comunitățile aflate în aria de autoritate spirituală a Patriarhiei din Constantinopol.

unirii²¹. Consecvent cu noua direcție asumată la Snyatin, Alexandru cel Bun a trimis o delegație la Conciliul dela Konstanz, separat sau în componența mării delegații a bisericii ruse din obediența polono-lituaniană²². Dar, aparent surprinzător, evoluția lucrărilor acestui conciliu, în faza sa finală, avea să-l îndepărteze pe Alexandru de politica polono-lituaniană în privința unirii bisericești și să-i fixeze poziția aparte în cadrul bisericii răsăritene.

La 25 februarie 1418, în prezența noului papă, Martin V, și a lui Sigismund, *rex Romanorum*, Grigore Țamblac, care se intitula *metropolitus totius Rossie* și care, fapt semnificativ, a venit însoțit de doi ierarhi poloni, a expus nou-alesului singur-conducător al bisericii romane propunerea și solicitarea sa de înfăptuire a unirii celor două biserici separate de vreme îndelungată, Roma și Constantinopol. Mărturisind că opțiunea sa pentru unire a avut la origine o inițiativă a regelui Vladislav Jagiello și a lui Vitold, ca și participarea sa la conciliu, Țamblac nu a uitat să amintească efortul său asiduu de a readuce (*reductio*) populația rusă la obediența față de *Sfânta Biserică Romană* prin predici susținute *ydio mate illo rutenico*. Potrivit lui Țamblac, Unirea, dorită și de împăratul și patriarhul din Constantinopol și de popoarele creștine *din acele părți (illarum partium)*, urma să se realizeze în cadrul unui conciliu. În scopul accelerării unirii însă, mitropolitul Kievului solicita papei să trimită în teritoriile ruse din aria sa de autoritate misionari competenți. După încheierea cuvântării sale și a reverențelor de rigoare față de papă – sărutul mâinii, a piciorului și a buzelor –, s-a dat citire scrisorilor cu acelaș mesaj – *super hoc* – al lui Jagiello și al lui Vitold²³.

²¹ O. Halecki, *Le problème de l'Union des Eglises*, Varsovie, 1930, p. 17 (extras din *La Pologne au VI-ème Congrès des Sciences Historiques, Oslo, 1928*); Idem, *La Pologne et l'Empire Byzantin*, în „Bzyantion”, p. 53. Pentru numirea noului titular al mitropoliei Moldovei, v. Radu Constantinescu, *Scrieri inedite ale mitropoliților din Moldova (sec. XV)*, în **BOR**, XCIV, 1976, nr. 7-8, p. 785-786.

²² Constantin I. Karadja, *Portretul și stema lui Grigore Țamblak și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, București, 1944, p. 3 (extras din **AARMSI**, seria a III-a, XXVI, mem. 6); P.P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun*, București, 1932, p. 18-19.

²³ O. Halecki, *From Florence to Brest (1439/1596)*, Roma, 1958, p. 28-30; textul cuvântării lui Țamblac a fost editat de Heinrich Finke, *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1889, p. 238-240; text reprodus și de C.I. Karadja, *op. cit.*, p. 8-10; A.F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zahodniej XIV-XV w.*, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1968, p. 326-327; Liviu Pilat, *Moldavia between the Union of*

Deși textul cuvântării lui Țamblac la Konstanz era echivoc în privința modalităților unirii, lăsând să se întrevadă posibilitatea unei înfăptuiri regionale în așteptarea celei generale, cei doi autori reali ai inițiativei – Jagiello și Vitold – nu au mai așteptat conciliul preconizat și au purces la înfăptuirea cu mijloace proprii a unirii. Știri variate despre convertiri și apostazieri ale recent convertiților au parvenit curând la Roma. În Moldova însă, Alexandru a refuzat să transforme în adeziune efectivă la credința catolică actul de conveniență înfăptuit odată cu căsătoria cu Ringala. Invocând acest refuz, pe lângă o reală sau imaginară înrudire cu soțul ei, doamna catolică a lui Alexandru a solicitat papei desfacerea căsătoriei cu acesta, schismatic îndărătnic care nu a vrut să îmbrățișeze confesiunea catolică și „*nu este speranță ca în viitor să poată fi adus la recunoașterea adevăratei credințe*”²⁴.

Eșichierul politic în Europa central-răsăriteană s-a complicat încă mai mult în acelaș timp în urma evoluției situației în Boemia. Conciliul dela Konstanz, angajat în lupta împotriva ereziei – la acea dată reprezentată în prim plan de husitism – i-a condamnat pe protagoniștii acesteia, Jan Hus și Ieronim de Praga, la ardere pe rug; dar spiritul revoluției declanșate de cei doi „ereziarhi” nu a ars pe rug odată cu ei. Stăpâne pe Praga după moartea regelui Venceslas al Boemiei, frate al lui Sigismund, forțele revoluționare husite au zdrobit în 1420-1421 încercarea regelui de a lua sub control orașul și, odată cu acesta, Regatul Boem²⁵. Faptul avea să aibe repercuiții puternice, culturale și politice, în ansamblul ariei de hegemonie atât a Uniunii Polono-Lituaniene cât și a Regatului Ungar.

Noua situație internațională creată de Conciliul dela Konstanz și de revoluția husită victorioasă în Boemia l-au determinat pe Alexandru să persevereze în dubla sa opțiune inițială în relațiile externe: fidelitate față

Florence and the reaction of the Council of Basel, în „*Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe*”, III, 2011, p. 72-74.

²⁴ I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, Noua tipografie profesională Dimitrie C. Ionescu, București, 1913, p. 34-36.

²⁵ Fr. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Brunswick-New Jersey, 1962, p. 201; pentru a-l ajuta să facă față situației, papa Martin V a proclamat în aprilie 1421 cruciata împotriva husiților; T. Foffano, *La politica del legato pontificio Castiglioni nella crociata antiussita e i suoi rapporti con Sigismondo di Lussemburgo*, în vol. *Rapporti veneto-ungheresi al tempo del Rinascimento*, Akademiai Kiado, Budapest, 1975, p. 236.

de suzeranitatea polonă dar menținere strictă în cadrul confesiunii răsăritene și respingere a formulei radicale de unire care implica acceptarea necondiționată a catolicismului, *reductio* sau *latinizarea*.

Respectarea angajamentelor care decurgeau din acordul dela Lublau – integrarea în frontul cruciatei – a atras asupra Moldovei în 1420 primul atac din partea puterii otomane: ocuparea temporară a Chiliei și asediul Cetății Albe în cadrul unui asalt general la linia Dunării²⁶. Moldova era acum direct implicată în efortul de salvare a Bizanțului, evoluție care a inaugurat un nou capitol, încă insuficient cercetat, în istoria relațiilor direct politice moldo-bizantine. Doi ani după menționatul atac otoman la Cetatea Albă, așezarea de pe limanul Nistrului era chemată să îndeplinească un rol însemnat în desfășurarea legăturii moldo-bizantine. În 1422, când Bizanțul era grav strâmtorat de turci, conducerea imperiului a conceput și pus în aplicare o diversiune militară la Dunăre, trimițând pe o corabie proprie un pretendent muntean, Dan II, în Moldova, la Cetatea Albă; acesta nu numai a fost primit de autoritățile țării dar a și fost lăsat să organizeze, împreună cu boierii munteni refugiați, acțiunea de înlăturare din domnia Țării Românești a lui Radu Praznaglava, exponentul intereselor otomane. Așadar, Alexandru s-a conformat directivei anti-otomane înscrisă în tratatul dela Lublau contribuind decisiv la reintrarea Țării Românești în lupta cu turcii; ceea ce presupune un înalt grad de conivență moldo-bizantină²⁷. Foarte probabil, faptele de arme anti-otomane de largă notorietate ale lui Dan II la Dunărea de Jos au oferit un răgaz binevenit Bizanțului amenințat de turci²⁸. În același timp, sau puțin mai în urmă, deasemeni prin Cetatea

---

²⁶ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1899, p. 80-81

²⁷ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ediție critică de Vasile Grecu, Editura Academiei, București, 1958, p. 252-253 (cu unele precizări în nota 7); cf. Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419-1420*, în **AIAC**, XIX, 1976, p.72-73. Potrivit altei interpretări, pretendentul adus pe o corabie bizantină la Cetatea Albă, ar fi fost Radu Praznaglava; Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Tipografia Convorbiri Literare, București, 1919, p. 173. Cel mai probabil însă, eroul luptei antiotomane a fost Dan II, sprijinit în acțiunea sa nu numai de Alexandru cel Bun ci și de Sigismund. E un caz de reușită cooperare a puterilor antiotomane în spiritul tratatului de la Lublau.

²⁸ Reuniți la Käsmark în aprilie 1423, Sigismund, Vladislav Jagiello, Vitold și „sfetnicii împăratului grecilor” au aflat despre victoriile lui „Mircea Vodă” – de fapt Dan II – asupra turcilor: „Item der Merczweida hat derslagen Turken 50 tausent, die sind ervonkomen, und iren hauptman unserm herren dem kunig gefangen pracht...”; Andreas

Albă, a trecut spre Ungaria un membru al familiei imperiale bizantine, Dimitrie Paleologul, cu misiune necunoscută; sigur însă acesta a ajuns la curtea împăratului Sigismund²⁹. Mai semnificativ încă pentru însemnătatea acestei cooperări, în 1424, moștenitorul tronului bizantin, viitorul împărat Ioan VIII Paleologul, în urma întâlnirii cu regele Ungariei și cu cel al Poloniei, conferință destinată să reanime problema unirii bisericesti și efortul de salvare a Bizanțului, a revenit în patrie prin Moldova, care se situa astfel neechivoc în tabăra antiotomană³⁰. Doi ani mai târziu, oastea lui Alexandru împreună cu un detașament polon s-au reunit pe teritoriul Moldovei la cererea lui Sigismund de Luxemburg, în virtutea unei clauze a tratatului dela Lublau, în vederea unei acțiuni militare anti-otomane. Întrucât însă regele Ungariei nu și-a făcut apariția, operația comună nu a mai avut loc³¹. Până în ultimul an al celui de al treilea deceniu al secolului XV, spre sfârșitul domniei și al vieții,

---

von Regensburg, *Diarium sexennale*, în *Sämtliche Werke*, hrsg. G. Leidinger, München, 1903, p. 308-309 (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und Deutscher Geschichte, Neue Folge, Erster Band). Informați curând după eveniment despre victoria câștigată de Dan II în colaborare cu Pippo Spano, autoritățile venețiene au luat în considerare stabilirea contactului cu „domnul Valahiei” în scopul întreprinderii unor acțiuni militare comune; Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, I, Paris, 1899, p. 347 și 350 notă. În toamna anului 1423, linia de apărare a Dunării era recucerită de Dan II; sub influența acestor evenimente a început, la 15 noiembrie 1423, călătoria în Occident a lui Ioan VIII Paleologul, moștenitor și asociat al împăratului Manuel II; Viorica Pervain, *Lupta anti-otomană la Dunărea de Jos în anii 1422-1427*, în **AHAC**, XXVI, 1983-1984, p. 93-94; mai recent, Liviu Cîmpeanu, *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie. Un document inedit din arhiva Ordinului Teutonic*, în **SMIM**, XXX, 2012, p. 57-61.

²⁹ Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinkroniken, 2. Teil, Historisches Kommentar*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1977, p. 421-422 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XII, 2, Chronica Byzantina Breviora).

³⁰ Confirmarea certă a trecerii lui Ioan VIII Paleologul prin Moldova – anume prin Cetatea Albă – în drumul său de înapoiere spre Bizanț în urma călătoriei sale în Italia și Ungaria în scopul relansării cruciatei se găsește în scrierile umanistului italian Francesco Filelfo, care l-a însoțit pe împărat în acest turneu în 1423-1424; Ș. Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului, prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în *In honorem Gernot Nussbächer*, vol. îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Foton, Brașov, 2004, p. 133-141.

³¹ La începutul lunii mai 1426, domnul Moldovei a emis un salv-conduct pentru trecerea oștilor polone „versus terras Turcorum”; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 642-644; prezența trupelor moldovene și polone la Brăila, „in terra Bessarabiae”, timp de două luni de așteptare zadarnică a sosirii trupelor lui Sigismund, e semnalată de Dlugosz, *op. cit.*, p. 342-343.

Alexandru a respectat atât angajamentul contractat prima oară la începutul secolului față de suzeranul său regele Poloniei cât și obligația de a sprijini acțiunea anti-otomană la Dunărea de Jos. Opțiune bine percepută la Bizanț și, desigur, tot atât de bine înțeleasă de puterea otomană.

Echilibristica domnului Moldovei între fidelitatea spirituală față de tradiția bisericii răsăritene și vasalitatea față de regalitatea polonă nu a rezistat radicalizării situației în Europa central-răsăriteană, urmare, de o parte, a hotărârii conducerii Regatului Polon de a forța aplicarea unirii în spiritul declarației lui Grigore Țamblac la Konstanz și, de altă parte, a rezistenței hotărâte a forțelor ostile acestei variante a unirii bisericești din spațiul rus apusean, din Moldova și neîndoielnic dela Bizanț. Cooperării politice a Moldovei cu Bizanțul în cadrul alianței instituite la Lublau i s-a adăugat convergența pozițiilor bisericești-confesionale ale conducerii Moldovei cu cele ale bisericii bizantine, cel puțin a celei ostile concesiilor esențiale față de biserica romană, curent desigur majoritar, și, nu mai puțin cu cele ale populației ruse ortodoxe din spațiul hegemoniei polono-lituaniene.

În desfășurarea acestei opoziții, un loc însemnat a revenit paradoxalei convergențe dintre tradiționalismul ortodox al popoarelor din regiune, formate în spiritul atitudinii intransigente față de biserica latină, și curentul novator-*eretic* dezlănțuit în Boemia de Jan Hus, cu puternic ecou în răsăritul continentului; de fapt, o iluzorie apropiere, născută dintr-o ostilitate comună față de un inamic comun, nu din afinități esențiale, dar totuși cu puternice efecte imediate.

Opoziția lui Alexandru față de ofensiva catolicismului a sporit pe măsura intensificării agresivității acestuia în urma conciliului dela Konstanz. Un prim semnal al refuzului său a fost despărțirea de soția sa catolică, Ringala, decepție pentru cercurile conducătoare din Polonia care nădăjduiseră să-l atragă pe această cale la credința Apusului. Din aceiași vreme e semnalată ospitalitatea acordată în Moldova refugiaților husiți în căutare de adăpost pentru ei și credința lor, necruțată prigonită de cercurile conducătoare ale lumii catolice. Când ofensiva aceluiași cercuri din Polonia a devenit virulentă, reacția domnului Moldovei s-a intensificat pe măsură: dela ospitalitatea pentru husiți la sprijinirea lor activă în înfruntarea cu clerul catolic polon din Moldova. Aducând față în față la curtea sa pe episcopul polon din Baia și pe reprezentantul fruntaș al husiților instalați în Moldova, Alexandru, în calitate de arbitru al unei dezbateri teologice – noutate se pare în istoria țării –, a înclinat hotărât

acul balanței spre „ereziiarh”. Mai grav încă, el a emis o hotărâre care îl apăra pe acesta de eventuale agresiuni și institua chiar o pedeapsă pecuniară grea pentru transgresorii dispoziției sale. Devenit protector al „ereticii” husiți împotriva clerului catolic, Alexandru pare a fi prigonit și utilizarea limbii latine, după cum se întrevede din apelul episcopului catolic de Baia către superiorul său din Polonia³². Desigur, ostilitatea lui Alexandru viza limba latină în funcția ei de comunicator al credinței catolice, așadar de instrument al politicii de latinizare, de convertire la valorile bisericii apusene. Somat de regele Poloniei în 1431 să pună capăt politicii anti-catolice, Alexandru a aderat fățiș la coaliția anti-polonă pornită din Lituania, din masa populației ruse, sub un nou conducător, Swidrigailo, exponent al reacției anti-catolice și anti-polone. Un puternic imbold a dat acestei răscoale nimeni altul decât Sigismund de Luxemburg, care, în urmărirea scopului său fundamental de veche dată – desfacerea Uniunii Polono-Lituaniene, stavilă în calea aspirațiilor hegemonice ale Regatului Ungar în regiune – a proclamat îndreptățirea egală a celor două confesiuni, catolică și ortodoxă. Această luare de poziție a contribuit decisiv la declanșarea revoltei și la războiul care i-a urmat. Alexandru a aderat fățiș la coaliția anti-polonă, cu puternică coloratură confesională anti-catolică, orientând politica țării spre forțele favorabile credinței răsăritene, care se bucurau acum de sprijinul, fie el doar conjunctural, al împăratului roman³³. De fapt, opțiunea lui Alexandru în faza finală a domniei s-a aflat pe o linie de continuitate cu cea a predecesorilor săi imediați și a sa însăși, anume apărarea autonomiei țării în cadrul bisericii ortodoxe, cu regim de autocefalie. Urmând acest curs politic, Alexandru s-a angajat în luptele în care avea să fie învins și să-și găsească sfârșitul.

Mai mult încă decât implicarea sa în conflictele politice și înfruntările militare, esența politicii lui Alexandru cel Bun se regăsește în simbolul religios personalizat adoptat pentru biserică și țara Moldovei, negustorul Ioan de Trapezunt, martirizat pentru că nu a acceptat să-și renege credința. Alegând pentru acest rost de simbol bisericesc și de stat pe martirul Ioan de Trapezunt, victimă a uneltirilor căpitanului vasului pe care se îmbarcase și care, potrivit textului hagiografiei, „era de eresul latin

---

³² Ș. Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în idem, *Evul Mediu românesc. Realități politice și aspecte culturale*, Corint, București, 2001, p. 286.

³³ Idem, *Alexandru cel Bun, sfârșit de domnie* (studiu în curs de apariție).

și foarte furios și neomenos”³⁴, Alexandru, poreclit în cele din urmă de adversarii săi „*puternicul schismatic*”, s-a identificat irevocabil pe sine și țara sa cu ortodoxia bisericii răsăritene. În viziunea și acțiunea sa, autonomia bisericească și cea politică a țării, care nu erau decât două funcții ale aceleiași puteri, s-au sprijinit reciproc și și-au împlinit rostul potrivit concepțiilor vremii.

LA MOLDAVIE ET L'UNION DES EGLISES ORIENTALE ET OCCIDENTALE. LE RÈGNE D'ALEXANDRE LE BON

Résumé

Sous Alexandre le Bon, qui gouverna son pays pendant plus de trois décennies (1400-1432), la Moldavie a réussi à s'imposer en tant que puissance régionale en acceptant la suzeraineté de la Pologne catholique dans l'ordre temporel – garantie indispensable contre les tendances expansionnistes de la Hongrie – mais en consolidant en même temps ses liens spirituels avec Byzance, d'où elle recevait la consécration de son chef ecclésiastique, le métropolitain. Lorsque le roi de Pologne Vladislas Jagiellon et son concurrent Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie, se mirent d'accord en 1412 au cours de leur entrevue à Lublau pour unir leurs forces contre la puissance ottomane en rapide ascension et pour venir au secours de Byzance, de plus en plus incapable de se sauver du même danger avec ses propres forces, la Moldavie fut intégrée, à son insu d'abord, dans cette nouvelle alliance. Néanmoins, son prince, Alexandre, s'acquitta honorablement et à plusieurs reprises des obligations politiques et militaires qui lui furent attribuées dans le cadre de cette nouvelle alliance; ce qui lui valut, entre autres, une visite de la part du co-empereur de Byzance, Jean VIII, en 1424.

Ce fut la nouvelle politique du roi de Pologne lequel, après la conclusion du Concile de Constance en 1418, avait entrepris d'imposer à ses nombreux sujets orthodoxes – russes et ruthènes à la fois – l'Union avec l'Eglise catholique et qui réservait le même sort à la Moldavie – qui provoqua le changement

³⁴ Episcopul Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigore Țamblac*, București, 1884, p. 86-96. Pentru evoluția cultului lui Ioan de Trapezunt în Moldova, din vremea aducerii moaștelor sale în 1415 până la oficializarea funcției sale de protector al țării și al domniei, v. Elena Firea, *An Official Patron Saint of Moldavia? St. John the New and the Dynastic Significance of his Cult in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, în **SUBB**, 56, 2011, p. 111-134; Ștefan S. Gorovei, *Mucenicia Sf. Ioan cel Nou. Noi puncte de vedere*, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, coord. de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Editura Istros, Brăila, 2003, p. 555-572.

d'attitude du prince moldave dans les dernières années de son règne et de sa vie. Alexandre manifesta catégoriquement son opposition à la politique de catholicisation forcée des orthodoxes entreprise par son suzerain, le roi de Pologne. Il commença par ouvrir les portes de son pays aux *hétérodoxes* hussites persécutés en Hongrie et en Pologne, pour s'associer finalement à la révolte anti-polonaise des sujets orthodoxes de Pologne et de Lithuanie, dont il devint l'allié. Ce faisant, le prince moldave manifesta son ferme attachement à la foi orthodoxe et son refus d'accepter l'Union avec l'Eglise catholique autrement que dans le cadre d'un Concile œcuménique, donc avec le consentement de la Grande Eglise de Byzance.

Mots-clefs: Moldavie, Alexandre le Bon, Constance (concile de-), Byzance.

ORDINUL TEUTON ȘI MOLDOVA ÎN NEGOCIERILE UNGARO-POLONE DE LA LUBOWŁA ÎN MARTIE 1412

VIRGIL CIOCÎLTAN*
virgil.ciociltan@gmail.com

15 martie 1412, când regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, a hotărât la Lubowła (Lublau) împreună cu suveranul Poloniei, Władysław Jagiełło, soarta Ordinului teuton și a Moldovei, a fost cu siguranță o zi nefastă pentru cele două state mici, aflate la cheremul puternicilor lor vecini. Vitregă le-a fost nu numai istoria, ci și istoriografia, mai cu seamă în ceea ce privește Ordinul.

Structura complexului de acorduri încheiat la data amintită a fost rezultatul unei evoluții politice pe spații largi, timp de câteva decenii.

O privire de ansamblu a profundelor modificări care au avut loc în constelația puterilor din Europa central-răsăriteană și sud-estică după decesul regelui ungar și polon Ludovic de Anjou în 1382 este indispensabilă pentru clarificarea genezei înțelegerilor ungaro-polone, respectiv pentru evaluarea noii formule de organizare a raporturilor interstatale preconizate de cei doi monarhi la Lubowła.

După cum se știe, în anul menționat a început descompunerea rapidă a celei mai masive compactări de forțe din centrul și din nordul continentului nostru, anume uniunea personală ungaro-polonă, care continuase sub sceptrul ultimului Angevin alianța antitătară a celor două regate catolice, formată la mijlocului secolului XIV. În ultimul ei deceniu, Ungaria a trăit probabil cei mai buni ani din întreaga sa existență medievală, deoarece Ludovic a reușit să impună în cadrul uniunii dominanța compatrioților în detrimentul polonilor și să-și extindă prerogativele puterii într-un spațiu imens, mărginit de trei mări: Adriatica, Baltica și Marea Neagră. Ceea ce i-a iritat poate cel mai mult pe nobilii poloni a fost subordonarea nemijlocită coroanei Sf. Ștefan a acelor regiuni

---

* cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „N. Iorga”, București.

de dincolo de Carpații orientali, anume Rusia Roșie și Moldova, care fuseseră dobândite în vremea luptei comune a celor două regate împotriva Hoardei de Aur¹.

Moștenirea pe care ultimul Angevin a lăsat-o ginerelui și urmașului său, Sigismund de Luxemburg, în 1387 nu a fost în nici un chip de invidiat. Mai marii Poloniei, care fuseseră câteva decenii aliații loiali ai ungarilor, nu mai erau dispuși să continue vechea prietenie: ei au refuzat să-l recunoască pe Sigismund ca rege și i-au oferit coroana unui principe lituanian din neamul Iagiełło, care s-a creștinat cu acest prilej împreună cu întreg poporul său și a luat numele de Władysław. Prin acest act au fost puse bazele uniunii polono-lituaniene, care a fost încheiată formal prin tratatul de la Krewo din 1385. Principalul obiectiv politic extern al aliaților a fost din capul locului deschiderea drumului spre Marea Baltică, ceea ce presupunea alungarea Ordinului cavalerilor teutoni, care bloca atât polonilor, cât și lituanienilor accesul la numita mare².

Mutațiile petrecute în constelația puterilor după decesul lui Ludovic de Anjou au avut consecințe dezastruoase pe termen lung pentru regatul maghiar.

Aliații poloni de odinioară și regele lor lituanian s-au opus cu succes pretențiilor hegemonice ale lui Sigismund în spațiul carpato-nistrean. Mai mult încă decât Rusia Roșie și Podolia a asigurat tensiuni durabile, cu unele manifestări militare, între cele două regate principatul Moldovei, al cărei voievod Petru I Mușat a prestat în 1387 omagiu de vasalitate lui Władysław Iagiełło³.

Aproape concomitent cu această evoluție nefastă pentru statul ungar au apărut la hotarele sale sudice otomanii, care aveau să devină apoi cei mai periculoși dușmani ai regatului Sf. Ștefan⁴.

---

¹ Jörg Konrad Hoensch, *Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit. 1386-1437*, C. H. Beck-Verlag, München, 1996, p. 21-22, 48-50.

² Pe larg *ibidem*, p. 50-63, în capitolul: *Ein Reich verloren, eine Krone gewonnen 1382-1387*.

³ Mihai Costăchescu: *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Editura Viața Românească, Iași, 1932, p. 599-603.

⁴ V. Gustav Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen 1392-1437*, Verlag Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1902; Hans Joachim Kießling, *Militärisch-politische Problematiken zur Türkenfrage im 15. Jahrhundert*, în „Bohemia”, 5, 1964, p. 108-136; idem, *Die Türkenfrage als europäisches Problem*, în „Südostdeutsches Archiv”, 7-8, 1964, p. 39-57; Ernst Werner, *Die Geburt einer Großmacht: die Osmanen*, Böhlau-Verlag, Wien, 1985; Franz-Reiner

Pe de altă parte, venețienii, care nu s-au putut resemna cu pierderea coastei dalmate, pe care le-o smulsese Ludovic de Anjou în 1359, așteptau doar un prilej favorabil pentru a recupera regiunea în dispută. Ocazia s-a ivit în 1409 și l-a determinat pe doge să inițieze negocieri cu Polonia pentru a angrena regatul ungar într-un război pe două fronturi⁵.

Dacă se are în vedere și ostilitatea principilor austrieci Ernst și Friedrich⁶, precum și a domnilor Moldovei și a Țării Românești față de Sigismund de Luxemburg⁷, se poate lesne închipui primejdioasa

---

Erkens, „*Un wil eine grosse reise do tun*”. *Überlegungen zur Balkan- und Orientpolitik Sigismunds von Luxemburg*, în *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*, ed. Johannes Helmrath și Heribert Müller, Oldenburg-Verlag, München, 1994, p. 739-762; Wilhelm Baum, *Kaiser Sigismund: Hus, Konstanz und Türkenkriege*, Styria-Verlag, Graz, 1993; idem, *Europa-Politik im Vorfeld der Frühen Neuzeit: König und Kaiser Sigismund vom Hause Luxemburg, Ungarn, Byzanz und der Orient*, în *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlhpfordt zum 75. Geburtstag*, ed. Erich Donnert, I, Böhlau-Verlag, Weimar-Köln-Wien, 1997, p. 13-43.

⁵ Marija Wakounig, *Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*, VWGÖ, Wien, 1990; August Cieszkowski (ed.), *Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, ed. series I, fasc. secundus (*Acta Vladislao Jagellonide regnante*), Typis Officinae Dziennik Poznański, Posnaniae, 1890.

⁶ Artur Steinwenter, *Beiträge zur Geschichte der Leopoldiner*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, 58, 1879, p. 391-508.

⁷ Tratatul de alianță încheiat de Mircea cel Bătrân cu regele polon la 17 mai 1411 publicat în **Hurmuzaki**, I/2, p. 172-173; actul cu conținut similar, semnat câteva zile mai târziu de Alexandru cel Bun, în M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 637-639; v. Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg*, Tipografia Convorbiri Literare, București, 1919; Bolesław Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antytureckiej w wieku XV do utraty Kili i Białogrodu 1484*, Nakł. Tow. Naukowego, Lwow, 1930, p. 30-38; Olgierd Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego sredniowiecza*, I: 1359-1450, Warszawa, 1933; Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei, 1387-1432*, în **RIR**, 10, 1940, p. 237-332; Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Tratatul de la 15 martie 1412 și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, 17, 1964, 5, p. 1129-1140; Wolfgang von Stromer, *Die Schwarzmeer- und Levante-Politik Sigismunds von Luxemburg und der Schwarzmeer-Handel oberdeutscher und hansischer Handelshäuser*, Bruxelles-Rom, 1974 (extras din „Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome”, 44, 1974, p. 601-610); Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în **RRH**, 15, 1976, 3, p. 421-436; idem, *Din nou cu privire la politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg (1412)*, în Ștefan Meteș la 85 de ani, Cluj, 1977, p. 243-246; Virgil Ciocîltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare*, în **RdI**, 35, 1982, 10, p. 1088-1203; Zsigmond Pál Pach, *Die Verkehrsroute des*

încercuire a Ungariei⁸, respectiv cât de mult se diminuase ponderea politică a regatului în câmpul de forțe din Europa central-răsăriteană și sud-estică.

La acest dosar extern se adaugă și opoziția internă, căreia a trebuit să-i facă față Sigismund de Luxemburg în prima jumătate a domniei sale⁹. Firește că aceste dificultăți însumate nu i-au permis regelui Ungariei nici o inițiativă politică de anvergură.

Orizontul și raza acțiunilor monarhului s-au mărit abia în 1411, în urma alegerii sale ca rege roman după decesul neașteptat al lui Jobst al Moraviei la începutul anului¹⁰. Ascensiunea politică a suveranului din Buda în fruntea Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană s-a repercutat prompt și benefic asupra relațiilor interstatale ale Ungariei. Între acestea, la loc de frunte s-au aflat raporturile monarhului cu uniunea polono-lituaniană și cu Ordinul teuton.

Pentru a-l ține în șah pe Władysław Jagiełło, sub a cărui egidă prinsese contur încercuirea Ungariei¹¹, Sigismund semnase încă din 20 decembrie 1409 o înțelegere cu marele maestru al cavalerilor teutoni prin care se angaja, contra unor subsidii bănești considerabile, să-l susțină militar în eventualitatea că polonii vor folosi în înfruntările cu Ordinul *Heiden und Schismatiker*, adică tătari, ruși și români¹². Deși în martie următor, când pregătirile de război erau în toi, regele a reconfirmat

---

Levantehandels nach Siebenbürgen und Ungarn in der Zeit Sigismunds, în *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest 8.-11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages*, ed. J. Macek, E. Marosi, F. Seibt, Fahlbusch-Verlag, Warendorf, 1994, p. 192-199.

⁸ V. Ottokar Israel, *Das Verhältnis des Hochmeisters des Deutschen Ordens zum Reich im 15. Jahrhundert*, [Verlag des Johann Gottfried Herder-Instituts], Marburg/Lahn, 1952, p. 13; J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 163-164.

⁹ Elemer Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, p. 27-93; J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 48-147.

¹⁰ J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 148-161.

¹¹ Vezi mai sus notele 5, 7, 8, 9.

¹² Erich Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I, (1398-1437), Elwert-Verlag, Marburg, 1939, nr. 78; Erich Joachim, Walter Hubatsch (ed.), *Regesta historico-diplomatica Ordinis S[an]ctae] Mariae Theutonicorum: 1198-1525*, I/1, Vandenhoeck & Ruprecht-Verlag, Göttingen, 1948, p. 69, nr. 1179; vezi J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 143.

tratatul¹³, el nu și-a onorat promisiunea: în timpul bătăliei decisive de la Tannenberg din 15 iulie 1410, când forțele polono-lituaniene împreună cu trupele auxiliare i-au nimicit pe aliații săi germani, s-a mulțumit cu o diversiune modestă la granița de sud a Poloniei¹⁴.

Prin eliminarea Ordinului teuton din jocul de forțe, Sigismund, pe care marele maestru nu l-a informat – contrar tratatului – despre încheierea negocierilor cu învingătorii¹⁵, l-a pierdut pe singurul susținător de marcă al politicii sale antipolone. Presiunea asupra regelui ungar a crescut din acest motiv masiv, deoarece nu numai Władysław Jagiełło, ci și aliații săi mai înainte amintiți au fost încurajați de înfrângerea Ordinului să-și asprească atitudinea față de regatul Sf. Ștefan¹⁶.

Semnificative pentru această schimbare sunt reproșurile amare, adresate de un înalt demnitar maghiar regelui Władysław într-o scrisoare de la sfârșitul anului 1411, anume că negociatorii poloni nu și-au onorat promisiunea inițială de a restitui coroanei ungare Moldova¹⁷, fapt care ar conduce – potrivit autorului misivei – la război¹⁸. Cu siguranță nu a fost vorba de un capriciu al emisarilor poloni, nepotrivit să explice trecerea de la o poziție extrem de concesivă la intransigență totală tocmai în chestiunea Moldovei, problema-cheie a contenciosului polono-ungar. Nu încapă îndoială că modificarea a fost dictată de însăși curtea din Cracovia și a fost expresia mutațiilor politice din 1410 și 1411, generate de finalul bătăliei de la Tannenberg: factorii de conducere poloni s-au arătat dispuși la compromisuri înainte de confruntare pentru a evita atacul previzibil, potrivit tratatului lui Sigismund cu marele maestru¹⁹, al trupelor regatului ungar. După înfrângerea Ordinului și consecutivul spor de putere al statului polon, aflat în fruntea unei masive coaliții antimaghiare, nu a mai

---

¹³ E. Joachim, W. Hubatsch, *op. cit.*, p. 74, nr. 1262; Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1130.

¹⁴ J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 144.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144: Tratatul de pace cu polonii, care lăsa în stăpânirea cavalerilor Ordinului întregul teritoriu, dar îi obliga să plătească 100 000 de guldeni pentru eliberarea prizonierilor, a fost semnat la 1 februarie 1411 la Toruń.

¹⁶ Vezi mai sus notele 5, 7, 8, 9, 13.

¹⁷ Hermann Heimpel, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, în „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, 23, 1930, p. 137-138: ... *et presertim de recuperatione possessionis realis terre Moldwane*.

¹⁸ *Ibidem*: ... *scintilla gwerram paritura*.

¹⁹ Vezi mai sus notele 13, 14.

existat nici un motiv pentru a ceda adversarului Moldova, prețioasa și fidelă vasală a coroanei polone.

Cuvintele de avertizare din scrisoarea negociatorului lui Sigismund, potrivit cărora refuzul de a restitui Moldova ungarilor ar constitui un *casus belli*, nu au avut, desigur, darul de a-i intimida pe regele Władysław și pe cei din anturajul său²⁰. De asemenea nu este consemnat în lunile următoare vreun eveniment defavorabil Poloniei, capabil să-l determine pe monarhul din Cracovia să renunțe la intransigența sa.

În această conjunctură este la prima vedere de neînțeles de ce Władysław Jagiełło a devenit receptiv față de pretențiile lui Sigismund în cursul tratatelor din primăvara anului 1412 și a făcut concesii generoase în privința Moldovei. Documentul, pe care cei doi monarhi l-au semnat la 15 martie în Lubowła a pomenitului an, dovedește fără nici un echivoc că regele Poloniei a renunțat în favoarea omologului său din Buda la o parte dintre prerogativele sale de suzeran al lui Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei, drepturi pe care le apăraseră cu îndârjire până atunci. Este adevărat că Sigismund a recunoscut ca legală legătura feudală dintre Władysław și vasalul său din Suceava, relație pe care se angaja să nu o tulbure. Incomparabil mai substanțial a fost însă folosul tras de monarhul Ungariei, întrucât tratatul îl obliga pe voievodul Moldovei să-i acorde sprijin armat lui Sigismund în cazul unei agresiuni turcești asupra Ungariei. Aceeași îndatorire îi revenea lui Alexandru și atunci când monarhul părăsea teritoriul Ungariei în fruntea unui contingent de cel puțin o mie de lăncieri pentru a-i combate pe turcii otomani. În eventualitatea că voievodul ar fi refuzat să acorde acest ajutor intra în vigoare o clauză fatală pentru el și pentru țara sa. Ea prevedea nici mai mult, nici mai puțin decât dizolvarea statului moldovenesc și împărțirea teritoriului său. Partea răsăriteană cu Cetatea Albă urma să fie alipită Poloniei, cea apuseană cu Chilia și cu gurile Dunării Ungariei²¹.

---

²⁰ Deși Sigismund a avut neîndoiește de gând să repete la sfârșitul anului 1411 campania în Moldova din 1395; vezi Hermann Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigmunds (Über den Cod. Pal. Lat. 701 der Vatikanischen Bibliothek)*, în „Archiv für Urkundenforschung”, 12, 1932, p. 179; Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1138; Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în **AUBI**, 15, 1966, p. 59-74.

²¹ **Hurmuzaki**, I/2, p. 483-487; E. Weise, *op. cit.*, p. 94-95; exemplarul semnat de Vitold, marele cneaz al Lituaniei, după o lună a fost publicat de Antoni Prochaska, *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, Sumptibus Academiae

Dacă se are în vedere doar conținutul actului amintit pe scurt, așa cum au procedat cei mai mulți dintre istoricii care au cercetat tratatul de la Lubowła, este evident că negociatorii regali au împărțit între ei cât se poate de inechitabil câștigurile și pierderile rezultate din reglementarea statutului Moldovei: nu este nici un dubiu că partea leului din fostul măr al disputei i-a revenit lui Sigismund, câtă vreme Władysław a consemnat dezavantaje majore, mai ales că a trebuit să admită că deasupra țării credinciosului său vasal era atârnată de acum înainte o veritabilă sabie a lui Damokles. Aranjamentul celor doi monarhi din martie 1412 pare cu atât mai bizar, cu cât premisele sale, caracterizate prin poziția de forță a regelui polon față de slăbiciunea notorie a partenerului său de discuții, nu prevesteau un asemenea deznodământ. Dimpotrivă.

Enigma acestor comportamente a fost dezlegată de multă vreme de bine informatul episcop și mare istoric polon Jan Długosz, care și-a cules informațiile în a doua jumătate a secolului XV din cercurile politice înalte din Cracovia și din arhiva cancelariei regale. Potrivit declarațiilor sale, cei doi monarhi au negociat și au luat în final hotărâri nu numai privitoare la Moldova, ci – ca *articulus primus* chiar! – și la Ordinul teuton.

Într-adevăr, în chip absolut simetric, soarta țării lui Alexandru cel Bun urma să fie împărțită și de statul cavalerilor de la Baltică, deoarece Sigismund s-a angajat să-i sprijine cu toate puterile pe poloni până la alungarea Ordinului și împărțirea teritoriului său între aceeași beneficiari ca în cazul Moldovei²². Oferta a fost atât de atrăgătoare – constată în continuare Długosz –, încât regele polon s-a lăsat sedus de avantajele viitoare, pe care le promitea înlăturarea Ordinului și a minimalizat

---

literarum crac., Cracoviae, 1882 (*Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, VI), p. 228-231.

²² Propunerea în vorbire directă: *Pollicebor itaque tibi, et iusjurandi, si in perpetuae pacis foedus mecum redire sincere consentis, sacramento firmabo, et Cruciferos me a die hac, et in sempiternum deserturum, et cum omnibus meis potentiis, pro eorum exterminio, personalia auxilia me tibi, ea tamen conditione interposita, praestitutum repromitto, ut postquam propitiam Diuinitate eos vinci, et exterminari contigerit, terrae Culmensis, Michalouiensis, et Pomeraniae, quas proprias et naturales Regni tui Poloniae profiteor, ad te et regnum tuum simpliciter et plenariae recidant: terram autem Prussiae eo inter nos sortiamur pacto, ut alter ex nobis maiorem partem illius accipiat, qui maiores exercitus in guerram conduxerit* (Jan Długosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, I, Sumptibus I. L. Gleditschii et M. G. Weldmanni, Lipsiae, 1711, col. 319).

dezavantajele izvorâte pentru poloni din concesiile consimțite pe seama Moldovei în favoarea monarhului Ungariei.

În același capitol este lămurit de ce au fost fixate în scris doar clauzele referitoare la voivodatul românesc: Sigismund i-ar fi adresat lui Władysław „cu multă dibăcie” rugămintea ca propunerea privitoare la Ordin, ai cărui membri se vor opune cu siguranță dezrădăcinării, să rămână secretă, fiindcă, dacă ar ajunge la cunoștința principilor electori, susținători tradiționali ai cavalerilor teutoni de un neam cu ei, el ar fi destituit din conducerea imperiului (*ex Imperio*)²³.

După aproximativ o jumătate de veac, când Długosz și-a compus marea operă și a dispus de suficientă perspectivă cronologică pentru a urmări evoluția atât de diferită a celor două obiecte ale negocierilor din martie 1412, Moldova și Ordinul teuton, inițial strâns cuplate, l-a acuzat de-a dreptul pe Sigismund că și-a înșelat partenerul de tratative printr-un – am zice noi – *gentleman agreement*, garantat prin jurământ, dar nu și printr-un înscris oficial. Lui Władysław i-a reproșat nu numai naivitate, ci, mult mai grav, că a procedat samavolnic, fără să țină seama de avertismentele sfetnicilor săi și a încheiat în consecință un tratat pernicios pentru regatul polon²⁴.

Unica relatare a negocierilor de la Lubowła, pe care posteritatea o datorează lui Jan Długosz, este în sine cât se poate de clară: este vorba de

---

²³ *Dum autem iuxta conditiones pactorum minutae forent confectae, et articulus primus de exterminio Cruciferorum, ... et de Prussiae terra diuidenda, tanquam principalis, propter quem caeterae inconvenientiae fuerant admissae, positus notatusque fuisset, Siegmundus ... tali calliditate obtinuit eum apud Wladislaum ... ex literis principalibus aboleri. Petiuit siquidem Wladislaum Regem, quatenus Anna Regina Poloniae Cracouiam remissa, ex Cassouia secum in Varadinum, deinde Budam, Vischegrod, et alia Regni Hungariae loca insignioara, procederet; pollicens eum in venationibus feris opulentas, quibus sciebat Wladislaum ... delectari, traducturum, et omnibus necessariis splendide tractaturum. Quem cum sensisset ea oblatione inescatum, alteram rursus petitionem adiecit... Nosti, inquit, Illustrissime et amantissime frater, me in Romanorum Regem nouiter assumptum esse, et nondum Sedem Imperii ad integrum conscendisse; Rogo itaque te, quatenus de Cruciferorum exterminio et terrae Prussiae diuisione stipulatione manuali et corporali iuramento, inter nos firmatam, litteris communibus foederam non permittas misceri conclusionem: gravem indignationem, ex qua mea non ignominia tantummodo, sed etiam ex Imperio depositio, apud Imperii Electores, Cruciferis propter genus et ditionem faventes, mihi conflaturam ... (ibidem, col. 321).*

²⁴ *Ibique [= Lublau] dolo Siegmundi illectus; Senatoribus inconsultis secretum sed Regno Poloniae perniciosum init foedus (notă marginală tot aici).*

clasicul schimb, care se înscrie într-o serie fenomenală impunătoare, prin care marile puteri și-au satisfăcut interesele pe spesele celor mici. Doar prin încadrarea faptelor în tabloul de ansamblu al celor întâmplare la Lubowła în 15 martie 1412 poate fi deslușit mobilul concesiilor lui Władysław, întrucât în absența acestui cadru sacrificarea țării vasale de către suzeran nu are nici o noimă.

Împotriva acestei evidențe logice și a altor mărturii de natură faptică, pe care le vom înfățișa în cele ce urmează, medievistii care au cercetat tratativele amintite nu au socotit veridică depoziția prelatului polon. Este adevărat că Długosz însuși a dat apă la moară exegeților moderni prin atitudinea sa manifest patriotică și, ca atare, părtinitoare în prezentarea evenimentelor. Un rol nefast pare să fi jucat și înțelegerea expresiei *exterminum Ordinis*, folosită în textul relatării originale pentru a defini obiectivul final al angajamentului lui Sigismund, ca „nimicire, lichidare a Ordinului”, ceea ce este cu siguranță de necrezut. Această interpretare, indusă de sensul „exterminare”, generalizat în limbile moderne, precum franceza (*extermination*) sau engleza (*extermination*), nu ține însă seama de înțelesul inițial, mult mai moderat, al cuvântului și în latina medievală, anume de „alungare din hotare”²⁵. Este de presupus că Długosz a avut în vedere această accepțiune a vocabulei, care exprimă exact intenția monarhilor negociatori. Fatală pentru credibilitatea întregului „episod teuton” la discuțiile din 15 martie 1412 a fost însă singularitatea relatării, care a făcut-o să cadă istoriografic sub incidența vechiului adagiu: *Testis unus, testis nullus*.

Acestea au fost principalele motive care i-au determinat pe cercetători să relege în domeniul fanteziei relatarea lui Jan Długosz și să o excludă din dezbaterile chestiunilor privitoare la negocierile de la Lubowła. Cei mai mulți dintre ei au omis-o pur și simplu tacit²⁶. Chiar Erich Joachim și Ottokar Israel, care au examinat în studii speciale relațiile lui Sigismund cu Ordinul teuton, nu o pomenesc cu nici o vorbă²⁷. În schimb, Jörg Hönsch, care a consacrat ultimului Luxemburghez o monografie masivă, s-a exprimat categoric, dar fără să-și motiveze sentința: „O clauză secretă privitoare la distrugerea și la împărțirea Ordinului [printr-o acțiune] comună, prezumată de cronicarul

²⁵ Charles du Fresne Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, I, Editura L. Favre, Niort, 1883, s.v. Exterminium: proprie, extra terminos ejectio.

²⁶ Vezi lucrările citate în nota 7 și E. Mályusz, *op. cit.*, p. 106.

²⁷ Notele 50 și 8.

polon Jan Długosz, probabil nu a existat”²⁸. De altă părere – de altminteri, singulară – a fost Zenon Nowak, un compatriot al autorului din secolul XV: „Un fundament al tratatului de pace cu Polonia, care a fost încheiat ... la Lubowła, l-a constituit, după cât se pare, o înțelegere secretă referitoare la Ordinul teuton ...”²⁹.

Caracterul dubitativ al acestei afirmații este eliminat de îndată ce mărturia lui Długosz este încadrată în seria fenomenală căreia îi aparține. Se cuvine subliniat cu toată tăria că acordul ungaro-polon din 1412 privitor la Ordin a fost chiar capul seriei. El dă sens prin această însușire unor episoade însemnate din anii următori, care ar rămâne în absența sa discutate și de neînțeles.

Procedura prin care Sigismund în înțelegere cu Władysław intenționa să-și achite datoria contractată față de poloni și față de lituanieni a fost arbitrajul. El a fost acceptat fără rezerve ca *superarbiter* și de marele maestru al Ordinului teuton, Heinrich von Plauen, care, nebănuind nimic despre aranjamentul secret al celor doi monarhi privitoare la destinul statului său, a mizat cu bună credință pe condiția lui Sigismund de protector, chiar dacă numai nominal, al cavalerilor teutoni, la care îl obliga însușirea de rege roman proaspăt dobândită.

Primul pas ca arbitru, anume pronunțarea la 24 august 1412 la Buda a așa-numitei *sententia interlocutoria*, adică provizorie, a fost de fapt o confirmare a păcii de la Toruń. Prin acest act, Sigismund a conferit recunoaștere internațională înfrângerii Ordinului, respectiv biruinței uniunii polono-lituaniene. Surpriza a fost cât se poate de neplăcută pentru marele maestru, care și-a exprimat fără înconjur dezamăgirea: „Dar noi am sperat [o sentință] mai bună”³⁰. A fost cea dintâi confirmare printr-un document incontestabil al veracității informațiilor lui Jan Długosz, anume cea dintâi inițiativă a lui Sigismund pe calea înlăturării promisiunii avansate la Lubowła.

²⁸ J. K. Hoensch, *op. cit.*, p. 163: „Eine vom polnischen Chronisten Jan Długosz vermutete Geheimklausel über die gemeinsame Zerschlagung und Aufteilung des Ordensstaates hat es wohl nicht gegeben”.

²⁹ Zenon Nowak, *Internationale Schiedsprozesse als ein Werkzeug der Politik König Siegmunds in Ostmittel- und Nordeuropa 1411-1425*, în „Blätter für deutsche Landesgeschichte”, 111, 1975, p. 178: „Eine Grundlage des Friedensvertrages mit Polen, der in Lublau ... abgeschlossen wurde, bildete, wie es scheint, eine geheim gehaltene Vereinbarung über den Deutschen Orden (so J. Długosz)”.

³⁰ E. Weise, *op. cit.*, p. 96-99, nr. 94: *Wir hatten abir eyn bessern [usspruch] gehoffet*; vezi Z. Nowak, *op. cit.*, p. 181.

Realizarea acestui deziderat era însă condiționată de soluționarea favorabilă a unei probleme capitale, aflată în suspensie: subordonarea Ordinului față de capul laic al lumii germane, în speță față de regele roman, care era de multă vreme doar teoretică; pentru a dispune după bunul său plac de statul cavalerilor, Sigismund trebuia să-i devină stăpân efectiv. În ciuda activității sale covârșitoare ca figură centrală a Conciliului de la Konstanz (1414-1418), el a urmărit cu maximă perseverență acest țel pentru a transforma Ordinul în obiect inert, dispus să accepte în mod pasiv sentința definitivă, programată după încheierea sinodului.

Încă înainte de întâlnirea de la Lubowła, proaspătul rege roman afirma în corespondența sa de la sfârșitul anului 1411 că Ordinul „ne aparține nouă și Sfântului Imperiu Roman”³¹.

Semnificativ pentru noul curs al politicii sale externe este avertismentul adresat la 15 martie 1412, în chiar ziua, deci, a semnării tratatului de la Lubowła, marelui maestru Heinrich von Plauen. După informarea privitoare la încheierea cu succes a tratatelor cu Władysław Jagiełło, Sigismund l-a prevenit pe conducătorul Ordinului să nu lanseze nici un atac asupra polonilor și lituanienilor³².

De altfel, regele roman nu a tăinuit deloc noua sa orientare filopolonă: pentru a-l convinge pe recentul său aliat din Cracovia că promisiunea făcută la Lubowła este într-un totu seriosă³³, el l-a invitat și l-a găzduit împreună cu numeroasa sa suită câteva luni pe teritoriul Ungariei; serbările, la care au participat invitați de pretutindeni, au uimit lumea prin fastul lor³⁴.

Această atitudine îi neliniștise încă înainte de arbitrajul de la Buda nu numai pe marele maestru și pe supușii săi, ci și pe principii germani, care au început să se îndoiască de obiectivitatea regelui lor³⁵. Heinrich von Plauen i-a trimis din acest motiv în mai 1412 o solie, condusă de arhiepiscopul Rigăi, Johann von Wallenrod, la Cașovia, unde se afla Sigismund, cu rugămintea ca arbitrajul viitor să nu mai fie de competența sa exclusivă și să admită la judecată și un colegiu al principilor electori.

---

³¹ O. Israel, *op. cit.*, p. 13-14: [dass der Orden] *uns und dem heiligen Römischen richte zugehört*.

³² *Ibidem*, p. 15-16: *Zugriff*.

³³ Astfel J. Długosz, *op. cit.*, col. 321.

³⁴ O. Israel, *op. cit.*, p. 16.

³⁵ Vezi scrisori din Turingia și Bavaria în favoarea cavalerilor teutoni (*ibidem*).

Un martor ocular al întrevederii a înregistrat furia care l-a cuprins pe adresantul propunerii precum și declarația sa vehementă, cum că este hotărât să-i asigure pacea regelui polon, chiar dacă va trebui să facă în acest scop război marelui maestru³⁶. Desigur, cei prezenți la furtunoasa recepție, care nu cunoșteau înțelegerea secretă de la Lubowła privitoare la Ordin, la fel ca unii istorici de mai târziu³⁷, nu și-au putut explica ieșirea atât de nediplomatică a regelui lor. De îndată însă ce ea este raportată la aranjamentul tănuț din 15 martie 1412 devine limpede de ce Sigismund a respins la Cașovia atât de categoric propunerea lui Heinrich von Plauen: asocierea principilor electori, susținători nedezmintiți ai Ordinului, ar fi năruit întregul program politic elaborat de Sigismund de Luxemburg în compania lui Władysław Jagiełło cu două luni în urmă la Lubowła³⁸.

După încă o lună, ruptura între regele roman și renitentul conducător al Ordinului era consumată. Când în toamna anului 1413 Heinrich von Plauen se pregătea să-i atace pe poloni, în ciuda avertismentului lui Sigismund³⁹, a izbucnit pe neașteptate o revoltă în tabăra teutonilor, în cursul căreia agresorul a fost arestat și întemnițat. În fruntea rebelilor s-a aflat un protejat al monarhului, mult mai maleabilul Michael Kűchmeister, pe care protectorul său l-a ajutat apoi să devină mare maestru⁴⁰.

Speranța de a decide prin intermediul unei marionete soarta Ordinului s-a risipit în anii următori. Sigismund a fost nevoit să constate că schimbarea persoanei la conducerea statului teuton nu a fost suficientă pentru înfăptuirea obiectivului său. El a înțeles că era necesară

---

³⁶ În scrisoarea guvernatorului din Toruń, adresată la 11 mai 1412 marelui maestru Heinrich von Plauen se spune: „In heftigen Worten erkl rte er, dem polnischen K nig gegen den Orden Frieden verschaffen zu wollen, und wenn er dem Hochmeister deshalb selber den Krieg erkl ren m sste” (*ibidem*).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ V. nota următoare.

⁴⁰ V. Karol G rski, *L'Ordine teutonico. Alle origini dello stato prussiano*, Editura G. Einaudi, Torino, 1971, p. 161: Arbitrajul de la Buda „provoc  la rottura fra lui [= Sigismund] e Plauen. Per costringere l'Ordine a conformarsi alla sua politica, Sigismondo ... trov  un dignitario, Michael Kűchmeister, pronto a sostituirsi al gran maestro. Quando nell'autunno del 1413 Plauen riunil'esercito sulle frontiere polacche e diede l'ordine die cominciare la guerra, venne revesciato da un complotto di dignitary tutonici e gettato in prigione insieme con suo fratello. Kűchmeister fu eletto al suo posto, e Plauen pass  il resto della sua vita in una cella e succesivamente in un piccolo castello vicino a K nigsberg, Lochstedt, dove godette di forti rendite fino ala morte (1429).”

modificarea cadrului instituțional pentru a scoate statul cavalerilor din Prusia din poziția ambiguă de dublă subordonare laxă față de papă și față de împărat și a-l aduce în stricta sa dependență⁴¹.

Acest deziderat a devenit manifest în primăvara anului 1416, când emisari regali au sosit la Marienburg și l-au prezentat lui Michael Kūchmeister. Potrivit relatării marelui maestru consternat, solii au cerut ca el împreună cu Ordinul să se predea Sfântului Imperiu și să primească feudele din partea acestuia. Respingerea acestei solicitări surprinzătoare a fost, firește, lipsită de orice echivoc⁴².

Eșecul tentativei de integrare a Ordinului în sistemul feudo-vasalic al imperiului romano-german a inaugurat epoca celor mai puternice tensiuni între monarh și marele maestru. *Sententia definitiva*, care nu mai putea fi amânată după încheierea Conciliului de la Konstanz în 1418, a exercitat, cum lesne se poate bănuși, o presiune enormă asupra tuturor celor implicați. Din disputele consemnate în acest interval de timp reiese limpede că factorii de conducere ai cavalerilor teutoni nu doreau în nici un chip să lase încă o dată Ordinul la cheremul regelui roman, în timp ce polonii și lituanienii, bazați ferm pe angajamentul lui Sigismund, susțineau cu toată tăria arbitrajul⁴³.

Primele luni ale anului 1419 au consolidat impresia că regele roman era hotărât să folosească forța în eventualitatea că marele maestru ar refuza să accepte sentința definitivă. În februarie a cerut episcopului din Wrocław (Breslau) și marcgrafului din Brandenburg să interzică în

---

⁴¹ Despre divergențele lui Sigismund cu reprezentanții Ordinului, v. O. Israel, *op. cit.*, p. 21.

⁴² Ambasadorii au fost înalți demnitar, arhiepiscopul din Riga și marcgraful Brandenburgului, semn că problema îl interesa pe rege în cel mai înalt grad; extrase din scrisoare adresată la 22 aprilie 1416 de marele maestru procuratorului, însoțite de comentarii, *ibidem*, p. 22-23: „Nur an dieser Stelle ist eindeutig ausgesprochen, wohin Siegmunds Pläne abzielten. ... Siegmund wollte erreichen, was erst ein Jahrhundert später nach der Säkularisierung in Preußen – und dadurch unter ganz anderen Bedingungen – erfolgte, die Einführung des Deutschen Ordens in den Lehnsverband des Reiches”; potrivit vorbelor marelui maestru, solii au venit *begerende, das wir mit sampt unserm orden uns dem reiche irgebin und unsere lehen vom reihe empfangen*; răspunsul la această nemaiauzită cerere a fost categoric, anume *das uns nicht fuglich ist noch zu tun war, das wir uns dem reiche ingebin und das unserm orden ein sulche vormols ni ist zugemutet*.

⁴³ Pe larg O. Israel, *op. cit.*, p. 25-27.

țările lor recrutarea mercenarilor pentru Ordin, cu explicația că acest stat este în mod injust ostil Poloniei și nu vrea să se supună imperiului⁴⁴.

Sigismund a plănuit apoi împreună cu Władysław în mai 1419 la Cașovia pașii concreți împotriva inamicului comun. În cursul acestor convorbiri, dedicate primordial pregătirilor de luptă, regele roman i-a trimis o scrisoare marelui maestru, prin care i-a pus în vedere de-a dreptul că, dacă respinge arbitrajul, va porni la război împotriva sa⁴⁵.

În pofida avertismentului, conducătorul Ordinului a rămas neclintit, ceea ce a făcut ca relația sa cu suzeranul să atingă încordarea extremă⁴⁶.

Încheierea care se desprinde cu necesitate din episoadele mai sus menționate este evidentă. În contradicție cu părerile acreditate istoriografic, care fie au trecut cu vedere depoziția lui Jan Długosz, fie i-au negat veracitatea de fond, este neîndoielnic că șirul de manifestări ostile Ordinului în politica lui Sigismund de Luxemburg în intervalul 1412-1419 își au originea tocmai în angajamentul asumat de monarh la Lubowla, descris circumstanțiat de autorul amintit. O scrisoare a guvernatorului din Koblenz adresată marelui maestru Michael Kuchmeister la începutul lui aprilie 1419 dezvăluie clar această legătură cauzală. Expeditorul relatează din sursă bine informată că Sigismund dăduse asigurări unor ambasadori poloni, „că va respecta neabătut cele promise domnului lor [Władysław Jagiełło], chiar dacă ar fi să-l coste viața, sufletul, averea și onoarea”⁴⁷. Mai mult – continuă același corespondent –, regele le-a comunicat solilor că avea de gând ca, sub pretextul eliberării Sfântului Mormânt, să facă [la nevoie] o expediție împotriva Ordinului⁴⁸. Acest martor confirmă fără să știe și, deci, fără să vrea spusele lui Długosz și atestă perseverența lui Sigismund, care după opt ani era la fel de hotărât ca în 1412 să-i susțină din răspuțeri pe poloni împotriva inamicilor lor ereditari din Prusia.

---

⁴⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 26.

⁴⁶ *Ibidem*: „Damit waren die Spannungen zwischen Siegmund und dem Orden auf dem Höhepunkt gelangt.”

⁴⁷ Bazat pe o sursă de încredere, autorul scrisorii afirmă că Sigismund i-a asigurat pe delegații poloni că *was her irem herren geloebt und verbrieft hette, das wulde her unverbruchlichen halden, und sulde in das kosten lif, seele, guet und ere (ibidem)*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Ce avea să se întâmple cu teritoriile Ordinului după desființarea sa este bine știut: potrivit datelor furnizate de același istoric din secolul XV, ele urmau să fie împărțite între Sfântul Imperiu și regatul polon, o linie de demarcație amănunțită fiind convenită în conformitate cu propunerea regelui roman⁴⁹.

În schimb, nici Długosz, nici alt izvor nu suflă un cuvânt despre soarta rezervată cavalerilor de același monarh după lichidarea statului lor. Cu toată lacuna documentară, întrebarea își află răspuns sigur, dacă este raportată la ansamblul politicii lui Sigismund față de Ordin, care este străbătută de la un capăt la altul de o idee fixă: transferul contingentelor militarilor profesioniști de pe țărmul Balticii, unde șomau după creștinarea lituanienilor, la Dunărea de Jos, asaltată de trupele sultanilor otomani. Această preocupare de-a dreptul obsesivă, documentată întâia oară curând după înfrângerea armatei cruciate la Nicopol în 1396, l-a însoțit până în ajunul morții sale în decembrie 1437⁵⁰. Problema atât de longevivă a mutării Ordinului nu numai că nu a lipsit la negocierile de la Lubowła, ci – se cade subliniat cât mai apăsător – a constituit chiar pilonul principal al tratatelor, în funcție de care au fost reglementate și celelalte chestiuni de interes bilateral, în fruntea lor situându-se, firește, Moldova.

Este, de asemenea, de remarcat că preeminența statului teuton la tratativele ungaro-polone din martie 1412 s-a datorat unui fapt obiectiv: transferul Ordinului – negociat, potrivit mărturiei lui Jan Długosz, ca *articulus primus* –, a constituit singurul punct de convergență a intereselor celor două regate vecine: în timp ce Władysław și Vitold doreau să-i vadă pe teutoni plecați de la Baltică, Sigismund spera, dimpotrivă, să-i aducă la Dunăre.

Concordanța intereselor complementare privitoare la Ordin a fost neîndoiește piesa centrală a tratatelor de la Lubowła, în jurul căreia au gravitat aranjamentele secundare, dar ea nu explică cum a fost articulată

⁴⁹ V. mai sus nota 22.

⁵⁰ V. Erich Joachim, *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429-1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, 33, 1912, p. 87-89, 91-107, cu concluzia, p. 107: „Kaiser Sigmund hat nicht aufgehört, den Traum vom Orden im Ungarlande weiterzuspinnen bis in seine letzten Tage hinein. Ja, er dachte – trotz allem – an nichts geringeres, als eine gänzliche Verpflanzung der Ritter mit dem Schwarzen Kreuze in jenes Reich”; istoricii au exclus în mod ciudat din traiectul acestei idei călăuzitoare tocmai segmentul 1412-1420, când ea a figurat ca temă de căpătâi între preocupările politice ale monarhului.

în mod concret structura de ansamblu a acordurilor. Pentru a înțelege geneza acestui complex este indispensabilă o distincție, de care au ținut seama și negociatorii: dacă pentru poloni, ca, de altfel, și pentru asociații lor lituanieni ieșirea la Baltică în urma înlăturării barajului teuton a fost incontestabil prioritatea priorităților, fără egal ca însemnătate în portofoliul politic al lui Władysław și al lui Vitold, întărirea liniei defensive a regatului ungar cu ajutor teuton nu a întruchipat în schimb decât un obiectiv important, dar nicidecum capital pentru Sigismund. Pentru a echilibra balanța și pentru a-l mobiliza ireversibil pe monarhul roman, de al cărui arbitraj depindea decisiv dislocarea Ordinului, suveranul din Cracovia a oferit partenerului de discuții compensații sub forma concesiilor pe seama țării vasale dintre Carpați și Nistru. Cuprinse explicit în documentul referitor la Moldova, semnat la 15 martie 1412, ele au fost socotite pe bună dreptate de Jan Długosz ca *inconvenientia* pentru regatul polon⁵¹, cu toate că țara lui Alexandru cel Bun a fost doar poarta din spate, secundară a statului iagielon, față de cea principală la Baltică.

În schimb, avantajele dobândite de Sigismund pentru sprijinul promis lui Władysław la strămutarea Ordinului – și nu, cum au considerat unii istorici, pentru recunoașterea relației feudo-vasalice între suveranul polon și voievodul Moldovei – au fost cât se poate de consistente, mai ales că ele răspundeau unui interes constant, de primă însemnătate al regatului ungar cel puțin din vremuri angevine: ieșirea pe Dunărea maritimă la Marea Neagră. Acum satisfăcută, nevoia stringentă a Ungariei de a rămâne pe această cale în contact cu comerțul levantin, a fost dublată de un beneficiu nu mai puțin însemnat pentru Sigismund, în a cărui strategie cruciată gurile fluviului cu Chilia deveniseră o veritabilă trambulină spre Strâmtori⁵². Angajarea imperativă prin textul tratatului a Moldovei în frontul antiotoman, cu penalități fatale pentru existența acestui stat în cazul în care voievodul refuza să acorde asistență militară regelui ungar în luptele cu turcii, a marcat, chiar dacă fără consemnări scrise, o modificare majoră a atitudinii conducătorilor uniunii polono-lituaniene față de conflictul lui Sigismund cu Înalta Poartă: dacă în 1411 Vladislav era considerat la Veneția lider al coaliției îndreptate împotriva Ungariei, același suveran a devenit în martie a anului următor asociatul fostului său adversar. Dovada concludentă în acest sens este chiar

---

⁵¹ V. mai sus nota 23.

⁵² W. von Strome, *op. cit.*, p. 601-610); Ș. Papacostea, *op. cit.*; Zs. Pach, *op. cit.*; V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 1094-1095 (bibliografie).

acceptul suzeranului de a ceda Moldova vasală pentru a contribui împotriva intereselor ei la salvagardarea securității regatului ungar, amenințat de expansiunea Porții. Perspectiva transferului Ordinului teuton la Dunăre, gândită, desigur, corelat cu reorientare politică și militară forțată a Moldovei, constituie o performanță diplomatică indubitabilă, realizată de Sigismund în martie 1412 și evidențiază în același timp încă o dată prioritatea absolută a domniei sale, cristalizată la începuturile ei: combaterea turcilor osmanlâi⁵³. Întreaga construcție politică realizată la Lubowła a fost, așadar, subordonată primordial acestui țel.

Existența întregului eșafodaj depindea însă de sentința definitivă, scadentă după încheierea Conciliului de la Konstanz în 1418. Sigismund a hotărât la începutul lui august 1419 data arbitrajului: 28 septembrie. Ea a fost însă revocată, întrucât între timp, la 16 august, s-a stins din viață regele Boemiei, Venceslav (Wenzel), vărul lui Sigismund, din aceeași dinastie de Luxemburg. Noul termen fixat pentru pronunțarea sentinței a fost 6 ianuarie 1420 la dieta de la Wrocław, al cărei principal punct pe ordinea de zi l-au constituit preparativele pentru războiul Sfântului Imperiu Roman cu husiții⁵⁴.

Decesul lui Venceslav a avut repercusiuni uriașe, deoarece a schimbat datele fundamentale pe eșichierul politic al Europei central-răsăriteane și sud-estice. În miezul disputelor pentru ocuparea tronului vacant s-a aflat Sigismund, care își întemeia pretențiile succesoriale pe drept ereditar, și husiții, care îl contestau pe motiv că monarhul luxemburghez fusese autorul moral al arderii pe rug la Konstanz în 1415 a lui Jan Hus, eroul lor național. Răscolite, mai vechile resentimente antigermane ale cehilor au generat o opoziție îndârjită față de pretendentul *iure hereditario*, o dată cu intensificarea simpatiei față de poloni, frații slavi din răsărit. Regele lor, Władysław Jagiełło, a fost alesul husiților și lui i-au oferit coroana boemă. Conflictul a escaladat rapid, astfel că soluția armată a devenit inevitabilă.

Situația creată de dispariția regelui Venceslav l-a pus pe Sigismund în fața, probabil, celei mai dificile dileme din lunga sa domnie. Printr-un joc al întâmplării, arbitrajul iminent, de la care nu se mai putea sustrage, l-a constrâns pe monarh să opteze public și categoric pentru una sau alta dintre cele două tabere aflate în opoziție ireductibilă: dacă sentința definitivă era conformă cu înțelegerea secretă de la Lubowła,

---

⁵³ V. mai sus nota 4.

⁵⁴ O. Israel, *op. cit.*, p. 27.

alianța cu polonii și lituanienii rămânea în vigoare și, împreună cu ea, frontul antiotoman în formula agreată de cei doi suverani în martie 1412; consecința inevitabilă a acestei decizii ar fi fost, evident, ruptura cu Ordinul și, incomparabil mai păgubitor, cu susținătorii săi, principii electori. Dacă, dimpotrivă, hotărârea ar fi fost favorabilă cavalerilor teutoni, ea anula *ipso facto* tot ce fusese convenit cu opt ani în urmă la Lubowła, distrugea concordia regelui ungar și roman cu conducătorii uniunii polono-lituaniene, dar promitea să-i asigure sprijinul supușilor germani, indispensabil în lupta pentru tronul boem.

Sigismund a avut, așadar, de ales la începutul anului 1420 între, pe de o parte, obligația sa primordială ca monarh al Ungariei, anume de a apăra regatul împotriva turcilor, iar pe de alta, dorința de a dobândi încă o coroană.

Sentiința pronunțată la 6 ianuarie 1420 la Wrocław a fost favorabilă Ordinului teuton. Ea a avut darul să amelioreze îndată raporturile cu factorii politici ai Sfântului Imperiu, care se deterioraseră considerabil în cursul celor opt ani de cărdășie politică cu polonii și lituanienii. Cum era de așteptat, arbitrajul, la aflarea căruia crunt dezamăgitul Władysław Jagiełło ar fi izbucnit – potrivit mărturiei lui Jan Długosz – în lacrimi, a nimicit îndată și în totalitate acordurile de la Lubowła. Tensiunile dintre Sigismund și liderii uniunii polono-lituaniene anterioare anului 1412 au renăscut prompt în 1420, însă cu vigoare sporită din simplul motiv că ele erau alimentate acum nu numai de un singur focar de contradicții, Moldova și Rusia Roșie în speță, ci de două, după deschiderea competiției pentru coroana boemă.

Undele seismului politic declanșat prin arbitrajul de la Wrocław s-au propagat cu viteză pe arii largi, Moldova numărându-se printre statele cele mai afectate.

Prin opțiunea exprimată în 1420, Sigismund de Luxemburg a anticipat decizia similară a altui suveran al Ungariei, care a sacrificat și el interesului dinastic datorită de apărare a regatului față de aceiași invadatori: Matia Corvin.

***

Pentru reconstituirea corectă a celor întâmplate la Lubowła este neapărată nevoie de admiterea lui Jan Długosz ca martor-cheie. Depoziția lui dovedește că dosarul convergențelor de interese ungaro-polone privitoare la Ordinul teuton și cel al divergențelor referitor la Moldova au fost conexe și că cei doi suverani le-au tratat interdependent, în pachet.

Pe de altă parte, 15 martie 1412 a fost pentru Moldova o dată fatidică, întrucât a inaugurat șirul răstignirilor ei succesive, cu acte în bună regulă, la masa verde a mai marilor lumii.

**DER DEUTSCHE ORDEN UND DIE MOLDAU
IN DEN UNGARISCH-POLNISCHEN VERHANDLUNGEN
VON LUBOWŁA IM MÄRZ 1412**

Zusammenfassung

Die Deutschordenspolitik Siegmunds von Luxemburg bildet zwischen der Unterzeichnung des Vertrages von Lubowła (Lublau) am 15. März 1412 und einem Zeitpunkt kurz vor dem Breslauer Schiedsspruch am 6. Januar 1420 eine einheitliche Klammer. Der Leitgedanke des ungarischen und römischen Monarchen ist in diesen acht Jahren die Festigung der Donaufront gegen die Osmanen gewesen. Dem Luxemburger ist es in Lubowła dank der Zusage des polnischen Vertragspartners gelungen, diesem Hauptanliegen sowohl die Moldau als auch den Deutschen Orden zu unterstellen. Um zu begreifen, worin sein diplomatisches Meisterstück, nämlich zwei Fliegen mit einer Klappe zu schlagen, bestand, ist es notwendig, Jan Długosz als Kronzeugen zuzulassen.

Stichwörter: Ungarn, Polen, Osmanen, Moldau, Deutscher Orden.

DESPRE „DAN VOIEVOD”.
RECTIFICĂRI CRONOLOGICE ȘI GENEALOGICE

ANDREI PIPPIDI*
apippidi@sar.org.ro

Orice cercetare asupra epocii lui Mircea cel Bătrân trebuie să constate cât de vagi, confuze și incomplete sunt informațiile care ne stau la îndemână. Când s-au împlinit șase sute de ani de la începutul domniei lui Mircea I? Răspunsul, ca și multe alte elemente ale imaginii care ni se propune îndeobște, nu este decât construcția logică a istoricilor având la temelie puține date, care pot fi diferit interpretate.

Dan I, fiul și succesorul lui Radu I, mai era încă în viață la 3 octombrie 1385, când, cu ocazia unei danii către Tismana, confirma actele de proprietate acordate acestei mănăstiri de către ctitorul ei, Radu, „părintele domniei mele”, și Voditei de către Vladislav I, „unchiul domniei mele”¹. Tot din 1385 (înainte de 1 septembrie, cel mai târziu) datează și inscripția de pe clopotul de la Cotmeana, „în zilele binecredinciosului domn Ioan Dan voievod”². Indiferent de data la care acesta își va fi început domnia³, el murise înainte de 27 iunie 1387, când

---

* prof. univ. dr., Universitatea din București.

¹ DRH. B, I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Editura Academiei, București, 1996, doc. 7.

² B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Tipografia Curții, București, 1875, p. 128; St. Nicolaescu, *Cercetări arheologice. Străvechile clopote ale mănăstirilor Codmeana și Cozia din timpul lui Dan voievod și Mircea voievod*, București, f.a., p. 4; P.V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia*, în **RIAF**, 12, 1911, p. 281-295; Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Date noi cu privire la evoluția bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, în „Monumente istorice și de artă,” 1, 1975, p. 16.

³ „Circa 1383”, după opinia cea mai răspândită. Excepție face Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, în **RSL**, XI, 1965, p. 270-274, care a susținut că Dan ar fi urmat la tron tatălui său prin 1377-1378. Este imposibil de folosit ca termen *post quem* data de 7 ianuarie 1383 din documentul (fals) atribuit lui „Radu Negru” ca ctitor la Rășinari (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, Socec, București, 1906, p. 231).

Mircea se referă la „sfânt răposatul fratele domniei mele, Io Dan voievod”, ale cărui dispoziții cu privire la Tismana le înnoiește la rândul său⁴. Informația este incontestabilă, dar o contrazice pe aceea dintr-o cronică descoperită de Ioan Bogdan și considerată de acesta „bulgărească”⁵. Aici apare următoarea glosă marginală: „Șișman, țarul bulgăresc, l-a ucis pe Dan voievod, fratele lui Mircea voievod, în anul 6902, luna septembrie 23”⁶. Așadar, evenimentul ar fi avut loc în 1393. Însă la acea dată, când Șișman mai avea, din toată Bulgaria ocupată de turci, doar cetatea Nicopol, Dan I nu mai trăia de vreo cinci ani, dacă dăm crezare mărturiei lui Mircea însuși. Pentru a concilia cele două izvoare, Dimitrie Onciul a găsit o soluție ingenioasă: dintr-o greșeală de copist, o dată care ar fi fost a capturării lui Șișman de către turci a putut fi confundată cu aceea dintr-o însemnare anterioară, referitoare la dispariția lui Dan într-o luptă cu țarul bulgar⁷. De aici s-a ajuns chiar la ideea că luna și ziua ar fi totuși corecte, fixându-se momentul morții lui Dan – deci începutul domniei lui Mircea – la **23 septembrie 1386**, dată obținută prin deducții succesive⁸.

Interesul istoricilor față de acest episod obscur îndreptățește și încercările lor de a extrage din izvoare maximum de informații cu privire la domnia lui Dan I. De fapt, singura știre sigură este cea despre un conflict izbucnit în această vreme între Țara Românească și Ungaria pentru stăpânirea banatului de Severin, prilej pentru Dan de a ataca Mehadia în fruntea unei oștiri puternice⁹. Documentul care amintește

⁴ DRH. B, I, doc. 8.

⁵ I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, „Archiv für slavische Philologie”, 13, 1891, p. 481-543. După Dumitru Năstase, *Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (la chronique de Tismana, 1411-1413)*, în „Cyrillomethodianum”, IV, 1977, p. 100-169, ar fi traducerea unui text grecesc, cu interpolări, de un cărturar român.

⁶ Ediția Bogdan, p. 530: „Шишманъ царь Българскы оубить Дана воеводж врата Мирчѣ въ лѣто ꙗ҃це мѣсѣца септемвриа кѣ”.

⁷ D. Onciul, *Originile principatelor române*, Elzevir, București, 1899, p. 210-211 (sau *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 660-661); idem, *Mircea cel Mare și Alexandru cel Bun*, curs litografiat, p. 22-23.

⁸ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. Gheorghe Lazăr, Editura Corint, București, 2000, p. 54.

⁹ DRH. D, I (1222-1456), întocmit de Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, Ștefan Bezdechi, Theodor Naum, Lelia Oprea, Editura Academiei, București, 1977, doc. 76. Fiii aceluia Petru de Themeselw care solicita în 1390 diploma citată sunt beneficiarii unui act din 1440

aceste împrejurări fiind emis după câțiva ani, în 1390, „Dan wayvoda” poate fi identificat numai cu predecesorul lui Mircea. Dat fiind că Sigismund de Luxemburg, înainte de a confirma feudele unor cnezi bănățeni care-și pierduseră titlurile de posesiune în condițiile acestui război local, a găsit necesar să verifice adevărul declarațiilor celor în cauză, este de presupus că ostilitățile avuseseră loc cândva în timpul interregnelui creat de moartea lui Ludovic al Ungariei (1382), probabil în februarie 1386, când asasinarea lui Carol de Durazzo a provocat în Banat lupte între partizanii reginei Maria, viitoare soție a lui Sigismund, și forțe românești indicate doar sub denumirea de „gentem grandem olachalem”¹⁰. Prin această expresie nu trebuie să înțelegem cete de localnici înarmați, ci chiar oastea lui Dan¹¹.

Cu toate că această intervenție peste hotarul cu regatul Ungariei, în continuarea luptelor purtate de Radu I în 1377¹², indică clar altă direcție politică, istoricii¹³ au acordat mai multă atenție conflictului cu țarul bulgar Șişman, pentru care tradiția cronicilor interne reprezintă singura cheazășie, și presupusei rivalități dintre Dan și Mircea, care a fost sugerată de interpretarea greșită a unui pasaj din *Istoriile* lui Chalkokondylas.

Aproape fără nici o diferență de la o versiune la alta, *Letopisețul cantacuzinesc* afirmă că „Dan vodă au domnit ani 23” și adaugă : „Acesta au fost frate cu Mircea vodă bătrânul și l-au ucis Șişman vodă, domnul

---

publicat de Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Facla, Timișoara, 1981, p. 31-33.

¹⁰ Maria Holban, *Din cronică relațiilor române-ungare în secolele XIII-XIV*, Editura Academiei, București, 1981, p. 259, n. 29. Despre același document, vezi N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ed. G. Penelea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 227; I. Minea, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, în *Cv. L*, 1916, p. 853-854; V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924, p. 4.

¹¹ Cf. expresiile „multitudo Olachorum” despre oastea lui Mircea (**DRH. D**, I, doc. 99 și 112) sau, despre cea a lui Basarab, „quadam potentia et societas Olachalis” (**DRH. D**, I, doc. 26).

¹² **DRH. D**, I, doc. 66; N. Iorga, *Săpăturile de la Curtea de Argeș*, în **RI**, VI, 7-9, 1920, p. 180; idem, *Românii în câteva noi izvoare apusene*, în **RI**, VI, 10-12, 1920, p. 200-201; Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în **RHSEE**, II, 1925, p. 54-66.

¹³ Cu excepția lui D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, p. 662-663, și vol. II, p. 119.

sârbilor, când era cursul anilor de la Adam 6864”¹⁴. Precizarea cronologică finală nu exista în original; dovada este că lipsește din *Istoriile Țării Românești* și din traducerea arabă a cronicii muntene, echivalentă cu o fază a textului anterioară anului 1659¹⁵. Explicația lui Dimitrie Onciul, după care data 6864 (1355-1356) ar fi apărut dintr-o eroare de transcriere la cifra zecilor, în loc de **6894**, văleatul unicului document cunoscut de la Dan I¹⁶, este cât se poate de plauzibilă. Mergând însă mai departe, Ilie Minea a conceput un întreg scenariu pentru a găsi „cheia războiului dintre Dan și țarul de la Târnovo”. Moartea celui dintâi ar fi avut loc în toiul luptelor de pe malul drept al Dunării, domnul Țării Românești fiind cuceritorul Silistrei, unde venise în ajutorul lui Ivanco, unchiul său, deoarece Calinichia, mama lui Dan și a lui Mircea, ar fi fost fiica lui Dobrotici! Astfel s-ar putea rezuma o argumentație prolixă, inexactă pe alocuri (Dan **nu** era fiul Calinichiei) și luând alteori ipoteze prin nimic dovedite drept certitudini (în cazul înruderii dintre Dobrotici și dinastia Țării Românești)¹⁷.

Alte cercetări și-au propus să răspundă întrebării: „de cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea?”¹⁸ În realitate era un alt fel de a întreba iarăși: când și de ce? Exista părerea mai veche a lui Xenopol, după care Dan ar fi pierit „de moarte silnică ... fără îndoială după întetirea lui Mircea, fratele său cel mai mic”¹⁹. Scriind înainte de publicarea cronicii descoperite de către Ioan Bogdan, Xenopol își bazase speculațiile numai pe documentul din 1385, dovadă că Dan ocupa încă tronul în acel an, și pe un pasaj din textul lui Chalkokondylas, citit în traducerea latină care, în ediția de la Bonn, însoțește originalul. Pe temeiul altui izvor, anume cronica lui Ioan de Thurocz, și Hasdeu ajunsese la concluzia că Dan

¹⁴ *Istoria Țării Românești, 1290-1690*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, Editura Academiei, București, 1960, p. 3 și 204.

¹⁵ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, Editura Academiei, București, 1963, p. 10; Virgil Cândea, *Letopiseșul Țării Românești (1292-1664), în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „*Studii*”, 23, 1970, p. 681.

¹⁶ D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, p. 661-662.

¹⁷ I. Minea, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, p. 856-857, 864-866. Vezi și Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, Editura Militară, București, 1985, p. 125, 164, 168.

¹⁸ Titlul unui articol de C. Litzica, în vol. *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 54-61, reeditat în *Studii și schițe greco-române*, București, 1912, p. 3-12.

¹⁹ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, III, Frații Șaraga, Iași, 1896, p. 64, 67.

„căzuse în lupta contra fratelui său Mircea cel Mare la 1386”²⁰. Lui Constantin Litzica, junimist (deci dispus să adopte atitudinea critică a lui Maiorescu față de Hasdeu și Xenopol), cu serioase studii de bizantinologie (ca elev al lui K. Krumbacher la München), nu i-a fost greu să demonstreze caracterul arbitrar al acestei interpretări care, în plus, contraria prin acuzația de fratricid adusă unui erou național. Contestând traducerea dată textului grecesc, Litzica îl înțelegea și el așa cum îi convenea; cât despre referirea din cronica ungiurească la luptele dintre Dan și Mircea, el nu putea s-o explice decât atribuindu-i lui Ioan de Thurocz o confuzie cu evenimente petrecute mai târziu, prin 1420, ai căror protagoniști au fost Mihail I și un alt Dan (al II-lea, pentru autor). Cu acest argument, care mai fusese folosit de Onciul cu un an mai înainte, ancheta lui Litzica se încheia cu aceeași concluzie la care ajunsese Onciul: Dan și-a găsit moartea în luptă cu Șișman, în intervalul dintre octombrie 1385 și iunie 1387.

Încercările de a preciza data nu pot ocoli două documente acordate de Mircea starețului Sofronie al Coziei și datate, unul din 1386-1387, celălalt de la 27 aprilie 1386. Ambele date sunt îndoielnice, fiind adăugate. În documentul care poartă vâleatul 6895, scris de altă mână, cu o cerneală diferită, este indicată posesiunea cetății Siliștra pe care Mircea nu a ocupat-o decât de la 1389 la 1392 și de la 1403 la sfârșitul domniei sale²¹. Nu poate fi acceptată nici data de 27 aprilie 1386²², deoarece constituie un anacronism: în acel moment nu începuse încă zidirea Coziei²³. De altfel, destinatarul daniei este cunoscut ca egumen numai din

²⁰ B.P. Hasdeu, *Negru Vodă*, București, 1898, p. CCXLVIII.

²¹ **DRH. B**, I, nr. 28, unde e datat 1404-1406. P.P. Panaitescu (*Mircea cel Bătrân*, p. 155) datase același document din 1402-1408. Datarea din 1392-1394, propusă de Stoica Nicolaescu, *Documente inedite de la Mircea cel Bătrân*, extras din „Revista Muzeului și Pinacotecii Municipiului București”, I, 2, 1935, p. 16-19, este imposibilă, deoarece Siliștra nu-i aparținea lui Mircea în acest răstimp, fiind recuperată de el de la turci numai în 1403 (vezi articolul nostru *Sur une inscription grecque de Siliștra*, în **RESEE**, XXIV, nr. 4, 1986).

²² Susținută de St. Nicolaescu, *Cel mai vechi hrisov al lui Mircea Vodă cel Bătrân cu privire la mănăstirea Cozia*, București, 1939, pe baza unei copii. Originalul, nedatat, fusese editat de același autor în lucrarea anterioară *Documente inedite*, p. 33-35. Editorii din 1953 au deplasat data în intervalul 1409-1418 (**DIR. B**, I, p. 59-60), dar în 1966 P.P. Panaitescu și D. Mioc au propus o dată cca 1400 (**DRH. B**, I, doc. 20).

²³ Daniel Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, Meridiane, București, 1986, p. 56-60.

1413 și dispăre între 1419 și 1421²⁴. Documentul îl menționează și pe fiul lui Mircea, Mihail, a cărui existență n-a fost consemnată **de izvoare scrise, cu dată sigură** înainte de 1409. În sfârșit, satele dăruite mănăstirii cu acest prilej nu mai sunt prezente în nici o listă a proprietăților Coziei din vremea lui Mircea.

Prin urmare, trebuie renunțat la invocarea acestor documente ca mărturie că Mircea și-ar fi început domnia în 1386 sau chiar mai devreme, dar rămân de examinat atent alte indicații în acest sens. *Letopisețul cantacuzinesc* afirmă că una dintre ctitoriile lui Mircea – Cozia sau, într-o versiune diferită, Cotmeana – a fost construită „când era văleatul 6891”²⁵. Ar însemna că voievodul domnea în 1382-1383. S-ar putea presupune că cele două mănăstiri au fost întemeiate încă din timpul vieții lui Dan I, dacă se are în vedere asocierea la domnie a celor doi frați care pare atestată prin monede purtând numele lui *Dan voievod* pe avers și al lui *Mircea voievod* pe revers, sau vice-versa²⁶. Acest argument a fost chiar folosit pentru a încerca o datare mai timpurie a bisericii de la Cotmeana²⁷. A existat fără discuție o diarhie Mircea-Dan (cu condiția să se precizeze **care** Dan), căci o variantă a *Istoriei Țării Românești*, păstrată într-un manuscris din secolul al XVIII-lea, notează despre Dan I: „au fost frate cu Mircea vodă Bătrânul și au domnit împreună amândoi câțeva vreme, apoi să învrăjbiră și începură a să scula unul asupra altuia”²⁸. De

²⁴ **DRH. B**, I, doc. 45, 48. Era stareț și în 1413 (St. Nicolaescu, *Cercetări arheologice*, p. 6), dovadă inscripția de pe clopotul mare al Coziei.

²⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 3, 204; *Istoria Moldo-României, manuscrisele vechi pe limba română, găsite în sântele monăstiri Cozia și Șerbănești*, ed. G. Ioanid, II, București, 1857, p. 3.

²⁶ Octavian Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în **SCIM**, II, 1, 1951, p. 44-45; cf. Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Editura Academiei, București, 1960, p. 158.

²⁷ Radu Greceanu și Eugenia Greceanu, *Istoricul și restaurarea bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, în „Monumente istorice. Studii și lucrări restaurate”, București, 1967, p. 61-62. Problema a fost reluată, după o cercetare arheologică, de Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, care datează Cotmeana II după 1396 (*Date noi cu privire la evoluția bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, p. 18-19).

²⁸ *Letopisețul Țării Românești*, ed. Stoica Nicolaescu, în **RIAF**, XI, 1910, p. 108, pasaj semnalat de Octavian Iliescu, *Domni asociați în țările române*, p. 44. Textul n-a mai fost luat în discuție din 1910 până în 1950, fie că nu inspira încredere din cauza epocii târzii în care a fost copiat, fie că s-a impus punctul de vedere al lui Onciul (*Mircea cel Mare și Alexandru cel Bun*, p. 24-28), adoptat de ceilalți istorici după exemplul lui Litzica.

asemenea, cu totul în trecut, s-a semnalat recent faptul că „o cronică secuiască indică înlăturarea lui Dan de către Mircea, cu ajutor din Transilvania”²⁹.

Este inutil să ne preocupe data 6894, la care Dan I apare ca domn după consemnarea din pomelnicul Tismanei³⁰ și în minuțiosul inventar al proprietăților ecleziastice din Oltenia alcătuit de către administrația austriacă³¹: nu este decât data hrisovului din 1385. Izvoarele narative nu

---

²⁹ Radu Constantinescu, în comentariul la N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 187, n. 19 și p. 192, n. 9 („răsturnat de Mircea cu ajutor de peste munte”). Se va vedea mai departe ce trebuie înțeles din această laconică aluzie și din izvorul la care trimite.

³⁰ Gr.G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țeră*, în **AARMSI**, s. II, t. VIII, secț. II (memorii și notițe), 1887, p. 68. Pomelnicul a fost copiat în 1840 după altul, dispărut în 1821, care fusese „făcut după cel vechi” de Ștefan ieromonahul, autorul scrierii hagiografice despre Nicodim. Vezi și nota următoare.

³¹ N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace*, Göbl, București, 1906, p. 238-239. În pomelnic i se atribuie lui Dan zugrăvirea bisericii, deși pisania din naos afirmă că lăcașul era „nezugrăvit” când Nedelco Bălăceanu a luat inițiativa picturii executate de Dobromir în 1564. Vezi C.L. Dumitrescu, *Deux églises valaques décorées au XVIe siècle: Snagov et Tismana*, în „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, X, 1973, 2, p. 154-155; eadem, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Meridiane, București, 1978, p. 19, 59-60. Autoarea consideră că voievozii din tabloul ctitoricesc ar fi Radu cel Mare și Mircea Ciobanul, idee deja combătută de Virgil Drăghiceanu, *Considerațiuni asupra vechimii bisericii mănăstirii Tismana*, extras din **BCMI**, XXVIII, 1934, p. 2. Identificarea cu Radu I și fiul său Mircea a fost susținută de Ștefan Andreescu, *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, în **BOR**, LXXXVIII, 1970, 12, p. 187-188, și de Cristian Moiescu, *Din nou despre Tismana*, comunicare la sesiunea „Arta românească în contextul european”, la 26 mai 1986. În măsura în care se presupune că zugravii care au refăcut pictura naosului (sec. XVIII) au respectat-o pe aceea din sec. XVI, este mai plauzibilă ipoteza Radei Teodoru, *Mănăstirea Tismana*, Meridiane, București, 1968, p. 28-29, anume ca Nedelco Bălăceanu să fi dorit să fie reprezentați Mircea Ciobanul și Petru cel Tânăr, domniile cărora le datora cariera sa și dintre care al doilea ocupa tronul în 1564 (cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 75). Astfel s-ar explica reprezentarea în pronaos a doamnei Stana, soția lui Petru cel Tânăr, și a surorilor lui, Stanca, Voica și Maria, iar în naos a lui Teodor, marele ban din 1558-1559. De observat că Mircea Ciobanul este pomenit în inscripția de pe o ferecătură de argint dăruită Tismanei în 1566 (Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, N. D. Miloșescu, Târgul-Jiu, p. 281, nr. 1; *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, ed. A. Elian et al., I, Editura Academiei, București, 1965, p. 628). Ca donator, Mircea Ciobanul și-a dovedit generozitatea față de acest locaș prin nu mai puțin de cinci hrisoave (lista lor la N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace*,

au, în acest caz, valoarea care li se atribuie. Datat 6891 din *Letopisețul cantacuzinesc* lipsește din forma originală a textului, cunoscută astăzi prin intermediul traducerii sale în limba arabă³². La ea s-a ajuns prin adunarea celor 27 de ani socotiți pentru domnia unui Alexandru care, fiind desigur Nicolae-Alexandru, s-a rătăcit între Dan și Mircea, la data "6864", despre care am văzut că era cea a morții lui Dan I, dar greșit transcrisă : 6864 + 27 = 6891. Informația cu privire la luptele dintre Dan și Mircea se află într-o versiune a *Istoriei Țării Românești* despre care s-a observat că mai cuprinde știri împrumutate, ca și aceasta, din aceeași cronică a lui Ioan de Târnave pe care a folosit-o Ioan de Thurocz pentru compilația sa³³. Prin urmare, nu ne găsim înaintea unei surse cu valoare proprie, ci a unui ecou al textului care atrăsese atenția lui Hasdeu și pe care-l vom analiza și noi mai departe.

Pasajul în discuție este următorul: „Erant enim diebus in illis, terra in hac, duo principes, alter Daan, alter Merche, eodem sanguine nati; qui paritate confusa, singulari uti dominio laborabant. Et cum Daan suas partes debilitari agnovit, principis Turcorum quaesivit subsidium et illo potitus, partem alteram coegit in fugam. Merche vero, cum vires suas, ad arcendum extraneum hostem, debiles sensit, Regis Sigismundi petivit auxilium. In hujus igitur succursum Stephanus de Losoncz, Banus, multis armatorum cum agminibus, per Regem missus extitit. Qui tandem cruento commisso bello dum hosti impar esset, post multam partis utriusque stragem, capitis sui damno vitae pariter et bello ibidem finem dedit”³⁴.

---

p. 238-239). Portretul lui Mircea de la Tismana a fost copiat după cel din naosul Snagovului. Poziția lui în dreapta privitorului nu trebuie să surprindă, căci există exemple de tablouri votive în care locul din dreapta a fost rezervat unui personaj istoric asociat la actul ctitoririi: Mihai Viteazul la Târgul-Ocna, Matei Basarab la Sf. Apostoli – București, Șerban Cantacuzino la Popești- Vlașca. Confuzia cu Radu I și Mircea I a mai fost făcută și de zugravul Alexie, repictarea din 1844, când nu se mai păstrase decât numele „Mircea”, după cum s-a văzut la restaurarea din 1955-1956. Dacă este de crezut însemnarea din pomelnic că biserica ar fi fost zugrăvită în sec. XIV, atunci perechea de voievozi de la început va fi înfățișat desigur pe Radu I și pe Dan I.

³² Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292-1664)*, p. 681.

³³ St. Nicolaescu s-a bazat pe două copii, în prezent mss. rom. 269 și 4649 din Biblioteca Academiei din București, ambele făcând parte din grupa 0 (cf. *Istoria Țării Românești*, p. LI-LII). Concordanța dintre ms. 269 și textul latin al cronicii lui Ioan de Thurocz a fost demonstrată de Emil Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae-Alexandru voievod cu ungurii*, în **RI**, XXXII, 1946, p. 126-130.

³⁴ *Chronica Hungarorum*, IV, 17, ed. J.G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, Viena, 1766, p. 290; mai nou, ed. E. Malyusz, *A Thuróczy-Krónika és*

Sucesiunea evenimentelor – o biruință a lui Mircea asupra lui Dan, închinarea lui Dan la sultan și două lupte pierdute de Mircea, dintre care în ultima a căzut comandantul trupelor trimise de Sigismund, Ștefan de Losoncz, - este foarte lămurită. Cel ucis n-a fost Dan, cum înțelesese Hasdeu, iar acest Dan nu era fratele lui Mircea, căci „eodem sanguine nati” nu înseamnă „născuți din aceeași părinți” (trad. Litzica), deși indică o înrudire apropiată. Spre deosebire de Constantin Litzica, a cărui interpretare presupune o cronologie exactă – evenimentele petrecându-se între 1418 și 1420 – dar o confuzie de nume – Mircea în loc de Mihail I -, P. P. Panaitescu a căutat să rezolve problema prin ipoteza că, în afară de confuzia de nume – de astă dată, Dan în loc de Vlad -, cronicarul a comis și o inversiune cronologică³⁵. Autorul credea că expediția condusă de Ștefan de Losoncz în Țara Românească și încheiată prin moartea acestuia ar fi avut loc în 1395, după victoria de la Rovine³⁶.

Este vorba într-adevăr de Ștefan II de Losoncz (tatăl său, cu același nume, fusese castelan de Bistrița în 1386), unul dintre înalții demnitari numiți de Sigismund: el a ocupat succesiv funcțiile de ban de Severin, în 1387-1389, și ban de Mačva, în 1390-1392³⁷. Intervertirile

---

forrásai, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1967, p. 66-72. În traducerea noastră: „Erau în acele vremi în țara aceasta doi principii, unul Dan și celălalt Mircea, amândoi născuți din același neam. Aceștia, rupând înțelegerea de egalitate dintre ei, se străduiau fiecare să aibă domnia. Și când Dan a priceput că partizanii săi sunt în scădere, a cerut protecția împăratului turcilor și, supunându-i-se aceluia, a pus pe fugă pe adversar. Însă Mircea, când a simțit că puterile sale nu ajung ca să oprească dușmanul străin, i-a cerut sprijin regelui Sigismund. Așadar, în ajutorul acestuia a venit, trimis de rege, cu multe cete de ostași, banul Ștefan de Losoncz, care, în cele din urmă, într-o luptă sângeroasă, fiind în inferioritate față de dușman, după ce mulți au fost uciși de amândouă părțile, și-a pierdut capul, încetând astfel deopotrivă viața sa și războiul”. Cf. ed. Stoica Nicolaescu a letopisețului, p. 110: „Deci Jigmon craiul trimise pe Lojonț Iștfan cu o seamă de oști în Țara Muntenească asupra lui Dan vodă și, dacă se loviră oștile, pieri Lojonț Iștfan la război de munteni”.

³⁵ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 254-255, susținând, fără nici o bază documentară, că Vlad, domnul din anii 1396-1397, ar fi fost fiul lui Dan I.

³⁶ Primul care a datat moartea lui Ștefan de Losoncz în 1395 („în august ori întâia jumătate a lui septembrie”) a fost V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, p. 14-15.

³⁷ *Vezi Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, ed. T. Smičiklas ș.a., XVII, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1981, p. 96, 274, 345. Cf. Marcel Romanescu, *Banii Severinului*, extras din **AO**, XXIII-XXV, nr. 131-148, 1944-1946, p. 10 (de eliminat referirile la Ștefan de Losoncz ca ban în 1397 și în 1420, bazate numai pe același pasaj din cronici interpretat diferit). Vădit încurcat de

ordinii cronologice în cronică, observate și de P. P. Panaitescu, sunt flagrante, mai ales în partea din text care ne interesează aici. După capitolele 14-15, cu privire la condamnarea lui Jan Hus în 1415 și la războaiele lui Sigismund de Luxemburg contra husiților, urmează capitolul 16, despre campaniile din Bosnia între 1413 și 1415, împotriva ducelui Hrvoje de Split. Capitolul 18 revine la luptele din Bosnia, unde apăruse un pretendent la coroană cu numele de "Ikach", dar acest episod se plasează în 1396!³⁸ De altfel, chiar introducerea capitolului 17 sugerează o întrerupere a firului cronologic: „Est etiam pugnatum hujus Regis in diebus, Transalpinis in partibus, pluries, semper illius gentis requirente rebellione”³⁹. Dintr-o serie de asemenea intervenții, cronicarul a ales numai una, mai cu seamă („maxime”) în scopul de a povesti un miracol, episod care contribuia la caracterul edificator al scrierii.

Totuși, se cuvine adăugat că acea înfrângere a ungarilor a fost anterioară anului 1395. În 1394, la 24 aprilie, un document îi menționează pe cei doi fii în viață ai defunctului ban Ștefan de Losoncz precum și pe soția unui al treilea frate, mort și el⁴⁰: este dovada că bătălia câștigată de turci a avut loc între 14 martie 1393, când Ștefan și fiul său Dionisie

---

genealogia familiei de Losoncz, Gr. C. Conduratu, *Încercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, Göbl, București, 1898, p. 86-87, era de părere că banul Ștefan ar fi murit în 1387. În schimb, Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund, Note istorice*, Convorbiri Literare, București, 1919, p. 163-166, confundă pe Ștefan cu Sigismund de Losoncz, castelanul Orșovei, Mehadie și al altor cetăți din Banat, presupunând că a pierit în luptă cu turcii în 1420. Minea a fost urmat îndeaproape de St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, extras din **RIAF**, XVI, 1922, p. 9, și chiar de *Istoria militară a poporului român*, II, Editura Militară, București, 1986, p. 191. Totuși, Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419-1420*, în **AIAC**, XIX, 1976, p. 56, 72-73, a respins pe bună dreptate ideea intervenției lui Ștefan de Losoncz în 1420.

³⁸ Sima Ćirković, *Istorija srednovjekovne Bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964, p. 370, nr. 4.

³⁹ „Și încă s-au dat lupte, de mai multe ori, în zilele acestui rege, în părțile de peste munți, fiind mereu nevoie din pricina răzvrătirii aceluia neam [al românilor]”.

⁴⁰ Elemer Varju, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez*, I, 1214-1457, Hornyánszky, Budapest, 1908, p. 455: „nobilis domina Anna vocata, relicta quondam magistri Dyonisii filii olim Stephani bani de Lochonch”. Tot aici, „viri magnifici domini Ladislaus ac Stephanus filii Stephani quondam bani de eadem Losonch”. Cf. *Ibidem*, p. 461, despre aceeași „nobilis domina relicta olim magistri Dyonisii filii quondam Stephani bani de Lochonch”, la 9 august 1394.

trăiau amândoi⁴¹, și data de mai sus, 24 aprilie 1394. Informația este de natură să modifice ordinea cunoscută a expedițiilor antiotomane din Țara Românească, dar dintr-însa nu reiese încă o precizare în legătură cu domnia acestui Dan, despre care cronica nu mai spune nimic din momentul în care a făcut act de supunere față de sultan. Evenimentele precedente sunt evident telescopate și pentru datarea lor trebuie să ne adresăm altor izvoare.

Este timpul să cercetăm și relatarea lui Chalkokondylas. Fraza în discuție sună astfel în ultima și cea mai bună traducere în românește: „Pe acest Mircea, **care fusese domn al acestui neam altădată**, chemându-l în ajutor, și l-au făcut stăpânitor, înlăturându-l pe Dan, **care domnise mai întâi peste ei**”⁴². Nu se spune că Dan și Mircea ar fi fost frați, nici când s-au petrecut faptele relatate, deși din context reiese că înaintea luptei de la Rovine⁴³. În comentariul său, Vasile Grecu a presupus că ar fi vorba de altă invazie otomană, cea din 1400, deoarece descrierea „etnografică” a românilor urmează după un capitol referitor la bătălia de la Nicopol din 1396. Ordinea cronologică n-a fost însă respectată, fiindcă după înfrângerea suferită de Baiazid în Țara Românească sunt povestite incidentul de la Seres, prilejuit de convocarea vasalilor creștini ai sultanului către sfârșitul anului 1393, și căsătoria împăratului Manuil al II-lea cu Elena, fiica lui Constantin Dejanovič (căruia istoricul bizantin îi dă numele de Žarkovič, cu toate că Žarko nu-i era tată, ci cumnat), la 11 februarie 1392⁴⁴. Cartea a II-a a *Istoriilor* începe cu lupta de la Kosovo (1389), după care, acolo unde și-ar fi avut locul lovitura de stat a lui Ioan

---

⁴¹ *Ibidem*, p. 444. Rămâne de văzut dacă actul de la 6 aprilie 1395 (**DRH, D, I**, doc. 93), făcând aluzie la participarea lui „Stephanus de Lossonch pridem banus” la o expediție împotriva turcilor „ad partes Transalpinas”, nu are data greșită. El este vizibil în legătură cu un document de la 18 aprilie 1395 (Zimmermann, Werner, Müller, **UKB, III, Michaelis, Hermannstadt, 1902, doc. 1360**) în care e vorba de aceeași expediție contra *sârbilor* și turcilor – cf. *ibidem*, doc. 1292, datat 9 august 1392.

⁴² Trad. Nicolae-Șerban Tanașoca, în **FHDR, IV**, ed. H. Mihăescu și colab., Editura Academiei, București, 1982, p. 455. Primul pasaj subliniat fusese tradus de V. Grecu: „domn coborâtor din străbuni al acestui neam” (Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Editura Academiei, București, 1958, p. 64).

⁴³ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 241, n. 19.

⁴⁴ Pentru aceste date, vezi R. J. Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1970, p. 243 și 390. Despre Zarko, domnul Avlonei, și despotul Constantin de Velbujd, vezi G. Chr. Soulis, *The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stephen Dušan (1351-1355) and his Successors*, Dumbarton Oaks, Washington, 1984, p. 101-102, 140-141.

al VII-lea (1390), intervine uzurparea lui Andronic al IV-lea, completată de captivitatea lui Ioan al V-lea și a lui Manuil al II-lea (anii 1376-1379). Sunt expuse succesele turcilor otomani în Asia Mică, de la cucerirea Philadelphiei (1390) până la supunerea emiratelor Saruhan, Aydin, Menteşe, Teke și Hamit (1390-1391), apoi campaniile din Europa, luând sfârșit cu dispariția ultimului stat catalan din Tesalia, comitatul de Salona și Zeitun (în iarna 1393-1394). Aici se intercalează descrierea Germaniei și a Ungariei, ca introducere la relatarea cruciadei din 1396. Înainte de înfrângerea de la Nicopol va fi însă vorba de încoronarea lui Sigismund de Luxemburg ca împărat (1411). Capitolul despre români precede povestirea asediului Constantinopolului din anii 1394-1402. De aceea, pentru conflictul dintre Dan și Mircea nu avem nici un element concret de datare, ci numai o indicație vagă că ar fi avut loc înainte de anul 1394.

Ceea ce ne împiedică încă a crede că cel omorât a fost Dan I, „sfânt răposatul frate al domniei mele”, cum îl numea Mircea în 1387, este precizarea că Dan domnise cândva *după Mircea*, pe care, deci îl înlăturase vremelnice de la domnie. Desigur, informațiile lui Ioan de Thurocz și Chalkokondylas se referă la aceleași evenimente. Orice încercare de a forța izvoarele să spună altceva devine inutilă din clipa în care se constată, dovedită de documente autentice contemporane, existența altui voievod cu numele Dan, necunoscut până acum.

Satul Saghevăț apare între posesiunile mănăstirii Tismana după 1392. Cu acest prilej aflăm că „l-a cumpărat Nicodim sub Dan voievod”⁴⁵. Reticența acestei simple mențiuni întâmplătoare contrastează cu pietatea solemnă a epitetului „sfânt răposat” care însoțește, în același document, atât numele lui Dan I, cât și al predecesorilor săi Radu și Vladislav. Dacă observăm că la 27 iunie 1387⁴⁶ nu se pomenea încă nici un cuvânt despre satul Saghevăț, care a intrat așadar în patrimoniul Tismanei după 1387, când Dan I murise, singura concluzie posibilă este că acel Dan voievod de la care Nicodim a cumpărat satul nu era Dan I.

O altă listă a domeniilor mănăstirii care nu cuprinde satul Saghevăț se găsește într-un document datat „6900, indiction 15”, dar

---

⁴⁵ DRH. B, I, doc. 16, datat „circa 1392”, după ce P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, Fundația Regele Carol I, București, 1938, p. 74-78, îl plasase în intervalul mai larg 1392-1408, pe când editorii din 1953 (DIR. B, I, p. 46-48) i-au atribuit data precisă 11 mai 1399. Este menționat și mai târziu, în DRH. B, I, doc. 53, 89, 124.

⁴⁶ DRH. B, I, doc. 8.

această indicație, care corespunde anilor 1391-1392, nu poate fi acceptată fără șovăială, fiind adăugată de altă mână și cu o cerneală diferită față de textul original⁴⁷. Totuși, data documentului este cea reală, ținând seama de faptul că lista include satul Sogoino, intrat în stăpânirea Tismanei printr-un schimb făcut de Nicodim cu boierul Lucaci (mai târziu numit în funcție de ban), în urma căruia satul Poroinița a ajuns proprietate a domnului în persoană. Mircea, la rândul său, l-a dăruit Coziei la 8 ianuarie 1392⁴⁸. Astfel se poate stabili că Sogoino a fost o achiziție din

⁴⁷ DRH. B, I, doc. 14.

⁴⁸ Cronologia documentelor Coziei a pus până acum la grea încercare ingeniozitatea cercetătorilor. De exemplu, în DRH. B, I, doc. 25, data (20 mai 1388) a fost corectată 1402-1403, după cum propunea A. Sacerdoțeanu, *La cronologia documentelor lui Mircea cel Bătrân pentru Cozia*, în „Hrisovul”, III, 1943, p. 126-129, opinie la care se raliază și Daniel Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, p. 57, deși aceluiași document i s-a atribuit data de 11 decembrie 1387 de către Emil Lăzărescu, *Despre mănăstirea Cozia și varianta de triconc căreia îi aparține biserica ei*, în SCIA, XVII, 2, 1970, p. 175. Este necesară o discuție tot atât de amănunțită cu privire la datele documentelor din DRH. B, I, doc. 14, 16 și 17, referitoare la Tismana. Conținutul primelor două fiind aproape aceleași, cel mai vechi este doc. 14, datat din 1391-1392. Formularul documentului 16 va fi imitat de doc. 22, pentru care editorii au stabilit o dată între 1400 și 1418 (mai exact, 1409-1418, având în vedere asocierea lui Mihail la domnie). În doc. 16 apare formula: „fiii domniei mele”, dar aceștia nu sunt numiți. Documentul se încadrează, credem, în intervalul 1393-1408, din care însă pot fi excluși anii 1396-1397, cât timp tronul este ocupat de Vlad I, și anii 1399-1405, ai conflictului dintre Nicodim și Mircea, cf. Emil Turdeanu, *Etudes de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Brill, Leiden, 1985, p. 26. De aceea, data cea mai verosimilă rămâne 1393 (după septembrie) sau 1394 (în prima jumătate a anului), deci văleatul 6902. Cât despre doc. 17, o întărire solemnă a averilor și privilegiilor Coziei, el s-a păstrat numai într-o copie a unei copii, după cum se vede din formula finală: „Filos, pe atunci logofăt, mărturisește că a scris”, și din faptul că numele martorilor sunt înșirate după data hrisovului, nu înainte, cum ar fi fost normal. Data nu poate fi nici 6870 (1362!), nici 6902 (1394, necorespunzând cu indictionul), nici 6915 (1407, propunerea editorilor DIR. B, I, p. 53-55, susținută de I. Ionașcu în *Introducere DIR*, I, Editura Academiei, București, 1956, p. 414). Printre martori figurează mitropoliții Antim și Atanasie, care au păstorit în același timp pentru anii 1389-1392 (cf. P. Ș. Năsturel, *La partition de la Métropole de Hongrovalachie*, în BBRF, VI (X), Freiburg, 1978, p. 300315) și banul Stănilă, pe care-l întâlnim ca simplu boier în doc. 23 (acesta are data greșită 20 iulie 1400, fiind anterior anului 1395, căci în fruntea boierilor este jupan Vlad, viitorul domn). Siguranța că data exactă a acestui hrisov este 1392 ne-o dau documentele mai târzii, de la 15 aprilie 1635 (DRH. B, XXV, ed. Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu și Coralia Fotino, Editura Academiei, București, 1985, doc. 55), 12 ianuarie 1639 (*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, IV, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu,

1391, pe când Saghevăț nu aparținea încă Tismanei nici în 1387, nici în 1392. Cu alte cuvinte, domnia lui Dan (II) n-a început decât după 31 august 1392, dată până la care mai este valabilă indicația văleatului 6900.

Un „Dan voievod” figurează și în pomelnicul de la Argeș, imediat după Mircea și înainte de un „Ștefan voievod”⁴⁹. Apoi urmează alt Dan, un Vlad, un Basarab și perechea Nicolae și Alexandru. Aceștia au apărut datorită contaminării între mai multe personaje cu același nume (Dan, fiul lui Dan I, cu Dan, fiul lui Mircea, Vlad Dracul cu Vlad Țepeș, Basarab cel Bătrân cu Basarab cel Tânăr) sau din cauza numelui dublu al aceluiași voievod (Nicolae-Alexandru). Prezența printre domnii Țării Românești a unui Ștefan, nume caracteristic pentru dinastia din Moldova, ar putea fi explicată prin amintirea lui Ștefan cel Mare, dar aceeași poziție de protector al voievozilor munteni a avut-o și Ștefan I (1391-1399) care, în timpul celor doi ani cât Țara Românească s-a găsit în stăpânirea lui Vlad (1396-1397), își asumase o autoritate pe care o manifestă titlul de „domn în amândouă Valahiile”⁵⁰. În acest caz, Dan, cel trecut în pomelnic între Mircea și Ștefan, ar putea fi personajul pe care îl căutăm, a cărui efemeră domnie s-a intercalat între două ale lui Mircea, înainte de lupta de la Rovine.

Chiar existența lui înainte de domnie poate fi întrevăzută în două documente, dacă el este acel Dan sau Danciul, citat ca martor, prima oară

Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 594) și 10 aprilie 1643 (*Ibidem*, V, București, 1985, p. 416), care se referă la o „carte” a lui Mircea din „6900”. Aceeași dată fusese propusă de meticolosul cercetător N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele românești*, în *AARMSI*, s. II, t. XXXII, 1909, p. 384-385, precedat de altfel de B.P. Hasdeu, *Istoria critică*, p. 126, n. 13.

⁴⁹ *RI*, VI, 1920, p. 179. Pomelnicul editat de V. Drăghiceanu este copiat în sec. XIX după unul alcătuit probabil către 1630.

⁵⁰ Barbu Cămpina, *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane (1335-1415)*, în *Scrieri istorice*, I, Editura Academiei, București, 1973, p. 262. Deși se consideră îndeobște că domnia lui Ștefan I a început în 1394, încă din 1391 apare „quidam Ruthenicus cancellarius Stephani vayvode terre illius” (Aleksander Czolowski, *Sprawy woloskie w Polsce do r. 1412*, Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, Lwow, 1891, p. 31). În 1397 se plasează un episod asupra căruia vom stăruia cu alt prilej: alianța Moldovei și Țării Românești cu Transilvania, care se răsculase împotriva lui Sigismund, sub conducerea unui Ștefan, „duce Stephano”, cum spune cronică murală de la Biserica Neagră din Brașov. Pare mai probabil ca un sas să se fi gândit la unul dintre conducătorii rebelilor din Transilvania, Ștefan Lackffy sau Ștefan de Simontornya, amândoi menționați în cap. 9 al cronicii lui Ioan de Thurocz, dar identificarea cu Ștefan al Moldovei este confirmată de Bonfini.

la 4 septembrie 1389, apoi la 8 ianuarie 1392, printre membrii sfatului domnesc⁵¹. Situația aceasta de „jupan”, aceeași ca a lui Vlad, care va ocupa și el tronul, permite presupunerea ca amândoi să fi făcut parte din familia lui Mircea. Astfel s-ar explica recunoașterea dreptului lor la domnie, fără nici o rezistență din partea boierilor, căci nici turcii n-ar fi putut modifica hotărâtor condițiile succesiunii dinastice. Faptul că Vlad, când a fost luat prizonier de către Mircea, n-a fost condamnat la moarte se înțelege numai în ipoteza că cei doi erau frați. Prin urmare, este cu putință ca și Dan (II) să fi fost frate cu Mircea, eventual un fiu natural al lui Radu I⁵². Avem în vedere cazul cunoscut al lui Staico, alt frate al lui Mircea⁵³. Deși frați, Dan I și acest Dan (II) au purtat același nume, cum s-a întâmplat mai târziu cu Vlad Țepeș și Vlad Călugărul sau cu cei doi Radu, fiii lui Mihnea Turcitul. Pentru a-i deosebi, celui de-al doilea i s-a zis

⁵¹ DRH. B. I, doc. 10, 17.

⁵² Despre Vlad s-a spus că ar fi fost vărul (vezi mai sus n. 35) sau chiar fiul lui Mircea („fiul său natural [...] ambițios și nelegiuit”, la Gr. Conduratu, *Încercări istorice. Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria*, p. 108). Ipoteza ca el să fi fost frate cu Mircea îi aparține lui C. Kogălniceanu, *Cercetări critice. Vlad I voevodul Basarabiei, 1396-1397*, în RIAF, XI, 2, 1911, p. 331-333; idem, *Tabloul genealogic al Basarabilor, cu adnotațiuni critice*, Minerva, București, 1912, p. 8. La 7 decembrie 1514, Neagoe Basarab, referindu-se la „strămoșul nostru Io Mircea marele voievod” ca ctitor la Kutlumus, adaugă că mănăstirea athonită avea nevoie de reparații, drept care „cât a putut a înnoit-o și a întărit-o și după aceea și fratele lui, Io Vlad voievod (DRH. B, II, ed. Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, Editura Academiei, București, 1972, doc. 130). Nu poate fi vorba de Vlad Călugărul, care a dăruit în 1489 aceleiași mănăstiri o serie de proprietăți în Țara Românească (DRH. B, I, doc. 214): sate, bălți și munți, altceva decât o activitate de construcție sau restaurare. Nici nu este de crezut ca Neagoe să-și fi cunoscut atât de puțin strămoșii încât să-l considere frate cu Mircea pe nepotul de fiu al acestuia. De câte ori este amintit în documente emise de Neagoe, Vlad poartă porecla lui, „Călugărul”, cu o nuanță ușor de înțeles, el fiind tatăl lui Vlad cel Tânăr, rivalul lui Neagoe. De asemenea, acel Δάν Βλάδov Βασσαράβα βοεβόδα Ούγγροβλαχίας (DRH. B, I, doc. 100), înscris și el în rândul donatorilor la Kutlumus în 1449-1450, ar putea fi, cu o corectură minimă, Δάν Βλάδov, un fiu al lui Vlad I, adus de către Ioan de Hunedoara ca pretendent din Transilvania, unde tatăl lui fusese luat în captivitate împreună cu copiii săi.

⁵³ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 53. Adăugăm aici o informație despre acesta, care a trecut neobservată. În august 1420 venea pentru trei zile în misiune la curtea lui Wladyslaw Jagiello „Stacio Walachorum frater woyewode walachskego” (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustratia*, XV, ed. Francziszek Piekosinski, Nakładem Akademii Umiejętności, Cracovia, 1896, p. 553). Fiind trimis de Radu al II-lea pentru a anunța urcarea lui pe tron, îl putem identifica cu „Stan, unchiul voievodului”, care apare în sfatul lui Radu la 1 iunie 1421 (DRH. B, I, nr. 48).

Danciul: el este „răposatul voievod Danciul”, al cărui fiu, Ioan, era în 1397 refugiat la Dubrovnik⁵⁴.

Așa stând lucrurile, însemnarea de cronică slavonă despre „Dan voievod, fratele lui Mircea voievod”, pe care țarul Șişman l-ar fi ucis la 23 septembrie 1393, își capătă în sfârșit valoarea deplină. Așa cum se prezintă ea, informația cuprinde trei elemente, dintre care două, **numele** voievodului și **data** morții sale, au părut în dezacord între ele sau, cel puțin, în contradicție cu ceea ce se cunoștea din alte izvoare. De aceea, istoricii au respins **data**, ca inexistentă, admițând în schimb **numele** și **împrejurarea**, cel de-al treilea element. Abia acum, după ce am dovedit că între nume și dată nu există nici o nepotrivire, este timpul să cercetăm și condițiile în care acest Dan a devenit domn și apoi, intrând în conflict cu Șişman, și-a găsit sfârșitul, atât de repede după instalarea sa în locul lui Mircea.

Relațiile dintre țarul de la Târnovo și domnii Țării Românești nu puteau fi decât încordate, deoarece aceștia din urmă, după ce Vladislav I a avut o vreme, în 1369, posesiunea Vidinului, au sprijinit pe conducătorul acestui mic stat dunărean, pe fratele și rivalul lui Șişman, țarul Srațimir, cu care ei se înrudeau de două ori, prin mama aceleia, Teodora, o fiică a lui Basarab însuși, precum și prin căsătoria sa cu Anca, fiica lui Nicolae-Alexandru. Tot pe Dunăre, Vladislav ocupase în 1374 alt cap de pod, la Nicopol, în fața Turnului românesc⁵⁵, iar tendințele separatiste ale Silistrei, unde locul despotului Mihail Paleolog, pretendent nenorocos la tronul Trapezuntului, îi luase cumnatul acestuia, Terter, încă din 1376-1377, au dus probabil la încercări atât din partea lui Radu, cât și a lui Șişman, de a-și asigura dominația asupra cetății. O alianță sârbo-bulgaro-română ca aceea care, în 1371, se manifestase, pare-se, prin participarea unui corp de oaste din Țara Românească la o campanie antiotomană⁵⁶, nu

---

⁵⁴ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, II, E. Leroux, Paris, 1899, p. 70, 88. Dintr-o inadvertență, precizarea din documentul raguzan că Ioan era „orbus” (fără copii) a creat imaginea romantică a unui exilat orb (idem, *Les aventures „sarrazines” des Français de Bourgogne au XVe siècle*, „Mélanges d'histoire générale”, ed. C. Marinescu, Cluj, 1927, p. 22-24).

⁵⁵ „Assertur etiam quod Layk Voyvoda esset in Nykapol constitutus” (apud. N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 și politica lui Vladislav-Vodă față de unguri*, în *Cv. L*, XXXIV, 1900, p. 996).

⁵⁶ Opinia lui N. Constantinescu - *Vladislav I*, Ed. Militară, București, 1979, p. 134 - coincide cu versiunea legendară păstrată în cronică logofătului Matei, fiul lui Braniște, după care Dan I ar fi fost trimis de tatăl său, Radu I, „cu oaste peste Donărea”;

mai era posibilă după ce, pe rând, Șișman, Terter și Ivanco au fost reduși la situația de vasali ai sultanului. Este chiar îndreptățită întrebarea dacă intervenția lui Mircea în sudul Dunării n-a fost o reacție la legăturile stabilite în anii 1387-1389 între Ivanco, Genova și statul otoman⁵⁷. La o confruntare directă între turci și români s-a ajuns în 1388, în cursul luptelor prin care Ali-pașa a pus stăpânire succesiv pe majoritatea fortărețelor din Bulgaria.

Un pasaj din cronica lui Neșri, cunoscut până acum doar în traducerea latină a lui Leunclavius sau pe baza unei ediții-facsimil a două manuscrise, cea dată de orientaliștii germani Fr. Taeschner și Th. Menzel, a fost luat drept mărturie a ocupării unor cetăți din sudul Dunării de către Mircea sau chiar de către unul dintre predecesorii săi, fie Radu I, fie Dan I⁵⁸. Forma în care a fost adeseori invocat textul despre biruințele lui Ali-pașa este următoarea: „Pornind de acolo [Sviștov], a cucerit, de pe malurile Dunării, fortărețele (*berkozlari*) pe care, trecând, le luase valahul și, luând în robie pe locuitorii lor, a plecat de acolo și a atacat

---

”și a orânduit pe pan logofătul Stroilă Vacara și cu pan Vlaicu ... care s-au unit cu oștile bolgărești și sârbești și alți creștini care fuseseră chemați de împăratul Ion Paleologul” (Virgil Andronescu, *Contribuțiuni istorice și numele de Dobrogea*, Constanța, 1901, p. 22), Dar diploma de la 15 iulie 1372 pentru Vladislav de Dăbâca (**DRH. D**, I, doc. 60), vorbind de o luptă cu turcii și cu țarul bulgar, se referă la luarea Vidinului (N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, p. 984). Între „magnates et populi partium Grecie, Walachie et regni Rascie” din scrisoarea papii Grigore XI din 1372, după bătălia de la Cirmen (**Hurmuzaki**, I/2, p. 194-195), este mai normal să-i găsim pe vlahii balcanici decât pe români.

⁵⁷ Negocierile Genovei cu Ivanco au durat între 22 martie și 27 mai 1387 (Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, Editura Academiei, București, 1971, p. 355-356), primul tratat al Genovei cu sultanul datează de la 8 iunie 1387 (Marie Nystazopoulou-Pelekidis, *Venise et le Mer Noire du XIe au XVe siècle*, „Thesaurismata”, 7, 1970, p. 40) și alianța este refăcută cu Baiazid în toamna 1389 (Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin, 1300-1415*, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Veneția, 1983, p. 76).

⁵⁸ I. Minea, *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, p. 865; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 211; Anca Ghiată, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, I, București, I, 1974, p. 62; S. Iosipescu, *Balica, Dobrotița, Ioancu*, p. 157-163. toți acești autori au presupus că cronicarul se referă la Dobrogea, pe când Barbu Cămpina, *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane*, p. 242, a arătat că „este vorba de cetățile dintre Șiștov și Nicopole” (sublinierea autorului).

Nicopolul”⁵⁹. Dar ultima ediție a adoptat o nouă variantă, care dă faptelor un aspect cu totul diferit: „A trecut de pe malul Dunării în Țara Românească și a luat cetățuile (*burgazleri*) pe care le luase [?], a luat în robie pe locuitori, iar de acolo mergând s-a dus împotriva Nicopolului”⁶⁰. Indiferent cine va fi luat pentru prima oară cetățile cucerite de turci în 1388, ceea ce ne interesează este că ele se găseau pe malul stâng al fluviului. De altfel, ne-am fi putut întreba ce puncte întărite care să merite denumirea de „cetăți” sau „castele” existau în sudul Dunării între Sviștov și Nicopol: nici unul, fiind o regiune mlăștinoasă, de bălți și ostroave. În schimb, la nord de Dunăre, în afară de Zimnicea, unde fortificația medievală n-a fost încă recunoscută de cercetările arheologice, o localizare mai probabilă este la Turnu, cetate puternică, al cărei nume nu înseamnă altceva decât „burgaz” sau, în grecește, „pyrgos”⁶¹.

Următoarea incursiune otomană pe teritoriul Țării Românești a avut loc în 1389, după Kosovo. Șişman a crezut că-și va câștiga favoarea noului sultan, Baiazid, alăturându-se expediției conduse de Firuz-beg în zona Vidinului, urmată de o raită de pradă în Oltenia. Spre deosebire de cronicarii turci care, ridicînd în slăvi o asemenea acțiune profitabilă, îi atribuie un succes deplin, cronică de la Zografu povestește că jefuitorii au fost alungați de Mircea⁶². Riposta domnului Țării Românești, prin direcția ei, arată care erau principalii factori de antagonism din zona Dunării de Jos. Adversarii împotriva cărora s-a îndreptat atacul au fost Terter și

⁵⁹ *Cronici turcești privind țările române*, I, ed. M. Guboglu și M. Mehmet, Editura Academiei, București, 1966, p. 111.

⁶⁰ *Nesrî Tarihi*, ed. Mehmet Altay, Istanbul, f.a., p. 124. Îi sunt recunoscător colegului Mustafa A. Mehmed pentru a-mi fi semnalat problema și pentru bunăvoința cu care mi-a tradus acest pasaj.

⁶¹ Potrivit reconstituirii campaniei lui Ali-pașa din 1388 propuse de Machiel Kiel, trupele otomane ar fi trecut la nordul Dunării pe la Șiștov, vezi Machiel Kiel, *Mevlana Neşri and the towns of medieval Bulgaria. Historical and Topographical Notes*, în *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, eds. C. Heywood și C. Imber, Isis, Istanbul, 1994, p. 183. Una dintre fortificațiile distruse cu acest prilej, a fost cetatea de pământ de la Frumoasa, aflată la 15 km nord de Zimnicea. Săpăturile lui N. Constantinescu au dat la iveală pe malul stâng al râului Vedea, la Frumoasa, o impresionantă cetate de pământ, amenajată la sfârșitul secolului al XIV-lea și distrusă la puțină vreme după aceea, printr-un incendiu, vezi N. Constantinescu, *Cetatea de pământ din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)*, în *SCIVA*, 16, 1965, p. 731-741

⁶² Jordan Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofia, 1908, p. 161. Atacul lui Firuz-beg este datat din 1389 și de Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, în *RRH*, XXV, 1-2, 1986, p. 5-6.

Ivanco, fiii despotului Dobrotici⁶³: în anul următor 1390, atât Silistra, cât și „terrae Dobrodicii” făceau parte din teritoriul asupra căruia se întindea autoritatea lui Mircea⁶⁴.

Chiar dacă a acceptat pentru scurtă vreme să plătească un haraci care nu avea alt sens decât de a-i asigura din partea turcilor, al căror vecin devenise, stăpânirea acestor noi cuceriri, Mircea s-a lăsat îndemnat de emirii de Kastamonu și de Karaman, conducătorii rezistenței împotriva lui Baiazid din Asia Mică, să atace posesiunile otomane din Rumelia. Pentru importanța internațională a Țării Românești și pentru prestigiul domnului ei – după numai patru ani de domnie! – este semnificativ că acest apel venea de la mare distanță⁶⁵. De altminteri, politica lui Mircea a avut și în continuare aceleași orizonturi largi, alianța cu selgiucizii fiind refăcută în anii de după bătălia de la Ankara. În toamna-iarna 1391, pe când sultanul, însoțit de împăratul bizantin, se afla în Asia Mică, atacul s-a produs, cu un

---

⁶³ Terter, a cărui existență a fost dezvăluită de Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1975, p. 182 și 214, se supune turcilor în 1388 (Mustafa Ali, *Cronici turcești*, I, p. 338) și iese din scenă în anul următor, cf. Petre Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XIV-lea, necunoscută până în prezent*, în **SCIVA**, 29, 2, 1978, p. 185-201; idem, *Contribuție la cunoașterea monedelor lui Ioan Terter, despotul țării Dristrei*, în **CN**, III, 1980, p. 7376; G. Custurea, *Precizări cu privire la cronologia unor monede medievale descoperite la Păcuiul lui Soare*, în **SCIVA**, 31, 4, 1980, p. 641-642, la care se adaugă articolul lui Daniel Barbu din **RESEE**, XXIV, nr. 4, 1986, p. 313-322. Pe Ivanco îl pierdem din vedere după 17 octombrie 1390 (S. Iosipescu, *Balica, Dobrotița, Ioancu*, p. 158). Faptul că în octombrie 1396 Sigismund, în fuga lui după înfrângerea de la Nicopol, a putut poposi la Caliacra (*Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, ed. S. Ljubič, IV, Zagreb, 1874, p. 399) nu înseamnă că cetatea mai era a lui Ivanco, dimpotrivă chiar. Problema este complexă, documentul de la 26 ianuarie 1397 sugerând că atât Caliacra, cât și Licostomo se găseau sub aceeași stăpânire; probabil, cea genoveză. Vezi și Nagy Pienaru, *Marea Neagră și otomanii. Politica pontică a lui Bayezid Fulgerul*, în **RI**, X, 1-2, 1999, p. 82. Despre politica Genovei de adeziune la alianța antiotomană din 1396, vezi Geo Pistarino, *Chio dei Genovesi*, „Studi Medievali”, 10, 1969, p. 49-54.

⁶⁴ **DRH. D**, I, doc. 75 ar însemna Dobrogea întregă, fără Varna, după părerea lui P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 212, care adaugă încrezător: „e ușor să explicăm cum s-au petrecut lucrurile”.

⁶⁵ Inițiativa emirilor anatolieni reiese din *Cronici turcești*, I, p. 156, 304, 402, 441-442. Cf. Nagy Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğullari*, în **RI**, VII, 7-8, 1996, p. 483-510.

succes datorat caracterului său neașteptat⁶⁶. Obiectivul atins de expediția militară românească nu poate fi identificat cu certitudine, deși părerea cea mai răspândită este că acel „Karinovasi” din cronicile otomane ar fi Karnobat, unul dintre punctele strategice importante care controlau trecătorile peste Balcanii răsăriteni⁶⁷. Este puțin probabil ca un corp de oaste cu baza la Silistra să fi putut înainta atât de departe spre sud, fără a întâmpina împotrivire. Posibilitatea unei asemenea mișcări presupune stăpânirea litoralului pontic, din care Mircea ocupase de curând o parte limitată de granițele fostului stat al despotului Dobroticea. Se cuvine relevată și indicația din cronica lui Idris Bitlisi cu privire la așezarea locului unde s-a dat lupta, „în vecinătatea” Țării Românești, pe când în relatarea lui Neșri nu se menționează o traversare a munților, ci doar trecerea Dunării⁶⁸. Ținând seama de faptul că Mircea se intitula din 1389-1390 „terrarum Dobrodicii despotus”, ar urma să căutăm „Karinovasi” în ținutul dintre Dunăre și mare, ceea ce înseamnă a-l localiza fie la „Karnava” (Kavarna), fie mai la sud, la Kranevo (Kranea)⁶⁹.

În aceste condiții a fost pregătit contra-atacul otoman. Momentul declanșării sale a mai întârziat câteva luni, în care forțele lui Baiazid și-au deschis drum în Tesalia, cucerind Larisa, pe când, în aceeași vreme, în Țara Românească creșteau disensiunile interne care au dus la un conflict fățiș între Mircea și Dan (II)⁷⁰. La începutul toamnei 1393, titlul lui Mircea, de „domn al cetății Drîstorului și al tuturor țărilor și orașelor până la hotarul Odriului”, se referă la un teritoriu care mai era încă cel din 1390: „țările” sunt „Terrae Dobrodicii”, orașele fiind aceleași cu „orașele

⁶⁶ Cea mai emfatică și mai amănunțită povestire este a lui Idris Bitlisi, din care rezultă, dacă nu ne induce în eroare stilul bombastic al cronicarului, că oastea lui Mircea a devastat o singură localitate.

⁶⁷ A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrân împotriva acîngiilor de la Karinovasi (1393)*, în culegerea postumă de studii *Relații româno-orientale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 140-155. Vezi și *Istoria militară a poporului român*, II, p. 160-161.

⁶⁸ *Cronici turcești*, I, p. 113-116.

⁶⁹ Ar fi însă Kraina, după sugestia lui Em. Turdeanu în **RER**, II, 1954, p. 255-256. Despre Kranea, vezi **FHDR**, IV, p. 192; A. Kuzev, *Zwei Notizen zur historischen Geographie der Dobrudža*, în **SB**, 10, 1975; A. Kuzev și V. Gjuzelev, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, I, Giorgi Bakalov, Varna, 1981, p. 272-277, 286-292.

⁷⁰ Ioan de Thurocz și ecoul povestirii sale în varianta 0 a „Istoriei Țării Românești” (v. mai sus, n. 33 și 34) arată că luptele interne au precedat confruntarea cu turcii. Larisa a fost cucerită în 1393 (B. Ferjančić, *Tedaliya u XIII i XIV veku*, Vizantološki Institut, Beograd, 1974).

turcești” a căror stăpânire o va revendica și în 1409, iar „Odriul” nu era decât un fel de a denumi statul otoman din Rumelia, cu capitala la Adrianopol⁷¹. Nu știm cui aparțineau în această vreme cetățile Nicopol și Rusciuc: deși cucerite în 1388 de turci, probabil că fuseseră sub autoritatea lui Mircea din 1389, dat fiind că, în 1392, ocuparea lor și a Silistrei a constituit prima acțiune a lui Baiazid, prin care era străpunsă frontiera Țării Românești, aflată atunci pe malul drept al Dunării⁷². Această înfrângere a lui Mircea se explică prin faptul că în același timp el era obligat să se apere împotriva pretendentului Dan. Oare pierderea cetăților dunărene nu trebuie pusă în legătură cu situația descrisă în documentul dat la 23 martie 1399 de către Sigismund de Luxemburg („Wolahia perdita et Danobius in potestate hostium est redactu”) ⁷³? Cuvintele citate, care privesc momentul în care Ștefan de Losoncz și ostașii săi și-au găsit moartea în luptă cu turcii, au fost până acum interpretate ca și cum ar fi vorba de anul 1398. Se constată însă o nepotrivire, datorită faptului că în 1395 trupele lui Sigismund au cucerit cetatea Turnu, biruință proslăvită în alte documente ale cancelariei regale⁷⁴. Relatarea „călugărului de la Saint Denis” despre o înfrângere a

---

⁷¹ E vorba de titlul lui Mircea din două documente dispărute, ambele purtând data 6901 (1 septembrie 1392-3-31 august 1393): **DRH. B**, I, p. 512, și **BCIR**, XVI, 1937-1938, p. 30-31. Aceste mențiuni au fost reluate în discuție de Marieta Chiper, *Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din sec. XVIII referitoare la Mircea cel Bătrân*, în **RI**, 1986, 39, p. 699-704.

⁷² Tahsin Gemil, *Mircea l'ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, p. 9-11, are dreptate să considere că, în a doua jumătate a anului 1392, Baiazid a intervenit personal în luptele de la Dunăre. Cucerirea de către turci a Silistrei și Nicopolului în 1388 (*Cronici turcești*, I, p. 543) și cea a Nicopolului, Silistrei și Rusciucului în 1392 (*Ibidem*, p. 290) nu trebuie confundate, izvoarele referindu-se la două momente diferite. Data ocupării Silistrei de către Baiazid se poate stabili înainte de 16 noiembrie 1392 și după mărturiile lui Evlia Celebi *Călători străini despre țările române*, ed M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmed, VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 364) și Mustafa Ali (*Cronici turcești*, I, p. 339).

⁷³ **DRH. D**, I, doc. 105.

⁷⁴ **DRH. D**, doc. 99, 100, 105, 107, 108, 112, 114. O comparație atentă cu ediții mai vechi ale acestor documente, la Georg Pray, *Commentarii historici de Bosniae, Serviae, Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum regno Hungariae nexu*, Typis Regiae Scient. Vniversitatis Vngaricae, Buda, 1837, și la Ferdo Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV.st.*, „Starine”, 39, 1938, p. 129-320, n-a fost făcută încă. Asupra defectelor ediției lui Šišić a atras atenția E. Malysz, *Les problèmes des sources*

ungurilor, în general considerată a fi chiar lupta în care a murit Ștefan de Losoncz, se bazează pe o expunere a solilor Veneției, care au fost primiți de regele Franței, Carol al VI-lea, în iulie 1395⁷⁵. Aceștia, la rândul lor, aduceau vești sosite la Veneția încă de la începutul lunii martie, odată cu alți soli, din Ungaria, care vor ajunge la Paris abia la 6 august⁷⁶. Informațiile se referă la două bătălii, dintre care ultima, o mare victorie asupra turcilor și a sultanului însuși, este cea de la Rovine, din octombrie 1394⁷⁷. Pasajul precedent este consacrat morții eroice a 400 de oșteni trimiși de Sigismund într-o expediție de recunoaștere. Datele propuse pentru acest episod – mai sau august 1395⁷⁸ – cad de la sine dacă observăm că știrile despre el se răspândiseră în Europa cu câteva luni mai

---

de l'histoire médiévale hongroise (publication des chartes médiévales), în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae”, 14, 1968, p. 191-192.

⁷⁵ *Chronique du Religieux de Saint-Denys*, ed. Louis Bellaguet, II, Crapelet, Paris, 1840, p. 388 și 390. Între aceste informații, și aceea că sultanul fusese pus pe fugă în 1394 („anno quippe jam elapso”), deși cu explicația fantezistă că el se temea de intrarea Franței și Angliei în războiul antiotoman.

⁷⁶ J. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle*, Thorin, Paris, 1886, p. 230-232. Solii din Ungaria erau așteptați la Veneția în ianuarie 1395, dar au ajuns de-abia în martie. Pentru consecințele acestei întârzieri în pregătirea cruciadei de la Nicopol vezi Ovidiu Cristea, *Veneția și cruciada de la Nicopol*, în **SMIM**, 21, 2003, p. 124-125.

⁷⁷ Deși identificând lupta cu cea de la Rovine, M. Dinić, *Hronika Sen-Deniskog kalugera kao izvor za boiove na Kosovi i Rovinama*, în „Prilozi za kniževnost, istoriji i folklor”, XVII, 1937, p. 61-66, admite data propusă de Dj.Sp. Radojičić, 17 mai 1395. În favoarea datei de 10 octombrie 1394, în afară de argumentele lui P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 242-243, n. 20, se mai poate adăuga o indicație provenind din scrisoarea lui Philippe de Mézières, *Epistre lamentable et consolatoire*, redactată în 1397, după dezastrul de la Nicopol. Aici se spune despre „Baxeth”(Baiazid) că „environ trois ans apassés, eut une autre bataille contre les Walaquiens en laquelle il fu desconfis à plain et environ XXX m. Turcs qui furent mors en la bataille et grant planté de crestiens aussi furent mors” (*Chronique de J. Froissart*), ed. Kervyn de Lettenhove, XVI, Renouard, Bruxelles, 1872, p. 510-511). Al doilea izvor francez, introdus de noi într-o comunicare din 1986, a fost preluat de N. Constantinescu în *Puncte de vedere asupra datării bătăliei de la Rovine*, în **RI**, I, 7-8, 1990, p. 801 și n. 105.

⁷⁸ Barbu Cămpina, *Lupta Țării Românești împotriva expansiunii otomane*, p. 266-267: lupta s-a dat în mai, la întoarcerea dintr-o expediție în Dobrogea. Tot în mai, după P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 253-256. În iunie 1395, după Alexandru V. Diță, „Fuga” și „restaurarea” lui *Mircea cel Mare*, Roza Vânturilor, București, 1995, p. 22-23. Vezi mai sus, n. 36, despre opinia lui V. Motogna că lupta ar fi avut loc în august. I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 70-71, datând bătălia de la Rovine în toamna 1395, presupune că Ștefan de Losoncz a pierit curând după aceea, în Banat.

înainte. După cum am văzut, la 24 aprilie 1394 Ștefan de Losoncz nu mai era în viață⁷⁹. Nu-i de mirare, căci, după cronica lui Ioan de Thurocz, detașamentul condus de el a fost ajutorul militar acordat de regele Ungariei lui Mircea pentru a rezista atât turcilor, cât și lui Dan (II).

Neținând seama de această precizare prețioasă pentru reconstituirea evenimentelor din 1392-1393, majoritatea marilor sinteze ca și a studiilor de amănunt – mai puțin acela în care problema a fost abordată de balcanologul german Franz Babinger cu metodă critică și erudiție impunătoare⁸⁰ -, sunt de o fragilitate care le expune perimării. Față de obișnuita confuzie între luptele de la Argeș și Rovine sau față de datarea lor amândouă, cum a propus-o Onciul⁸¹, după cucerirea de către turci a țaratului bulgar în 1393, trebuie amintit că cel mai vechi dintre izvoarele otomane de care dispunem, cronica lui Enveri, distinge două campanii împotriva Țării Românești, a doua putând fi datată în 1394⁸². Data primei, indicată greșit de o serie de cronici turcești ca fiind 1391, când Baiazid era reținut în Anatolia, rămâne de stabilit în raport cu momentul în care, în nordul Asiei Mici, Sinope și Kastamonu au intrat sub stăpânirea sultanului (1392-1393): după mărturia lui Enveri, aceasta s-a întâmplat înainte de expediția de la Dunăre⁸³.

Între timp, Mircea ceruse sprijinul lui Sigismund. Întârzierea lui Ștefan de Losoncz a durat trei luni, după cum rezultă din faptul, menționat în documentul din 1399, că solda trupelor a fost plătită de trei ori. Pătrunzând în Țara Românească pe la Nicopol – informație pe care o

---

⁷⁹ Vezi mai sus, n. 40. În *Oklevéltár a Gróf Csáky család történetéhez*, I, Stephaneum Nyomda R.T., Budapesta, 1919, p. 175-176, este menționată „nobilis domina relicta quondam domini Stephani de Lossonch bani” la 16 septembrie 1395 și 3 ianuarie 1396, primul document fiindu-i cunoscut și lui V. Motogna, dar în altă ediție.

⁸⁰ Franz Babinger, *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümer*, în *SOF*, VIII, 1943, p. 1-21 (dar concluzia este că a avut loc o singură campania în Țara Românească, în vara sau toamna 1393).

⁸¹ D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 249-251. Idem, *Mircea cel Mare și Alexandru cel Bun*, p. 60-61, 72, interpretează izvoarele în sensul că au fost două campanii împotriva lui Mircea: în 1394 (Rovine) și în 1397 (așa-zisa „luptă de pe Olt”), între care plasează la începutul anului 1395 lupta de la Argeș.

⁸² *Cronici turcești*, I, p. 39. În 1392, „sultanul, adunând oaste, a plecat în Țara Românească. În apropiere de Arghiș s-a dat o luptă crâncenă” (o victorie a turcilor, urmată de o nouă ciocnire, fără rezultat clar, după care românii consimt să încheie un armistițiu). În 1394, „Eflak (românul) iarăși s-a răscolat în Rumelia și sultanul s-a dus și s-a războit din nou”.

⁸³ *Ibidem*, p. 38.

datorăm lui Neşri -, oastea otomană şi-a croit drum de la Piteşti prin regiunea dealurilor, căci aceleaşi cronici vorbesc de „locuri neprielnice”, de „munţi” şi chiar de *o trecătoare*, până când, la un vad al Argeşului, a întâlnit o rezistenţă înverşunată. În lupta care s-a dat şi al cărei rezultat nehotărât îl recunosc măcar doi dintre cronicarii turci, Orudj şi Ibn Kemal⁸⁴, au căzut Ştefan de Losoncz şi cei veniţi cu el. Confirmarea că este aceeaşi bătălie se găseşte în textul „călugărului de la Saint Denis”: a avut loc la traversarea unui râu şi a durat o zi întreagă, fără o biruinţă deplină de o parte sau de alta⁸⁵. Mai mult, miracolul despre care Ioan de Thurocz ne asigură că s-a petrecut pe câmpul de luptă **după doi ani** sugerează, din partea episcopiei catolice de Argeş, o încercare de a concura minunile cu care se laudau în aceeaşi vreme dominicanii de la Siret, născocire menită să atragă atenţia regelui la venirea sa în Ţara Românească, deci în 1395⁸⁶.

Refacerea fortăreţei de la Turnu, în **1393**⁸⁷, dovedeşte că ea căzuse în mâinile turcilor curând după cetăţile de pe malul opus, Nicopol, Silistra şi Rusciuc. Inscripţia care pomeneşte aceste reparaţii este în limba slavonă, potrivit uzanţei locale, după cum pisană pusă de Mircea la Silistra în 1403 este în greceşte⁸⁸, dar deoarece nu cuprinde alte nume decât al sultanului şi al comandantului garnizoanei locale, un subaşi (Daud-paşa?), se vede că Baiazid era socotit singurul stăpân în acele părţi.

---

⁸⁴ *Ibidem*, p. 49; M.A. Mehmet, *Istoria turcilor*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 127.

⁸⁵ *Chronique du Religieux*, p. 388: „Sed cum propinquum quemdam fluvium transissent, ex insperato barbaris obviarunt, qui eos undique mox circumdantes fortiter invaserunt ... Non tamen anceps diu prelium duravit” etc. Râul la al cărui vad s-a dat lupta poate fi Argeşul.

⁸⁶ *Chronica Hungarorum*, ed. Schwandtner, p. 291. Cf. A. Czolowski, *Sprawy woloskie w Polsce*, în „Kwartalnik Historyczny”, 1891, 5, p. 569-598 şi *Călători străini despre ţările române*, V, ed. Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1973, p. 19, 25, 80, 81, 183.

⁸⁷ H. Chircă şi C. Bălan, *O inscripţie din 1397-1398 privitoare la stăpânirea turcească de la Turnu*, în **SMIM**, III, 1959, p. 359-364. Datarea propusă de autori n-a ținut seama de ultima literă încă lizibilă pe fotografia pietrei (▲), care permite restituirea **su**, deci 6901 dată care corespunde anilor 1392-1393. Numele *D.d..şa* nu pare a fi al unui român, cum sugerează autorii.

⁸⁸ P. Ş. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407-1408)*, în **SAO**, I, 1957, p. 239-247. Am sugerat emendarea datei în **RESEE**, XXIV, 1986, nr. 4, p. 323-332.

Așa era oare și în restul țării sau viitoarea kaza dunăreană constituiau o enclavă smulsă de sub autoritatea domnului Țării Românești? Și cine era acesta?

Deși versiunea oferită de cronicile otomane este că Mircea însuși a încheiat cu sultanul o convenție prin care se obliga să plătească tribut, avem motive de a crede că cel cărui i s-a acordat „capitulația” a fost Dan (II), care a ocupat tronul pentru scurtă vreme. Aceste motive sunt: mărturia lui Ioan de Thurocz despre închinarea lui Dan și despre alungarea lui Mircea, consemnarea lui Chalkokondylas cu privire la același uzurpator, mențiunea documentară referitoare la un Dan voievod, altul decât Dan I, în legătură cu satul Saghevăț.

Beratul prin care Baiazid i-a recunoscut Țării Românești autonomia în schimbul unor obligații, dintre care cea mai de seamă era plata haraciului, s-a transmis numai într-o copie⁸⁹. Proveniența ei, de care ne asigură Dionisie Fotino, din colecția de acte a lui Ienăchiță Văcărescu, istoricul Imperiului otoman, reprezintă o cheazășie de autenticitate, dar nu exclude posibilitatea unor inadvertențe în transcrierea, desigur repetată, a originalului. De exemplu, data (805, Rebi’ul-ewel, corespunzând cu 29 septembrie – 29 octombrie 1402) este fără îndoială inexactă, căci Baiazid, după lupta de la Ankara, nu mai putea încheia tratate⁹⁰. Totuși, textul indică prezența sultanului la Nicopol, ceea ce dacă nu se reține prejudecata că avem de-a face cu o plăsmuire târzie ar putea fi un element util pentru datare. Într-adevăr, Baiazid a fost personal la Nicopol de patru ori: la începutul anului 1392, înainte de a trece în nordul Dunării, în 1393, la întoarcerea după lupta de la Argeș, popasul la Nicopol fiind menționat de Orudj⁹¹, în iunie 1395, când se retrăgea din Țara Românească după

---

⁸⁹ Dionisie Fotino, *Ιστορία της πάλαι Δακίας*, III, Viena, 1819, p. 369-370, cu următoarea notă: „Cuprinsul acestui document l-am găsit într-o cărtică ce mi-a dat-o fericitul între pomenire Alexandru Văcărescu, pe care spunea el că o avea de la tatăl său, banul Ienăchiță Văcărescu, care a căpătat-o cu mari cheltuieli de bani pe când se afla la Constantinopol”. Totuși, nici condițiile, nici data nu sunt identice cu cele consemnate de Ienăchiță Văcărescu în „Istoria prea puternicilor împărați othomani” (cf. Poeții Văcărești, *Opere*, ed. Cornel Cârstoiu, Minerva, București, 1972, p. 204).

⁹⁰ Vezi în cursul lui D. Onciul, p. 104-113, o lungă discuție despre autenticitatea tratatului, cu o concluzie afirmativă. Cea mai complexă cercetare a problemei se găsește însă la I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 245-273, care admite o închinare a Țării Românești în 1393, deși o pune pe seama lui Vlad.

⁹¹ *Cronici turcești*, I, p. 49.

victoria din mai, dându-i cu acest prilej lovitura de grație lui Șişman⁹², și în septembrie 1396, când a pus capăt cruciadei conduse de Sigismund al Ungariei. Singura dintre aceste împrejurări în care sultanul ar fi putut consimți la condițiile favorabile pentru Țara Românească înscrise în document este cea dintâi, deoarece numai atunci era posibil să se afirme că țara „s-a supus neînvingă”, iar concesiile făcute de Baiazid înainte de a o confruntare armată erau menite a-i atrage de partea sa pe boieri, cărora li se recunoaștea dreptul de a-l alege pe domn. Ar fi, de aceea, îngăduită concluzia că acest act, aproape neținut în seamă până acum, reprezintă o realitate istorică. Ca anul Hegirei să corespundă, ar trebui să fie 795. În acest caz, Rebi’ul-evvel echivalează cu perioada 15 ianuarie-14 februarie 1393, ceea ce confirmă ipoteza noastră că între cucerirea cetăților de pe malul drept al Dunării și lupta de la Argeș s-a desfășurat, timp de mai multe luni, o singură campanie.

Evenimentele care au urmat nu ne sunt cunoscute decât prin însemnările laconice ale cronicii „bulgare” și prin tradiție istorică păstrată în forma folclorului. Se poate totuși presupune că Dan, voievodul Țării Românești, a participat, alături de turci și de ceilalți vasali ai lor ca, de pildă, sârbii, la luptele din Bulgaria din vara anului 1393: la 17 iulie cădea capitala țaratului lui Șişman, Târnovo⁹³. Moartea lui Dan, poate asasinat prin trădare de Șişman⁹⁴, are deci o explicație în sprijinul căreia vine data

⁹² Șişman a fost ucis la 3 iunie 1395 (I. Bogdan, *Ein Beitrag*, p. 530). Acestei informații din cronică slavonă anonimă i se opune însă o însemnare dintr-un manuscris de la Sinai, menționând moartea lui Șişman la 29 octombrie 1395, între alte date de istorie balcanică în general exacte (P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, p. 623). În lumina știrilor dintr-un izvor otoman, editat de A. Decei, *Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les Pays Roumains* în *RRH*, XIII, 1974, 3, p. 395-413, care arată că execuția țarului a avut loc după o retragere a turcilor din Țara Românească, merită reținută sugestia lui Tahsin Gemil, *Mircea l’Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, p. 17-19, cu privire la cronologia luptelor de la Dunăre din 1395; uciderea lui Șişman ar fi răspunsul la ocuparea cetății Turnu de către Sigismund

⁹³ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, p. 562.

⁹⁴ Din textele culese de Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud. Traces des voévodes roumains dans le folklore balkanique*, în „Balcania”, I, 1938, p. 184-207, se desprinde, în ciuda comentariului aberant, o vagă amintire istorică transformată în mit. În majoritatea baladelor semnalate de Iordan, cel ucis este Radu, *cumnat cu Șişman* (ceea ce corespunde realității, ambii fiind ginerii cneazului Lazăr al Serbiei, cf. L. Stojanovič, *Srpski rodoslovi i letopisi*, în „Glasnik srpskog učenog društva”, 53, 1883, p. 70-71).

consemnată de cronică, 23 septembrie 1393. Prin dispariția sa, urmată de rechemarea fratelui său Mircea la tron, Țara Românească va intra iarăși într-o perioadă de război cu turcii.

O consecință a identificării acestui voievod Dan (II) este că data de 23 septembrie 1386, propusă pentru sfârșitul domniei lui Dan I nu mai are nici un temei. În lipsa oricărui indiciu cu privire la lună și zi, rămâne anul. În 1385 Dan I domnea încă, în 1387 murise. Ne amintim însă că în pronaosul Coziei a existat o inscripție pictată, ștearsă de vreme, din care, la restaurarea brâncovenească, zugravii au salvat, împrespătând culoarea slovelor-cifre, data 6894 (= 1385-1386). S-au adus argumente pentru emendarea ei în 6899 (1390-1391), dar s-a arătat totodată că, în afară de rostul de a consemna data zidirii bisericii, inscripția ar mai fi putut avea altul, legat de un eveniment istoric diferit⁹⁵. În cazul că ar fi avut un caracter analog grafitului de la Curtea de Argeș care a notat data morții lui Basarab s-ar putea ca data să fi fost a morții lui Dan I și ca zugravii să o fi citit corect, deși restul textului era anevoie de descifrat. Socotind însă că ea se referea la „ridicarea din temelie” a ctitoriei lui Mircea, ei au reprodus-o în inscripția din naos. Ar trebui să credem atunci că Mircea i-a urmat în scaun lui Dan I în **1386**, ceea ce coincide cu mai multe mărturii indirecte analizate mai sus.

Monedele emise de cei doi în vremea cât au fost asociați la domnie fiind foarte rare, este de presupus că această perioadă a fost scurtă. În documentul de la 3 octombrie 1385 nu există nici o aluzie la împărțirea puterii între Dan și Mircea. Data 6894, pe care o considerăm a morții lui Dan, este valabilă numai până la 31 august 1386. Așadar, într-un interval de cel mult zece luni se încadrează atât domnia asociată a fiilor lui Radu I, cât și instalarea lui Mircea, după februarie-martie când au avut loc poate luptele din Banat, ca succesor al fratelui său.

Tradiția păstrată de călugări cu privire la evenimente de la care încă nu trecuse o jumătate de secol, cunoștea în 1424 faptul că biserica mănăstirii Tismana a fost sfințită în 1378⁹⁶. Este o dată *post quem* pentru a stabili momentul când a murit Radu I, căruia i se datorează întemeierea mănăstirii, și i-a urmat la tron Dan I, care-și revendica în 1385 meritul de a fi dus construcția la bun sfârșit. Nu se poate totuși preciza durata domniei lui Dan I.

⁹⁵ Emil Lăzărescu, *Data zidirii Coziei*, în **SCIA**, 1962, 1, p. 122.

⁹⁶ **DRH. B**, I, doc. 53.

În schimb, despre existența altei asocieri la domnie, între Mircea și un Dan diferit de primii doi cu acest nume, avem mărturii și discuția lor își găsește locul în această fragmentară reconstituire a istoriei Țării Românești din epoca lui Mircea. Majoritatea istoricilor sunt de acord în a considera că toate izvoarele referitoare la un voievod numit Dan, de-a lungul perioadei cuprinse între 1418 și 1432, n-au în vedere decât unul și același personaj, Dan „al II-lea”, căruia i se atribuie în general trei domnii (august 1420 – mai 1421⁹⁷; vara 1422 – sfârșitul anului 1426; primăvara 1427 – toamna 1430⁹⁸ sau primăvara 1431⁹⁹). De asemenea, se presupune că el era fiul lui Dan I și că a pierit în luptă cu turcii la 1 iunie 1432¹⁰⁰. Constantin Kogălniceanu și Stoica Nicolaescu au recunoscut totuși că, în aceeași vreme, se întâlnesc doi voievozi cu același nume, un Dan, fiul lui Dan I, și alt Dan, fiul lui Mircea¹⁰¹. Demonstrația lui Constantin Kogălniceanu ducea chiar la concluzia că a existat și un fiu al lui Dan, nepot de fiu al lui Mircea, Dan „al IV-lea”¹⁰². Existența acestuia din urmă a fost admisă și de Ilie Minea, însă acest autor a respins posibilitatea ca Mircea să fi avut un fiu Dan, așa încât, pentru Minea, Dan „al IV-lea” era numai „al III” și nepot de fiu al lui Mircea¹⁰³. Dificultatea de a urmări

⁹⁷ Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș, I. De la moartea lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Dracul, 1418-1437*, extras din **RIAF**, XV, 1915, p. 15-20. Lucrarea citată este sursa multor erori și confuzii, dintre care aceasta a fost corectată de Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419-1420*, în **AHAC**, XIX, 1976, p. 56, 72-73.

⁹⁸ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 187, 202; idem, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, p. 37-38.

⁹⁹ Al.A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș*, p. 42-43. Anii de domnie 1420-1431, cu întreruperi, nu sunt decât rezultatul deducțiilor lui I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, Carol Gölb, București, 1905, p. LVII, LXXXII.

¹⁰⁰ Anca Iancu, *Știri despre români în izvoare istoriografice sârbești, (secolele XV-XVI)*, în „Studii istorice sud-est europene”, I, p. 19.

¹⁰¹ C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic și cronologic al Basarabilor*, p. 9-11; idem, *Dan fiul lui Dan, nepotul lui Mircea cel Bătrân*, în **Cv. L**, 55, 4, 1923, p. 371-376; St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, 1431-1435*, extras din **RIAF**, XVI, 1922, p. 10-12, n. 4.

¹⁰² C. Kogălniceanu, *O genealogie. Răspuns domnului N. Iorga*, în **Cv. L**, 46, 1912, p. 1258-1271; idem, *Răspuns d-lui St. Nicolaescu*, în **Cv. L**, 47, 1913, 374-377.

¹⁰³ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 202-203: Dan III a murit în 1440, după ce domnise în 1431, iar „un Dan, fiu al lui Mircea cel Bătrân n-a domnit niciodată în Țara Românească”. În 1928, autorul își

genealogia celor zece domni care s-au succedat în cursul a numai 30 de ani, de la moartea lui Mircea până la intrarea în scenă a lui Vlad Țepeș, dificultate sporită de omonimii, de mențiuni confuze și contradictorii și de documente false, nedatate sau datate greșit, a făcut ca problema să fie ocolită, în loc să i se caute rezolvarea. La această întârziere, care a durat decenii de-a rândul, au contribuit și rezervele cu care au fost întâmpinate, în primul rând de către Nicolae Iorga, observațiile lui Constantin Kogălniceanu¹⁰⁴.

Totuși, cercetând documentele mai îndeaproape, ne putem convinge că cel care a avut dreptate a fost, de astă dată cel puțin, Constantin Kogălniceanu, singurul care a izbutit să dea o explicație coerentă informațiilor risipite în diverse surse interne și externe¹⁰⁵. Într-adevăr, situația de a cunoaște trei date diferite pentru moartea „aceluiși” – ? – personaj (1430, 1 iunie 1432 și 1440) este, pe cât de neobișnuită, pe atât de stânjenitoare¹⁰⁶. Dacă în toată perioada 1420 – 1431 ar fi domnit Dan, fiul lui Dan I, cum se face că la 7 octombrie 1428 și într-un document pierdut din 1428-1429, ca și într-un privilegiu nedat, destinat să favorizeze legăturile comerciale dintre Brașov și Țara Românească, domnul se declară fiu al lui Mircea¹⁰⁷? Pe sigiliul folosit pentru alt privilegiu asemănător, cu data de 10 noiembrie 1424 s-a citit

---

menținea opinia din 1919: „De atunci nu s-a publicat nici o informație nouă ca să renunț la atare interpretare” (idem, *Vlad Dracul*, p. 38, n. 1).

¹⁰⁴ N. Iorga, *O genealogie a Basarabilor (însemnări critice)*, Neamul Românesc, Vălenii-de-Munte, 1912. Totuși, de mai multe ori, N. Iorga a afirmat că Dan al II-lea era fiul lui Mircea (*Istoria poporului românesc*, ed. 1985, p. 254, sau *Istoria comerțului românesc*, I, Neamul Românesc, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 65, dar și p. 68).

¹⁰⁵ Ceea ce nu înseamnă, după cum se va vedea, că împărtășim toate opiniile sale, în bună măsură depășite de stadiul actual al cunoștințelor noastre, sau „rătăcirile d-lui Nicolaescu”, cum le numea N. Iorga. Înaintea lor, și Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române*, Viena, 1905 – Cartea Românească, București, 1931, făcuse deosebirea între Dan, fiul lui Dan, și Dan, fiul lui Mircea. Când se cunosc raporturile dintre Iorga, Bogdan și Tocilescu, rezervele celui dintâi în această problemă se pot explica și prin solidaritatea cu cel de-al doilea.

¹⁰⁶ Analele Brașovului, în ed. Schwandtner, I, p. 886, dau data 1430, pe când celelalte date provin din cronicile sârbești, Ed. Stojanovič, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1927, p. 114, 229, 232.

¹⁰⁷ **DRH. B**, I, doc. 59, 61, 69. În indice, p. 542, editorii corectează această „eroare”, ca și cum logofătul Constantin din Târgoviște, care a scris doc. 61, n-ar fi știut mai bine decât ei al cui fiu era domnul.

legenda „filius Mirche”¹⁰⁸. Fiul lui Mircea domnea la 10 septembrie 1428, dat fiind că numele fiilor săi, menționați la acea dată, sunt Danciul și Basarab, ca și în documentul citat de la 7 octombrie 1428¹⁰⁹. Din acest motiv credem că data unui document emis de Dan, fiul lui Dan I, cu mărturia fiilor săi, fără a li se preciza numele, și cu singura indicație cronologică: „în Duminica Floriilor”, trebuie restabilită 24 martie 1426, ca în edițiile precedente, în loc de 20 martie 1429 sau 9 aprilie 1430¹¹⁰.

Prin înlăturarea confuziei dintre fiul lui Dan I și vărul său omonim, fiul lui Mircea, fiecare dintre ei își recapătă o politică proprie, a cărei origine poate fi urmărită până în anii domniei lui Mircea. Mai mult, doar în acest fel expunerea împrejurărilor dintre 1400 și 1422 în izvoare de valoare marilor cronică bizantine din veacul al XV-lea, în analele otomane sau într-un document raguzan pe care-l vom aduce în discuție, se deslușește în sfârșit, după numeroase interpretări parțiale sau eronate. Una dintre aceste interpretări este că Dan al II-lea a fost silit de împrejurări să adopte alternativ două politici opuse, când cu ungurii împotriva turcilor, când cu turcii contra ungarilor. El rămânea totuși un „erou național”, fiindcă a câștigat câteva bătălii în lupta cu oastea otomană. În realitate, numele de Dan se întâlnește atât la urmași ai lui Dan I, cât și la două generații din descendența directă a lui Mircea cel Bătrân. La un moment dat, amândoi rivalii la tronul Țării Românești se numesc Dan. Așadar, nu e vorba de același personaj care și-ar fi schimbat politica, deși faptul era absolut plauzibil, ci de doi dușmani de moarte. Nici unul dintre ei nu a fost Dan II, ci erau Dan III, fiul lui Mircea, și Dan IV, fiul lui Dan I. S-a omis până acum domnia efemeră a unui frate al lui Mircea, care i-a luat locul pentru câteva luni în 1393 și care a fost adevăratul Dan II. Instabilitatea politică din Țara Românească de la sfârșitul secolului XIV și până către mijlocul celui următor a fost, deci, mult mai gravă decât se credea de la Xenopol încoace. Situație firească în condițiile în care atât

---

¹⁰⁸ St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, p. 10, n. 4; cf. Tocilescu, *534 documente*, doc. 14, p. 18-20, atribuit lui „Dan vodă, fiul lui Mircea cel Bătrân (1424-1440)”. La Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 24, aflăm că legenda, „cu niște litere foarte încurcate și acoperite de praf gros”, ar fi: „DANUS VAIVODA TRANSALPINUS ... OMLAS” (aceeași în **DRH. D**, I, doc. 142). Lectura lui St. Nicolaescu este evident fantezistă, fiindcă în 1424 domnea Dan al IV-lea, fiul lui Dan I.

¹⁰⁹ **DRH. B**, I, doc. 60, 61.

¹¹⁰ **DRH. B**, I, doc. 64.

Ungaria cât și Imperiul otoman râvneau să controleze teritoriul care le despărțea granițele.

Pentru început, să ne oprim la unul din pasajele greu de înțeles din textul lui Chalkokondylas. Relatând luptele purtate de Musa cu ajutorul lui Mircea, împotriva lui Suleiman I, autorul amintește de un Dan „domnul dacilor”, care i s-a alăturat lui Musa (în 1409). De același vine vorba și mai departe, după povestirea bătăliei de la Kosmedion (15 iunie 1410), când Musa, retrăgându-se în „Paristrion”, s-a întâlnit cu „domnul Daciei, Dan, fiul lui Mircea, care-i era prieten apropiat de mai înainte”¹¹¹. „Dacii” fiind românii și „Dacia” Țara Românească, apariția acestui Dan într-o vreme când domnea Mircea se poate explica numai printr-o asociere la domnie. Autoritatea lui Dan, **fiul lui Mircea**, s-a exercitat așadar asupra teritoriului dintre Dunăre și mare, la hotarul de sud-est al Țării Românești. Chalkokondylas nu s-a înșelat în privința raportului de rudenie dintre Dan și Mircea, nici asupra situației celui dintâi, pe care-l găsim coregent alături de tatăl său încă din anul 1401. Un document de la 10 aprilie 1643, reînnoind drepturile Coziei asupra bălților dunărene din amonte de confluența cu Ialomița, citează între alte hrisoave, acordate mănăstirii de Mircea și de succesorii săi, pe unul de la Dan voievod cu data „6909” (1400-1401)¹¹². Deși o transcriere greșită a datei este posibilă¹¹³, mențiunea unui Dan asociat de Mircea la domnie corespunde cu ceea ce sugerează alte informații, cu atât mai interesante cu cât n-au fost cunoscute sau întrebuițate.

Astfel, legăturile lui Mircea cu două state balcanice, Bosnia și Dubrovnik, au rămas puțin cercetate până acum. Cu Dubrovnik, centru economic care-și trimitea de un secol negustorii peste Dunăre și nod al

---

¹¹¹ **FHDR**, IV, p. 464. Textul corupt a fost emendat de bizantinologul E. Darkó, interpretare adoptată de N.Ș. Tanașoca, deși crede că acest Dan era nepotul lui Mircea (*Ibidem.*, p. 465, n. 79). În traducerea V. Grecu apare numai „Mircea, domnul Daciei”, lăsând neexplicat pasajul anterior în care e vorba de „Dan, domnul Dacilor”.

¹¹² *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, V, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, doc. 973, p. 416.

¹¹³ *Ibidem*, IV, doc. 501, p. 239, la 15 aprilie 1635, și doc. 1362, p. 593-594, la 12 ianuarie 1639, citează un hrisov de la Dan voievod din 6900 (1392) pentru mănăstirea Cozia, care este același cu **DRH. B**, I, nr. 56, document care poartă data de 12 decembrie 6900. Cu această dată greșită figurează și în „Cronologia tabelară”, în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. N. Iorga, Minerva, București, 1901, p. 21. În realitate, Mircea fiind mort și indictionul imposibil, documentul trebuie să fie din 1424.

unui rețete de informații care, împânzind Peninsula, o aducea în contact cu Italia, relațiile sunt explicabile, la aceste motive adăugându-se prezența masivă a populației vlahe în regiune: existența Vlahilor dintre Neretva și Cetinje era o realitate consemnată în documente chiar în 1408¹¹⁴. Pe de altă parte, Bosnia a jucat un rol considerabil în rezistența antiotomană începând din vremea luptelor de la Pločnik și Kosovo. În împrejurările crizei politice provocate de înfrângerea turcilor la Ankara, s-a format o nouă coaliție care-i cuprindea pe regele Bosniei, Ștefan Ostoja, pe despotul sârb Ștefan Lazarevič și pe Mircea, domnul Țării Românești¹¹⁵. La consolidarea acestei alianțe au contribuit eventual unele legături de rudenie cu familia regală bosniacă, pe care le-am putea bănuși din cauza numelui uneia dintre soțiile lui Mircea, doamna Mara, care figurează în tabloul votiv și în pomelnicul ctitoriei de la Brădetu (Vâlcea), precum și din cauza leului rampant care apare atât pe stema Bosniei, cât și pe sigiliul heraldic al lui Mircea, aplicat pe tratatul cu Polonia de la 17 mai 1411¹¹⁶.

---

¹¹⁴ Acest important document a avut mai multe ediții (enumerare de E. Malyusz, *Les problèmes des sources de l'histoire médiévale hongroise*, p. 190-191); vezi F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV.st.*, p. 315, doc. 130. Interesul ragusan pentru Țara Românească în vremea lui Mircea este dovedit și de un raport din 30 mai 1410, care cuprinde relatarea de către un sol al lui Mircea (*ambasciator domini Mirchxe*), de abia sosit la Avlona, a ultimelor evenimente din Constantinopol. Solul lui Mircea se întorcea din Bizanț în Țara Românească, probabil chiar prin Dubrovnik, altminteri prezența lui la Avlona ar fi greu de explicat, vezi Dimitris J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Brill, Leiden, 2007, p. 146.

¹¹⁵ P.H. Petrov, *Antitureškaia koaliciia balkanskiš stran v načale XV veka*, în „Trudî 25 mejdun. Kongr. Vostokov”, I, Moscova, 1962, p. 503.

¹¹⁶ Asemănarea dintre monedele bătute de Mircea și cele bosniace a fost semnalată de Pavel Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, Meridiane, București, 1974, p. 181-182, care invocă relații de familie cu dinastia Kotromanič. Regele Tvrtko I (1377-1391) a fost căsătorit cu Doroteia, fiica lui Ivan Srațimir, țarul Vidinului, și vară primară a lui Mircea, cf. A. Ivič, *Rodoslovne tablice srpskih dinastij*, Izdanje Matice Srpske, Novisad, 1928, t. 3, după care Ostoja era fiul Doroteii. O discuție în jurul enigmaticei doamne Mara ne-ar duce prea departe. Cât despre amprenta sigilară, ea trebuie privită cu prudență, câtă vreme Constantin Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrân*, în *RA*, VI, 2, 1945, p. 268, distinge „după formă și atitudine [...] acvila cruciată”, iar leul putea fi împrumutat și din heraldica bulgară, fiind reprezentat pe monede ale lui Șişman. Sugestia lui Dan Cernovodeanu, potrivit căreia leul de pe sigiliul lui Mircea ar putea fi ecoul unei vechi tradiții (cumane, asănești sau chiar dacice!) pare totuși improbabilă, vezi *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 78.

În acest context trebuie interpretată o scrisoare trimisă la 13 martie 1403 de la Dubrovnik unui **cneaz Mirko**, a cărui identificare nu pare încă definitiv câștigată¹¹⁷. Dar unui Mirko Radojevič, curtean al regilor Bosniei și vechi prieten al Republicii dalmatine, unde fusese primit ca sol în 1389¹¹⁸, i s-ar fi scris oare cu formulele de adânc respect folosite pentru destinatarul scrisorii și pentru voievozii Vukašin și Vukomir (Zlatonosovič), mari feudali bosnieci, cărora li se adresa în aceeași zi un mesaj în parte asemănător? „Cu toată preacinstirea, prietenului nostru, cneazului Mirko, multă sănătate îi dorim din partea cneazului stăpânitor care cârmuiește cetatea Dubrovnik și din partea întregului consiliu [...]” Dacă, într-adevăr, cel căruia i se închinău raguzanii ar fi Mircea, voievodul Țării Românești, pasajul următor este de un interes deosebit: „Am primit cu drag scrisoarea de la Cinstirea Ta și am înțeles-o și Dumnezeu singur știe că am fi vrut să ne fi scris nouă despre lucruri bune și îmbucurătoare, iar nu despre tristețea ta pentru fiul tău și prietenul nostru. Așa cum îți este ție drag, a fost și ne este al nostru bun și de multă vreme cinstit prieten”. Sensul faptelor la care se face aluzie e sugerat, mai departe, de cuvintele: „Pentru fiul vostru și pentru bosniac vom plânge din inimă”. Se știe că „bosniacul”, adică Ștefan Ostoja (1398-1404, 1409-1418) era în război cu regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, împotriva căruia îl susținea pe pretendentul napolitan Ladislau, fiul fostului rege al Croației (1385-1386), Carol de Durazzo. O parte din orașele Dalmației recunoscuseră din mai 1402 autoritatea regelui Bosniei. În aprilie 1403 și Dubrovnik îl va chema în ajutor pe Ostoja, după ce îi pusese la dispoziție navele sale¹¹⁹. Mircea însuși, despărțindu-și politica de a Ungariei, se orienta către Polonia cu care va încheia o alianță în septembrie. A crede, în aceste condiții, că un fiu al lui Mircea, poate același Dan, a participat la luptele cu ungurii și a căzut prizonier, când Ostoja a fost silit să-și retragă oastea din Dalmația și Slavonia, nu este o ipoteză lipsită de temeii.

¹¹⁷ Medo Pucič, *Spomeniži srăbski od 1395 do 1423, to est pisma pisana od Republike Dobrovačke kraljevima, despotima, voivodama i knezovima Srăbskiem, Bosanskiem i Primorskiem*, Knjigopečatnja Knjažestva Srbsko, Beograd, 1858, doc. 82, p. 46. Datorez traducerea acestui document colegei Elena Mihăilă-Scărlătoiu, căreia îi repet aici mulțumirile cuvenite.

¹¹⁸ F. Miklošič, *Monumenta Serbica*, Guilelmum Braumülle, Viena, 1858, p. 202, 225, 249; S. Ćirkovič, *Istorija srednovjekovne Bosanske države*, p.159.

¹¹⁹ S. Ćirkovič, *Istorija srednovjekovne Bosanske države*, p. 195-204.

De asemenea, o reluare a problemei participării românilor la lupta de la Ankara, idee pe care o seamă de istorici au respins-o, devine posibilă. În această biografie extraordinară pe cale de a se contura, încă un episod se dezvăluie, și cel mai neașteptat. Față de mărturia unei cronică otomane anonime, pe care se bazează și Neșri, despre „Iflak-oglu” și oastea sa de „ghiauri”, care au rămas ultimii pe câmpul de luptă, trezind chiar admirația lui Timur pentru rezistența lor eroică, s-au adus următoarele obiecții: a) grafia unor manuscrise permite și lectura „Vlk-oglu”, ceea ce s-ar referi la un prinț sârb Ștefan Lazarevič sau fiii lui Vuk Branković), b) nici un alt izvor nu menționează ajutorul dat de Mircea lui Baiazid, c) în anii 1400-1401 Mircea avusese de luptat pe frontul dunărean împotriva turcilor¹²⁰. Ulterior, s-a dovedit netemeinicia primului argument prin înlăturarea celui de-al doilea. În afară de Anonim și de Neșri, alți doi cronicari, Enveri și Orudj, îi pomenesc **pe români, alături de sârbi**. Totuși, al treilea, de fapt unicul, argument a cântărit mai greu: de vreme ce Mircea se afla în conflict cu Baiazid, românii care l-au apărut până la capăt pe sultan ar fi fost vlahi balcanici, aduși împreună cu alți vasali creștini în rândurile armatei otomane¹²¹. Explicația este ingenioasă și, desigur, valabilă în alte cazuri în care „Iflak” mai apar în câte o povestire istorică turcească¹²². Aici este însă vorba de „Iflak-oglu”, deci **fiul domnului Țării Românești**. Apoi, tot ca răspuns la b), numărul textelor care consemnează prezența unui corp de oaste românesc în tabăra lui Baiazid crește cu încă unul, dacă observăm că un raport venețian despre bătălia de la Ankara amintește printre comandanți pe un „Morchesbei” (beiful Mircea?)¹²³. Actul lui Mircea de a-l trimite pe fiul său în armata lui Baiazid nu-i nici fără precedent, căci în 1391 sultanul

¹²⁰ Pentru texte, vezi N. Iorga, *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria românilor*, în **AARMSI**, s. III, t. IX, 1928, p. 3-4; Andrei Antalfy, *Vechea cronică otomană editată de dr. Friedrich Giese ca izvor pentru istoria românilor*, în **RI**, XXIII, 7-9, 1937, p. 220; *Cronici turcești*, I, p. 40, 49, 114, 180. Vezi și critica lor la A. Decei, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta de la Ankara?*, în idem, *Relații româno-orientale*, p. 5-14.

¹²¹ Nicoară Nădejde Beldiceanu, *Les Roumains ont-ils participé à la bataille d'Ankara?*, în „Balcania”, VIII, 1945, p. 145-153.

¹²² De pildă, la Kosovo sau în luptele din Asia Mică împotriva lui Uzun Hasan.

¹²³ Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Imprimeria Națională, București, 1942, p. 129, relatarea lui Gerardo Sagredo, la 12 octombrie 1402. Autoarea, luând trei nume diferite drept unul singur, declară că n-a găsit nici o referire la Mircea în numeroasele surse pe care le-a consultat (*Ibidem*, p. 77, n. 4).

fusesse însoțit în Asia Mică de „tribali” (sârbi), „mysi (bulgaro-vlahi) și „iliri” (albanezi)¹²⁴, nici greu de înțeles. În 1402, într-un moment când Sigismund era ocupat de tulburările interne din Ungaria și când o victorie a lui Baiazid era așteptată chiar de către bizantini, care se pregăteau să-i predea cheile capitalei imperiale, Mircea a putut socoti prudent să se apropie de vechiul său adversar printr-un gest al delegatului și asociatului său. În timpul acesta, el rămânea de pază la hotarul Țării Românești, pe Dunăre, după știrile sosite în Creta la 11 aprilie 1402, pe când Baiazid își regrupa trupele pentru a porni spre Ankara¹²⁵. Numai în aceste condiții se explică atât faptul că Dan a revenit în țară, fiind încă în 1409-1410 coregent, însărcinat cu comanda corpului expediționar care-l va urma pe Musa în sudul Dunării, cât și mențiunea, la Chalkokondylas, a unor relații mai vechi între Musa și Dan. Amândoi se găsiseră în aceeași tabără la 28 iulie 1402, luptând împreună contra lui Timur.

Doar după 1411, de când se întâlnește Mihail ca asociat al lui Mircea la domnie¹²⁶, se poate vorbi de rebeliunea lui Dan împotriva tatălui său. Prima dovadă o aduce o genealogie a familiei secuiești Sándor, alcătuită în 1533. În acest izvor istoric, ale cărui informații ar merita cercetate cu atenție pentru a despărți legenda de ceea ce corespunde mărturiilor autentice, apare în 1412 un Petru Sándor care „l-a ajutat pe Mircea să dobândească, împotriva lui Dan, domnia Țării Românești” (în original: „Murcheo ad obtinendum Imperium Valachiae

---

¹²⁴ *The Letters of Manuel II Palaeologus*, ed. G.T. Dennis, Dumbarton Oaks, Washington, 1977, p. 42-49, scrisoare către Dimitrie Kydones.

¹²⁵ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, I, E. Leroux, Paris, 1899, p. 116-117; idem. *Documents concernant les Grecs et les affaires d'Orient tirés des registres des notaires de Crète*, în **RHSEE**, XIV, 1937, p. 91-92; G.T. Dennis, *Three Reports from Crete on the Situation in Romania, 1401-1402*, în „Studi veneziani”, XII, 1970, p. 247-248.

¹²⁶ Radu Constantinescu, *Manuscrite slavo-române ale vechii biblioteci sinodale din Moscova*, în „**Studii**”, 24, 1971, p. 1029-1030. Succesiunea mitropoliților Ungrovlahiei din această vreme este prea puțin cunoscută pentru a putea preciza cine și când l-a uns domn pe Mihail. Totuși, presupunem că domnia bicefală corespundea existenței a două mitropolii, Ungrovlahia și Severinul. Mircea avea un coregent și în septembrie 1395 (Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie*, p. 163, cf. **FHDR**, IV, p. 250). Identificarea acestuia cu Mihail, fiindcă el apare în tabloul votiv de la Cozia, nu e sigură câtă vreme data la care a fost zugrăvit naosul Coziei rămâne ipotetică.

auxilium parabat contra Daanum”)¹²⁷. O stare de anarhie și instabilitate politică se întrevăde astfel încă dinaintea morții lui Mircea, datorită acestei însemnări de cronică pe care o confirmă anumite informații preluate de istoricul Georg Pray din sursele care i-au fost accesibile la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Deși nu mai putem recunoaște astăzi izvorul pe care se bazează, precizările cronologice ale lui Pray inspiră încredere. Una dintre ele atestă existența lui „Dan Mirchis filius” în 1405, cealaltă constată o împărțire a Țării Românești în două zone de influență: „Dan Turcicarum, Merche Hungaricarum partium”¹²⁸. Aceasta fiind situația în 1415, an în care, într-un document care se referă la Mihail, dar nu la Dan, titlul lui Mircea cuprinde „toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și către părțile tătarăști”, precum și „toată Podunavia”, până la ieșirea la Marea Neagră, și chiar Silistra¹²⁹, este evident că Dan, vasalul lui Mehmed I, își formase un principat de frontieră pe coasta bulgară, în acele „partes Dobrodicii” la recuperarea cărora contribuise personal în 1409. Nu știm cât a durat acest principat paristriean, însă prezența lui Dan la curtea sultanului în jurul datei de 1416, pentru care avem mărturia unor documente otomane¹³⁰, îl arată ca un posibil pretendent la succesiunea tatălui său. Este de presupus că teritoriul asupra căruia turcii aveau controlul, asigurat de Dan, se întindea și spre nord, în Dobrogea, dat fiindcă distincția între „partea orientales” și „partes occidentales Vlachie” supuse autorității lui Mircea, apare în 1402, în documentul venețian citat.

Vicisitudinile carierei celuiilalt Dan, fiul lui Dan I, nu sunt mai puțin spectaculoase decât strădaniile vărului său de a ocupa tronul Țării Românești. Istoricul bizantin Ducas este cel care ne informează despre „un nepot al lui Mircea, un fiu al fratelui său care se numise Dan”¹³¹. Acesta, găsimu-se în oastea lui Murad I în timpul unui asediu al

---

¹²⁷ Lajos Szadecky, *A Csiki Székely krónika*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta, 1905, p. 129. Cf. mai sus, n. 29.

¹²⁸ G. Pray, *Commentarii historici*, p. 202.

¹²⁹ **DRH. B.**, I, doc. 38.

¹³⁰ Folosite fără o referință exactă de Ismail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, p. 355-356. Vezi și Mustafa Cezar, Midhat Sertoğlu, *Reşimli-hatıralı mufassal Osmanlı tarihi*, I, Istanbul, 1957, p. 246-247 (informații pentru care îi mulțumesc colegului Tahsin Gemil).

¹³¹ Ducas, *Istoria turco-bizantină, 1341-1462*, ed. V. Grecu, Editura Academiei, București, 1958, p. 253, și **FHDR**, IV, p. 424. Din traduceri s-ar putea înțelege că nepotul se numea Dan, pe când în original numele este dat fratelui lui Mircea, adică Dan I.

Constantinopolului – acela din 1422 –, „s-a strecurat pe ascuns în oraș, s-a făcut cunoscut împăratului, a mers alături de bizantini și a săvârșit fapte de vitejie împotriva turcilor”. În continuarea aceluiași capitol se relatează stăruințele lui Dan de a obține sprijinul împăratului (Ioan al VIII-lea încoronat din 1421) și plecarea sa pe o navă bizantină la Cetatea Albă, unde boierii munteni pe care i-a aflat acolo – deci refugiați la Alexandru cel Bun – l-au proclamat domn „și l-au înscăunat în domnia **părintească**”¹³². Favoarea manifestată la curtea bizantină față de acest pretendent se poate înțelege dacă existaseră legături mai vechi. Aceasta ne amintește pasajul din Chalkokondylas referitor la un fiu nelegitim al lui Mircea pe care bizantinii, care-l adăposteau, l-au pus în 1403 la dispoziția lui Suleiman¹³³. Dacă nu este vorba de Radu al II-lea, despre trecutul căruia nu știm nimic, s-ar putea ca Chalkokondylas să fi greșit luându-l drept fiu al lui Mircea pe **nepotul** său, Dan, mai bine cunoscut lui Ducas. Identitatea personajului rămâne încă o enigmă, deși faptul că bizantinii și turcii îi erau deopotrivă de prielnici ar pleda pentru Dan, fiul lui Dan I. Despre acesta, Ducas spune că a izbutit să se impună cu armele în locul unui „fiu nelegitim al lui Mircea”, care ar fi fost ucis de partizanii lui Dan. S-a crezut îndeobște că aceste evenimente s-au petrecut în a doua jumătate a anului 1422, îndată după asediul Constantinopolului¹³⁴, și că domnul înlăturat de Dan ar fi fost Radu, deși el a supraviețuit, revenind cu ajutorul turcilor în Țara Românească în iarna 1426-1427.

Dacă lucrurile ar sta astfel, se pune problema acelei notițe contemporane din cronica de la Petersburg (Sînpetru, în Țara Bârsei) care arată că, la 26 februarie 1423, s-a dat o luptă cu turcii, aceștia fiind învinși de Dan, domnul Țării Românești¹³⁵. Neputând fi Dan, fiul lui Dan, deoarece Ducas adaugă că „de cum a devenit domn, a trimis soli la Murad

¹³² În text τὴν παπικὴν ἡγεμονίαν, tradus de V. Grecu „domnia bunicului său” și de R. Lăzărescu „scaunul bunicului său”. Avem de-a face însă cu deformarea în transcriere a expresiei τὴν πατρικὴν ἡγεμονίαν pe care o întâlnim la Ducas, *Istoria turco-bizantină*, XXIV, ed. V. Grecu, p. 183: „domnia părintească”. Sosirea lui Dan este corect datată în toamna 1422 de către Liviu Câmpeanu, *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și cruciada târzie*, în **SMIM**, XXX, 2012, p. 59, dar e vorba de **Dan al III-lea**.

¹³³ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, p. 114.

¹³⁴ „La sfârșitul verii lui 1422”, după cum admite și Viorica Pervain, *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1422-1427*, în **AIAC**, XXVI, 1983-1984, p. 89-90.

¹³⁵ *Quellen zur Geschichte des Stadt Kronstadt*, IV, Zeidner, Kronstadt, 1903, p. 291.

ca să-l împace”¹³⁶, voievodul la care se referă cronica săsească trebuie să fie Dan, fiul lui Mircea. De altfel, între cei doi rivali cu același nume există o diferență. Pe când unele documente atribuite până acum lui „Dan al II-lea” conțin numai titlul scurt: „domn a toată Ungrovlahia”¹³⁷, în celelalte întâlnim completarea: „și al părților de peste munți, herțeg al Amlașului și Făgărașului”. Motivul deosebirii este că regele Ungariei nu-i recunoștea unui domn aflat sub protecția sultanului stăpânirea asupra feudelor din Transilvania. Prin urmare, de câte ori Amlașul și Făgărașul nu apar în titulatură, avem de-a face cu cel căruia îi vom spune de-acum înainte Dan **al IV-lea**, fiul lui Dan I. Dar există un document datat 28 februarie 1424 în care se găsește titlul lung, dovadă că tronul Țării Românești era ocupat de vasalul lui Sigismund, Dan **al III-lea**, fiul lui Mircea.

Desfășurarea crizei politice din Țara Românească după moartea lui Mircea (31 ianuarie 1418), urmată de cea a fiului său Mihail I (primăvara 1420¹³⁸), poate fi deci reconstituită în toate etapele ei. În 1421 – atât la 17 mai și 1 iunie, cât și la 17 noiembrie, domnea încă Radu al II-lea¹³⁹. O scrisoare a komturului de Dunaburg, unul dintre superiorii ordinului cavalerilor livonieni, dă de știre la 25 aprilie 1422 despre „fiul regelui Valahiei” („des Koniges sone van Wolchie”) care și-ar fi așteptând momentul ca să năvălească în țară („is wachtende wen de vrede utzeit, so wil he sin volk latento sik holen”)¹⁴⁰. Este, fără îndoială, Dan,

¹³⁶ **FHDR**, IV, p. 425.

¹³⁷ Observația făcută și de C. Kogălniceanu, *Dan fiul și Dan nepotul*, p. 375. Să se compare **DRH. B**, I, doc. 50, 53, 54, 55, 56, 58, 64, 69, cu **DRH. B**, nr. 52, 60, 61, 63, 65, 66, 68. Excepție de la această regulă face documentul de la 23 octombrie 1422 (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, doc. 8). În continuare, documentele se regroupează în felul următor: de la Dan IV, doc. 14 (înainte de 10 noiembrie 1424) și doc. 11 (10 noiembrie 1424), de la Dan III, doc. 13 (1427?) și doc. 17-18 (30 ianuarie 1431). Tot de la Dan IV sunt doculemtele 9, 10, 13, 15, 16, a căror dată este mai greu de dedus.

¹³⁸ **FHDR**, IV, p. 341, după luna iulie. În realitate, supunerea Țării Românești era un fapt împlinit la 27 iulie, data unei scrisori citate de Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române*, p. 71. Dar în aceeași scrisoare (*Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska, Academia literarum, Cracovia, 1882, p. 487), Jagiello se referă la apelurile care i-au fost adresate de Alexandru cel Bun, dintre ultimul la 25 iunie „ne pari casu cum Transalpinensi succumbat”.

¹³⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, doc. 5, 6; **DRH. B**, I, nr. 48.

¹⁴⁰ *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska, p. 548.

fiul lui Mircea, și clipa pentru care se pregătea a venit în vara aceluiași an. Primind ajutor din partea Ungariei, el îl izgonește pe Radu, acordă Brașovului un privilegiu comercial la 23 octombrie 1422¹⁴¹ și, înainte de sfârșitul iernii, la 26 februarie, câștigă prima biruință împotriva foștilor săi aliați, turcii. Exact un an mai târziu, la 28 februarie 1424, el era la Târgoviște, înconjurat de un numeros sfat domnesc¹⁴².

Documentul de la 5 august 1424, întărind mănăstirii Tismana daniile anterioare, este emis de celălalt Dan, care-l pomenește pe Dan I, „sfântrăposatul părinte al domniei mele”¹⁴³. tot aici este menționat și „Dan voievod”, Dan al II-lea din 1393, căruia însă nu i se recunoaște vreo legătură de rudenie cu domnul. Așadar, acordul împăratului bizantin a întârziat aproape doi ani după asediul Constantinopolului din 1422. Debarcând la Cetatea Albă, Dan al IV-lea a fost proclamat domn de boierii Borcea, Voico, Albul, Dobrotă, Coico logofătul și Dragomir comisul, care între timp îl părăsește pe Dan al III-lea¹⁴⁴. Noul domn a fost favorizat de Alexandru cel Bun care, în anii 1421-1422, avusese relații bune cu Radu al II-lea și cu turcii¹⁴⁵. Anul 1424 este și un moment culminant al relațiilor moldo-bizantine¹⁴⁶. Ne gândim la faimoasa călătorie a basileului Ioan al VIII-lea, care a trecut, la sfârșitul lui octombrie 1424, prin Chilia, în drum spre patrie. În condițiile în care cârmuirea Țării Românești o avea Dan al IV-lea, ceea ce este confirmat

¹⁴¹ DRH. D, I, doc. 136.

¹⁴² DRH. B, I, doc. 52.

¹⁴³ DRH. B, I, doc. 53.

¹⁴⁴ Ei reapar la 12 decembrie 1424 (DRH. B, I, doc. 56), ca dregători ai noului domn, alături de Mihail și Balea, veniți în locul lui Mileț și Nan. Li se adaugă Manea stolnic, care ocupase această funcție și domnia lui Mircea.

¹⁴⁵ În același timp, Alexandru avea motive de neîncredere față de regele Ungariei, care urmărea să pună stăpânire pe sudul Moldovei, și față de reprezentantul acestei politici, Dan al III-lea. C. Cihodaru (*Alexandru cel Bun*, Junimea, Iași, 1984, p. 263), referindu-se la înnoirea tratatului polono-ungar de la Lublau în 1423, cu prilejul întâlnirii de la Kesmark între Jagiello și Sigismund, citează o scrisoare a acestuia din urmă care-l acuza pe Alexandru de legături cu Radu și cu turcii, *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska, p. 724, dar documentul datează de la 15 mai 1426, cf. *Ibidem*, p. 713.

¹⁴⁶ Publicarea unei scrisori a lui Francesco Filelfo de către Șerban Papacostea a pus într-o nouă lumină relațiile moldo-bizantine din acel moment, vezi *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în *In honorem Gernot Nussbächer*, ed. Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Editura Foton, Brașov, 2004, p. 133-141.

prin documentul emis de acesta la 12 decembrie 1424¹⁴⁷, era firesc ca împăratul să aleagă pentru întoarcerea sa din Ungaria un itinerariu care-i îngăduia să-l revadă pe protejatul său. Termenii în care Sphrantzes indică acest itinerariu, „în părțile **din preajma** Vlahiei Mari” (εἰς τὰ περί τῆν Μεγάλην Βλαχίαν) și „locul numit Chilia”, arată că portul nu mai făcea parte din Țara Românească, deși se găsea în vecinătatea „Vlahiei Mari”, denumire pe care și alte texte bizantine contemporane o dau Țării Românești, prin opoziție cu „Vlahia Mică” din Tesalia¹⁴⁸. Totuși, dacă în 1424, cu câteva luni înaintea vizitei imperiale, Chilia ar fi aparținut Moldovei, cum s-a susținut¹⁴⁹, Dan al IV-lea ar fi putut să-și stabilească acolo baza de atac contra lui Dan al III-lea¹⁵⁰. Coborârea pe Dunăre, de la Buda la Chilia, era drumul cel mai scurt, dar nu și cel mai sigur, din cauza turcilor, care nu pierduseră de pe malul stâng decât zona Orșova-Severin, unde se dăduseră până de curând lupte¹⁵¹, și care dețineau cetățile de pe malul opus. Corăbiile care i-ar fi purtat pe împărat și suita lui până la gurile Dunării nu erau oare în stare să înfrunte marea? Sau de ce a fost nevoie să fie chemate de la Bizanț galerele pe care Ioan urma să se îmbarce? Dacă, în schimb, basileul ar fi traversat Moldova, de ce n-a fost aleasă Cetatea Albă ca loc de îmbarcare? Pare mai probabil ca ilustrul călător să fi ajuns la Chilia **prin Țara Românească**, ceea ce, în lipsa oricărei cronici muntene din această vreme, explică tăcerea izvoarelor interne cu privire la un eveniment atât de important ca o vizită imperială. Chilia însă, a cărei trecere sub stăpânirea Moldovei s-a făcut fără vreo luptă pe care ar fi semnalat-o măcar un document, **fusese cedată lui Alexandru de Dan al IV-lea în schimbul sprijinului primit**. Astfel

¹⁴⁷ DRH, B, I, nr. 56. Aici, Dan face clar distincția între „sfântrăposatul Mircea voievod” și „sfântrăpoșatii domni ai Ungrovlahiei, părinții domniei mele”.

¹⁴⁸ G. Sphrantzes, *Memorii*, ed. V. Grecu, Editura Academiei, București, 1966, p. 16-18, și FHDR, IV, p. 340. Cf. *Ibidem*, p. 440 și 448 (la indice s.v. Flambulos ceea ce ar fi trebuit tradus prin „sangeacul Vlahiei Mici”, nefiind un nume de localitate).

¹⁴⁹ Virgil Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în RI, 34, 1981, p. 2091-2096.

¹⁵⁰ Vezi același raționament la Ștefan Andreescu, *Une ville disputée: Kilia pendant la première moitié du XVe siècle*, în RRH, XXIV, 3, 1985, p. 226, deși în interpretarea autorului e vorba de lupta între „Dan al II-lea” și Radu Praznaglava în anul 1422.

¹⁵¹ Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, ed. M. Berza, Editura Academiei, București, 1964, p. 125-130. Cf. Viorica Pervain, *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos*, p. 96-98.

devine foarte verosimilă întâlnirea dintre împărat și domnul Moldovei în cetatea recent ocupată de acesta din urmă. Având în vedere că asediul Constantinopolului de către turci a durat din iunie până în septembrie 1422 – ceea ce, oricum, împiedică identificarea lui Dan, fiul lui Dan, cu voievodul cunoscut din privilegiul brașovenilor ca domnind la 23 octombrie 1422 – și că Ioan al VIII-lea a plecat în Occident la 15 noiembrie 1423¹⁵², împăratul bizantin al cărui ajutor îl obținuse Dan al IV-lea pare a fi fost bătrânul Manuil al II-lea. În el își va fi pus nădejdea fiul de domn, revenit după douăzeci de ani ca să-i ceară ocrotirea.

Pentru a-și consolida situația, Dan al IV-lea începuse negocierile cu turcii, probabil de îndată ce a aflat condițiile tratatului încheiat între Manuil și Murad al II-lea în februarie 1424¹⁵³. Acestea prevedeau cedarea segmentului din litoralul pontic, întins de la Varna până la Derkos, pe care Bizanțul îl redobândise în 1403 de la Suleiman. Se poate presupune că, în urma campaniei lui Mehmed I contra Țării Românești în 1420, teritoriul dintre Varna și gurile Dunării intrase și el sub dominație otomană. Această schimbare de care era influențat comerțul Brașovului cu sudul Dunării, la rândul său determinant pentru economia Țării Românești, explică toată „mișcarea browniană” de pretendenți care, slujind interesele Ungariei sau ale statului otoman, se succed cu repeziciune la Târgoviște și la Curtea-de-Argheș.

Unul dintre izvoarele care menționează tratativele lui Dan al IV-lea cu turcii este Ducas. Cronologia textului, deși cu obișnuitele zigzaguri, este relativ exactă. Un succes al expansiunii otomane în Asia Mică – înfrângerea beiului de Izmir, Cüneyt, în 1426, - este povestit între două referiri la soliile de pace primite de Murad al II-lea de la domnii Țării

¹⁵² G. Sphrantzes, *Memorii*, ed. V. Grecu, X, 1-2, și XIII, 3, p. 14-16.

¹⁵³ John W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, Ann Arbor, 1969, p. 379-380. Pentru a stabili momentul înlocuirii lui Dan al III-lea cu Dan al IV-lea, adus de turci în înțelegere cu bizantinii, vezi Viorica Pervain, *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos*, p. 95, n. 52, despre o mențiune a acestui eveniment înainte de iunie 1424 în cronică de Eberhard Windecke: voievodul Dan a fost alungat din domnie de turci. În februarie Dan III era încă la Târgoviște, după cum reiese din documentul consemnat în *Cronologia Tabelară*: „6832, Fev. 28. Dan voevod, al cui fecior este nu scrie, [subl. noastră] sfinteii mănăstiri Cozia și Cotmeanii, să aibă 10 poslușnici în orașul Târgoviștei și s-au scris în oraș în Târgoviște”(vezi *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 22-23). Acest Dan e identificat corect ca Dan III, pe baza unui document din 1428 (6937), dar între aceste două date s-au succedat doi domni, Dan IV și Radu II.

Românești. Cea dintâi (XXVIII, 10) pare a fi fost prilejuită de instalarea lui Murad în 1421: numele voievodului nefiind amintit, poate fi vorba de Radu al II-lea. Pentru relațiile cu Dan (al IV-lea) pe care le indică cea de-a doua ne putem gândi numai la anul 1424. Istoricul bizantin o consemnează de două ori – prima dată chiar în legătură cu tratatul din februarie 1424: „a trimis împăratul cu daruri foarte multe pe chir Luca Notara, întâiul lui sfetnic, de asemenea și Lazăr, despotul Serbiei, ba și Dan, domnul Țării Românești, și stăpânitorul Mitilenei și (genovezii) din Chios și (ioaniții) din Rodos, toți cu urări de bine” (XXIX, 3)¹⁵⁴. Într-un alt pasaj, în continuarea povestirii despre venirea lui Dan de la Cetatea Albă: „Cum s-a făcut însă domn a toată Țara Românească, a trimis soli la Murad, căutând să-l împace [...] și dădea deci tributul convenit în fiecare an și avea liniște în orice privință și Dan domnea peste Țara Românească” (XXIX, 7)¹⁵⁵.

Aceleași evenimente, surprinse în cronica sa de raguzanul Giacomo Luccari, sunt relatate astfel: „Dan, Rè di Valachia, ispaventato dalla troppa felicità de' Turchi, ancora che, come pratico delle cose, conoscesse che la pace comperata con danari ordinariamente partorisce servitù, fece nondimeno pace con Murat, obligandosi all'impositione del tributo, fin come tutto ciò consta dalle memorie di Murgul, suo oratore”¹⁵⁶. Arhivele de la Dubrovnik n-au dat la iveală până acum acel interesat document care ar fi instrucțiunile primite de Murgul, solul lui Dan al IV-lea, cuprinzând poate chiar în forma înregistrată de Luccari o încercare de a scuza atitudinea domnului.

În schimb, s-a păstrat o scrisoare, căreia Ioan Bogdan i-a atribuit data 1427, în care Dan îi anunța pe brașoveni că „a făcut pace”, desigur, cu sultanul¹⁵⁷. Aprobarea ca negustorii din Transilvania să circule „slobod, măcar până și la marea însăși” reprezenta tocmai urmarea acestei înțelegeri cu turcii. În privilegiul latin acordat la 10 noiembrie 1424 solilor Brașovului apar și cuvintele „ultra marem”, corectate prin „ultra Danubium”¹⁵⁸. O altă expresie care atrage atenția în primul mesaj, care a

¹⁵⁴ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 238, 244-246.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 252.

¹⁵⁶ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto dagli annali di Rausa*, Veneția, 1605, p. 96.

¹⁵⁷ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 30, doc. 14.

¹⁵⁸ DRH. D, I, doc. 141 și n. 11.

fost dictat unui diac în slavonește, este cuvântul *χερτιζμο*, un grecism explicabil în limbajul cuiva pe care-l influențase mediul bizantin. Ca dată pentru acest document, propunem anul 1424.

Războiul ungaro-otoman a izbucnit din nou în septembrie 1425¹⁵⁹. Adus de trupele regale, aflate sub comanda voievodului Transilvaniei, Dan al III-lea își face iarăși apariția, deși pentru scurtă vreme. La 24 martie 1426, fiind la Argeș, Dan al IV-lea avea răgazul să întărească unele drepturi locale, asupra unor mori de apă, ale mănăstirii Tismana, o ctitorie de familie¹⁶⁰. Chemând în ajutor pe turci împotriva ungarilor care l-au atacat în mai, *el* (nu Radu¹⁶¹) a fost întâi învins, apoi, după câteva zile, a câștigat o mare victorie asupra lui Dan al III-lea, căruia Sigismund, în scrisoarea de la 12 iunie în care deplânge această înfrângere, îi spunea „noster fidelis”. Un „tractatus defensionalis”, asemenea celui încheiat în 1395 la Brașov, consolida acum alianța dintre împărat și fiul lui Mircea cel Bătrân¹⁶². Acestuia din urmă i se recunoștea prin urmare o situație mai presus de cea de condotier, cum era florentinul Filippo Scolari (Pippo Spano), năimit pentru știința sa militară, și anume aceea de principe, „dominus Walachie”, capabil să lupte „magnifice et robuste” și să dobândească un „triumphum gloriosum”, termen de obicei rezervat biruințelor lui Sigismund însuși.

Cu același titlu, „el Signor de Blachia”, Dan al III-lea apare în rapoartele venețiene din octombrie 1426 care-l arată participând, alături de Pippo Spano și de „el Signor de Zagora” (pretendentul bulgar Frujin-Vladislav, fiul lui Șişman) la luptele cu turcii care s-au dat în lunile iulie-august pentru a-l impune pe Dan ca domn al Țării Românești și a cuceri Silistra¹⁶³. Documentele menționează și o altă localitate de pe malul drept al Dunării pe care această armată a ocupat-o. Numele ei, „Gravitini”,

¹⁵⁹ Viorica Pervain, *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos*, p. 99-102.

¹⁶⁰ Vezi mai sus n. 109. În document sunt amintiți, deși fără a li se da numele, fiii lui Dan al IV-lea (Basarab și Vladislav). În **DRH. B**, I, doc. 64, datarea actului „după boierii martori și în special Negrilă spătar” este aleatorie: dacă unii boieri trec dintr-o tabără în cealaltă, cel puțin vornicul, cel mai de seamă dregător, rămâne același – Borcea la Dan al IV-lea, Badea la Dan al III-lea. Cât despre Negrilă, editorii, în indicele volumului (**DRH. B**, I, p. 560), îl identifică „probabil” cu ... Albul!

¹⁶¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, Imprimeria Statului, București, III, 1897, p. 80-81. Numele lui Radu a fost adăugat în notă de editor. În original: „conflictum habuisset cum suo adversario”.

¹⁶² **DRH. D**, I, doc. 147.

¹⁶³ **Hurmuzaki**, VIII, București, 1894, p. 4, doc 9.

„Vitriny” sau „Gravanni”, a fost interpretat ca o referire la Vidin, localizare îndoielnică din cauza distanței prea mari dintre cele două obiective ale expediției¹⁶⁴. S-a sugerat și identificarea toponimului corupt din documentele venețiene cu Garvăn și Vetren, două sate de lângă Silistra¹⁶⁵: în text e totuși vorba de o singură „citade”.

În cronicile otomane, cucerirea Silistrei este plasată în 1423 (Orudj, Anonimul, Lütfi-pașa, Küçük-Nișandji), în 1424 (Saadeddin, Kodja Husein) sau în 1425 (Așîk-pașa-zade, Neșri), deși s-a dovedit că ea n-a avut loc decât în 1426¹⁶⁶. Ea este pusă pe seama unui domn al Țării Românești nenumit (Idris Bitlisi), numit „Sara-kular-virde” (Lütfi) – nume din care ultima parte este pentru „vajda” – sau „Dîrakul” (toți ceilalți). Cu toate că unii cronicari (Orudj, Anonimul, Lütfi) atribuie lui Murad al II-lea în persoană conducerea expediției de represalii, este clar că aceasta a fost comandată de Firuz-bei-zade Ali-bei, după cum spun Idris Bitlisi, Neșri, Așîk-pașa-zade, Küçük Nișandji, Saadeddin și Kodja Husein. La ea au luat parte 30 000 de ostași (Küçük Nișandji).

Documentele contemporane prezintă o versiune întrucâtva diferită. În iarna 1426-1427 turcii au încercat să-l aducă la tronul Țării Românești pe Radu al II-lea și au zădărnicit o a doua ofensivă creștină, condusă de Dan al III-lea, Ioan Maróthi și Ștefan Berzeviczy, care urmărea să ajungă **până la țărnul mării**¹⁶⁷. Direcția de atac indică același efort din partea Ungariei de a răzbi la ieșirea la Marea Neagră, la sud de gurile Dunării care se găseau acum în stăpânirea Moldovei.

Fiind astfel dovedit că cel care domnea în momentul ocupării Silistrei era Dan al III-lea, care s-a menținut în continuare în 1427 și în 1428¹⁶⁸, o confruntare de texte ne arată că „Dîrakul” din izvoarele otomane nu e Vlad Dracul, ci *Danciul*, fiul lui Mircea. În cronicile lui

¹⁶⁴ Viorica Pervain, *Lupta antiotomană la Dunărea de Jos*, p. 104-106. Autoarei îi revine și meritul de a fi datat corect, din 1426, aceste evenimente.

¹⁶⁵ Alexander Kuzev, *Drei falsche topographische Identifizierungen*, în *Studia in honorem Veselini Beševliev*, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia, 1978, p. 527-533.

¹⁶⁶ *Cronici turcești*, I, p. 52, 85, 118, 166, 182, 239, 292, 309-310, 448.

¹⁶⁷ **DRH. D**, I, doc. 153, 157, 158, 160, 162, 219.

¹⁶⁸ Nu există documente ale sale datate din 1427, dar în același an, la 7 iunie (**DRH. D**, I, doc. 162), autoritatea lui Dan al III-lea fusese restabilită în țară, iar un raport venețian de la 29 august anunță pregătirea unei ofensive antiotomane pe Dunăre (**Hurmuzaki**, VIII, p. 4, doc. 10). Din 1428, în afară de documentul de la 28 aprilie, care dovedește că Amlașul și Țara Românească îi aparțineau lui Dan (**DRH. D**, I, doc. 164), există hrisove emise de el (**DRH. B**, I, doc. 59-61, ultimul de la 7 octombrie).

Idris Bitlisi, Neşri, Aşîk-paşa-zade, Saadeddin și Kodja Husein, după campania împotriva Țării Românești provocată de luarea Silistrei, se găsește relatată capitularea voievodului rebel, care a venit la Poartă, însoțit de cei doi fii ai săi, aducând tributul pe doi ani. Față de închinarea lui Vlad Dracul și a celor doi fii ai lui în 1442, se remarcă unele diferențe (după Ducas, „Dragulios” s-a înfățișat sultanului la Brusa, cronicile turcești notează că prima închinare a avut loc la Adrianopol; în 1442 fiii de domn au fost închiși în fortăreața anatoliană Egri-göz, pe când întâia oară au fost reținuți la Poartă amândoi sau numai unul dintre ei ca ostatic). Nu avem de-a face cu două episoade din relațiile lui Vlad Dracul cu turcii, cum ar reieși din texte, ci cu personaje și împrejurări diferite. Voievodul care cucerise Silistra, dar pierduse războiul, fiind silit să caute împăcarea cu Murad, n-a fost Vlad Dracul. Cei doi ani în care tributul nu fusese plătit sunt 1427 și 1428. După o nouă înfrângere, a cărei veste ajunsese la cneazul Vitold al Lituaniei în august 1428, Dan al III-lea s-a supus și a întreprins, împreună cu fiii săi, Dan și Basarab, călătoria la Adrianopol, act la care nici un domn român nu mai fusese constrâns înaintea lui.

Această confuzie între „Dracul” și „Danciul” sugerează în sfârșit o explicație pentru două pasaje din textul lui Ducas (XXIX, 6 și 8) în care „Dragulios” apare cu câțiva ani înainte ca Vlad Dracul să ocupe tronul Țării Românești¹⁶⁹. Intervenția lui „Dragulios” se aseamănă cu scenariul din 1424, al cărui protagonist a fost Dan al IV-lea, încât s-ar putea crede că e vorba de același eveniment, pe când, de fapt, numai eroul este același. „Dragulios”, adăpostit de Ioan al VIII-lea Paleologul în palatul său, are posibilitatea de a-și aduna partizani la Constantinopol. De acolo

---

¹⁶⁹ Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 251-255, editorul semnalând o confuzie între „Dragulios” și „Danos” în principalul manuscris al cronicii, chiar în pasajul care ne interesează, XXIX, 8. I. Minea, *Vlad Dracul*, p. 97, invocă un raport raguzan de la 3 iulie 1437 pentru a data din acea vreme închinarea lui Vlad la Poartă, ceea ce poate fi coroborat cu noua datare (cca aprilie 1438) a scrisorii în care Vlad face aluzie la soarta copiilor lui, lăsați ostateci la turci, cf. **DRH. D**, I, doc. 253. S-ar părea că pe Ducas l-a indus în eroare un izvor otoman. Identificarea „fratelui lui Dan” cu Radu al II-lea, presupune că aceasta a fost scos din luptă în 1431. „Hrisovul de la Creța” (**DRH. B**, I, doc. 49), datat 19 iunie 1437, arată că un pretendent, Radu al III-lea, a profitat de absența lui Vlad Dracul din țară ca să se proclame domn, revendicându-l pe Mircea drept tatăl său. Între argumentele în favoarea acestei interpretări pe care colegul nostru Sergiu Iosipescu a avut amabilitatea să ni le comunice este și componența sfatului domnesc. Numele misteriosului voievod ne amintește de „quidam Kakewz Radwl”, pretendentul adus de turci în Țara Românească în 1455 (**DRH. D**, I, doc. 329).

vine „într-un colț al Țării Românești” unde-și formează o armată puternică împotriva lui „Dan”, care este decapitat. Un alt pretendent, „fratele lui Dan”, este trimis de sultan contra noului domn, dar este, la rândul său, învins și ucis.

În realitate, cotitura politică din 1428 a determinat refacerea alianței dintre Bizanț și Ungaria pentru a menține Țara Românească în frontul antiotoman. Acestei alianțe i s-a alăturat și Alexandru cel Bun, atât datorită conflictului său cu Polonia, cât și din cauza încercărilor lui Dan al III-lea, în 1429 (înainte de iunie) și 1430 (înainte de noiembrie), de a relua Chilia de la moldoveni. Cel ales pentru a-l înlocui pe Dan al III-lea a fost vechiul său rival, Dan al IV-lea, refugiat la Bizanț din 1426.

Nu însă înainte de 30 ianuarie 1431, când Dan al III-lea dă brașovenilor un nou privilegiu, reglementând comerțul dintre orașul lor și Țara Românească în exact aceleași condiții ca în 1422, deci în vremea primei sale domnii¹⁷⁰. În documentul de la 30 ianuarie, lui Mircea i se spune „strămoșul (прѣродитель) domniei mele”, pe când în ordinul adresat, după câteva zile, vămilor și târgurilor din întreaga țară, spre a le comunica reluarea legăturilor cu Transilvania, aparent întrerupte din 1428, după acceptarea suzeranității otomane, Mircea este pomenit ca „părintele (родитель) domniei mele”¹⁷¹. Acestei diferențe în formularul celor două acte i s-a dat o importanță exagerată de către Constantin Kogălniceanu și Ilie Minea care, pe baza ei, au construit ipoteza unei domnii, în 1430-1431, a nepotului de fiu al lui Mircea, numit tot Dan¹⁷². Ea nu mai este susținută prin nimic altceva decât o știre din biografia lui Sigismund de Luxemburg și o însemnare de cronică de la Brașov că Dan a murit în 1430¹⁷³. Chiar astfel, între termenii din privilegiu și cei folosiți în înștiințare rămâne o contradicție. Mircea putea fi **bunicul** tânărului Dan al V-lea (pentru Minea, Nicolaescu și Kogălniceanu, al IV-lea!), dar

¹⁷⁰ DRH. D, I, doc. 175. Potrivit Marietei Chiper, privilegiul din 30 ianuarie 1431 dovedește extinderea stăpânirii acestuia până la mare, vezi *Dan al II-lea, domn până la „Marea cea Mare”*. *Tradiție și realitate*, în **RI**, 35, 1987, p. 967-981.

¹⁷¹ DRH. D, I, doc. 176. Cf. N. Docan, *Studii privitoare la numismatica Țării Românești*, I, în **AARMSI**, s. II, t. XXXII, 1910, p.104-109.

¹⁷² C. Kogălniceanu, *O genealogie*, p. 1269-1271; idem, *Dan fiul și Dan nepotul*, p. 376. Cf. I. Minea, ?, p. 37-38. Vezi și Al. Lapedatu, *Documentele istorice din arhivele Brașovului. Răspuns la o critică a D-lui G. I. Ionescu-Gion*, București, 1903, p 26-27.

¹⁷³ E. Windecke, *Das Leben König Sigmunds*, ed. H. Hagen, F. Dunker, Leipzig, 1886, p. 228-229; *Quellen*, IV, p. 4.

atunci acesta nu l-ar fi numit **părintele** său. În realitate, în 1431 s-a luat drept model textul privilegiului anterior, de la 23 octombrie 1422, care făcea aluzie la acordurile mai vechi, încheiate cu Brașovul de „strămoșii (прѣродитель) domniei mele”, expresie desemnându-i pe Nicolae-Alexandru, Vladislav I și Mircea însuși. Cel care vorbește în ambele cazuri este Dan al III-lea, care, fiind fiul lui Mircea, era îndreptățit să-i spună „părinte”. Motivul pentru care Minea a dat crezare informațiilor despre moartea lui Dan al III-lea în 1430 și a contestat în schimb valoarea relatării lui Ducas cu privire la „Dragulios”, identificat cu Vlad Dracul, este că el data începutul domniei lui Vlad după documentul de la Nürnberg (8 februarie 1431)¹⁷⁴. Astăzi, avem motive de a nu mai crede în autenticitatea acestuia, bănuind a fi unul dintre numeroasele falsuri puse în circulație de savantul conte Jozsef Kemény¹⁷⁵.

Totuși, biograful lui Sigismund, Eberhard Windecke, menționează sosirea la Nürnberg a unei solii din Țara Românească, aducând vestea morții lui Dan (al III-lea)¹⁷⁶. Aceasta s-a produs deci în urma unui complot care l-a adus la domnie pe Dan al IV-lea, deși pentru scurtă vreme. Ciocnirile sale cu turcii, în care a murit un „frate al lui Dan”, probabil Radu al II-lea, au avut loc în primăvara anului 1431. Cel mai târziu la începutul lunii iunie, intervenția lui Alexandru cel Bun în favoarea lui Aldea – încă un fiu al lui Mircea care-și luase numele domnesc de Alexandru - îl înlătura și pe Dan al IV-lea.

El nu mai părăsi însă steagul împăratului – rege și avea să-și găsească sfârșitul, după un an, tot într-o bătălie, dar în părțile Dunării sârbești unde, domn fără țară, alergase să apere Belgradul. Cronica

¹⁷⁴ DRH. D, I, doc. 179.

¹⁷⁵ Documentul a fost declarat suspect de Fr. Pall, *De nouveau sur l'action de Ianco de Hunedoara (Hunyadi) en Valachie pendant l'année 1447*, în RRH, XV, 3, 1976, p. 453, n. 33.

¹⁷⁶ După aceeași mărturie, trimișii ar fi adus chiar sceptrul țării (v. mai jos, n. 177), Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 180, semnalează două informații din izvoare săsești cu privire la intervenții ale lui Sigismund în Țara Românească, prima după moartea lui Dan al III-lea și cealaltă, „după ce a murit voievodul Dan” (*ultimus*, deci al IV-lea), împotriva unui pretendent susținut de turci cu numele de „Myrche”. Acesta, a cărui decapitare din porunca lui Basarab al II-lea este înregistrată de un letopiseț sârbesc, este un rival al lui Vlad Dracul. El a reușit să ocupe tronul și în 1435, după moartea lui Alexandru Aldea, când brașovenii se temeau să nu fie ales domn „alter ex filiis Dan” (DRH. D, I, doc. 218), Basarab al II-lea sau Vladislav al II-lea, fiii lui Dan al IV-lea cu care ei avuseseră conflicte.

sârbească notează: „în anul 6940 (1432) a murit Dan voievod, iunie 1, luptându-se vitejește împotriva turcilor”¹⁷⁷.

Epoca lui Mircea nu s-a încheiat câtă vreme generația fiilor lui a dus mai departe aceeași politică. Programul ei s-a adaptat împrejurărilor pentru a asigura supraviețuirea unui stat deopotrivă de amenințat de la sud și de la vest. De aceea, aspectul antiotoman al acestei politici alternează cu rezistența față de expansiunea regatului ungar, după cum se vede din acțiunile lui Alexandru Aldea, Vlad Dracul și, mai târziu, Vlad Țepeș. În aceste condiții, Dunărea n-a fost un hotar de netrecut: dimpotrivă, unitatea strategică și economică dintre regiunile de la nord și sud de fluviu, cuprinse în hotarele Țării Românești așa cum le-a croit Mircea, a jucat un rol de seamă. Munții, Carpații Meridionali, n-au ridicat nici ei o stavilă între Țara Românească și Transilvania, dar au oferit adăpost în clipele de restriște. Cu frontiere naturale atât de puțin apărate, tânărul stat al lui Mircea și al urmașilor săi a fost teatrul unor lupte necontenite, atât între puterile vecine, care-și disputau dominația asupra acestui spațiu, cât și între partizanii uneia sau alteia dintre orientările politice amintite. Luptele interne au pus în primejdie chiar unitatea Țării Românești, așa încât, la un secol de la evenimentele a căror desfășurare am căutat să o urmărim, papa Pius al II-lea putea scrie, ca o concluzie a descrierii conflictelor dinastice dintre Dănești și Drăculești în stilul lapidar al umaniștilor: „Valachorum pars Turcorum imperio, pars Hungaria subjacet”¹⁷⁸. Moștenirea lui Mircea, ansamblul de teritorii încheșat de marele domn de-a lungul a peste treizeci de ani zbuciumați, nu s-a destrămat totuși. Sceptrul, toiagul lung – *baculus* pentru regii din apusul Europei – simbol al unei autorități de aceeași esență, „domnia a toată Țara Românească”, a trecut din mână în mână fără a-și pierde semnificația¹⁷⁹. Este expresia năzuinței către o

¹⁷⁷ Anca Iancu, *Știri despre români în izvoare istoriografice sârbești*, p. 19. Dacă informația din altă versiune a analelor sârbești corespunde realității, în 1440 a murit alt Dan, fiul lui Dan al III-lea, cel care, fiind refugiat împreună cu mama sa în Transilvania, solicita sprijinul pârgarilor Brașovului și pe al „chesarului-crai” (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 100, nr. 78; identificarea și data au fost corectate de I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 203, n. 1).

¹⁷⁸ *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968, p.474.

¹⁷⁹ Față de ce am spus altădată despre sceptru (Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI-XVIII*, Editura Academiei, București, 1983, p. 40-41), adăugăm că apare pe numeroase monede purtând efigia lui Mircea, asociat cu globul

continuitate pe care nici cele mai grele încercări ulterioare n-au zdruncinat-o.

*

Acest articol n-ar fi apărut niciodată fără stăruința prietenească a lui Marian Coman. El a binevoit să-mi facă și sugestii, unele acceptate, altele nu, dar pentru toate îi mulțumesc.

În încheiere, o recapitulare a cronologiei, între reperele a căror deplasare am propus-o, nu este de prisos.

Dan I	1384(?) – 1386 <i>asociat</i> Mircea I
Mircea I	1386 (martie?) – 1393 (ianuarie?)
Dan II	1393 (ianuarie? – 23 septembrie)
Mircea I	1393 (23 septembrie) – 1396 (după septembrie) <i>asociat</i> (?)
Vlad I	1396 – 1397 ¹⁸⁰
Mircea I	1397 – 1418 (31 ianuarie) <i>asociați</i> : Dan III 1401 – 1410 (apoi în Dobrogea); Mihail I 1409 – 1418
Mihail I	1418 – 1420
Radu II	1420 – 1422
Dan III	1422 – 1423
Dan IV	1424 – 1426
Radu II	1427 (ianuarie – martie?)
Dan III	1427 – 1431 (februarie?)
Dan IV	1432 (primăvara)
Alexandru-Aldea	1431 – 1435

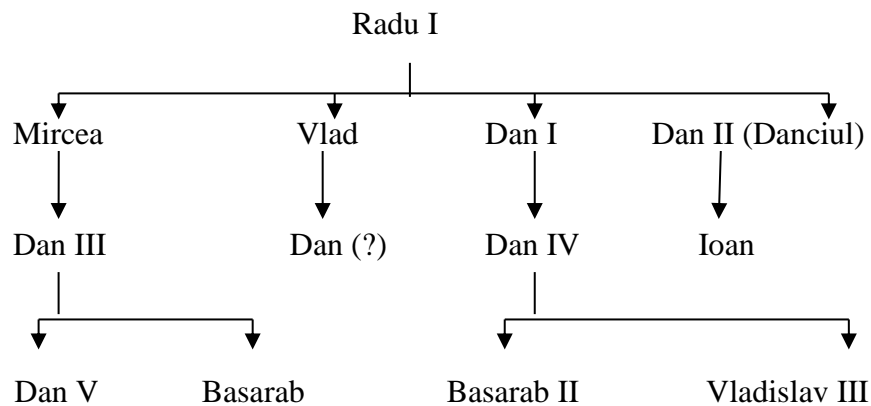
---

cruciger în mâna stângă (adoptat după exemplul regilor Ungariei). Vezi CN, IV, 1982, pl. VIII, nr. 64, 70, pl. IX, nr. 72, 73, 78, unde e descris drept lance cu vârful rombic. Alteori (*Ibidem*, pl. VI, nr. 51-53), voievodul ține în mâna dreaptă o spadă cu lama lată, în locul lăncii-sceptru.

¹⁸⁰ Potrivit cronologiei propuse de Gh.T. Ionescu, Vlad ar fi domnit, asupra întregii Țări Românești sau asupra unei părți de țară, între octombrie 1394 – iulie 1395; august 1395 – august 1396; septembrie-decembrie 1396, vezi *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrân și a lui Vlad Voievod în Țara Românească*, în *Materiale ale sesiunii științifice a Institutului Pedagogic din București pe anul 1956*, București, 1957, p. 263-286. Stabilirea unei cronologii atât de precise forțează însă interpretarea surselor și simplifică mult natura luptei pentru putere. Aceluiași subiect i s-au adăugat observații rigurose argumentate de Octavian Iliescu, *Vlad Ier, voivode de Valachie, le règne, le sceau et les monnaies*, în *RRH*, XXVII, 1-2, 1988, p. 73-105.

Mircea II 1435
 Vlad Dracul 1436 – 1442
 Mircea II 1442
 Basarab II 1442 – 1443

Spîța genealogică a lui Mircea cel Bătrân și a urmașilor săi:

„DAN VOIEVOD.” A REVISED CHRONOLOGY AND GENEALOGY

Abstract

Several misunderstandings of sources and confusions in their interpretation have long-time persisted when historians tried an account of the reign of Mircea the Elder, prince of Wallachia (1386-1418) and of the following period along the first half of the fifteenth century. This study aims to rewrite the genealogy of the Wallachian dynasty. Two princes who had the same name, Dan, were regarded as one alone, the same „Dan II”, when actually they were Mircea’s son (Dan III) and the son of Mircea’s brother Dan, whom we call Dan IV. We also argued for the existence of another of Mircea’s brothers with the same name, Dan II, who shortly interrupted Mircea’s reign. All of them were involved into the rivalry between Hungary and the Ottoman Empire in the border region between the Danube, the Carpathians and the Black Sea. Instead of having only one character, eager to change his politics according to one neighbour or another, we managed to find two cousins, taking sides each against the other, Dan IV being under the sultan’s protection, while Dan III fought against the Turks with the support of the Hungarians.

Keywords: genealogy, chronology, Dan, Mircea the Elder, the Basarab dynasty

VENEȚIA ȘI MUNTELE ATHOS

ȘTEFAN ANDREESCU*
st.andreescu@gmail.com

Cea mai veche descriere mai consistentă a Muntelui Athos pe care am găsit-o într-un izvor venețian datează din anul 1573. Ea se găsește într-o serie de „Notizie da Costantinopoli” întocmite de Aurelio Santa Croce, care a făcut parte din suita bailului Marcantonio Barbaro. Iată textul:

„Monte Santo gira 80 miglia, ha 22 monasteri della Regola di San Basilio. Uno, il principale, vi si va per uno stesso di un miglio et mezzo; ha molte fontane et giardini et vigne et aranzi, cedri, limoni et simili frutti, ma non grani. Ben gli hanno della isola di Lemno, che è lunge 60 miglia, ma pare vicina per essere il monte altissimo. Vivono una vita molto austera et ristretta, no tengono femine né animali femine di specie veruna, né putti, ma le ova et galline et carni hanno dell'isola predetta ove possedono terre in assai, et va presso a Macedonia. In guerra si sono mantenuti a gran pena, perciocché uno de principali caloieri di casa Argiropa¹ ha fatto la spia ai christiani et pregavano Dio per la vittoria. Ma i molti presenti hanno quietato i rumori”².

Ceea ce l-a interesat cu precădere și a dorit să semnaleze Aurelio Santa Croce a fost atitudinea pro-creștină a comunității monastice de la Athos în ajunul și în timpul bătăliei de la Lepanto. A fost un moment în care, de bună seamă, ostilitatea tradițională a marelui centru ortodox față

---

* cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „N. Iorga”, București.

¹ Pentru diferitele familii care au purtat numele Arghiropulo (*Argyropoulo*), vezi Mihail Dim. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes famille de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p. 215-217. În acest caz, pare a fi vorba de arhiepiscopul de Salonic, Joasaph Arghiropulo, atestat în 1572 (*Ibidem*, p. 215).

² *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, vol. XIV, *Costantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Aldo Ausilio, Padova, 1996, p. 191-192.

de catolicism a fost depășită și temporar uitată. Pe de altă parte aici, în acest text, avem de-a face cu o descriere indirectă, totuși concepută pe temeiul unor informații de bună calitate, culese în chiar capitala otomană. A existat, însă, și un alt tip de descrieri, incidentale, dar cu atât mai veridice, cum este cea întâlnită într-un raport din 27 iulie 1502 asupra escalelor flotei venețiene, care număra 34 de galere și se găsea în acel moment în Marea Egee cu misiune de luptă contra turcilor. În acest raport putem citi următoarele rânduri cu privire la esca de la Muntele Athos: „Poi scorendo al Monte Santo, dove è castelli 40, *solum* lhoro è signori, lochi fructiferi di ogni bene e christianissimi e favoriti dil Carabodan. Partidi di li, scoressemo in l'isola di Negroponte e asaltamo un castello nominato Loreo [...]”³. *Carabodan/Carabogdan* este domnul Moldovei, nimeni altul decât Ștefan cel Mare (1457-1504). Și nu ne putem îndoi asupra obiectivității sursei, atunci când susține că acesta era văzut drept protector al întregului Munte Athos. Fapt care, așa cum știm astăzi, atrăgea după sine în chip reciproc legitimarea prințului român ca succesori, fie și în chip ideal, al împăraților din Bizanțul dispărut⁴.

Un alt element ce merită desprins și subliniat din acest text este observația cu privire la autonomia Muntelui Athos sub dominație otomană. Iar indicarea mănăstirilor fortificate din Sfântul Munte prin cuvântul „castelli” a lămurit, în ceea ce mă privește, forma în care au fost înregistrate într-o listă din jurul anului 1320 posesiunile patriarhale de pe litoralul vestic al Mării Negre, din părțile Varnei: „Castelele patriarhale de lângă Varna: Cavarna, Cranea, Chilia sau Lycostomion, Gerania, Dristra, Caliacra”⁵. Este vorba, bineînțeles, tot de mănăstiri fortificate și nu de ...castele, cum s-a crezut îndeobște, mai ales în istoriografia română!

Este de presupus, însă, că cea mai consistentă parte a informațiilor despre Muntele Athos, ca unul dintre locurile cele mai venerate ale Ortodoxiei, a ajuns și s-a acumulat la Veneția pe o a treia cale, poate cea

³ Marino Sanudo, *I diarii*, IV, ed. Nicoló Barozzi, Veneția, 1880, col. 311.

⁴ Vezi Dumitru Năstase, *Le Mont Athos pendant l'occupation latine de Constantinople*, în „Byzantinisch-Neugrichischen Jahrbücher”, Bd. XXII, 1977, p. 128-129; Idem, *Le patronage du Mont Athos au XIIIe siècle*, în „Cyrillomethodianum”, VII, 1983, p. 73-74 și 77-79.

⁵ **FHDR**, ed. Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Editura Academiei, București, 1982, vol. 4, p.192-193. Vezi Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos*, în **AIAX**, XIX, 1982, p. 653.

mai însemnată. Este vorba despre colonia grecească, care după căderea Constantinopolului s-a mărit brusc, datorită fluxului de refugiați, printre care, bineînțeles, au fost și numeroși clerici. Se știe, de pildă, că încă din 1456 grecii din Veneția au adresat o cerere cârmuirii venețiene (*al Consiglio dei Dieci*) spre a obține îngăduința să aibă o biserică *per uso proprio*⁶. Iar în 1498 au solicitat și căpătat aprobarea pentru o „scuola e nazione greca”, instituție definită ca „un tipo di associazione filantropica e social-religiosa per provvedere ai vari bisogni del popolo greco”⁷. În fine, la 1577 guvernul venețian a încuviințat ca grecii să-și plaseze biserica lor sub directa autoritate a patriarhului ortodox al Constantinopolului⁸. Nu este deci de mirare să vedem că un Maximos Margunios (1549-1602) își lăsa prin testament o parte din biblioteca sa, anume cărțile grecești, unei mănăstiri din Candia – Creta era locul său de naștere –, în vreme ce o altă parte din cărți, „evidentamente tutti in latino” a fost destinată mănăstirii Iviron de la Athos⁹.

Cele spuse până acum sunt menite a ne pregăti să discutăm un episod din cursul războiului otomano-venețian dintre anii 1463-1479. După cucerirea de către turci a insulei Negroponte (12 iulie 1470) asistăm la o inițiativă de pace a „împărătesei” Mara Branković, „la maregna” (matrigna) sultanului Mehmed II. Așa se face că la începutul lunii octombrie 1470 doi soli din partea ei și a surorii ei Katharina-Kantakuzina, văduva contelui de Cilli, au sosit la Veneția¹⁰. Apoi, Mara, împreună cu sora ei, au însoțit în martie 1471 la curtea otomană o solie venețiană, alcătuită din Francesco Capello și Niccolò Cocco¹¹. Dar înainte de a continua trebuie desigur reamintite prestigiul și favoarea de care se bucura „zariza” Mara în ochii sultanului Mehmed II. Printre altele, se știe că acesta i-a dăruit domeniul Ezeba - Ezova (Ježevo, în izvoarele slave),

---

⁶ Deno Geanakoplos, *La colonia greca di Venezia e il suo significato per il Rinascimento*, în vol. *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, a cura di Agostino Pertusi, Sansoni, Veneția, 1966, p. 186. Răspunsul favorabil al Senatului venețian a fost dat la 18 iunie 1456, „concedendo non solo l'uso di una chiesa latina, ma, se questa non fosse soddisfacente, il diritto di costruire una propria”.

⁷ *Ibidem*, p. 188.

⁸ *Ibidem*, p. 190-191.

⁹ *Ibidem*, p. 200.

¹⁰ Mihailo St. Popović, *Mara Branković eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15 Jahrhundert*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2010, p. 111.

¹¹ Vezi pentru această solie S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, t. IV, Fuga, Venezia, 1913, p. 350-351.

situat la 64 de kilometri, în linie dreaptă, de hotarul de astăzi al Muntelui Athos¹². Se înțelege astfel de ce inițiativa „sultanei” Mara a găsit numai decît ecou la cârmuirea Serenissimei.

La Veneția, în 25 iunie 1471, a sosit vestea că celor doi soli, care s-au înfățișat la Poartă în 12 martie, li s-a spus că primirea lor acolo este un lucru neobișnuit, căci sultanul nu acordă audiență reprezentanților diplomați ai dușmanilor, ci poartă tratative numai prin mijlocitori. Până la urmă au fost totuși formulate pretențiile otomane pentru o eventuală pace, dar solii venețieni au răspuns că nu aveau mandat pentru asemenea discuții și, la rândul lor, au cerut restituirea insulei Negroponte¹³. Această misiune de pace a eșuat. Vrednic de notat este poate doar faptul că la înapoiere Niccolò Cocco – celălalt sol, Francesco Capello, a murit la Constantinopol – a făcut un popas la curtea din Ezeba a Marei Branković, unde se găsea în 15 noiembrie 1471¹⁴. A mai fost, însă, o altă încercare de negociere, tot din inițiativa Marei Branković, desfășurată în cursul anului următor. De astă dată trimisul venețian a fost Marco Aurelio, „secretario nostro a Costantinopoli”¹⁵. Iar Mara a cerut ca din insula Corfu acesta să fie însoțit de un om al ei, pe nume Ștefan¹⁶. A fost încă un insucces, după care Serenissima a așteptat vești din răsărit, unde inamicul oriental al lui Mehmed II, hanul turcoman Uzun Hasan, intrase în acțiune.

De abia în luna septembrie 1474 asistăm la reluarea contactelor diplomatice veneto-otomane. Și, de astă dată, răsare în izvoare pentru prima oară și numele Muntelui Athos ca loc ales pentru primul pas în purtarea tratativelor. Acum la Veneția se găsea un anume Nikașin, „molto familiar de la dicta Madona Amirissa [Mara Branković], per esser lui habitante in caxa del despoti de Servia, et uso a spesso andar da quella

¹² M. St. Popović, *op. cit.*, p. 122-123.

¹³ “[...] sono abochati con esso Turcho, che dichano essere cosa insolita, pero che a Oratori ynimici non da audientia, si non per internuntione” (*Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, IV, ed. Nagy Ivan și Nyary Albert, Budapest, 1877, nr. 158, p. 220-221; vezi și nr. 157, p. 219). Cf. Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, con una presentazione di Delio Cantimori, trad. Evelina Polacco, Einaudi, Torino, 1967, p. 319 (crede că solia venețiană nici măcar nu a fost primită la sultan, ceea ce nu este adevărat). Pe larg despre aceeași ambasadă, Mihailo St. Popović, *op. cit.*, p. 111-113.

¹⁴ M. St. Popović, *op. cit.*, p. 113 și 170.

¹⁵ Marino Sanudo il Giovane, *Le vite dei dogi (1423-1474)*, t. II (1457-1474), ed. Angela Caracciolo Aricò și Chiara Frison, Veneția, 2004, p. 274.

¹⁶ Domenico Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500*, în „Archivio Storico Italiano”, VII-1, 1843, p. 71-72; M. St. Popović, *op. cit.*, p. 114.

madona”¹⁷. Acesta a fost însărcinat din partea Senatului să meargă la Seres, unde se afla atunci „zariza”, și să-i comunice răspunsul pozitiv al Veneției, simetric „deschiderii” otomane, anunțate ceva mai devreme de către un grec, Georgios Laskaris¹⁸. Mesajul expediat prin Nikașin era acela că Signoria „era de quella bona disposition che semper le stata de ben et pacificamente vicinar et viver cum el Signor turco” și că, pe de altă parte, va trimite un emisar „a monte Sancto, elqual se conferira ad essa Madona per praticar, et concluder la pace”¹⁹. Solul venețian urma să se îndrepte în mare grabă către Modon, de unde, pe o galeră, avea să treacă mai întâi prin Stalimene, pentru a ajunge apoi la Muntele Athos. Acolo, ni se explică, trebuia să-l întâlnească pe Nikașin și, în cazul unui răspuns pozitiv din partea Marei, să meargă la Serres, la reședința ei de acolo²⁰. Cel ales de Serenissima pentru tratative a fost Geronimo Zorzi, care a și plecat spre Muntele Athos puțin după 23 noiembrie 1474²¹. El s-a încrucișat însă, pe drum cu un emisar al Marei Branković, care a sosit cu o corabie specială (*un gripo a posta*) la Veneția în noaptea de 6 ianuarie 1475. Dogele l-a primit în audiență numaidecât, iar acesta a anunțat că a adus un salvconduct din partea marelui vizir în vederea trimiterii unui „agent” venețian la Poartă, spre a purta direct negocierile de pace²². După îndelungi deliberări, în 12 ianuarie 1475 au fost alcătuite noile instrucțiuni pentru Geronimo Zorzi, căci el a fost desemnat în continuare pentru tratative²³. Trebuia așadar, odată ajuns la Muntele Athos, fie să-l întâlnească acolo pe Nikașin, fie, dacă acesta lipsea, să o caute la reședința ei pe „madona Amirissa” și să o convingă să-l însoțească la Constantinopol, pentru bunul mers al tratativelor.

Între timp, Geronimo Zorzi a anunțat că s-a dus la curtea Marei Branković, care i-a vorbit despre înfrângerea turcilor în Moldova, o înfrângere cum aceștia nu mai avuseseră vreodată (*andò dalla maregna del Turco, la qual ghe ha comunicà la rota de Valachia; e ghe ha ditto che le genti turchesche non ha mai habudo la maggior rota*)²⁴. Prin urmare, i-a cerut insistent să-și continue drumul deoarece sultanul are

¹⁷ M. St. Popović, *op. cit.*, p. 115 și 184.

¹⁸ *Ibidem*, p. 115, 179 și 183.

¹⁹ *Ibidem*, p. 182 și 184.

²⁰ *Ibidem*, p. 184.

²¹ *Ibidem*, p. 116 și 186.

²² Domenico Malipiero, *op. cit.*, p. 108; vezi și S. Romanin, *op. cit.*, p. 375-376.

²³ Textul instrucțiunilor la M. St. Popović, *op. cit.*, p. 186 (vezi și p. 116-117).

²⁴ Este vorba despre bătălia de la Vaslui (Podul Înalt) din 10 ianuarie 1475.

nevoie să facă pace și că nu exista un mai potrivit moment pentru încheierea ei²⁵. Și, într-adevăr, Geronimo Zorzi a sosit la Poartă în data de 27 martie 1475, unde i-au fost aduse la cunoștință pretențiile turcești pentru o eventuală pace. De fapt, tot ce a putut obține pentru moment a fost un armistițiu de șase luni²⁶, care, în realitate, era necesar turcilor pentru expediția navală din Crimeea, ce a dus la cucerirea cetății-port Caffa și a majorității coloniilor genoveze din nordul Mării Negre.

Lăsând de o parte chestiunea evoluției ulterioare a negocierilor veneto-otomane, care nu face de fapt obiectul rândurilor de față, este timpul să formulăm această întrebare: oare cine a fixat Muntele Athos drept loc potrivit pentru o eventuală perfectare și încheiere a păcii? Și de ce?

Sigur că s-a ținut seamă de eșecul precedentelor demersuri diplomatice, din care, însă, a răsărit ideea unei mijlociri eficiente, așa cum era chiar cea oferită de Mara Branković, văduva sultanului Murad II. Să ne amintim numai de reproșul din 1471 de la Poartă, când în primul moment s-a spus că sultanul nu dă ascultare solilor inamicilor, ci doar mijlocitorilor! Apoi, se pare că însăși Veneția a ales Muntele Athos drept loc discret și neutru pentru tratative. Într-adevăr, în noile instrucțiuni din 12 ianuarie 1475 pentru solul Geronimo Zorzi se spunea că, odată ajuns la Muntele Athos, îl va găsi probabil acolo pe Nikašin, „perche lui e rimasto iuxta lordine havuto da nui”²⁷. Așadar, la Veneția se știa prea bine avantajele oferite de autonomia și izolarea Muntelui Athos pe teritoriul otoman. Și, pe de altă parte, era cunoscută și poziția „zarizei” Mara față de comunitatea monahală de acolo, care o socotea – potrivit analelor sârbești – „ca o mamă” a călugărilor athoniți²⁸. În plus, ea își avea reședința nu departe, așa după cum probabil și-a dorit ea însăși²⁹.

Este foarte plauzibil ca amănunte esențiale cu privire la semnificația spirituală majoră și organizarea „Sfântului Munte” să fi fost anterior culese la Veneția, în vremea când aici a făcut un popas delegația bizantină care urma să participe la conciliul de la Ferrara. Astfel, în cronica lui Marino Sanudo il Giovane, într-o listă a personalităților care

---

²⁵ D. Malipiero, *op. cit.*, p. 112.

²⁶ *Ibidem*, p. 113. Vezi și F. Babinger, *op. cit.*, ed. cit., p. 367; M. St. Popović, *op. cit.*, p. 116-117.

²⁷ M. St. Popović, *op. cit.*, p. 186.

²⁸ *Ibidem*, p. 134.

²⁹ *Ibidem*, p. 126.

i-au însoțit pe împărat și patriarh, o secțiune purta titlul: „Abatti di grande esistimacion”. Și printre ei se număra „el Zeneral di Monte Santo, con moltissimi altri abatti et prelati in gran numero”³⁰.

În pragul secolului trecut, mai exact în 1905, a văzut lumina tiparului un manuscris spaniol anonim, intitulat *Viaje de Turquia*, care probabil a început să fie redactat în anul 1556³¹. Editorul său, Manuel Serrano y Sanz, l-a atribuit unui teolog și literat umanist, pe nume Cristóbal de Villalón (începutul sec. al XVI-lea – după 1588). Captivat de bogăția de informații cu privire la viața din Imperiul otoman în răstimpul 1550-1560, oferită de această scriere, Nicolae Iorga a socotit-o „d'un intérêt unique” și i-a consacrat un consistent eseu³². La sfârșit, Iorga își exprima, însă, îndoiala cu privire la presupusul autor:

„Faut-il continuer l'attribution à Villalón, auteur de morceaux purement littéraires? Je n'ai pas sous les yeux les arguments positifs, qui appartiennent, du reste, à la seule critique littéraire. Mai je croirais difficilement que celui qui a données ces pages parfois belles, toujours hautement intéressantes, eût pu être un littérateur de profession ou, même, qu'un littérateur de profession eût revu ce qui est, d'un bout à l'autre, souvenir précis et inspiration immédiate. Mais l'intérêt d'une pareille oeuvre, quelle que fût sa présentation formelle, est dans l'oeuvre elle-même”³³.

Să mai reținem și această remarcă entuziastă a lui Iorga, când amintește de pasajul în care, cu „détails d'un naturalisme affreux”, este descrisă moartea capudanului Sinan pașa: „L'auteur du *Voyage* est sans doute un des meilleurs écrivains de son époque”³⁴.

Nu mult după apariția articolului lui Iorga, în 1937, Marcel Bataillon a publicat o carte, *Erasmus y España*, în care a afirmat prima oară că, de fapt, *Viaje de Turquia* nu este altceva decât o „mistificare” literară. El a atribuit apoi stăruitor această scriere, un amalgam de fragmente livrești sau de *informații culese la Veneția*, unui medic din Segovia, Andrés Laguna (1499-1559), care, într-adevăr, a petrecut un

³⁰ Marino Sanudo il Giovane, *op. cit.*, I (1423-1457), ed. cit., p. 163 și 165.

³¹ Vezi, pentru datare, Marie-Sol Ortola, *Un estudio del „Viaje de Turquia”*. *Autobiografía o ficción*, Tamesis Books, Londra, 1983, p. 17.

³² N. Iorga, *Un témoignage espagnol sur la Turquie de Soliman le Magnifique*, în **RHSEE**, VII, 1930, nr. 4-6, p. 89-98.

³³ *Ibidem*, p. 98.

³⁴ *Ibidem*, p. 92.

răstimp îndelungat în Italia, inclusiv la Veneția³⁵. Chiar dacă datele propriu-zise despre Muntele Athos au fost preluate din scrierea lui Pierre Belon, totuși Laguna „semble décrire le culte grec orthodoxe [practicat la Muntele Athos] en homme qui l'a vu: il est possible et même probable qu'il l'ait vu de ses yeux à l'église grec de Venise”³⁶. Iată deci din nou cum centrul spiritual ortodox grecesc din Veneția a înrâurit, după toate aparențele, mediul intelectual occidental...

VENICE AND MOUNT ATHOS

Abstract

Sultana Mara, who remained highly influential throughout the reign of his stepson, Mehmed II, attempted to mediate the peace during the 1463-1479 war between Venice and the Ottoman Empire. The present study looks into the place that had been chosen for negotiations, Mount Athos, investigating its connection with Venice, which actually suggested this location. Most likely, the Venetian knowledge on the Athonite monasteries goes back to the council of Ferrara-Florence. This knowledge expanded substantially in the post-1453 period, when a wave of Byzantine refugees came to Venice. Moreover, the Venetians were connected to a network of knowledge, disseminating further the information they gathered. Thus, the details of the Mount Athos description included in a mid-sixteenth century Spanish text, *Viaje de Turquía*, seem to be of Venetian origin.

Keywords: Venice, Mount Athos, Mara Branković, Ottoman Empire, diplomacy

---

³⁵ Vezi, mai ales, Marcel Bataillon, *Andrés Laguna auteur du „Viaje de Turquía” à la lumière de recherches récentes*, în „Bulletin Hispanique”, vol. LVIII, 1956, 2, p. 121-181. Vezi și discuția lui Albert Mas, *Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'Or*, Institut d'études hispaniques, Paris, 1967, p. 103-155.

³⁶ *Ibidem*, p. 167-168.

**ȘTIRI, POLITICĂ ȘI RĂZBOI ÎN CORESPONDENȚA
DOMNILOR MUNTENI CU BRAȘOVUL ȘI SIBIUL
(SEC. XV-XVI)**

OVIDIU CRISTEA*
cristeao@gmail.com

Lady Envy: Have you ever noticed how language
can be twisted to mask brutality?
Steven Erikson, *Memories of Ice*

*Predoslovie*¹

O istorie a știrilor în evul mediu românesc rămâne a fi scrisă. Dacă în istoriografia occidentală problema a fost analizată încă de la începutul secolului al XX-lea², în istoriografia românească încercările au fost, până în prezent, mai degrabă timide și dau impresia că nu au stârnit prea mult interes³. Pare să se considere evident că domnii munteni sau moldoveni

---

* cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „N. Iorga”, București.

¹ Acest studiu a fost elaborat în cadrul proiectului de cercetare CNCS – UEFISCDI, IDEI, PCE–2011–3–0309: *Țările Române ca societăți-frontieră și Cruciadele târzii (secolele XV–XVI)* [Romanian Principalities as Frontier Societies and the Late Crusades, 15th-16th Centuries].

² René Ancel, *Étude critique sur quelques recueils d'avvisi*, în „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, 28, 1908. p. 115-139; Ivan Dujcev, *Avvisi di Ragusa Documenti sull'Impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia*, Roma, 1935 [Orientalia Christiana Analecta-101]; Idem, *Lettres d'information de la République de Raguse (XVIIe s.)*, în „Annuaire de l'Université de Sofia”, XXXIII, 1937, p. 47-72; Sophia Menache, *The Vox Dei. Communications in the Middle Ages*, Oxford Univ. Press, New York, 1990; *La circulation des nouvelles au Moyen Age*, Roma, 1994.

³ Andrei Pippidi, *Noi informații cu privire la lupta de la Șelimbăr*, în **RdI**, XXVIII, 1975, 4, p. 553-574; Violeta Barbu, *De la zvon la informație: nașterea opiniei publice în țările române*, în **RIS**, VIII-IX, 2003-2004, p. 119-143; Ovidiu Cristea, “Much ado about nothing”. *La victoire de Călugăreni (23 août 1595)*, în vol. *Pouvoirs et mentalités*, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du Professeur Alexandru Duțu, Editura Babel, București, 1999, p. 159-181; Idem, *La guerre et ses échos. Le cas des victoires de Târgoviste et Giurgiu (1595)*, în vol. *Timpul istoriei. I. Memorie și „Studii și Materiale de Istorie Medic”*, vol. XXXI, 2013, p. 105-144

erau înștiințați despre tot ceea ce se petrecea înăuntrul și în afara hotarelor lor, că informația despre dușmani sau aliați sosea totdeauna la timp și că era lipsită de incertitudini și ambiguități. Or, realitatea a fost mult diferită de aceste premise ideale și o cercetare fie și sumară poate să ducă la o înțelegere mai nuanțată a deciziilor politice din evul mediu românesc. Pe de altă parte o istorie a știrilor deschide implicit calea și către o istorie a comunicării. Modul în care a fost utilizată, modelată și remodelată informația în perioada medievală ne poate oferi detalii importante despre felul în care înaintașii noștri au încercat să influențeze, prin mijlocirea știrilor și a limbajului, evoluția evenimentelor. În felul acesta putem înțelege comunicarea drept un aspect esențial al istoriei politice, un ingredient indispensabil al luptei pentru putere⁴. O știre a putut să fie transmisă mai departe ca atare, sau – în funcție de miză – a putut constitui un detaliu dintr-o argumentație mai amplă destinată să convingă, să exercite o influență asupra destinatarului și, implicit, să determine o anumită reacție. Și în acest punct studiile de istorie românească pot fi numărate pe degete⁵. Recent bine-cunoscuta scrisoare trimisă în 1462 de Vlad Țepeș regelui Matia Corvin a fost interpretată din perspectiva termenilor pe care fiul lui Vlad Dracul îi alege pentru a-și defini stăpânirea⁶. Marian Coman a atras atenția asupra alternanței, în cuprinsul aceluiași document, între termenii „părțile transalpine” și *regniculum* (=țărișoară) cuvânt cvasiinexistent în diploma latină a vremii. Cum se

---

patrimoniu = *In honorem emeritae Ligiae Bârză*, Editura Universității București, București, 1997, p. 222-236.

⁴ Împărtășesc întru totul punctul de vedere al lui Filippo de Vivo potrivit căruia „communication was politics, and not in the vaguely postmodern sens that everything is communication, but in the very real sense that political communication was itself the terrain of both conflict and compromise, possibilities and difficulties” v. F. de Vivo, *Information and Communication in Venice. Rethinking Early Modern Politics*, Oxford University Press, 2007, p. 16.

⁵ Printre excepțiile notabile Maria Magdalena Székely, „*Dixit waywoda*”, în **AIX**, 29, 1992, p. 43-52; Șt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 456-460 și 497-503; O. Cristea, „*Datoria noastră creștinească*”. *Preliminarii la o istorie a limbajului politic în epoca lui Ieremia Movilă*, în vol. *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească II. Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sucevița, 2006, p. 107-122; Marian Coman, *Diploma lui Vladislav I pentru catolicii din Țara Românească din 25 nov. 1369* (în curs de publicare).

⁶ M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (sec. XIV-XVI)*, Polirom, Iași, 2013, p. 25.

poate imagina, alternanța nu a fost câtuși de puțin rodul întâmplării, ci un artificiu retoric. Atunci când invoca lupta comună împotriva necredincioșilor, Vlad Țepeș sugera o poziție oarecum egală între Ungaria și Țara Românească. În schimb, atunci când solicita sprijin regelui Matia Corvin folosea un diminutiv care să amplifice nevoia de ajutor. Multiplicarea unor astfel de analize care să evidențieze strategiile textuale utilizate de domnii munteni și moldoveni ar permite nu numai o înțelegere mai nuanțată a unor episoade bine cunoscute din istoria românilor, dar și dinamica vocabularului politic și a ideilor politice din evul mediu românesc. Paginile care urmează se doresc o pledoarie în favoarea unui astfel de demers.

Dramatis personae

Spre deosebire de Moldova lui Ștefan cel Mare, care și-a orientat negoțul cu Ardealul cu precădere spre Brașov, Țara Românească și-a derulat relația comercială cu Transilvania și regatul Ungariei prin două centre ce par de importanță egală: Brașovul și Sibiul⁷. Diferențele nu se opresc aici. În cazul țării Mușatinilor, timp de o jumătate de secol, a existat un singur domn pe tronul de la Suceava. În schimb, în cazul principatului sud-carpatic, sașii s-au confruntat cu frecvente schimbări de domnie. Pentru a ne limita doar la intervalul 1457-1504, pe tronul muntean s-au succedat Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Laiotă Basarab, Basarab Țepeluș, Vlad Călugărul și Radu cel Mare fără a mai aminti pe numeroșii pretendenți care, la un moment dat, au aspirat să urce în scaunul Basarabilor. Aceste schimbări de domnie au însemnat și fluctuații frecvente în relațiile dintre părți. Mesajele adresate de fiecare dintre domnii sus-amintiți indică alternanța între perioade de bună înțelegere și momente de încordare.

Aparent, a doua jumătate a secolului nu este, în relația Țării Românești cu centrele comerciale din sudul Transilvaniei, mult diferită de prima. Domnii munteni se lovesc, în această perioadă, de o bună parte

---

⁷ La începutul fiecărei domnii erau reconfirmate vechile privilegii ale orașelor săsești. Nu întotdeauna aceste acte s-au păstrat pentru ambele orașe. Pentru a doua domnie a lui Vlad Țepeș, v. Matei Cazacu, *Dracula*, Tallandier, Paris, 2004, p. 136 și n. 31.

dintre problemele cu care s-au confruntat predecesorii lor⁸. În ciuda unor formule protocolare, care par să sugereze o relație armonioasă („Scrie domnia mea bunilor și dulcilor prieteni ai domniei mele”; „Scrie domnia mea multă sănătate bunilor prieteni și frați”; „Scrie domnia mea multă sănătate prietenilor domniei mele”; „Scrie domnia mea multă sănătate bunilor mei prieteni și vecini”; „Scrie domnia mea cu multă dragoste, sănătate și închinăciune”; „Scrie domnia mea multă sănătate și dragă închinăciune aduc dulcilor mei prieteni”)⁹, realitatea pare să fi fost mult mai complicată. Domnii Țării Românești se plâng adeseori de felul în care sașii înțeleg buna vecinătate. Brașovenii și sibienii au, la rândul lor, nemulțumiri, dar glasul lor nu îl mai putem auzi. Majoritatea mesajelor adresate domnilor munteni s-au pierdut astfel că vocea lor mai răzbate doar indirect prin intermediul voievodului Transilvaniei sau al regelui Ungariei. În alte situații putem deduce punctul de vedere al orașelor săsești din acțiunile energice întreprinse împotriva negustorilor munteni. Spre deosebire însă de prima jumătate a secolului, în a doua parte în ecuație a intervenit un nou factor de putere – Imperiul Otoman – al cărui impact se va resimți tot mai puternic în relația Țării Românești cu Ungaria și, implicit, cu centrele comerciale din sudul Transilvaniei.

Dialogul epistolar dintre Țara Românească și conducerea orașelor Brașov și Sibiu prezintă câteva particularități. Cum am amintit deja, cu rare excepții, cum ar fi o epistolă din 17 noiembrie 1454, prin care brașovenii interveneau pentru eliberarea unui emisar al lui Petru al II-lea al Moldovei, aruncat în temniță de Vladislav al II-lea¹⁰, scrisorile trimise de *burgmeisterii* sașilor spre Târgoviște sau București nu s-au păstrat. Astfel, istoricul este în posesia doar a unei jumătăți de dialog, replicile uneia dintre părți fiind doar deduse. Iar deducția nu este ferită de riscuri

⁸ O foarte bună prezentare a problemei la Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania*, Bohlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2007, p. 104-114.

⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV-XVI*, București, 1905 (în continuare se va cita *Brașov*), doc. 76, p. 98; doc. 77, p. 99 (Vlad Țepeș); doc. 81, p. 105 (Radu cel Frumos); doc. 87, p. 113 (Laiotă Basarab); doc. 107, p. 134 (Basarab Țepeluș); doc. 148, p. 181 (Vlad Călugăru). Formule similare se regăsesc în corespondența cu Sibiul, v. S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul*, în *AIIN*, IV, 1926-1927, p. 11-80.

¹⁰ **UKB**, vol. V (1438-1457), ed. Gustav Gündisch, Editura Academiei, București, 1975, doc. 2940, p. 468.

pentru că se face pe baza a ceea ce unul dintre corespondenți spune despre celălalt. Nu putem ști, prin urmare, dacă cuvintele și intențiile părții care „tace” au fost corect înțelese chiar dacă se precizează adeseori „am înțeles bine scrisoarea și cuvintele ce mi le-ați trimis”¹¹.

Se adaugă faptul că, din diverse motive, domnii munteni au preferat să adreseze prin viu grai o parte sau întreg mesajul. Multe dintre epistole conțin, indiferent de cel aflat la putere în momentul respectiv, formula stereotipă „Și ce are să vă spună <mesagerul> să credeți, căci sunt cuvintele adevărate ale domniei mele”¹². Rămâne să ne întrebăm ce a transmis emisarul muntean și de ce a fost aleasă această cale de adresare. Chestiunile erau prea delicates pentru a fi așternute în scris? Era o manieră de prevedere pentru cazul în care mesagerul era capturat de vrăjmași? Se temeau domnii ca sașii să nu se folosească de textul scris împotriva lor?¹³ Răspunsurile pot fi, din păcate, multiple și pot varia de la o situație la alta.

La aceste dificultăți, se adaugă cronologia și chiar atribuirea acestei corespondențe. După cum se știe, o bună parte dintre scrisori, în special cele redactate în slavonă, nu sunt datate și este greu să refacem ordinea în care s-au derulat litigiile, deloc puține, înregistrate între cele două tabere. Din seria de domni anterior amintită toți, fără excepție, au avut cel puțin câteva momente în care și-au manifestat nemulțumirea față de unul sau celălalt dintre centrele comerciale transilvane. Pe de altă parte, chiar atribuirea scrisorilor este îngreunată de lipsa datei coroborată cu omonimia unora dintre domnii munteni. Astfel o epistolă plasată în vremea lui Vladislav al II-lea a aparținut în realitate, după cum a demonstrat Matei Cazacu, lui Vlad Țepeș¹⁴. Este un caz fericit; în alte

¹¹ Exemplul datează din timpul lui Neagoe Basarab, v. S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 22, p. 31-32; formula variază de la un domn la altul, dar ideea este practic aceeași.

¹² De ex. I. Bogdan, *Brașov*, doc. 68, p. 91 sau doc. 107, p. 135

¹³ O mărturie în sens invers o constituie o epistolă a lui Vlad Călugărul. Nemulțumit de conținutul unei scrisori primite de la Brașov, Vlad amenința că va transmite textul „părintelui meu Batăr Ișțfan și voi da să înțeleagă și Măriei-Sale craiului” (I. Bogdan, *Brașov*, doc. 159, p. 195).

¹⁴ M. Cazacu, *La Valachie et la bataille de Kossovo (1448)*, în **RESEE**, IX, 1971, p. 137-138; Ștefan Andreescu, *Vad Țepeș-Dracula*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 31. Ioan Bogdan însuși a avut ezitări în atribuirea unor acte. Astfel o scrisoare atribuită lui Neagoe Basarab în *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, doc. 155, p. 153-154 a fost pusă în ediția din 1905 pe seama lui Laiotă Basarab (I. Bogdan, *Brașov*, doc. 98, p. 123-124).

situații diversele posibilități de atribuire sporesc considerabil și inutil numărul de ipoteze.

În sfârșit, cele două orașe transilvane par de importanță apropiată atât în privința negoțului, cât și a schimbului de informații. Ar exista totuși o diferență importantă. Brașovul pare mai bine plasat pentru relația comercială cu Țara Românească și Dunărea de Jos în timp ce Sibiuul și-ar fi orientat afacerile spre Europa Centrală¹⁵. Cele două cetăți colectează informații de peste Carpați și par să se informeze reciproc în caz de pericol. Pe vremea domniei lui Laiotă Basarab sibienii scriau celor din Brașov că „după răvașele lui Basarab domnul muntean și chiar din arătările unor oameni vrednici de credință s-a aflat că acel Basarab n-are gânduri bune asupra voastră [brașovenilor] și se asigură că orice va putea face împotriva voastră va face”¹⁶. Chiar și așa a existat o rivalitate între cele două centre pentru comerțul cu Țara Românească de care par să fi fost conștienți și Basarabii. Este însă greu de deslușit în ce măsură relația mai bună sau mai tensionată cu unul dintre orașe se răsfrângea și asupra raporturilor cu celălalt.

Dacă ar fi să dăm crezare lui Laiotă Basarab, „Eu cu toată țara domnului craiului trăiesc bine și cu Sibienii, care-s oameni buni, trăim ca niște buni vecini; dar cu voi [brașovenii] nu știu ce este căci văd destulă nedreptate de la voi”¹⁷. Poate că, la momentul în care Laiotă scria aceste cuvinte, relația cu Sibiuul era într-adevăr bună. Nu ar fi exclus însă ca totul să fie o simplă strategie retorică. Invocând buna vecinătate cu sibienii, domnul găsea un argument în plus pentru a da vina pe brașoveni pentru proasta funcționare a raporturilor comerciale. Fapt este că nici raporturile cu Hermannstadt-ul nu sunt scutite de asperități. Alexandru Aldea le reproșa sibienilor că nu i-au acordat ajutor spre deosebire de brașoveni care „povățuiți de Dumnezeu” i-au stat alături în vremuri de restriște¹⁸. Scrisoarea amplifică progresiv acuzațiile domnului la adresa sibienilor totul culminând cu o înjurătură. În această manieră de înlănțuire a argumentelor referința la brașoveni întunecă și mai mult portretul sibienilor. Deși aceștia îl acuză pe domnul muntean de lipsă de loialitate

¹⁵ Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 9-10.

¹⁶ N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, în **AARMSI**, s. II, t. XXVII, București, 1905, p. 116.

¹⁷ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 100, p. 126.

¹⁸ *Ibidem*, doc. 23, p. 43.

față de creștinătate ei se fac, de fapt, vinovați de situația la care s-a ajuns prin nepăsarea afișată în momentul unui atac al turcilor.

Mai târziu, regăsim în cazul lui Neagoe Basarab un discurs aproape identic cu al lui Laiotă numai că, de data aceasta, sibienii sunt personajele negative: „Iată trăim aici cu brașovenii ca frații și nimeni nu s-a plâns, nici negustorii, nici târgoveții, nici slugile domniei mele, nici nimenea. Și de vameșii aceia, care sunt acolo în Sibiu, toți se plâng”¹⁹. Din aceste exemple domnii munteni ar părea să se afle în fața unei alternative. Buna vecinătate cu una dintre cetăți ar fi implicat o relație încordată cu cealaltă. În conflictul cu sașii Vlad Țepeș a încheiat la un moment dat pace cu Brașovul, continuând în schimb conflictul cu Sibiul²⁰. Exemplul nu poate fi însă generalizat. Foarte probabil domnii munteni au căutat să întrețină relații amicale cu ambele cetăți. O astfel de relație atrăgea automat sprijinul brașovenilor și sibienilor pentru o relație bună cu Ungaria²¹.

Au existat totuși situații în care domnii munteni au fost obligați să facă o alegere. Astfel, Basarab Țepeluș, constrâns să dirijeze spre Transilvania o expediție otomană de pradă, a ales drept țintă Sibiul și a protejat Brașovul. Domnul a încercat să prezinte alegerea ca un act de bunăvoință față de Brașov, dar este greu de știut dacă, în realitate, lucrurile au stat chiar așa. Este probabil că otomanii au avut, la rândul lor, un cuvânt de spus în alegerea obiectivului. Semnificativ este felul în care domnul muntean prezintă episodul. Nu mai conta că raidul otoman lovise Transilvania, că Basarab cel Tânăr slujise drept călăuză și că Brașovul fusese, fie și indirect, afectat. Țepeluș se folosește de împrejurare pentru a susține în fața brașovenilor că îi sunt datori. Remarcabil este că, în altă situație, același personaj ajunge la o concluzie radical diferită în privința colaborării cu turcii. Vräjmașii săi, adăpostii de brașoveni, erau dușmani ai întregii creștinătăți pentru că se făceau vinovați de un șir întreg de atacuri ale necredincioșilor: „Căci mai întâi ei adus pe Vlad [Țepeș] voievod împotriva lui Vladislav voievod și l-au tăiat; apoi au fugit de la

¹⁹ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 23, p. 33; Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 109 atrage pe bună dreptate atenția asupra încărcăturii retorice a documentului care ar putea induce în eroare.

²⁰ Șt. Andreescu, *Vad Țepeș-Dracula*, p. 79.

²¹ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 6, p. 15: Basarab Țepeluș cerea sibienilor să-și trimită și ei oamenii cu solul pe care domnul îl trimisese la rege întrucât așa procedaseră brașovenii. Foarte probabil Țepeluș dorea să îl convingă pe Matia Corvin că nu există probleme în relația cu cele două centre comerciale.

Vlad voievod la turci și-au adus pe împăratul în Țara Românească și au călcat-o, precum știți; apoi au dus pe Ese beg împotriva Moldovei și-au pustiit-o, precum știți; apoi cu Laiotă împreună, au dus pe împăratul în Moldova și au prăpădit Moldova; într-aceea au dus ei și acei hieleni pe Ali beg la Nicopol; și tot ei au dus și îndemnat pe Ali beg împotriva ungarilor. Din acestea veți vedea și vă veți încredința că [nici] acum nu umblă ei spre binele vostru, ci umblă spre răul vostru”²². Este greu de spus ce anume este mai remarcabil în textul citat: exactitatea ordinii în care sunt enumerate invaziile turcești? buna cunoaștere a istoriei, a celor care le-au condus, respectiv a celor care au avut de suferit? deplângerea soartei Moldovei pustiite și prăduite, în fapt un vecin cu care relațiile erau foarte încordate?²³ deplina amnezie a domnului în privința raporturilor sale cu turcii? sau poate totala răsturnare a motivelor pentru care „vrăjmașii” nu trebuiau găzduiți de brașoveni? Alungarea lor se impunea nu pentru că respectivii erau inamici ai creștinătății și, implicit ai domnului; dimpotrivă se pare că ultimul aspect îl determina pe cel dintâi. Doar uneltirile împotriva tronului îl determină pe Basarab cel Tânăr să deschidă „dosarul” incursiunilor otomane la nord de Dunăre pentru a-și susține solicitarea. Este greu de spus cum au putut privi destinatarii o astfel de argumentație. Cuvintele au căzut probabil pe un teren sterp cât timp brașovenii au continuat să dea sprijin unor pretendenți la tron. Este de presupus că un domn care răsucea vorbele după bunul plac inspira prea puțină încredere.

Iar neîncrederea și relația politică și economică adeseori tensionată cu centrele comerciale din sudul Transilvaniei²⁴ a avut un impact semnificativ asupra schimbului de informații. Pentru ca știrile să circule

---

²² I. Bogdan, *Brașov*, doc. 121, p. 150.

²³ Chiar Țepeluș condusese o incursiune de pradă în Moldova după cum o recunoaște într-o scrisoare către aceeași brașoveni I. Bogdan, *Brașov*, doc. 135, p. 168. Atacul este amintit și de acte moldovenești; pentru acest aspect și pentru datarea episodului, v. Șt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps*, p. 200-201 și n. 527.

²⁴ Nu susțin că tensiunile ar fi constituit regula, ci doar că ele au existat și că au avut importanță de vreme ce conducătorul țării se simte obligat să intervină (v. pentru o justă interpretare a litigiilor Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 105: „These situations do not represent the ordinary routine of trade and exchange of goods”). Este remarcabil că domnii munteni intervin în numele unor supuși, chiar și în situațiile în care acești nu par a fi slujitori domnești. O comparație cu Moldova este semnificativă: Ștefan cel Mare nu adresează decât o singură plângere în legătură cu o sumă de bani ce îi era datorată.

era nevoie de drumuri sigure, deschise și de încredere reciprocă. Or, toate aceste condiții par să fi fost cu greu satisfăcute pentru cazul Țării Românești. Ambele tabere întrețin iscoade în teritoriul celuilalt și, nu de puține ori, ceea ce află prin intermediul acestora provoacă îngrijorare și nemulțumire. Un astfel de informator i-a anunțat pe brașoveni că Vlad Călugărul intenționa să le limiteze libertatea de circulație în Țara Românească²⁵. Domnii munteni aflau, în schimb, că la Brașov sau la Sibiu își găseau refugiu pretendenți, boieri „hicleni” sau răufăcători. Pentru a aminti doar câteva exemple, la 24 septembrie 1452, Vladislav al II-lea prindea de veste cu surprindere că, deși avea pace semnată și jurată cu Brașovul, orașul acorda găzduire adversarilor săi și slujitorilor acestora²⁶. Mai târziu, Vlad Țepeș solicita brașovenilor alungarea vrăjmașilor săi Mihail logofătul și Pardo²⁷, iar cu altă ocazie protesta față de sibieni pentru adăpostirea lui Vlad Călugărul²⁸. Fratele și succesorul său, Radu cel Frumos, adresa Sibiului o rugămintă asemănătoare în legătură cu un om al lui Laiotă Basarab²⁹, iar Basarab Țepeluș, la rândul său, reproșa brașovenilor comportarea binevoitoare față de adversarii politici: „pe acei vrăjmași ce umblă printre voi ați fi putut să-i alungați de la voi și să nu le dați pâine, căci ar fi trebuit să-i alungați dintre voi. Deci acei vrăjmași să nu mai umble printre voi, căci au umblat până ce m-au amărât până în gât și nu mai pot să rabd”³⁰.

De fiecare dată în astfel de situații protestele domnilor munteni sunt asociate argumentului că pacea cu „craii” nu îngăduia adăpostirea dușmanilor lor în Transilvania. Interpretarea pare să fi avut greutate altfel nu am înțelege de ce, în câteva situații, regele sau reprezentanții acestuia au intervenit pentru ca sașii să respecte clauza. Astfel la 6 februarie 1452 guvernatorul Ungariei, Ioan de Hunedoara, porunca brașovenilor să-l

---

²⁵ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 155, p. 189. Domnul infirma categoric că ar fi intenționat să ia o astfel de măsură.

²⁶ UKB, V, doc. 2795, p. 356; Hurmuzaki, XV/1, doc. 65, p. 38.

²⁷ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 67, p. 90.

²⁸ UKB, V, doc. 3070, p. 566; Hurmuzaki, XV/1, doc. 82, p. 47 rezumatul documentului precizează că ar fi vorba de o scrisoare către brașoveni. Adresa nu lasă însă loc dubiilor. O clauză referitoare la valahii care căutau refugiu în Țara Bârsei a fost inserată în proiectul de tratat al lui Vlad Țepeș cu Brașovul din 1460. Fugarii trebuiau capturați și predați voievodului, v. UKB, VI, doc. 3237, p. 90-91.

²⁹ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 2, p. 11-12.

³⁰ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 112, p. 140.

alunge din teritoriile lor pe Vlad, fiul lui Vlad Dracul³¹, la 23 noiembrie 1457 Mihail Szilágyi le cerea acelorași brașoveni să-l îndepărteze pe pretendentul Dan din teritoriile lor³², iar la 3 martie 1458 regele Matia scria sibienilor să înceteze cu provocările la adresa lui Vlad Țepeș³³. În toate aceste intervenții, regele, sau reprezentanții săi, joacă sau, mai bine zis, încearcă să joace, rolul de mediator. Eficiența unui astfel de arbitraj a fost însă destul de redusă nu numai din cauza situației politice destul de confuze din Ungaria la acel moment³⁴, dar și pentru că tentativa de restabilire a păcii ocolea miza aflată în dispută. Sașii au avut drept scop păstrarea privilegiilor obținute încă de la mijlocul secolului al XIV-lea încercând să profite de dificultățile domnilor munteni aflați sub o presiune continuă internă³⁵ și externă³⁶. În replică, domnii Țării Românești au încercat să obțină pentru supușii lor libertatea de a face negoț în Transilvania și, în caz de nereușită, să îngrădească libertatea de circulație

---

³¹ UKB, V, doc. 2767, p. 337-338; Hurmuzaki, XV/1, doc. 64, p. 37; comentariul documentului la Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 52-53. Miza în acest caz era destul de mare. Pacea fusese încheiată între Ungaria și Imperiul Otoman, iar Țara Românească fusese inclusă în tratat. Orice atac venit dinspre Ungaria împotriva domnului în scaun, Vladislav al II-lea, putea fi interpretat de sultan drept o încălcare a păcii. Din acest motiv Ioan de Hunedoara impunea ca măsură de precauție alungarea celui care avea să fie cunoscut ulterior drept Vlad Țepeș.

³² UKB, V, doc. 3091, p. 579-580. După 1457 nu mai dispunem de astfel de intervenții

³³ Hurmuzaki, XV/1, doc. 84, p. 48-49. Trei zile mai târziu Mihail Szilágyi emitea un document în același sens, v. *ibidem*, doc. 85, p. 49. Uneori însă se permite acordarea protecției pentru boierii fugari v. documentul emis de Petru Gereb, voievodul Transilvaniei la 28 ianuarie 1478 în Hurmuzaki, XV/1, doc. 175, p. 98-99; UKB, VII, doc. 4234, p. 166. Contextul politic și comentariul actului la M. Cazacu, *Dracula*, p. 147.

³⁴ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526*, trad. Aurora Moga, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 318-319; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș-Dracula*, p. 74-78.

³⁵ Pentru dreptul de etapă și de depozit în sec. XV, v. Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în Idem, *Geneza Statului în Evul Mediu românesc*, Edit. Corint, București, 1999, p. 173-195; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV-XVI)*, Editura Științifică, București, 1965, p. 43-44; Maria Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 6-10.

³⁶ Pentru contextul internațional, v. Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV-XV*, în Idem, *Geneza Statului în Evul Mediu românesc*, p. 254-277.

a sașilor. Această ciocnire de interese nu a rămas fără urmări, ambele părți încercând să își impună, la nevoie cu forța, punctul de vedere³⁷.

Negustorii brașoveni, care și-au apărut cu îndârjire dreptul de depozit conferit de Ludovic de Anjou în 1358, au uzat în disputa cu Țara Românească deopotrivă de mijloace economice și politice. Din prima categorie au făcut parte confiscările de mărfuri³⁸, de bunuri³⁹ și de persoane⁴⁰, neplata unor datorii⁴¹, interzicerea cumpărării anumitor produse⁴², escrocherii⁴³, acțiuni violente⁴⁴ și chiar omoruri⁴⁵. În privința

³⁷ Idem, *Începuturile politicii comerciale*, p. 173-195.

³⁸ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 65, p. 88-89. Vladislav al II-lea se plânge de confiscarea unor scuturi ce fuseseră cumpărate de omul său Radu Neanciu; *ibidem* doc. 72, p. 94 (Vlad Țepeș reclamă returnarea oțelului cumpărat de sluga sa Dimitru sau a banilor); *ibidem*, doc. 95, p. 122 (Laiotă Basarab solicită returnarea a 200 de bogasii reținute de „pârcălabii” de la Bran).

³⁹ Radu cel Frumos intervine pentru returnarea averii jupâniței Peia, v. I. Bogdan, *Brașov*, doc. 86, p. 111-112.

⁴⁰ Laiotă Basarab deplânge oprirea unor soli de-ai săi, fapt de neimaginat nici măcar pentru turci (I. Bogdan, *Brașov*, doc. 90, p. 117).

⁴¹ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 82, p. 106-107. Radu cel Frumos insistă pentru returnarea unei datorii din care 4000 de florini fuseseră plătiți pe vremea lui Vlad Țepeș, iar plata restul de 11 000 era amânată sub diferite pretexte; *ibidem*, doc. 161-162, p. 196-198: Vlad Călugărul cerea să i se plătească lui Dumitru Volata o datorie ce fusese amânată de mai bine de cinci ani; v. R. Manolescu, *Comerțul*, p. 49-50.

⁴² Armele par să fi constituit o marfă interzisă. Este greu de spus dacă, în acest caz, brașovenii au aplicat strict o poruncă a regelui Matia (UKB, VI, doc. 3177, p. 51) care la rândul său reînnoia o interdicție din vremea lui Sigismund de Luxemburg sau dacă nu cumva era o măsură de precauție luată pe cont propriu. Menirea unei astfel de măsuri era ca armele să nu ajungă în Imperiul Otoman, domniile munteni fiind priviți drept supuși fideli ai acestuia.

⁴³ Vlad Țepeș intervine să i se facă judecată dreaptă armașului Stoica care avea niște marfă la Pavel Grasul (Paul Chever), v. I. Bogdan, *Brașov*, doc. 69, p. 92. Personajul menționat apare ca rău platnic și față de domnul Moldovei vezi *supra*. Despre paguba la piper făcută cu sita în vremea lui Basarab cel Tânăr, v. *ibidem* doc. 145, p. 177. Pentru un episod din vremea lui Vlad Călugărul cu un muntean ce cumpărase niște oi, v. *ibidem*, doc. 170, p. 205.

⁴⁴ UKB, V, doc. 2795, p. 356; Hurmuzaki, XV/1, doc. 65, p. 38. Vladislav al II-lea se plângea că un oarecare valah din Țara Făgărașului, pe nume Chernik, furase cu oamenii săi o mie de oi cu care mersese la Codlea. Domnul își exprima mirarea față de încălcarea păcii existente și solicita returnarea oilor și predarea răufăcătorului. Pentru contextul politic în care s-a derulat episodul, v. Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 56-57.

⁴⁵ De ex. Vlad Dracul se plânge deuciderea slujitorului său Zanvel, v. Ioan Bogdan, *Brașov*, doc. 56, p. 81-82; pentru datare UKB, V, doc. 2312, p. 10. Nu știu însă dacă datarea poate fi acceptată întrucât acest document conține detalii ce nu se regăsesc

mijloacelor politice brașovenii au uzat adeseori de sprijinirea unor adversari ai Țării Românești fie din interior (pretendenți la tron, boieri), fie din exterior (Moldova). Și în cazul Sibiului se regăsesc aceleași probleme⁴⁶.

Domnii munteni au încercat, la rândul lor, să-și impună punctul de vedere printr-o serie de mijloace precum apelul la justiția regelui Ungariei⁴⁷, acțiuni militare⁴⁸, sechestrări de persoane⁴⁹ și blocarea drumurilor de comerț. Ultima măsură pare să fi fost un mijloc de presiune foarte convingător de vreme ce simplul zvon al închiderii lor provoca reacția sașilor, iar fiecare restabilire a relațiilor de bună vecinătate menționa în chip explicit clauza „să fie slobode drumurile”⁵⁰. Blocarea drumurilor constituia o armă cu dublu tăiș pentru că măsura putea fi luată și de brașoveni. Cel puțin așa lasă să se înțeleagă o scrisoare a lui Dragomir Udriște despre „lucrul drumurilor”. Boierul lui Vlad Călugărul solicita brașovenilor „să vorbiți cu acei pârcălabi, ca să le deschidă, căci mai degrabă se vor afla vești de la turci când vor umbla [oamenii] pe toate

---

în actul regelui Albert, nici în cel al lui Vlad Dracul care amintește de conflicte cu castelanii de la Bran. Despre nedreptăți ale castelanilor din Bran amintește și scrisoarea lui Vlad Dracul către Iancu de Hunedoara publicată de I. Bogdan, *Brașov*, doc. 53, p. 77-78. Un alt caz de omor este amintit de Radu cel Frumos (*ibidem*, doc. 85, p. 111). În sfârșit niște tâlhari ce acționau în Bucegi au jefuit și omorât slujitori de-ai domnului, dar și doi turci (*ibidem*, doc. 158, p. 192) sau despre niște negustori de oi uciși după ce cumpăraseră în secuime 450 de berbeci de la moldoveni (*ibidem*, doc. 171, p. 206).

⁴⁶ Vezi Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 105-115 (în special p. 107). Autoarea atrage atenția însă asupra faptului că situațiile litigioase „do not represent the ordinary routine of trade and exchange of goods, nor were abuses and lawless behaviour an exclusive trademark of the Saxon merchants” (*ibidem*, p. 105).

⁴⁷ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 27, p. 48. Alexandru Aldea îi amenința pe brașoveni că se va plânga regelui.

⁴⁸ Cele mai cunoscute sunt incursiunile lui Vlad Țepeș, v. Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 73-85.

⁴⁹ Radu cel Frumos spune că a făcut acest lucru ca răspuns la nedreptățile brașovenilor, v. I. Bogdan, *Brașov*, doc. 83, p. 108. În general pentru acțiunile domnilor munteni împotriva Brașovului, v. R. Manolescu, *Comerțul*, p. 52-53.

⁵⁰ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 71, p. 93 (document din timpul lui Vlad Țepeș); în alte cazuri se menționează slobozirea unui anumit drum. „Cât pentru drumul Prahovei să vă fie slobod” proclamă Vladislav al II-lea într-un document în care se stingea un litigiu cu brașovenii pentru niște porci (*ibidem*, doc. 64, p. 88). Aluzia la respectarea „așezământului cel vechiu” sugerează că drumul în cauză fusese închis pe perioada diferendului.

drumurile, decât când nu vor umbla și să-i lase”⁵¹. Nu știm din ce pricină castelanii Branului închiseseră drumul, dar argumentul boierului pare bine țintit. Știrile despre turci lasă impresia că erau suficient de însemnate pentru a determina cetatea transilvană să renunțe la închiderea căilor de comunicație.

Interesant este că se poate constata o modificare progresivă de comportament a domnilor munteni care au adoptat, odată cu trecerea timpului, o politică tot mai agresivă față de orașele saxone. În această schimbare de atitudine factorul otoman a avut, fără îndoială, ponderea sa⁵². Un text al lui Laiotă Basarab face referiri la teama față de turci resimțită de brașoveni⁵³, iar această teamă a fost unul dintre factorii care au permis domnilor munteni să echilibreze balanța de forțe. Aceștia s-au prezentat în postura de mediatori în relația dintre Ungaria și Imperiul Otoman, multe dintre scrisori subliniind că, la Poartă, au fost apărute nu numai interesele Țării Românești, ci și ale negustorilor sași. În alte situații însă domnii valahi au fost vârful de lance al expedițiilor otomane în Transilvania fapt ce s-a răsfrânt pe termen lung în relația Brașovului și Sibiului cu Țara Românească.

Sașii au fost nevoiți să urmărească cu atenție sporită acțiunile vecinilor din sud și evoluția raporturilor dintre aceștia și Imperiul Otoman. Vigilența a fost impusă mai întâi de necesitatea asigurării protecției negustorilor, mărfurilor și chiar a ținutului înconjurător al cetăților. De la expedițiile otomane în Transilvania din 1425⁵⁴ și 1438⁵⁵, orașele transilvănene au fost conștiente că munții nu îi pot împiedica pe otomani să intre în Transilvania. Pericolul era cu atât mai mare cu cât cei

⁵¹ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 241, p. 297.

⁵² Pentru aspectul economic și monetar al chestiunii, v. M. Cazacu, *L'Impact ottoman sur les Pays Roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)*, în **RRH**, 12, 1973, 1, p. 159-192

⁵³ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 87, p. 114: „că de va da Dumnezeu, nu veți mai avea frică de turci, ca până acum, ci altfel are să vă fie lucrul”. Asigurarea lui Laiotă Basarab a rămas o simplă declarație de intenție. El însuși avea să își reorienteze, în scurtă vreme, politica. Pentru o opinie contrară, v. Al. Simon, *Valahii și Imperiul Otoman în primăvara anului 1474*, în „Apulum”, 44, 2007, 1, p. 409: printr-o politică abilă a brașovenilor și sibienilor în raport cu Țara Românească și cu Mehmed al II-lea Transilvania ar fi devenit „un culoar de mediere între Buda și Istanbul” și „un factor de echilibru între fronturi.”

⁵⁴ N. Iorga, *Îndreptări și întregiri*, p. 100

⁵⁵ Virgil Ciocîltan, *Între sultan și împărat Vlad Dracul în 1438*, în **RdI**, 29, 1976, p. 1767-1790.

care îi călăuzeau pe necredincioși erau chiar muntenii. Un document emis de voievodul transilvan Ștefan Báthory îi avertiza pe sibieni, în februarie 1481, ca nu cumva negustori transalpini să-i deschidă lui Ali beg porțile orașului lor sau ale Brașovului⁵⁶.

Amenințarea otomană și neîncrederea în vecinul de la miazăzi a făcut ca veștile despre turci să se aple, în chip firesc, în fruntea listei de priorități a orașelor comerciale din sudul Transilvaniei. Numeroase exemple din corespondența domnilor cu Brașovul și Sibiuil ilustrează cât de sensibilă era chestiunea. Un sol otoman sosit în Valahia stârnea imediat bănuiele; zvonul unui raid otoman, chiar și neîntemeiat, era suficient pentru a opri o solie brașoveană pregătită să plece spre „Țara Transalpină”. Pe măsura intensificării presiunii otomane a sporit corespunzător îndoiala și teama pentru transilvăneni, iar, drept consecință, mișcările turcilor au fost supravegheate cu și mai mare atenție. Tensiunea ce a mocnit mai mereu în raporturile cu Țara Românească a impus o și mai mare vigilență. Deși scrisorile trimise din Valahia spre Brașov sau Sibiu conțin numeroase referiri la intențiile otomanilor este greu de spus câtă încredere se acorda unor astfel de date. Cel puțin în cazul Brașovului veștile din Moldova par să fi avut o mai mare trecere; Ștefan cel Mare probase prin cuvinte, dar și prin fapte că era dușman al turcilor. Domnii munteni erau alături de creștini mai mult prin vorbe.

Pe lângă propria siguranță, sașii au cules informații despre oștile Semilunii și pentru a da ascultare rugămintilor exprimate de domnul Moldovei ori poruncilor primite de la regele Ungariei sau de la voievodul Transilvaniei. Nu era o simplă dovadă de prietenie sau de obediență, ci și o măsură de protecție întrucât știrile erau îndreptate spre cei din partea cărora puteau primi ajutor.

De lucrul turcilor așa să știți...

La 10 iulie 1449 Ioan de Hunedoara le mulțumea brașovenilor pentru știrile primite despre turci și insista ca, în cazul în care păgânii treceau Dunărea, să-i dea de veste „în goana calului”⁵⁷. La 28 aprilie 1460

---

⁵⁶ **Hurmuzaki**, XV/1, doc. 200, p. 111-112; v. și doc. 199, p. 111; Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 114.

⁵⁷ **UKB**, V, doc. 2682, p. 279; **Hurmuzaki**, XV/1, doc. 61, p. 35-36 sub data de 17 iulie: „Omnia nova quae ex parte Turcorum nobis scribitis, bene audivimus. Unde rogamus vos ut imposterum quidquid de ipsis Turcis audietis nobis intimetis et

nobilul Ioan Gereb de Vingard aflase de la Vlad Țepeș despre intenția turcilor de a năvăli în Ardeal și cerea brașovenilor ca, în eventualitatea că noutățile se confirmau, să îl anunțe cât de repede puteau⁵⁸.

Sibiul a avut, la rândul său, un rol în difuzarea știrilor despre Imperiul Otoman. În 1466 orașul primea de la voievodul Transilvaniei, Ioan de Szent György, vești despre concentrarea trupelor otomane la Vidin. Totodată, de la Orăștie veneau știri că turcii au pătruns deja în munți și se îndreaptă pe drumul spre Călnic⁵⁹. Doi ani mai târziu, un alt voievod al Transilvaniei, Ioan Pongracz, aflase că turcii se strâng la vadurile Dunării și le cerea sibienilor să iscodească prin oamenii lor din părțile transalpine încotro se îndreptau⁶⁰. În iulie se știa că Ali beg trecuse Dunărea, dar încă nu era sigur dacă avea să se îndrepte spre Transilvania⁶¹. Peste încă trei ani, la 7 ianuarie 1471, vicevoievodul Transilvaniei îi anunța pe sibieni că turcii se aflau în „părțile transalpine” și se pregăteau să jefuiască Transilvania⁶². În sfârșit, există situații din care rezultă că Brașovul și Sibiul colectează date despre otomani din zone diferite. O scrisoare adresată de Ștefan Báthory sibienilor la 30 aprilie 1481 arată că un atac turcesc asupra Orșovei fusese comunicat voievodului Transilvaniei de sibieni, în timp ce brașovenii semnalaseră intenția domnului muntean Basarab Țepeluș de a ataca cetatea Chiliei⁶³.

Toate aceste știri au fost iscate de pregătirea unor incursiuni otomane dincolo de Dunăre. Se poate observa că rareori excelează prin precizie sau detalii, întrucât principalul scop al acestora este să dea alarma. De multe ori, după mesajul inițial, se solicita o confirmare și un plus de amănunte. Este și cazul unor vești despre intrarea turcilor în Țara Românească pe care Vlad Călugărul le comunicase vicevoievodului Transilvaniei, Ștefan Horvath, în septembrie 1482. Pentru a fi sigur de cele anunțate, Ștefan Horvath le cerea brașovenilor să-și trimită iscoadele (*exploratores*) în părțile transalpine pentru a porni în ajutor la nevoie⁶⁴.

---

praesertim si iidem aquam Danubii hostiliter transvadere niterentur mox in veloci cursu equi nobis significare velitis”

⁵⁸ UKB, VI, doc. 3211, p. 75; Hurmuzaki, XV/1, doc. 93, p. 54.

⁵⁹ UKB, VI, doc. 3490, p. 260; Hurmuzaki, XV/1, doc. 107, p. 61-62.

⁶⁰ Hurmuzaki, XV/1, doc. 115, p. 66.

⁶¹ UKB, VI, doc. 3627, p. 343-344; Hurmuzaki, XV/1, doc. 117, p. 67.

⁶² UKB, VI, doc. 3643, p. 479; Hurmuzaki, XV/1, doc. 132, p. 76.

⁶³ Hurmuzaki, XV/1, doc. 206, p. 115.

⁶⁴ UKB, VII, doc. 4507, p. 327. În replică Horvath le comunica brașovenilor vești despre o înfrângere a turcilor în părțile Timișoarei.

Este greu de spus dacă solicitarea era datorată neîncrederii în mesajele sosite din Valahia sau obișnuinței de a verifica o știre. Prima ipoteză este confirmată de câteva indicii⁶⁵; ultima variantă nu ar fi, la rândul ei, neobișnuită întrucât orice știre era verificată. Rare erau cazurile în care o anumită informație era confirmată, simultan, din toate părțile⁶⁶.

Drept urmare, solicitarea unei adevăriri adresată Brașovului și Sibiului nu are de ce să surprindă. Ambele orașe erau „ochii și urechile” Ungariei pentru știrile din Țara Românească și Moldova. În afara propriilor mijloace de a strânge știri, ambele centre par să fi contat, pentru date suplimentare, și pe bunăvoința domnilor munteni și moldoveni. Moldova pare să fi fost o sursă importantă pentru Brașov în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, cel puțin pentru perioada în care domnul a fost în conflict cu Poarta.

Pentru Țara Românească situația este ceva mai complicată. Corespondența păstrată ar sugera că, în rare cazuri, informațiile erau rezultatul unei solicitări din partea orașelor săsești. Este cazul unei scrisori de la Neagoe Basarab către Sibiu. Domnul pare să fi răspuns unei cereri privind știri despre sultan lăsând să se înțeleagă că nu a putut afla foarte multe lucruri. Doar că sultanul trecuse în Asia Mică și că s-ar fi aflat la Amasia de unde nu ar fi intenționat să plece până în primăvară. „Iar de alta” – adăuga textul – „când s-au lovit, spun unii că a fugit împăratul turcesc dincolo de Sofia și moarte a fost în oastea turcească; dar cu adevăr nu știm”. În sfârșit, domnul nu știa mai nimic nici despre solii unguri, nici măcar dacă mai erau în viață. El își încredința însă corespondenții că și-a trimis proprii oameni la sultan „așa că orice veste ne vor aduce, noi o vom trimite și da de știre domnului nostru măritului crai și voievodului ardelenesc și domniei voastre”⁶⁷. Neagoe pare dezamăgit că nu poate spune mai multe. Impresia este că situația confuză

---

⁶⁵ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 30, p. 51: Alexandru Aldea se adresa lui Nicolae de Gara într-un mod care exprimă voalat un reproș: „De multe ori v-am trimis eu vorbă că turcii au să vie cu adevărat împotriva Ardealului și să știi că cu adevărat au și venit.” Din felul în care se adresează domnul muntean pare să afirme că: 1) nu a trimis decât știri sigure care s-au verificat ulterior; 2) că vorbelor sale nu li se acorda importanța cuvenită.

⁶⁶ UKB, VI, doc. 3531, p. 283-284; Hurmuzaki, XV/1, doc. 109, p. 62-63. Matia Corvin menționa la 18 mai 1467 că „din toate părțile se aude” că turcii se pregătesc de atac.

⁶⁷ Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603*, București, 1931, doc. 270, p. 261.

de la sfârșitul domniei lui Baiazid al II-lea se răsfrânse direct asupra circulației știrilor. „Spun unii” este un indiciu clar că domnul a inclus în scrisoare un zvon care circula; totodată este o dovadă de precauție și un semnal de avertizare pentru destinatari. Dacă lucrul nu se adevăra vina nu îi aparținea. Promisiunea din final dorea să-i asigure pe sibieni că era bine intenționat și că ceea ce nu reușise prin prezentul mesaj putea fi îndeplinit într-o scrisoare viitoare.

Există câteva cazuri în care domnii munteni par să fi oferit de bună voie știri. Oferta nu era, cel mai adesea, dezinteresată. Scrisoarea lui Alexandru Aldea prin care brașovenii erau anunțați „că stau patru domni mari cu oștile gata la Dârstor pe Dunăre, Feriz beg și Azbuga și Caraceabeg și Balaban-beg și altă oaste stă la Turnul, iar marele împărat Amurat-beg se află trei zile de drum de la mine” era, totodată, o cerere disperată de ajutor. Nu știm în ce măsură numele comandanților otomani le spuneau ceva conducătorilor Brașovului, dar iscoadele muntene par să își fi îndeplinit foarte bine misiunea. Sau poate că abundența de detalii încerca să provoace o mobilizare rapidă din partea brașovenilor pentru că domnul adăuga în finalul mesajului „ci adunați-vă și stați gata ca în ceasul în care vă va veni vorbă de la domnia mea, în același ceas să veniți”⁶⁸. Oricum, impresia este că Alexandru Aldea nu a fost foarte convingător; prin alte două mesaje ulterioare îi implora pe brașoveni să se grăbească sau măcar să-i spună că nu vin să-l sprijine „ca să știu ce să fac”⁶⁹. Detalii erau oferite de același domn muntean într-o scrisoare adresată palatinului Ungariei, Nicolae de Gara și „șpanului de Timișoara”, Ștefan Rozgonyi. De data aceasta amănuntele priveau efectivele oastei otomane (estimate la 74 000 de oameni) și calitatea trupelor. Nu erau războinici de elită, ci oameni fără experiență („toți sunt băieți tineri, toți sunt copii și muieri”)⁷⁰. Astfel de aprecieri sunt însă foarte rar incluse în scrisori. Nu putem ști dacă, în șirul domnilor munteni, Alexandru Aldea a fost o excepție sau dacă nu cumva succesorii săi au preferat să transmită, din motive de siguranță, astfel de detalii prin viu grai.

Un număr de ani mai târziu vestea înfrângerii lui Iancu de Hunedoara la Kossovo (1448) a fost transmisă la 31 octombrie Brașovului

⁶⁸ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 19, p. 40.

⁶⁹ *Ibidem*, doc. 21, p. 42; v. și doc. 20, p. 41.

⁷⁰ *Ibidem*, doc. 30, p. 51.

de Vlad Țepeș, la trei zile după ce fusese primită⁷¹. Este una dintre situațiile fericite în care avem câteva detalii despre viteza cu care a ajuns știrea, despre traseul urmat, despre persoana care a purtat mesajul și câteva amănunte despre bătălie. De la locul luptei până la Târgoviște a fost nevoie de 8 zile și apoi de încă trei pentru ca vestea să fie transmisă mai departe spre Brașov. Cel care a acoperit segmentul traseului cuprins între Nicopol și Târgoviște a fost un turc, „frater Nayph”⁷². Scrisoarea cuprindea câteva detalii. Lupta ar fi ținut trei zile și abia în ultima otomanii au izbândit după ce au străpuns tabăra de care. Incertă era situația lui Ioan de Hunedoara. Dacă acesta scăpase cu viață, atunci Țepeș era pregătit să facă pace⁷³.

Un alt exemplu datează din 10 septembrie 1456 când același domn a primit un sol turc. Vestea a fost imediat transmisă spre Brașov împreună cu dezvăluirea unuia dintre scopurile misiunii. Turcii doreau să poată traversa Țara Românească pentru a lovi Transilvania. Domnul muntean își reafirma însă, prin emisarul său, bunele intenții față de Brașov și cerea sprijinul sașilor pentru a-i face pe turci să se răzgândească. Textul a reținut atenția mai ales prin ideea, răspicat exprimată, că doar un suveran puternic putea face pace după placul său⁷⁴. Formula, neîndoielnic spectaculoasă, pare însă mai puțin o pledoarie în sprijinul unei domnii autoritare, cât un artificiu diplomatic. Sașii trebuiau să priceapă că Țara Românească, de una singură, nu se putea opune otomanilor. Doar ajutat corespunzător de regatul Ungariei și, implicit, de brașoveni, Vlad Țepeș ar fi putut încheia o pace favorabilă pentru toată lumea. Ideea este

---

⁷¹ *Ibidem*, doc. 255, p. 314-315; **Hurmuzaki**, XV/1, doc. 60, p. 35 (sub data de 31 decembrie); *Urkundenbuch*, V, doc. 2663, p. 265-266. Pentru tonul acestei scrisori „al unui de sine stăpânitor”, v. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1901, p. XXVIII. I. Bogdan și N. Iorga atribuie scrisoarea lui Vladislav al II-lea; Matei Cazacu, *La Valachie*, p. 136-137 și Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 29-32, o atribuie corect lui Vlad Țepeș.

⁷² I. Bogdan era de părere că sub această denumire s-ar ascunde „un fel de subașă”. M. Cazacu, *La Valachie*, p. 136 se întreabă dacă e vorba de fratele naibului sau dacă personajul e numit frate de domn. Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 29 acceptă prima variantă.

⁷³ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XXVIII-XXIX; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 31-35.

⁷⁴ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 258, p. 317-318: „Considerandum est vobis: quando homo vel dominus est potens et fortis, tunc pacem potest facere sicut vult; cum autem impotens erit, forcior super eum veniet et faciet secum sicut vult”; pentru comentarii v. Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 67; M. Cazacu, *Dracula*, p. 138.

susținută și de proiectul de pace negociat între domn și brașoveni în 1460. Potrivit celui de-al treilea punct, fiul lui Vlad Dracul se angaja să reziste dacă turcii sau alți dușmani intenționau să traverseze Valahia pentru a lovi Transilvania⁷⁵. Rezistența avea puțini sorți de izbândă în lipsa unui sprijin militar corespunzător de peste munți.

Cu altă ocazie, Vlad vodă poruncește vameșilor săi din Rucăr să anunțe brașovenilor „despre vestea ce mi-a venit de lucrul Turcilor, ca să știe că nu e nimic adevărat”⁷⁶. Nu știm despre ce lucru ar fi putut fi vorba. Este de presupus că circulasera zvonuri despre un raid otoman, zvonuri ce îl opriseră pe un emisar brașovean să mai meargă la curtea domnească. Din păcate nu știm dacă a fost vorba de o informație falsă sau doar de un atac simulat al turcilor. Nu cunoaștem nici de unde provenise prima informație și nici sursa care a infirmat-o. Ne putem limita doar la constatarea că, în semn de bunăvoință, Țepeș își informa vecinii din Transilvania despre mișcările necredincioșilor, fără a putea ști dacă avertizărilor sale li s-a dat sau nu credit.⁷⁷ Documentul este important nu numai că ne arată că vameșii puteau primi din partea domniei porunci ce nu aveau legătură directă cu negocierile, dar și pentru că indică rolul pe care vamele îl aveau în circulația știrilor⁷⁸.

Un mesaj foarte alarmant trimitea, mai târziu, Sibiului Basarab Țepeluș. Logofătul său, Vintilă, adusese de la Poartă vestea unor mari pregătiri otomane care s-ar fi derulat chiar în perioada dinaintea Crăciunului. Ar fi fost vorba de o campanie în părțile europene pentru că sultanul trimisese poruncă și fiilor săi să vină din Asia Mică⁷⁹. Editorul documentului, Silviu Dragomir, considera exagerate aceste informații deoarece nu se pot verifica cu alte mărturii. Ipoteza nu poate fi exclusă, iar formula „niciodată de când e dânsul împărat nu s-a pregătit ca de astă dată” constituie un clișeu reperabil și în alte surse. Chiar și așa, mesajul își păstrează importanța pentru că ar însemna că Țepeluș folosea știri false sau nesigure pentru a testa intențiile Ungariei și ale voievodului

⁷⁵ UKB, VI, doc. 3237, p. 90-91.

⁷⁶ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 73, p. 94-95; Ioan Bogdan datează larg actul între 1456-1462 cu mențiunea „poate dinaintea expediției turcești de la 1462”. UKB, V, doc. 3030, p. 537 propune luna iulie a anului 1456 prin raportare la un alt document al aceluiași domn

⁷⁷ De altminteri în instrucțiunile trimise oamenilor săi de la Rucăr Vlad Țepeș lua în calcul mai multe posibilități de reacție din partea brașovenilor.

⁷⁸ M. Coman, *Putere și teritoriu*, p. 223-224.

⁷⁹ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 7, p. 16-17.

Transilvaniei în privința sa: „căci eu acum nu am pe cine să mă sprijinesc, deoarece n-am văzut nicio credință până acum și nicio scrisoare cu jurământ, de care aveau domnii români, căci aveau credința regelui și a episcopilor și iobagilor din Țara Ungurească”⁸⁰. Lipsa unei date sigure face dificilă o analiză mai aprofundată. Dacă ținem cont că același Basarab Țepeluș se lauda în fața brașovenilor că a deviat spre Sibiu o incursiune de pradă a lui Ali beg⁸¹, scrisoarea către sibieni poate fi interpretată în diferite feluri. O analiză a fiecărei posibilități în parte ar fi prea puțin relevantă pentru studiul de față. Ceea ce merită reținut este că știrile despre turci și potențiala amenințarea otomană au fost folosite de Țepeluș, ca de altfel de toți domnii munteni din secolul al XV-lea, ca arme diplomatice pentru a-și consolida tronul și pentru a menține relația comercială cu Brașovul și Sibiu.

În sfârșit, merită amintită scrisoarea pe care Theodosie o expedia brașovenilor. După o scurtă istorie a întâmplărilor petrecute în Țara Românească după moartea părintelui său⁸², Theodosie se simțea dator să explice de ce a plecat „în partea cealaltă a țării la Slatina”⁸³. Domnul nu lasă să se înțeleagă ce și-ar fi putut închipui brașovenii, dar își dezvăluie motivele; a pornit într-acolo pentru că „țara era mâncată de vrăjmași”. Documentul pare redactat în ideea tatonării intențiilor Brașovului. Theodosie le amintește de bunele relații din timpul tatălui său, de sprijinul otoman pentru dobândirea tronului („domnia noastră este de la turci”), de încredințarea scaunului de la Târgoviște unor boieri credincioși (Radu vornicul și Boicu pârcălabul) și le cere să nu dea găzduire dușmanilor săi („căci vouă nu vă trebuie dușmanii domniei voastre”). În fapt această încheiere pare să explice întregul mesaj. Theodosie încearcă să

---

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 120, p. 148-149.

⁸² Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 274, p. 268: „s-a ridicat acel vrăjmaș Călugărul și cu hiclenii din țara domniei mele asupra capului domniei mele”. Este vorba de încercarea lui Radu Călugărul de a lua tronul amintită și de Letopisețul cantacuzinesc (*Cronicari munteni*, ed. Dan Horia Mazilu, București, 2004, p. 125).

⁸³ Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 274, p. 268. Probabil e vorba de zona Râmnicului din care a fost originar și Vlad Vintilă. Pentru poziționarea boierilor buzoieni față de puterea domnească v. M. Coman, *Putere și teritoriu*, p. 111-119 și M. Coman, *Boierii de margine și puterea domnească în Țara Românească medievală: buzoienii și mehedinții*, în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr (eds.), *Aut viam inveniam aut faciam. In Honorem Ștefan Andreescu*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2012, p. 35-58.

demonstreze că, în ciuda dificultăților de moment, avea să iasă învingător pentru că balanța puterii era înclinată în favoarea sa de Dumnezeu, de rugăciunile părintelui său⁸⁴ și, nu în ultimul rând, de sprijinul sultanului. Drept urmare brașovenii ar fi făcut bine să rămână de partea sa.

Nu numai domnii au transmis vești către orașele săsești. Boierii, sau cel puțin o parte dintre ei, au întreținut o corespondență destul de însemnată care, nu o dată, include informații despre oștile sultanului. Staico⁸⁵, logofăt al lui Vlad Călugărul și Radu cel Mare, îi avertiza pe brașoveni că oameni de-ai săi sosiți de la Nicopol i-au adus știri că „marele împărat a plecat și s-a apropiat de Sofia” în timp ce pașalele „au plecat înainte cu oștile, pe Dunăre în sus, spre Smedorova. Și Ali beg caută un chip să vă ajungă; și mă tem ca nu cumva să treacă peste noi ca să vă prade”. Ultima parte constituie cheia întregului mesaj. Boierul se teme ca neputința de a se împotrivi să nu fie interpretată ca o dovadă de ostilitate față de Brașov și de Ungaria. Pentru a-și dovedi buna credință, Staico își afirmă hotărârea de a sluji cu dreptate creștinilor și îi invita pe brașoveni să-și trimită un om „care să stea lângă mine; astfel, orice veste ne-ar veni, mai degrabă și mai iute vă vom da de știre”⁸⁶. Probabil că trimiterea unui om de la Brașov ar fi însemnat pe lângă un plus de viteză în transmiterea știrii și un plus de credibilitate.

Bunăvoința afișată de Staico nu era ferită de pericole. Umbra Semilunii pare omniprezentă. Turcii nu numai că „sunt mulți ca nisipul mării și nimeni nu poate să le stea împotriva”⁸⁷, dar par să aibă ochi și urechi pretutindeni. Este un loc comun al multor documente din secolele XV-XVI. Potrivit cronicii burgunde a lui Jehan de Wavrin turcii aveau iscoade în Țara Românească în timpul expediției cruciate pe Dunăre din 1445⁸⁸, afirmație ce își găsește ecou în cuvintele de mai târziu ale

---

⁸⁴ Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 274, p. 268: „iar Dumnezeu a dat și rugăciunea părintelui domniei mele Basarab voievod și-i pusei sub picioarele domniei mele”.

⁸⁵ Pentru acest personaj, v. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 24.

⁸⁶ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 244, p. 300.

⁸⁷ *Ibidem*, doc. 224, p. 276; formula aparține boierului lui Basarab cel Tânăr, Neagu. Pentru acest boier, v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 23.

⁸⁸ *Călători străini despre Țările Române*, I, ed. Maria Holban, Editura Științifică, București, 1969, p. 87.

boierului muntean Neagu⁸⁹: „Căci turcii aud cu urechile”⁹⁰. Era, așadar, necesară prudența întrucât fiecare mișcare, fiecare intenție ostilă putea fi aflată dincolo de Dunăre. Era un dezavantaj pe care unii dintre contemporani încercau să-l transforme în avantaj. După ce Vlad Țepeș ceruse brașovenilor un număr de luptători pentru a da turcilor impresia că primește sprijin din Ungaria, boierul Dragomir al lui Manea⁹¹ propunea o stratagemă asemănătoare. Nu mai era vorba de oameni de arme, ci doar de un sol „ca să vadă turcii că oamenii voștri umblă printre noi și oamenii noștri printre voi; căci vedeți că vom pieri și noi și voi”⁹². Ideea care se desprinde este că turcii ar fi devenit mai prudenți dacă ar fi văzut că între Ungaria și Țara Românească domnește buna înțelegere.

În același sens se exprimase și scrisoarea, anterior amintită, a lui Neagu. Boierul îi muștra pe brașoveni pentru starea de tensiune care exista între ei și domnul său. Dacă necredincioșii ar fi aflat că nu există pace între cele două tabere riscul unui atac sporea considerabil. Concluzia nu putea fi decât una singură: „mai bine să stingem focul în grabă, până nu se face mai mare, căci când va începe să se încingă, nu vom putea să-l stingem. Și turcii sunt așa: când vor începe să se întoarcă împotriva voastră, noi atunci nu vom putea sta înaintea lor ca să-i oprim; și atunci nici eu, nici domnul nostru nu va avea păcat, căci destul v-a așteptat”⁹³. Cu nuanțe diferite Staico, Dragomir al lui Manea și Neagu susțin același lucru: Țara Românească nu se putea opune cu arma în mână sultanului. Primul boier trimite știri pentru ca „prieteni” să se păzească; cel de-al doilea și al treilea le sugerează că pot avea pace cu otomanii dacă, la rândul lor, se dovedesc vecini loiali domnului muntean.

Ideea apare frecvent în corespondența valaho-brașoveană, dar argumentul a fost modelat în funcție de conjunctură.

Pe cât am putut, v-am apărat de Turci

Pentru perioada lui Radu cel Frumos nu există decât o singură referire explicită la o intervenție a domnului la sultan în privința relației cu Brașovul sau Sibiul. Într-o scrisoare din 10 august 1474 Radu le solicita brașovenilor sprijin în războiul cu Ștefan cel Mare folosind ca

⁸⁹ N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 23.

⁹⁰ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 224, p. 276.

⁹¹ N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 20.

⁹² I. Bogdan, *Brașov*, doc. 217, p. 263

⁹³ *Ibidem*, doc. 224, p. 276.

argument deseale intervenții la turci în favoarea lor⁹⁴. Contextul dramatic în care a fost redactat actul ridică un semn de întrebare în privința argumentului folosit. Retras la Giurgiu și lovit de boală după ce cu un an înainte pierduse tronul, tezaurul, soția și fiica, Radu le scria brașovenilor încredințându-i că s-a însănătoșit, că țara s-a strâns în jurul său, că a încălecat și că e gata să pornească asupra vrăjmașului său.

Niciodată până atunci scrisorile păstrate de la acest domn nu menționează o intervenție la Poartă în favoarea brașovenilor. Totuși, în sprijinul veridicității pledează câteva documente ulterioare. „Punerea capului”, amintită în scrisoare, este o figură de stil care apare și în documente emise de alți domni. În plus, unul dintre pretendenții la tronul țării, Mircea, se raportează la domnia lui Radu ca la un moment ideal: „o să aveți pace și de la Turci ca în zilele fratelui meu Radul voievod și chiar mai bine”⁹⁵. Pentru Mircea, relațiile lui Radu cel Frumos cu Brașovul constituiau un moment de referință, un punct de sprijin pentru câștigarea simpatiei destinatarilor. Nu știm în ce măsură brașovenii i-au împărtășit punctul de vedere. În plus, cum nu există alte documente de la acest prinț, este probabil ca promisiunea să fi rămas un simplu deziderat.

Laiotă Basarab utilizează la rândul său ideea intervenției la Poartă în favoarea sașilor fără a face vreo referire la Radu cel Frumos. Nu este de mirare, întrucât cei doi se aflaseră în dispută directă pentru tronul Basarabilor. Laiotă se angaja față de brașoveni ca „de lucrul Turcilor să vă țiu pace cu dreptate”⁹⁶, dar adăuga imediat „Iar de va veni, Doamne ferește, vreo asupra oarecare și nu voi putea sta înaintea lor, domnia mea am să vă dau de știre, ca să știți cum să vă feriți”. Spre deosebire de Țepeș, care în 1456 recurgea la un artificiu retoric pentru a-și justifica eventuala neputință de a-i opri pe turci, Laiotă Basarab era mult mai tranșant. Rezistența era puțin probabilă în fața unei „asupri oarecare”. Era o recunoaștere implicită a raportului dezzechilibrat de forțe în relația cu Imperiul Otoman. Totodată, este semnificativ că domnul ține să-și încheie scrisoarea cu un teribil jurământ menit să certifice buna sa credință. Este și acesta un indiciu că, de peste munți, relațiile Țării Românești cu Imperiul Otoman erau privite cu suspiciune și cu teamă.

---

⁹⁴ C.A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *SCȘI*, VII, 1956, p. 72: „pentru că știți cum de multe ori mi-am pus capul ca să vă fie vouă bine dinspre păgâni și de la țara mea”.

⁹⁵ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 147, p. 179.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. 91, p. 119.

Este o mărturie că nu întotdeauna spusele muntenilor erau privite cu încredere.

Foarte probabil această neîncredere era, măcar în parte, justificată, întrucât domniile munteni au fost, în a doua jumătate a secolului, mai degrabă înclinați să recunoască suzeranitatea sultanului. Episoadele dramatice din timpul domniei fragmentate a lui Vlad Țepeș convinseseră elita politică a țării că un război pe termen lung cu otomanii nu avea sorti de izbândă. Pacea părea soluția cea mai bună pentru țară cu atât mai mult cu cât niciun candidat la tron nu se putea menține fără încuviințarea otomanilor⁹⁷. Totodată, sprijinul otoman putea fi folosit ca mijloc de presiune sau ca armă diplomatică în relația cu orașele săsești.

Laiotă Basarab utiliza această armă într-o altă scrisoare. Doar grație intervenției sale orașul transilvan avea să se bucure de pace din partea turcilor: „M-am dus la turci la marele împărat și mi-am făcut pace și bine și m-am nevoit și pentru binele vostru”⁹⁸. Se poate remarca o modificare sensibilă de atitudine a acestui domn în raport cu începutul domniei. Atunci Laiotă îi asigura pe sași că „nu veți mai avea frică de turci” argumentând că alianța militară cu Ștefan va proteja orașul de incursiunile necredincioșilor⁹⁹. În noul context protecția era rezultatul relației pașnice între Imperiul Otoman și Țara Românească. Exprimarea este, cu toate acestea, ambiguă. S-ar putea înțelege că binele Țării Românești atrăgea, implicit, și binele pentru Brașov. Totodată s-ar putea crede că, independent de negocierile pentru principatul muntean, Laiotă apărase și interesele sașilor. Indiferent de cum am interpreta fragmentul, gestul pare să fie o favoare ce a urmărit captarea bunăvoinței brașovenilor. Cu altă ocazie, intervenția pare să fie redusă la dimensiuni mai modeste: „iată cum m-am nevoit pentru pace și pe cât am putut, v-am apărat de Turci”¹⁰⁰. Precizarea „pe cât am putut” pare să sugereze că „protecția” valahă nu era fără limite. Față de mesajul anterior, Laiotă Basarab tinde să recunoască tacit că influența sa la Poartă era totuși mărginită.

---

⁹⁷ M. Cazacu, *Dracula*, p. 217.

⁹⁸ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 89, p. 116.

⁹⁹ *Ibidem*, doc. 87, p. 114: „Căci se află acu la domnia mea solul fratelui meu Ștefan voievod, jupân Vulpaș logofătul; și l-a trimis înainte, iar Ștefan voievod vine cu toate oștile sale în ajutorul nostru”.

¹⁰⁰ *Ibidem*, doc. 101, p. 127.

Basarab cel Tânăr recurge, la rândul său, la un argument asemănător ce a cunoscut însă, de la o situație la alta, diferențe notabile. Într-un caz tonul este al unui personaj foarte convins de influența pe care o exercită asupra otomanilor. „N-am vrut să las pe turci să vă facă rău, fiindcă domnia mea nu vă vrea răul, ci vrea domnia mea să aveți bine de la domnia mea, iar domnia voastră să-mi fiți prieteni”. Față de exemplele din timpul lui Laiotă Basarab, tonul lui Țepeluș indică o oarecare siguranță. Doar grație intervenției domnului a fost evitat un raid de pradă¹⁰¹. O altă situație ne dezvăluie totuși că o astfel de protecție nu se putea obține fără dificultăți: „mi-am dat osteneală pe lângă Ali-beg pentru lucrul vostru, ca să nu mai prade la voi; dar să mă credeți că nu putem cu bărbăția, ci cu daruri, din ce putem da de la noi”¹⁰².

Darurile au fost însă doar un pas; următorul a implicat mijloace și mai tari: „căci eu mi-am pus capul și-am cheltuit, Dumnezeu știe cât, și m-am nevoit să întăresc pacea și binele printre voi (...) dacă vreți să aveți pace și bine de la turci, cât voi fi eu în viață, turcii nu vor trece prin țara mea ca să vă prade, căci mi-am pus capul și vorba la împăratul, ca să fie pace și bine între creștini. Și Dumnezeu știe cât am cheltuit până ce mi-am ajuns voia aceasta la împăratul”¹⁰³. Dincolo de inevitabila încărcătură retorică, cheltuiala și capul sunt argumente ce par să indice că relația comercială cu Brașovul era vitală pentru domnul Țării Românești. Oricum era suficient de importantă astfel încât domnul să-și pună la bătaie viața și averea în fața sultanului. Invocarea lui Dumnezeu are, asemenea jurământului făcut de Laiotă, o semnificație aparte. Este un indiciu al bunelor intenții ce dorește să spulbere orice îndoială. O minciună i-ar fi înșelat, pe moment, pe sași, dar pe termen mai lung ar fi provocat dușmănia acestora. În egală măsură minciuna ar fi fost

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. 107, p. 135.

¹⁰² *Ibidem*, doc. 124, p. 155; un alt document (*ibidem*, doc. 133, p. 164) îl menționează pe Dragomir care fusese trimis la Brașov să cumpere „una alta din cele ce trebuie să trimit la Poartă, tot pentru binele vostru și lucrul păcii, ca s-o întărim și mai mult din ce este”.

¹⁰³ *Ibidem*, doc. 123, p. 154. Formula păcii pe viață mai apare într-un document al lui Țepeluș v. *ibidem* doc. 134, p. 166. Același document folosește și expresia „pace veșnică”. Cuvintele domnului sunt confirmate de boierul său, Neagu vornicul. Adresându-se brașovenilor acesta preciza: „mi-am trudit bătrânețile mele la Poarta domnului marelui împărat numai pentru binele vostru. Și și-a cheltuit domnul nostru vistieria sa, până ce s-a îndurat marele împărat și i-a dat voie și poruncă să-și facă pace cu voi, precum ați văzut și voi porunca împărătească” (*ibidem*, doc. 274, p. 275).

echivalentă cu un sperjur, cu luarea în deșert a numelui Domnului. În acest fel Țepeluș și-ar fi pus sub semnul întrebării nu numai credibilitatea¹⁰⁴, dar, încă și mai grav, mântuirea sufletului¹⁰⁵.

Episodul se repetă, cu accente chiar mai dramatice, într-un alt document, emis probabil în 1479: „și când a intrat Ali-beg în țară cu oști, el m-a chemat la sine și nu știam nimica, fiindcă nu ne venise nicio veste, și-apoi, când m-am întâlnit cu Ali beg, el stăruia să plece împotriva voastră. Iar eu am căzut, împreună cu boierii, înaintea lui Ali beg [rugându-l] ca Dumnezeu să-l povățuiască și să nu meargă împotriva voastră, fiindcă avem pace și învoială cu voi. Astfel, abia i-am întors asupra Sibiului. Dar când era acolo, el începu a spune că are să meargă să prade și prin ținutul vostru; atunci eu din nou am căzut înaintea lui și i-am zis: n-ai ce face [acolo], căci am trimis eu oamenii mei de-au prădat și-au dat foc și cu toții s-au ascuns. Cu asta iarăși l-am întors”¹⁰⁶.

Este regretabil că nu știm ce efect a avut pledoaria. Potrivit textului, turcii s-au ivit pe neașteptate („nu venise nicio veste”), iar Basarab Țepeluș a trebuit să improvizeze pentru a evita dezastrul. Intervenția a fost, măcar în parte, eficientă. A fost nevoie, potrivit mărturiei, ca domnul să cadă, împreună cu boierii săi, în genunchi în fața lui Mihaloglu Ali beg pentru a-i schimba intențiile. Chiar și așa, atacul a lovit Sibiul și a amenințat, până în ultima clipă, să se îndrepte și asupra Țării Bârsei. Textul nu este lipsit de contradicții. Mai întâi Basarab pretinde că a invocat pacea cu brașovenii pentru a schimba gândul căpeteniei otomane; apoi a fost utilizat un argument contrar. Un atac în acea parte de țară ar fi fost inefficient pentru că zona fusese deja jefuită de oamenii domnului. Indiferent ce se ascunde în spatele acestor argumente este sigur că acțiunea militară otomano-munteană nu a afectat Țara Bârsei. Altfel, tot discursul ar fi riscat să producă efecte contrare

¹⁰⁴ Asupra credibilității sau reputației în comerțul Țării Românești cu Brașovul a atras atenția Mária Pakucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt*, p. 110 care interpretează un document de la Vlad Călugărul.

¹⁰⁵ Pentru semnificația formulei „Dumnezeu știe”, v. O. Cristea, M. Coman, *O scrisoare pierdută* (în curs de publicare în **AP**); pentru sperjur și consecințele acestuia O. Cristea, *Le prince le serment et le parjure en Valachie (XVIe siècle). Quelques considérations*, în Ivan Biliarsky, Radu G. Păun (eds.), *The Biblical Models of Power and Law/Les modèles bibliques du pouvoir et du droit*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2008, p. 61-71.

¹⁰⁶ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 120, p. 148-149; cu altă ocazie Țepeluș le amintește brașovenilor că pe Ali beg l-a întors împotriva Moldovei (*ibidem*, doc. 135, p. 168).

intențiilor. Documentul se încheie în chip paradoxal. Domnul se arată gata să rămână doar „cu cămașa” și să trimită cât va fi în viață soli la sultan pentru ca brașovenilor să nu li „se prade nimica”. Acest gest de supremă bunăvoință era însă condiționat; sașii trebuiau să-i izgonească „pe toți vrăjmașii și neprietenii mei”. Un refuz nu numai că ar fi anulat medierea valahă în relațiile cu Mehmed al II-lea, dar ar fi stârnit chiar mânia domnului muntean decis să-și facă dreptate cu mâna lui. Amenințarea uza probabil de amintirea recentelor incursiuni făcute de Vlad Țepeș ale căror grozăvii au cunoscut un larg ecou¹⁰⁷.

Un caz special îl constituie, în secolul al XVI-lea, cel al lui Moise vodă (1529-1530). După ce îi asigura pe sibieni că le este „prietin și scut cu credință din partea turcilor” și că s-a nevoit nu puțin în slujba amintitei prietenii, se vedea nevoit să-i anunțe că îi va lovi cu război întrucât a primit poruncă de la sultan să intre în Transilvania și să-i pedepsească pe toți cei ce nu doreau să-l recunoască ca rege pe Ioan Zapolya. Textul pare să sugereze că de cârmuitorii Sibiului depindea alegerea între pace și confruntare. Domnul Țării Românești nu putea proceda altfel întrucât se găsea „în mâna turcilor”, sultanul pornise cu toate oștile spre Ungaria și nu se putea spera la ajutorul lui Ferdinand de Habsburg („iar despre craiul Ferdinand nimic nu se aude”). Pentru a fi și mai convingător, Moise voievod le dădea de înțeles că și în situația în care oastea Țării Românești nu i-ar fi speriat prea tare pe sibieni, sultanul ar fi lovit el însuși Transilvania la întoarcerea din campania în Ungaria „și va robi pe femeile voastre și pe copiii, iar dintre voi nu va rămâne niciunul viu”¹⁰⁸. Mesajul era trimis la 9 august înainte ca domnul să-și trimită oastea în Ardeal; o scrisoare asemănătoare era trimisă și brașovenilor, dar la 10 septembrie, după ce expediția în Transilvania avusese loc. Cum este de așteptat mesajul nu mai era destinat să prevină, ci să constate. La porunca sultanului oștile muntene devastaseră Transilvania după cum știa chiar Dumnezeu. Nici invocarea divinității, nici menționarea suveranului musulman nu-i provocau remușcări lui Moise vodă. Vinovați de

---

¹⁰⁷ UKB, VI, doc. 3210, p. 74-75: un oarecare Blasius relatează faptele lui Țepeș printr-o scrisoare trimisă din Buda către sfatul din Bardijov (Bartfeld). Pentru difuzarea povestirilor germane și slave despre Țepeș și analiza lor, v. M. Cazacu, *Dracula*, în special cap. VI, p. 205-245 și cap. VII, p. 247-298 cu toată bibliografia problemei.

¹⁰⁸ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 35, p. 45. Același tip de argumente folosește mai târziu Pătrașcu cel Bun într-o scrisoare către Brașov v. Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 368, p. 366.

nenorocire erau cei ce refuzaseră să se supună lui Ioan Zápolya („Ianaș craiul”); drept urmare domnul îi invita pe brașoveni să se supună regelui și să deschidă drumurile pentru ca negustorii din ambele părți să umble și să se hrănească slobod¹⁰⁹. Scrise la trei ani după dezastrul ungar de la Mohacs, scrisorile lui Moise vodă par să sugereze că voința sultanului era literă de lege și la sud și la nord de Carpați. Dacă domnul muntean pare resemnat cu situația, el apare în același timp nedumerit și chiar nemulțumit de încăpățânarea sașilor de a nu se supune poruncii padișahului. În aceasta perspectivă adversarii ai creștinătății și vinovați de distrugerile provocate în Ardeal nu erau cei care le făptuiseră, ci tocmai cei care refuzaseră să ia aminte la atotputernicia otomană. Doar prin recunoașterea unui rege acceptat de Suleyman Magnificul se mai putea salva ceva pentru tabăra creștină.

Textele prezentate, deși ilustrează o mare diversitate de atitudini și argumente, au ca element comun încercarea domnilor Țării Românești de a se erija în apărători ai „creștinătății”. Ipostaza este una dublă: cu sabia (pe vremea lui Vlad Țepeș și episodic sub Laiotă Basarab) sau cu vorba bună (Radu cel Frumos, Laiotă, Basarab cel Tânăr, Vlad Călugărul ș.a.m.d.). Indiferent de opțiunea pentru o variantă sau cealaltă rolul de pavăză anti-otomană presupunea un anumit preț. Brașovenii și sibienii trebuiau să înțeleagă că era în interesul lor să menajeze relația cu țara Basarabilor. În ce măsură destinatarii au decriptat corect mesajul este mai greu de spus. Este probabil că au alternat între o politică mai agresivă și încercarea de a păstra aparența unei relații amicale. Această alternanță se regăsește în felul în care știrile au circulat de o parte și de alta a Carpaților.

Vă rog, prietenii mei, să mi le aflați....

Veștile de interes pentru domnii munteni privesc în general adversarii politici. Totuși ce preț se putea pune pe informații venite din partea unui partener nesigur? Ce impact a avut această relație, adeseori tensionată, asupra schimbului de informații? Ce fel de vești au circulat dintr-o parte într-alta? Cum au circulat și în ce context politic? A fost schimbul de informații condiționat de existența unor relații bune în momentul respectiv sau, dimpotrivă, reprezintă o încercare de captare a

---

¹⁰⁹ Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 314, p. 311. O invitație asemănătoare adresa Vlad Vintilă brașovenilor cu diferența că sașii trebuiau să se închine deopotrivă sultanului și regelui Ioan (*ibidem*, doc. 322, p. 320).

bunăvoinței, o tentativă de de demonstra bunele intenții? Cât de mult au depins domnii munteni de informațiile de la Brașov și Sibiu? Ce pondere aveau acestea în raport cu alte surse de informare?

Răspunsurile diferă de la un domn la altul și, uneori, chiar în cazul aceleași domnii. În privința credibilității, așa cum am putut vedea, veștile erau oricum verificate, cu atât mai mult atunci când între părți nu exista deplină încredere. Laiotă Basarab ilustrează destul de expresiv ideea atunci când întreabă și se întreabă retoric într-o scrisoare către cârmuitorii Brașovului: „De aceea mă gândesc: pe ce credință am să mă razim?”¹¹⁰, iar alte mărturii întregesc imaginea. Într-o scrisoare referitoare la neplata unor datorii către negustori munteni, Radu cel Frumos respingea scuzele formulate de brașoveni sub motivul că acestea nu corespundeau adevărului. Reiese limpede că explicațiile brașovenilor fuseseră verificate cu informații care par să fi provenit chiar de la curtea regelui Matia¹¹¹. La rândul său, Vlad Călugărul încerca să rezolve un litigiu indicându-le precis brașovenilor unde putea fi găsit un cal ce fusese luat pe nedrept unui supus al său. Putem deduce că fusese ordonată o anchetă și că oamenii domnului obținuseră informații care contraziceau versiunea prezentată de brașoveni.¹¹²

Subiectele de interes pentru partea munteană sunt, în funcție de conjunctură, претендентii refugiați în Transilvania și slujitorii acestora, Moldova, regele Ungariei, voievodul Transilvaniei, scaunele secuiești. Frecvența de apariție a acestor teme este mult prea neregulată pentru a schița o analiză pe fiecare domnie în parte. În schimb poate fi încercată, cu toate riscurile inerente, o analiză tipologică a felului în care știrea este mânăuită în dialogul politic dintre Muntenia și orașele săsești. Este vorba de o tipologie în sens foarte larg pentru că fiecare text este elaborat într-un context specific, trădează o anumită intenție, un anumit obiectiv din partea expeditorului și, uneori, îmbină mai multe tipuri de argumente.

Totuși, în ciuda acestor trăsături particulare pot fi surprinse câteva strategii utilizate de Basarabi pentru a obține informațiile dorite. O strategie simplă este cea utilizată de претендентul Dan. După ce anunță sprijinul primit din partea craiului Ungariei, Dan se adresează

¹¹⁰ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 101, p. 127.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. 82, p. 106-107.

¹¹² *Ibidem*, doc. 175, p. 209; „iar calul este la Igi Oneș din Săcele”. Domnul amenința să confişte cinci sau chiar mai mulți cai de la negusori din Brașov dacă omului său nu i se făcea dreptate.

brașovenilor cerându-le să-l ajute „fie cu arme, fie cu haine, căci gloata mi-e goală. Și ce știți despre Drăculea să-mi spuneți”¹¹³. Brașovenii par să fie constrânși să dea ajutor și vești nu numai pentru că, în caz de succes, prințul promitea să fie și mai bun cu ei decât fusese tatăl său, dar și pentru că un refuz ar fi fost greu de explicat, neputând fi inspirat de divinitate. Expresia „Dumnezeu să vă povățuiască” introdusă de pretendent înaintea de lista de cereri are menirea de a forța bunăvoința destinatarului. În acest sens pledează și maniera de adresare. Brașovenii sunt priviți ca niște părinți. Este o supralicitare a apelativului de prieten utilizat în mod constant de domnii munteni, dar scopul lui Dan era mai puțin de a-și flata partenerii, cât de a-i constrânge să-i accepte cererile. Părinții, fie ei și simbolici, sunt datori să-și sprijine copiii. Iar Dan pretendentul avea mare nevoie de acest ajutor.

O manieră directă de adresare utilizează într-o situație și Vlad Călugărul atunci când dorea să afle amănunte despre tratativele de pace ungaro-otomane¹¹⁴. Domnul nu oferea nimic la schimb sibienilor, dar dorea să știe cât de grabnic, ca de la „niște prieteni cinstiți” amănunte despre solii unguri și cei otomani. Foarte probabil Vlad dorea să-i întâmine pe soli cu toată cinstea cuvenită odată ce intrau în Țara Românească. De la fiul și urmașul său, Radu cel Mare, există un document similar. Brașovenii erau rugați să comunice tot ce știau despre regele Ungariei și voievodul Transilvaniei¹¹⁵.

La polul opus se află situația în care Basarabii trimit vești ca semn al bunăvoinței și prieteniei fără să ceară nimic în schimb. Intrat în competiția pentru tronul înaintașilor, Vlad Călugărul a trimis mai multe scrisori brașovenilor care reflectă progresiv derularea evenimentelor. Lipsa datelor face ca ordinea documentelor să nu fie sigură; totuși conținutul lor ne poate da un indiciu. În documentul cu numărul CXLIX din ediția lui Ioan Bogdan, Vlad spera ca, cu ajutorul lui Dumnezeu, să urce în scaunul străbunilor săi. El cerea, totodată, brașovenilor să se roage pentru succesul său. Complicitatea ar fi fost remunerată de bunăvoința celestă; dacă acțiunea lui Vlad ar fi reușit, ar fi însemnat implicit că era alesul Domnului. Implicit, harul divin s-ar fi pogorât asupra aliaților săi. Pe lângă aceste presupuse beneficii spirituale, pretendentul oferea și câteva informații în scopul de a da și mai multă greutate poziției sale. Ali

¹¹³ *Ibidem*, doc. 80, p. 103.

¹¹⁴ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 11, p. 21.

¹¹⁵ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 186, p. 224.

beg, atotputernicul beg de la Dunăre, îi era favorabil și chiar intermediase la Poartă obținerea steagului de domnie. Implicit, vestea constituia o asigurare dată și corespondenților săi. Dacă personajul cheie de la Dunărea de Jos era binevoitor față de proaspătul pretendent, șansele ca turcii să pregătească o expediție de represalii în regiune erau destul de mici¹¹⁶.

Ulterior, Vlad își anunța dobândirea tronului și alungarea dușmanului său la care adăuga informații despre otomani. Nu mai era însă vorba de Ali beg, ci chiar de oștile sultanului: „Iar de lucrul turcilor așa să știți domnia voastră: să n-aveți nicio grijă, fiindcă s-a ridicat acum de dincolo de mare fratele împăratului, astfel că turcii au să meargă toți peste mare. Așa să știți, altfel nu este. Și trimiteți la părintele meu Batăr Ișțfan și spuneți-i de lucrul turcilor, că se vor duce peste mare”¹¹⁷. Veștile cuprinse în scrisoare ar fi trebuit să fie un prilej de bucurie în cetatea transilvană. Pe tronul valah urcase un domn favorabil, iar pericolul otoman se îndepărtase. Mai mult, fratele padișahului revendica tronul ceea ce asigură liniște părților europene pentru o perioadă. Formula „altfel nu este”, întâlnită și în scrisori moldovene, este o parafă de autenticitate, un detaliu care garantează acuratețea știrilor transmise. Epilogul campaniei lui Vlad, marcat de asasinarea „vrăjmașului nostru” de către mehedințeni la satul Glogova nu mai este însoțit de nicio veste despre oștile turcești. Domnul cere doar ca deznodământul situației din Valahia să fie anunțat și lui Ștefan Báthory¹¹⁸. Știrile despre turci reapar însă într-un document ulterior în care un om al influentului Ali beg a transmis domnului „vorbele dulci” și dorința de pace ale acestuia. Vlad Călugărul întârea intențiile exprimate cu o impresie personală. Demnitarul otoman nu avea oaste cu care să acționeze din cauza oboselii pricinuite de campania în Asia Mică împotriva prințului Djem¹¹⁹.

În alte situații Basarabii utilizează tactica schimbului de știri sau a darului/contradarului. Este tipul de dialog care se apropie cel mai mult de

---

¹¹⁶ *Ibidem*, doc. 149, p. 182. „Și Ali beg îmi este cu bunătate. Și a trimis Ali beg la Poartă să-mi facă pace și să-mi aducă steag”.

¹¹⁷ *Ibidem*, doc. 148, p. 181. Ioan Bogdan așează acest izvor înaintea celui menționat anterior. Tonul celor două texte arată însă că ordinea propusă este improbabilă fapt remarcat deja de N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, introducere Marcu Berza, Editura pentru Literatură, București, 1966, p. 162 și nota 251 (p. 269).

¹¹⁸ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 150, p. 183.

¹¹⁹ *Ibidem*, doc. 152, p. 185.

maniera adoptată de Ștefan cel Mare în relația cu Brașovul. Domnii munteni solicită știri oferind la rândul lor vești despre mișcările turcilor, dar tonul poate fi diferit de la o misivă la alta. Într-o scrisoare către Brașov, Basarab cel Tânăr solicita un însoțitor pentru solia ce o trimisese la regele Ungariei, informații despre „ce se va întâmpla acolo” și alungarea vrăjmașilor săi care primiseră adăpost în cetate. În schimb le transmitea știrile primite de la „împăratul de la Poartă”. Potrivit acestora otomanii cuceriseră „toată țara aceea și trei cetăți: cetatea Crui și Drevos și Leș cu cetatea Jabiiac”¹²⁰. Aceleași informații erau repetate într-un alt document în care tonul este și mai tăios. Veștile despre cuceririle otomane erau inserate la mijlocul unui text ce începea cu o amenințare la adresa rivalilor găzduiți în Ardeal („dacă aș ști domnia mea când au să vie ei până la Cluj i-aș lovi și i-aș risipi”) și se încheia cu solicitarea explicită a unor știri despre adversarii săi: „La rândul dumitale dă-mi și tu știre despre cele ce știi din partea aceea, despre orice vei afla, ca să știe și domnia mea. Altfel nu este (...) Și iarăși pentru acei vrăjmași, să-mi afli domnia ta: cu al cui sfat umblă și ce așteaptă și ale cui vorbe îi ocrotesc, de umblă pe acolo; și nu cumva au niscaiva vorbe de la boierii noștri sau cum le stă lucrul? Acestea, vă rog, prietenii mei, să mi le aflați”¹²¹. Chestionarul este suficient de detaliat pentru a presupune că Basarab cel Tânăr lua în calcul mai multe posibilități referitoare la adversarii săi și la susținerea de care se bucurau. Totodată, puzderia de întrebări lasă să se înțeleagă că domnul nu ar fi acceptat un răspuns simplu sau ambiguu. Ar fi de știut de ce mesajul repetă informațiile despre cuceririle otomane în Albania, singurul element suplimentar fiind cel legat de asediul cetății Scutari și de construirea de către sultan a două cetăți lângă cetatea venețiană asediată. Ar fi ca și când lipsa de reacție anterioară din partea Brașovului a provocat repetarea unor știri deja cunoscute. Sau, poate, a fost doar o formă de a adevăra ceea ce se spusese deja în mesajul anterior cu atât mai mult cu cât, potrivit expeditorului, vestea venise direct „de la împăratul”.

Un document similar a emis, câțiva ani mai târziu domnul Țării Românești, Radu cel Mare. Acesta se arăta îngrijorat de concentrările de oști ale voievodului Transilvaniei și încerca să afle care era ținta atacului. Pentru a-i îndupleca pe brașoveni să-i spună despre ce era vorba, Radu amintea de jurămintele, învoielile și prietenia din trecut pentru ca apoi să

¹²⁰ *Ibidem*, doc. 112, p. 140.

¹²¹ *Ibidem*, doc. 113, p. 141-142.

propună un târg avantajos: „și ce veți afla domnia voastră din părțile acelea și de la domnul meu craiul, să ne dați de știre și să ne țineți cu lucruri *curate și alese* (subl. m.). Tot așa și noi, tot ce vom afla din părțile turcești, vom da de știre prieteniei voastre, știri *curate și alese* (subl. m.), cum a fost și până acum între noi”¹²².

Tonul epistolei pare să se apropie foarte mult de cel al schimburilor de scrisori între Ștefan cel Mare și cetatea transilvană. Însă, în comparație cu știrile care au circulat între Moldova și Brașov, actul lui Radu cel Mare prezintă deosebiri și asemănări. Textul muntean este dominat de o notă de îngrijorare, de negăsit în corespondența lui Ștefan cel Mare și constituie un apel la bunăvoința brașovenilor, în timp ce domnul moldovean este preocupat, mai degrabă, să întrețină această bunăvoință. Ca și epistolele lui Ștefan, documentul lui Radu cel Mare sugerează o anumită împărțire, măcar de moment, a sferelor de competență în materie de informație. Domnul Valahiei, chiar dacă nu face aluzie la nici un fel de iscoade trimise la sud de Dunăre, se angaja să le dea de veste despre ceea ce se întâmpla în Imperiul Otoman, în timp ce brașovenii erau rugați să îl țină la curent cu cele ce se petreceau în Transilvania și Ungaria. Ar fi riscant să generalizăm însă situația ilustrată de document la o perioadă mai mare de timp. Analiza documentelor moldovene arată că raportul „emițător/receptor” în cazul știrilor despre turci a variat de-a lungul domniei lui Ștefan cel Mare. Cel aflat în pericol este cel care, de regulă, solicită vecinului știri despre mișcările adversarilor. Foarte probabil situația este identică și pentru corespondența munteano-brașoveană.

În sfârșit, merită menționată sintagma „știri curate și alese” care poate fi înțeleasă în mai multe feluri. Veștile sigure sau, potrivit documentului, „știrile curate și alese” erau schimbate de obicei între prieteni. Între astfel de parteneri orice înșelăciune era scoasă din calcul. Invocând „știrile curate și alese” Radu cel Mare făcea un apel deschis la un parteneriat, la o prietenie necondiționată. Propunerea sugerează totodată că informațiile schimbate anterior au putut conține și lucruri care, mai apoi, nu s-au verificat. Or, de acuratețea informației, depindea în mare măsură decizia politică. „Știrile curate și alese” nu trebuie neapărat echivalate cu veștile bune. Acestea puteau fi interpretate în fel și chip, iar într-un caz un domn muntean dă chiar dovadă de sarcasm: „Și nu de mult

---

¹²² *Ibidem*, doc. 187 p. 225.

mi-ați trimis veste bună” le scria, către sfârșitul domniei, același Radu cel Mare brașovenilor „cum că înălțimea sa domnul meu craiul v-a dat Branul. Ne-a părut bine de asta; dar ar fi fost mai bine să-l fi avut voievodul Ardealului decât voi”¹²³. Cum textul continuă cu expunerea pe larg a fărâdelegilor comise de cei de la Bran împotriva negustorilor munteni, Radu cel Mare le transmite corespondenților săi ideea că vestea a fost bună doar pentru ei. Pentru Țara Românească fusese o știre prevestitoare de necazuri pentru că „frăția și prietenia pe viață” fuseseră trădate de brașoveni. În final domnul îi anunța că va închide, la rândul său, „toate drumurile pe unde umblați, drumul Dâmboviței și drumul Prahovei și drumul Teleajenului”.

Tot lui Radu cel Mare îi aparține un alt text care comprimă deopotrivă o sumedenie de probleme din relațiile cu Brașovul, dar și metodele obișnuite de a detensiona situația. La începutul mesajului domnul explica de ce a închis drumurile în țara sa. Nu a fost nicidecum un act de ostilitate („nu le-am închis ca să fac răzmiriță”), ci o măsură de prevedere luată împotriva dușmanului său Mihnea „căci nu e multă vreme de când a venit el și umblă pe acolo printre voi”¹²⁴. Deși negustorii din ambele părți aveau de suferit, cât timp acest pretendent la tron ar fi fost slobod Radu nu intenționa să deblocheze drumurile căci „cu drumurile deschise noi nu ne putem păzi.” Anticipând un posibil contra-argument al partenerilor de dialog, domnul muntean îi invita să trimită un sol la rege pentru a provoca alungarea candidatului la tron. Era nevoie ca personajul să nu stea nici în ținuturile de margine, nici în altă parte a Transilvaniei. Doar după ce ar fi ajuns la Timișoara sau la Buda și după ce brașovenii confirmau această îndepărtare, drumurile de negoț ar fi fost din nou deschise. Finalul era destinat să îndulcească tonul general al scrisorii. Domnul dădea vești despre turci care se aflau la Silistra „și în toate părțile”, dar nu avea intenții ostile, ci se pregăteau să intre în Moldova pentru a da ajutor lui Ștefan cel Mare împotriva polonilor. Apoi finalul scrisorii supralicita; cât timp ar fi trăit, dădea asigurări Radu, turcii nu ar fi traversat Țara Românească între Severin și Brăila pentru a vătăma Transilvania. Era o manieră de a conchide că păstrarea bunelor relații depindea doar de brașoveni și că chiar și un gest aparent inamic fusese provocat de opțiunile lor în favoarea unui pretendent la tron. Regăsim în acest act, cum deja am amintit, o multitudine dintre temele recurente ale

¹²³ *Ibidem*, doc. 188, p. 226.

¹²⁴ *Ibidem*, doc. 180, p. 216.

corespondenței între domnii munteni și cetățile săsești. Tonul pare însă al unui suveran mult mai sigur pe mijloacele sale, mult mai aproape de statutul pe care Ștefan cel Mare l-a avut în raporturile cu Brașovul. Radu cel Mare ia o măsură impopulară și este hotărât să o mențină dacă nu i se va face pe plac; solicită intervenția brașovenilor la rege; le cere să-i trimită soli despre situația pretendentului, dar și despre solii în Ungaria. Este o recunoaștere a statutului Brașovului de centru al știrilor din regat („Domnia voastră veți fi știind că vă vin [mereu] oameni de acolo”), dar, în egală măsură, o apreciere împovărătoare. Brașovenii nu se pot sustrage condițiilor impuse tocmai pentru că sunt, în chip obișnuit, foarte bine informați. Partea finală balansează și mai mult raportul de forțe spre Țara Românească; dând vești despre turci și întărind statutul de mediator între Brașov și Imperiul Otoman, Radu cel Mare constrânge și mai mult prin limbaj pe corespondenții săi. Este un fel de a spune că, dacă Țara Românească își îndeplinea cu succes misiunea de a fi pavăză împotriva Semilunii, sașii erau obligați să facă același lucru pentru Țara Românească în raport cu Ungaria. Argumentele domnului Țării Românești au avut ecou întrucât Mihnea a trebuit să părăsească Transilvania căutând refugiu la turci¹²⁵.

O variantă a tipului de mesaj dar/contradar este scrisoarea lui Radu de la Afumați către Sibiu. În schimbul informației că otomanii se strângeau la vadul Giurgiului și că îi trimiseseră „vorbe dulci”¹²⁶, domnul nu solicita știri, ci bani pentru a-și putea plăti trupele. Radu vodă nu face apel la sibieni în numele solidarității de credință, ori a ideii că dispariția Țării Românești ar fi și spre paguba altora. Banii sunt solicitați pentru a nu rămâne părăsit de trupe, de unul singur, în fața turcilor. Amenințarea este la rândul ei neașteptată. Refuzul sibienilor ar fi provocat pâra la regele Ungariei „așa că nici domnia voastră nu veți avea cinste de la craiul”¹²⁷.

¹²⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 41.

¹²⁶ Un alt document în care Radu de la Afumați își manifesta neîncrederea față de cuvintele turcilor a fost publicat de Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 286, p. 285: „Așa au zis turcii. Iar întru aceasta noi nu credem lor fiindcă turcii sunt vicleni și necredincioși și nu-i credem pe ei.”

¹²⁷ S. Dragomir, *Documente nouă*, doc. 31, p. 41. Într-o altă situație Radu de la Afumați cerea ajutor brașovenilor întrucât aceștia îi promisese sprijinul (Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 287, p. 286). Radu vodă nu uzează în acest caz de nici o amenințare.

Uneori scrisorile conțin reproșuri la atitudinea sașilor în schimbul cărora sunt oferite știri îndoielnice. Este imposibil de știut dacă era vorba de o manipulare a informației primite de către domnii munteni sau pur și simplu asta reușiseră să afle de la oamenii lor. Cazul este ilustrat de Basarab cel Tânăr care cerea Kronstadt-ului alungarea vrăjmașului său întrucât „are să vă fie și vouă vrăjmaș”. Apoi, pentru a-și dovedi bunele intenții, domnul adăuga câteva vești despre înfruntările ungaro-otomane din acel an: „Și să mai știți că turcii au bătut pe unguri la Smederevo, căci au ieșit ungurii din Dunăre și și-au scos corăbiile și podul pe uscat și astfel i-au lovit Turcii și puțini dintre dânșii au scăpat cu fuga. Și iarăși o altă oaste ungurească ce se afla în Bosnia și pe aceasta au bătut-o turcii. Și Dumnezeu să vă bucure”¹²⁸. Ioan Bogdan a arătat că știrile cuprinse în epistolă sunt mult exagerate fie din cauza faptului că domnul a transmis informații referitoare la primele confruntări, fie pentru a le sugera destinatarilor că, în cazul unor succese otomane, vor avea nevoie din nou de bunăvoința lui. Formula de încheiere, una obișnuită de altfel, pare în context o probă de umor negru. Cum putea oare Dumnezeu să-i bucure pe brașoveni, dacă suveranul lor, regele, fusese înfrânt?

În alte situații domnii munteni par să nu ia act de atitudinea ostilă a sașilor, preferând să arate în continuare bunăvoință și să le solicite știri. Astfel după ce Mihnea cel Rău enumera un șir de fapte și de gesturi ce oglindeau buna sa credință, respectiv atitudinea ostilă a brașovenilor, îi ruga să-i trimită „veste cinstită și adevărată” despre mișcările trupelor ungurești: „ce voiesc să facă și ce gândesc?” Totodată dorea să știe unde se află voievodul Transilvaniei pentru a trimite un sol acestuia¹²⁹.

O variantă a acestui tip de discurs este cel în care se formulează doar reproșuri și solicitări fără a se oferi nimic în schimb. Un bun exemplu îl constituie un act al lui Radu cel Frumos emis anterior datei de 31 mai 1472. Scrisoarea începea cu o dojană răspicat formulată. Domnul solicitase brașovenilor anumite informații pe care aceștia nu i le transmiseseră. După exprimarea nemulțumirii, domnul le reamintea subiectele care îl interesau. În primul rând dorea să știe care era situația regelui Ungariei, în ce loc se afla și dacă încheiase pace cu regele Cazimir al Poloniei. Apoi ar fi vrut să afle dacă voievodul Transilvaniei se afla alături de regele Matia. Urmau informații solicitate despre Ștefan cel Mare „dușmanul nostru” și despre Laiotă Basarab. Mai precis domnul

¹²⁸ I. Bogdan, *Brașov*, doc. 132, p. 163.

¹²⁹ Gr. Tocilescu, *534 documente*, doc. 222, p. 212.

muntean dorea să fie înștiințat dacă adversarii săi se pregăteau să atace Țara Românească. În sfârșit, scrisoarea solicita informații despre scaunele secuiești Odorhei și Ciuc¹³⁰, dar și despre celelalte scaune (*item eciam de aliis sedibus*). În această privință Radu cel Frumos cerea să i se confirme dacă secuii plătiseră lui Ștefan dijma datorată regelui și dacă domnul Moldovei dorea să-i folosească pe secui în interes propriu. Documentul exprima solicitarea ca veștile să-i fie transmise cât mai iute prin slujitorul său Ioan și ca, pe viitor, brașovenii să-l anunțe de ceea ce se punea la cale împotriva Țării Românești. Epistola condiționa păstrarea bunei vecinătăți de primirea veștilor și se încheia cu o amenințare explicită, dar destul de vagă: „altfel să nu faceți dacă din partea noastră așteptați tot binele”.

Este greu de știut dacă brașovenii s-au lăsat intimidați de finalul scrisorii. Oricum, documentul lasă să se înțeleagă că în disputa moldo-munteană cetatea transilvană își manifestase preferința pentru Ștefan cel Mare. Radu cel Frumos încearcă parcă să se lămurească dacă brașovenii îi sunt cu adevărat ostili prin cererea unor informații precise. Cererea, răspicat formulată, nu lăsa loc unor atitudini ambigue sau duplicitare. Brașovenii puteau fie să ignore mesajul primit, fie să răspundă la întrebările puse. Răspunsurile incomplete sau incorecte erau riscante. Conținutul actului arată că domnul muntean aflase de derularea unor evenimente și ar fi confruntat ceea ce știa cu ceea ce ar fi primit de la brașoveni. Fără a ști cum au răspuns brașovenii se poate constata că, în 1472, canalul de comunicare Brașov-Valahia nu funcționa corespunzător, iar domnul nu pare în măsură să-și impună voința. Brașovenii sunt amenințați că nu vor mai primi „tot binele”, nu că li se va provoca „tot răul”.

În concluzie, în privința schimbului de știri relația Țării Românești cu Brașovul și Sibiul a cunoscut destule fluctuații care s-au pliat îndeobște pe evoluția raporturilor politice dintre cele două părți. Ungaria și Imperiul Otoman au fost doi factori de putere care și-au pus amprenta asupra evoluției relațiilor dintre domni valahi și negustorii sași, fiecare parte încercând să se folosească de contextul politic regional pentru a-și atinge obiectivele. Concluzia nu este cătuși de puțin revoluționară. Ar fi fost și greu în condițiile în care schimbul de epistole s-a păstrat doar parțial, iar textele trec sub tăcere o bună parte dintre aspectele pe care am fi vrut să le cunoaștem. Analiza mai atentă a corespondenței muntene poate contribui

---

¹³⁰ UKB, VI, doc. 3914, p. 525; Hurmuzaki, XV/1, doc. 137, p. 78-79.

însă la o înțelegere mai nuanțată a relației cu Brașovul, dar și cu alți factori de putere.

Tonul epistolelor ilustrează o varietate de situații. Domnii munteni imploră, amenință, sunt binevoitori sau ostili în funcție de situația de moment și de miza pusă în joc. Indiferent însă de tonul folosit pentru Basarabi, ca și pentru Ștefan cel Mare, sașii sunt parteneri indispensabili nu numai pentru negoțul cu mărfuri, dar și pentru schimbul de vești. Scrisorile muntene, aidoma celor moldovene, pun în lumină un adevăr banal. Orașele negustorești, indiferent de anvergura lor comercială, fac schimb nu numai de mărfuri și monedă, dar și de știri. Dacă rolul Veneției și al Ragusei în circulația informației a fost de multă vreme subliniat, lipsește din păcate un studiu de detaliu referitor la rolul Brașovului și al Sibiului în privința circulației informației spre și dinspre Transilvania¹³¹. Fără să aibă pretenția de a suplini o astfel de absență rândurile de față au dorit să sublinieze un truism; în lipsa veștilor ar fi de neimaginat deciziile și acțiunile cărmuitorilor din trecut. O foarte sugestivă mărturie în acest sens o constituie relatarea venețianului Giovanni Tiepolo din 1647 referitoare la acțiunile lui Matei Basarab în contextul pregătirilor pentru o alianță anti-otomană: „aștepta cu nemăsurată dorință mișcările regelui [polon] (...) și trimitea neconținut emisari în sus și în jos și avea tainice legături în Constantinopol și transmitea cu iuțeală toate știrile, plătind și dând din abundență. Nu fără bănuială și suspiciune din partea Porții, cu care nu mai puțin umbla circumspect și cu prudență...”¹³². Fragmentul ne înfățișează un monarh pentru care puterea înseamnă informație. Pentru a o obține erau necesari nu numai bani, ci și, deopotrivă, abilitate în a o procura și utiliza precum și flexibilitate în lupta politică. Domnii munteni și moldoveni din veacurile al XV-lea și al XVI-lea nu au fost cu nimic mai prejos.

---

¹³¹ Chiar și orașele care nu au fost centre comerciale de mare anvergură au dezvoltat o rețea de strângere a informației. Kenneth A. Fowler, *News from the front: letters and despatches of the 14th century*, în Philippe Contamine, Charles Giry-Deloison, Maurice Keen (eds.), *Guerre et société en France, en Angleterre et en Bourgogne, XIVe-XVe siècle*, Presses Univ. Lille, Lille, 1991, p. 63-92 a analizat modul în care orașele din regatul Franței au comunicat între ele pentru a-și anunța mișcările trupelor inamice și a lua măsuri comune de apărare.

¹³² *Apud* Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae. Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, vol. II, Editura Albatros, București, 1989, p. 192.

**NEWS, POLITICS AND WAR: WALLACHIAN CORRESPONDENCE
WITH KRONSTADT AND HERMANNSTADT (15th-16th c.)**

Abstract

The letters exchanged between the Wallachian rulers and the Saxon cities of Southern Transylvania are a well-known category of documents in Romanian historiography. From the beginning of the 20th centuries these texts have been seen as a main source for the diplomatic, military and economic relations between Wallachia and the kingdom of Hungary. This approach is an obvious one but it seems to overshadow the highly rhetoric tone of the letters.

A keen analysis of these sources shows that every piece of information appears to be used according to a well settled strategy aiming to determine a specific reaction. From this point of view the news appears as a diplomatic tool used by the Wallachian princes in their troubled relations with the Saxon cities of Transylvania. Sometimes the information about the Ottomans were exchanged with political news about the king of Hungary; some other times they were used to gain trust and favour, while in other circumstances they were employed as a weapon by which the Saxons were compelled to react according to Wallachian purposes.

Keywords: news, correspondence, Wallachia, Transylvania, Ottoman Empire

ISTORIE SOCIALĂ ȘI PRACTICI JURIDICE

EPIGRAFIE, GENEALOGIE, ISTORIE.

Noi contribuții

ȘTEFAN S. GOROVEI*
stefangorovei@yahoo.fr

1. Inscripția funerară de la Bodești**.

În culegerea sa de inscripții și însemnări tipărită acum aproape 130 de ani, Episcopul Melchisedec a reprodus inscripția unei lespezi funerare din biserica satului Bodești (județul Neamț), cu următoarea cuprindere¹:

Съи камень сътвори и украси
пань Годдеръ и братъ его Зосимъ,
отца своемъ пан Пѣтр Раковиц вел
логофет и кнѣгинѣ его Илѣна и
прѣстависѣ в мѣца сепри. кѣ, въ дни
Василіе воевода, въ лѣт 3710.

---

* prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru I. Cuza”, Iași.

** Acest text reunește trei comunicări (I, IV și VI din ciclul *Epigrafie, genealogie, istorie*), citite în ședințe ale Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române la **15 iunie 2004** (cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, VI, 2004, 1–6, p. 13), **16 septembrie 2008** (cf. *ibidem*, X, 2008, 7–9, p. 12 și 13 – rezumatul) și, respectiv, **17 ianuarie 2012** (cf. *ibidem*, XIV, 2012, 1–3, p. 10 și 11 – rezumatul). Pregătindu-le pentru publicare, le-am păstrat întru totul individualitatea și construcția inițială, efectuând doar minime actualizări (așezate între paranteze drepte) și „acomodări” la situația prezentă. Toate volumele citate din colecțiile **DIR** (*Documente privind istoria României*) și **DRH** (*Documenta Romaniae Historica*) fac parte din seria **A. Moldova**.

¹ Episcopul Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de monastiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 295.

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 145-183

În traducere:

Această piatră a făcut-o și a înfrumusețat-o pan Toader și fratele său Zosim, tatălui său pan Pătru Racoviță mare logofăt și cneaghina lui Ileana și s-a săvârșit în luna septembrie 25, în zilele lui Vasilie voievod, în anul 7159.

Informațiile din această inscripție au fost preluate de cei care s-au ocupat de familia Racoviță și de înaintașii ei numiți Cehan. „Pe la 1590–1630 – avea să scrie *Generalul M. Racoviță-Cehan*² – [...] Petre [Cehan], căsătorit cu Ileana, ajunge vornic și mare logofăt, lăsând șase fii și o fiică, anume: Toader, Zosin, Andrei, Constantin, Apostol, Zlata și Racoviță”, cel din urmă fiind viitorul mare logofăt din 1653–1654 și 1658–1664, ascendentul Racovițeștilor, mort la 15 decembrie 1664 și îngropat în biserica Mănăstirii Dobrovăț³.

Însă această identificare a fost acceptată fără să se observe un șir întreg de inadvertențe. Astfel, pe de o parte, Petre Cehan nu a fost nici mare vornic, nici mare logofăt⁴, iar pe de altă parte, nici Cehăneștii, nici succesorii lor, Racovițeștii, nu au avut niciodată nimic de-a face cu satul nemțean Bodești. Tatăl lui Racoviță Cehan nu s-a numit **Petre Racoviță**, ci **Petre Cehan**: cu acest nume și cu titlul de pârcălab e atestat la 10 aprilie 1628, împreună cu frații săi Ionașco Cehan mare pitar, Bălan Cehan și Mărica, toți fiind fiii lui Cehan bătrânul⁵; fără să poarte vreun

² General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istoric*, București, 1942, p. 9. V. și idem, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, București, 1942, p. 97 (frații lui Racoviță Cehan: Apostol, Constantin, Andrei, Toader, Zosin și Zlata).

³ Inscripția lespezii funerare (azi la Dobrovăț), care dă această dată, la N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, adunate, adnotate și publicate de ~, II, București, 1908, p. 207–208, nr. 591. Pentru acest boier – Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVI*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 430.

⁴ Cf. idem, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV–XVII)*, în **AIIAI**, VIII, 1971, p. 402 (marii logofeți), 404–405 (marii vornici).

⁵ **DRH**, XIX (1626–1628), vol. întocmit de Haralambie Chircă, Editura Academiei, București, 1969, p. 463, nr. 338. Între rudele lor, urmașii lui Stan Horja și ai lui Tetul, se află și Nastasia **Cărăimăneasa** cu sora ei Drăguța, fiicele Antimiei; evident,

titlu, primește poruncă domnească pentru alegerea unor hotare la 10 august 1628⁶, pentru ca la 28 noiembrie 1630 să se constate că era deja mort, fiul său Racoviță fiindu-i moștenitor legiuit⁷. Cunoscând aceste amănunte, trebuie să acceptăm că ar fi cam nefirească așezarea pietrei funerare la 1650 pentru cineva trecut la cele veșnice între 1628 și 1630. În sfârșit, nici un document nu indică, între frații logofătului Racoviță Cehan, vreun Toader sau vreun Zosim.

Toate acestea arată că – deși a făcut autoritate vreme de peste un secol, iar informațiile respective au fost integrate istoriei (atât celei a satului Bodești⁸, cât și celei a familiei Cehan-Racoviță) – ***lectura dată de Episcopul Melchisedec este eronată***. Identificarea și îndreptarea acestei erori și fundamentarea documentară a acestei corecțiuni constituie scopul principal al prezentei comunicări.

*

Fiecare dintre argumentele negative aduse până aici ar fi, desigur, ușor de respins la prima vedere. O eroare la titlu sau o eroare la nume se mai pot întâlni. Îngroparea în biserica unui sat străin de stăpânirile familiale ar putea fi și ea explicată prin moartea accidentală, în zonă, a personajului, după cum nici așezarea pietrei funerare după trecerea unui răstimp mai lung n-ar fi ceva cu totul nefiresc. Însă nu sunt numai aceste *argumente negative*, care determină înlăturarea vechii lecturi, ci și o serie

---

nu este Nastasia, soția agăi Caraiman, fiica lui Ion Prăjescu vameșul și fosta soție a lui Cârstea Buhuș, ci omonima.

⁶ *Ibidem*, p. 535, nr. 389.

⁷ CDM, II, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1959, p. 136, nr. 609. [DRH, XX (1629–1631), vol. întocmit de I. Caproșu, C. Burac, Editura Academiei, București, 2011, p. 403, nr. 389]

⁸ Constantin D. Gheorghiu, *Dicționar geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, București, 1895, nu spune nimic despre această piatră sub vocea *Bodești* (v. p. 69), dar în descrierea județului arată (p. 266, *Locuri istorice*) că la *Bodeștii-Precistei* se află „o biserică zidită de familia Racoviță la 1650”! Firește, situația este absolut identică în *Marele Dicționar Geografic*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari, General C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, I, București, 1898, p. 491 (satul Bodeștii-Precistei) și IV, București, 1901, p. 467 (județul Neamț, *Locuri istorice*: în acel sat se află „o biserică zidită de familia Racoviță la 1650”). Informația a trecut și la O.G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 74: „Biserica de la Petru Racoviță mare logofăt, pe la 1650”.

de *argumente pozitive*, care sprijină noua lectură, propusă în cele ce urmează.

Primul semnal de alarmă îl dau numele celor doi fii care pun piatra: Toader și Zosim. Dacă aceste nume sunt necunoscute între urmașii bătrânului Cehan – includerea lor în monografia familiei Racoviță întemeindu-se tocmai pe lectura pietrei de la Bodești – în schimb, pentru oricine este oarecum familiarizat cu prosopografia veacului al XVII-lea, ele conduc spre o altă mare familie a Moldovei medievale.

Zosim este un nume care se întâlnește, în această epocă, **numai la familia Bașotă**: purtătorul său este un personaj pitoresc, menționat de Ion Neculce într-un frumos pasaj din descrierea celei de-a doua domnii a lui Dumitrașco vodă Cantacuzino (ianuarie 1684 – iunie 1685). Întrucât hatmanul Alexandru Buhuș nu acceptase să revină în țară, noul domn a încredințat hătmănia cuiva care era socotit nepotrivit pentru o asemenea dregătorie. Iată cuvintele lui Neculce: „Iar Dumitrașco-vodă [...] au căutat în pizmă ș-au ales un boiaru caré era mai sărac și mai prost, anumé Zosen Bașotă. Măcar că era de niiam vechiu, dar nu era harnic de acéia boerie la celi vremi, nici iel n-ave acéia nedejdé, nice în gând nu gândie. Așea fără vesté din târgu l-au luat și l-au dus la curte de l-au înbrăcat cu căftan, de l-au pus hatman”⁹. Pentru acest personaj, Dimitrie Cantemir are cuvinte și mai batjocoritoare, menite să-l pună în lumină mai bună pe propriul său părinte: „sarcina de hatman i-a dat-o [Dumitrașco vodă Cantacuzino] unui oarecare ins mișel și leneș, pe nume Zosim”, un om „care de când se născuse nu fusese niciodată la oaste și nici habar nu avea ce este o luptă”, „Zosim, om nevolnic și de nimic”¹⁰.

Zosim Bașotă era fiul lui **Pătrașco** Bașotă – primul mare logofăt al lui Vasile vodă Lupu, din aprilie 1634 până în aprilie 1636 – și avea un frate numit **Toader** Bașotă. Identificarea prosopografică este perfectă: pe piatra de la Bodești avem un Toader și un Zosim ca fii ai unui „Pătru”

⁹ Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 290 (v. și variantele din aparatul critic).

¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae principis* [= *Opere complete*, VI, 1], cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea, studiu introductiv de Andrei Pippidi, ediție critică, traducere și anexe de Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu, note și comentarii de Andrei Pippidi, indici de Ilieș Câmpeanu, Editura Academiei, București, 1996, p. 105 și 215, în lunga cuvântare pe care Constantin vodă ar fi rostit-o în ceasul morții.

care a fost mare logofăt, în timp ce documentele ne vorbesc despre Toader Bașotă și Zosim Bașotă, fiii lui Pătrașco Bașotă, fost mare logofăt.

Numele „Pătru” provine din lectura **ПАН ПЪТР РАКОВИЦ ВЕЛ ЛОГОФЕТ**; însă aceasta poate fi o lectură eronată, pentru **ПАН ПЪТРАШКО БАШОТЪ ВЕЛ ЛОГОФЕТ**, cu unele litere în ligaturi. Asupra acestui detaliu nu se poate decide decât fie prin cercetarea pietrei la fața locului (și, după câte sunt informat, ea există încă în biserica satului Bodești), fie având în față o bună fotografie a ei.

Dacă despre un „Pătru Racoviță” s-ar fi putut spune că a fost, eventual, îngropat *întâmplător* la Bodești, din cauza morții sale prin vecinătăți, în schimb Pătrașco Bașotă aparține unei familii care stăpânea chiar acolo, la Bodești. Mica istorie a acestor legături dintre oameni și locuri îngăduie și corectarea unor afirmații mai vechi, ale lui Gh. Ghibănescu, tot de natură genealogică.

„Bașoteștii în Bodești – scria Ghibănescu în 1929 – stau în strânsă legătură cu neamul lui *Ciolpan*”¹¹. Nu știu dacă legătura dintre aceste două neamuri a fost în adevăr așa cum a bănuțit-o neobositul scormonitor de documente vechi, adică dacă o Ciolpăneasă a devenit soția unui Bașotă, aducându-i ca zestre o jumătate din Bodești pe Cracău și dăruindu-i doi fii, Toader și Anton Bașotă¹². Știrile documentare încep la 1580, când se arată că Gheorghită, fiul lui Ciolpan, a zălogit lui *Başotă* fost *pivnicer* satul Bodești pe Cracău, vânzându-i-l apoi pentru 700 de zloți¹³. Pare a fi vorba de satul întreg, însă din actele ulterioare se vede că Ciolpăneștii nu dispuneau decât de o jumătate de sat, pentru care s-a pornit o „pricină” tipică: Drăgan Ciolpan, fratele lui Gheorghită, a contestat temeinicia vânzării și a cerut să i se acorde dreptul de a răscumpăra satul, întorcând lui Bașotă banii pe care îi dăduse fratelui său; dar, la termen, Drăgan Ciolpan nu a adus banii, așa încât Bașotă „s-a îndreptat și și-a pus ferie” înaintea domnului¹⁴. Schimbându-se domnul, Drăgan Ciolpan s-a adresat lui Petru vodă Șchiopul cu aceeași doleanță, obținând din nou (9 octombrie 1585) dreptul de a răscumpăra Bodeștii, „pentru că i se cuvine, fiindcă-i este lui moștenire, mai curând decât lui

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIII (Bașoteștii și Pomârla), Iași, 1929, p. 5 (sublinierea autorului).

¹² *Ibidem*, p. 6–9.

¹³ *DIR*, XVI/3, Editura Academiei, București, 1951, p. 130, nr. 163.

¹⁴ *Ibidem*, p. 187, nr. 240.

Bașotă”¹⁵. Și din nou Drăgan Ciolpan nu s-a prezentat cu banii la termenul sorocit. De data aceasta, hotărârea domnească a căzut definitiv, în mai puțin de două săptămâni: la 22 octombrie 1585, Petru vodă a întărit Bodeștii lui Toader Bașotă pivnicer, cu o clauză pe care nu o putem descifra: „Iar Toader Bașotă să ție doi copii ai lui Gherghiță”¹⁶. Personajul cu acest nume nu este altul decât Gheorghii Ciolpan, fratele lui Drăgan, astfel încât s-ar crede că el murise între timp și că orfanii săi au fost dați spre îngrijire lui Bașotă. Însă la 29 iunie 1586, acest Gheorghii diac – fiul lui Ciolpan și nepotul lui Șandru pârcălabul – este arătat ca vânzând lui Toader Bașotă fost pivnicer, pentru 1000 de zloți tătărești, câte o jumătate din satele Dăncești și Bodești de pe Cracău, „din privilegiul de cumpăratură ce a avut bunicul lui, Șandru pârcălab, de la Ștefan voievod cel Bătrân”¹⁷. Pentru aceste cumpărături, Toader Bașotă a primit și o confirmare în formă solemnă, pe pergament, la 28 ianuarie 1590¹⁸. Hrisovul cu această dată a fost, însă, întărit cu pecete abia în 1597, când Ieremia vodă Movilă a emis un act similar, cu mențiunea că acela din 1590 rămăsese „nepecetluit, pentru că s-a întâmplat să iasă atunci din țară Petru voievod și n-a apucat să-l pecetluiască”¹⁹; ca urmare, ambele pergamente sunt unite și azi prin pecetea lui Ieremia Movilă.

După moartea lui Toader Bașotă, însă, pricina se redeschide: „bătrânul Drăgan cu feciorii săi și nepotul său de frate Pătrașco Ciolpan diacul, fiul lui Gheorghii Ciolpan și al Agahiei îi Ciolpăneasă, pleacă din nou cu pâra la divan contra celor trei feciori ai lui Toader Bașotă: *Miron Bașotă, Gheorghe Bașotă și Iurașco Bașotă*”²⁰. La 18 martie 1603, însă, Ieremia vodă Movilă a judecat această pâra și a găsit-o neîntemeiată și nelegală, întrucât ocinile reclamate de Ciolpănești fuseseră vândute de ei toți, cu prețul cerut, și „de 17 ani sunt uricite”, fără să se mai fi

¹⁵ *Ibidem*, p. 293, nr. 356.

¹⁶ *Ibidem*, p. 294, nr. 358.

¹⁷ *Ibidem*, p. 328–329, nr. 398. La 1839, satul Dăncești, devenit siliște, era inclus în Bodești: *Tezaurul toponimic al României. Moldova, I. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772–1988*, Partea I. A. Unități simple (Localități și moșii), coordonator Dragoș Moldovanu, Editura Academiei, București, 1991, p. 105 (Bodeștii Precistei) și 340 (Dăncești).

¹⁸ *DIR*, cit., p. 450–451, nr. 545.

¹⁹ *Ibidem*, XVI/4, Editura Academiei, București, 1952, p. 168, nr. 225. Mențiunea e ciudată, întrucât actul lui Petru Șchiopul, din 1590, poartă data de 28 ianuarie, iar domnul a ieșit din țară abia în vara anului următor !

²⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 9.

înregistrat vreo pretenție „pe când a fost Bașotă viu”. Și sentința: „Iar acum nu se cuvine a le întoarce, nici n-am putut să le stric privilegiile, nici să rup tocmeala și cumpărătura lor”. Plătind Bașoteștii din nou ferăe, 24 de zloți, Ciolpăneștii pierd definitiv, iar documentul se încheie cu această frază la adresa lor: „Deci, de acum înainte, să nu mai aibă a pârî niciodată în veci, nici a dobândi, nici ei, nici altul nimeni din fiii sau din rudele lor, fiindcă nu s-au pârât la un divan, ci de câteva ori și la patru divane s-au pârât și mereu au rămas”²¹.

Acest frumos document numește pe Bașotești cu formula „slugile noastre, Miron și Gheorghe și Iurașco, fiii lui Toader Bașotă fost pivnicer”, ceea ce a îndreptățit pe Gh. Ghibănescu să pună între fiii pivnicerului pe un *Miron Bașotă*, dăruit de istoricul nostru cu dregătoria de aprod²². Cu aceeași dărnicie, el a mai adăugat casei lui Toader Bașotă pivnicerul și două fete: „dacă din actele de stăpânire iese că Toader Bașotă a avut numai trei feciori, pe Miron, pe Iurașcu și pe Gheorghe Bașotă, după pomelnicul Bisericanilor, unde Toader Bașotă e ctitor și donator, se mai adaugă aceste nume: *Nastasia* și *Eufrosina*”²³. Adăugând-o și pe Mărica cluceroaia, atestată la 1636 ca fiică a pivnicerului Toader Bașotă²⁴, Gh. Ghibănescu a „rotunjit” acestuia o casă de șase copii ! **În realitate, însă, nu au fost decât trei copii.** Chipul în care această cifră s-a dublat este deosebit de sugestiv pentru capcanele pe care le oferă izvoarele și pe care trebuie să le evite istoricul în general și genealogistul în special.

E drept că pomelnicul Bisericanilor dă numele menționate de Gh. Ghibănescu, înscrise pentru a fi pomenite la 11 octombrie, în ziua Sfântului Apostol Filip: „Toader Bașotă, Anghelina, Gheorghe, Nastasia,

²¹ **DIR**, XVII/1, Editura Academiei, București, 1952, p. 74, nr. 111.

²² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 9–10. V. și *infra*, notele 28 și 29.

²³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 10. Iar în arborele genealogic mai adaugă o fată: Dochia, măritată cu popa Vasile din Șerbești !

²⁴ **DRH**, XXIII (1635–1636), vol. întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, Editura Academiei, București, 1996, p. 490–491, nr. 427 (publicat anterior de Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, Iași, 1909, p. 139–142, nr. 109, sub anul **1637**). Documentul acesta menționează, ca fii ai pivnicerului Toader Bașotă și ai soției sale Anghelina, pe Gheorghe Bașotă fost vistiernic, pe Iurașco Bașotă fost hatman și pe sora lor, Mărica cluceroaia. Alăturat aceluia din 1603, în care apar „Miron, Gheorghe și Iurașco, fiii lui Toader Bașotă fost pivnicer”, se putea deduce ușor că Miron – cunoscut, de altminteri, cu dregătoria de clucer – era soțul Măricăi și ginerele lui Bașotă. Însă, în chip ciudat, Ghibănescu nu a tras această concluzie.

Iurașco, Ifrosina. Au făcut 5 chilii și [au dat] 10 boi și 10 vaci și o căruță cu 4 cai”²⁵. Dar, în această înșirare, nu avem *patru copii* alături de cei doi părinți ai lor ! În adevăr, în partea de început a pomelnicului Bisericanilor Bașoteștii sunt trecuți la rândul boierilor după cum urmează: „Gheorghe Bașotă, Nastasia și copiii lor” și „Iurașco Bașotă, Efrosina”²⁶. E clar că însemnarea de la 11 octombrie trebuie citită în lumina acesteia. Încurcătura făcută de Ghibănescu rămâne inexplicabilă, cu atât mai mult cu cât el a reprodus și inscripția de pe piatra funerară a Eufrosinei, soția hatmanului Iurașco Bașotă²⁷, despre care va fi vorba de îndată. Ar fi fost o extraordinară coincidență ca aceleași nume să fie purtate și de fiicele, și de nurorile lui Toader Bașotă...

Pe de altă parte, Gh. Ghibănescu a interpretat informația genealogică a documentului din 1603 – „Miron și Gheorghe și Iurașco, fiii lui Toader Bașotă fost pivnicer” – în sens literal, fără să observe că nici un alt document nu vorbește despre vreun Miron Bașotă; în schimb, mai multe documente vorbesc despre un Miron fiul lui Gligorie postelnicul²⁸, sau Miron aprodul²⁹ sau Miron clucerul³⁰, stăpânind la Bodești; el a acceptat, de altminteri, pe acest Miron ca ginere al lui Toader Bașotă, soț al fiicei acestuia, Mărica, și socru al lui Toma Cantacuzino³¹. Între Miron „Bașotă” și Miron clucerul trebuie să se pună definitiv semnul egalității: sunt una și aceeași persoană.

²⁵ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericani*, în **RSL**, XIV, 1967, p. 441.

²⁶ *Ibidem*, p. 438.

²⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 12, nota 2.

²⁸ **DIR**, XVII/4, Editura Academiei, București, 1956, p. 136, nr. 176 (1617 aprilie 8: Aftimia sau Efimia, fiica lui Miron clucer, nepoata lui Gligorie postelnic pentru stăpânirea la Verșești pe Cracău); **DIR**, XVII/3, București, 1954, p. 102, nr. 165 (1612 septembrie 30: Eftimia, fata lui Miron, nepoata lui Gligorie și a Sorei, pentru vie în Dealul Mândru; document foarte interesant, cu referințe genealogice greu de descifrat). V. și **DIR**, XVII/1, p. 161, nr. 230 (1604 iunie 17: Miron, fiul postelnicului, cumpără la Bodești și Dăncești; între martori se află și Bașotă aprod). Identitatea lui Grigorie *postelnicul* – membru episodic al sfatului domnesc în 1597–1600 – nu este încă stabilită: presupunerea că el era un Ciolpan nu se verifică.

²⁹ **DIR**, XVII/1, p. 223, nr. 308 (1605 aprilie 2: Miron aprodul cumpără părți în Bodești și Dăncești pe Cracău; la aceeași vreme exista și *Başotă aprodul* – v. nota precedentă – dovadă în plus a deosebirii dintre cele două personaje).

³⁰ **DIR**, XVII/2, Editura Academiei, București, 1953, p. 173, nr. 225 (1608/1609: cneaghina Mărica a răposatului Miron clucer, pentru Verșești pe Cracău); *ibidem*, XVII/4, p. 136, nr. 176 (cf. *supra*, nota 28).

³¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 10–13.

Astfel, casa lui Toader Bașotă pivnicerul rămâne numai cu trei copii: doi băieți (Gheorghe și Iurașco) și o fată (Mărica, soția lui Miron clucerul). Ramura aceasta se stinge de îndată, în linie bărbătească, dar continuă prin femei: pe de o parte, este – până în zilele noastre – bogata posteritate a lui Gheorghe Bașotă prin fiica sa Maria, căsătorită cu postelnicul Ionașco Prăjescu (m. 1638)³²; pe de altă parte, însă, linia Măricăi cluceroaia se stinge și ea repede, întrucât fiica ei, Eftimia, măritată cu Toma Cantacuzino, va avea cinci copii morți toți de mici. Cât privește pe cei doi fii, carierele lor sunt cunoscute³³; pot aduce doar câteva precizări relative la soția unuia dintre ei.

Eufrosina, soția hatmanului Iurașco Bașotă, a murit la 30 octombrie 1649 și a fost îngropată în biserica din satul numit azi Văleni; pe mormântul ei, piatra a fost pusă de sora ei, Dumitra, soția unui Pătrașco³⁴, în legătură cu care N. Iorga se întreba dacă nu ar putea fi soția logofătului Pătrașco Bașotă³⁵. Două decenii mai înainte, în septembrie 1628, această Dumitra îngropase, tot acolo, pe fiul ei numit Nicolae³⁶. Însă ceea ce se numește, în toată literatura de specialitate, „biserica din Văleni” (Roman), este, de fapt, cea ridicată în 1519 de postelnicul Cozma Șarpe „la curtea sa din Șchiai” – Șcheia, pe Valea Albă, în vechiul ținut al

---

³² I. C. Miculescu-Prăjescu, *Obârșia unei familii din Moldova*, în **RIR**, X, 1940, p. 198 (extras p. 26) și spița. Soția lui Gheorghe Bașotă, Nastasia (fără nume de familie la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVI*, cit., p. 345), era fiica sulgerului Lupu Balș și a Măgdălinei, fata Drăguței; această alianță matrimonială rezultă din coroborarea unui document din 1630 septembrie 29 – care vorbește despre Bașotă și „giupâneasa dumisale Nastasiia, fata Măgdălinei, nepoata Drăguței” („**Miron Costin**. Revistă de cercetări și mărturii istorice”, III, 1915, 4, p. 50) – cu altul, din 1668 mai 20, care arată că Măgdalina, fata Drăguței, fusese soția sulgerului Lupu Balș (**CDM**, III, București, 1968, p. 347, nr. 1619). [Documentul din 1630 a fost reeditat în **DRH**, XX, cit. *supra*, nota 7, p. 374–375, nr. 359; fără indicarea ediției anterioare].

³³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 344–345.

³⁴ Inscripția a fost publicată, incomplet și cu erori, de Episcopul Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de monastiri și biserici antice din Moldova*, cit. (*supra*, nota 1), p. 131, apoi de N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, adunate, adnotate și publicate de ~, I, București, 1905, p. 18, nr. 49.

³⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 19: „Să nu fie o piatră pusă de soția lui Pătrașco [Bașotă] soției lui Iurașco ?”. Dar aceasta nu poate fi nici măcar o ipoteză: nici una dintre soțiile lui Pătrașco Bașotă nu s-a numit *Dumitra* !

³⁶ Episcopul Melchisedec, *op. cit.*, p. 131–132 (incomplet și cu erori); N. Iorga, *op. cit.*, p. 19, nr. 50.

Neamțului³⁷ – așa încât prezența, acolo, a celor două morminte (despre care nu știu dacă mai există astăzi) trebuie explicată prin aplicarea, în vreun fel, a dreptului de ctitorire. Și, în adevăr, vedem funcționând această explicație, dacă unim, într-o mică cercetare genealogică, informațiile izvoarelor epigrafice (pietrele funerare) cu informațiile izvoarelor diplomatice. *Pătrașco* și soția sa *Dumitra*, din inscripțiile de la Văleni (Șchei), pot fi identificați în spița neamului Ciolpan³⁸: ***Pătrașco Ciolpan*** – căruia la 1616 i se întărește, între alte ocine, și o jumătate din satul Șchei³⁹ – ***era strănepotul în linie dreaptă, prin femei, al ctitorului, postelnicul Cozma Șarpe***⁴⁰. Soția sa, *Dumitra*, i-a supraviețuit și ea apare, la 1645, cu fiicele Teodosia și Eufrosina, vânzând la Alcidar pe Nistru, ocină moștenită de la soțul ei⁴¹. Numele *fiicei* Eufrosina îl evocă pe acela al *surorii* Eufrosina.

Coroborarea și interpretarea acestor informații conduc la concluzii sigure. După ce hatmanul Iurașco Bașotă a trecut la cele veșnice, în 1636⁴², jupâneasa lui, Eufrosina – aparținând unui neam pe care nu l-am identificat – s-a lăsat, probabil, în grija surorii sale *Dumitra*, soția lui *Pătrașco Ciolpan*, viețuind la Șchei; acolo a și murit, în 1649, și așa a ajuns să fie îngropată în ctitoria lui *Cozma Șarpe*, prin dreptul de care putea să uzeze sora ei, măritată cu strănepotul ctitorului. Este o concluzie care va trebui verificată, în măsura datelor disponibile, și în alte cazuri.

³⁷ Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, întocmit de ~, ediție îngrijită și prefață de I. Caproșu, Editura Academiei, București, 1990, p. 247.

³⁸ Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2002, p. 341.

³⁹ **DIR**, XVII/4, Editura Academiei, București, 1956, p. 65, nr. 90.

⁴⁰ Fiu al lui Drăgan Ciolpan și al Nastasiei, fiica lui Glăvan vistiernicul și al Mariei, fiica lui Cozma Șarpe (Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 339–341 și anexele 33 și 34 din p. 521–522). V., de pildă, și documentul din 1616 noiembrie 25, citat în nota precedentă: *Pătrașco Ciolpan* între strănepoții lui *Cozma Șarpe* mare postelnic.

⁴¹ L. T. Boga, *Documente basarabene*, XIV, Chișinău, 1931, p. 15–16, nr. VII („*Dumitra*, cneaghina lui *Pătrașco Ciolpan* și cu fiicele ei, *Eufrosina* și *Tudosia*”); v. și p. 17, nr. VIII (1650 iunie 9: „*Dumitra*, giupâneasa lui *Ciolpan* jicniceariul și [...] featele ei, *Frăsina* și *Tădosăea*”). La 1616, satul Alcidar fusese împărțit în patru părți, un sfert revenind lui *Pătrașco Ciolpan*, împreună cu jumătate din Șchei (Văleni) și altele (documentul citat *supra*, nota 39). [Documentul din 1645 iulie 29 nu a fost cuprins în **DRH**, XXVIII (1645–1646), vol. întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Editura Academiei, București, 2006].

⁴² După 5 iunie și înainte de 29 octombrie (**DRH**, XXIII, cit., p. 489–491, nr. 427 și p. 596, nr. 547).

Există un foarte interesant document, ieșit din cancelaria lui Vasile vodă Lupu la 20 decembrie 1642⁴³, cu o întreagă istorie a certurilor care s-au stârnit între Toma Cantacuzino și rudele soției sale Eftimia, după moartea acesteia. Jupâneasa murise pe la 1638⁴⁴, după o conviețuire de două decenii; rudele ei de pe Bașotești, „strănepoții lui Bașotă celui bătrân”, reclamau acum moștenirea ei, zicând că „sâmtu ei mai aproape semănție și să vine lor partea Eftimiei stolnicesei”. Între aceste rude colaterale – purtători de nume vechi, precum Udrea Gânscă, Marmure, Maje – sunt și „Toader și Zosim, făciorii lui Pătrașco logofătul”, *nimeni alții decât cei ale căror nume apar și pe lespedeza funerară din biserica de la Bodești*.

Când Toma Cantacuzino și-a ales ca soție o fată din neamul Bașoteștilor (Eftimia, fiica Măricăi, nepoata lui Toader Bașotă) „au fost aceea casă – *spune documentul* – la câțeva scădere agiunsă”; în adevăr, tatăl fetei, Miron clucerul, murise în primii ani ai veacului al XVII-lea⁴⁵, lăsând soția văduvă tânără și copila orfană. Intrând în această casă (familie), Toma „nevoit-au cu osteneala sa și au grijit, de-au făcut case și pivnițe de piatră, și mori, și hăleșteu și alte tocmiale multe au făcut, câte trebuiescu la casa boierească, după cum e obiceiul țării noastre, a Moldovei”. Documentul nu numește satul în care stolnicul Toma Cantacuzino „au făcut din pajiște curți cu pivnițe de piatră”, însă pârâtul însuși a însemnat pe act: „Ispisoc de pâră ce am avut de nepoții Bașoteștilor pentru Bodeștii”. De altminteri, pârâtul a fost și cel cu câștigul, întrucât judecata domnească a respins pretențiile reclamantilor – „nepoții Bașoteștilor” – cu un argument relativ la ordinea succesorală și care încă și astăzi este valabil în justiție. Eftimia avusese cu Toma Cantacuzino cinci copii, care i-au supraviețuit (toți sau măcar unii), și, prin urmare, acești copii au fost primii săi moștenitori. După moartea ei, prin 1637–1638, a murit (pe la 1638–1640) și bătrâna ei mamă, Mărica, îngrijită „cu cinste” de fostul ei ginere. „Și după moartea bătrânei au murit și cuconii”, probabil în intervalul 1640–1642. Această ordine a

⁴³ DRH, XXVI (1641–1642), vol. întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei, București, 2003, p. 512–513, nr. 634.

⁴⁴ DRH, XXIV (1637–1638), vol. întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei, 1998, p. 274–275, nr. 283: 1638 martie 18, la judecata pentru părți din Porcești apar numai Toma mare stolnic și văduva vistiernicului Gheorghe Bașotă.

⁴⁵ Între 1605 și 1608/1609 – cf. *supra*, notele 29 și 30.

deceselor a făcut ca averea adusă ca zestre de Eftimia (partea din Bodești) să treacă întâi la copiii ei, iar după moartea acestora – nemaifiind în viață bunica lor – unicul moștenitor legitim să rămână Toma Cantacuzino.

Mi se pare neîndoielnic faptul că toți acești urmași ai pivnicerului Toader Bașotă – nepoata Mărica, strănepoata Eftimii și cei cinci copii ai acesteia – au fost îngropați în biserica de la Bodești. Pietrele lor s-au distrus; azi, alături de cea care a fost citită și de la care a pornit cercetarea de față, se mai află doar una, despre care se spune că este ștearsă; ea aparține, desigur, uneia dintre cele șapte persoane menționate mai sus. Numele celor cinci copii morți în vârstă fragedă nu pare să se afle în documente; însă în pomelnicul Mănăstirii Bisericanii, unde Toma Cantacuzino este înscris de două ori, cu prima lui soție și alături de socrii Miron și Mărica, numele lor sunt urmate, de fiecare dată, de un grup identic: *Dumitrașco, Andronic, Gligorie și Maria*⁴⁶. Presupun că avem aici numele a patru dintre cei cinci copii, iar presupunerea aceasta se poate îndreptăți prin observația că primele două nume țin de datina onomastică a Cantacuzinilor: *Andronic* se numise chiar tatăl lui Toma Cantacuzino, iar un frate al aceluia fusese un *Dimitrie* (bunicul lui Dumitrașco vodă Cantacuzino). *Gligorie* preia numele tatălui lui Miron, iar *Maria* – pe acela al fiicei acestuia din urmă. O cercetare mai atentă a pomelnicului Bisericanilor ar putea aduce lămuriri mai bogate⁴⁷.

⁴⁶ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericanii*, cit. (*supra*, nota 25), p. 444 și 445.

⁴⁷ Astfel, observ că atât familia lui Toma, cât și aceea a lui Iordache Cantacuzino – amândoi cu primele lor soții și cu părinții acestora (Miron și Mărica Bașotă, respectiv Costea Bucioc și Candachia „Șoldan”) – sunt precedate de o *Izmaragda* (Elena Lința, *op. cit.*, p. 438, 444, 445, 447). Prezența acestui nume la pomenirea ambilor frați poate să conducă la concluzia că este vorba de o soră a lor sau chiar de mama lor, dacă *Irina* (Ralli) s-a putut călugări ca *Izmaragda*. Numele **Smaranda** (cu variantele Smaragda, Zmaranda, Zmaragda, Izmaragda) e absolut rar în onomastica moldovenească tradițională: indicele numelor de persoane pentru **DIR** nu înregistrează nici una dintre aceste forme până la 1625. Totuși, el era folosit. Astfel, o *Smăragda* apare la 1632, ca fiică a lui Mavric (sau Stavri ?) grecul; surorile ei se numeau Cuconița (= Cocona !), Tudosca și Măgdălina – **DRH**, XXI (1632–1633), vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei, București, 1971, p. 7, nr. 7 (numele altei surori e deteriorat în act: s-a mai putut citi grupul de litere „.....roița”, greu de inserat în vreun nume). Catastiful moșiilor lui Dumitrașco Ștefan, din 1627, menționează – pentru primii ani ai veacului XVII – o *Izmaranda* ca nepoată de soră a marelui vornic Condrea Bucium (m. 1592): ea și surorile ei, Mărica și Antimia, au vândut lui Dumitrașco Ștefan trei părți dintr-un sfert din satul Buciulești, al strămoșilor lor din familia Bucium (**DRH**, XIX, cit., p. 244, nr. 186).

După acest periplu, care a inclus și o posibilă, minusculă, contribuție la genealogia Cantacuzinilor (dacă observația pe marginea pomelnicului nu se va mai fi făcut cândva), revin la Bașoteștii cu piatra de mormânt.

Parte în Bodești avusese și Anton Bașotă, fratele pivnicerului Toader; ea a trecut fiului său, Pătrașco, „om înțelept și cuminte”, cum îl caracterizează Ștefan vodă Tomșa la 1621⁴⁸. A avut și el un rol în evenimentele politice din 1633, ca și vărul său primar Iurașco hatmanul, care a făcut închisoare la Istanbul⁴⁹. A primit marea vornicie a Țării de Sus, apoi – de la Vasile vodă, în primăvara lui 1634 – marea logofeție, pe care însă nu a păstrat-o decât doi ani, până în aprilie 1636, când îi succede Gavrilaş Mateiaș⁵⁰. În prețiosul său *Dicționar al marilor dregători*, Nicolae Stoicescu adaugă precizarea că Pătrașco Bașotă mai apare în documente ca fost logofăt în intervalul ianuarie 1640 – 11 ianuarie 1644 și că a murit în anii 1644–1645⁵¹. Pe de altă parte, avem lespedea de la Bodești, pe care este însemnată data de 25 septembrie 1650 (7159). Este o nepotrivire prea mare, ca să nu fie îndreptățită bănuiala unei confuzii.

Am încercat, prin urmare, să caut atestările lui Pătrașco Bașotă în documente ulterioare ieșirii lui din marea logofeție.

Ultima prezență sigură a lui Pătrașco Bașotă în formula coroborăției este din 14 aprilie 1636⁵²; două zile mai târziu, Gavrilaş Mateiaș este atestat în funcție⁵³. O lună mai târziu, la 21 mai, un act domnesc (contrasemnat de Gavrilaş Mateiaș mare logofăt) menționează un „zapis de mărturie” între ai cărui emitenți se află și „Pătrașco Bașotă mare logofăt”⁵⁴; distanța mică de la ieșirea din funcție face ca această citare să fie neconcludentă. Același este situația altui act domnesc, din 26 septembrie 1636, în care este invocat tot „un zapis de mărturie” de la mai mulți boieri, între care „Petrașco Bașot(ă) ce au fost logofăt”⁵⁵.

⁴⁸ **DIR**, XVII/5, Editura Academiei, București, 1957, p. 75, nr. 98.

⁴⁹ Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESPLA, București, 1958, p. 96 și 104.

⁵⁰ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV–XVII)*, cit. (*supra*, nota 4), p. 402

⁵¹ Idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, cit. (*supra*, nota 3), p. 344.

⁵² **DRH**, XXIII, cit. (*supra*, nota 24), p. 462, nr. 399.

⁵³ *Ibidem*, p. 464, nr. 402.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 488, nr. 425.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 575, nr. 524.

Neconcludentă este și menționarea boierului nostru ca hotarnic, la 4 aprilie 1637: „pe unde au ales și au hotărât, cu stâlpii, Patrașcu Bașotă logofăt”⁵⁶; din contra, chiar, menționarea unei asemenea activități pare raportabilă mai degrabă perioadei când Bașotă a deținut efectiv dregătoria, știut fiind că alegerea hotarelor era una dintre atribuțiile marelui logofăt⁵⁷. Următoarea mențiune, din 18 februarie 1638, este și mai limpede în sens negativ: Vasile vodă Lupu citează un zapis de mărturie, emis de mai mulți boieri, între care și Pătrașco Bașotă logofăt; nedatat, după obicei, zapisul e, însă, perfect databil, pentru că fusese dat – spune Vasile vodă – „și de la însuși domnia mea, *când am fost mare spătar*”⁵⁸, adică în intervalul *septembrie 1626 – septembrie 1627*⁵⁹.

Putem, deci, spune că, pentru intervalul 21 mai 1636 – 18 februarie 1638 nu avem cunoscută nici o atestare certă și indubitabilă a lui Pătrașco Bașotă ca fiind în viață. Pe de altă parte, la **20 decembrie 1642**, el era cu toată certitudinea mort, de vreme ce – cum am arătat anterior – fiii săi, Toader și Zosim, erau atunci între cei care pârau pe fosta lor rudă, Toma Cantacuzino.

Însă pentru răstimpul cuprins între 18 februarie 1638 și 20 decembrie 1642 – ca limite extreme – avem câteva acte care îl arată pe Pătrașco Bașotă *în viață*. Astfel, în **ianuarie 1640**, primește o întărire pentru ocine cumpărate la Ciohoreni⁶⁰. Documentul este original, însă editorii au semnalat că *data este contrafăcută*: „Cifra unităților, corectată, pe loc răzuit, și îngroșată”⁶¹.

⁵⁶ DRH, XXIV, cit. (*supra*, nota 44), nr. 52, p. 48.

⁵⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, ESPLA, București, 1958, p. 76 (interpolare atribuită lui Misail Călugărul: „giudecătoriu și alesătoriu de ocine”); Miron Costin, *op. cit.*, p. 238 (Poema polonă: „De dânsul țin hotărnicile orașelor și satelor”).

⁵⁸ DRH, cit., p. 228, nr. 246.

⁵⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 377. Mai sunt menționați Dumitrașco Ștefan logofăt (despre care știm că a murit în noiembrie 1630 – cf. Nistor Ciocan, *Date noi despre logofătul Dumitrașco Ștefan și satul Buciuiești*, în **AIIAI**, XXIII, 1986, 2, p. 791), Nicoară hatmanul, Gheanghea vornicul, Buhuș logofătul. Dregătoriile nu corespund celor care vor fi fost în act, așa încât rămâne numai prezența lui Dumitrașco Ștefan și dregătoria lui Lupu marele spătar !

⁶⁰ DRH, XXV (1639–1640), vol. întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, Editura Academiei, București, 2003, p. 276-277, nr. 282.

⁶¹ *Ibidem*, p. 277, nota 3.

Al doilea act, datat numai *Suceava, văleatul 7149*, adică în intervalul 1 septembrie 1640 – 31 august 1641, are un caracter mai particular. Este zăpășul prin care un grup de rude ale Eftimiei, soția decedată a lui Toma Cantacuzino, vând acestuia părți din satele Logofeteni pe Bașeu (Dorohoi, 1/5), Lopatinți (Hotin, 1/5 din 1/2), Verșești (Neamț, 1/5), Murgucești (Neamț, 1/5), tot 1/5 din patru fâlcă de vie la Cotnari, în Dealul Asinului, și încă alte crame și vii tot la Cotnari, în Dealul Mândrului – toate acestea în calitatea lor de moștenitori ai Eftimiei, ca urmași ai lui Gligorie postelnicul și ai soției sale Sora, bunicii Eftimiei; martori la vânzare au fost Grigore Ureche mare spătar, „Pătrașco Bașotă ce au fost logofăt” și mai mulți boieri fără însemnătate⁶². Nu numai că actul este original, dar este și dublat de întărirea domnească, a cărei datare topică și cronologică este aceeași: *Suceava, văleatul 7149*⁶³.

În sfârșit, al treilea act este un scurt rezumat, și el datat tot numai cu văleatul – 7149 – după o mărturie a marilor boieri pentru părțile din Cogești cumpărate de „Pătrașco Bașotă vel log(o)f(ă)t de la nepoții lui Marmure”⁶⁴. Nu avem nici un motiv a pune la îndoială cumpărătura propriu-zisă, de la „nepoții lui Marmure”, de vreme ce știm, dintr-un document invocat anterior, că acești Marmure făceau parte, totodată, și dintre „strănepoții lui Bașotă celui bătrân”; însă forma de păstrare a actului impune toate rezervele și împiedică citarea acestei mărturii pentru a susține că la data actului Pătrașco Bașotă mai era în viață.

Astfel, dintre documentele care îl menționează pe Pătrașco Bașotă cu aparența că ar fi fost în viață în răstimpul mai 1636 – decembrie 1642, cele din anii 1636–1638 sunt neconcludente, întrucât se referă – cert sau foarte posibil – la fapte anterioare datelor acelor documente; actul din **ianuarie 1640** are *data contrafăcută*, iar micul rezumat din 7149 este insuficient pentru a constitui o probă. Nu rămâne decât unul singur, anume cel datat *Suceava, 7149*, întărit de actul domnesc cu aceeași datare: *Suceava, 7149*.

⁶² *Ibidem*, p. 436, nr. 437.

⁶³ *Ibidem*, p. 437–438, nr. 438. În traducere, datarea topică este „la Iași” (p. 438), însă în textul slav se citește ♂ ♂♂♂♂(♂), ♂♂ ♂(♂)♂♂(♂) (p. 437). Menționarea faptului că documentul a fost scris „la Suceava, în oraș” este încă o dovadă a deosebirii care se făcea între cetate și oraș, fiecare cu curtea sa – cf. Ștefan S. Gorovei, *Cetatea de scaun a Sucevei. O ipoteză*, în *AP*, IV, 2008, 2, p. 15–24.

⁶⁴ *DRH*, cit., p. 440, nr. 443.

Dar aceste două acte prezintă unele ciudățenii, deși ambele sunt originale, iar editorii nu au semnalat vreo bănuială. Cu toate acestea, iată ce poate să scoată la iveală o analiză mai severă.

Mai întâi – data. Dacă datarea unui zapis de mărturie doar cu locul și văleatul este acceptabilă, în schimb datarea în același chip a unui act domnesc – și încă unul scris de un pisar experimentat, cum era Borăleanul – pare stranie.

În al doilea rând – locul de emiter. În intervalul 1 septembrie 1640 – 31 august 1641, se mai cunosc doar două acte domnești emise la Suceava, și acelea datează din 28 iunie 1641⁶⁵; până la 19 iunie și apoi de la 8 iulie înainte, Vasile vodă se află la Iași⁶⁶. Nu vreau să duc spiritul critic prea departe, dar trebuie să observ că nici unul din cele două acte din 28 iunie 1641 nu s-a păstrat în original.

În fine, în al treilea rând, este însuși contextul la care se referă zapisul și întărirea domnească datate doar *Suceava, 7149*. Am spus deja că părțile vândute prin acest act lui Toma Cantacuzino reprezintă câte o cincime din diverse proprietăți. Pentru vânzarea celorlalte patru cincimi, mărturiile marilor boieri, făcute după forma obișnuită, sunt datate *Iași, 11 martie 1640*⁶⁷ (iar întăririle domnești aferente sunt datate *Iași, 19 martie 1640*⁶⁸). Doar pentru cincimea din urmă există numai un zapis de vânzare cu mențiunea martorilor. Cele patru grupuri de vânzători se declară strănepoții Crimcâi din Suceava și veri ai răposatei Eftimiia; vânzătoarele din actul discutat sunt două femei, Mărica Mănoaea și Agahia, fetele Todosiei Oncioae, nepoate – fără îndoială colaterale – ale lui Gligorie postelnicul. În mod normal, și aceste vânzătoare ar fi trebuit să fie urmașele aceluiași Crimca din Suceava.

Toate aceste nepotriviri, asupra cărora nu pot acum insista mai mult, aruncă o îndoială cu privire la actul în care se citează mărturia lui Pătrașco Bașotă.

---

⁶⁵ DRH, XXVI, cit. (*supra*, nota 43), p. 149–150, nr. 154 și p. 150-151, nr. 155. În lista rezumatelor, mai figurează un document ca fiind emis la Suceava (p. XXVI, nr. 57), însă este o eroare: din textul actului (p. 48-49) se vede că a fost emis la Iași.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 145–146, nr. 148 și p.158, nr. 167. E posibil, însă, că domnul și curtea se întorseseră mai devreme la Iași, de vreme ce încă la 1 iulie câțiva dintre boierii sfatului – Grigore Ureche mare spătar, Dumitru Buhuș vistiernic, Toma Cantacuzino mare stolnic, Bălan mare comis, Grama mare jicnicer, Ghica mare șetrar – și unii boieri de rang mai mic dau acolo un zapis de mărturie (*ibidem*, p. 154, nr. 159).

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 311, 312, 313 și 314.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 317, 318, 319 și 320, toate scrise de Ionașco Mânjea.

Cercetarea documentelor nu ajută, după cum se vede, la stabilirea datei când a murit Pătrașco Bașotă. Dacă pe piatra funerară stă scris, *cu adevărat*, așa cum s-a citit în secolul al XIX-lea, **25 septembrie 7159 (1650)**, atunci ar trebui să acceptăm că aceasta nu este data morții logofătului, ci poate a soției sale Ileana, sau că ea marchează așezarea lespezii pe mormânt. Însă dacă data a fost citită greșit, atunci s-ar putea presupune că văleatul este fie 7149 (ႶႰႱႪႫ), fie 7144 (ႶႰႱႪ); iar acest din urmă văleat ar putea să însemne anul 1636 numai dacă a fost greșit citită și luna, ca să se poată scădea 5508 și nu 5509 (cum trebuie procedat în cazul lunii septembrie) !

Ajunși în acest punct, ne putem întreba dacă forma **сепри** – sub care Episcopul Melchisedec a dat luna și care a fost interpretată ca fiind *septembrie* – nu este cumva o lectură greșită în loc de **април** (cu litera finală suprascrisă, deasupra rândului, și deci mai greu lizibilă, dacă nu chiar ștearsă cu totul). În acest caz, văleatul ar putea fi corectat din **ႶႰႪႫ** (7159), în **ႶႰႱႪ**, adică 7144, ceea ce, împreună cu corectarea lunii, ar conduce la data **aprilie 1636**, care *coincide cu dispariția lui Pătrașco Bașotă din documente*. În acest caz, s-ar putea admite că vrednicul boier a căzut bolnav la 14 sau la 15 aprilie 1636, iar zece zile mai târziu a murit. Îmi e greu să cred că și data de zi a fost citită greșit, întrucât 25 se scrie **кѣ**, iar 15 se scrie invers, cu unitățile întâi și apoi cifra zecilor, **ѣи**, ceea ce face improbabilă (deși nu imposibilă !) o lectură greșită.

Examinarea pietrei de la Bodești va aduce, sper, toate lămuririle necesare – dacă ea mai este în stare bună. Însă ceea ce este sigur rămâne îndreptarea numelui celui al cărui mormânt se află (ori s-a aflat) acolo: nu Pătru Racoviță, ci **Pătrașco Bașotă**. Și consecința: *nu au existat un Toader Racoviță și un Zosim Racoviță*, ci numai un Toader Bașotă și un Zosim Bașotă. În ceea ce privește data din inscripție, dacă este vorba de cea a morții logofătului, ea ar putea fi **25 aprilie 1636**.

Sper că am putut înfățișa o nouă dovadă despre importanța epigrafiei pentru cercetarea genealogică (remarcată și în alte țări⁶⁹) și pentru istoria noastră în general. Și alteori am insistat asupra acestor

---

⁶⁹ Cf., de pildă, Jan Szymczak, *Epigrafika w służbie genealogii. O początkach Wspinsków z Będkowa* (Epigrafia în serviciul genealogiei. Geneza familiei Wspinski din Będkow), în „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, Sectio F. *Historia*, vol. XLV, 1990 (= *Discernere vera ac falsa*, volum omagial pentru Józef Szymański), Lublin, 1992, p. 303–313.

probleme, fie la modul teoretic⁷⁰, fie în chip practic, atunci când, pornind de la inscripția unei lespezi funerare, am putut reface un fragment de istorie socială, cu implicații culturale⁷¹; „Arhiva Genealogică” a publicat chiar un lung studiu privind înmormântările, mormintele și pietrele funerare de la Mănăstirea Probota⁷².

Sper, de asemenea, că am pus suficient în lumină folosul pe care îl poate aduce și coroborarea informațiilor extrase din izvoarele epigrafice cu acelea ale izvoarelor diplomatice, dar și cu alte categorii speciale de izvoare, cum sunt pomelnicele⁷³.

În sfârșit, aș dori să atrag atenția și asupra necesității de a se stabili și publica itinerariile lui Vasile vodă Lupu, lucrare cu ajutorul căreia toate verificările (ca acelea în care m-am înfundat în comunicarea de față) ar fi mult mai ușoare. După Petru Rareș⁷⁴ și Ștefan cel Mare⁷⁵, domnia lui

⁷⁰ Ștefan S. Gorovei, *Epigrafie și genealogie*, în **AG**, III (VIII), 1996, 1–2, p. 253–254.

⁷¹ Idem, *Neamul cronicarului Dubău și Antileștii*, în **AG**, IV (IX), 1997, 1–2, p. 7–18. Se pare că, ulterior, piatra funerară a lui Ghelafie Dubău a fost iremediabil deteriorată.

⁷² Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota*, I și II, în **AG**, II (VII), 1995, 1–2, p. 147–157 și, respectiv, III (VIII), 1996, 1–2, p. 255–268. [Pentru inscripțiile acestor lespezi funerare, v. și Ștefan S. Gorovei, *Contribuții prosopografice și epigrafice*, în **SMIM**, XXVIII, 2010, p. 71–98 (*Vasilca „Stroici” de la Probota* p. 78–86 și *Inscripțiile funerare de la Probota*, p. 86–96)].

⁷³ Este și cazul unei pietre funerare de la Mănăstirea Sucevița, a cărei inscripție (datată 1765 martie 1) a putut fi întregită datorită informațiilor dintr-un pomelnic: Dimitrie Dan, *Inscripția de pe piatra mormântală a Silioneștilor din Mănăstirea Sucevița*, în **AG**, II, 1913, p. 68–69. Inscripția a fost publicată de Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte*, I. Teil, *Steininschriften*, Viena, 1903, p. 177–178, nr. X; pasajul din pomelnicul de la Sucevița se află și la Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, Editura Atos, București, 1998, p. 294. Pentru Silionești – Mircea Ciubotaru, Petroliana Zără, *Comuna Horlești. Cadre istorice, sociale și culturale*, Editura Performantica, Iași, 1999, p. 30–34.

⁷⁴ Maria Magdalena Székely, *Itinerarii domnești: Petru Rareș*, în **AIII**, XXVIII, 1991, p. 285–299.

⁷⁵ Liviu Pilat, *Itinerariile lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sânta Mănăstire Putna, 2004, p. 481–498. [Ulterior: Mihai-Bogdan Atanasiu, *Itinerariile Movileștilor*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II. *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 315–365].

Vasile Lupu oferă cel mai bogat material pentru o asemenea lucrare, indispensabil și neprețuit instrument de lucru.

[**P. S.** La Bodești am putut ajunge abia în toamna anului 2007, cu ajutorul P. C. Arhimandrit Melchisedec, starețul Sfintei Mănăstiri Putna și împreună cu un om al locurilor, părintele profesor Constantin Cojocar. Am găsit, în biserică, cele două pietre despre a căror supraviețuire știam încă din 2004, dar, spre marea noastră surpriză, extrem de neplăcută, ambele fuseseră cândva acoperite cu câte o „șapă” de ciment alb; la cea alipită peretelui nordic, se mai disting capete de litere scăpate de sub această „șapă”. Astfel, cel puțin deocamdată, examinarea propusă nu se poate realiza și, evident, nici despre fotografiere nu poate fi vorba...]

2. Inscripția funerară de la Dobreni (Măscătești)

Comunicarea de față este prilejuită de o întâmplare dintre acelea care întâmpină din când în când pe cercetătorul trecutului nostru. Adunând material pentru o lucrare privind istoria monahismului din Moldova, părintele ieromonah Marcu Petcu a ajuns să cerceteze, la Biblioteca Academiei Române, volumele în care sunt adunate răspunsurile la chestionarul răspândit de Alexandru Odobescu pe tot întinsul vechii României, la 1871. Între alte lucruri foarte interesante găsite în aceste manuscrise, care au prilejuit deja o expunere despre prezența lui Ștefan cel Mare în mentalul colectiv al veacului al XIX-lea⁷⁶, se află și transcrierile unor inscripții; una dintre ele este însoțită de precizarea că, sub piatra care o purta, s-ar afla îngropată o fiică a lui Ștefan cel Mare „cu toată dota ei”. Iată relatarea semnată de învățătorul Dariu (?) de la școala rurală din comuna Dobrenii, plasa Piatra, județul Neamț:

„Spre deplinirea celor conținute în chestionarul Dlui Ministru [al] Cultelor, relativ la monumentele antice sau alte reminiscențe istorice atingătoare de gloria străbunilor noștri, se răspunde următoarele:

I^u. Pe teritoriul acestei comune, și anume în partea despre sud, în marginea nordică a unei păduri, se află o beserică de lemn cu hramul S.tii Voevozi (8 noembriu), în lungime de 11 m 15 (fără antret) și lățimea de 6 m 46. Aceasta e suprafața besericei actuale (II^a): cea primitivă, care a fost tot de lemn, era cu mult mai spațioasă, după cum se probează din spusele bătrânilor. Ea poartă numele de «beserica de la **Măscătești**»,

⁷⁶ La *Colocviile Putnei*, V (2–5 septembrie 2007): Ieromonah Marcu Petcu, *Ștefan cel Mare într-o viziune poporană la 1871–1873*, în *AP*, IV, 2008, 1, p. 229–254.

numele unui mare sat care la anul 1803 s-a ruinat cu totul de cătră D. Ștefan Catargiu, proprietariul moșiei Dobrenii: de la cel sat și-a luat numele atât biserica, care numai ea singură mai există pe acel loc, cât și pădurea citată mai sus.

La această biserică se află 2 pietre așezate ca pe morminte, aproape una de alta, care amândouă se coprindeau, după cum se spune, în interiorul bisericii primitive, în partea stângă, aproape de ușa cea mare ce conduce înlăuntru; însă acum, una dintre aceste pietre, cu o suprafață de 1 m 92 lung[imea] și 0 m 14 grosimea, se află parte sub perețele nordic al bisericii actuale și parte afară; iar cealaltă, ce are o întindere de 1 m 41 lung., 0 m 55 lat. și 0 m 17 grosimea, și care este spre sud de la cea dintâi, se află și acum în interiorul bisericii și are o inscripțiune ale cărei litere fiind convexe (săpate afară) și totodată de o antichitate însemnată, sunt imposibile a se transcrie corect; cu toate acestea, după mai multă atențiune, s-au copiat aproximativ după cum urmează” (v. mai jos). „Sub această piatră, spun bătrânii că este o fiie a lui Ștefan cel Mare cu toată dota ei și că biserica e fondată chiar de ... cea actuală de locuitorii satului ruinat. Nemaiputând afla alte probe scrise și în cele ... nefiind nici o contrazicere, se crede a fi după cum s-a zis”⁷⁷

Informația din răspunsul învățătorului de la Dobreni nu este cu totul necunoscută în istoriografia noastră. Încă dinainte de 1900, se „știa” că „o biserică fondată de Ștefan cel Mare” exista în satul Mășcătești⁷⁸. Nicolae Stoicescu, în al său *Repertoriu bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, a notat existența unei inscripții la Dobreni, citând „chestionarele Odobescu”⁷⁹. Referindu-se la aceeași sursă, pr. Al. Stănciulescu-Bârda a menționat biserica din Dobreni:

---

⁷⁷ Ms. rom. 228, f. 405^{r-v}. Cele două întreruperi marchează cuvinte neinteligibile.

⁷⁸ Constantin D. Gheorghiu, *Dicționar geografic al județului Neamț*, cit. (cf. *supra*, nota 8), p. 224; informația este reluată la descrierea generală a județului Neamț (p. 266, *Locuri istorice*) și apoi a fost preluată de *Marele Dicționar geografic al României*, IV, 1901, p. 298 (Mășcătești, comuna Dobreni, formând „un trup cu satul Cășăria”) și 467 (județul Neamțul, *Locuri istorice*).

⁷⁹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, București, 1974, p. 252 și nota 29 de la p. 279 „Vezi descrierea și inscripția la Acad. R. S. România, ms. rom. 228, f. 293, 405”.

„Ctitor Ștefan cel Mare. Aici se află mormântul uneia dintre fiicele ctitorului”⁸⁰.

Din păcate, nimeni nu a încercat să vadă ce conține cu adevărat inscripția pietrei de la Dobreni.

Iată, mai întâi, ce am putut desluși în transcrierea învățătorului nemțean de acum aproape un veac și jumătate:

† ЗДЕ СЪВРЪШИ (?) РАБА БЖИЮ
 ПЛІ ТОДОСКА СТОЛНИЧАСА ПРЕСТАВИС...
 ВЪ ДИ ІОН ГЕОРГИЕ С¹...ФА ВШЕВ В
 ЛЪТ ЗРѢС .... СЕП ѿ².

La nota 1, se explică: „Lipsesc câteva litere, fiind rumpt colțul pietrei”, iar la nota 2 – „Vreo trei litere nu s-au putut transcrie, fiind tocite (șterse)”.

Se vede că învățătorul Darius (?) a copiat această inscripție cât și cum s-a priceput el mai bine, însă ligaturile foarte dese (și poate mai puțin obișnuite) au condus la imposibilitatea unei lecturi complete. Numele „roabei lui Dumnezeu” pe al cărei mormânt s-a pus această piatră pare a se citi clar: **Todosca stolniceasa** (nu deslușesc sensul literelor ПЛІ care preced acest nume); ea „a răposat în zilele lui Ion Gheorghie Ștefan voievod” și urmează data morții, care a fost transcrisă sub forma ЗРѢС, luna septembrie 19. Anul este, evident, imposibil: slova-cifră с (200) nu are ce căuta la sfârșitul văleatului, iar restul slovelor-cifre dau anul 7160, care înseamnă 1651, când însă domnea încă Vasile vodă Lupu. Litera с nu are nici un sens, nici legată de ceea ce precede (cifrele anului), dar nici de ceea ce urmează (cuvânt care trebuia să fie мѣсѧца). De aceea, cred că – ținând seama și de forma literei – acest с trebuie putea fi, mai degrabă, un є sau un s. Atunci, văleatul ar fi ЗРѢЄ (7165) sau ЗРѢS (7166), ceea ce, pentru luna septembrie, înseamnă anul 1656 sau 1657, când în adevăr domnea Gheorghe vodă Ștefan.

Căutând între personajele vremii, a trebuit să constat că deși Todosca a aparținut, fără nici o îndoială, unui neam boieresc, identificarea ei este grozav de dificilă, dacă nu imposibilă. Primul gând a mers către

⁸⁰ Pr. Al. Stănciulescu-Bârda, *Lăcașuri de cult și așezări străvechi de pe pământul Moldovei*, în **MMS**, LXIV, 1988, 2, p. 111 și nota 58.

marii stolnici⁸¹ care au trăit în anii '50 ai veacului al XVII-lea și întâmplarea face ca doi dintre ei să fi avut ca soții pe câte o Todosca. Cel dintâi este **Pătrașco Ciogolea**, mare stolnic în 1650–1653, care și-a pierdut viața în primăvara anului 1653; nementiunea soțului Todoscăi în inscripția funerară putea fi un bun argument pentru identificare; un argument la fel de bun putea fi și faptul că ea însăși își spunea chiar așa, *Todosca stolniceasa* (cum se putea citi în pecetea ei pusă pe un act din 8 aprilie 1655⁸²). Însă această Todosca, fiica pârcălabului Gheorghe Jora, a trăit și după 1655–1656⁸³, bucurându-se de încă o căsătorie sau chiar două (cu aga Sculi⁸⁴ și cu un Drăguțescu, căsătorie atestată la 1667⁸⁵). Cel de-al doilea personaj este **Stamatie Hiotul**, stolnic (al doilea) în 1648, fost stolnic în 1649, mare stolnic în 1657–1658, căsătorit la 1648 cu Todosca Boul, vara primară a Saftei (viitoarea doamnă), care i-a și cununat, dimpreună cu soțul ei, marele spătar Gheorghe Ștefan⁸⁶; pentru această identificare, argumentul important putea fi faptul că familia Boul avea mai multe proprietăți în ținutul Neamțului. Însă, din păcate, un document din 20 aprilie 1664 arată că la acea dată Todosca era încă în viață, primind (împreună cu soțul ei, acum mare postelnic), o danie din partea fratelui său, Iacob Boul fost armaș⁸⁷. Prin urmare, și această identificare trebuie părăsită.

⁸¹ Cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV–XVII)*, cit. (*supra*, nota 4), p. 421–422 (marii stolnici). V. și Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653–1658)*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2003, p. 437–439.

⁸² Vasile Pârvan, *Un vechi monument de limbă literară românească* (1904), în idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție îngrijită, note și indici de Lucian Nastasă, cuvânt înainte și studiu introductiv de Al. Zub, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990, p. 248. Actul este menționat și de Petronel Zahariuc, *op. cit.*, Iași, 2003, p. 451, nota 533.

⁸³ În 1658, la 8 aprilie, vindea o parte de sat sulgerului Toderășco Jora, fratele său (Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 447, nota 494).

⁸⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, cit. (*supra*, nota 3), p. 411 (Gheorghe Jora); v și p. 375–376 (Pătrașco Ciogolea, nota 2).

⁸⁵ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249. Și după trei căsătorii, ea își spunea tot *Todosca stolniceasa*, cum arată o mărturie dată de ea în 1670, în legătură cu o danie pe care o făcuse cumătrului ei, Zota sulgerul, și fiicei acestuia: Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, Iași, 1929, p. 23–24, nr. 25.

⁸⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 406–407; Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 438–439.

⁸⁷ **CDM**, III, cit. (*supra*, nota 32), p. 234, nr. 1053.

A trebuit, astfel, să cobor la stolnicii de treapta a doua menționați în documentele acestor ani: un Irimia Ionașco, un Pătrașco și un Toader Bașotă⁸⁸. Dintre aceștia, singurul despre care se pot aduna câteva informații este cel de-al treilea. **Toader Bașotă**, biv stolnic la 1655, este unul dintre fiii marelui logofăt Pătrașco Bașotă, mort în 1636 și îngropat – după cum sper a fi dovedit în prima parte a acestui text* – în biserica de la Bodești (Neamț). Or, cum voi arăta mai încolo, Bodeștii, Dobrenii și Măscăteștii sunt sate apropiate, aparținând, o vreme, aceleiași comune.

Numele soției lui Toader Bașotă nu-mi este cunoscut, încă, din documente. Era – aceasta o pot afirma cu toată certitudinea – o fiică a lui Dumitrașco Șoldan marele vornic și a soției sale, Safta Caraiman. Dacă s-ar fi numit *Tudosca*, ar însemna că a primit la botez numele mătușii sale maternelne, Tudosca Pisoschi. Nu pot formula, însă, această ipoteză, din două motive: întâi, pentru că nu pot dovedi că aceste două sate, Dobrenii și Măscăteștii, ar fi făcut parte dintre stăpânirile Bașoteștilor, iar între cele ale soției lui Toader Bașotă, cu certitudine nu s-au aflat⁸⁹; în al doilea rând, pentru că nu pot lămuri o eventuală omonimie.

Și anume.

În pomelnicul românesc al Bisericanilor, după ce se povestește despre zidirea pridvorului bisericii, a pivniței și a trapezei la 1636–1637 (7145) de către frații Toma și Iordache Cantacuzino cu soțiile lor, se adaugă: „Și iarăș, **tot într-o aceeași vreme**, un Toderăș Bașotă s-au îndemnat și el să se facă ctitor [...], și au făcut cinci chilii de lemn durate, ceale despre apus”⁹⁰. În pomelnicul slav, sunt trecuți, pentru pomenire la 11 octombrie, „Toader Bașotă, Anghelina, Gheorghie, Nastasia, Iurașco, Ifrosina” cu precizarea că aceștia „au făcut cinci chilii și [au dat] 10 boi și

⁸⁸ P. Zahariuc, *op. cit.*, p. 439.

* Îndreptările propuse pentru inscripția pietrei de la Bodești au fost receptate și reproduse (cu mici erori) de d-l Lucian-Valeriu, care a asistat la comunicarea mea: Lucian-Valeriu Lefter, *Neamul Cehan-Racoviță. Observații pe marginea unei vechi spițe genealogice*, în „Opțiuni istoriografice”, VII, 2006, 1, p. 99, nota 15.

⁸⁹ La 1 iunie 1655, „frații” (= cumnații) Gheorghită Șeptelici, Vasile Șoldan vistiernic și Toader Bașotă fost stolnic și-au împărțit satele; din acest document, cunoaștem două exemplare, cel cu partea lui Bașotă (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, București, 1909, p. 417–418 (original; după o copie, *ibidem*, VII, București, 1904, p. 336) și cel cu partea lui Vasile Șoldan, transcris în *Condica moșiilor Roșiori și Popești – Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu, Corneliu Cărămidaru, Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1976, p. 257–258, nr. 1282.

⁹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, XVI, p. 239; sublinierea mea.

10 vaci și o căruță cu patru cai”⁹¹; o lună mai târziu, la 12 noiembrie, este înscrisă pomenirea pentru „Toader, Anghelina, Iurașco hetman, Ifrosina”, care „au făcut cinci chili și [au dat] 10 boi și 10 vaci”⁹². Aceste două consemnări identifică persoanele ca aparținând, toate, familiei Bașotă; dar Iurașco Bașotă (m. 1636; a fost hatman numai în 1632–1633, ceea ce datează mențiunea din pomelnic) și fratele său Gheorghe Bașotă (m. post 1632 mai 25) erau fiii pivnicerului Toader Bașotă; ca urmare, devine inevitabilă întrebarea: **cine sunt Toader Bașotă și Anghelina, care preced numele celor doi frați ?** Interpretând logic secvența respectivă din pomelnic, Gh. Ghibănescu a tras concluzia că ar fi vorba de părinții celor doi și, ca atare, a înscris-o pe Anghelina ca soție a pivnicerului Toader Bașotă și mamă a lui Iurașco și a lui Gheorghe Bașotă⁹³. De altminteri, și documentul din 5 iunie 1636 spune răspicat că Gheorghe Bașotă fost vistiernic, Iurașco Bașotă fost hatman și sora lor Mărica (numită și „Mărica cluceroaia”) erau „fiii lui Toader Bașotă pivnicerul și ai cneaghinei sale, Anghelina”⁹⁴.

Pe de altă parte, însă, versiunea românească a pomelnicului atribuie – cum am arătat mai sus – ridicarea celor cinci chili unui Toader Bașotă din veacul al XVII-lea, succedând, cronologic, zidirii pridvorului în 1636–1637, sugerând, astfel, identificarea acestuia cu stolnicul de la 1655; această identificare, însă, ar da stolnicesei lui Toader Bașotă numele *Anghelina* și nu *Tudosca* ! Într-un asemenea caz (care mi se pare mai puțin probabil), ea ar purta tot numele unei mătuși materne, Anghelina Șoldan, căsătorită cu Constantin Stârcea, pârcălabul de Hotin.

În sfârșit, după o informație pusă recent în circulație, soția stolnicului Toader Bașotă, fiica lui Dumitrașco Șoldan, se numea *Tofana*⁹⁵; ea ar fi preluat, așadar, tot numele unei mătuși, anume *Tofana*

⁹¹ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, cit. (*supra*, nota 25), p. 441.

⁹² *Ibidem*, p. 442. Într-o interpretare strictă, ar rezulta, din aceste consemnări, că Toader Bașotă a făcut chiliile, hatmanul Iurașco a dat boii și vacile, iar Gheorghe Bașotă a dat căruța și caii.

⁹³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIII, cit. (*supra*, nota 11), p. 8, 10, 19.

⁹⁴ Cf. *supra*, nota 24.

⁹⁵ *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, I, Editura Simetria, București, 2004, p. 372. Pentru această căsătorie, trimiterea (p. 642, nota 3) este „Fișele Tanoviceanu”. Spița redă corect familia pivnicerului Toader Bașotă (trei copii), dar prezintă inadvertențe la posteritatea fratelui acestuia, Anton Bașotă, identificat ca „monah Zosim”; ar fi avut trei fii, doi numiți Toader (dintre care unul

Șoldan (m. 1665), soția marelui logofăt Racoviță (Iftodie, Meftodie) Cehan. Dacă Tofana este stolniceasa lui Toader Bașotă, înseamnă că ea este și mama vistiernicului Nicolae Bașotă, devenit monahul Nicodim, de care s-a ocupat, nu de mult, într-o comunicare prezentată în același cadru, d-l Mihai Gh. Mîrza⁹⁶.

O confuzie între numele Tofana și Todosca se poate, desigur, presupune destul de ușor într-un text, însă în transcrierea inscripției de la Dobreni se citește foarte clar numele *Todosca*.

Dacă pe această cale, a genealogiei Bașoteștilor, se pare că nu ajungem la nici un rezultat, poate cercetarea curgerii proprietății ar putea să ne ajute?

La 1871, piatra se afla în satul Dobreni, dar învățătorul Dariu (?) preciza că biserica în care era adăpostită fusese adusă din satul vecin Mășcătești⁹⁷, desființat la 1803 de proprietarul său, Ștefan Catargiu. S-a aflat piatra respectivă în biserica din Mășcătești, sau ține de vechiul „sit” de la Dobreni?! Iată o întrebare la care nu mai putem aștepta un răspuns, obligându-ne să aruncăm o privire în istoria ambelor sate.

La 1772–1773, satele Dobreni și Mășcătești din ocolul Pietrei aparțineau stolnicului Ștefan Catargiu⁹⁸; la 1774, erau deja socotite împreună⁹⁹. Stăpânirea stolnicului Ștefan Catargiu asupra acestor sate nu

---

stolnic, iar celălalt fără titlu, numit *de Căciulești*, probabil însă *de Căciulați*) și pe Pătrașco Bașotă logofătul: „Pătrașcu Zosim † 1630 Ctitor biserica de la Bodești [...] Mare logofăt 1634–1636”. Acesta ar fi tatăl stolnicului Toader de la 1655, care, din căsătoria cu Tofana Dumitrașco Șoldan, ar fi avut pe Zosim Bașotă și pe Anisia Șeptilici. Nu cunosc nici un document în care logofătului Pătrașco Bașotă să i se spună (și) *Zosim*: acest nume l-a purtat unul dintre fiii săi, hatmanul, ai cărui urmași se vor numi și Zosim (Pătrașco Zosim etc.).

⁹⁶ Cf. Mihai Gh. Mîrza, *De la vistierie la călugărie. Viața și familia vistiernicului Nicolae Bașotă*, în „Opțiuni istoriografice”, VII, 2006, 1, p. 103–123. Autorul a menținut formula lui Gh. Ghibănescu, acceptând (p. 107) cei șase copii ai lui Pătrașco Bașotă.

⁹⁷ După informațiile păstrate la D.M.I., biserica din Mășcătești a fost reclădită la 1832 de Bălașa Catargiu: N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, cit. (*supra*, nota 79), p. 556. Bălașa Catargiu, născută Sturdza, era soția celui de-al treilea Ștefan Catargiu, fiul banului omonim – Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX (Documente basarabene din arhiva Catargiu de la Cobăle), Iași, 1914, arborele genealogic de la sfârșit.

⁹⁸ *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774 (= Moldova în epoca feudalismului*, VII), 1, alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P. G. Dmitriev, sub redacția lui P. V. Sovietov, Editura „Știința”, Chișinău, 1975, p. 3 și 8.

⁹⁹ *Ibidem*, 2, p. 58.

venea, însă, din patrimoniul familiei Catargiu: ele nu se află în izvodul moșiilor bunicului său, postelnicul Apostol Catargiu (cumnatul lui Ștefan vodă Petriceicu), datând din 1749¹⁰⁰; este, deci, posibil că aceste două sate au intrat în stăpânirea Catargieștilor fie prin cumpărare, fie ca zestre; cel dintâi Catargiu stăpân acolo este sau stolnicul de la 1772–1773 (și care a murit înainte de 1816, ca mare ban¹⁰¹), sau tatăl său, clucerul Ștefan Catargiu de la 1749. Înainte de recensămintele rusești din veacul al XVIII-lea, este un document din 1662, prin care Istratie vodă Dabija a întărit lui Ștefan Boul satul Mășcătești de la Neamț, „care sat au fost dreptu domnescu de ocolul târgului Pietrei”, iar Constantin vodă Movilă îl dăruise lui Boul (probabil tatălui său, marele vistiernic Toader Boul); ulterior, satul a fost cumpărat de Lupul Coci în zilele lui Ștefan vodă Tomșa, ajungând apoi la unul dintre fiii lui Gavril hatmanul, fratele lui Lupul, anume Radu spătarul¹⁰². Acest Radu a avut și el dregătoria de stolnic, în anii 1659–1660, în domnia lui Ștefan, fiul lui Vasile Lupu. S-ar putea face ipoteza că pe piatră văleatul ar fi 7168 sau 7169, ca să corespundă cu numele unui Ștefan voievod, însă o căsătorie a acestui personaj nu este cunoscută.

În ceea ce privește satul Dobreni, el pare să fi rămas multă vreme împărțit între răzeșii descendenți ai primului stăpân din vremea lui Alexandru cel Bun, între care și-au făcut un loc și boierii Cocriș¹⁰³.

Monumentalul *Tezaur toponimic al României* ne înfățișează o situație care ar putea să ofere o cheie pentru luminarea acestei enigme. În 1929, satul Mășcătești (fost în ocolul Pietrei), contopit cu Dobrenii (de asemenea din ocolul Pietrei)¹⁰⁴ făceau parte împreună din aceeași comună Bodești, ca și satul Bodeștii (Precistei)¹⁰⁵ unde se află mormântul lui

¹⁰⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 221–235, nr. XCVIII.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 367.

¹⁰² Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, Fundația „Regele Carol I”, București, 1937, p. 90, nr. 66.

¹⁰³ Cf. Iuliu Tuducescu, *Păhărniceleul Ioniță Cocris, boier mazâl moldovan din sec. XVIII (c.1710–1782)*, în *Lui Ion Bianu amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șaizeci de ani*, București, 1916, p. 167. La 1742, „Ioniță Cocris, feciorul lui Ștefan Cocriș din Dobreni ot Neamț”, se judecă pentru vecini (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II. *Moldova*, <vol. alcătuit de> Vasile Mihordea, redactor responsabil, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, Editura Academiei, București, 1966, p. 230, nr. 182).

¹⁰⁴ *Tezaurul toponimic al României*, cit. (*supra*, nota 17), p. 358 și 707.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 105.

Pătrașco Bașotă. Aceasta sugerează o mare apropiere, ceea ce, ca întotdeauna, duce cu gândul și la posibilitatea unor stăpâniri comune, fie și fragmentare, după cum se făceau căsătoriile sau veneau moștenirile. Mi se pare, în acest sens, deosebit de sugestiv faptul că știrile documentare pentru perioada mai veche sunt, pentru ambele sate, neașteptat de firave: ori se vor fi pierdut documentele, ori satele au rămas fără întrerupere în patrimoniul urmașilor vechilor stăpâni, ceea ce le-a scos de sub incidența consemnărilor vreunor schimbări de stăpânire.

Cu aceste observații, mă opresc aici, nădăjduind că cineva, dintre cercetătorii fie ai veacului al XVII-lea, fie ai satelor nemțene, va putea cândva să stabilească fără dubiu identitatea stolnicesei Todosca de la Măscătești (Dobreni).

3. O pisanie „inedită” la Mănăstirea Bisericani

De curând, în cursul discuțiilor dintr-un seminar, mi-a fost semnalată descoperirea unei pisanii inedite la Mănăstirea Bisericani. Cum inscripțiile de la Bisericani au stat și în atenția mea (în legătură cu lespedea funerară a unor Cantacuzini, azi dispărută¹⁰⁶), semnalarea m-a interesat în chip deosebit, așa că am mers la „sursa” care mi-a fost indicată. Așa am găsit, pe *site-ul* **www.medievistica.ro**, textul intitulat *Pisanie inedită la mănăstirea Bisericani, din vremea lui Moise Movilă*, semnat de d-l Vitalie Josanu. Din acest text, citez părțile necesare pentru discuția pe care o propun.

„... au fost identificate două inscripții și o bază de coloană cu soclu, expuse fără nici o măsură specială de protecție. Inscripțiile, judecând într-o primă fază după formă și câteva slove descifrate, reprezintă două pisanii slavone, una păstrată integral – cea mai veche, cu ultimul rând afectat dar care poate fi reconstituit –, cea de a doua fiind ruptă la jumătate, într-o stare de conservare precară și dificil de descifrat”.

De la starea mănăstirii, autorul a aflat că „aceste izvoare epigrafice au fost recuperate la insistența sa din molozul îngrămadit în văgăuna deschisă pe fațada de nord a bisericii, cu ocazia lucrărilor de reabilitare a obiectivului din perioada post 1990 [...]. Lectura inscripției

---

¹⁰⁶ Comunicarea din 6 mai 2008, *Epigrafie, genealogie, istorie (III)*, cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, X, 2008, 4–6, p. 12 și 14 (rezumatul). O versiune redusă: *Epigrafie, genealogie, istorie, în Izvoare istorice, artă, cultură și societate. În memoria lui Constantin Bălan (1928–2005)*, vol. coordonat de Constantin Rezachevici, Editura „Speteanu”, București, 2010, p. 249–259.

păstrată integral a dezvăluit următorul mesaj”: traducerea: *Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului / Duh, smeritul rob al lui Dumnezeu, pan Dumitrașco Buhuș și cneaghinea sa Ileana / și pan Dumitrașco Șoldan și cneaghinea sa Safta au ridicat / acest **mormânt** [sublinierea mea] în numele Sfintei Vestiri / a Domnului, în zilele lui Moisa voievod, în anul 1631, luna ... 1 zile.*

„De remarcat aici faptul că pan Dumitrașco Buhuș nu este doar ctitor al unui turn din cadrul mănăstirii, ci și a [sic !] bisericii principale într-o etapă de refacere totală. Este vorba aici despre **o ctitorie, cu destinația de necropolă, a două familii boierești înrudite** [sublinierea mea]. Aceasta ar rezulta din utilizarea termenului de [...] "gropniță" și ar duce la concluzia că **biserica anterioară adăpostea mormintele acestor boieri** [sublinierea mea]. Desemnarea unei biserici cu termenul de «gropniță» constituie un caz insolit pentru ctitoriile din Moldova și din acest motiv, admis cu reticență. Este practic singura situație oarecum confuză [sic !] dar se prezintă aici și fotografia executată după izvorul epigrafic invitând la deciptare și alți cunoscători în domeniu.

Ultimul rând al pisaniei a prezentat mai multe dificultăți de lecturare [sic !], inscripția fiind spartă marginal, însă reconstituirea a fost posibilă după hastele păstrate parțial și după unele slove întregi. Ceva mai multe dificultăți au fost întâmpinate la citirea văleatului și a lunii, acestea aflându-se în sectorul cel mai afectat. Datarea propusă, anume leatul 7139 = 1631 a fost ales [sic !] după anul de zidire a turnului de la Mănăstirea Bisericani, atribuit lui Dumitrașco Buhuș și după numele voievodului pomenit în pisanie”.

Pisania comunicată de d-l Josanu îmi pare a fi un document epigrafic excepțional prin felul cum este realizată. Lapidul a dispus de un spațiu mic, așa încât a fost silit să „adune” literele într-un chip puțin obișnuit, nu numai prin ligaturi, ci și prin așezarea lor pe două rânduri suprapuse, trebuind citite când de jos în sus, când de sus în jos ! Și, firește, câte o slovă se mai află și deasupra rândurilor !

Trebuie, desigur, să fim recunoscători celui care a socotit importantă piatra de la Bisericani și nu a întârziat să o semnaleze, precum și *site*-ului care a adăpostit această semnalare. Însă recunoștința nu ne poate împiedica de a face cuvenitele îndreptări, nu spre a coborî munca vreunui cercetător, ci pentru a corecta ceea ce este de corectat și mai cu seamă pentru a pune mai bine în valoare informațiile și conexiunile pe

care acestea le pot indica, trecând astfel din domeniul simplului exercițiu de erudiție în materie de epigrafie la istoria generală, unde ele, informațiile, pot aduce lumină în chestiuni cufundate până acum în întuneric sau în umbră.

Mai întâi, se pune întrebarea: **cât de inedită este această pisanie ?** E drept că piatra în sine și textul slav al inscripției ies acum, pentru întâia oară, sub ochii cercetătorului. Dar despre **existența** pisaniei, ca și despre **principalele elemente ale conținutului** ei, se știe de foarte multă vreme și e de mirare că autorul articolului nu a folosit, în textul său, informațiile existente. D-sa putea ajunge la ele pe două căi, între care, cercetându-le, se vede ușor că trebuie să existe un punct de intersecție (sau o origine comună). Nu mi-am propus să identific acel punct, dar de la sine el a ieșit în evidență.

D-l Josanu ar fi putut lua cunoștință despre pisanie „inedită” apelând la un instrument de lucru comun, atât de comun, chiar banal, încât cercetătorii îl uită de obicei: *Marele Dicționar Geografic al României*. Cum însă acesta a fost precedat de dicționarele județene, ale căror informații au trecut, de obicei, în întregime în forma compilată sub numele doar a trei „autori” (George Ioan Lahovari, generalul Constantin I. Brătianu și profesorul Grigore G. Tocilescu), trebuie să apelăm și la sursa primară. În cazul de față, este vorba de Constantin D. Gheorghiu, care, în *Dicționarul geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, tipărit în 1895, a dat această informație: „La 7140 (1632), Dumitrașco, Ileana și Safta Buhuș au făcut zid împrejur și clisernița, afară de turnuri, prin osârdia egumenului Partenie”¹⁰⁷. Informația a fost preluată, *tale-qual*, dar cu o eroare de transcriere (*Sofia*, în loc de *Safta* !), în primul volum al *Marelui Dicționar Geografic al României*, din 1898¹⁰⁸. Pe urma acestuia, diaconul profesor Ioan Ivan scria în 1970: „Astăzi se găsesc, rezemate de peretele bisericii, două lespezi cu inscripții care vorbesc despre unele construcții de la Bisericiani. Una amintește de un Dumitrașcu care în 1632 a făcut zid împrejur și clisiarniță afară de turnuri”¹⁰⁹. S-ar putea deduce, de aici, că în 1970 piatra în discuție era la vedere.

---

¹⁰⁷ Constantin D. Gheorghiu, *Dicționarul geografic al județului Neamțu*, cit. (*supra*, nota 8), p. 45.

¹⁰⁸ *Marele Dicționar Geografic al României*, I, București, 1898, p. 408.

¹⁰⁹ Diac. prof. Ioan Ivan, *Biserica fostei Mănăstiri Bisericiani*, în *MMS*, XLVI, 1970, 11–12, p. 700 (trimitând la *Marele Dicționar Geografic al României*, I, 1898, p. 409).

Din păcate, Constantin D. Gheorghiu nu a indicat sursa din care a preluat știrea despre pisania pe care o datează în 7140/1632 (voi reveni asupra acestei datări); însă o anumită formulare din textul său – trecută în *Marele Dicționar Geografic* și apoi la Ioan Ivan: „au făcut zid împrejur [...] afară de turnuri” – identifică această sursă ca fiind pomelnicul *românesc* al Bisericanilor, pe care Grigore G. Tocilescu pare a-l fi găsit la fața locului cu prilejul inspecției făcute acolo în martie 1885: „mai cu folos se poate consulta – *scria el* – pomelnicul mănăstirei, în care se află o «Arătare pentru mănăstirea Bisericanii, de cine a început a se zidi și pe ce vreme și de cine s-a isprăvit și pe ce vreme»”¹¹⁰. Fraza din urmă, despre „arătare”, ne conduce direct la pomelnicul-cronică de la începutul veacului al XIX-lea, editat de N. Iorga în 1909¹¹¹, la care apelul ar fi fost **obligatoriu**. Într-un context asupra căruia voi reveni mai încolo, se spune aici: „doi boiari: Dumitrașco Buhuș și cocoana lui, Ileana, și Dumitrașco Șoldan și cocoana lui, Safta; aceștia au făcut zidiul împrejur, afară de turnuri, după cum adeverează scrisoarea ce iaste pe o piatră, întru care sânt scriș amândoi boiari aceșta. Așijderea și în pomelnicul cel sârbesc i-am găsit scriș pe amândoi la un loc, și arată că ei au făcut ograda împrejur și pivnița cea de desupt cliserniță și clisérnița”¹¹².

În adevăr, în vechiul pomelnic scris în limba slavonă se află pomenirile amintite. În „Duminica de lăsata secului de brânză”, se făcea pomenire pentru *Dumitru Buhuș, Ileana și copiii lor, Ioan, Cristea, Nastasia, Ilea, Maria și copiii lor*”, care „au făcut grăniță și pivniță și clisearniță”. În Duminica Mironosițelor, era așezată pomenirea pentru *Dumitru Șoldan, Safta și copiii lor, Pătrașco, Antimia, Ioan, Nastasia și copiii lor*” care, de asemenea, „au făcut grăniță și pivniță și clisearniță”¹¹³.

¹¹⁰ Grigore G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară, prezentate Ministerului Cultelor și al Învățământului Public*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tomul VIII, secțiunea II, *Memorii și notițe*, București, 1887, p. 87.

¹¹¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, cit. (*supra*, nota 89), p. 233–249. Titlul pomelnicului, aidoma cu „arătarea” lui Tocilescu, la p. 234.

¹¹² *Ibidem*, p. 238–239.

¹¹³ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericani*, cit. (*supra*, nota 25), p. 447. În ambele cazuri, numele care urmează după „titulari”, introduse cu formula „copiii lor”, nu sunt, totuși, ale copiilor acestora, ci ale părinților: în primul caz – Cristea Buhuș cu Nastasia Prăjescu (dar și al doilea soț al acesteia, Ioan Caraiman, care probabil l-a crescut pe Dumitru Buhuș) și Ilea Bucioc (Băcioc) cu Maria; în al doilea caz – Pătrașco Șoldan cu Antimia și Ioan Caraiman cu Nastasia. V. și mai departe, în text. Semnalez

În textul slav, se află cuvintele **грѣницѣ, пивницѣ** și **клицарницѣ**¹¹⁴. Pe primul, editoarea pomelnicului l-a tradus prin „zid de împrejmuire”¹¹⁵; pomelnicul românesc dă, precum s-a văzut, formula *ograda împrejur*.

Este evident că autorul din 1812 sau antecesorul său a avut sub ochi pomelnicul slavonesc, din care a luat informația de bază, completând-o cu precizările pe care le putea face numai în calitatea sa de viețuitor în Biserici și, deci, de cunoscător *de visu* al lucrurilor menționate în pomelnic. De aceea el poate spune că pivnița era *sub clisiarniță*.

Textul slav, dimpreună cu tălmăcirea românească îmbogățită de oameni care cunoșteau lucrurile la fața locului, ne lămuresc cu privire la construcția ridicată de boierii Dumitrașco Buhuș și Dumitrașco Șoldan, pentru care s-a săpat pisană socotită acum *inedită*. Nu a fost o „o ctitorie, cu destinația de necropolă, a două familii boierești înrudite”, ci *zidul care închidea incinta mănăstirii*. Concluzia eronată a autorului este urmarea neînțelegerii cuvântului **грѣници** pe care l-a găsit în rândul al patrulea al pisaniei (eroare care putea fi evitată prin consultarea celor două pomelnice); ca urmare, d-sa a crezut că o literă lipsește pentru a avea cuvântul corect, așa încât în **грѣници** a introdus un nevinovat – **в** – , pentru a ajunge la doritul **грѣ(в)ници**, adică *gropniță*, interpretat de d-sa ca *necropolă, loc de înmormântări*. Acest termen există în tezaurul de cuvinte slave vehiculate în spațiul nostru, dar nu pare a fi fost des folosit. L-am găsit, deocamdată, într-o singură inscripție, cu adevărat funerară, și anume în aceea săpată pe arcul care acoperă mormântul episcopului Efreim la Mănăstirea Moldovița: **гровница**¹¹⁶.

De altminteri, însăși ideea că două familii, chiar și foarte îndeaproape înrudite, și-ar fi unit forțele ca să facă împreună o biserică menită a fi *necropolă comună*, mi se pare nefirească. La vremea aceea,

---

aici o nepotrivire în informațiile documentare privind pe soția lui Ilea Bucioc: ea este numită în pomelnic *Maria*, dar un document din 1622 mai 6 îi dă numele *Lupa* („Dumitrașco Buhuș și cneaghina lui Ileana, fiica Lupei, nepoata lui Toader Veveriță vornic”) – **DIR**, XVII/5, cit. (*supra*, nota 48), p. 130, nr. 180. Ar putea fi, desigur, un nume dublu (*Maria*, zisă *Lupa*). În genealogia familiei Veveriță sunt și alte neclarități. Unele lămuriri s-ar putea desprinde din documentul de la 12 mai 1622, cunoscut deocamdată doar prin rezumatul publicat în **CDM**, II, cit. (*supra*, nota 7), p. 33, nr. 91.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 435.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 447.

¹¹⁶ Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte*, cit. (*supra*, nota 73), p. 189.

fiecare își pregătea locul său de odihnă veșnică, în biserica moștenită de la vreun înaintaș sau într-una tocmai ridicată în incinta curții proprii. Nu altul este cazul celor doi boieri din inscripția de la Bisericiani: nici unul dintre ei nu și-a avut acolo mormântul. Dumitrașco Buhuș a murit la 15 martie 1647 și a fost îngropat în biserica din satul său Crivești¹¹⁷, iar Dumitrașco Șoldan, mort între mai 1640 și mai 1641¹¹⁸, va fi fost înhumat în biserica de la Șoldănești sau în cea de la Dulcești, unde la 1887 se mai aflau pietrele care acoperiseră mormintele mai multor membri ai familiei sale, între care și cel al soției Safta¹¹⁹.

Odată lămurită natura construcției datorate acestor boieri – *zid împrejmuitor*, iar nu vreo „**biserică anterioară**” menită să le adăpostească mormintele – îmi rămâne să analizez data pisaniei (și, implicit, a construcției), legăturile personajelor și, la urmă, să încerc a reconstitui contextul în care s-a produs intervenția acestora la Bisericiani.

Data pisaniei. D-l Josanu traduce pisania punând, direct, anul 1631; în transcrierea slavă, d-sa dă văleatul 7139 echivalându-l cu A.D. 1631, ceea ce este oarecum incorect, întrucât văleatul 7139 înseamnă intervalul cuprins între **1 septembrie 1630 și 31 august 1631**, când, în adevăr, în Moldova domnea Moise vodă Movilă (aprilie 1630 – decembrie 1631), al cărui nume autorul l-a citit pe piatră.

Aici, lectura propusă de d-l Josanu se află în divergență cu aceea dată de Constantin D. Gheorghiu în dicționarul său și preluată de *Marele Dicționar Geografic*. Nu știu din ce sursă a preluat vechiul autor al *Dicționarului județului Neamț* văleatul 7140: pomelnicul românesc, în care se redă în rezumat conținutul pisaniei, nu indică data acesteia, ceea ce înseamnă că piatra era deteriorată încă din secolul al XVIII-lea. Este, deci, posibil că Gheorghiu a descifrat el însuși data pe piatră. Era capabil să facă acest lucru, de vreme ce a dat transcrierea întregă a lespezii Cantacuzinilor, de care m-am ocupat altă dată¹²⁰.

¹¹⁷ Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova*, cit. (*supra*, nota 1), p. 129. La vremea aceea, piatra era scoasă din biserică; nu știu dacă mai există.

¹¹⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, cit. (*supra*, nota 3), p. 448.

¹¹⁹ Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechiă, II, București, 1888, p. 594.

¹²⁰ În studiul citat (*supra*, nota 106), am menționat *Dicționarul* lui Constantin D. Gheorghiu, fără să fi putut avea acces direct la el. Fac aici precizarea bibliografică necesară: în acel *Dicționar*, inscripția se află la p. 45–46.

Este, însă, evident că **7139 nu poate fi confundat cu 7140**, pentru simplul fapt că primul văleat are **patru** cifre (Ⲙⲓⲗⲁⲛⲟ), iar al doilea numai **trei** (Ⲙⲓⲗⲁ). Se află, deci, pe această piatră văleatul 7140, cum a dat Constantin D. Gheorghiu, sau 7139, cum dă d-l Vitalie Josanu ?! Trebuie să observ că, în transcrierea slavă a pisaniei, autorul din zilele noastre dă un văleat din **trei** cifre, însă este unul care nu se potrivește de loc cu personajele și nici, cum se va vedea imediat, cu contextul: Ⲙⲓⲗⲁ, 7109, 1600/1601. D-l Josanu „întregește” 7139, prin adăugarea cifrei zecilor, și arată că a optat pentru acest văleat orientându-se „după anul de zidire a turnului de la Mănăstirea Bisericiani, atribuit lui Dumitrașco Buhuș și după numele voievodului pomenit în pisanie”.

Nu știu care turn de la Bisericiani este socotit de autor ca fiind „atribuit lui Dumitrașco Buhuș”. Bănuiesc că este o confuzie (încă una !), autorul gândindu-se, probabil, la turnul cel mare, dinspre sud, despre care se știe că fusese ridicat de un Dumitrașco, însă e vorba de Dumitrașco Ștefan și soția sa Maria, în văleatul 7139¹²¹. Din documente, rezultă că Dumitrașco Ștefan a murit „ante 1631 ian. 21”¹²²; piatra – azi dispărută – care i-a acoperit mormântul în biserica ctitorită de el la Buciulești avea „anul 7139 luna noiembrie”¹²³. Întrucât Dumitrașco Ștefan a murit în a treia lună a văleatului 7139 – adică în **noiembrie 1630** –, rezultă că turnul cel mare din latura sudică a incintei de la Bisericiani a fost, foarte probabil, ridicat în **septembrie–noiembrie 1630** (sau, cel puțin, atunci a fost început). Este, deci, inoperantă propunerea de restituire a datei din piatra descoperită recent la Bisericiani în funcție de data turnului celui mare.

Așadar: este 7139 sau 7140 ?!

Dacă este **7139**, trebuie avut în vedere intervalul **1 septembrie 1630 – 31 august 1631**; dacă este **7140**, trebuie avut în vedere intervalul **1 septembrie 1631 – 31 august 1632**. În primul caz, nu poate fi vorba decât de Moise vodă Movilă (aprilie 1630 – decembrie 1631); în al doilea caz, acestuia i se alătură Alexandru vodă Iliăș (decembrie 1631 – aprilie 1633). Admițând că numele lui Moise vodă a fost citit corect, în primul caz pisania este databilă în întregul văleat 7139, adică din septembrie

---

¹²¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, cit. (*supra*, nota 89), p. 239

¹²² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 449.

¹²³ Nistor Ciocan, *Date noi despre logofătul Dumitrașco Ștefan și satul Buciulești*, în **AIIAI**, XXIII, 1986, 2, p. 783–791, aici, p. 791.

1630 până în august 1631. Însă dacă suntem în al doilea caz (Moise vodă și văleatul 7140), atunci pisania este databilă într-un interval mult mai scurt, și anume **între septembrie și decembrie 1631**. Rămâne, însă, de verificat dacă elementele puse la contribuție de autor pot fi cu adevărat identificate pe piatră. Numele domnului în forma „**Movsa**” pare să cheme îndreptățite îndoieli.

Personajele. Dumitrașco Buhuș și Dumitrașco Șoldan sunt doi dintre cei mai cunoscuți boieri ai vremii. La 1630–1632, amândoi erau încă la începutul carierelor boierești, în care vor urca treptele până la marile dregătorii care vor face din ei sfetnici importanți ai lui Vasile vodă Lupu.

Cei doi se înrudeau îndeaproape: Buhuș era fratele soției lui Șoldan. Nastasia, fata lui Ion Prăjescu cel Bătrân (sora viitorilor mari dregători Nicoară, Ștefan, Vorontar și Savin Prăjescu), fusese căsătorită cu Cristea Buhuș, având cu el un fiu, pe **Dumitru Buhuș**. Soțul ei rămânând în pribegie, Nastasia s-a recăsătorit cu Ioan Caraiman (m. 1609), cu care a avut o singură fiică¹²⁴, **Safta**, devenită soția lui Dumitrașco Șoldan. Numele părinților apar în pomelnicul slav.

Înrudiri multiple îi legau pe acești doi cumnați de cel care avea să devină Vasile vodă. **Buhuș** se căsătorise cu Ileana, fiica lui Ilea Bucioc (Băcioc); fratele acestuia din urmă, marele vornic Costea Bucioc (m. 1620), fusese soțul Irinei Prăjescu (sora Nastasiei Buhuș-Caraiman !), din care căsătorie a rezultat Tudosca, viitoarea doamnă a lui Vasile vodă. **Șoldan** – fiul marelui logofăt Pătrașco din neamul Nădăbaico – avusese o soră, Candachia, care a fost a doua soție a aceluiași Costea Bucioc, socrul lui Lupu vornicul; din această căsătorie va rezulta o fată, Catrina, prima soție a lui Iordache Cantacuzino și mama lui Toderașco Cantacuzino, marele vistiernic. Cum am arătat cu alt prilej¹²⁵, Catrina Bucioc-Cantacuzino și fiul ei Toderașco au fost îngropați la Bisericiani, sub o piatră care se mai vedea în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (cea a cărei inscripție a transcris-o Constantin D. Gheorghiu), dar care azi nu se mai află acolo.

Că acești doi boieri, Buhuș și Șoldan, și-au unit forțele pentru a realiza o construcție care trebuie să fi fost foarte costisitoare, nu e greu de înțeles. Însă pomelnicul-cronică de la 1821–1822 arată că la construirea

¹²⁴ Afirmațiile lui N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 298 sunt eronate, fiind rodul unor confuzii provocate de omonimii.

¹²⁵ Cf. *supra*, nota 106.

„fortăreței” au contribuit și alți boieri, care au răspuns chemării egumenului Partenie. „Cel dintâi îndemnătoriu” a fost marele logofăt Pătrașco Bașotă, care în 7135 (1626–1627), împreună cu soția sa Grozava, a zidit turnul de nord; în același an 7135, Toma Cantacuzino cu soția sa Eftimiia au ridicat turnul de est¹²⁶; „turnul cel mare care iaste despre amiazăzi” a fost construit în 7139 (probabil în toamna lui 1630: v. mai sus) de marele logofăt Dumitrașco Ștefan și soția lui Maria¹²⁷. Spre apus, era „turnșorul cel mic”¹²⁸, al cărui ctitor nu e numit. Zidul dintre turnuri a fost ridicat de egumenul Partenie, din „sutele aceale de galbini” dați de diverși boieri, „iar mai ales doi boiari: Dumitrașco Buhuș și cocoana lui, Ileana, și Dumitrașco Șoldan și cocoana lui, Safta; aceștia au făcut zidiul împrejur, afară de turnuri, după cum adeverează scrisoarea ce iaste pe o piatră...” – și urmează pasajul pe care l-am comentat deja. Înțelegem acum succesiunea ridicării construcțiilor prin care s-a realizat împrejmuirea în întregul ei, lucrare cu adevărat grea și scumpă. În chip logic, zidul care a unit turnurile nu s-a putut ridica decât după construirea acestora – de altminteri, această succesiune o sugerează și autorul pomelnicului românesc: întâi, în 7135 (1626–1627), s-au construit turnul de nord (de Pătrașco Bașotă și soția sa) și cel de la răsărit (de Toma Cantacuzino și soția sa); apoi, în 7139, s-a ridicat „turnul cel mare care iaste despre amiazăzi”, de Dumitrașco Ștefan și soția sa. Abia după aceasta a venit rândul zidului care a unit turnurile, împrejmuid curtea mănăstirii și realizând, astfel, *grănița* evocată de pisanie.

În fața atâtor nume de mari boieri ai Țării Moldovei, uniți într-o solidaritate mai rar întâlnită, nu putem ocoli întrebarea: a fost o manifestare întâmplătoare, sau ea și-a avut rădăcinile într-un alt gen de solidaritate, cea generată de înrudiri sau de descendența din strămoși comuni, prin care toți se legau de vechii ctitori ?

Pomelnicul Bisericanilor menționează Bășotești, nu însă și pe Pătrașco logofătul, deși el a murit la câțiva ani după terminarea lucrărilor, anume în 25 aprilie 1636¹²⁹. Sunt, însă, verii săi primari, Gheorghe și Iurașco Bașotă, cu soțiile lor și chiar cu tatăl și mama lor. Gestul lui Pătrașco Bașotă a fost urmat imediat de Toma Cantacuzino (sau poate au

---

¹²⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, cit. (*supra*, nota 89), p. 238.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 239.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 238.

¹²⁹ Cf. *supra*, prima parte a acestui text.

lucrat concomitent). Am zice că nu e neașteptat, întrucât în acel moment Toma stolnicul era căsătorit cu Eftimia, fiica clucerului Miron și a Măricăi Bașotă, vara primară a marelui logofăt Pătrașco. Toma Cantacuzino va atrage pe fratele său, Iordache, căsătorit atunci cu Catrina Bucioc, iar pe această cale se vor alătura Buhuș și Șoldan, ale căror legături de rudenie le-am expus mai spre început.

Însă nu e totul.

Cum am spus deja, în primăvara anului 1885 a vizitat Bisericanii – pe atunci penitenciar – profesorul Grigore G. Tocilescu. În raportul cu privire la această vizită, el a relatat fugitiv despre pietrele mormântale scoase „cu ocaziunea prefacerii caselor în penitenciar”, care pietre „parte s-au întrebuițat în noăle construcțiuni, parte s-au vândut de antreprenorii evrei în Piatra”¹³⁰. Dacă – lucru ciudat ! – nu spune nimic despre piatra funerară a Cantacuzinilor, transcrisă de Constantin D. Gheorghiu cinci ani mai târziu, în schimb Tocilescu menționează două pietre cu inscripții: una, „din anul 1637, se află bătută în zidul exterior al trapezei”; aceasta ar putea fi una dintre pisanile cunoscute din pomelnicul românesc, și anume chiar aceea care se afla „deasupra ușii trapezerii”, care „adeverea” că „pridvorul bisericii și pivnița și trapezarea” fuseseră făcute de frații Toma și Iordache Cantacuzino, cu soțiile lor, Eftimia și, respectiv, Catrina, în anul 7145¹³¹. Văleatul acesta corespunde tocmai cu anul 1637, indicat de Tocilescu. Cealaltă, așezată „lângă ușa bisericii”, era o piatră funerară, care atunci servea „de laviță condamnaților și de piatră pentru ascuțitul topoarelor”. Tocilescu adaugă: „Din inscripțiunea slavonă de pe dânsa abia se mai zăresc câteva litere, cari totuși ne spun că piatra a acoperit rămășițele mortuare ale unei cucoane Eftimia”¹³². Nu avem nici un motiv a crede că arheologul – a cărui pasiune pentru epigrafie e bine cunoscută – ar fi putut confunda o piatră funerară cu o pisanie, ori că n-ar fi deslușit bine puținele slove încă lizibile pe piatră. Așa stând lucrurile, trebuie să acceptăm că Tocilescu a avut sub ochi piatra care, în biserică, acoperise

---

¹³⁰ Grigore G. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară, prezentate Ministerului Cultelor și al Învățământului Public*, cit. (*supra*, nota 110), p.88.

¹³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 239.

¹³² Grigore G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 88. Un fragment de piatră funerară, datând din „zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Io Vasilie voievod”, se află la G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 544 și 560, fig. 959. S-ar putea să fie tocmai piatra Eftimiei Cantacuzino.

mormântul celei dintâi soții a lui Toma Cantacuzino, Eftimia, fiica lui Miron stolnicul.

Așadar, biserica Mănăstirii Bisericani a adăpostit locurile de veci ale soțiilor dintâi ale fraților Cantacuzino: Catrina Bucioc și Eftimia. Nevestele de-al doilea au avut alte locuri de veci: Alexandra, a lui Iordache Cantacuzino, a fost îngropată probabil la Mănăstirea Barnovschi din Iași, alături de soțul ei, iar Anița (Prăjescu) lui Toma Cantacuzino – la Golia, tot alături de soțul ei. Această repartiție între trei mănăstiri (adevărată „răspândire” !) se înțelege și se explică prin rețeaua legăturilor de rudenie, pentru că o urmează pe aceasta și i se suprapune. Mi se pare că acest caz poate fi interesant, dacă nu chiar exemplar, pentru studierea *necropolelor de familie*, un subiect care nu este cu totul neglijat, lipsind însă o cercetare sistematică prin filtrul pe care numai genealogia îl poate oferi.

În cazul de față, s-ar putea ca motivația boierilor menționați întru ajutorarea unei ctitorii domnești năpăstuite să fie mai adâncă. Am impresia că ei ar putea fi percepuți ca formând două grupe mari: una ține de posteritatea lui Bașotă cel Bătrân, alta de posteritatea lui Ioan Prăjescu cel Bătrân, vameșul de la Suceava, presupus ginere postum al lui Petru Rareș. A existat, oare, un punct de convergență între aceste familii ? Cred că răspunsul este pozitiv și mai cred că pot indica și calea pe care se poate merge pentru căutarea acelei convergențe. Cheia se află într-un document de prin 1628, cunoscut între specialiști drept *însemnările diacului Nechita din Vârtop*, de care s-au ocupat I. C. Miclescu-Prăjescu și d-na Maria Magdalena Székely¹³³. Diacul povestește curgerea proprietății în Vârtop, iar începutul povestirii este acesta: „Întâiu să împarte în patru părți: o parte iaste a Bășoteștilor cu frații lor, o parte iaste a Prăjeștilor, o parte iaste a Uscăteștilor, o parte iaste a Beșeteștilor” (din care se trăgea diacul însuși)¹³⁴. Cum Nechita prezintă, în însemnările sale, cinci generații, înseamnă că punctul de convergență căutat se plasează spre sfârșitul secolului al XV-lea. Atunci a existat o înrudire între strămoșul Prăjeștilor și cel al Bașoteștilor. Dar aceasta conduce chiar către momentul când, după tradiție, Ștefan cel Mare a pus bazele Bisericanilor, nepotului său,

¹³³ Maria Magdalena Székely, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în **AG**, IV (IX), 1997, 1–2, p. 89–92.

¹³⁴ **DRH**, XIX, cit. (*supra*, nota 5), p. 560, nr. 411. Mai târziu, Vârtopul a devenit o seliște pe moșia Bodeștii Precistei; or, în Bodești erau stăpâni Bașoteștii și acolo a fost îngropat logofătul Pătrașco Bașotă !

Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță), revenindu-i apoi meritul de a face biserica de zid și de a dota mănăstirea cu (măcar o parte din) cărțile trebuitoare¹³⁵.

Este, așadar, foarte posibil ca grupul mare de boieri care și-au asumat realizarea importanțelor construcții de la Bisericiani în deceniile trei și patru ale veacului al XVII-lea (prin care schitul a devenit o mănăstire în toată regula, cum sugerează pomelnicul românesc) să reprezinte, de fapt, pe urmașii vechiului ctitor, cel care a inițiat și a întreținut schitul înaintea transformării sale în ctitorie domnească.

*

De la epigrafie la genealogie și de la genealogie la istorie este un drum a cărui străbateră este fără îndoială dificilă. Însă răbdarea și stăruința cercetătorului sunt de obicei răsplătite cu rezultate care răscumpără eforturile și aduc o notă emoțională în ariditatea investigațiilor de acest gen: în mesajele înscrise pe pietre răzbat glasurile și simțămintele unor oameni din vremuri îndepărtate.

ÉPIGRAPHIE, GÉNÉALOGIE, HISTOIRE. Nouvelles contributions

Résumé

L'étude réunit trois communications présentées en 2004, 2008 et 2012 dans les séances de la section de Iași de la Commission Nationale d'Héraldique, de Généalogie et de Sigillographie de l'Académie Roumaine, concernant quelques monuments épigraphiques du XVIIe siècle – des dalles funéraires (aujourd'hui disparues ou illisibles) et une inscription votive. Les textes slavons de ces monuments ont été parfois lus et déchiffrés avec des erreurs importantes, ce qui a conduit à des identifications inexactes et, par conséquent, à des conclusions erronées.

Une pierre tombale qui se trouve dans l'église du village de Bodești (Neamț) portait une inscription (aujourd'hui illisible) qui, selon la lecture publiée en 1885, aurait donné le nom du grand chancelier Petru Racoviță, mort le 25 septembre 1650 (7159); la dalle avait été posée par les soins des fils de celui-ci, Toader et Zosim. Ces informations ont été acceptées telles quelles par

---

¹³⁵ Cf. Émile Turdeanu, *Le Sbornik dit «de Bisericiani»: fausse identité d'un manuscrit remarquable*, în **RES**, XLIV, 1965, p. 34–36; studiu retipărit anastatic în idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Brill, Leiden, 1985, nr. 8 (aici, p. 214–216).

les historiens et incorporées dans l'histoire de ce village et de cette famille. En réalité, les membres de la famille **Racoviță** n'ont jamais eu des possessions à Bodești, Petru Racoviță n'a jamais accédé à la dignité de grand chancelier de la Moldavie et parmi ses fils on ne peut pas identifier un Toader ou un Zosim. Par contre, tous ces détails correspondent parfaitement à la biographie d'un membre de la famille **Bașotă**, propriétaire à Bodești: Petru (Pătrașco) Bașotă fut, en effet, grand chancelier de Moldavie entre avril 1634 et avril 1636 et ses deux fils s'appelaient Toader et Zosim. On peut donc conclure que la tombe de Bodești appartient à Petru Bașotă. La date de l'inscription (qui est, probablement, la date du décès de ce boyard) fut déchiffrée elle aussi d'une manière erronée; selon l'auteur, il est possible que la date correcte soit le 25 avril 1636 (7144).

La deuxième inscription sur laquelle porte l'intérêt de l'auteur a été lue en 1871, toujours sur une dalle funéraire, dans l'église du village de Dobreni du même département de Neamț. Elle mentionne la dame Todosca, l'épouse d'un *stolnic*, qui serait morte pendant le règne du prince Gheorghe Ștefan (1653–1658). On ne peut pas tirer d'autres informations de la transcription fautive de cette inscription (aujourd'hui disparue, semble-t-il) et l'auteur n'eut pas la chance d'identifier, parmi les boyards de l'époque, un *stolnic* marié à une dame Todosca morte entre 1653 et 1658.

La troisième pièce, une inscription votive, vient d'être découverte au monastère de Bisericani, dans le même département de Neamț. Qualifiée d'inédite, son contenu était pourtant connu depuis longtemps. Elle avait été posée en 1630–1631 (7139) pour marquer une construction due aux boyards Dumitrașco Buhuș et Dumitrașco Șoldan. Pour définir cette construction, le texte slavon utilise un mot que l'auteur de la découverte a lu **грѣвнїци**, ce qui l'a conduit à la conclusion qu'il s'agit d'un tombeau, d'une sorte de nécropole pour les familles de ces deux boyards apparentés (beaux-frères). Pourtant, l'analyse du texte slavon de cette inscription relève l'existence du mot **грѣвнїци** pour définir la construction; il s'agit, donc, de *la muraille d'enceinte*. Cette lecture se trouve confirmée par les informations tirées de l'obituaire slavon du monastère, qui donne, lui aussi, le mot **грѣвнїцѣ**. L'auteur met en lumière les multiples liaisons de parenté unissant les boyards qui avaient contribué à la construction des tours et des murailles de ce monastère entre 1626 et 1631(environ): il est possible qu'ils soient tous des descendants des fondateurs de l'ancien monastère, fondé vers la fin du XVe siècle.

Mots-clefs: épigraphie, prosopographie, boyards, églises, Moldavie

„PUNEREA DE FECIORI”: PRACTICA SOCIALĂ A ADOPTIEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

VIOLETA BARBU*

violeta_barbu-ni@yahoo.com

Istoria juridică a dreptului de adopție

Ca și alte instituții de drept civil, instituția adopției își are rădăcinile în dreptul roman-creștin secular, așa cum apare sintetizat în perioada post-clasică. Împreună cu alte reforme ale legislației privitoare la familie, reconsiderată potrivit noii morale creștine¹, adopția și în general, statutul minorului, primară un loc mai bun în arhitectura instituțională a familiei. Cu toate acestea, înrâurirea doctrinară și competența juridică a Bisericii în această materie aveau să devină efective de abia în ultimele secole de existență a Bizanțului. Spre a înțelege mai corect saltul semnificativ determinat de considerentele noii etici creștine, este suficient să măsurăm distanța dintre obiceiul de a expune și vinde copii, încă în vigoare în vremea împăratului Constantin (329) și restrângerea acestei practici de către împăratul Justinian, la situațiile de extremă sărăcie sau lipsă gravă de hrană (*propter nimiam paupertatem egestatemque victus*)². Aceste norme fură acompaniate de politici sociale de încurajare a operelor de caritate, de înlesnire și stimulare a donațiilor în folosul acestora³.

---

* cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „N. Iorga”, București.

¹ Jean Gaudemet, *La formation du droit séculier et du droit de l'Eglise aux IVe-Ve siècle*, (Institut du droit romain de l'Université de Paris), Sirey, Paris, 1957, 196-197; între aceste reforme, se numără restrângerea puterii paterne, prin substituirea *patria potestas* cu *paterna pietas*, reducerea motivelor de divorț, introducerea gradelor de afinitate interzise, dreptul femeii asupra bunurilor dotale, deplina paritate între sexe la moștenirea *ab intestat* etc. v. Antonio Padoa-Schioppa, *Il diritto nella storia del'Europa*, CEDAM, Milano, 1995, p. 38-42.

² *Cod. Just.*, 4. 43. 2, cf. *Codex Justinianus*, ed. P. Krüger, vol. II, în *Codex Juris civilis*, ed. de P. Krüger și Th. Mommsen, ed. a II-a, Berlin, 1968.

³ *Cod. Just.*, 1, 2, 19; 1, 2, 22, ed. cit.

Orfelinele și casele de primire pe scurtă durată a copiilor săraci, abandonati și orfani primiră, din partea aceluiași împărat, recunoașterea statutului de instituții ecleziastice. Pe de altă parte, penalizarea pruncuciderii venea să întărească presiunea Bisericii asupra mamei.

Codul lui Justinian (*Codex Justiniani*) prevedea adoptarea unui prunc rudă, prin ieșirea din familia lui naturală, cu transferarea dreptului de moștenire și a puterii părintești (*alieni juris*) și adoptarea unui adult cu consimțământul acestuia (*adrogatio sui juris*)⁴. Adopția *alieni juris* mai prevedea, potrivit aceluiași *Cod al lui Justinian*, și posibilitatea adoptării de către un străin, adică o persoană care nu era rudă. În această situație, adoptatul nu ieșea din familia sa naturală, nu se află sub puterea paternă a adoptatului, dar avea dreptul de succesiune la moștenire în lipsa unui testament (*ab intestat*). În categoria *adrogatio sui juris*, condițiile erau foarte aspre: adoptantul să aibă 60 de ani și să nu aibă copii, iar adoptatul să fie adult și să consimtă.

În ciuda receptării unitare a dreptului roman în redacția Codului împăratului Justinian până în secolul al XI-lea, adopția a avut o evoluție diferită în cele două arii europene, cea occidentală și cea orientală. Schematic vorbind, se pot identifica cel puțin trei factori ca vectori ai diferențierii. Primul este teologic. Controversa asupra termenului teologic de *adopție filială* în cazul lui Isus Cristos, care a durat o perioadă lungă, din secolul al VIII-lea până în secolul al XII-lea, a făcut greu de acceptat termenul de adopție, în cazul Orientului, fiind chiar condamnat cu privire la persoana lui Isus, în relația cu Iosif, soțul Mariei. Atentă la înrădăcinarea dogmei Maria Theotokos (Născătoare de Dumnezeu), Biserica Răsăritului a fost foarte prudentă în ceea ce privește relația Sfintei Fecioare cu soțul ei, Iosif. Cultul Sfintului Iosif, care încarna adopția nu este răspândit deloc în Orient⁵. Din programul iconografic bizantin și post-bizantin, Sf. Iosif lipsește cu desăvârșire din scena Nativității sau a Adorației magilor. Cât despre reprezentarea Sfintei Familii sau a Sfintei Înrudiri, două din temele predilecte ale Evului Mediu târziu, ale Renașterii și ale Contrareforme din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, acestea se rezumă la scenele Fugii în Egipt și la Arborele

---

⁴ F. Paqualino, P. Tametta, *La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal Quattrocento al Seicento, Fonti e problemi, Atti del Convegno internazionale Milano 1/14 dicembre 1983*, Roma, 1986, p. 117-124; Jean-Pierre Gutton, *Histoire de l'adoption en France*, Publisud, Paris, 1993, p. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 18.

lui Eseu. Este adevărat că pe tot parcursul Evului Mediu Occidental, Sfântul Iosif a îmbrăcat chipul mai degrabă caricatural al unui bătrân, potrivit concepției dominante a unei familii întemeiate strict pe legături spirituale (hierogamice), cât mai îndepărtată posibil de o familie naturală⁶.

După reforma declanșată de conciliul de la Trento, într-o epocă de exaltare a sacramentului căsătoriei și de sacralizare a legăturilor de familie cum este cea clasică, Sfântul Iosif dobândește în Occident în secolul al XVII-lea, după expresia preotului iezuit de Bary, atributele unei adevărate paternități adoptive: grija, iubirea cordială, autoritatea. Alegerea Sfântului Iosif ca patron al Imperiului Habsburgic și ca patron personal al unora dintre împărați a mizat pe transferul simbolic al acestor atribute în planul imaginariului puterii: împăratul era, asemenea Sfântului Iosif, un tată adoptiv al supușilor săi, cărora le purta de grijă ca unor fii.

Al doilea element ține de definirea naturii înrudirii spirituale (*fraternitas spiritualis*), instituită prin botez⁷. În perioada conciliară, construcția conceptului de înrudire spirituală, necunoscută dreptului roman clasic, va îngloba succesiv interdicțiile matrimoniale specifice căsătoriei, interdicții pornite de la raportul naș-fină (*Codicele lui Justinian*) extinse la relațiile de *compaternitas* (familia nașului și părinții botezatului) (Sinodul trullan, 692). Și mai interesant apare procesul de echivalare a relației de nășie cu cea de adopție, pornind de la natura comună a înrudirii spirituale. Prin decretul lui Grațian, resuscitat în perioada dezbaterilor Conciliului de la Trento, rivalitatea dintre nășia de botez și adopție a fost rezolvată astfel: „*Un fin nu poate avea o legătură mai puțin strânsă cu nașul lui decât are un fiu adoptiv cu părintele care l-a înfiat. Actul de a boteza se compară cu o adopție în fața lui Dumnezeu*”⁸. Definind datoria nașului ca similară cu cea a adopției,

---

⁶ Jean Wirth, *L'image médiévale. Naissance et développements (VIe-XVe siècle)*, Meridiens Klincksieck, Paris, 1989, p. 308-322.

⁷ Guido Alfani, *La parentella spirituale nella storia*, Marsilio, Venezia, 2007, p. 31-66, 91-113: despre valoarea metodologică a sintagmei înrudire spirituală și despre *adoptio* ca formă a unei legături politice de sponsorizare regală v. Bernard Jussen, *Spiritual Kinship as Social Practice: Godparenthood and Adoption in the Early Middle Ages*, Associated University Press, Cranbury-London, 2000, p. 28-32.

⁸ *Decretum Gratiani emendatum et notationibus illustratum Gregorii XIII*, în Jean-Paul Migne, *Patrologiae Latina cursus completus*, Paris, 1855, vol. CLXXXVII, causa 30, q. 3, c.6, causa 187; Jean Gaudemet, *La formation du droit canonique médiéval*, (Variorum), London, 1980, p. 177-191; A. Vetulani, *Sur Gratien et les décrétales*, (Variorum), Alderhot, 1990; Enio Cortese, *Le grandi linee della storia*

decretul nu intenționa să dilueze raportul de adopție, ci să-l propună ca pe un model de urmat pentru nașie. Conciliul de la Trento mai operă o reformă în materie de apropiere a nașiei de adopție: recomandă ca numărul de nași, în practică destul de mare, să fie redus fie la unul singur, de același sex cu copilul botezat sau la un cuplu și desființă impedimentele matrimoniale legate de înrudirea spirituală⁹.

În această privință, legislația bizantină mergea pe calea opusă, privilegiind înrudirea spirituală prin botez, întărită, în sistemele obișnuite și prin donații, până la substituirea totală a adopției cu acest raport, transferat apoi și asupra căsătoriei (cel mai adesea, nașii de botez se îngrijeau de finii rămași orfani și îi înzestrau la căsătorie, cununându-i). Astfel, după Marea Schismă, Biserica Răsăriteană a menținut vie instituția înrudirii spirituale¹⁰. Deși nu juca nici un rol în moștenire, înrudirea spirituală a generat în Balcani și în țările slave rețele de prietenie și sociabilitate, dar și clientele politice. În țări precum Serbia, Grecia sau Albania, *cumetria* (sr. *kumstvo*, gr. *kumbari*, it. *compadre*) are caracter de grup și implică ansamblul rudeniilor¹¹. Dreptul și obligația de a fi naș se transmite de altfel la generațiile următoare, pe linie bărbătească.

A treia cauză a dispariției adopției de tip roman în aria răsăriteană a fost primordialitatea familiei, a neamului. Adopția unui prunc străin sau a unui adult a fost o practică mult mai puțin întâlnită decât adopția unei rude sărace sau îndepărtate, de obicei orfane¹². În plus, această formă de adopție în interiorul familiei „al casei” nu depășea stadiul *de facto*, ca să ajungă la acela *de jure*; copilul adoptat era asimilabil în categoria „persoanelor dotate” (cărora li se făcea o danie de adopție), dar nu se bucurau de statutul moștenitorilor de drept. Nici un act contractual nu era semnat între adoptant și familia copilului adoptat. În termenii moderni, avem de-a face cu o „luare spre încredințare” (*adoption d’acceuil, foster*

---

giuridica medievale, Cigno Edizioni, Roma, 2008, p. 325-343; *Spiritual Kinship in Europe, 1500-1900*, ed. de Guido Alfani și Vincent Gourdon, Palgrave MacMillan, 2012, p. 18.

⁹ G. Alfani, *op. cit.* p. 113.

¹⁰ Julian Pitt-Rivers, *The Kith and the Kin*, în *The Character of the Kinship*, ed. de Jack Goody, Cambridge University Press, Cambridge, 1973, p. 89-106.

¹¹ M. Veliotti, *Le parrainage, l’adoption et la fraternisation dans un village arvainate de Peloponese*, în „Etudes et documents balkaniques et méditerranéens”, XIII, 1987, p. 67-96.

¹² Jean-Pierre Gutton, *op. cit.*, p. 20.

adoption), adică o adopție temporară, pentru hrană și educație, fără transferul dreptului de moștenire.

O funcționare similară a instituției adopției se mai întâlnea doar în Franța, unde, din rațiuni strict patrimoniale, adoptatul nu căpăta dreptul de moștenitor universal, chiar dacă era fiu-fiică unic-unică rămași în casa părintelui până la moartea acestuia, ci posedau doar un titlu donativ. Cu alte cuvinte, moștenitorii de sânge ai părintelui defunct își mențineau dreptul de *retrait lignager*, adică de preemțiune, asupra adoptatului.

În acest timp, Occidentul, în ansamblul lui, experimenta totuși deja forme de adopție complet străine ariei de moștenire bizantină. Mai întâi, decisivă pentru instituția adopției a fost represiunea dură a Bisericii catolice în perioada medievală asupra părinților care își abandonau copiii, pasibili de pedeapsa cu moartea. Erau în schimb, permise adopția de onoare a armorialului și a titlului, analizată de Marc Bloch pentru tipurile de legături personale medievale, instituția *familiaritas*, cunoscută și de Transilvania în perioada voievodatului, substituția fideicomisară¹³ (instituție romană ce revine în țările române de abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea). Adopția de către particulari a unui copil străin, cu acordul familiei de origine, numită juridic *donatio filii* se reglementa contractual între cele două părți în toate țările considerate de drept scris. Situația bastarzilor complică și mai mult problema¹⁴. În Occident, bastardului i se recunoștea un drept de „mână moartă”, până la Reforma Conciliului de la Trento, care avea interesul să întărească o familie monogamă și indisolubilă. Legitimarea lui prin formula adopției devenea astfel necesară juridic după 1563, fiind excluse, teoretic, dar nu și practic, de la legitimare, cazurile legăturilor adulterine și incestul. Pentru copiii din flori rezultați din adulter sau cei ai fetelor-mame pe care nu îi adopta nimeni, cazuri destul de numeroase, o adevărată explozie în secolul al XVII-lea când apare proletariatul feminin celibatar angajat ca servitoare

---

¹³ Maria Carla Zorzoli, *Della famiglia e suo patrimonio. Riflessioni sull'uso del fedecommesso in Lombardia tra cinque e seicento*, în *Marriage, Property and Succession*, ed. de Loyd Bonfield, Duncker und Humboldt, Berlin, 1992, p. 71-154.

¹⁴ *Bastardy and its comparative History*, ed. de Peter Laslett, Karla Oosterveen și Richard Smith, Arward Arnold, London, 1980; *The History of the European Family*. Vol. I, *Family Life in Early Modern Times 1500-1789*, ed. de David Kretzer și Marzio Barbagli, Yale University Press, Yale, 2001, p. 148-149, 178-179.

la oraș¹⁵, societatea Europei occidentale intervine cu forme de adopție organizată instituțional. Ordine noi călugărești sunt fondate pentru a răspunde unei astfel de probleme moderne, cum este cel al vicentinilor (Saint Vincent de Paul, *L'oeuvre des enfants trouvés de Paris* 1638), care atrage atenția asupra copiilor abandonați ca problemă socială majoră. Astfel sunt fondate spitalele religioase din secolul al XVII-lea, ca instituții publice de adopție; prin patentă regală, rectorul spitalului adopta pe copiii depuși în custodie publică, fiind tutorele lor legal¹⁶.

Un punct comun totuși pentru secolele anterioare, al XV-lea și al XVI-lea între țările române și unele zone occidentale, cum este Burgundia, era înfrățirea, ca formă de adopție de tip *adrogatio*, adică a unui adult cu consimțământul acestuia, pentru evitarea situațiilor de dezerență și de drept de mână moartă al seniorului sau al domnului.

Lumea musulmană nu este străină de adopția de tipul *adrogatio sui juris*. O aristocrată bine informată, soția ambasadorului englez la Constantinopol, lady Mary Montagu, descrie la începutul secolului al XVIII-lea, în faimoasele ei „Scrisori turcești”¹⁷ „un obicei singular”, pe care îl apreciază ca fiind foarte răspândit în capitala Imperiului Otoman, atât în rândul turcilor, cât și al creștinilor greci și armeni. Prețuirea de care instituția adopției otomane se bucură în ochii distinsei doamne vine din alegerea deliberată pe care părinții adoptivi o fac în rândul unor copii săraci, de care acceptă să îi lege doar o legătură de afecțiune și nu una automată, biologică, făcută din „literele unui nume pe care îl purtăm”. De ce era acest tip de adopție atât de difuz în practica socială otomană? Pentru a evita confiscarea de către fisc a averilor celor decedați fără urmași, adopția era foarte răspândită, și pentru motivul că voința testamentară exprimată în chip liber de a numi ca legatar o rudă apropiată sau un prieten nu era respectată juridic. Așadar, cuplurile lipsite de progenitură alegeau copii de ambele sexe ale unor familii sărace și îi înfiiau în fața cadiului. Pe loc, acesta întocmea un act în care părinții își dădeau acordul pentru adopție, copilul trecea în grija și responsabilitatea

---

¹⁵ A se vedea Louise Tilly, Joan W. Scott, *Women, Work and the Family*, Holt, New York, 1978; David Kertzer, *Sacrificed for Honor. Italian Infant Abandonment and the Politics of the Reproductive Control*, Beacon Press, Boston, 1993.

¹⁶ Jean-Pierre Gutton, *op. cit.*, p. 47.

¹⁷ Lady Mary W. Montagu, *L'Islam au coeur. 1717-1718 Correspondence*, Mercure de France, Paris, 2002, p. 103-104.

celor adoptivi, care puteau să îi lase moștenire averea. Copiii astfel adoptați „erau iubiți și crescuți pe genunchi” și se numeau „fii de suflet”.

Nu este de mirare că în limba română sintagma este calchiată după cea turcească. Instituția însăși purta numele de *kafala*, ceea ce, potrivit dreptului islamic al persoanei, permitea doar luarea în grijă (tutelă) a unei persoane (copil orfan sau sărac), fără modificarea statului filiației parentale. În lumina acestei practici a dreptului coranic, se poate presupune că acele adopții deghizate în sursele românești, prin care o persoană era numită „din casa lui...” trebuie puse, probabil, în analogie cu *kafala*.

Țările Române și sistemul normativ al adopției.

Înainte de apariția dreptului pozitiv la jumătatea secolului al XVII-lea, adopția sau înfierea sunt aproape imposibil de urmărit în documentele care oglindesc dreptul obișnuit, fiind cel mai adesea asimilată sau ascunsă în instituția *înfrățirii*. Atât între rude de sânge, cât și între nonconsanguinari (străini sau rude de alianță) cărora li se atribuie un drept legitim de posesie patrimonială, practica înfrățirii prin indiviziune persistă atâta vreme cât această formă de proprietate era una larg răspândită în obștile sătești¹⁸. Din punctul de vedere al antropologiei juridice, practica înfrățirii mărturisește consensul actorilor sociali asupra unei ficțiuni juridice¹⁹. Progresiva dispariție a înfrățirii după a doua jumătate a secolului al XVII-lea a lăsat loc liber adopției, al cărei raționament juridic se baza tot pe principiul ficțiunii juridice.

Vocabularul înfierii cunoaște, în același moment istoric, sintagma „fiu de suflet”, iar locuțiunile verbale corespunzătoare sunt: „a face fiu de suflet”, „a așeza fiu de suflet”. Adopția apare glosată în *Lexiconul* lui

---

¹⁸ Gheorghe Cronț, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, Editura Academiei, București, p. 78-79; Oana Rizescu, *Pour une lecture sociale du droit. La fraternisation sur la terre et le don dans la Valachie au XVIIe siècle*, în *RRH*, XLIV, nr. 1-4, p. 129-130; pentru folosirea înfrățirii în cazul fiicelor aduse la statutul de fiu (*praeffectio*) prin substituție, v. Violeta Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Meridiane, București, 2003, p. 100-118.

¹⁹ Gh. Cronț folosește sintagma înrudire artificială, *op. cit.*, p. 78; în Occidentul medieval, se recurge la termenul de *adoption* pentru înfrățiri, Anita Guerreau-Jalabert, *Qu'est-ce que l'adoption dans la société chrétienne médiévale?*, în „Médiévales”, XXXV, 1998, p. 33-49.

Mardarie Cozianul (1649) ca: „punere de feciori”, „întocmire de a fi feciori”²⁰.

Între primele pravile manuscrise, cea mai consistentă abordare a înfierii am găsit-o în *Pravila retorului Lucaci* (1581) numită și *Pravila de la Putna*. Iată contextele în care alcătuitorul și inițiatorul traducerii, episcopul Romanului, Eustatie, a definit înfierea: „*feciorie easte și fără mestecătură trupască, de se dă în feciorie, anume feciorie de suflet*”. „*De darea fecioriei și de cine-și ia de pre sfânta botegiune și prin ce și-l ia, anume cumătru nănaș feciorului. Ceia ce și-l ia fecioru sau easte că și-l ia fecior să-i fie ocean*²¹ *bunătății sau nănășia de pre sfânta botegiune această întăriciune și învățatură a-și lua fecior și-ncă și dereptă mărturia ce ia ceastă luotură de feciori și <în> ocini el bagă*”²². Urmează apoi înșirarea spițelor de rudenie (*stepene*) presupuse de o astfel de înrudire. Unele din aceste elemente constitutive ale instituției înrudirii spirituale se vor regăsi în nucleul reglementărilor juridice ulterioare: analogia cu nășia și impedimentele de căsătorie, caracterul filantropic al înfierii, capacitatea de a moșteni.

Tipărirea primei culegeri de drept bisericesc ca drept pozitiv muntenesc în 1652, nomocanonul *Îndreptarea Legii*, nu a produs o revoluție în planul practicilor. Adopția nu ocupă un loc important, decât în economia impedimentelor legate de căsătorie, fiind tratată într-un grup de norme legate de acestea. Implicațiile sociale și juridice de natură patrimonială nu au reținut atenția alcătuitorului Manuil Malaxos, care a realizat compilația cunoscută sub numele de *Nomocanon*, modelul pravilei românești, nici a echipei care a definitivat ediția românească din 1652 (Paisie Ligarides, Ignatie Petritsis și mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei). Glava 195 este extrem de laconică în definirea adopției, cu referire la *Sintagma* lui Matei Vlastares: „*Fecioria de suflet o fac unii căce nu nasc copii sau, zice, mulți nasc și mor și rămân fără coconi și de ciuda lor, mișeii părinți iau coconi striini și și-i fac feciori sufletești cu sfintele molitve. Și le sunt aceia ca și feciorii carii au născut trupeaște și întru rudenie și întru moștenire și întru spițe*”. Alte șase paragrafe (*zaceale*) sunt extrase din *Novelele* 26 și 27 ale împăratului Leon VI-lea

²⁰ *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, ed. de Grigore Crețu, Editura Carol Göbl, București, 1900, p. 251, nr. 3626.

²¹ „moștenitor”: cuvânt din aceeași familie lexicală cu *ocină*.

²² *Pravila retorului Lucaci*, ed. de Ion RIZESCU, Editura Academiei, București, 1971, p. 176.

cel Înțelept²³ și privesc gradele de rudenie interzise pentru căsătoria fiilor de suflet și capacitatea femeii singure de a adopta (*călugărițele și femeile ce să țin curate*)²⁴. Glava 195 nu separă cele două forme de înrudire spirituală, înfierea și botezul, considerându-le de aceeași natură: *Pentru feciorii de suflet și pentru sfântul botez*.

Ca peste tot în Europa, adopția va deveni și în Țările Române în secolul al XVIII-lea o instituție mai bine articulată din punctul de vedere al normelor și al practicilor²⁵. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, legislația românească devine cu adevărat atentă la condițiile juridice ale înfierii²⁶, numită *iotesie*, reglementată special, amănunțit și sistematic prin *Rânduiala iotesiei* de către Alexandru Moruzi (1800)²⁷ și prin prevederile din *Legiurea Caragea* (IV, 5) *Pentru iotesie sau facerea de fii de suflet și Manualul* lui Andronachi Donici (XXVIII, 15; XXXVI, 4). Alinierea la noi standarde normative a impus ca, în aceste coduri de legi din epoca fanariotă, impedimentele legate de spițele de rudenie să fie reduse de la opt, câte prevedea legislația bizantină, la trei. Acordul autorităților devenea de asemenea necesar, pe măsură ce se reducea competența Bisericii, exclusivă în materie în veacul anterior.

Întorcându-ne la veacul al XVII-lea, se remarcă două condiții puse de legiuitor pentru adopție: absența copiilor biologici și obligația ritualului religios (sfintele molitve). În zadar am căuta însă aceste molitve

---

²³ *Îndreptarea Legii (1652)*, ed. de un colectiv condus de Andrei Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962, p. 192-194; *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. de Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, București, 1988, p. 245; textul grecesc al *Nomocanonului* lui Malaxos la p. 790, indică, după ms. BAR 307, greșit Novela 24; cf. Karsten Fledelius, *Women Position and Possibilities in Byzantine Society with particular Reference to the Novels of Leo VI*, în „Jahrbuch der Österreichischer Byzantinistik”, 1982, XXXII, 2, p. 430.

²⁴ Karsten Fledelius, *op. cit.*, p. 438; gradele și implicit interdicția de căsătorie sunt definite în cadrul a trei tipuri de relații pe verticală, generate de raportul dintre fiu și naș, ca și dintre părintele adoptiv și copilul înfiat: *paternitas spiritualis* (relația nașului cu finul sau fina sa), *fraternitas spiritualis* (relația dintre fiii naturali ai nașului și fini), *compaternitas spiritualis* (relația de cumetrie, dintre naș și părinții celui botezat): Guido Alfani, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ David R. Weit, *Fertility Transition in Rural Europe 1740-1829*, Ann Arbor University Press, Michigan, 1983.

²⁶ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 245-246; Andreea Iancu, *Stingerea familiilor boierești și strategii de salvare la începutul secolului al XIX-lea. Studii de caz*, în *RI*, XV, 2004, nr. 3-4, p. 179-200.

²⁷ Vasile A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1897, p. 45-49.

în Molitvelnicele secolului al XVII-lea, tipărite și manuscrise care au circulat în Țara Românească. Edițiile din 1706 Râmnic și 1713 Târgoviște ale *Liturghierului* și *Molitvelnicului* nu au considerat înfierea o „trebuință” reală și nu au prevăzut rugăciunea cu pricina, iar manuscrisele, atât cele slavone cât și traducerile românești se mărginesc la molitva de înfrățire, dar nu și la aceea de adopție. Nici practica ilustrată de documente nu arată preocuparea pentru a respecta această exigență a Bisericii, ce investea cu un caracter juridic oficial legătura nouă de rudenie, în lipsa unui contract scris.

Din cazuistica judiciară, am desprins totuși o reglementare juridică importantă, tocmai datorită rarității, venită din partea unui înalt prelat oriental, patriarhul Dositei al Ierusalimului. O serie de procese de datorii din anul 1680, implicând un grup de negustori epiroți (Iane Popa, Isar Ghiorma, Panait Primicheriul, Panait Glâmbocariul), a necesitat intervenția autorității și a expertizei juridice a patriarhului Dositei al Ierusalimului, solicitat de domnul Șerban Cantacuzino să judece într-o speță care privea persoane ce nu se stabiliseră deplin în Țara Românească, erau de confesiune ortodoxă și posedau acte de proprietate asupra unor bunuri aflate pe teritoriul Valahiei redactate în limba greacă²⁸. În acest litigiu de datorie, destul de complicat, era conținută și o situație de înfiere, invocată de una din părți: un ginere pretinde dreptul la moștenire asupra întregii averi rămase de pe urma socrului, în baza unei pretinse adopții. Patriarhul Dositei judecă în temeiul Pravilelor, enunțând apăsător mai multe norme de drept ce priveau înfierea: *„fiii adoptivi să nu fie în raport de rudenie cu părintele adoptiv; nimeni nu-și poate face ginerele fiu sufletesc pentru simplul motiv că, prin adopție, acesta devine fiu al celui care l-a adoptat, și deci trebuie să se despartă de soția lui; nu se fac fii sufletești fără ca Biserica să-și dea binecuvântarea și îngăduința; numai angajamentul privat făcut cu vorba sau prin scris nu este suficient”*²⁹. Așadar, se poate constata că prima regulă de drept pronunțată de patriarhul Ierusalimului reia, într-o manieră diferită, dar analogă, Novela 26 a lui Leon al VI-lea; *„Nimeni nu va putea să dea pe fie-sa feciorului său cel sufletesc”*. Insistența pusă de judecător pe înrudirea spirituală instituită de adopție pune în evidență divorțul dintre norma bizantină și

---

²⁸ Violeta Barbu, *La conscience et la loi. Notes concernant la compétence juridique du patriarche de Jérusalem dans les Pays Roumains*, în **RRH**, XLIV, 2005, nr. 1-4, p. 19-38.

²⁹ *Ibidem*, p. 34, 38.

practica cutumiară înrădăcinată în Valahia a „ginerii pe curte” (*adoption en genre*), adică a adoptării unui ginere în locul fiului, de către părinții care nu au avut urmaș masculin³⁰. Această practică, prezentă și în sudul Franței, recurgea la o adopție de tip *adrogatio* (adopția unui adult), prin care tatăl, în lipsa fiilor, transfera dreptul de moștenire al fiicei sau fiicelor unui ginere. Dar și mai vârtos merită atenția importanța acordată de patriarhul Dositei acordului instituțional, oficial și public, al Bisericii în angajarea adopției, în virtutea dreptului canonic de juridizare a familiei și în lipsa unei alte instanțe de legalizare, autorizarea principelui (*consensu principii*) nefiind necesară în țările Române în secolul al XVII-lea, așa cum se întâmpla în Transilvania. O astfel de intervenție reguloare era necesară în Valahia, unde, potrivit estimărilor sale, „*legea împărătească nu e cu puțință să se păzească în toate, deoarece domnii sânt, cei mai mulți dintre dânșii, silnici și puternici*”³¹.

Orfanii minori și adopția temporară fără drepturi patrimoniale.

Cum de abia în 1816, *Codul Calimachi* va face distincția între înfiații cu depline drepturi patrimoniale și „copiii de suflet” „care se primesc numai pentru hrana și creșterea lor”³², în epoca de care ne ocupăm lipseau mijloacele juridice pentru a face astfel de deosebiri. Cu alte cuvinte, se poate afirma că, în secolul al XVII-lea, adopția este o practică socială, dar nu o instituție.

Orfanii, „săracii de părinți” nu par să fie o problemă socială în Țara Românească a veacului al XVII-lea, care să necesite inițiative de răspuns din partea instituțiilor statului (Biserica, domnia). Pentru societate sunt aproape invizibili, în sensul că nici o instanță instituțională nu îi identifică ca atare și nu și-i asumă. În țările române, ca și în alte țări din Europa de Est, în sudul Italiei sau în sudul Franței³³, familiile largite găsesc de regulă resursele necesare să-i crească pe orfani, în puține cazuri recurgându-se la adopția *de jure*, care să-i confere fiului adoptiv drepturi patrimoniale. În practica obișnuită, o mică parte dintre orfani erau ocrotiți

³⁰ Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 111-112.

³¹ Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Institutul Grafic Minerva, București, 1902, p. 143-144; Violeta Barbu, *La conscience et la loi*, p. 29.

³² *Codul Calimachi*, ed. critică de un colectiv condus de Andrei Rădulescu, Editura Academiei, București, 1938, 252-254, p. 143

³³ *The History of the European Family*, vol. I, ed. cit., p. 184-186.

de rude apropiate (bunici, unchi, mătuși) care preluau atribuții de tutorat, până la majorat, când tânărul-tânăra intra în posesia averii părintești, dacă se născuse într-o familie avută. Legislația bizantină (*Novela 28* a lui Leon al VI-lea) proteja mai mult pe fata orfană care putea să intre în posesia averii de la părinți de îndată ce împlinea vârsta de 18 ani, iar băieții de abia de la 20 de ani. Numărul mic al cazurilor de adopție tutelară a orfanilor pe care le putem desprinde din sursele interne este explicabil în cea mai mare parte prin frecvența recăsătoririi soțului văduv. De aceea, este de presupus că această categorie de orfani era alcătuită în cea mai mare parte din acei copii care-și pierduseră ambii părinți.

Un orfan celebru a fost domnul Constantin Brâncoveanu, crescut de unchiul său, postelnicul Constantin Cantacuzino, după ce tatăl său fusese asasinat. Același boier, mare binefăcător, mai adoptase un alt nepot orfan, căruia i-a purtat de grijă „în casa sa”: nepotul Dimitrie, fiul fratelui Mihai, rămas la Constantinopol „sărac de părinți”. Prin intervenția unchiului său protector, Dimitrie Cantacuzino primi de la vodă Grigore Ghica dregătoria de mare cămăraș, dar, locuind încă în casa generosului său unchi³⁴, Dimitrie începu să uneltească alături de marele vistiernic Stroe Leurdeanu pieirea binefăcătorului său. Al treilea copil pripășit în casa postelnicului a fost Maria, nu știm în ce raport de rudenie cu binefăcătorul ei adoptiv, crescută, înzestrată și dată de soție viitorului mare ban al Craiovei, Mareș Băjescu.

A patra persoană minoră orfană plasată și ea sub protecția marelui postelnic Constantin Cantacuzino a fost nepoata sa, Elina, fiica doamnei Anca și a voievodului Nicolae Pătrașcu, nepoata domnilor Mihai Viteazul și Radu Șerban, întoarsă în țară în 1640, după o lungă pribegie. La măritișul acesteia, postelnicul a eliberat un act în care se atesta că, după întoarcerea acesteia din pribegie, de la Viena, fusese primită „adoptată” de unchiul ei în casa lui și că, la vremea măritișului ei cu Istratie Leurdeanu, îi dăduse socoteală de zestrea ei, „până la un cap de ață”³⁵. Drept răsplată pentru „purtarea de grijă și la bine și la rău”, marele postelnic Constantin Cantacuzino primește în dar, de la nepoata sa, Elina, satul Obidiții, ceea ce nu micșorează cu nimic reputația sa de ocrotitor dezinteresat al orfanilor și „părinte al țării”, cum aflăm din encomiul lui Stoica Ludescu în *Letopisețul cantacuzinesc*. Astfel de plasament al unor

---

³⁴ *Genealogia Cantacuzinilor*, tipărită și adnotată de Nicolae Iorga, București, Institutul de arte grafice și editură Minerva, București, 1902, p. 38.

³⁵ Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 70-71.

rude, de regulă minori orfani, constituia o formă curentă de adopție temporară, fără implicații juridice, ci doar ca gesturi în virtutea solidarității de neam de caritate creștină „pentru folosul sufletului”, cum glăsuiește *Codul Calimachi*. Reglementarea juridică sub forma instituției epitropiei se va petrece de abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Calamitățile și epidemiile făceau să crească neașteptat, într-un interval scurt de timp, numărul copiilor minori rămași fără sprijinul părintesc. Una din cele mai critice perioade au fost ciuma, foametea, și lăcustele care au bântuit Țara Românească în 1691-1692. Mărturiile documentare ale epocii, strânse de Paul Cernovodeanu și Paul Binder³⁶ pun în lumină tragedia unor familii din care a supraviețuit doar câte un copil minor. Nu e de mirare că domnia găsește de cuviință că trebuie să intervină și să ocrotească pe unii dintre aceștia. Procesul de epitropisire, ce va lua amploare în secolul al XVIII-lea prin înființarea orfanotrofiei, era însă de abia la începutul său. Deocamdată, domnia era interesată în asistența unor cazuri izolate, pe care le alege cu o grijă îndărătul căreia caritatea își găsește locul alături de alte calcule, mai pragmatice.

Cel dintâi caz de epitropie domnească asupra unor orfani datează din domnia lui Constantin Brâncoveanu. Orfanii de care domnul se interesează nu sunt vlăstarele vreunei familii boierești, ci ai unui lumânărar bucureștean, Sterie³⁷. Ceea ce pare că atrăsese atenția domnului fusese în special faptul că cei doi copii mici moșteniseră un loc în mahalaua Scaune, patru prăvălii ale tatălui lor, pivniță și case, precum și vii în dealul Mitropoliei Bucureștilor, ceea ce nu era tocmai puțin. După moartea lui Sterie, domnia se erijează din oficiu în epitrop păstrători ai averii: „*mult, puțin, ce au avut ei au rămas tot pre seama domnească să stea până se vor face copiii mari*”. Anticipând astfel instituția epitropiei orfanilor ce avea să funcționeze efectiv după 1776, când domnul Alexandru Ipsilanti va emite hrisovul menit să o reglementeze³⁸, Constantin Brâncoveanu deschide calea tutelei statului, care îi „adoptă” pe orfani.

---

³⁶ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României până la 1800*, Silex, București, 1993, p. 102.

³⁷ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, Editura Academiei, București, 1961, p. 223-225.

³⁸ Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, Nemira, București, 2001, p. 211-220.

Numai că Sterie, de origine grec sau balcanic, mai avea și alte rude, niște nepoți de care domnul scapă repede, întrucât îi acuză că, din neglijența lor, copiii au murit de ciumă. Mai precis, acești nepoți ar fi trebuit să îi pună la adăpost pe cei doi copii, „să-i scoată din boală și din moarte din oraș și să-i ducă la țară”. Domnul însuși și toată boierimea se retrăseseră la Târgoviște, oraș cruțat de molimă. De aceea, pentru neacordare de asistență unor persoane aflate în pericol, „de multa lor răutate și nepurtare de grijă a copiilor”, domnul Constantin Brâncoveanu se consideră îndrituit să confişte averea moștenitorilor. O dăruiește imediat, cu acordul divanului, mănăstirii Sf. Sava din București, al cărei al doilea ctitor fusese Stere lumânărariul, căci din banii lui, mănăstirea fusese reparată.

Orfanul de mamă, rămas în grija tatălui, este apărat în drepturile sale împotriva colateralilor mamei, chiar și în dreptul de preemțiune la cumpărarea unor dedine noi. Jupâneasa Maria, sora fraților Băleni, Petru și Gheorghe, binecunoscută pentru procesul ei de divorț³⁹, își mărită una dintre cele trei fete, Vilaia, cu fiul marelui pitar Necula, înzestrând-o cu un singur sat, Stăneștii de Muscel⁴⁰. În sat se mai aflau două delnițe, pe care cei doi frați Băleni le cumpără după moartea nepoatei lor, Vilaia, probabil cu scopul de a recupera mai apoi și moșia de zestre a acesteia. Prinzând de veste, Necula mare pitar „văzând că au rămas coconul nororiei mea cu fiiu-meu”, acționează ca un tutore al orfanului, judecându-se în divan și obținând dreptul să răscumpere cele două delnițe, pe care să le moștenească nepotul său. În cazul decesului acestuia, boierii Băleni își puteau răscumpăra cele două delnițe, fiindcă oricum, ar fi fost îndrituiți să intre în posesia zestrei surorii lor.

Adopția minorilor orfani *alieni juris* (cu transferarea drepturilor)

Acest tip juridic de înfiere a unui minor de către un cuplu lipsit de copii, cu transferare a drepturilor de moștenire, singurul definit de altfel

---

³⁹ Violeta Barbu, *De la comunitatea patrimonială la comuniunea de destin: zestrea în Țara Românească în secolul al XVII-lea*, în vol. *De la comunitate la societate: studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, Institutul Cultural Român, București, 2007, p. 87-91.

⁴⁰ **DRH, B**, vol. XXXV (1650), întocmit de Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, Editura Academiei, București, 2003, nr. 280, p. 296.

ca fiind legal și în *Îndreptarea Legii* nu este susținut de practicile sociale din secolul al XVII-lea. Un caz binecunoscut, cel al postelnicului Mateiaș Năsturel, fiul lui Udriște Năsturel și nepotul doamnei Elina, înfiat de aceasta și de soțul ei, domnul Matei Basarab, este doar o onorabilă excepție care confirmă regula. Îndeobște, în istoriografia noastră, acest caz de adopție este pus în relație cu grija politică de a asigura succesiunea la tron a unui domn căruia, cum spun documentele, „Dumnezeu nu i-a dăruit fii și fiice din trupul lui”. O dovadă peremptorie ar fi aceea că se cunosc din diverse surse mai mulți candidați la înfierea de către domn: unul este Istratie Leurdeanul, fiul lui Stroe Leurdeanul și soțul Elinei, nepoata lui Mihai Viteazul, prezentat ca atare de către cronicarul sas Georg Kraus⁴¹, Diicu Buicescu, despre care circulau astfel de zvonuri publice, captate de urechile și de pana diaconului sirian Paul de Alep. „Postelnic din fașă”, după expresia lui Petre Ș. Năsturel⁴², Mateiaș fusese adoptat însă numai de doamna Elina. Despre natura acestei adopții și despre implicațiile ei juridice se vorbește într-un document din 18 septembrie 1653, când nici Mateiaș postelnicul, nici mama lui, Elina doamna, nu mai erau în viață⁴³. În schimb, domnul Matei Basarab are grijă să arate că acest copil fusese adoptat numai de soția lui și că Matei nu a fost singurul copil al familiei Năsturel înfiat de ea.

Singura interpretare juridică ce i s-a dat acestui document extrem de important pentru chestiunea adopției, într-un articol de popularizare de către Silviu Anuichi, istoric al relațiilor române-sârbe, a fost valoarea de testament a acestui hrisov. Evident că nu aceasta este lectura pe care i-o vom da aici. Prin acest act, domnul confirmă lui Toma-Radu Năsturel, fratele defunctului Mateiaș, toată averea ce fusese destinată de doamna Elina fiului adoptiv. Din acest punct de vedere, domnul este un executor testamentar al voinței răposatei sale soții, care murise „cu lipsă de cuvinte și de graiu”, dar care avusese prevederea de a rându-i această substituție în

⁴¹ Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 72-73.

⁴² Petre Ș. Năsturel, *Postelnic din naștere, postelnic din „fașă”*, în **AG**, V (X), 1998, nr. 3-4, p. 24; Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 40.

⁴³ Hrisovul se află actualmente în depozitele Arhivei Academiei Sârbe de Știință și Artă de la Belgrad, *Col. Doc. Ist.*, LVI/332; a fost editat de două ori: Viorica Diaconescu, *Două documente românești din secolul al XVII-lea din Arhivele Academiei din Belgrad*, în „Studia bibliologica”, III, 1969, p. 841-854 și **DRH, B**, vol. XXXVIII, întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, Editura Academiei, București, 2009, p. 201-203; fragmentar de către Silviu Anuichi, *Un hrisov al lui Matei Basarab în arhive iugoslave*, în **MI**, 1982, nr. 9, p. 9-12.

urma decesului lui Mateiaș. Dar să lăsăm documentul să vorbească: *„Doamna domniei mele, răposata Elina în viața ei luat-au pre un nepot al ei, fecior al lui Udriște Năsturel logofăt, cel mai sus-zis, mitutel, rămas sărac de mumă-sa, Mariica, fata lu Vintilă vornicul din Clătești, numai de două săptămâni. Și l-au botezat punându-i numele nostru, Matei și l-au crescut fecior ei în casa noastră, până au fost de 17 ai, purtându-i de grijă de toate, cumpărându-i sate și mori și țigani și de toate cu ce se hrănesc boierii Țării Românești, ca o mamă de fecior. După acestea, purtat-au de grijă a-l căsători și am făcut tocmeală cu jupânul Dima gelepul din Țarigrad”*.

Istoria adopției „coconului Mateiu Năsturel”, cum îl numește domnul Matei Basarab, coincide cu rândurile dintr-o scrisoare trimisă de îndureratul domn muntean lui Francisc Bethlen de Körösd, la puțin timp după pierderea suferită, care s-a petrecut la 16 iunie 1652: *„Deși pe noi, zău, mare supărare ne-a ajuns. Am luat de suflet și l-am crescut până acum pe un nepot al soției mele, care a stat la mama lui numai o săptămână după naștere. Și acum, când credeam mai tare că ne va fi sprijin și razim la bătrânețe, Dumnezeu l-a chemat la sine din această lume de păcate. Este adevărat că moartea lui ne-a pricinuit o durere foarte mare, dar fiindcă e voia lui Dumnezeu și nu a întâmplării, ne stâmpărăm întristarea cu mângâierea creștinească”*⁴⁴.

Cu Casandra, fiica lui Dima gelepul⁴⁵ din Constantinopol, Mateiaș nu a mai apucat să se căsătorească, moartea răpindu-l de lângă părinții lui adoptivi, alături de care locuise până în ultima clipă, cum o aflăm dintr-o danie făcută de el însuși pe patul moarte. Dându-și sufletul în mâinile

⁴⁴ Vasile Motogna, *Avut-a Matei Basarab un fiu?*, în **RI**, XIV, 1928, nr. 1-3, p. 40; relația lui Matei Basarab cu contele Francisc Bethlen era una strânsă, probată printr-o bogată corespondență și prin soli trimiși de către voievod; printre aceștia se numără și „vicecancelarul” Udriște Năsturel, tatăl lui Mateiaș; ultima vizită diplomatică a logofătului Udriște la Bethlen și la principele Rakotzy a avut loc în martie 1652, v. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, Monitorul Oficial, București, 1938, vol. X, p. 245-246.

⁴⁵ O astfel de alianță în afara clanurilor boierimii de rang presupunea rațiuni strict materiale, gelepii țarigrădeni fiind negustori puternici și agreeți de stăpânire, ca și furnizori: Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie, XVIIe-XVIIIe siècle*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 158-159; despre Dima gelepul și proiectul de căsătorie al fiicei sale, Casandra, idem, *În umbra puterii. Negustori “prieteni ai domnie” și destinul lor (Țara Românească, secolul al XVII-lea)*, în *Vocația istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Editura Istros, Brăila, 2008, p. 615-616.

doamnei Elina, „într-o miercuri seara la al doilea ceas din noapte”⁴⁶ lasă cu limbă de moarte ca rumâni din satul Nămăiești, rămas de moștenire de la mama sa naturală, ca zestre de la tatăl ei, marele vornic Vintilă Corbeanu, să fie eliberați⁴⁷. Mai multe documente atestă așadar că Mateiaș moștenise atât pe mama lui, cât și pe mătușa și mama adoptivă, doamna Elina. Epilogul acestei adopții este substituirea finală, între Mateiaș și fratele lui, Radu Toma Năsturel. După ce se sfătuiseră cu boierii „de credință și cu doamna”, bătrânul domn decide să „nu strice și să nu lase tocmeala de logodnă”. Așa încât, fiindcă tot doamna Elina îl botezase, Toma-Radu vine la rând la înfiere: „*luîndu-l doamna mea fecior în locul frăține-său, lu Matei. Și tot ce au gătit lui Matei i-au dat frăține-său, Tomei Radului și Casandrei sale, țigani, moșii, vii, mori, scule, dobitoc și de toate ca un fecior*”. În lipsa altor informații care să ateste căsătoria lui Radu-Toma Năsturel cu Casandra, fiica lui Dima gealepul din Țarigrad⁴⁸, dacă această căsătorie se va fi înfăptuit, cum pare să sugereze documentul, în stadiul de astăzi al cercetării nu poate fi confirmat decât transferul de proprietăți de la Mateiaș la fratele său, Toma-Radu⁴⁹.

Documentul din 18 septembrie 1653, prin care Matei Basarab duce la îndeplinire testamentul Elinei lasă să se întrevadă un întreg sistem de înțelegere și de mînuire a normelor. Forma de adopția este cea *alienis juris*, cu transferarea drepturilor de moștenire restrânse la un singur părinte adoptiv și cu exercitarea dreptului de *mater potestas* (alegerea logodnicei, înzestrare etc.). Adoptantul este unul singur dintre părinți, doamna Elina, persoana care este rudă de sânge și care acceptă să își lase patrimoniul moștenire. Domnul este doar părtaș la creșterea și, probabil,

⁴⁶ Potrivit inscripției de pe piatra sa de mormânt, v. Al Elian (coord.), *Inscripțiile orașului București*, Editura Academiei, București, 1965, p. 530; data păstrată în însemnări mai vechi din ms. BAR A 545, f. 418v, v. Virgil Drăghiceanu, *Morminte domnești: Matei Basarab, doamna Elina și fiul lor, Mateiaș*, în **BCMI**, 1915, fasc. 32, p. 170.

⁴⁷ 26 aprilie 1653, Petre V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, în **RIAF**, XI, 1910, p. 306-307; Violeta Barbu, *De bono coniugali*, p. 153.

⁴⁸ Singura soție cunoscută până acum a fost Sofica, fiica lui Sava șufar din Furduiești, Nicole Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 215-216.

⁴⁹ V. de pildă doc. din 4 iulie 1655, *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VIII, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Dragoș Șesan, Mirela Comănescu, Arhivele Naționale, București, 2006, p. 299-300.

educarea⁵⁰ fiului adoptiv, executor testamentar și tutore (epitrop). Precum este știut, moștenitorul averii personale a lui Matei Basarab va fi nepotul Preda Brâncoveanu. Decesul fiului adoptiv face posibilă aplicarea substituției fideicomisare, Matei și fratele lui, Radu-Toma, fiii lui Udriște Năsturel, fiind frați și ambii nepoți și fini de botez ai Elinei. Concurența dintre adopție și nășie apare în acest caz ca o întărire a motivelor ce stau la baza deciziei de înfiere⁵¹. Conținutul documentului din 18 septembrie 1653 nu dovedește deloc că înfierea lui Mateiaș Năsturel a fost inițiativa domnului Matei Basarab, și cu atât mai puțin intenția de a fi lăsat drept urmaș la tron al domnului, opinie nefondată creată de istoriografia mai veche⁵² și preluată mai apoi în vremurile mai apropiate. Singurele izvoare în care voievodul Matei Basarab vorbește despre nepotul înfiat sunt dania privitoare la Nămăiești, unde se arată că „a fost în casa domniei mele și în grija doamnei domniei mele, Elina”⁵³. Al doilea este scrisoarea adresată lui Francisc Bethlen, în care domnul deplânge, în chip absolut privat, pierderea celui care era menit să fie “sprijin și reazem la bătrânețe”. Apare astfel limpede că doamna Elina era cea care făcuse adopția, iar scopul adopției fusese unul eminent privat, de a avea un sprijin la boală și bătrânețe.

⁵⁰ O mărturie reprodusă în studiul *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila archevêque de Kiev dans les Principautés Roumaines*, Paris, 1926, p. 37 de către P.P. Panaitescu, după un manuscris aflat la Biblioteca Sinodală de la Moscova îl amintește pe Theodor, dascălul ucrainean „al copiilor logofătului Udriște”, care a părăsit Valahia în ianuarie 1652; potrivit acestei însemnări, de educația lui Mateiaș s-ar fi îngrijit tot tatăl său natural, logofătul Udriște Năsturel, altfel pluralul nu își avea rostul, Mateiaș și Radu-Toma fiind singurii fii ai boierului din Fierăști; aceeași interpretare la Paul Cernovodeanu, *Udriște Năsturel, diplomatul*, în vol. *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani*, coord. de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Editura Istros, Brăila, 2003, p. 348.

⁵¹ Despre desemnarea nășiei de botez drept adopție în Orient și Occident, v. scrisoarea patriarhului Mihail al IV-lea Autoreianos (1208-1214), publicată de Andreas Schminck, *Drei Patriarchalschreiben aus der erste Halften der 13 Jahrhunderts, in Forschungen zur byzantinischen Rechengeschichte. Fontes Minores V*, ed. de Dieter Simon, Klostermann, Frankfurt-am-Main, 1982, p. 201 și Bernard Jussen, *Le parrainage à la fin du Moyen Age: savoir publique, attentes théologiques et usages sociaux*, în „Annales ESC”, Droit, Histoire, Sciences sociales, XLVII, 1992, nr. 2, p. 469.

⁵² Stoica Nicolaescu, *Mateiaș voievod, fiul lui Matei Basarab voievod (1635-1652)*, în *AO*, 1941, p. 16-26; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 213.

⁵³ **DRH, B**, vol. XXXVIII (1653), întocmit de Oana Rizescu, Marcel-Dumitru Ciucă, Florina Manuela Constantin, Andreea Iancu, Editura Academiei, București, 2009, p. 129.

Numai că aceștia nu sunt singurii nepoți cărora doamna Elina le-a purtat de grijă până la a-i înfia. Elina mai avea, din partea fratelui Cazan, o nepoată, Anghelina, măritată cu Cârstea clucer, fiul cel mare al lui Socol Cornățeanu mare clucer, și mamă a trei fete: Elina, botezată de doamna Elina, Marula, botezată după mama lui Cârstea clucer, Marula, fiica naturală a lui Mihai Viteazul și Păuna. În aceleași circumstanțe, adică după moartea doamnei sale, Matei Basarab le întărește satul Mitrești, dăruit deja de doamna Elina în timpul vieții: „*avându doamna domniii mele pre Cârstea clucer și pre jupâneasa lui Anghelina nepoată doamniii domni<i>i mele ca pre niște feciori și dăruindu-le Dumnezeu den trupurile lor cocoane, socotit-au întru inima ei ca să-i ajute din mila ei, ca să-și poată și ei rădica ce va trebui lor*”⁵⁴. Actul de danie este postum, poartă data de 10 aprilie 1654, la o zi de la moartea voievodului și nu este întărit de domn. A fost cea de pe urmă datorie a domnului față de memoria soției sale. Se înțelege că expresia „ca pre niște feciori” este una retorică, marcând doar afecțiunea privilegiată ca motivează dania, și nu are nici o acoperire juridică.

Adopția de tipul *adrogatio sui juris*.

Statistic vorbind, adopția nepoților de frate sau de soră, persoane adulte, este cea mai frecventă situație de înfiere a adulților cu transfer de patrimoniu și clauză de asistență la bătrânețe. Dobromira, mătușa lui Jipa postelnic din Vernești, îl adoptă pe nepotul ei „l-a făcut fiu ca și cum ar fi din trupul ei” și i-a dat toată partea ei de zestre din Vernești și Berindești, toate dedinele și țigani⁵⁵. Radu Mănescul îl face fiu de suflet pe nepotul lui, Goran logofăt din Olănești, ca să îl hrănească cât va fi viu și la vreme de bătrânețe, ca pe un părinte și la moarte să-l pomenească. Unchiul moare în casa nepotului⁵⁶. Vlad Bengescu mare sluger îl adoptă pe nepotul său de frate, Matei⁵⁷, însă fiul adoptiv nu primește din partea domnului Duca, în urma unei hotărâri din 1674, decât o parte din averea defunctului său unchi. Motivul găsit de domn a fost acela că Matei

⁵⁴ P. V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, în **RIAF**, XII, 1911, p. 27-28; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 129, 157.

⁵⁵ Document din 10 august 1653, Ion Ionașcu, *Un fost metoh al Pantelimonului: schitul Grăjdana (Buzău)*, Buzău, 1936, p. 13-14.

⁵⁶ **DIR**, B, sec. XVII/4, p. 480-481.

⁵⁷ Cristina Anton Manea, *Descendenții marelui spătar Stanciu al Bengăi și soarta posesiunilor sale (secolele XVI-XVIII)*, în „Muzeul Național”, XVI, 2004, p. 113-123.

Bengescu nu-și cinstise mama adoptivă, ceea ce însemna că adopția fusese făcută de ambii soți.

Chiar dacă nu apare reglementat în nici o pravilă, raportul dintre ginere și socrii este uneori analog cu o adopție prin tăria și natura legăturilor. Oricât de materiale ar fi fost în genere motivele care conduceau la încheierea unei alianțe, puține documente poartă urmele unor conflicte reale legate de zestre, care să fi dus la procese dintre socru și ginere. Dimpotrivă, sunt demne de amintit situațiile în care aceste relații sunt atât de bune încât ginerele este pentru socrii ca un fiu și numit în documente ca atare⁵⁸, mai ales când aceștia sunt dezamăgiți de comportamentul copiilor de sânge.

Adoptarea unui adult care să nu fie rudă de sânge și introducerea lui în avere nu survine în Țara Românească decât ca strategie extremă, fie a adoptantului, fie a fiului adoptiv, interesat de recompensă pentru un serviciu important adus. Cel mai frecvent serviciu este îngrijirea la bătrânețe și pomenirea după moarte. În 1628, Alexandru Iliaș voievod⁵⁹ întărește dania unui oarecare Dobre Felea din Ogrăzeni către fiica lui de suflet, Sora și către soțul acesteia, pentru asistență la boală și bătrânețe și pentru pomeni. Alte părți din aceeași ocină sunt distribuite unui număr de patru fini pe care îi botezase, tot pentru pomenire⁶⁰. Din ceea ce se poate deduce din lectura acestei danii, rudenția spirituală (nășia și înfierea) sunt privilegiate în raport cu sau în lipsa altor rude.

Întemeietorul familiei Grădișteanu, Bunea-Vâlcu Grădișteanu, era fiul lui Vâlcu din Orbeasca și al Mariei. Numele de Grădișteanu îi vine însă de la moșia pe care tatăl său vitreg, vornicul Dumitru Zemțea din Mogoșăști, i-o dăruiește în 1631, împreună cu alte bunuri ca răsplată pentru îngrijirea și mila de care s-a bucurat de la fiul său vitreg „deaca m-au dăruit milostivul Dumnezeu cu darul⁶¹ Sfinției Lui, de mi se-au

---

⁵⁸ *Catalogul documentelor Țării Românești de la Arhivele Naționale*, vol. IV, întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, Arhivele Naționale, București, 1981, nr. 1449; vol. VII, întocmit de Marcel Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Melentina Bâzgan, Arhivelor Naționale, București, 1999, nr. 1009.

⁵⁹ **DRH, B**, vol. XXXII (1628-1629), întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei, București, 1969, p. 25-26.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 26-28.

⁶¹ Infirmitatea este privită, în această epocă, ca pe un dar: „or orbu, or șchiopu, or cu ce dar va fi”, **DIR, B**, sec. XVII/1, p. 425.

luoat vederea ochilor”⁶². În testamentul-donație din 12 august 1631, vornicul Dragomir întărește, în fața a numeroși boieri martori, averea lăsată lui Bunea și mamei acestuia, Maria: moșii, vii, 50 de oi și o căruță cu doi cai, vite, stupi și grâne, cu excepția a șase telegari și a unui „leagăn” (trăsură) care au fost ale Mariei, „când o am luat de la casa ei”. Expresia, extrem de rară în documentele noastre, este echivalentul unuia din momentele importante ale căsătoriei în sistemele patrilocale din care fac parte și țările române, aducerea miresei de la casa părinților ei la casa viitorului soț. Jupâneasa Maria nu pare să mai fi avut altă zestre decât trăsura cu cai și de altfel, alte documente lasă să se înțeleagă că fiul ei, Bunea logofăt, îl îngrijise pe vornicul cel orb, când prima soție, jupâneasa Stana, încă îi mai trăia. Pentru acest serviciu, Dumitru îl miluise cu o vie, o parte din moșia Grădiștea de Vale și cu cinci rumâni. Documentul de donație din 12 decembrie 1626 îl numește deja „fiu”⁶³. În acest caz, introdus deja în averea nu puțină a lui Zemțea, probabil cu statutul de „fiu adoptiv”, Bunea pare să fi pus la cale căsătoria mamei sale cu vornicul rămas văduv, situație în care devenea „fiu vitreg”. Aceasta conferea mai multă legitimitate statutului său de moștenitor universal⁶⁴.

O mare boieroaică, jupâneasa Neacșa, fiica lui Iane din Boleasca mare postelnic, părăsită de soțul ei Gheorghe din Măgureni fost mare logofăt, pentru că nu a avut copii⁶⁵, donează logofătului Radu Dudescu moșia de la Golești, cumpărată de tatăl ei și dăruită ei drept zestre. Actul de donație, întocmit în decembrie 1634⁶⁶ și întărit de domn în 18 ianuarie 1635, arată că Neacșa l-a făcut „fecior de suflet” pe Radu Dudescu, pentru că „a căutat-o la nevoile ei și la bine și la rău”, ea neavând copii. Cum donatoarea se adresează cu apelativul „fiiul meu”, ca semn al adopției, nu se poate înțelege dacă între ea și fiul adoptat exista vreun raport de rudenie. Știm însă că Radu Dudescu a avut, în prima căsătorie, de soție pe

⁶² DRH, B, vol. XXIII, întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei, București, 1969, p. 107.

⁶³ DRH, B, vol. XXI, ed. de Damaschin Mioc, Editura Academiei, București, 1965, p. 303-304.

⁶⁴ Violeta Barbu, *De la comunitatea patrimonială la comuniunea de destin*, p. 80-82; documentele au mai fost analizate și de Neagu Giuvara, *Ce-au fost boierii mari în Țara Românească? Saga Grădiștenilor (XVI-XX)*, Humanitas, București, 2011, p. 86-92, fără a se remarca actul de înfiere.

⁶⁵ Cazul nu pare să fi fost singular, v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁶ DRH, B, vol. XXIV (1633-1634), întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș și Constantin Bălan, Editura Academiei, București, 1974, p. 549-550.

o fiică necunoscută a marelui logofăt Fiera Leurdeanu din Golești, sat unde probabil că primise moșie de zestre. Cu donația Neacșei, înzestrată și ea, prin cumpărare în Golești, Radu Dudescu urmărise să își întărească posesia asupra satului Golești.

Răscumpărarea din robie este un alt tip de serviciu adus unei persoane, care se poate simți datorare să răsplătească binefacerea prin donarea moștenirii. Adopția unui adult este și o strategie de integrare a grecilor în societatea valahă: viitorul mare ban al Craiovei, Ghiorma Alexianu este adoptat de o oarecare Paraschiva, fiica lui Paul din Stoicești, pe vreme când erau încă la Țarigrad, ea luată roabă de către turci, iar el tânăr întreprinzător ambițios care plătea răscumpărările creștinilor, firește nu pe degeaba. Cu un act de donație, întocmit la 16 august 1635⁶⁷, Paraschiva îi dăruiește o parte din ocina de la Stăncești pe Mostiște și recunoaște în fața domnului Matei Barab înfierea petrecută în timpul robiei, când Ghiorma „îi făcuse bine la nevoia ei”. Dacă această strategie era singulară sau făcea parte dintr-un sistem prin care grecii îi îndatorau pe locuitorii munteni robiți de turci, cerând mai apoi achitarea datoriei sau alte forme de recompensă cum sunt integrarea în moștenire prin înfiere, este greu de spus. Este posibil că o mică parte din capitalul cu care negustorii constantinopolitani au venit apoi în țările române pentru a pune pe picioare alișverișuri să fi avut această origine.

Tot un episod legat de robie este povestea lui Turturea din Sufieni, al cărui nepot de frate se întorsese din robie de la turci în domnia lui Alexandru Iliăș, în 1629. Unchiul își propune să adopte nepotul⁶⁸, să-l îmbrace, să-l hrănească și să-l lase moștenitor, pentru a avea sprijin la bătrânețe din partea acestuia. Numai că mama copilului își ia fiul acasă, crezând că astfel va avea și partea acestuia. Cum contractul dintre părți fusese încălcat, unchiul adoptiv se judecă în fața domnului, la Orașul de Floci. Acesta hotărăște că adoptatul nu va avea parte de bucatele unchiului său, dacă nu va locui la acesta. Cazul pune în evidență caracterul contractual al acestui tip de adopție.

Înlocuirea la oaste, alături de îngrijire pot fi de asemenea motive suficiente pentru adoptarea unui adult, fără să fie rudă. Și aici, ca și în cazul robiei, era vorba de salvarea vieții, pentru care se făcuse o înțelegere

---

⁶⁷ DRH, B, vol. XXV, întocmit de Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, Editura Academiei, București, 1985, p. 125.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 145.

prealabilă. În 1633⁶⁹, Aga Șuțu din Dâlga îl face fiu de suflet pe Stoica, căruia îi donează moșia de la Dâlga, o funie de vie și o casă, pentru că s-a dus la război, la Hotin și Dașova, în locul lui Șuțu, bătrân și neputincios.

Concluzii

În Țara Românească, odată cu receptarea dreptului bizantin, la jumătatea secolului al XVII-lea, instituția înfierii înlocuiește progresiv înfrățirea, ca ficțiune juridică prin care o persoană străină de neam putea fi introdusă în patrimoniu. Practicile atestate de documente îndeamnă spre concluzia că toate formele de adopție, atât a minorilor, cât și a adulților erau cunoscute în dreptul obișnuit și supuse unui proces de înnoire de către diverși actori sociali. Cauza majoră a acestei flexibilități a cutumei venea dintr-o slabă întemeiere și autentificare juridică și din lipsa practicii consfințirii adopției de către Biserică în secolul al XVII-lea. Atâta vreme cât singurele instituții, Biserica și domnia, nu au controlat în practică adopția, aceasta a fost utilizată de actorii sociali pe parcursul secolului al XVII-lea, fără conflicte patrimoniale. Dacă orfanii adoptați *alieni juris* erau de obicei rude colaterale, adopția de tip *adrogatio* a unor adulți străini era protejată prin practica daniei condiționate de o clauză de asistență. În pofida unui număr extrem de redus de informații, studiarea adopției ajută la înțelegerea tranziției de la dreptul cutumiar al solidarităților colective, la afirmarea competenței juridice a unei singure persoane sau a unui cuplu, până la instalarea monopolului autorității statului asupra voinței individuale.

THE SOCIAL PRACTICE OF ADOPTION IN WALLACHIA IN THE 17TH CENTURY

Abstract

In Wallachia, in the middle of the 17th century and at the time that Byzantine law was implemented, the process of adoption progressively replaced brotherhood as the judicial process through which a foreigner of noble descent could be introduced into the patrimony. Documented practices indicate that all forms of adoption, both of minors and adults, were popular in the customary law and submitted to a renewal process by different social actors. The main reason

---

⁶⁹ DRH, B, vol. XXIV, nr. 21.

for the flexibility of this custom was the weak judicial foundation and authentication and the lack of legalization of the adoption process by the Church in the 17th century. As long as the only institutions, the Church and the monarchy, did not in fact control the adoption process, social actors used the adoption process during the 17th century without generating any patrimonial conflicts. While the orphans adopted *alieni juris* were usually relatives, the *adrogatio* type adoption of foreign adults was protected by the practice of a donation conditioned on an assistance clause. Despite very little information on this topic, studying the adoption process helps with understanding the transition from the customary law of the collective solidarity to the assertion of the judicial capacity of an individual or a couple, and then to the establishing of the monopoly of the state authority over the individual will.

Key-words: adoption, Byzance, Wallachia, 17th Century, juridical anthropology

**“VIIND CEASUL SFÂRȘITULUI MIEU”:
SUCCESIUNE ȘI PRACTICĂ TESTAMENTARĂ
ÎN FAMILIA CATARGI**

ELENA BEDREAG*
ebedreag@gmail.com

Înainte** de a ajunge la darea de seamă cea de pe urmă, cel aflat în pragul morții avea de trecut de vama rubedeniilor încercând să mențină un echilibru între vrerea personală, cutumă, pravilă și, pe de altă parte, dorințele copiilor, ale soției sau ale altor membri ai familiei¹. Dar ceea ce

---

* cercetător științific, dr., Institutul de Istorie „N. Iorga”, București.

** Acest studiu a fost realizat în cadrul unui grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică din România (ANCS), CNCS – UEFISCDI, proiect numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0730. Mulțumesc și pe această cale domnului profesor univ. dr. Petronel Zahariuc pentru sugestiile și ajutorul acordat în transcrierea unora dintre documentele folosite în textul de față.

¹ Cercetările cu privire la atitudinile și sensibilitățile oglindite de discursul testamentar au sporit considerabil în ultimele două decenii și notăm aici câteva exemple: Violeta Barbu, *Câteva diate muntenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în **RIS**, I, Iași, 1996, p. 595-504; eadem, „*De bono coniugali*”. *O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Editura Meridiane, București, 2003 (capitolul VIII: „*Sic moriemur*”. *Moartea și construcția identității individuale în interiorul grupului familial*, p. 134-166); Gheorghe Lazăr, *Mărturie pentru posteritate: testamentul negustorului Ioan Băluță din Craiova*, Editura Istros, Brăila, 2010; idem, *Testamente negustorești din Țara Românească (secolele XVII-XVIII)*, în **RIS**, VIII-IX (2003-2004), Iași, 2006, p. 413-435; idem, *Familie și sentiment în Vechiul Regim românesc. Note pe marginea testamentului lui Radu Goran Olănescu*, în **SMIM**, XXI, 2003; idem, *Un testament și o poveste de viață: cazul negustorului Cernea Popovici*, în Cristian Luca, Claudiu Neagoe, Marius Păduraru (coord.), *Miscellanea historica in honorem Professoris Marcel-Dumitru Ciucă septuagenarii*, Editura Istros, Editura Ordessos, Brăila-Pitești, 2013, p. 597-624; Mariana Lazăr, *Gândul meu către moștenitorii miei cei aleși. Diata Ilincăi Cantacuzino-Racoviță*, în Valeriu Sîrbu, Cristian Luca (coord.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cîndea*, Editura Istros, Brăila, 2009, p. 477-479; eadem, *Testamente cantacuzine. Succesiunea lui Gheorghe Cantacuzino și a soției sale, Ruxandra*, în **SMIM**, vol. XXX, 2012, p. 119-„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 209-231

este și mai important de urmărit rezultă din inventarierea și interpretarea consecințelor acestor tipuri de acte.

Calimach voievod recunoștea familiei Catargi la început de veac XIX meritele și importanța în istoria Țării Moldovei căci au arătat „râvnă, osârdie și dreaptă credință” iar „lauda evgheniei” au câștigat-o de la luminații Domni anteriori prin osteneala faptelor bune². În istoria acestei familii³ s-au împletit însă și o serie de lungi și tumultuoase procese care, pe de o parte, zugrăvesc modul în care înțelegeau oamenii de atunci să respecte actul ultimei voințe, și simbolistica acestuia și, pe de altă parte, laborioasele procese prin care trebuiau să treacă un individ sau un grup familial în încercarea de a-și face dreptate.

148; eadem, Gheorghe Lazăr, „*Pentru sufletul meu și pentru clironomii mei am rânduit*”. *Diata marelui logofăt al Moldovei Iordache Cantacuzino*, în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheoghe Lazăr (coord.), *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, Editura Universității “Alexandru I. Cuza”, Iași, 2012, p. 255-288; Andreea Iancu, *Moștenirea prin testament: între voința individuală și solidaritatea de familie (București, sfârșit de secol XVIII-început de secol XIX)*, în vol. *De la comunitate la societate. Studii de istoria familiei din Țara Românească sub Vechiul Regim*, Institutul Cultural Român, București, 2007, p. 245-294; Constanța Vintilă-Ghițulescu, „*Spre bătrânețe m-am povârnit*”: *diata marelui ban al Țării Românești*, Grigore Greceanu (1748), în **SMIM**, vol. XXX, 2012, p. 149-168; Maria Magdalena Székely, *Testamentele: o abordare preliminară*, în **RIS**, II-III (1997-1998), Iași, 1999, p. 25-28; Nicolae Mihai, *Pro memoria mortuis. Practică testamentară și practici comemorative în Oltenia modernă (1700-1860)*, în „Xenopoliana”, XI, 2003, 3-4, p. 208-216; idem, „*Până a nu mă cuprinde sfârșitul vieții...*”. *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700-1870)*, în „Caiete de Antropologie istorică”, III, no. 1-2 (5-6), 2004, p. 119-142; Tüdös S. Kinga, *Trăiau după legi și reguli distincte: datinile de moștenire ale secuilor*, în **SMIM**, vol. XXVI, 2008, p. 249-270.

² Gh. Ghibănescu, *Două anaforale*, în **AG**, an. I, no.12, 1912, p. 180. Documentul este reprodus în Idem, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, vol. IX (*Documente basarabene*), Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu, Iași, 1914, doc. CXXLI, p. 366.

³ De fapt Catargii intră în istorie ca boieri complotiști, căci ajung în Moldova ca urmare a acțiunilor îndreptate împotriva domnului Munteniei, Matei Basarab. Ei „au venit împotriva domniei-mele cu sabie și cu oștire moldovenească și cu tătari și cu multă [...] răutate aici în țară, încă și cu niște alți oameni răi și răzvrățiți din țară” astfel că ei au căzut „sub picioarele domniei-mele și i-am scos domnia mea din țeară cu amară rușine” (I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1919, doc. 679, p. 214-215; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 147).

Textul de față pornește de la istorioara așternută pe hârtie de către un trăitor din veacul al XVIII-lea, a cărui poveste este încâlcită atât din cauza modului în care personajul alege să-și orânduiască descendența, cât și – mai mult – a felului în care au fost păstrate și catalogate o parte dintre actele referitoare la familia sa.

Motivul care ne-a condus spre o analiză mai atentă a acestui document a fost faptul că editorii *CDM*⁴-ului și cei ai *Colecției Achiziții Noi*⁵, consideră diata ca fiind a unui Ștefan Catargiul, datând-o în funcție de acesta, în jurul anului 1720. Transcrierea documentului și, apoi, cercetările în arhive și printre documentele deja publicate au scos la iveală faptul că acest Ștefan, invocat de autorii colecțiilor menționate mai sus, este, de fapt, *tatăl* lui Apostol, autorul documentului, deoarece testatorul face următoarea precizare în diată: „mu[mă]-mea Zmaranda, fata Ceaurului”.

Documentul cu pricina a devenit, ulterior, doar un pretext pentru reconstruirea cronicii de familie, dar nu doar atât căci, înintând cu descâlcirea evenimentelor, ne-am trezit puși în fața unor procese complexe și a unor dispute care au implicat un număr mare de personaje, generatoare a unor încrengături și situații, pe care le-am socotit deosebit de utile pentru schițarea anumitor detalii de istorie socială și familială.

Așadar, Apostol, fiul unei Zmarande, fata Ceaurului, simțindu-și sfârșitul aproape, socotește să-și așeze „ce[le] de trebuință sufletului meu și a casii mele și să rânduiesc, până îmi sânt mințile întregi, cu frica lui Dumnezeu, cele ce am”. Parcurgerea documentului⁶ ne dezvăluie însă, un sfârșit agitat, ultimile dorințe ale lui Apostol îndemnându-l pe cititor să-și zugrăvească înaintea ochilor un chip ravășit, împovărat de nedreptățile făcute copiilor lui de fratele testatorului, Ștefan. Rugile lui se îndreaptă către *fratele* său, Ion Catargiul, numit în diată „clironom asupra casii noast[re] și asupra copiilor noștri” și către alți boieri - logofătul Manolache, hatmanul Vasile Ruset, vistiernicul Filip Catargiul, hatmanul Vasile Razu.

---

⁴ *CDM*, vol. V (1701-1720), întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tinculescu, Direcția generală a arhivelor statului, București, 1975.

⁵ *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic Nr. 25*, vol. II (1686-1760), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Mirela Comănescu, Laura Niculescu, Arhivele Naționale ale României, București, 2008.

⁶ DANIC, A.N., CXLIII/7; rezumat în *CDM*, vol. V, nr. 1756, p. 481; *Colecția Achiziții Noi*, II, nr. 1261, p. 114.

Înainte de a urmări cele aşternute în diată și a încerca să descâlcim povestea familiei lui Apostol, se cuvine să spunem câteva cuvinte despre personaj și, mai ales, să-l ancorăm într-un șir genealogic. Cine era acest Apostol și cum putem explica faptul că el a lăsat ca „păzitor” al casei și averii o rudă, pe Ion Catargiul și nu, de exemplu, pe soție? Avea frați sau surori în afara celui deja pomenit în document – Ștefan – și, dacă da, atunci cum de nu sunt chemați aceștia la moștenire? Diata, în fapt o ciornă, păstrează într-un colț al ei o adăugire: „Mă rog, iubită soția mea, Marica” și o semnătură: Apostol Catargiul – care aparține aceleiași mâini care a făcut și intervențiile și corecturile pe parcursul documentului. Pe baza acestor mențiuni, am căutat în genealogia familiei un Apostol Catargiul căsătorit cu o Marica, dar lucrurile nu au fost nici pe departe ușoare căci documentul nu poartă an și nici un indiciu clar după care să-l putem data. Știind că Ion stolnicul, de altfel văr nu frate cu testatorul (termenul de „frate” a fost folosit în testament, cel mai probabil, cu sensul de rudă apropiată), numit clironom în diata sa, moare, cu certitudine, în jurul anului 1770 (cel mai târziu în 1770), atunci documentul este redactat anterior acestei date⁷.

Pentru a restrânge segmentul temporal am încercat identificarea în epocă a unui Sfat care să-i cuprindă, în aceleași moment, pe cei chemați a veghea asupra destinului casei Catargi. În *Sama visteriei Moldovei*⁸ din 1763 pe lunile iunie-decembrie sunt consemnați doi hatmani, Vasile Razu hatman și pârcălab al Sucevei și Roset, un logofăt, Manolachi Costachi, și un vistiernic, Filip Catargiul. Până aici, toate informațiile din samă se potrivesc cu precizările din diată. Tot în acest document, îi găsim pomeniți și pe ceilalți: Ion Catargiul – *medelnicer*, un Apostol Catargiul – postelnic, un Ștefan Catargiul – jiltnicer, un Dinu Balșe – vistiernic și, printre boiernași, fără dregătorie, un Constantin Balșe. Pentru că în diată Ion Catargiul⁹ și Constantin Balș apar cu alte

---

⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, doc. CXVI, p. 292 (într-o jalbă a Catrinei, soția lui Ion Catargiul, redactată la 19 august 1780, aceasta precizează că „sunt peste zece ani de când am rămas săracă de bărbat”).

⁸ *IN*, an I, fasc. V, 1925, p. 70-121.

⁹ Acesta se regăsește în sursele vremii cu dregătoria de medelnicer, iar în 26 februarie 1760 apare ca biv 2 logofăt (*IN*, an I, fasc. V, 1925, p. 73; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, doc. CXI, p. 276 (document din 31 iulie 1763)). Dacă în 1763 era medelnicer iar în 1760 fost logofăt al doilea, este posibil ca, între 1760 și 1763, să fi deținut dregătoria de stolnic. Pentru unele aspecte legate de dinamica și modalitățile de înaintare pe scara dregătoriilor, pentru o perioadă anterioară, v. Maria Magdalena

dregătorii decât cele din *Samă*, potrivirea în privința marilor dregători ne îndeamnă să luăm în calcul probabilitatea datării documentului într-o perioadă anterioară, dar apropiată lui iunie-decembrie 1763¹⁰. Pentru că, după instalarea noului domn pe scaunul Moldovei, Callimach (care i-a urmat lui Grigore Alexandru Ghica¹¹) se schimbă și unii dregători dintre cei indicați în diata lui Apostol – logofătul Manolache și hatmanul Vasile Razu¹² –, considerăm că personajul nostru, postelnicul Catargi, și-a redactat ultimele dorințe anterior anului 1764 sau până în iulie 1764, când în Sfat apare cu dregătoria de vel logofăt Ștefan Roset¹³.

Székely, *Sfetcicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2002, p. 478-479.

¹⁰ De asemenea, în aceeași *Samă* (p. 352), apar menționate la văduve, o Maria jicniceroaia apoi, o Maria Caragioaie astfel că, dacă prima dintre ele ar putea fi soția fratelui nedrept (coincid prenumele și funcția soțului), a lui Ștefan Catargiul, jicnicer în acea perioadă, după cum indică și datele din raportul Visteriei, o putem, oare, considera pe cea de-a doua văduva personajului nostru? Ipoteza că Maria jicniceroaia ar fi giupâneasa lui Ștefan la data sămii sau chiar anterior ei, nu pare plauzibilă, căci Ștefan Catargiul poate fi identificat și în documentele ulterioare anului 1763, deci trebuie să fi fost vorba de soția altui dregător. În ceea ce privește a doua ipoteză, ea nu poate fi afirmată cu tărie, dar nici infirmată de vreun detaliu, căci soțul ei putea fi postelnic, de exemplu, în iunie și să fi decedat în noiembrie, ceea ce face ca, ambele nume să se fi regăsit în cuprinsul sămii. Cert este că, aceeași sau nu, o „Mariia lui Apostol Catargiu” este indicată la giupănesele văduve în Sama visteriei din anul 1776 (Ioan Caproșu, *Sămile Visteriei Țării Moldovei*, vol. I (1763-1784), Editura Demiurg, Iași, 2010, p. 410).

¹¹ Gh. Ghibănescu spune că acesta ar fi fost socrul lui Filip Catargiul (IN, fasc. 9, partea I, 1931, p. 41).

¹² *Ibidem*. Mai precizăm că ipoteza noastră se sprijină și pe alte două argumente; cu toate că Vasile Razu, de exemplu, mai poate fi găsit în documente cu dregătoria de hatman, doar în *Sama* din anul numit îi regăsim pe toți laolaltă în Sfat. Al doilea argument este acela că, deși într-o diată testatorul poate numi rudele după dregătoriile pe care acestea le-au avut și ar putea să nu le mai dețină în momentul respectiv, faptul că Apostol le invocă într-un moment de conflict cu fratele său pare firesc tocmai pentru că aceste rude fiind încă în Sfat, cu dregătorii importante, el putea trage nădejde că problema lui avea șanse de a fi rezolvată.

¹³ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI (1756-1770), editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, Iași, 2004, doc. 588, p. 511 (în continuare: *Documente Iași*). Situația lui Vasile Roset ar putea veni în sprijinul unei date apropiate acesteia. El a fost căsătorit de două ori, prima dată cu Ilinca lui Ilie Catargiul, a doua oară cu Safta lui Iordache Balș cu care a avut nu mai puțin de trei copii – așadar, trebuie să se fi căsătorit cu cel puțin doi ani înainte de moartea sa, care a survenit în decembrie 1767 (Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I (*Coborâtorii moldoveni ai lui Lascairis Rousaitos*), Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1938, p. 69). Prin urmare, ca să fie

Ancorați în timp după puterea surselor de a clarifica sau numai sugera anumite puncte sau limite cronologice, ne propunem, acum, să intrăm în viața de familie a personajului nostru, cercetând, mai întâi, legătura sa cu înaintașii și rudele colaterale, pentru a înțelege și schița motivele și faptele care au generat complicata situație descrisă în diata sa.

După cum am vazut deja, Apostol Catargiul este fiul lui Ștefan Catargiul, mare clucer, și al Smarandei¹⁴, născută Ceaurul¹⁵, și a avut, se pare, șase frați: Safta căsătorită cu Silion medelnicer, Ștefan mare ban, căsătorit cu o Marie, o altă fată căsătorită cu Ursu Iurașco, Ancuța căsătorită cu Sturza spătar, Maria căsătorită cu Potlog vistier și Constandin, căsătorit în două rânduri, prima dată cu Ruxanda, sora stolnicului Dumitru și a doua oară cu Maria, fiica lui Barbu Costescu și a Blanșei Văcărescu¹⁶. Se pare însă că a mai existat o giupâneasă a lui Ștefan Catargiul, căci un personaj cu numele Maria, soție a lui Ștefan, apare în diverse procese. În 1749, Toma cu frații lui, Filip cu frații lui și Maria „a răposatului unchiului nostru Ștefan Catargiul” își împart, cu bună învoială, moșiile părintești „știute fără de pricină”¹⁷. Aceasta ar putea fi fiica lui Sandu Crupenschi¹⁸, acea maștehă pe care Apostol o pomenește în diata sa.

---

numit în testament de către Catargiul nostru logic ar fi ca acest Vasile Ruset să fi fost înrudit prin soție, ceea ce face ca momentul redactării testamentului lui Apostol Catargiul să pară mai aproape de anul 1765.

¹⁴ DANIC, A.N., CXLIII/7; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 451, N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI (*Cărți domnești, zapise și răvașe*), Editura Ministeriului de Instrucție, București, 1904, doc. 420, p. 261.

¹⁵ Fiica logofătului Dumitrașco Ceaurul avea nu mai puțin de șapte frați: Vasile, Constantin, Alexandru, Ecaterina, Ileana, Safta, Smaranda și Anița (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 451), înrudită fiind cu familia Cantemir, prin intermediul Ecaterinei căsătorită cu Antioh (*Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, coord. Andrei Eșanu, Editura Știința, Chișinău, 2008, p. 111).

¹⁶ Acest ultim descendent menționat este bunicul lui Barbu Catargiul (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, spiță); pentru detalii referitoare la Barbu Catargiul dar și la originile familiei Catargi, v. studiul lui Anghel Demetrescu în Barbu Katargiu, *Discursuri parlamentare (1859-1862)*, cu o precuvântare și un studiu asupra lui Barbu Katargiu de Anghel Demetrescu publicate din nou cu o prefață, un indice de persoane și unul de lucruri de Petre V. Haneș, Minerva, București, 1914, p. 5-68.

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. XCVII, p. 221.

¹⁸ O. G. Lecca, *Genealogiile a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 55.

În privința copiilor lui, documentele vremii ne vorbesc despre o fiică a lui Apostol, Ruxandra căsătorită tot cu un descendent al familiei Crupenschi, cu Scarlat¹⁹, acest ginere al lui Apostol mai regăsindu-se în sursele vremii la 12 iulie 1780, când primește de la badea Ștefan Catargiul, banul, izvodul de „scrisori de moșie Tâmpeschi la ținutul Tecuciului”²⁰. Această nouă alianță matrimonială conduce la următoarea înrudire: Maria menționată mai sus, presupusă Crupenschi²¹, soția a doua a lui Ștefan Catargiul, ar fi pe lângă mama vitregă a lui Apostol, și mătușa Ruxandei, după Scarlat Crupenschi.

Singura stăpânire menționată de testator²², Tâmpeschi²³, o găsim pe deplin intrată în familia Catargiilor în 1706, când Antioh Cantemir întărește²⁴ marelui sulger Ștefan Catargiul, ginerele lui Dumitrașco Ceauru fost mare logofăt, stăpânirea peste toate părțile cumpărate sau luate prin schimb²⁵. Menționarea acestei moșii în documente ulterioare ne dă prilejul să mai adăugăm un membru în familia lui Apostol.

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, vol. II (secolul al XVIII-lea), Biblioteca Municipală „Ștefan Petică”, Tecuci, 2001, doc. 119, p. 144-145; BAR, Documente istorice, CLXXII/86.

²¹ Într-o notă referitoare la procesul din 11 februarie 1755 dintre Catrina, a doua soția a lui Ioniță Cantemir (văduvă la acea dată), și „dumneai cluceroia Catargiului”, Paul Păltănea afirmă că : „Maria cluceroia este fiica lui Sandu Krupenschi și soția lui Ștefan Catargiu, fiul lui Apostol Catargiu, văr cu Ioniță Cantemir” iar Gh. Ghibănescu (*Surete și izvoade*, vol. IX, p. 221) a greșit când a afirmat că această Marie este fiica lui Ștefan Dumitrașcu-Ceaurul (Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (I)*, în *AG*, I-V(1-2), 1989-1993, p. 716). Paul Păltănea are dreptate în cele afirmate, dar cum se explică, atunci, rudenia dintre Apostol și Ioniță Cantemir? Ea nu poate fi explicată decât prin mama acestui Apostol, Smaranda, soră cu (E)caterina lui Antioh Cantemir, părinții lui Ioniță Cantemir ban.

²² „Din moșiile tătâne-mieu eu n-am luat măcar o palmă de moșie fără cât această bucațică di moșie ce numește Tâmpeschi pe scrisorile ce sânt în mâna frățâne-mieu, lui Ștefan. Și această moșie cumpărată di tată-mieu împreună cu mu[mă]-mea Zmaranda, fata Ceaurului”.

²³ Se pare că prima mențiune despre acest sat este din 12 aprilie 1628 (SJAN-Iași, M-rea Răchitoasa, III/5, apud Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academică, București, 2002, p. 613).

²⁴ *CDM*, vol. V, nr. 604, p. 156; Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, vol. II, doc. 20, p. 27-29.

²⁵ Tâmpeschiul fusese cumpărat de Nicoriță hatmanul și dăruit m-rii Sfântul Ioan iar Ștefan Catargiul îl luase de la aceasta prin schimb (*CDM*, vol. V, nr. 582, p. 151; nr. 604, p. 156) deci nu fusese ocină strămoșească.

Ancuța Sturzoae, întocmind foaia de zestre²⁶ pentru cele ce dă nepoatei sale Ruxanda – moșia Tâmpeschi din ținutul Tecuci, straie de nură și cu singiap, argintărie, lucruri casnice, 1 rădvan cu cai telegari, vite – precizează că țișanii părintești de la răposatul tatăl lor, Apostol Catargiul și mama lor Marica, ce li se cuvin după Jorăști, să-i împartă cu fratele ei, asemenea și partea de moșie după Jorăști²⁷.

Așadar, Apostol a avut cel puțin doi copii, o fată, Ruxanda, căsătorită cu Scarlat Crupenschi și un băiat – Ștefan – al cărui nume ne este dezvăluit de o spiță a familiei Ceauru²⁸. De asemenea, aflăm că Mărica, soția lui Apostol, era din familia Jora, de la care primește zestre țișani și moșii. Faptul că, ginerele lui Apostol, Crupenschi, își recuperează actele de proprietate pe Tâmpeschi în 1780 de la badea Ștefan, unchiul său, cu toate că această moșie este trecută în foaia de zestre²⁹ pe care soția acestuia, Ruxanda, o primește de la mătușa ei, Ancuța, ne îndreptățește să credem că Ancuța Sturzoae³⁰ rămăsese epitrop peste casa fratelui ei și, poate, chiar îi crescuse pe copii până la vremea măritişului dar că Ștefan încă păstra obiceiul sănătos, de care se plângea, și fratelui său în diată, de a ține asupra sa și acte ce nu i se mai cuveneau.

Dacă Ancuța Sturzoae este cea care se îngrijește de copiii fratelui ei, atunci ce s-a întâmplat cu Ion, clironom al casei lui Apostol? Înainte de a răspunde la această întrebare, s-ar cuveni să vedem cine sunt personajele invocate de testatorul nostru și care ar fi rolul lor în cadrul familiei.

²⁶ DANIC, A.N., CXLIII/6.

²⁷ *Ibidem*, nr. 622, p. 160. Ipoteza oferită de către editorii CDM-ului cu privire la momentul elaborării documentului, adică în jurul anului 1706, moment în care sursele vremii atestă că tocmai în această perioadă moșia este cumpărată (întregită) și stălpită de Ștefan Catargiul, tatăl lui Apostol și al Ancuței Sturza, nu poate fi credibilă. Foaia de zestre trebuie să fi fost redactată ulterior datei la care a fost scris testamentul lui Apostol Catargiul deci ea trebuie să fi fost întocmită după anul 1763.

²⁸ În finalul unei serii de documente privitoare la familia Catargi, transcrise la 1814, aflăm și o spiță genealogică în care este arătată următoarea curgere a generațiilor: Vasile Ceaurul, Dumitrașco, maica lui Apostol Catargiul ce au ținut Ștefan Catargiul, Apostol Catargiul, Ștefan (BAR, Documente Istorice, CCLXII/14).

²⁹ DANIC, A.N., CXLIII/6.

³⁰ În pomelnicul Sturzesc de la Miclăușeni este trecut un Constantin (Costachi) Sturza (care a stăpânit Miclăușenii între 1726-1743), mort în 1743, al treilea frate al logofătului Sandu; în 1741 era fost mare stolnic; a fost căsătorit cu Ancuța, fiica clucerului Ștefan Catargiul (deci soră cu Apostol); aceasta se pare că încă trăia la 1760 (Costin Merișca, *Pomelnicul sturzesc al bisericii din Miclăușeni*, în **AG**, 1996, III (VIII), 1-2, p. 179-192).

Cel dintâi chemat într-ajutor este logofătul Manolache, fiul Mariei Ruset și al lui Costache Costache³¹, înrudit cu personajul nostru prin intermediul vărului său, Costin Catargiul, care era căsătorit cu Elena/Ileana Costache, fiică lui Scarlatache și nepoată de văr lui Manolache al nostru³². Manolache, la rândul său, lasă în urma sa gălceavă între rude căci, neavând copii din trup³³, desemnează prin diată ca unică moștenitoare pe Măriuța, strănepoata logofătului, pe care, se pare că o și botezase. Cu toate că erau înrudiți direct, dar și prin intermediul soției lui, Maria Palade, diata este contestată de unchii și tatăl fetei și, deși într-o primă etapă domnul hotărăște „să clironomisească Mărie, fiica stolnicului Manolache toată averea logofătului Manolache, mișcătoare și nemișcătoare, după diata răposatului logofăt Manolache”, dumnealor boierii, rudele testatorului, revin și susțin că testamentul „n-ar fi deplin după pravilă”. În final, nu după puține discuții și procese, răstimp în care doi dintre cei implicați în acest demers au plecat în lumea celor drepți, domnul dispune, și ca urmare a unei înțelegeri între rude, să se plătească în primul rând datoriile celor doi răposați (stolnicul și logofătul) pentru ca, mai apoi, „ce va rămâne, să împartă dumnealor frățește pe patru părți”³⁴. Deci Măriuța primește în final doar o pătrime din averea rudei sale (fratele bunicului său), tripla rudenie (de două ori de sânge și o dată spirituală) dar și diata scrisă apărând ca insuficiente pentru a îndepărta din ocinile familiei Costache pe copiii lui Iordache. Pe de altă parte, nu este lipsit de importanță, se pare, și tipul spiritual de înrudire: oare nu ar fi cântărit mai mult decizia lui Manolache în ochii urmașilor dacă ar fi ales luarea de suflet a Măriuței?

Dar să revenim la dezlegarea poveștii lui Apostol și să spunem că, în afara importanței pe care o avea în sfera marilor boieri cu puterea de a veghea asupra unor judecăți, Manolache nu credem să fi fost influent

---

³¹ El se regăsește în documente cu numele de Costache Gavril sau serdarul Costache (Elena Monu, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Editura Sfera, Bârlad, 2011, p. 131; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, vol. V/1, Tipografia H. Goldner, Iași, 1921, doc. 22-24, p. 165-167).

³² Idem, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 289; Elena Monu, *op. cit.*, p. 41, 129, 186.

³³ Gh. Ghibănescu, *Acte genealogice cu privire la familia Paladi și Bogdan. O spiță și o pisanie*, în *AG*, 1913, II, 1-12, p. 249.

³⁴ Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, vol. II, doc. 109, p. 130-132; pentru același document Ion T. Sion, *Umbrărești-vatră milenară de istorie*, Focșani, 1999, p. 117-119 *apud* Elena Monu, *op. cit.*, p. 143.

sau implicat în vrun fel mai deosebit în destinul copiilor lui Apostol Catargiul.

Ultimele personaje din lista postelnicului nostru sunt urmașii direcți sau prin alianță ai lui Ilie Catargiul³⁵, personaj binecunoscut în epocă asemenea primului său socru, Iordache Ruset, amândoi, așadar, veri buni cu Apostol Catargiul. Filip Catargiul, unicul băiat al lui Ilie, căsătorit cu Catrina a avut doi copii, după cum arată Gheorghe Ghibănescu: o fată, Maria, și Ilie Catargiul, trăitor între 1747-1822, numit astfel, cel mai probabil, după bunicul patern. Acesta a fost căsătorit cu o fiică a lui Grigore Ghica vodă și, după pacea din 1791, el s-a mutat în Rusia, unde a intrat în stăpânirea mai multor moșii din vecinătatea Nistrului și a îmbrățișat cariera militară. A avut, se pare, trei copii: doi băieți, Petru și Pavel, care, urmându-i exemplul, au ajuns ofițeri în garda imperială și o fiică, măritată cu un consilier de stat rus³⁶.

Dacă în cazul lui Vasile Ruset cercetările de până acum ne indică limpede că era ginerele lui Ilie Catargiul, ținând ca soție dintâi pe Ilinca, o giupâneasă care i-a dăruit nu mai puțin de 5 copii³⁷, în ceea ce-l privește pe Vasile Razu, lucrurile sunt ceva mai complicate. Ghibănescu precizează într-o notă, încercând să limpezească informațiile genealogice din Anaforoa din 18 februarie 1816, că Filip Catargiul a avut patru

---

³⁵ Pentru cariera politică și importanța acestuia în epocă, vezi Mihai-Bogdan Atanasiu, *Personajele moldovenești din cronică lui Ion Neculce. Studiu prosopografic*, teză de doctorat, 2012. Ilie era fiul lui Apostol Catargiul, cel înnobilit de polonezi, și al Catrinei Moreanu (textul diplomei în Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. LXXXIV, p. 169-181 (4 februarie 1679); menționarea acestui titlu la Anghel Demetrescu – cel care a scris o amplă prefață referitoare la familie (Barbu Katargiul, *Discursuri parlamentare*) – și a oferit chiar și fragmente din diploma dată de rege lui Apostol (p. 13), copie pe care o văzuse la un descendent al familiei, dar indică greșit data emiterii ei, 3 februarie 1776 – *ibidem*, p. 12, nota 5). Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, vol. IV/1, Tipografia Dacia, Iași, 1915, doc. 153, p. 218; pentru detalii referitoare la rudele Catrinei, v. Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2003, p. 428). Apostol a avut, printre frați, pe Dumitru/Dumitrașco Catargiul (*Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus* editat de I. Caproșu, E. Chiaburu, vol. I (1429-1750), Editura Demiurg, Iași, 2008, p. 455) și pe Maria căsătorită prima dată cu Ștefan Petriceicu vodă (P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în **AARMSI**, seria III, tom XXI, 1939).

³⁶ Gheorghe G. Bezviconi, *Boierii Catargi*, în „Din trecutul nostru”, 1936, anul IV, nr. 36-39, p. 112-113.

³⁷ Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 69.

surori, menționând printre ele o Ecaterina Razu³⁸ ca mai apoi, în spîta din finalul volumului să o indice pe aceasta ca soție a unui V. Razu, vornic³⁹. Ținând cont de dregătoria menționată, cea de vornic⁴⁰ (Vasile Razu rămâne în conștiința epocii sale ca hatman) și de faptul că în unele documente nu apare prenumele Vasile, credem că balanța înclină spre o căsătorie a Ecaterinei (Catrinei) Catargi cu Costache (Razu) vornic⁴¹, tatăl lui Vasile. Afirmația paharnicului Sion că pe Razu „l-au pripășit în țară logofătul Ilie Catargiul, dându-i zestre moșia Domneștii”⁴² s-ar putea referi tocmai la acest Costache⁴³. Ceea ce se știe cu siguranță este faptul că s-a căsătorit în jurul datei de 20 octombrie 1742⁴⁴ (și) cu Catrina⁴⁵,

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. CXLI, p. 368.

³⁹ Și la Bezviconi (*Boierii Catargii*, în „Din trecutul nostru”, IV, 1936, nr. 36-39, p. 112) găsim aceeași informație : „logofătul Ilie, tatăl vornicesei *Catrina V. Razu* [...]” (sublinierea noastră).

⁴⁰ La 1 februarie 1743 i se dă carte dumisale Costache vel vornicul „să se aleagă și să se hotărască părțile de moșii, de cumpărătură, ce-au avut vel vornicul di pe socrul dumisale, Ilie Catargiul vel logofăt [...]”, *Condica lui Mavrocordat*, vol. II, doc. 1071, p. 344-345.

⁴¹ Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (III)*, în *AG*, I-V(1-2), 1989-1993, p. 124 (articol retipărit în *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, p. 109-154)

⁴² Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, cu o prefață analitică de Gh. Ghibănescu, Tipografia Buciumului român, Iași, 1892, p. 259.

⁴³ În sprijinul acestei afirmații, potrivit căreia Costache vornicul era ginerele lui Ilie logofătul, vine și ceea ce aflăm dintr-o judecată încheiată în 1742 între Constantin Balș și fiul lui Enăchiuță vistiernicul, pentru niște odoare ale lui Constantin avute de la socrul său, răposatul Ilie Catargiul, despre care ni se spune că „sunt știute și de dumnealui Costache Razul vel vornic, că li-au văzut cu ochii dumisale și le știe prețul”. Acest detaliu ne duce în mod logic cu gândul la faptul că vornicul trebuie să fi fost membru al familiei, din moment ce știa, văzuse și era chemat să dea mărturie despre podoabele de preț ale familiei Catargi (*Condica lui Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuite de Corneliu Istrati, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, vol. II, doc. 1138, p. 382). Mai mult, rămânând în sfera afacerilor familiei, dar referitoare, de data aceasta, la unele moșii (Cărbuneștii, Băneștii, Borosăștii, etc.) aflăm printr-un document din 29 martie 1777 despre curgerea lor – ordinea în care își schimbă stăpânii sau împărțirea lor putând indica rudenția dintre personaje. Astfel că moșiile precizate, stăpâniri ale lui Ilie Catargiul, trec la ginerele acestuia, Constantin Balș, apoi la Costachi hatmanul după moartea căruia ele merg la Vasile Razu, care le împarte cu Constatin Balș (Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, vol. II, doc. 111, p. 133-135).

⁴⁴ Paul Păltănea, *art. cit., loc. cit.*, p. 124.

⁴⁵ Informații și înrudiri suplimentare referitoare la Ecaterina Razu vezi la Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea Genealogică (II)*, în *AI*, XXII, 1986, 1, p. 449. În

fiica marelui vistiernic Toader Palade și a Aniței Cantemir⁴⁶ și a avut un fiu, Iancu, căsătorit cu Ilinca, fiica lui Vasile Ruset hatmanul⁴⁷ și a Saftei Balș. Aceștia, Ilinca și Iancu Razu, la rândul lor, după cum ne sugerează o spiță a lui Iordachi Mălinescu de la 1842 și publicată de Ghibănescu⁴⁸, au avut un fiu, Grigore, căsătorit cu Ileana, fiica spătarului Ion Cananău⁴⁹. Fie că Vasile Razu era ginerele lui Ilie Catargiul sau nepot de fiică, o rudenie strânsă exista între cele două familii și, astfel, mențiunea hatmanului Vasile în documentul lui Apostol este motivată.

În ceea ce privește rațiunea chemării în ajutor a celor deja numiți, ea fusese determinată, pe de o parte, de faptul că cei pomeniți erau rude, având, pe de altă parte, cu toții, dregătorii și roluri cheie în aparatul administrativ. Chiar dacă datarea documentului nu este una riguroasă, și o parte dintre cei invocați nu mai exercitau, în momentul respectiv, dregătoriile cu pricina, trebuie să admitem că ei continuau să aibă atât relații, cât și o poziție încă privilegiată în cercul marii boierimi ce deținea puterea. Ce anume avea Apostol de împărțit cu Ștefan și cum de se ajunsese la această situație tensionată? Erau copiii minori din moment ce ei nu sunt numiți? De ce nu este menționată soția ca moștenitoare? La toate aceste întrebări Apostol pare a ne fi lăsat un singur vag indiciu: pe vărul său Ion Catargiul, clironomul casei, cel puțin în teorie, mort și el tânăr și lăsând în urma sa nu mai puține bătaie de cap familiei, ca și ruda sa.

În primul rând, neînțelegerile între Catargii de secol XVIII ne arată ambiguitatea legilor și vulnerabilitatea individului în fața familiei și a puterii. În ceea ce ne privește, reținem că stolnicul Ion Catargiul nu

---

pomelnicul bisericii de la Prigoreni, moșia lui Ion Neculce, figurează, la sfârșitul primei părți, scrisă de Vasile Neculce, vătaf de aprozi pentru pomenirea neamului lui la 1772, și o „Măria Răzoai și cu fii săi” (*Ibidem*; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXII, Editura Ministerului de Instrucție Publică, București, 1913, p. 62) lucru ce ne poate face să credem că Iancu nu a fost singurul fiu al cuplului.

⁴⁶ Paul Păltănea, *art. cit.*, *loc. cit.*

⁴⁷ Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 69.

⁴⁸ *IN*, an I, fasc. IV, 1924, p. 220.

⁴⁹ Zamfira Pungă afirmă (fără trimiteri care să-i susțină afirmațiile) că Iancu ar fi avut doi copii, pe Gheorghe, căsătorit în două rânduri, prima dată cu Casandra Ghica și a doua oară cu Smaranda Palade și o fiică, Bălașa, giupâneasă lui Ștefan Catargiul (Eadem, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, teză de doctorat, 2006, p. 51-52, nota 312). Noi aveam cunoștință de un Ștefan Catargiul, căsătorit cu o Bălașa Sturza (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 289; M. Costăchescu, *Satele Ruscanii, Buznea și Găneștii cu trupurile sale, Căcăceștii și Moiceștii*, *IN*, fasc. 6, 1926-1927, p. 96).

apucă zile multe și sfada din familie în jurul unor moșii părintești rămâne să fie purtată (cu multă râvnă, pare-se) de soția sa, Catrina. Până la un punct, lucrurile nu par să fi fost grele pentru Ion, căci se căsătorise acceptabil, în anul 1761⁵⁰, cu fiica unui Pascal de la care primise moșie, casă și moară, podoabe din aur și argint, cu „diamanturi” și „rubinuri” și numeroase vite⁵¹, ca să nu mai vorbim de averea ce trebuie că o avea de la înaintașii săi Catargii. De fapt, tocmai această avere și neîmpărțirea între frați a patrimoniului lui Apostol Catargiul a fost mărul discordiei, care a prilejuit atâta zâzanie între rude, acutizată și de urgia vremurilor. Nedivizată, averea postelnicului, în teorie, rămâne la Ilie Catargiul „fiind frate mai mare”, la el fiind actele și scrisorile de moșii și de țigani, pe care – spre mai bună pază și a le feri din calea războaielor – le trimite „la țara ungurească”, la Brașov.

De ce nu a împărțit averea postelnicul Apostol celor trei fii ai săi, Ilie, Pătrașco și Ștefan încă din timpul vieții sau de ce nu și-a redactat o diată, este greu de spus. Se impune aici o precizare, strâns legată de această situație; am mai observat și în alte rânduri, chiar la marii boieri, cazuri în care aceștia nu își împart averea copiilor sau dacă fac acest lucru, lasă uneori și bunuri sau moșii pentru a le stăpâni, laolaltă, toți frații. Poate că aceste lucruri ar trebui puse, cel puțin în ceea ce-l privește pe personajul nostru, pe seama timpurilor tulburi și grele care nu i-au lăsat răgaz a-și orându-i bunurile lumești așa cum poate ar fi dorit. Știm că ușor nu trebuie să-i fi fost, lăsat de domn drept zălog⁵² împreună cu Tănase de Soroca la vizir pentru niște bani, în 1683 și, mai târziu, forțat să ia drumul Poloniei⁵³, cum reiese dintr-o însemnare pe care o face la 19 aprilie 1686 pe o carte bisericească, dăruită împreună cu soția lui „la beserică în deal, la Tupilaț, care o au făcut dumnalor, ce este la țanutul Sucevei”: „Acest

---

⁵⁰ Foaia de zestre poartă data de 7 decembrie 1760 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. CX, p. 274) dar, așa cum observă și editorul, fiind postul Crăciunului când nu se cădea a se face nunți, probabil că aceasta a avut loc la începutul anului următor sau la finele anului, după Crăciun (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. CXVI, p. 293-294, vezi nota din finalul documentului).

⁵¹ *Ibidem*, doc. CX, p. 274-276, *Documente Iași*, vol. VI, doc. 326, p. 280-281.

⁵² Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 371; Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 271.

⁵³ *Ibidem*, p. 287.

Oftoii l-au cumpărat Apostol Catargiul biv vel comis și cu giupâneasa lui, Catrina, la Liov, cându au fostu pribegi în Țara Leșască⁵⁴.

Revenind la avere, moartea descendenților dintâi ai comisului lasă chestiunea moștenirii nediscutată, jalbele către domnie nelăsându-se, după aceea, așteptate prea mult. Ca unic fiu al lui Ilie, Filip rămâne să poarte de grija actelor și să dea seama în fața Divanului și a urmașilor lui Apostol: Maria, giupâneasa a doua a lui Ștefan, și Toma Catargiul, fiul lui Pătrașco Catargiul. Obligat de domn să caute și să soluționeze problema actelor averii bunului său, Filip recuperează documentele și face trei catastife pentru fiecare reprezentant al descendenților celor trei copii din Apostol Catargiul⁵⁵. Unora dintre moșii, neîmpărțite de atâta vreme, li se pierduse de urmă, unele trebuiau să fie remăsurate și stălpite astfel că fiind el, Filip, „boieriu mare și mai cu putere”⁵⁶ a rămas, după anul 1749 când împărțiseră cele moșii „fără de pricină”⁵⁷, să le cerceteze pe restul iar scrisorile „cele de țigani le-au luat Toma Catargiul postelnicul, să caute el de aceștia”. De la răposatul Toma, mort între timp, aceste înscrisuri au trecut la fratele său, Costin, cel care este și principalul responsabil pentru strâmbătatea ce i se face văduvei stolnicului Ion Catargiul, și vom vedea mai jos cum a reușit o bucată bună de vreme acest lucru.

Protejată sau, poate, blestemată, averea rămâne neîmpărțită și în anii următori căci toate scrisorile de țigani și de alte averi, puse spre pază la Mănăstirea Dancu⁵⁸, s-au topit în focurile ce au devastat mănăstirea în 1766⁵⁹. S-au topit și zile și ani și nici nu s-a ajuns la un capăt; nici Catrina lui Filip Catargiul (la care rămăseseră mare parte din actele moșiilor – 515 la număr –, acte după care s-a întocmit izvodul din 2 martie 1749), rămasă văduvă între timp, nici năimitul (în 1771) medelnicer Ioniță Philipovskie

⁵⁴ *Însemnări de pe manuscrise*, vol. I (1429-1750), p. 306.

⁵⁵ Inventarul ispisocelor și zapiselor moșiilor postelnicului Apostol stabilit de urmași la 2 martie 1749 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. XCVIII, p. 221-235).

⁵⁶ *Ibidem*, doc. CXII, p. 278.

⁵⁷ *Ibidem*, doc. XCVII, p. 220.

⁵⁸ Un scurt istoric al acestei mănăstiri vezi la Ieromonah Marcu, Marian Petcu, *Mănăstiri și Schituri din Moldova, astăzi dispărute (sec. XIV-XIX)*, Editura Bibliotecii Naționale a României, București, 2010, p. 108-109.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 108; M. Costăchescu, *Desbateri și comunicări*, în **IN**, an I, fasc. IV, 1924, p. 321 (boierii păgubiți de focul iscat, care a mistuit, din păcate, mănăstirea, erau numeroși căci, având clopotnița „dedesupt bașcă” (pivniță) erau acolo „multe lăz boierești cât și [ale] altor orășeni”).

nu reușesc, sau nu vor să cerceteze și să dezbată litigiul pentru moșii, pentru ca, mai apoi, cu frățescă dreptate să le împartă. Astfel că, în 1775, supraviețuitorii lui Apostol – Costin și Ștefan – o cheamă la judecată pe văduva lui Filip, cu al ei fecior, într-o nouă încercare de împărți averea strămoșească. Pentru că giupâneasa vărului Filip jură că nimic de acte nu știe și nici nu le are, temându-se că oameni străini se vor ridica și vor revendica moșiile familiei, boierul Ștefan cere și obține de la domnie hrisov de mărturie prin care „să nu să ție în samă” acele acte risipite. Vedem, așadar, că și la 1775 patrimoniul familiei și luarea lui în stăpânire de către moștenitorii de drept depindeau, în mod direct, de actele pământului și, mai ales, de posesia lor, indiferent de ce nume erau înscrise acolo. Faptul că văduva lui Filip este dispusă să primească „și carte de blăstăm⁶⁰ [...] asupra sufletului său că nimica nu știe de peirea acelor scrisori ce lipsesc” și mai apoi grija boierilor Catargi că poate vîsterniceasa grăia adevărat dar ar fi fost și mai grav dacă ele ar fi încăput pe mâini străine, subliniază tocmai greutatea și valoarea pe care actele o aveau și puterea pe care o transmiteau celor ce le dețineau.

Revenind la gâlceava dintre Costin și Catrina lui Ion Catargiul stolnicul, în contextul celor prezentate mai sus, putem înțelege mai bine cum de a fost posibilă toată nedreptatea lui Costin față de cumnata sa. Lungit pe mai bine de 25 de ani, procesul și apoi disputele o prinseră din urmă și o afectaseră și pe Catrina care, după aproape 20 de ani de la căsătorie (se căsătorise în 1761 iar jalbele împotriva cumnatului ei le pornise în 1780) rămase văduvă dar chip nu era să intre în posesia patrimoniului soțului. Și nu-i era giupânesei de binele ei cât de „copiii [ce] mi să ridică mari [și] le trebuie chiverniseală pentru învățatură, hrană și îmbrăcăminte” și din obligația ei de părinte nu poate primi așa strâmbătate căci „mă încarcu cu blestem de către copiii mei”⁶¹.

„Săracă de bărbat” și rămasă a ține piept unei lumi predominant masculină, nu avea pricină cu Costin numai pentru averile rămase neîmpărțite de la Apostol, strămoșul lor, dar și pentru altele pe care soțul

⁶⁰ Despre cărțile de blestem și consecințele lor în contextul judecăților din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, v. studiul Constanței Vintilă-Ghițulescu, „Să fii procleți și afurisiți”: blestemul și afurisenia în procedura de judecată a vechiului sistem juridic românesc (1700-1860), în Radu G. Păun și Ovidiu Cristea (editori), *Istoria: utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2013, p. 401-416.

⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, doc. CXVI, p. 292.

ei le stăpânise împreună cu fratele lui, iar acum se aflau în posesia „dumisale, spătarului”. „Că în vreme cât au trăit răposatul soțul meu, câte moșii părintești avea rămase, știu că le stăpân[iseră] frățește amândoi dimpreună [...] cum și vii asămine, iar țiganii îi ave fieștecare deosăbiți la stăpânire sa”. După moartea fulgerătoare a lui Ion, însă, Costin nu a ținut cont nici de copii, nici de „multa vărsare de lacrimi” a văduvei și „au pus mâna pe toate și eu am rămas ca o străină cu copii”⁶². Viclean sau doar avar, cu toată judecata dispusă de domn, el a continuat să se sustragă unei drepte împărțiri a patrimoniului părintesc. „Dumnealui spătarul – arăta Catrina – acele ce-au stăpânit soțul meu le-au făcut zapt și-mi dă mie lucruri ce n-am stăpânit, îmi arată izvod de moșii pustii, nelăcuite de oameni și fără scrisori și stăpânite de alții, țiganii ce i-am avut crescuți de mine în casa mea cari îmi era[u] slujba și odihna casii mi s-au luat și zice să-mi de pe alți țigani sălbateci și nestatornici și cari se află supt stăpânire altora”⁶³. Cum putea văduva, „cap de fimei fiind și cu copii mici” să meargă prin țară să caute și să se judece cu alții mai ales că toate procesele cu spătarul Costin o făcuseră să-și lase și casa pustie și să-și cheltuie toată zestrea? La capătul puterilor și după o luptă susținută și nicidecum ușoară, se pare că femeii i s-a făcut o oarecare dreptate, acest lucru datorându-se, poate, și faptului că printre boierii judecători la ultima înfățișare au fost și rude ale Catrinei, tot Catargii, dar poate mai cu suflet decât vărul lor Costin. Spătarul este nevoit a da giupânesii fratelui său părțile ce i se cuveneau, domnul și Divanul arătând că cele ce va restutui să fie „fără de pricină”; iar pentru cele ce trebuiau dezbătute, lui Costin, cea mai apropiată rudă a Catrinei, i se sugerează să o însoțească și să o sprijine pe aceasta în încercările ei de a recupera ce mai rămăsese din patrimoniul familiei Catargi.

Cazul, prin toată amplitudinea pe care o ia și întins pe o perioadă destul de mare de timp, ne indică clar statutul destul de fragil al femeii în societate, chiar dacă aceasta nu sărise nici peste sfânta căsătorie și nici peste datoriile de mamă. Faptul că are pricini cu al său cumnat în privința averii după trecerea la cele veșnice a soțului și nu în răstimpul în care acesta fusese în viață, subliniază, pe de o parte, importanța soțului și al tatălui în economia familiei nucleare, dar, mai ales, rolul important al acestuia în protejarea intereselor descendenților în contextul familiei lărgite. Deloc de neglijat este și condiția familiei Catrinei: chiar dacă foaia

⁶² *Ibidem*, p. 291.

⁶³ *Ibidem*, doc. CXVIII, p. 295.

de zestre nu fusese nicidecum sărăcăcioasă, faptul că nici una dintre rudele ei de sânge nu apare menționată pe durata lungului și anevoiosului proces, ne arată că familia din care își trăgea rădăcinile era de o condiție destul de modestă. Câtă vreme fusese soția unui Catargi, rudele acestuia nu au atacat și nu au râvnit la averea ei; acum că rămăsese doar ea, descendentă dintr-un Pascal, deci fără un frate sau un părinte cu putere care să-i susțină cauza, și fără a avea, ca zestre, un patrimoniu de luat în calcul, fie el și simbolic, chiar dacă avea copii legitimi, poziția ei devenise cum nu se poate mai fragilă în cercul social în care intrase prin intermediul soțului.

La toate aceste aspecte se mai adăuga și complicatul procedeu de desfășurare a proceselor. Termenele acestora nu doar că erau la distanțe mari unele de altele, dar și prezentarea pârâtului în fața Divanului putea fi cu ușurință ocolită o bună bucată de vreme. În felul acesta, păgubașul care era nevoit a aștepta în târg pe cel cu care se judeca mai adăuga pe lista de probleme și aceste pierderi de bani și timp. Putem să ne imaginăm, atunci, cât de complicat trebuie să fi fost pentru o femeie să treacă prin toate acestea, având și copii minori în grijă !

Într-o altă ordine de idei, reflectând la utilitatea și consecințele *de jure* ale unei diate, să fi fost evitate toate aceste nedreptăți și procese dacă stolnicul Ion ar fi avut răgazul redactării unui astfel de document?

Revenind la povestea care a declanșat călătoria noastră prin toate greutatețile și neînțelegerile Catargiilor din secolul al XVIII-lea, adică la Apostol și diata sa și la nedreptățile fratelui ne întrebăm cum pot fi ele explicate și de ce nu vine și Apostol la împărțirea din 1749, fiind, oricum, fratele mai mare? Un posibil răspuns poate fi legat de faptul că, pe fondul evenimentelor din 1735-1739, este posibil ca acesta să se fi refugiat în Polonia, văr fiind cu Constantin Cantemir și știut fiind din cronică⁶⁴ că dintre aceste rude doar Toader Palade și Costache Razu au rămas alături de domn în tabăra de la Galata. În acest context trebuie așezată și pierderea de către Apostol a Tâmpesțiuului – „lipsind de la pământul lui” – care este luat și dăruit de domn, drept recompensă pentru fidelitate, lui Toader Palade, vărul lui Apostol. Tot din acest unghi, este limpede acum și de ce Ștefan deținea, spre 1760, părți din patrimoniul familiei Catargi în

---

⁶⁴ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1965, p. 439.

defavoarea lui Apostol. După cum am văzut deja, la 1 martie 1749 la împărțirea moșiilor și țiganilor – atâtea câte putuseră a fi identificate și fără de pricini – de pe înaintașii neamului Catargi (Ilie, Pătrașco și Ștefan) se prezentaseră în fața Divanului frații mai mari ai fiecărei ramuri: Toma pentru descendența lui Pătrașco, Filip, unicul fiu al logofătului Ilie Catargiul și, reprezentând interesele urmașilor lui Ștefan Catargiul, „mașteha” lui Apostol, care își reprezenta fiul, pe Ștefan. Lipsa personajului nostru de la această învoială între rude o putem pune pe seama unei absențe din țară sau poate, doar de la casele sale, dar fără a putea identifica locul și motivele. Doar așa se poate explica de ce singura reprezentantă a ramurii Ștefan Catargiul este a doua soție a acestuia, fără ca Apostol să fie prezent. Revenit, probabil, pe pământurile sale, acesta a încercat să obțină cele ce i se cuveneau, dar și așa puținele informații în această privință transpar doar din diată.

Deși ginerele lui Apostol obține de la unchiul său actele pe Tâmpeschi abia în 1780, Mărica, văduva lui Apostol, nu apare în documente ca fiind parte în vreun proces cu cumnatul său. Este drept, însă, că multe din actele familiei s-au pierdut de-a lungul timpului, astfel că, în acest moment, nu ne rămâne decât să presupunem și să intuim deznodământul diatei lui Apostol. Totuși, rămâne și speranța că mai sunt documente referitoare la această familie, rătăcite prin arhivele încă neinventariate și necercetate.

Câteva concluzii pot fi, însă, enunțate, mai cu seamă în privința familiei și a dinamicii relațiilor de rudenie într-un context tumultuos nu doar sub aspectul evenimentelor politice, ci și al evoluțiilor socio-economice.

În primul rând, analiza transmiterii unor proprietăți atât rudelor descendente cât și celor colaterale ne poate oferi o imagine mai coerentă asupra raporturilor dintre membrii unei familii extinse, reliefând mult mai bine chiar raporturile dintre ascendenții și descendenții lor direcți, deci între părinți și copii. Acțiunile și situațiile generate de destrămarea unei familii nucleare obligă văduva să preia toate sarcinile căminului, numeroasele divergențe și dispute, cel mai adesea cu privire la patrimoniu, oferind un util contur unor realități care, în alte circumstanțe, ar fi fost trecute sub tăcere. Lupta văduvei lui Ion Catargiul cu al ei cumnat, într-un interval temporal destul de mare demonstrează, pe de o parte, îndârjirea unei mame datoare să apere cu orice efort pământul și bunurile copiilor ei, și, pe de altă parte, existența, chiar dacă firav sugerată

de documente, a unor sentimente parentale. Dincolo de datoria morală a părintelui dator să-și ocrotească copiii, putem presupune că și sentimentele materne au susținut-o în lupta sa, pe văduvă.

ANEXE

I

<cca. 1763>

Mă rog, iubită soția mea, Marica, Apostol Catargiul¹.

† Iată eu acum vremea care nu o așteptam, care cu porunca lui Dumnezeu mi-au sosit și de <a>céia ce nu cugetam viind ceasul sfârșitului meu am socotit ca să-mi așază ce[le]² de trebuință sufletului meu și a casii mele și să rânduiescu, până îmi sânt mințile întregi, cu frica lui Dumnezeu, cele ce am și cu limbă de moarte mă rog frate Ioane, stolnice Catargiule³ că pe tine te-am ales și te-<a>m făcut clironom asupra casii noast[re]² și asupra copiilor⁴ noștri să-ți fie milă de dânșii ca să fie milă și lui Dumnezeu de casa dumitale⁵ și de suflet [...]² și mă rog milă și [bu]²nătățai dumitale bade logofete Manola[chi]² și mă rog milii și bunătații dumitale hatmane Vasăle Ruset să vă fie milă dumniilor voastre de casa mea și de copiii miei și mă rog dumitali vistiernice Hilipe Catargiule să vă fie milă de copiii miei și de casa mea, să-i fie milă și lui Dumnezeu de casele domniilor voastre. Și mă rog milii și bunătații dumitale hatmane Vasăle Razule.

† Iată acum dumneavoastră boieri mărturisescu cu sufletul meu pentru năpaste ce trag despre frate-mieu Ștefan Catargiul cu moșiile și cu țigani care eu arăt dumniilor voastre tot adevărul, ca însuși lui Dumnezeu.

Din⁶ moșiile răposatului tătâne-mieu eu n-am luat măcar o palmă de moșie, fără cât această bucățică de moșie ce numește Tâmpesții, pe scrisorile ce sânt în mâna frățâne-mieu, lui Ștefan. Și această moșie cumpărată de tată-mieu împreună⁷ cu mu[mă]²-mea, Zmaranda, fata Ceaurului. Iar de a vini cu cale [ca]² să puie la împărțea [...]² puie dumniilor sale⁸, boierii să să puie și moșiile cele ce li-au cumpărat [ta]²tă-mieu împreună cu maștihă-mea, să să puie toată și să să puie și aceasta și cele di pe Catargiești [...]² și să nu mi să strămute copiii miei de aicea, să ră[mână]² tot aicea. Și alte părți ce mi s-or vini mie să le ia fraț[ii mei]² de aiurea. Că mai este pricină cu un Capic⁹, carele n[e-au]² prădat și ș-au făcut milă măriia sa, Mihaiu vodă, de au [luat]² părțile lui Capic și părțile de moșie și cu țigani și acele ce s-or vini drepte <la> nepoții miei, ficiorii

lui. Iar pentru țâgani eu am luat¹⁰ pe Enache țiganul cu 3 ficiori. Țiganul au fost a maică-mea, Ceurescu și țig[anca]² au fost Catargiască. Care dintr-acei trei țigani s-au [dat]² drept 1 p[o]l țigan a tătâni-său și unul și giuătate a mâne-sa. Cu acel țigan și giuătate ce s-au vinit după tat[âne]²-său n-au treabă, iar 1 pol ce este după mumă-sa¹¹, au rămas să să împartă. Dar au rămas pricină că au vândut tată-mieu 1 țâgancă, anume Maria, fata Anghilini, care această țigancă au fost de la maică-mea dreaptă a mea și au vândut drept [...]² și s-au mâncat banii în casa dumisale. Și am socotit că n-are treabă nici la acea parte, 1 pol țigan, deosebi că au mai dat dumniei, maștihă-mea pe Ștefan țig[anul]² Burdulea¹² dumisale vornicului Costantin Balș. Și [cu]² ficiorii lui Ion țigan și cu Ion, frate cu Enachi țigan.

DANIC, A.N., CXLIII/7.

Orig. rom., hârtie (33,5 x 21), rupt, pătat, cu corecturi și ștersături în text; s-a datat după Apostol Catargiu.

Rez. în **CDM**, V, nr. 1756, p. 481; *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic*, vol. II (1686-1760), nr. 1261, p. 114.

¹ Notiță în colțul din dreapta, sus.

² Loc rupt în text.

³ „Mă rog frate... Catargiule”, barat în text.

⁴ Post *copiilor*, **miei** barat în text.

⁵ „de casa dumitale”, barat în original.

⁶ Ante *din*, **pentru** barat în text.

⁷ Post *împreună*, **împreună** barat în text.

⁸ „ca să puie la împărțea... dumniilor sale”, rând rupt, îndoit în original.

⁹ Post *Capic*, **și** barat în text.

¹⁰ Repetat.

¹¹ Post *mumă-sa*, **să să împartă** barat în text.

¹² Post *Burdulea*, **frate cu [...]**, barat în text.

II

<după 1763>

Cu mila și cu blagoslovenia lui Dumnezeu, zăstrile ce dau nepoatii mele, Ruxandii:

- 1 rând strai de atlas în șărangi blănit cu nurcă
- 1 rând strai de ghermesut cu firu blănit cu singiapu
- 6 zarfuri argint cu felegelele lor
- 1 străchinuță cu linguriță argint de dulceață
- 1 păreche pafiale argint cu colanu lor

- 1 rând așternut cu fir și cu tiriolic
  - 2 rânduri așternut cu tiriolic
  - 1 oghel atlaz
  - 1 sălte
  - 1 prostiri cusut
  - 1 prostiri aleas
  - 2 prostiri în șătrangi
  - 2 alăgele prostiri
  - 3 prostiri de oghelu
  - 2 mese în cinci ițe¹
  - 24 șărvete în cinci ițe¹
  - 6 șărvete alese
  - 4 mânășterguri de obraz
  - 4 mânășterguri de mâini
  - 2 peschiri
  - 1 oglindă cu mânăștergură samfiru
  - 10 cămăși
  - 2 bohcialăcuri
  - 1 lighe<a>n cu ibric
  - 12 blide de cositor
  - 12 talgere
  - 2 sfeșnice
  - 1 scatulcă
  - 1 ladă
  - 1 un sipet mic
  - 2 covoară
  - 2 scoarțe²
  - 1 rădván cu 6 cai telegari
  - 10 boi
  - 10 vaci
  - 70 oi adică șăptăzăci
  - o moșii Tâmpesții la ținutu Tecuciului
  - țiganiii părințăști să-i împartă cu fratele copilei, în parte frățește, adică țiganiii părinților lor, a răposatului Apostolui Catargiu și a maicei lor, Maricăi, ce li s-a veni de pe Jorăști, cum și partea de moșii de pe Jorăști ce li s-a veni.
- Ancuța Sturzoie.

DANIC, A.N., CXLIII/6.

Orig. rom., hârtie (37,8 x 14); s-a datat în funcție de diata lui Apostol Catargiul, tatăl Ruxandei.

Rez. în **CDM**, V, nr. 622, p. 160; *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic*, vol. II (1686-1760), nr. 831, p. 75.

---

¹ În text: **ицѣ**

² În text: **сѡарцѣ**.

Glosar de termeni*

Alăgea (alagea) = stofă orientală țesută în vergi, din fire de mătase, argint și în, în diferite culori.

Atlas = stofă fină țesută din fir de mătase.

Bohcealâc = legătură în care erau strânse darurile oferite mirelui sau nașilor.

Colan = salbă, șirag.

Felegea (filigea) = ceașcă mică fără toartă.

Ghermesut (ghermeșut) = postav orientală scump de atlas înflorat.

Mănăștergură = ștergar, prosop.

Pafta = agrafă dintr-o placă metalică.

Peșchir = pânză de șters pe obraz sau pe mâini.

Prostiri = cearșaf.

Singiap (sângeap) = blană de jder sau de veveriță.

Șătrangi = joc de șah; în ~ = cadrilat, în pătrățele.

Tiriplitic = bumbac folosit la brodat, la țesut sau împletit.

Zarf = farfurioară.

* Alcătuirea acestui glosar nu ar fi fost posibilă fără ajutorul domnului Gheorghe Lazăr și a doamnei Constanța Vintilă-Ghițulescu, cărora le mulțumesc și pe această cale pentru ajutorul acordat.

**«L'HEURE DE MON TREPAS S'APPROCHANT»: SUCCESSION
HEREDITAIRE ET PRATIQUE TESTAMENTAIRE DANS LA
FAMILLE CATARGI**

Résumé

En partant d'un testament laissé par l'un des membres de la famille Catargi, notre étude met en relief certains détails concernant la dynamique des successions héréditaires dans la Moldavie du XVIIIe siècle, et, en même temps, fait ressortir certains aspects concernant le rôle et le statut de la femme dans la société moldave, à la même époque.

La raison qui nous a poussé à faire une analyse plus approfondie de ce document est notre doute concernant le véritable auteur de ce testament. Les éditeurs du *Catalogue des documents moldaves des Archives de l'Etat (Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Statului)* et ceux de la *Collection des Nouvelles Acquisitions (Colecția Achiziții Noi)* ont considéré que l'auteur de ce testament a été Ștefan Catargiul et, par conséquent, ils ont daté le document environ en 1720. La transcription du document et des recherches supplémentaires dans certains fonds d'archives, ainsi que la relecture de certains documents publiés prouvent, à notre avis, que Ștefan Catargiul est non pas le véritable auteur du testament, mais, en réalité, le *père* de cet auteur, dont le nom est Apostol Catargiul. En prenant acte de cette constatation, nos recherches ont mis en évidence de nombreux autres aspects concernant la famille élargie de ces deux personnages, comme, par exemple, les procès dans lesquelles ont été engagés certains membres, la conduite des uns par rapport aux autres, les relations entre les frères, entre les veuves de cette famille et leurs beaux-parents, entre les oncles et leurs neveux, les modalités de la gestion des conflits, bref, un chapitre particulièrement intéressant de micro-histoire sociale.

IMAGINEA MONARHULUI IDEAL

IMAGOLOGIE ROYALE ET IDENTITÉ COLLECTIVE: LECTURES DU BLASON DANS LA CASTILLE DES ROIS CATHOLIQUES

MIANDA CIOBA*
m.cioba@upcmail.ro

Le blason dans la Castille du XVe – entre la création et la lecture

La réflexion sur la présence du blason dans l'ensemble des représentations symboliques de la Castille des Rois Catholiques parle fréquemment du fait que cette époque constitue un moment d'expansion dans l'usage social de l'emblème et aussi de cristallisations conceptuelles et formelles qui redéfinissent le répertoire des éléments figuratifs intégré dans le champ d'armes. Vers la fin du Moyen Âge, la représentation de l'individu, la construction de l'image d'un « moi » légitimé par le jeu des rôles sociaux se rattachent à la ritualisation de la vie publique et surtout à la capacité que montre les centres du pouvoir d'investir la réalité avec une signification symbolique¹. Dans le cas de la production des images symboliques telles que le blason, cette dynamique semble orientée vers un objectif évident: celui de raffermir la fonction référentielle de l'emblème en relation, d'une part, avec le titulaire, et d'autre, avec la société ou le groupe censé de lire la signification du blason et de l'utiliser comme un instrument de la connaissance de l'autre. La personne devrait donc être

---

* Professeur, Université de Bucarest.

¹ María C. Quintanilla Raso, *La propaganda como expresión y representación del poder nobiliario*, José Manuel Nieto Soria ed., *Orígenes de la monarquía hispánica: propaganda y legitimación, ca. 1400-1520*, Madrid, Ed. Dykinson S. L., 1999, p. 96.

“Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 233-274

représentée de manière complète, au niveau privé et public, par un objet qui est l'expression codifiée d'une sélection raisonnée de traits, d'attributs et de dignités. L'importance du blason devient ainsi plus grande, à mesure que son caractère référentiel fait que l'accès à la signification qu'il porte s'élargisse. La lisibilité, la transparence sémiotique, le caractère compréhensif et compréhensible du blason constituent un point de mire essentiel pour la conscience collective qui surveille et qui sanctionne la consistance et la légitimité des statuts exprimés au niveau symbolique.

En lignes générales, cet accent est motivé par des évolutions historiques qui avaient contribué à l'obscurcissement de la vocation cardinale du blason : celle de codifier de manière efficace l'identité de la personne. Le blason se doit non seulement de nommer la personne, mais aussi de la décrire. À mesure que l'individu acquiert un profil social plus complexe et ses connexions avec le monde se diversifient, le blason assume l'obligation de renvoyer simultanément à la famille, au rang ou à la dignité publique, et cette complexité donne lieu à une lecture parfois difficile et pleine de confusions. Par exemple, les attributs personnels (définis constamment, au Moyen Âge, dans la proximité des vertus cardinales et théologiques, en conformité avec les canons de la chevalerie) les armes de famille (répertoriées de manière rigoureuse dans les chroniques et les *nobiliarios*) et les armes de dignité finissent par se superposer, par le biais d'un processus qui rend héréditaire une position ou un statut ayant été auparavant uniquement méritoire. Dans ce sens, le cas des *maestrazgos*, et de l'appartenance aux ordres militaires hispaniques en général, est bien connu : vers la fin du XVe siècle plus de la moitié des grandes familles aristocratiques castillanes étalaient des champs d'armes contenant la représentation de la croix de Saint Jacques, simple ou en médaillon² ; dans la plupart des cas, le symbole ne disait plus rien sur l'individu qui l'arborait, puisqu'il n'était plus, en réalité, le possesseur de la dignité en question ; la croix rouge du saint patron d'Espagne n'est que un élément qui rattachait la personne à une histoire de famille, héroïque jadis peut-être, mais qui probablement était devenue caduque. En perspective historique, les effets de la dynamique héréditaire furent, de manière paradoxale, contraires à la fonction primordiale du

---

² José de Avilés, *Ciencia heroyca reducida a las leyes heráldicas del blasón, con exemplares de todas las piezas Figuras y ornamentos de que puede componerse un Escudo de Armas interior y exteriormente*, Madrid, 1780, p. 328-329.

blason, qui sera de moins en moins une représentation figurale de la personne, se limitant à rappeler les connexions de l'individu avec la lignée dont il faisait partie. Même si la science du blason est de plus en plus formalisée, l'homme et les institutions (famille, rang, fonction publique) sont servis par les mêmes instruments de la construction visuelle de l'identité, ce qui fait que les éléments figuratifs qui renvoient à chacune de ces catégories qui composent le spectre identitaire soient fréquemment atteints par l'illimitation herméneutique, donc par la confusion des sens et par l'équivoque. Or, un rapport sémiotique obscur et difficile entre la personne et le blason est, de ce point de vue, socialement inacceptable.

C'est ainsi comme, pour prévenir une situation pareille, la quantité deviendra un repère de la qualité : le champ d'armes multiplie de manière rapide et substantielle sa présence publique³ et en même temps récupère une sorte de réalisme qui vise, en fin de compte, à l'efficacité communicative. La configuration du blason est en grande mesure décidée par sa capacité de se communiquer et de gérer sa propre transparence. Un système de valeurs ayant au centre la renommée et le prestige, qui s'appuie sur un ample consensus social, dépend de la lisibilité du blason. Le fonctionnement social du blason (par conséquent, sa lecture sociale) est de plus en plus compliqué, à mesure qu'au niveau de la société les messages identitaires se multiplient. La fin du Moyen Âge propose l'extension du statut individuel formalisé, par delà des rôles sociaux considérés protagonistes par la tradition médiévale (le roi, le chevalier). La seconde moitié du XVe siècle et surtout l'époque des Rois Catholiques témoigne de tendances contradictoires dans l'usage du blason, d'une part, la formalisation parallèle des armes de dignité et des armes personnelles, d'autre part, une diversification des éléments figuratifs de l'écu dans le cadre de la même famille, accompagnée d'une codification plus transparente de ces éléments⁴. Le travail minutieux que Diego de Valera

---

³ David Nogales Rincón, *La significación política de la emblemática real en los albores de la edad moderna (1419-1518): emblemas reales y nueva historia política*, in R. García Mahiques y V. F. Zuriaga Senent eds, *Imagen y cultura. La interpretación de las imágenes como historia cultural*, vol. II, Valencia, Generalitat Valenciana, 2008, p. 1189-1206 (p. 1191).

⁴ L'étude du blason à l'époque des Rois Catholiques et, particulièrement, l'étude du blason de la reine Isabel et de son époux Fernando comptent avec les contributions fondamentales de Faustino Menéndez Pidal de Navascués, *Heráldica medieval española. La casa real de León y Castilla*, I, Madrid, Hidalguía, 1982 ; *Leones*

dédiera, dans plusieurs ouvrages, à la recension et classification des champs d'armes qui correspondent aux familles aristocratiques de Castille⁵ n'est qu'un symptôme du besoin de clarté et d'ordre, dans un moment historique où l'ancien échafaudage social est menacé par les évolutions politiques vers la monarchie centralisée et par le déséquilibre des rapports entre la couronne, qui détient le privilège d'attribuer les rangs et les dignités, et les catégories les plus importantes de la société⁶.

---

y castillos. *Emblemas heráldicos en España*, Madrid, CSIC, 1999; *El escudo de España*, Madrid, Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía, 2004; « Tanto monta: el escudo de los Reyes Católicos », *Isabel la Católica vista desde la Academia*, Madrid, Real Academia de la Historia, 2005, p. 99-138; Martín de Riquer, *Heráldica castellana en tiempos de los Reyes Católicos*, Barcelona, Quaderns Crema, 1986.

⁵ Dans la troisième partie de son *Tratado de las armas (Traité des armes)* de 1458, comme dans l'*Espejo de verdadera nobleza (Miroir de la véritable noblesse)* de 1441 (?), Diego de Valera élabore une histoire des symboles héraldiques, marquant les particularités des champs d'armes en relation avec les lignées nobles et avec les dignités auxquelles ils sont attribués. Il décrit la manière dans laquelle se produit traditionnellement cette attribution ou, par contre, la perte du droit de les arborer. La distinction entre les armes de lignée et les armes de dignité n'est pas très nette, mais la tentative de réaliser cette distinction est évidente: « Si son de dignidad, en otra manera ganar no se pueden salvo ganando la dignidad, por razón de la qual las armas se traen [...]. Aquí conviene saber que las armas de dignidad se convierten en armas de linaje a todos los descendientes, salvo al heredero de la dignidad, el qual no las puede en otra manera perder sino perdiendo el derecho que ha a la dignidad. », cf. Diego de Valera, *Espejo de verdadera nobleza*, BAE (*Prosistas castellanos del siglo XV*, t. I), Mario Penna ed., Madrid, Atlas, 1959, p. 135a.

⁶ La critique de Diego de Valera, défenseur rigoureux de la tradition, est orientée, une fois de plus, vers ceux qui représentent la tendance à transformer les titres et les rangs dans une source de profit, et de faire ainsi profiter le nouvel esprit mercantile qui remplace la hiérarchie de la naissance et du mérite, et qui domine le mécanisme social: « Ya son mudados por la mayor parte aquellos propósitos, con los quales la cavallería fue comenzada: estonce se buscaba en el cavallero sola virtud, agora es buscada cavallería para no pechar; estonce a fin de honrar esta orden, agora para robar el su nombre; estonce para defender la república, agora para señorearla; estonce la orden los virtuosos buscavan, agora los viles buscan a ella por aprovecharse de solo su nonbre (s.n.). Ya las costumbres de cavallería en robo e tiranía son reformadas; ya no curamos cuánto virtuoso sea el cavallero, mas cuánto abundoso sea de riquezas; ya su cuidado que ser solía en conplir grandes cosas es convertido en pura avaricia; ya no envergüençan de ser mercadores e usar de oficios aun más desonestos, antes piensan aquestas cosas poder convenirse; sus pensamientos que ser solían en sólo el bien público, con grant deseo de allegar riquezas por mares e tierras son esparzidos. Qué diré ? En tanta contrariedad son nuestras cosas a las primeras que remenbrarlo me fase

En même temps, et avec un impacte encore plus important, les derniers siècles médiévaux connaissent une remarquable diversification des statuts et, en relation évidente avec ce phénomène, une diversification des registres du discours identitaire. Plus que dans d'autres circonstances historiques, le blason se définit comme un instrument de la persuasion, comme une stratégie par laquelle s'établit et se communique la complexité du paradigme individuel. Par conséquent, les créateurs du blason sont à la recherche d'un registre expressif nouveau pour entrer en résonance avec les formes discursives ou visuelles de cette propagande, une nouveauté en relation analogique avec les transformations subies par les mentalités dominantes concernant la position spécifique que certains individus et certaines collectivités acquièrent dans la société. Ces transformations sont visibles dans les cadres de la culture érudite, de la poésie courtoise, de la fiction narrative, où la représentation de la noblesse passe de la perspective globale au plan individuel : les grandes chroniques universelles deviennent des chroniques de famille, des biographies chevaleresques ou des anthologies de portraits qui se nourrissent de manière indistincte de la fiction et du vécu, les livres de doctrine prennent la forme des miroirs des princes ou des traités de vulgarisation ayant comme cible des catégories sociales particulières, les encyclopédies deviennent des anecdotiers de tonalité courtoise. Nous assistons par conséquent à l'expansion du paradigme individuel qui renvoie à une crise du statut et à une débilitation des modèles culturelles qui soutiennent la cohésion des groupes sociaux. Et parmi les statuts mis en question par l'offensive individualiste de la fin du Moyen Âge, le plus périlicé est celui du roi qui se trouve devant un impératif de reconstruction, dans le sens d'une orientation fonctionnalistes de la doctrine monarchique et d'une délimitation plus claire entre la personne du roi et sa fonction institutionnelle⁷.

---

vergüença. » cf. Diego de Valera, *Espejo de verdadera nobleza*, BAE (Prosistas castellanos del siglo XV, t. I), Mario Penna ed., Madrid, Atlas, 1959, p. 107a.

⁷ José Manuel Nieto Soria, *Fundamentos ideológicos del poder real en Castilla*, Madrid, Eudema, 1988; du même auteur, "La realeza", José M. Nieto Soria ed., *Orígenes de la...*, p. 25-63. Voir aussi Luis Suárez Fernández, *Fundamentos de la Monarquía II: Los Reyes Católicos*, Madrid, Rialp, 1988, p. 14-36.

La monarchie castillane au XVe siècle: la crise

Vers la moitié du XVe siècle, la monarchie castillane se trouve à l'apogée d'une crise de légitimité qui avait commencé deux siècles auparavant, avec les guerres pour la succession d'Alfonso X le Savant et, surtout, avec les conflits fractionnistes qui caractérisent l'époque nommée « des minorité turbulentes »⁸. La révolte des grandes familles aristocratiques face aux tentatives de centralisation, que l'un après l'autre Alfonso X et Sancho IV avaient mise en œuvre, ont fini par isoler irrémédiablement le trône. Pendant les premières années de la minorité de Fernando IV et face à la menace du chaos politique imminent, la reine-mère Marie de Molina adoptera la solution du pacte politique avec les villes de *realengo*⁹, mais aussi avec la bourgeoisie commerciale et les communautés urbaines qui, comme partout en Europe, avaient gagné un rôle important dans les disputes politiques du moment. Mais la bourgeoisie castillane n'était pas encore une force capable de contrebalancer le poids social de ses compétiteurs (les seigneurs de la terre) dans le combat pour s'assurer un accès privilégié à la personne royale et, par cela-même, aux faveurs politiques dont le roi était dépositaire.

Sur le fond de la catastrophe civile entraînée par l'épidémie de peste noire de la moitié du XIVe siècle, le coup de palais par lequel la dynastie de Trastámara accédait au trône allait rendre évident l'échec d'une série de tentative autoritaires de contrôle juridique du royaume mises en œuvre par Alfonso el Sabio et reprises au XIVe siècle par Alfonso XI¹⁰. En jouant sur les rivalités qui déchiraient la noblesse, les

---

⁸ Teofilo F. Ruiz, *Spain's Centuries of Crisis 1300-1474*, Oxford, Blackwell Publishing, 2007, p 37.

⁹ Le concept est imprécis, puisqu'il indique la juridiction unique du roi sur une certaine ville et sur les terres qui l'entourent (*alodiales*), mais aussi la situation des villes qui avaient été attribuées, par des raisons de service et de mérite, ou même vendues, à des seigneurs qui sont vassaux directs du roi. Les villes les plus importantes avaient aussi une représentation et le droit de vote dans les *Cortes*, ce qui explique l'alliance naturelle des villes avec le trône dans la plupart des conflits d'autorité des derniers siècles médiévaux, cf. María Asenjo González, *La aristocracización política en Castilla. El proceso de participación urbana (1252-1520)*, in J. M. Nieto Soria (dir.), *La monarquía como conflicto en la corona castellano-leonesa, ca. 1230-1504*, Madrid, Sílex Universidad, 2006, p. 133-197.

¹⁰ Le corpus juridique promulgué par Alfonso X sous le titre de *Las Siete Partidas (Les Sept Parties)* vers 1275 constitue la première tentative d'imposer une formule centralisée de gouvernement et de mettre fin à l'autorité des *fueros* qui

premiers Trastámara (Enrique II, Juan I, jusqu'à Enrique III), allaient régner avec l'appui d'une douzaine de familles de l'aristocratie de titre plus récent, rivales historiques des grands seigneurs appartenant aux lignées les plus anciennes (*los grandes*)¹¹. Les rois de cette période en feront les titulaires de rentes et de bénéfices commerciaux pour supplanter le manque relatif de terres à répartir, dans les conditions de l'abandon presque total de la Reconquête.

Ils mettaient ainsi les bases d'une monarchie contractualiste¹², où l'exercice du pouvoir royal allait limiter non pas le prestige de la noblesse de sang, mais sa capacité d'intervenir dans les mécanismes du gouvernement, et, ce qui est plus significatif encore, qui allait réduire l'importance des liens de vassalité dans les rapports sociaux et dans la dynamique interne de la société. Au niveau des mentalités, en perspective historique, l'effet est double : d'une part nous assistons à la prolifération des arguments pour la particularisation objective des groupes et des individus, ce qui exprime un besoin de marquer l'unicité de l'expérience et du positionnement de la personne dans la société; d'autre part, par le biais d'un processus subjectif, nous parlons de l'émancipation de l'individu, de la configuration d'une conscience de soi nourrie par les tensions rationalistes de la *devotio moderna* qui, en même temps, rendra possible la recherche d'une dimension universelle de l'existence humaine, orientée vers le bien commun aristotélique, à condition que ce projet de bien commun soit fondé sur la pratique chrétienne des vertus¹³.

---

constituent le fondement juridique de l'autarchie et du particularisme dans l'administration de la justice. L'opposition des grandes familles aristocratiques rendra impossible l'application des *Sept Parties* à la fin du XIIIe, mais un demi-siècle plus tard ses provisions seront reprises par Alfonso XI dans les *Ordenamientos de Alcalá* de 1348, point de partie pour le fondement juridique de la monarchie centralisée en Castille, cf. David Torres Sanz, *Teoría y práctica de la acción de gobierno en el mundo medieval castellano-leonés, Historia. Instituciones. Documentos*, no. 12 Sevilla 1986; J. M. García Marín, «La doctrina de la soberanía del monarca, 1250-1700», *Fundamentos: Cuadernos monográficos de teoría del estado, derecho público e historia constitucional*, 1 / 1998, Universidad de Oviedo, p. 21-86.

¹¹ Luis Suárez Fernández, *Fundamentos...*, p. 75-130.

¹² J. A. García de Cortázar, *La época medieval* (Historia de España dirigida por Miguel Artola, t. 2), Madrid, Alianza Editorial, 1988, p. 328-344.

¹³ La pensée politique « corporatiste » qui caractérise les derniers siècles médiévaux s'identifie, en termes théoriques, à la reconfiguration opérée par Saint Thomas dans la doctrine du bien commun aristotélicien, intervention qui solutionne la tension entre le concept de bien et l'idée de communauté. Voir Mary M. Keys, *Aquinas*,

Les conséquences à long terme en sont multiples. Dans son analyse de la nature du pouvoir royal dans la Castille du XVe siècle, J.M. Nieto Soria¹⁴ insiste sur l'intensification des conflits politiques en relation avec un système de valeurs privilégiant l'expression de la volonté individuelle, dans le contexte plus général de la diversification des statuts sociaux. En tant qu'instance dominante d'une construction sociale pyramidale qui est en train de changer les sources traditionnelles de sa cohésion structurale, le roi n'est plus le suzerain de tous les individus qui composent le corps social, mais il est, en premier lieu, seigneur de la terre, maître du royaume dans l'acception territoriale et matérielle du terme, le *regnum* s'identifiant avec le *dominium*. Néanmoins, le roi n'est pas le propriétaire effectif des terres sur lesquelles il règne. Dans cette logique, il peut exercer son pouvoir sur les *naturales* (des communautés liées au domaine, qui se trouvent dans l'impossibilité de changer librement de seigneur), mais seulement en raison de son droit de *regnum*, ou bien en raison de la transformation du royaume dans un objet juridique de nature idéale, élément fondamental du patrimoine de la couronne¹⁵. La connexion entre le roi et ses sujets se voit ainsi dépourvue de sa dimension spirituelle et sacrée et, par conséquent, nous assistons à la manifestation brutale de l'effet de perte de légitimité qui marque, par exemple, la fin du royaume de Enrique IV, quand la moitié de la société castillane sanctionne ses choix politiques (et, d'ailleurs, sa versatilité) et rejette explicitement et symboliquement la personne du roi. Brulé en effigie, insulté publiquement et accusé de déviance sexuelle, de maurophilie, voire même de criptoislamisme¹⁶, il fut, probablement, le roi castillan le plus humilié et le plus méconnu ; à présent la recherche essaie de lui rendre justice, surtout pour les premières dix années de son gouvernement, quand il stimula constamment le développement des

---

Aristotle and the Promise of the Common Good, Cambridge University Press, 2006, p. 15-28.

¹⁴ José M. Nieto Soria, *El Reino : la monarquía bajomedieval como articulación ideológico-jurídica de un espacio político*, in *Los espacios de poder en la España medieval* (XII Semana de Estudios Medievales de Nájera), Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2002, p. 341-370.

¹⁵ Luis Suárez Fernández, *Fundamentos ...*, p. 43-69; Bernardino Montejano, *Curso de Derecho Natural*, 5^a ed., Buenos Aires, Abeledo-Perrot, 2002, p. 58 et suiv.

¹⁶ Luis Suárez Fernández, ed., *Los Trastámara y la Unidad Española (1369-1517)*. *Historia General de España y América* vol.5, Madrid, Ed. Rialp, 1981, p. 434-439.

viles, l'insertion sociale des *conversos* et l'extension du domaine de la couronne¹⁷.

Le couronnement de la reine Isabel de Castille advient en 1474, dans un moment d'apogée des disputes politiques violentes concernant la succession au trône. Ses alliés sont des nobles de seconde catégorie, opposés, pour une part, au partisans de la princesse Juana la Beltraneja, nièce de la reine, et pour l'autre, à la faction aragonaise qui entourait Ferdinand d'Aragon, son époux. À la sortie de la guerre civile catalane, le parti aragonais se proposait de récupérer en Castille ce que la monarchie avait perdu, en matière d'autorité et de légitimité, en Catalogne. Une nouvelle ère contractualiste aurait dû commencer, mais, en même temps, la fragmentation politique de la société était tellement avancée que la reine saisit cette opportunité pour adopter une stratégie autoritaire masquée derrière le concept universel de la responsabilité du prince envers le peuple et envers la loi. Elle convertit la défense autoritaire de la loi contre tout intérêt de group ou contre toute particularisation de l'idée de justice dans le pilier de la politique royale face à une société conflictuelle. En même temps cette posture avait besoin d'être légitimée par le soutien des autres statuts. Dans la littérature de l'époque, la position officielle sur la nature de la dignité suprême et sur les attributs de la royauté se configure de manière explicite au niveau du discours, où un ensemble de plus en plus cohérent d'éléments langagiers renvoient à une véritable philosophie du pouvoir¹⁸. Autrement dit, le pouvoir royal recourt, pour la première fois dans l'histoire, à une catégorie de professionnels spécialisés dans la production de matériaux idéologiques. De manière naturelle, les promoteurs de cette culture recourent à un registre homologué de la culture livresque, celui de l'humanisme qui, depuis la *Monarchie* de Dante, fait revivre l'idée de bien commun dans les termes de l'utopie de l'Age d'Or et de la paix universelle, sous la

---

¹⁷ *Idem*, p. 442-445.

¹⁸ J. M. Nieto Soria, *El Reino: la monarquía ...*, p. 348-350; J. M. Nieto Soria, *Conceptos de España en tiempos de los Reyes Católicos*, in *Norba. Revista de Historia*, 19 / 2006, p. 105-123. Sur la manière dans laquelle le discours légitimiste est accompagné par la multiplication des images du pouvoir, Rafael Domínguez, *Arte y etiquetas de Los Reyes Católicos*, Madrid, Alpuerto SA, 1993; du même auteur, *Las divisas reales: estética y propaganda*, in L. A. Ribot García, J. Valdeón Baroque et E. Maza Zorrilla (eds.), *Isabel la Católica y su época. Actas del Congreso Internacional*, Valladolid-Barcelona-Granada, 15-20 de nov. 2004, Universidad de Valladolid, 2007, vol I. p. 335-360.

direction non seulement politique, mais aussi spirituelle, d'un prince illustrée, responsable d'un projet de bien commun construit sur le fondement du droit naturel¹⁹. « La lengua acompaña el Imperio », le célèbre adage d'Elio Antonio de Nebrija²⁰ allait marquer en 1492 le fait que le pouvoir avait désormais une dimension discursive spécifique, ce qui était devenu évident déjà quelques décennies avant, et aussi il avait mis au point un dispositif de propagande centré sur le discours. Ce discours est censé récupérer la substance humaniste de la morale civile et, dans les termes de J. M. Nieto Soria, définit la monarchie du XVe siècle comme un développement institutionnel entre « l'affrontement politique et le débat intellectuel » sur la propre nature²¹.

Le pouvoir du roi: nature et légitimité

La convention du dialogue platonisant et de l'allégorie morale constituent des dominantes rhétoriques qui définissent une ample catégorie de textes transmettant la culture politique de l'époque et l'évolution des doctrines du bon gouvernement. Depuis la fin du XIIIe siècle ce processus est très accéléré. De cette littérature fait partie le *Libro de los Pensamientos Variables (Livre des Réflexions Diverses)* attribué à Pedro de Gracia Dei, secrétaire personnel et héraut d'armes de la reine Isabel²². Dans la même époque, la nature de la royauté fait l'objet de l'analyse mise en œuvre par Antonio de Villalpando, chapelain et confesseur de la reine, dans son *Razonamiento de las Reales Armas de Sus Majestades los Reyes Católicos (Discours Raisonnable sur les Armoiries*

---

¹⁹ Walter Ullmann, *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*, Cambridge University Press, 1975, p. 191-198; sur le jusnaturalisme présent dans le discours politique de l'époque en Castille, Laura Carbó, *El concepto de monarquía y el derecho natural en la Summa de la Política de Rodrigo Sánchez de Arévalo (s. XV)*, in *Cuadernos Medievales. Cuadernos de Cátedra*, Universidad Nacional de Mar del Plata, 1/ 2006, http://www.historiamedieval.50megs.com/rich_text_3.html, consulté le 4 juillet 2013.

²⁰ Antonio de Nebrija *Gramática de la Lengua Castellana*, Barcelona, Linkgua, 2006, p. 11-19 (Prólogo).

²¹ José M. Nieto Soria, *Les Miroirs de princes dans l'historiographie espagnole*, in Angela de Benedictis ed., *Specula principum*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1999, p. 193-207.

²² Óscar Perea Rodríguez, *La utopía política en la literatura castellana del siglo XV, e-Humanista*, vol. 2 / 2002, p. 23-62. Le *Livre des Réflexions Diverses* édité ici est conservé dans le ms. 6642 de la Bibliothèque Nationale de Madrid.

Royales de Leurs Majestés les Rois Catholiques)²³. Les deux textes sont rédigés environs 1487-1488 et tournent autour du blason, des Rois et du royaume, en tant que point de partie pour « une allégorie morale sur le gouvernement providentiel et mystique des Rois Catholiques »²⁴. Le second le fait d'une manière explicite, puisque c'est un commentaire moralisé du blason commun des Rois Catholiques, dans sa version définitive de 1491 (fig. 1)²⁵. Le premier envisage le blason de manière plus subtile : Pedro de Gracia Dei dédie son œuvre à la reine dans un prologue en huit *décimas* ; de même, il accompagne cette dédicace d'un hommage pictural : il mettra (ou il fera mettre) le blason de la reine dans le centre de l'enluminure du manuscrit original de son œuvre²⁶. Le blason, dont l'utilisation est, dans tous les codes de l'époque, une manière de déclarer sa loyauté pour le titulaire et un point de partie pour une construction panégyrique, se présente cette fois-ci sous une forme plus ancienne, celle qui était utilisée par la princesse héritière en 1473 (fig. 2.). Cette variante, qui probablement n'était plus en usage au moment de la rédaction du texte, et dont les principaux éléments seront transférés au blason commun de 1491, constitue l'indice que l'auteur avait le but de particulariser son interlocuteur et de mettre la personnalité de la reine en relation directe avec le destin du royaume, dont parle largement cet ouvrage ce qui justifie l'étiquette d'utopie politique²⁷. Dans l'esprit de

²³ Le texte, édité partiellement par Ana Isabel Carrasco Manchado en J. M. Nieto Soria ed., *Orígenes de la monarquía...*, (Anexes), p. 373-410, est conservé dans le ms 768, *olim* M 33/22, no. inv. 15539 de la Bibliothèque de la Fondation Lázaro Galdiano.

²⁴ A. I. Carrasco Manchado «El 'armorial moralizado' de Antonio García de Villalpando: heráldica y propaganda de los Reyes Católicos », *En la España medieval*, no. extra 1/ 2006, p. 113-130. Pour la biographie de l'auteur, A. I. Carrasco Manchado « Antonio García de Villalpando: contribución a la biografía del autor del *Razonamiento de las Reales Armas de los Reyes Católicos* », *Memorabilia: Boletín de literatura sapiencial*, no. 7/ 2003, <http://parnaseo.uv.es/Memorabilia/Memorabilia7/Carrasco.htm>, consulté le 4 juillet 2013.

²⁵ La première représentation du blason des Rois Catholiques se trouve sur un décret de 1491 attribué par les rois à la ville Solar de Tejada. Description: écartelé au 1 et au 4: contre-écartelé au 1 et au 4 de gueules à la tour d'or; au 2 et 3 d'argent au lion de pourpre; au 2 et au 3 parti et fascé à la dextre d'or et de gueules; écartelé en sautoir à gauche; au 1 et au 4 fascé d'or et de gueules; au 2 et au 3 d'argent à l'aigle sable. Enté en pointe avec une grenade sur un champ d'argent. L'écu es tenu par l'aigle sable de Saint Jean.

²⁶ Fol. 3 r°.

²⁷ Ó. Perea Rodríguez, « La utopía política... », p. 30-31.

l'auteur il s'agit d'un destin unique, hors comparaison, qui devrait être assumé en tant que responsabilité historique par toutes les catégories et les groupes qui composent la société. Le blason souligne la dimension nationaliste du texte qui nourrit l'apologie de la couronne et qui se construit sur la conscience de cette unicité.

Sous le signe d'un penchant méditatif qui affirme la liberté de l'exercice intellectuel par rapport à quelconque discipline, l'auteur nous introduit dans la matière de son œuvre. Le titre du livre attribué à Pedro de Gracia Dei (*Livre des Réflexions Diverses*) a retenu à plusieurs reprises l'attention des commentateurs. Il s'agit donc de définir le livre comme le produit d'une pensée qui change rapidement et librement de cible. Une pensée qui est donc « variable », désordonnée, un peu naïve²⁸ et surtout sereine. La condition dilettante de l'auteur sert à effacer la tonalité critique et trouve son expression efficace dans le topos médiéval de la modestie, avec des effets de sens qui excluent, quand même, l'humilité, mais non pas une certaine introspection éduquée, puisque ce n'est pas l'insuffisance intellectuelle qui gêne le porte-parole de l'auteur, mais la prédisposition compulsive pour la méditation sur des sujets incongrus, qui sont étrangers à sa condition. L'auteur installe dans le texte des éléments qui définissent pleinement la condition du protagoniste, comme une figure porteuse des valeurs de l'humanisme: l'inclination vertueuse de son esprit, plus que toute forme possible d'érudition, le rend, en réalité, digne de faire entendre sa voix.

Porté par cette flânerie des pensées, l'auteur plonge dans un état de fascination devant la diversité des mœurs politiques et des stratégies de gouvernement qui défilent devant son regard intérieur, sous la forme de l'allégorie onirique ou de la *visio* macrobienne.

Como el primer movimiento de los pensamientos a ninguno sea obidiente, de tantas e tan diversas cosas e tan fuera de la común vida es nuestro pensar salteado, que no sé quién es aquél que en el número de los sesudos contarse pueda. [...] E salteado de los primeros movimientos de mi pensamiento muchas vezes sin yo lo

---

²⁸ Francisco López Estrada fait appel au Dictionnaire des Autorité pour développer la signification de l'adjectif 'variable', donc désordonné, non discipliné, sans but spécifique, « Anuncios renacentistas en el *Libro de los pensamientos variables* », *Homenaje a Eugenio Asensio*, Madrid, Gredos, 1988, p. 277-290.

*haver querido, en los diversos regimientos de este terreno mundo pensava*²⁹.

Le jeu de la fantaisie ne peut pas être contrôlé par l'individu tout seul, de manière que notre raison est assiégée par des pensées aussi incongrues que, en ce qui me concerne, je crois bien qu'on pourrait me prendre pour un fou. Dans cet état d'âme, et sans que je le veuille, je me suis mis à penser aux différentes manières de gouverner qu'on peut voir dans le monde.

De manière ingénue, l'auteur incrimine son ignorance pour l'éblouissement que lui produit cette diversité des manières de gouverner, puisque l'expérience ou le sens commun lui avaient inculqué l'idée que la loi divine était par elle-même suffisante pour régler l'existence des sociétés.

Aun creía que las generales reglas del regir sienpre eran unas, a lo qual me dava muy ancha materia el pensar en aquel Soberano Regidor que, con una orden e regla, toda la universalidad de estos mundos rige. Por lo qual, de neçessario se concluía que quanto más los particulares regimientos de Aquél se desviavan, tanto más ivan fuera del derecho camino.

Je croyais que les règles du gouvernement étaient les même où qu'on vive dans ce monde, ce qui me faisait penser au Souverain Suprême qui gouverne l'univers avec une seule et unique loi. Dans ce sens, il était logique de se dire que plus les gouvernements particuliers s'éloignaient de cette loi, plus ils se trouvaient dans l'erreur.

En réalité, personne ne peut songer à imiter la condition du Roi éternel- donc il n'y a aucun mortel qui soit capable d'imposer une loi unique et la même manière de gouverner. Pour l'auteur, la diversité du monde et des communautés humaines est tellement bouleversante que la survivance historique même de ces communautés est mise en question. Après la vision vertigineuse d'une géographie politique déroulée, comme sur un immense écran, entre les limites chronologiques de l'antiquité latine dont

---

²⁹ Nous citerons le texte espagnol dans l'édition de Ó. Perea Rodríguez, « La utopía política ... », p. 39-57, et nous en offrons à continuation la traduction en français.

on adopte la toponymie, l'auteur semble finalement incliné à accepter le fait que le bien être des peuples pourrait s'édifier sur cette même diversité, sur les traits qui configurent leur identité.

Pues con aquesto que así conmigo fantasiava, se me representó no sola la governación de nuestra Castilla, mas, a mi creer, no quedó ninguna parte de este mundo que en mi pensar no anduviesse e las maneras de él no me mostrasse. [...] Donde, como ya dixé, de tanta diversidad hallava sus regimientos llena que yo no podía saber cómo se sustentassen.

Et comme j'étais tout seul et je me laissais porter par la fantaisie, à mon esprit se présentèrent non seulement le gouvernement de notre Castille, mais je pense que toutes les parties du monde firent leur apparition dans mon esprit pour me montrer leur façon d'être gouvernées. Et je ne peux pas m'imaginer comment elles restaient debout avec une telle diversité de manières de gouverner.

Comme l'on peut voir, la liste commence en évoquant le caractère particulier de « nuestra Castilla » et de son gouvernement, avec les valeurs et les coutumes politiques qui lui sont propres. Il faut donc gouverner pour répondre aux exigences spécifiques de la communauté, dans les conditions concrètes de son existence. D'une part, le gouvernement ou *res publica* n'est plus l'accomplissement exclusif de la mission divine que le statut du roi implique, mais, de manière précise, la poursuite du bien commun et la recherche responsable de l'harmonie sociale. Cela devrait dépasser, compléter et intégrer la dimension théologique de l'état, dans le sens que la Renaissance attache au concept de monarchie universelle.

Mais, de façon subtile l'idée de la diversité des régimes politiques prend aussi le sens du manque d'unité, de chaos et de déchirement intérieur qui étaient en réalité les caractères les plus accusés de la société castillane de l'époque. Depuis plus d'un demi-siècle, dans la littérature issue des milieux populaires, comme par exemple *Coplas de Mingo Revulgo*, mais aussi dans la littérature qui provient de la chancellerie royale, comme le célèbre *Laberinto de Fortuna* de Juan de Mena, fera de la critique du chaos et du renversement du système des valeurs son principal propos. Le fait que le roi ait assumé la responsabilité de gouverner au nom du bien commun ne garantit pas a priori le succès de

son entreprise. La désignation du bien commun et le principe de la justice constituent les catégories fondamentales sur lesquelles s'appuie l'exercice du pouvoir. Ce sont aussi les thèmes cardinaux du *Livre des Réflexions*.... Le débat sur la nature du pouvoir royal commence, dans un cadre naturel paradisiaque³⁰ dont l'irréalité renvoie à la nature raréfiée des idées platoniques, avec une définition chrétienne du *dominium*. Le vilain invoque l'égalité des hommes devant la loi divine, l'accès égal aux biens que Dieu a léguée à l'humanité et la solidarité du genre humain dans l'effort de fructifier la création, après la perte du Paradis. Son argument se déploie dans la proximité de la doctrine juridique du christianisme primitif³¹ qui incrimine la recherche des biens matériels et surtout le pouvoir ou l'ascendant social qui découle de la possession des biens. L'actualité de cette argumentation est doublement confirmée: d'une part, le texte renvoie au thème de l'affaiblissement du pouvoir de la monarchie; de l'autre, on peut noter les échos de la crise de l'église et la tonalité puritaine de la réforme catholique qui récupère l'esprit paulinien des premières communautés chrétiennes, la signification traditionnelle de la séparation entre le peuple de Dieu et le *saeculum*³², la cour, le pouvoir ou bien tout ce qui, aux yeux du moraliste biblique, rend difficile, voire impossible, la pratique des vertus.

Rústico: Los onbres, en este mísero mundo venidos, todos fueron igualmente señores de lo que Dios, antes de la su formación, para ellos había criado. [...] E, de esta manera, si onestamente dezir se puede, gran enemiga devemos haver e tener los tales como yo con los altos varones, pues forçosamente, haviéndose usurpado el señorío, nos han hecho siervos.[...] nosotros, llenos del afán e del cuidado, passamos los días sin ningún plazer; nosotros, llenos de mil miserias, somos por muchas maneras despechados; nosotros,

---

³⁰ Sur le rapport spéculaire entre le dialogue philosophique et le cadre harmonieux de nature dans la Renaissance, cf. Robert Buranello, *From the 'locus amoenus' to the 'locus ambiguus': Sperone Speroni and the Settings of the Renaissance Dialogue*, University of Toronto, 1999, p. 27-34 et 248-312. Le cadre naturel mis au point par Gracia Dei renvoie à ce que R. Buranello appelle « une scénographie académique », une mise en scène qui représente l'aventure néoplatonique de l'esprit à la recherche de l'harmonie.

³¹ J. H. Burns ed., *The Cambridge History of the Medieval Thought c.350 – 1450*, Cambridge University Press, 1988, p. 11-20.

³² J. H. Burns ed., *The Cambridge History*..., p. 14.

llenos del creçido trabajo; los Reyes e grandes señores, os lleváis todo el provecho.

Les hommes qui sont venus à ce triste monde ont été tous et de manière égale les seigneurs de ce que Dieu avait créé pour eux avant qu'il n'eût créé l'homme. [...] Et ainsi, pour le dire très honnêtement, la rancune des gens comme moi contre les nobles doit être terrible, puisque, après l'usurpation du royaume (de Dieu), [les puissants] nous on transformé en serfs. Nous [vivons] chargés de tous les fardeaux et de toutes les soucis du monde, et sans aucune joie nous sommes en mille manières humiliés; et vous les rois et les grandes seigneurs, vous profitez de tous les bénéfices.

Le roi et l'institution incarnée par sa personne sont, quand même nécessaires : l'auteur assume une position traditionnelle qui veut qu'une relation symétrique soit établie entre l'organisation hiérarchique de la société gouvernée par un roi et le même type d'organisation du plan céleste : les catégories supérieures dominant et réduisent à la soumission les catégories inférieures. L'argument du roi qui défend la formule pyramidale de la société est fourni non pas par les hiérarchies célestes, mais par Aristote pour lequel la monarchie, et ce qui en découle en termes d'équilibre entre les différents niveaux de la société, constitue le signe de la maturité historique des peuples, qui renoncent volontairement à leur liberté naturelle pour goûter des fruits de la civilisation³³:

Rey: A mí pareçe, si conoçerlo querrás, que bien que en las primeras edades del mundo todas las cosas fuessen comunes, que más era por la bestialidad de los habitantes que por ser provecho a ninguno.

Si tu veux bien le savoir, je pense que si, en début de la création, tous les biens se trouvaient dans la propriété commune, cela pourrait s'expliquer plutôt par le caractère primitif des humains et des communautés, et non pas parce que cet état des choses aurait pu être profitable pour quiconque.

---

³³ Aristote, *Politique*, (J. Barthélémy - Saint Hilaire trad.), Paris, Librairie Philosophique de Ladrance, 1874, livre I, 8-10.

Les arguments des interlocuteurs ne renvoient que très rarement aux contenus particuliers de l'enseignement chrétien, mais l'auteur du texte prête une attention spéciale à la signification spirituelle du débat. C'est le cas de la métaphore organiciste de la société, largement employée dans la littérature politique médiévale de l'espace hispanique, depuis les *Sentences* de Saint Isidore de Séville, jusqu'au *Libro de los Estados* (*Livre des États*) de don Juan Manuel³⁴. La position prééminente du roi qui est la tête de ce corps allégorique s'expliquait au Moyen Âge par les vertus de l'oignement et par le transfert d'essence (divine) vers le roi en tant que vecteur du pouvoir divin³⁵. Ainsi, aucun roi ne pourrait-il être méchant que s'il était choisi par la divinité pour punir les péchés du peuple. Si pour le Haut Moyen Âge la dimension spirituelle en question était radicalement théologique, le *Livre des Réflexions...* propose une vision de la monarchie dont l'essence réside dans la moralité de l'acte d'autorité et dans la dimension éthique de la personne: la dignité royale devrait s'établir par le mérite, plus concrètement, par la capacité de coordonner les deux dimensions de l'exercice du pouvoir, le *honestum* et le *utile*, avec une existence personnelle dédiée à la pratique des vertus³⁶.

Rústico: Verdad es, Alto Rey, que assí como los miembros corporales se guían e rigen por la cabeça, así a los reinos e señoríos conviene haver una cabeça, un regidor, el qual por solo virtuoso mereçer es bien que señoree. E, entonçes, diremos ser señorío natural quando tal aviene, porque bienaventurada es la tierra cuyo rey es de virtudes noble [...].

Il est vrai que, de la même manière que les membres du corps qui se laissaient guider par la tête, les royaumes et les principautés devraient avoir une tête eux-aussi, un dirigeant qui par ses mérites seulement devrait régner. E alors nous disons qu'il s'agit d'une

³⁴ Miguel Vicente Pedraz, « El imaginario corporal del *Libro de los Estados*. Representaciones somáticas de la sociedad y representaciones sociales del cuerpo en la obra política de Don Juan Manuel », *Studia Historica: Historia medieval* 12 (1994), p. 133-187.

³⁵ J. M. Nieto Soria, « La monarquía bajomedieval castellana ¿una realeza sagrada? », *Homenaje al profesor J. Torres Fontes*, Murcia, Universidad-Academia Alfonso X el Sabio, 1987, vol. II, p. 1225-1237.

³⁶ Egidio Colonna, *De regimine principum* (Samuel P. Molenaer ed.), New York, University of Columbia Press – Macmillan, 1899, livre I, i: 12-13; ii: 30; iv: 1, 2 y 7.

autorité naturelle, parce que heureuse est la terre dont le seigneur est doté de nobles vertus.

C'est donc la qualité morale du roi qui se transmet aux sujets, puisque le roi, éloigné de tous les vices, ne peut ni ne doit pas rester seul dans la pratique des vertus, mais il a le devoir de les transmettre et même de les imposer aux personnes qui l'entourent et au peuple dans sa totalité. Cette homogénéité de la société en raison de ses valeurs dominantes rend l'autorité authentique et consensuelle. Le pouvoir s'exerce en bénéfice de toutes les catégories qui configurent la pyramide sociale, de manière que toutes ces catégories, même les plus humbles, peuvent se transformer dans des instances morales qui ont le droit de juger et de sanctionner les pratiques du pouvoir. Si la responsabilité est la conduite essentielle de ceux qui gouvernent, les destinataires de l'acte responsable deviendront une source de légitimité et de stabilité pour le porteur des attributs d'autorité, dans un mouvement à double sens qui justifie la sévérité de la loi et en même temps exclut la tyrannie³⁷.

Le thème de la responsabilité et du bon gouvernement reviennent dans le texte comme un corolaire à la diatribe prononcée par le vilain contre le gout pour le luxe qui se manifeste parmi les grands seigneurs. Le roi, à son tour, il admet qu'il vit entouré de luxe, mais l'opulence du décor ne saurait pas compenser ce que les moralistes espagnols appellent le poids de la pourpre.

C'est à ce point que le message politique du texte devient plus précis : il n'y a qu'une catégorie qui jouit de tous les privilèges dont jouit le roi même, mais, en revanche, elle n'est pas opprimée par aucune responsabilité cette catégorie est celle de la noblesse, surtout la noblesse établie à la cour, qui a abandonné ses attributs guerriers et aussi la responsabilité envers le patrimoine et le royaume. Sur ce point, les deux protagonistes du dialogue semblent être d'accord:

Rey: E bien que de las cosas dichas aún habría mucho que hablar, mas, por ser cuestión que a mí toca, en largo modo sobreeso, doliéndome mucho de la queixa que agora diste: ser los míseros labradores despechados.

---

³⁷ Pour les théories « ascendente » et « descendente » du pouvoir au Moyen Âge, cf. W. Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London, Methuen, 1961, p. 20-21 ; W. Ullmann, *Law and Politics...*, 300-31, 193-194.

Nous pourrions parler encore sur ces sujets, mais, puisque celui-ci est un problème qui me concerne, je m'attarderai là-dessus: tu te plains que les paysans simples soient humiliés par les seigneurs, et cela m'afflige beaucoup.

Les abus commis par les élites aristocratiques, la déconsidération du bien commun exigent l'imposition salutaire de la loi, l'appel à la fonction essentielle de la monarchie qui est celle de faire la justice. C'est la stratégie recommandée par le vilain, qui répond ainsi à cet état de solitude politique du roi et qui offre à la couronne son dévouement en échange de la protection de la loi :

Rústico:[...] los cortesanos te desgastan, las armadas gentes te enpobreçen e nos solos te sostenemos. Pues así de nos te debes servir que sienpre servirte podamos.

Les gens de la court gaspillent, les mercenaires vous appauvrissent, nous sommes les seuls à vous soutenir. Et pour cela, vous devriez vous servir de nous, autant que nous pourrions vous servir.

Dans ce contexte l'auteur introduit la question centrale de l'argumentation politique: le pilier de la monarchie est le concept de justice dont la préservation rend obligatoire l'appel à l'exercice autoritaire du pouvoir royal.

Rústico: Magnánimo Rey: no puedo yo negar ni quiero que la universal pasión de lo que en los tales como yo veo no me muestre qué diga e cómo. Mas considere tu Alteza que quando las más baxas cosas se veen a los Reyes proveer, a las gentes queda gran esperança que no quedarán fuera las mayores, quanto más que la boz de Justicia sobre que yo me çimiento no quita a ninguno lo suyo, antes ge lo da.

Roi tout-puissant, je ne veux et je ne peux pas nier que la rancune des miens puisse me dicter ce que je vais dire, et aussi la manière de le dire. Mais, que votre Altesse réfléchisse, quand les rois se prêtent à régler de petites choses, alors le peuple nourrit l'espoir qu'ils ne délaisseront pas les grandes, d'autant plus que la parole

de la Justice sur laquelle je m'appuie ne quitte rien de ce qui est propre à l'individu, mais tout au contraire, elle le lui restitue.

Dans le plan de la fiction, l'auteur du *LRD* synthétise la démarche autoritaire de la monarchie de Castille depuis Alphonse le Savant jusqu'aux derniers représentants de la dynastie asturienne. Dans un plan subtil, cette démarche s'identifie avec le programme des Rois Catholiques. Le texte résume ainsi un rêve qui s'était manifesté peut-être trop tôt, qui semble désormais légitime, un rêve qui avait entraîné au XIIIe siècle la politique du royaume dans un projet aussi difficile qu'illusoire, celui de la couronne impériale³⁸. L'histoire castillane des deux derniers siècles médiévaux est l'histoire de l'échec de ce rêve, et aussi de l'échec des tentatives contractualistes, qui avaient essayé des solutions ponctuelles aux conflits internes, mais qui avaient mis la couronne dans une position d'infériorité, dans la mesure où la monarchie était devenue la prisonnière des partis aristocratiques. De manière symbolique, le rêve de l'empire est transmis aux représentants de la dynastie rivale, rendu digne de cet héritage par leur vocation de défenseurs de l'autorité et de l'état ce rêve fait ainsi la liaison avec toutes les étapes significatives de l'histoire du royaume³⁹.

Le canevas idéologique du texte est l'utopie continuiste et universelle du destin castillan, en relation avec laquelle le texte est à la recherche d'un concept particulier de bien commun, donc d'une nouvelle légitimité. Dans ce sens, le vilain propose un autre contrat, mais qui pour la première fois ne saurait pas affecter l'autonomie du pouvoir et l'équilibre de l'acte de justice. Ce serait un pacte privilégié entre la monarchie et la seule catégorie qui ait trouvé dans la loi une défense, une source d'identité et de dignité, et qui assume le service envers la couronne comme une option parfaitement harmonisée avec l'idée de bien commun que le prince devrait poursuivre au nom de tous ces sujets. Une formule contractuelle qui se bâtit sur l'autorité de la loi, puisque la loi est le roi

---

³⁸ Salvador H. Martínez, *Alfonso X the Learned. A Biography*, Leiden, K. Brill NV, 2010, p. 121-136.

³⁹ Pour la propagande impériale à l'époque des Rois Catholiques et la symbolique légitimiste du *Rex-imperator* présente surtout dans la littérature panégyrique de la fin du XVe, cf. Fernando Gómez Redondo, *Historia de la prosa de los Reyes Católicos: el umbral del Renacimiento*, t. I. Madrid, Cátedra, 2012 (ch. V); J. Álvarez Junco, *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001, p. 15-18.

paré de toutes les vertus, et qui ne serait pas une manière de malverser la justice au profit des puissants. « Donner à chacun ce que lui est dû » signifie le devoir d'imposer la loi dans l'horizon du bien commun qui est équilibre et coopération des parties qui composent l'ensemble.

Pour démontrer l'importance de la justice dans la construction du bien commun, l'auteur recourt à une autre métaphore corporelle:

Rústico: Bienaventurado Rey: a mí pareçe el ofiçio que la sangre en los humanos cuerpos tiene gran exenplo para los gobernadores de este mísero mundo, la qual sienpre socorre e aconpañã aquella parte del cuerpo do más flaqueza o mengua conoçe, de do se causa el enbermegeçimiento del rostro, porque, como la passión de vergüença él padezca, socorriendo allí la sangre e acompañándole, ençiéndele más de lo conveniente. E yo, ilustríssimo Prínçipe, no porque a mí ni a los tales como yo quiera primero aupar me muevo a lo que digo, mas, porque me pareçe ser allí más neçessario el socorro, vengo allí primero, como la sangre. E así, suplico yo a la tu Magestad, maguer que de las tus reales orejas oído ser no merezca, quiera tomar por ofiçio una vez querer de los querellosos ser visto e, después, seguir el enxemplo que de la sangre puse.

Roi bienheureux, l'office [du roi] me semble comme le sang qui coule dans le corps de l'homme et qui serait un excellent exemple à suivre pour les seigneurs de ce monde plein de souffrances, parce que le sang aide et accompagne la partie du corps qui a reçu une blessure ou qui est la plus affaiblie; c'est comme ça qu'apparaît la couleur rouge des joues, puisque ce sont les joues qui souffrent la vergogne, et le sang qui s'y dirige pour donner son aide les rend encore plus rouges. Et moi, prince illustre, je ne le dis pas pour moi ou pour ceux qui sont de ma condition et que je souhaiterais mettre en valeur, mais comme il me semble que chez eux l'aide serait plus nécessaire qu'ailleurs, je me dirige vers leur problème, tout comme le sang. Et ainsi je supplie Votre Majesté, même si ma voix ne mérite pas de se faire entendre par les oreilles royales, que Votre Majesté veuille bien, pour une fois, se laisser voir par ceux qui se présentent devant le tribunal, et puis suivre l'exemple du sang.

Le sang qui accourt à l'aide de cette partie du corps qui est affaiblie par la maladie signifie la vertu de la justice, l'idée de royauté qui s'identifie à cette vertu et à la préservation de la santé du corps (social) par l'exercice du bon gouvernement. L'auteur reprend ici le commentaire que Juan de Mena réalise en relation avec la XXIIe strophe de sa *Coronación (Le Couronnement)*⁴⁰ pour marquer l'horizon humaniste du débat et le souci de doctrine en tant que démarche intellectuelle dépourvue de tout intérêt trivial, ce qui signale une fois de plus l'existence parmi les intellectuels de la court royale, à partir de l'époque de Juan II, d'une tradition ininterrompue du débat sur la question du bon gouvernement et de la légitimité du pouvoir souverain.

Dans le tableau antérieur la catégorie des vilains occupe une position spéciale: d'une part, les paysans libres, comme destinataires de l'acte de justice sont la preuve de la nature morale de l'acte de pouvoir exercé par le roi. D'autre part, en tant que groupe social sur lequel se construit l'intégrité de l'État, les gens de la terre acquièrent une identité qui signifie en même temps un repositionnement en perspective sociale, par rapport aux autres catégories⁴¹. Ce repositionnement et le prestige

---

⁴⁰ Ó. Perea Rodríguez, « La utopía política... », p. 32-33: « La sangre es muy amigable a la carne y en qualquier lugar que la carne resçibe alguna impresión luego socorre muy aína la sangre aquel lugar, e como quando los omnes resçiben algúnd temor grande de alguna cosa, aquella conçeçión se causa en el coraçón, e como la sangre es tan amiga de la carne, siente aquel miembro que es el coraçón con aquella pasión que causa el miedo e luego socorre la sangre de todas las partes, de ay va el coraçón por lo fortificar e como de entre los otros miembros por do la sangre está derramada se atrahe aquel lugar viene tanbién de la cara e déxala amarilla, ca todos los lugares del cuerpo menos gobernados de la sangre más amarillos están. Esta es la cabsa por donde se paran los omnes amarillos con el temor que han, e la fin por que la sangre faze esta mesma causa es por la qual se paran los omnes colorados con la vergüença, ca, como dixé, viniendo la sangre al rostro, que es prinçipal miembro, resçibe pasión con la vergüença que se causa en la cara quando el omne está vergonçoso luego la sangre corre aquel lugar e despárzese por la cara e por el rostro e páralo colorado según nos demuestra la esperiència dello. Así que dezía la copla que fuera robada la flor de la cara, conviene a saber la sangre. Por la sangre podemos entender la virtud, la qual así como la sangre sostiene e faze vevir al cuerpo, así la virtud sostiene e da la vida e gloria al ánima, conpliéndola de perfeçión. » Voir aussi, Maximiliaan P. A. M. Kerkhof ed., *Juan de Mena. La Coronación*, Madrid, CSIC, 2009, p. 106-109.

⁴¹ Dans sa *Chronique de Enrique IV*, Alonso de Palencia fait d'un paysan (*rústico*) le porte parole de la critique qu'il dirige contre le roi Enrique IV et contre l'incapacité de la couronne de donner un exemple de dignité et de fidélité à l'idée du bien commun, Ó. Perea Rodríguez, « La utopía ... », p. 23-24. Cette convention rend

social qui en découle constitueront un développement argumentatif très fréquent dans le théâtre du XVIIe siècle, surtout chez Lope de Vega où l'on parle de la noblesse d'esprit et de la dignité du vilain, dans un registre axiologique qui semble tout à fait contraire à la doctrine sociale des siècles médiévaux⁴². Les vilains constituent l'alternative humaniste et utopique à l'aristocratie dont le roi souhaite se libérer, redéfinissant de cette manière les équilibres sociaux et les rapports avec la loi.

Utopie humaniste et *res publica*

Sous l'empire du vif intérêt pour le bon gouvernement des peuples, porté par la fantaisie, le narrateur entreprend une évasion de la réalité, pour se situer soi-même et pour situer le débat, comme on l'a déjà vu, au milieu d'un cadre naturel qui suggère la parfaite harmonie arcadienne telle qu'elle avait été esquissée par Jacopo Sannazaro dont l'œuvre *l'Arcadie* (1504) est presque contemporaine avec notre texte. Sur l'herbe semée de fleurs, à l'ombre rafraichissante des arbres, près d'une fontaine qui lui servira aussi de cachette, l'alter ego de l'auteur se laisse surprendre par la rencontre et le dialogue entre le roi et le vilain. Le tableau est une rapide esquisse mythographique:

(Narrateur): Alçada la soñolienta cabeça e vista la primera luz, súpito me levanté. E como, primero que yo, los mis dichos pensamientos se levantassen, ellos me sacaron fuera e me separaron de poblado, adonde el suave Zéfiro, las guerras de Bóreas amansando, no menos contento con la esperanza de la vista de Proserpina me tenía que a la madre Çeres antes del filial rapto ya por Pluto hecho tuvo.

En haussant ma tête pleine de rêves et en voyant les premières lueurs du jour, je me levai brusquement. Mais parce que, avant même que je ne le fasse, mes fantaisies s'étaient elles aussi levées, je me sentis

---

évident le fait que ce sont les catégories les plus humbles de la société, plus rattachées à la raison supérieure qu'aux propres intérêts, celles qui rappellent au roi son devoir.

⁴² La figure du vilain vertueux qui fait appel à la justice du roi pour se défendre contre l'abus de la noblesse homologuée par l'œuvre dramatique de Lope de Vega (*Fuenteovejuna*, *Peribáñez y el comendador de Ocaña*) constituera, au début du XVIIe siècle, le point de partie pour la théorie du caractère conservateur pro-monarchique du théâtre classique espagnol et de cet auteur tout particulièrement, cf. Ignacio Arellano, *Convención y recepción: Estudios sobre el teatro del Siglo de Oro*, Madrid, Gredos, 1999, p. 76-106; Alexander Samson et J. Thacker eds., *A Companion to Lope de Vega*, Woodbridge, Tamesis Books, 2008, p. 119-131.

séparé des autres et porté là où le délicat Zéphire tranquillisait le turbulent Borée et me voyait, moi, aussi heureux à l'attente de Proserpine comme sa mère Cérès avant que Pluton ne commit pas le rapt de sa fille.

Pues si en los solos e tales lugares la frescor suya e el suave e manso ruido de los trascorrientes ríos aumentan e crían pensamientos, aquel lo puede testiguar que provado lo ha. E ya era aquel hijo de Júpiter e Latona en el su luziente carro, de cuyos rayos la tierra se callentava.

Si dans les lieux solitaires comme celui-ci, la fraîcheur de l'air et le murmure délicat des rivières qui le traversent amplifient et multiplient les fantaisies, seul pourra le témoigner celui qui s'y est trouvé. Et le fils de Jupiter et de Latone était déjà monté dans son chariot dont les rayons réchauffaient la terre.

Le décor stéréotypé fait partie du répertoire mis au point par le programme esthétique de la Renaissance : loin d'être un guide pour la reproduction mécanique des modèles, la poétique horatienne de l'*imitatio* découvre la beauté dans la nature et la porte vers une dimension supérieure, là où la sensibilité de l'homme recrée l'harmonie universelle avec les instruments intellectuels de la sélection et de l'agencement; de manière que si les éléments qui composent le tableau initial sont tous présents, le tableau, lui, est complètement nouveau⁴³. Mais en delà du choix esthétique, cette allégorie nous situe dans la proximité de l'Âge d'Or, le décor parfait pour la fictionnalisation de la vocation morale de ce débat sur la nature ineffable du bonheur du genre humain et sur la nature du pouvoir:

[...] E yo, las sus sonbras buscando, más cargado de imaginadas fantasías que de ál me hallava, tanto que, a mi parecer, ya era de mí más separado que de ninguno otro, porque a mí parecía de cosa de este mundo ningún cuidado haver e luego juntamente se me figurava que todo el cuidado del cargo era mío o, a lo menos, las culpas que los regidores de él, mal rigiéndole, cometían.

---

⁴³ Pierre Grimal, *Essai sur l'art poétique d'Horace*, Paris, SEDES, 1968, p. 85-91; Bernard Weinberg, *History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, University of Chicago Press, 1961.

[...] et moi, qui cherchait plutôt l'ombre, j'avais de fantaisies et d'imaginations pleine la tête, de manière que je me sentais plus éloigné de moi-même que de tout autre personne ou chose, et parfois je ne me souciais guère des choses du monde, et en même temps il me semblait que tous les fardeaux de ce monde pesaient sur moi, ou du moins, les erreurs que les mauvais gouverneurs commettaient.

C'est le décor où les modes rhétoriques de l'époque situent la méditation stoïcienne sur les valeurs de l'existence, la pratique des vertus qui commence avec le retirement ascétique du monde, l'aspiration néoplatonicienne vers une dimension spirituelle supérieure. Tout comme le *locus amoenus* médiéval, ce décor est une vision, une projection de l'esprit. Le bien et le beau se conjuguent dans l'horizon de l'utopie, une utopie de la liberté de penser et de provoquer l'affrontement entre la réalité et l'idéal, ce qui constitue, en effet, la vocation définitoire de l'humanisme hispanique. L'auteur produit un effet de fiction pour marquer des attitudes intellectuelles qui constituent des piliers idéologiques pour une nouvelle éthique du pouvoir, dérivée de la monarchie universelle de Dante. Le lieu commun humaniste, la vision onirique, confirme le fait que le *LRD* aspire à une dignité qui ne se retourne pas uniquement vers l'individu, mais aussi vers l'espace public, à la manière des œuvres de censure morale et politique, comme par exemple, « las epístolas censorias » qui trouvent leur énergie pragmatique dans le *Rêve de Scipion* ou dans les *Philippiques* cicéroniennes. Mais les modèles formels en sont plus rapprochés dans le temps et dans l'espace: Alfonso de Palencia, Diego de Valera et Juan de Mena, le dernier pour les accents politiques de la *Coronación* et aussi pour la propagande élaborée en faveur de la monarchie autoritaire du *Laberinto de la Fortuna*. Tout comme pour le narrateur du *Laberinto*, devant les yeux du protagoniste de *LRD* défilent les royaumes du monde avec leur diversité, leurs formes de gouvernement et de concevoir le bien commun. Tandis que dans le *Laberinto* le poète est emporté dans la carrosse de Bellone, par un mécanisme qui reste obscur le protagoniste du *LRD* arrive à survoler la terre sur une trajectoire célestes qui lui permet de dominer non seulement la géographie, mai aussi l'histoire politique des peuples, dans une perspective temporelle qui traverse les siècles:

Porque allí no quedaron los reinos a éste çercanos sin ser vistos: no la Italia, no la Greçia, no la Turquía, no la populosa Alamania, con todo

aquello que en la pequeña Europa se contiene; ni, de la otra parte, no la arenosa Libia, no Mauretania, no Tripolitea, no la guerrera Cartago, no Numidia, con aquellos pueblos que en la África se ençierran; ni menos Arabia, ni Sabba, ni Tarsis, no Persia, no Assiria, no las grandes Nínive e Babilonia, no los Egiptos, no las negras Etiopías, con todo aquello que en la estendida Asia se puebla. E, por no detenerme, todo lo habitable de la tierra me parecía haver visto.

Il ne resta aucun royaume qui ne se soit pas présenté devant mes yeux: l'Italie, la Grèce des philosophes, la désertique Turquie, l'Allemagne avec ses multitudes, à coté des autres pays de la petite Europe ; de l'autre coté la sableuse Libbie, la Maurétanie, Carthage la guerrière et tous les peuples de l'Afrique ; et puis, l'Arabie, la Saba, la Perse, l'Assirie, la grande Babiloine, le Égypte, la noire Ethiopie, et tous les peuples de l'Asie lointaine. Et c'est ainsi que j'ai vu toutes les terres habitées.

Le modèle cicéronien du rêve de Scipion du VIe livre du traité *Sur la République* est utilisé ici en tant que lieu commun érudit par lequel l'auteur exprime la nostalgie de l'*unum ovile et unus pastor* (Jean, 10) et prépare l'apologie de l'idéal d'unité autour du prince voué à la recherche du bien commun, qui es la projection anticipée du concept moderne de nation.

En dépit des imperfections formelles, l'appel aux classiques exprime une attitude intellectuelle définitoire pour l'époque: l'auteur du *Livre...* souhaite impliquer l'héritage culturel de l'antiquité dans la révolution des valeurs civiles, dans une nouvelle vision sur l'existence de la société, une vision qui situe le flux du temps, l'histoire et ses rythmes, sous le signe non pas de la providence, mais de l'action humaine subordonnée à la raison supérieure et au concept cicéronien du *honestum vivere et governare*. La nature harmonieuse et la convention du rêve visionnaire constitue la dimension esthétique d'une recherche morale: selon Jakob Burckhardt, la vie et la création artistique se nourrissent dans la même mesure de l'indistinction entre le *bonum* et le *pulchrum* (impliqués dans le *honestum*), que les Romains avaient hérité des philosophes grecques, en particulier de Platon. L'humanisme révèle ainsi sa dimension civile et morale fondamentale, sa fonction culturelle dans la proximité de la réflexion sur la *res publica*.

La mystique du blason

Le blason royal est une projection codifiée de la nature essentielle du pouvoir, mais en même temps il devrait exprimer une manière personnelle d'assumer et d'exercer le pouvoir, il est éternel, mais il est aussi une fiction de l'identité individuelle inscrite dans l'histoire. Au niveau de la lecture publique on y voit la royauté mais aussi l'homme qui porte la couronne ; les deux dimensions devraient se maintenir lisibles et dans un certain équilibre sémantique. Le discours légitimiste et surtout ses excès signalent la difficulté de l'accord entre la dimension spirituelle du pouvoir, exprimée par delà des cadres historiques particuliers, et la figure humaine qui en est le vecteur et qui situe ses actes sous la lumière de la rationalité⁴⁴. Le blason commence par être un insigne mystique de la transmission du pouvoir de Dieu vers le roi et finit par être une confirmation de la dimension rationnelle du gouvernement: faire le bien le plus grand pour le plus grand nombre d'individus, voilà la preuve que l'exercice du pouvoir est responsable et convenablement orienté. Le recours au blason, donc à la transfiguration symbolique de la personne, est une manière de situer le contenu de l'identité dans la catégorie des *memorabilia* et de lui attribuer une substance transhistorique. Son efficacité sociale est directement reliée à la mémoire publique, ce qui rend incontournables les attributs de l'éloquence (en code symbolique) et de la communicabilité. Le champ d'armes constitue l'expression minimale d'une poétique de la personne et du statut, une métonymie de l'être à différents niveaux. L'auteur du *LRD* réalise ainsi une métaphore de la royauté idéale prenant la place et la fonction de la dimension sacrée du pouvoir royal.

En début de son étude sur les armoiries des Rois Catholiques, Faustino Menéndez Pidal faisait remarquer qu'en dépit de l'importance qu'il acquiert comme témoin de l'histoire politique et sociale, en dépit de la multiplicité des formules visuelles, la présence du blason dans l'historiographie moderne est, néanmoins, assez vaguement rattachée au domaine des disciplines mentionnées⁴⁵. Les dernières décennies ont

---

⁴⁴ Sur la théorie politique en tant que domaine spécifique de la démarche rationnelle, cf. Jean-Jacques Wunenburger, *Imagariile politicului*, Bucuresti, Paideia 2005, p. 7-8.

⁴⁵ Sur l'abondance du blason dans la vie publique de la Castille du XVe, Rafael Domínguez Casas, *Arte y etiqueta de los Reyes Católicos. Artistas, residencias, jardines y bosques*, Madrid, Alpuerto, 1993, p. 655-699; J. M. Nieto Soria, «Cultura y poder a

marqué, de manière décidée, le fait que, vers la fin du XVe siècle, le blason en général, et tout particulièrement le blason royal, devient l'expression péremptoire de la totale prise en charge, par le discours officiel, des stratégies de communication autour de et en relation avec la personne publique. Une rhétorique impérative, cristallisée dans la forme de l'emblème semble configurer tout discours sur l'identité des personnes ou des institutions, sur la nature du pouvoir et sur sa dimension spirituelle. Dans ces circonstances, le blason devient un signe de l'ouverture communicative de la société, un signe qui à son tour est autoréférentiel et autoréflexif. Dans la Castille du XVe siècle, l'inflation du blason royal qui s'installe sur les édifices, sur les écrits officiels, sur les manuscrits des œuvres poétiques, sur des objets sans connexion apparente avec la vie publique, constitue un aspect particulier de l'abus de moyens symboliques qui identifient, individualisent et reproduisent la nature de la fonction royale et l'autorité du pouvoir.

En même temps, au delà de cette fonction communicative, le blason est une présence constante dans la liturgie laïque voué à l'autorité du roi et à cette identité symbolique et abstraite qui trouve son expression directe dans l'acte de justice. Les deux dimensions, identité individuelle et attributs du pouvoir, se matérialisent de la manière la plus éloquente dans la personne du roi: des chronique du palais racontent que les moules métalliques utilisées dans la chancellerie de Rois Catholiques pour reproduire le blason royal bénéficiaient d'un culte public semblable à celui qui s'adressait aux monarques eux-mêmes. Deux siècles auparavant, dans la *Seconde Partie*, Alfonso X remarquait que le blason était conçu pour représenter le roi là où il ne pouvait pas se trouver. On voit comme le champ d'armes devient conscient de son poids symbolique, de sa plénitude sémantique par laquelle il indique la personne et la remplace de manière efficace dans le processus de la communication. Dans cette même logique, dans le *Libro de las armas (Livre du blason)*, Don Juan Manuel soulignait la dimension mystique du blason de son père, le dernier des fils du roi de Castille Fernando III, dont la forme avait été

---

finés del medieval: la política como representación», en *Aragón en la Edad Media: sociedad, culturas e ideologías en la España bajomedieval*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza, 2000, p. 7-32; Joaquín Yarza Luaces, «Imágenes reales hispanas en el fin de la Edad Media», en *Poderes públicos en la Europa medieval: Principados, reinos y coronas*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1997, p. 441-500 (p. 450); D. Nogales Rincón, « La significación política... », p. 1190.

adoptée à la suite du rêve (ou de la révélation onirique) que la divinité envoya au confesseur de la reine Béatrice de Castille peu après la naissance de son fils, le prince Manuel⁴⁶. Cela fait que le blason soit un instrument de la prédestination consubstantiel à la personne, et fait aussi que la dignité associée avec le droit d'en arborer un soit héritée avec le sang.

Le blason comme objet prolongeant la personne était certainement devenu un trait marginal, mais pas complètement caduque, vers la fin du Moyen Âge par la capacité du même insigne de représenter publiquement l'autorité, une autorité dont la source, dans le cas du eoi, renvoie vers les mécanismes de la providence. L'œuvre d'Antonio de Villalpando, *Discours raisonné sur les armoiries royales des Rois Catholiques*, parle aussi du blason attribué à la personne en raison d'un mécanisme providentiel. La tonalité panégyrique qui en découle définit ce traité comme l'un des vecteurs importants de la propagande royale⁴⁷, quelques années avant la guerre de Grenade, dans un moment difficile où la reine Isabel essaie d'obtenir le soutien des élites pour une campagne guerrière qui n'était certainement pas très populaire, étant considérée comme un objectif du parti aragonais et de sa politique méditerranéenne⁴⁸. Formellement, l'armoirie moralisée est un dévoilement (*declaración*) de la signification mystérieuse de chacun des éléments qui le composent, une paraphrase du blason qui remplace l'icône avec la parole. Du point de vue rhétorique, la tonalité haute de l'*ekphrasis* est de rigueur, dans la mesure où la description, l'objet et ses détails matériels, doivent traduire son essence spirituelle.

La révélation des symboles constitutifs commence avec l'actualisation de la morale de l'histoire en tant que patrimoine collectif et fondement de l'identité.

La segunda parte que dize „tener inteligencia d'entender agora” tracta de la virtud de la prudencia que quiere decir saber de passado, entender de presente e mirar e proveer en lo porvenir. [...]

---

⁴⁶ M. Cioba, « Sueño y ministerium en el *Libro de las armas* de Juan Manuel », *Pandora: revue d'études hispaniques*, no.4 / 2004, Paris-Saint Denis, Université Paris VIII, p. 93-118.

⁴⁷ A. Carrasco Manchado, « El 'armorial moralizado'... », p. 122-127.

⁴⁸ Luis Suárez Fernández, *Los Reyes Católicos: el tiempo de la Guerra de Granada*, Madrid, Rialp, 1989, p. 79-89.

De lo passado cuenta de los grandes males destos reynos antes que sus altezas los heredasen e tomassen el regimiento de aquellos, e como, después que los tienen sus Magestades, se ha dado miraglosa paz, sosiego e tranquilidad en ellos

La deuxième partie du traité qui dit « utilisons notre intelligence pour comprendre ce qui suit » parle de la vertu de la prudence qui veut dire connaître le passé et examiner et anticiper l'avenir. Le passé raconte de grand malheurs que les royaumes ont vécu avant que Vos Altesses n'eussent pris les freines du gouvernement, et dès que Vos Altesses les ont pris, la paix reine de manière miraculeuse et tout le monde y vit tranquillement.

Le passé dont parle l'auteur est le passé de Castille, mais il est aussi l'histoire chrétienne qui sert de clef de lecture pour l'institution de la royauté et son rapport privilégié avec la providence; la convergence de l'histoire biblique et de l'histoire du royaume situent les monarques castillans dans la descendance de David, qui réunit le premier dans sa personne la royauté et le sacerdoce⁴⁹, en même temps celui qui codifia la fonction du roi par rapport à la loi de Dieu.

Vers 1488, quand il finit la rédaction du *Discours raisonné...*, Antonio de Villalpando est l'un des cinq chapelains de la reine Isabel, et aussi l'un des personnages les plus visibles du groupe qui soutient le projet politique de la reine, dans une ambiance d'hostilité envers les mesures qui visent la centralisation du pouvoir et qui limitent dramatiquement la validité des *fueros* et les libertés de la noblesse. À travers ce texte, la propagande favorable à une politique autoritaire assume un aspect plutôt conservateur, enraciné dans la doctrine chrétienne du pouvoir et dans la conception médiévale de l'autorité. En suivant le texte, nous pouvons remarquer que le concept d'autorité royale que Villalpando explore se configure sur la prescription de l'obéissance

---

⁴⁹ Plusieurs travaux qui font l'apologie du couple royal attribuent un caractère de croisade à la guerre de Grenade et insistent sur la nécessité qu'elle soit continuée par le *passagium generale* et par la libération de la Terre Sainte et de la Cité de Jérusalem. Ainsi, Pedro de Cartagena, dans une composition dédiée à la reine: « La I denota Imperio / La S señorear / Toda la tierra y el mar.// Dios querrá, sin que se yerre, / que rematéis vos la R en el nombre de Granada... / No estaréis contenta bien hasta que en Jerusalén / pinten las armas reales. » cf. J. Alvarez Junco, *Mater Dolorosa. La idea ...*, p. 15.

envers Dieu, source de tout mérite pour tous ceux qui sont impliqués dans l'acte du gouvernement. Le roi constitue l'élément de jonction entre les deux plans, il porte la responsabilité envers la loi divine qui se dirige au peuple à travers sa personne. L'image de ce roi se trouve dans les *Psaumes* de David, le livre biblique le plus explicite du point de vue du gouvernement fondé sur la justice divine, et de la fonction royale en particulier. Il s'agit, plus concrètement de la phrase centrale du Psaume 2 intitulé « Yahvé et son oint »: *Et maintenant, rois, conduisez-vous avec sagesse! / Juges de la terre, recevez instruction!* (Ps. 2. 10) citée par l'auteur au début de trois premières chapitres. Dans un contexte historiquement favorable la définition de l'autorité comme résultat d'un double processus de légitimation, où cette autorité ne découle pas seulement d'un droit conféré par Dieu, mais aussi, d'un contrat social, Villalpando produit la restauration de la dimension divine de la royauté, une dimension plutôt inapparente et submergée, vers la fin du Moyen Age, dans le « désordre argumentatif » du bien commun⁵⁰. Nous remarquons que par rapport au *LRD* le parti-pris est identique, mais l'objectif idéal du discours est différent. L'auteur insiste sur la préservation autoritaire de la loi mise dans les mains des rois investis, cette fois-ci, avec une autorité qui ne dérive que de Dieu. La justice se définit en conformité avec l'idée maîtresse du *Livre des Psaumes*, comme la principale mission du roi. Elle n'est pas l'axe éthique du bien commun, mais l'expression de la volonté divine, dont la transgression devrait recevoir réparation immédiate et exemplaire. Donc, par le bras du roi, c'est Dieu même qui fait justice, une justice qui ne semble pas être calibrée en relation avec le péché commis, elle est implacable et totale.

Y porque segund esto a los pecadores se ha de dar con ellos pena de venganza, porque Dios Nuestro Señor, cuya es la justicia y de vuestras altezas como tenientes de sus vezes en la tierra, sean satisfechos de las culpas de los malhechores, y los próximos ofendidos y la república que se dapna asimesmo por aquellos resçiba satisfacción y emienda. (Razonam., 407)

---

⁵⁰ M. M. Keys, *Aquinas, Aristotle and the Promise...*, p. 116-143. Le splendide travail argumentatif de M. M. Keys est orienté vers la conjointure entre le fondement philosophique aristotélicien du bien commun et l'intervention de Saint Thomas, ce qui explique le contenu imprécis du concept au Moyen Âge.

Et ainsi, [les battons] servent pour infliger le châtement et la vengeance, pour que Dieu Notre Seigneur auquel appartient la justice, et Vos Altesses, qui l'administrez aussi en tant que Ses lieutenants sur terre, soient satisfaites de la punition des malfaiteurs, de même les offensés et leurs proches, et aussi pour que les affaires publiques qui pourraient se voir préjudiciées reçoive satisfaction et réparation.

Une justice, comme l'on peut voir, rigoureuse et punitive, qui part de l'idée que la faute et le péché sont essentiellement liés à l'existence même de l'humanité déchue. Le roi qui fait la justice doit se livrer à un combat permanent, ayant une dimension ésotérique évidente; il se dédie à l'accomplissement de cette mission au nom d'un bien supérieur et transcendant, et pour cela il reçoit les deux épées invoquées par Jésus dans le jardin de Gethsémani, l'épée spirituelle et l'épée matérielle⁵¹.

La tercera parte [...] trata de cómo en el cuarto día [el Señor] crió dos lumbreras muy grandes en el cielo. [...] E dize qué significan estas dos lumbreras. La mayor, los Santos Padres apostólicos e la otra, los reyes e príncipes christianos, e cómo estos dos poderes se significaron por los dos cuchillos que al tiempo de la pasión de nuestro Señor respondió Él que avía harto.

La troisième partie parle de la manière où Dieu créa, au quatrième jour, deux grandes lumières dans le ciel. Et on explique ce que ces lumières signifient. La plus grande est celle des Saints Pères apostoliques et l'autre est celle des rois et des princes chrétiens, et comment se sont montrées par les deux épées dont

---

⁵¹ La doctrine médiévale des deux glaives, utilisée dans la même mesure par les partisans de l'autocratie papale et par ceux de la royauté sacerdotale se revendique de l'interprétation allégorique de Lc 22: 38 par une longue série de théologiens et canonistes, commençant peut-être avec Pierre Damien au XIIe siècle. Pour ce développement, voir Joseph Canning, *Histoire de la pensée politique médiévale (300-1450)*, Paris, Éd. Du Cerf, 2003, p. 132-134. Très connu est aussi le commentaire du roi Alfonso X du Prologue à la *Seconde Partie*, qui soutient la séparation du pouvoir temporel du pouvoir spirituel, Jerry R. Craddock, *Palabra de rey: Selección de estudios sobre legislación alfonsina* (Heather Bamford e Israel Sanz Sánchez eds.), Salamanca, Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas, 2008.

parla Notre Seigneur au temps de sa Passion disant qu'elles suffisoient.

L'auteur du *Discours raisonné* décrit un pouvoir royal fondé sur l'essence divine de cette institution humaine tournée radicalement vers un but spirituel. Dans le même esprit, la métaphore du corps⁵² suggère le caractère rigoureux de la hiérarchie sociale, et met en relation les parties de la société avec leurs fonctions. Par l'acte d'autorité qui impose la loi en tant que source de sagesse et d'énergie spirituelle, le roi assainit le corps social pour le porter vers un fin qui ne renvoie pas à la vie sur terre, mais à la salvation et à la béatitude.

Comoquier que vuestros esclareçidos ingenios lo que he dicho tienen conoçido, concluye mi proposiçión que pues judgan la tierra, manden mirar en esto, que porque el fin de la gouernaçión muy alta de vuestras altezas es para el bien e utilidad de los súbditos e vasallos de los reynos e muy grandes señoríos e prouinçias de vuestras Magestades. [...] e reduzan a sus últimas recordaçiones lo [...] que sentençiaron los sabios que hablaron de la gouernaçión de las gentes y la compararon a los miembros de la composiçión umana, e que así como aquellas por partes fueron para ayuntamiento del todo criados, que así las gentes e pueblos no fueron para por sí solos, más para juntos ser un cuerpo para la obidiencia y seruiçio de los reyes e prinçipes cristianos, a quien(es) son sujetos, y para resçibir de aquellos, como de su cabeça, salud y endreçamiento de vida, como los miembros que dixe del ayuntamiento corporal la toman. Y pues han vuestras reales Magestades de tener la manera que tiene de los médicos trabajar, que el cuerpo de sus grandes uniuersidades no venga a enfermedad, y si algo d'él viniere, cortar, como mandan, lo que es ynábile y no tiene dispusiçión para resçibir salud, porque viva lo bueno e sano del conpuesto. Todo lo cual es un camino santo,

---

⁵² La métaphore organiciste de l'état est unanimement mise en relation avec le *Polycraticus* de Jean de Salisbury PL 199: 540-541, qui, à son tour, se dresse sur la doctrine paulinienne de Co 12: 12-17. Cette transformation chrétienne de la théorie aristotélicienne du pouvoir connut une grande notoriété et fut reprise, entre autres par Hélinande de Froidmond, Gilbert de Tournai, Vincent de Beauvais et Guillaume Peyraut, cf. A. Dondaine, *Guillaume de Peyraut. Vie et œuvres*, in „Archivium Fratrum Praedicatorum”, 18, 1948, p. 162-236.

justo e muy çierto para el seruicio de Dios e para [...] pasar sin trabajo en la tierra que traemos e en la que pisamos y en la verdadera e muy çierta que esperamos. (Razonam., 409)

Bien que votre brillante intelligence ne trouve rien de nouveau dans ce que je viens d'affirmer, je finis mon argument en disant que, puisque vous gouvernez la terre, veuillez réfléchir à ce qui suit: que le gouvernement de Vos Altesses est pour le bien des sujets et des vassaux de vos seigneuries. Et rappelez-vous de ce que les philosophes ont dit en parlant du gouvernement des peuples en le comparant avec les membres du corps; et aussi comme les parties du corps furent créées pour configurer l'ensemble, ainsi les nations et les peuples ont été créés pour le service des rois et des princes chrétiens, et pour recevoir d'eux la force vitale et l'orientation morale, juste comme les membres du corps reçoivent cette force venant de l'ensemble. Et puis Vos Majestés devraient adopter la manière de travailler des médecins, pour que le corps de vos possessions terrestres ne soit pas touché par la maladie; et si quelque maladie venait d'une de ses parties, il fallait couper ce qui est inutile et ne peut plus récupérer la santé, pour que ce qui est bon et sain continue à vivre. Et cela est une voie sainte, juste et vouée au service de Dieu, et [faite] pour que nous puissions vivre dans la terre que nous avons reçue et sur la terre où nous marchons, et pour [atteindre la vie] qui est la seule véritable et que nous espérons.

Le petit traité de Antonio de Villalpando vise, tout come le *LRD*, la restauration de la monarchie autoritaire dans la personne des Rois Catholiques, mais avec des traits caractéristiques définis dans l'horizon médiéval de la monarchie théocratique, dont le principal moteur est, selon Jean de Salisbury, la révérence devant Dieu, la dévotion, la discipline de ceux qui sont au service de Dieu et qui sont tenus à protéger et à aimer leurs sujets : *Reuerentiam Dei, cultum sui, disciplinam officialium affectum et pretectionem subditorum*⁵³.

---

⁵³ Jean de Salisbury, *Polycraticus*, PL, 199, 540.

La pluralité des lectures

À la différence du développement allégorique du *LRD*, le *Discours Raisonné...* est un texte transparent, dans la tradition des miroirs des princes, une formule qui, dans ce cas, se trouve légèrement excédée par l'éloge abondant du couple royal. Dans un contexte où la personnalité du roi semble occuper le premier plan du discours public et de la réflexion morale, l'auteur du *LRD* choisit d'éviter l'exemplarité directe et la tonalité panégyrique laissant s'installer une féconde incertitude sur les véritables propos de l'auteur.

Dans l'opinion de Perea Rodríguez, le texte exprime une attitude rebelle envers la politique royale qui semble ignorer le rôle joué par les paysans libres dans la stabilité politique de l'état et dans la reconstruction du prestige de la monarchie⁵⁴. Il explique ainsi le caractère anonyme de l'œuvre, même si plusieurs détails internes du texte indiquent la paternité de Pedro de Gracia Dei, qui avait réalisé, pour la reine Isabel, un *Blason general y nobleza del universo*, un traité sur le blason et sur les généalogies nobles de Castille et d'Aragón, à mi-chemin entre le répertoire de grandes lignées et le commentaire des armoiries; aussi une *Criança y virtuosa doutrina* dans la tradition des miroirs des princes⁵⁵. Le fait que Gracia Dei aurait pu être aussi le promoteur d'une direction idéologique qui se proposait la réhabilitation de la figure de Pedro I, dont la descendance fut éloignée du trône par Enrique II et son coup de palais⁵⁶, et que, par cela, il ne pouvait pas faire partie du groupe des privilégiés ne constitue pas un argument convaincant: Isabel de Castille et Fernando II sont considérés les représentants de branches secondaires des Trastámara, et la propagande légitimiste n'hésite pas de les mettre en relation spirituelle avec les grands rois de la Reconquête, donc avec les ancêtres de Pedro I, surtout avec son père Alfonso XI, le dernier grand commandant d'une campagne contre le pouvoir musulman. Gracia Dei fait certainement partie de ce courant de propagande légitimiste. Le culte des personnes royales avait touché, même avant la guerre de Grenade, à une tonalité apothéotique, qui gardait des accents antinobiliaires et qui

---

⁵⁴ Ó. Perea Rodríguez, « La utopía política... », p. 35.

⁵⁵ *Idem*, p. 28 (note 4).

⁵⁶ *Idem*, p. 29. Voir sur cette question Gregorio de Andrés, « Relación de la vida del Rey D. Pedro y su descendencia que es linaje de los Castilla por Pedro Gracia Dei » (Introducción y edición - I), *Cuadernos para Investigación de la Literatura Hispánica* no. 18 / 1993, p. 233-354.

projetait sur le trône une lumière d'acceptation unanime. La solidarité des intellectuels de la cour autour du programme politique mis en marche par les Rois est sans fissure. L'obéissance et la soumission sont doublées par l'admiration pour la personne de la reine et pour ses valeurs (surtout l'austérité, l'implication responsable et l'amour pour les lettres), synonymes en même temps des valeurs de l'intellectuel humaniste qui, à son tour, jouit pour la première fois du prestige public pour la manière dans laquelle il participe à la vie de la cité. Juan de Lucena, auteur d'une *Epístola Exhortatoria a las Letras* (*Epître Exhortatoire aux Lettres*) (qui est, en réalité, une apologie enflammée de la reine Isabel) met en évidence ces valeurs : « Jugaba el Rey, éramos todos tahures ; studia la Reina, somos todos studiantes / Comme le Roi [Enrique IV n.n] aimait jouer, nous étions tous des joueurs ; puisque Sa Majesté la reine aime étudier, nous nous sommes tous mis à étudier »⁵⁷. Cette solidarité, avec une touche d'orgueil national, indique l'existence d'un groupe significatif de fonctionnaires et d'intellectuels capables d'utiliser la culture humaniste comme instrument de propagande au profit du prestige européen et universel de la couronne : Elio Antonio de Nebrija, Rodrigo Sánchez de Arévalo, Diego de Valera, Ferrand Mexía, Pedro de Cartagena, Juan de Lucena, Juan del Enzina, Antonio de Villalpando⁵⁸ et, à partir de 1492, le fameux cardinal Cisneros sont des personnalités radicalement impliquées dans la configuration d'un profil historique et culturel pour une Espagne qui était devenue le facteur le plus important sur l'échiquier politique de l'Europe en début du XVIe siècle. Ce groupe constitue un précédent remarquable pour un autre repère de solidarité et de cohérence en ce qui concerne la propagande en faveur de la monarchie, cette fois-ci, de l'empire: ce sont les intellectuels appelés par Marcelino Menéndez y Pelayo « les érasmiens »⁵⁹, ou les humanistes de Salamanque, un groupe

---

⁵⁷ Juan de Lucena, *Epístola exhortatoria a las Letras*, A. Paz y Meliá ed., *Opúsculos literarios de los siglos XIV a XV*, Madrid, 1892, <http://jorgeledo.net/wp-content/uploads/2008/08/juan-de-lucena-epistola-exhortatoria.pdf> consulté le 3 de juillet, 2013.

⁵⁸ F. Gómez Redondo, *Historia de la prosa...t. I*; Isabella Ianuzzi, « Talavera y Nebrija : lenguaje para convencer, gramática para pensar », *Hispania. Revista española de historia*, 2008, vol. XLVIII, no. 228, enero-abril, p. 37-62.

⁵⁹ M. Menéndez y Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, CSIC, 1963 (chap. 3: „Erasmistas y protestantes”). Après le travail monumental de Macel Bataillon, *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*, México, 1961, le concept est actuellement revalorisé: Manuel Revuelta y Ciriaco Morón

inspiré par la réforme catholique et qui, à l'époque de Charles V, en utilisera l'esprit pour configurer une doctrine de la monarchie universelle et une théorie du droit des peuples⁶⁰. L'œuvre intellectuelle des érasmiens (traités de morale, allégories politiques) délimite l'âge classique de la pensée espagnole, la pleine expression de la Renaissance, une époque qui ne durera qu'un demi-siècle, avant l'installation du contrôle idéologique de la Contreréforme.

Le *LRD* n'est pas, à ce qu'on peut voir, une prise de position dissidente, mais la simulation d'une distance objective par rapport à la personne de la reine et à ses buts politiques, un discours qui, avant de mettre en vedette la solidité morale et le poids social des paysans libres, lance une attaque articulée contre l'anarchie des aristocrates. L'idée centrale de ce discours est celle d'opposer la noblesse de statut à une méritocratie morale, puisque le protagoniste du dialogue met en discussion l'immoralité de la fortune et le statut des élites économiques, sans toucher, néanmoins, aux élites de sang. Depuis Dante et son *Convivio* cette méritocratie morale se définit comme une communauté réunie par les lumières de l'*intelligentia* ou du savoir universel, qui ennoblit et qui inspire non seulement les œuvres de l'intellect, mais aussi les sentiments les plus nobles. Dans cet argument intellectuel ou plutôt spirituel, on trouve un reflet de la signification particulière que la Renaissance attribue au modèle du créateur⁶¹, de l'artiste ou du

---

eds., *El erasmismo en España*, Sociedad Menéndez Pelayo, Santander, 1986; Palma Martínez-Burgos ed., *Erasmus en España: la recepción del humanismo en el primer renacimiento español*, Madrid 2002. En relation avec ce mouvement, les intellectuels tels que Gracia Dei et Antonio de Villalpando sont caractérisés comme préérasmiens ou promoteurs de l'humanisme de première époque en Espagne.

⁶⁰ Jorge M. Ayala Martínez, « Importancia de los teólogos juristas de Salamanca en el desarrollo de los derechos humanos », Pedro Roche Arnas ed., *El pensamiento político en la Edad Media*, Madrid, Fundación Ramón Areces, 2010, p. 253-263; Mianda Cioba, « *Creat respublica regem*. Las Leyes de Indias y la identidad española en la época imperial », M. Irimia ed., *Omogeneitate, diversitate, identitate: spatiu european si integrare – II*, Editura Universității din București, București, 2009, p. 111-150.

⁶¹ Pour l'affirmation du statut supérieur du créateur et de la nouvelle signification de la noblesse comme effet de la vertu, la référence obligatoire est Dante et le *Convivio*, IV, 16-21. La conception dantesque rejoint la théorie aristotélicienne et son traitement par Saint Thomas de la nature vertueuse de la royauté idéale, cf. J. H. Burns ed., *The Cambridge History ...*, p. 485; Domingo Ynduráin, *Humanismo y Renacimiento en España*, Madrid, Cátedra, 1994, p. 85-100 et 129-149. Voir aussi Eugenio Garin,

philosophe. Dans le *LRD* cette dimension spirituelle devient explicitement morale, puisque le modèle de vie sociale harmonieuse se construit sur l'alliance de la couronne avec une catégorie sociale qui se caractérise par la solidarité responsable avec un principe de bien commun fondé sur la justice, l'unité et l'ordre.

En ce qui concerne l'opportunité de cette allégorie, il faut se rendre à l'évidence du texte: on dirait qu'il y a deux manières de situer dans le temps le message politique de l'œuvre. La première est celle qui est indiquée par le blason utilisé dans le manuscrit et qui est le blason de la princesse Isabel, dessiné en 1473 par Luis de Salazar y Castro⁶². Nous pouvons déduire que l'auteur s'adresse à la princesse héritière pour lui recommander une stratégie politique autoritaire en relation avec la noblesse qui lui avait promis de la soutenir, pour éviter d'éventuels dérapages semblables à ceux qui s'étaient manifestés auparavant dans la vie politique du royaume, pendant la guerre civile qui avait décidé la postérité du roi Enrique IV. C'est une invitation, donc, faite à la reine pour qu'elle abandonne sans hésitation le pacte d'alliance avec le parti nobiliaire qui l'avait placée sur le trône. Mais c'est la date du manuscrit, établie par Francisco López Estrada environs 1487⁶³ qu'il faudrait prendre aussi en considération. Par rapport à cette date, le dialogue pourrait être la légitimation d'une direction stratégique déjà entamée, dont les motivations sont minutieusement mises en discussion. Autrement dit, il ne s'agit pas d'une critique authentique contre l'inclusion de la catégorie des vilains dans le projet politique de la couronne, mais d'un éloge dirigé envers une doctrine monarchique qui, pour la première fois, se permet le luxe d'éluder les rigueurs des statuts et la vision de la toute-puissante oligarchie féodale. Les moyens rhétoriques mis en œuvres pour réaliser cet éloge ne laissent aucun doute sur les options et la déontologie de l'auteur en tant qu'homme des temps nouveaux et en tant qu'idéologue du pouvoir. Cela parce qu'il ne s'agit pas seulement d'un éloge, mais aussi de légitimer et de confirmer la validité du programme politique mis en œuvre par la reine. Le blason qui se trouve sur le troisième folio du manuscrit particularise la figure du destinataire en consonance avec les

---

L'umanesimo italiano. Filosofia e vita civile nel Rinascimento, Bari, Laterza, 1952; Charles E. Trinkaus, *In Our Image and Likeness. Humanity and Divinity in Italian Humanistic Thought*, 2 vols., London, Constable, 1970.

⁶² F. Menéndez Pidal, « Tanto monta ... », p. 100; 109-111.

⁶³ Fr. López Estrada, « Anuncios renacentistas... », p. 280-281.

deux dernières *décimas*, des huit qui composent la dédicace en vers sur laquelle s'ouvre le manuscrit (fols. 1^{r/v} - 2^{r/v}). La septième, particulièrement significative comme clef de lecture, constitue, en même temps l'élément central d'un processus de mise en abîme: cette *décima* dans laquelle l'auteur dévoile ses intentions en s'adressant explicitement à la reine Isabel présente un schéma prosodique qui la particularise elle aussi : au lieu de la succession *abbaa cddc* des autres strophes, nous avons ici *abaab cddc*, une succession de rimes peu commune qui constitue, par soi-même, une indication subtile que la séquence en vers contient une orientation sur le sens valable pour l'œuvre toute entière: ne faites pas attention à la frivolité de la forme, c'est le fond moral, la 'sénéfiance', ce qu'on doit prendre en considération:

Que las cosas de esta suerte
 tocan sienpre a lo de fuera,
 mas mi intinçion se previerte
 a sentençia, que es más fuerte,
 siendo la invinçion grossera.
 Y por que no me derrame
 en este estilo y dulçura,
 Vuestra Eçelencia, muy pura,
 se sirva de esta escritura
 que no sé cómo la llame.

Quand on présente les choses de cette manière, on arrive à s'occuper de ce qui est extérieur, superficiel; mais je déclare dès le début mon intention, qui est celle de me concentrer sur le fond, d'autant plus que la forme est rudimentaire. Et pour ne pas m'excéder dans ce style doux, je vous prie, Excellente Majesté, de faire ce qu'il vous plaira de cet écrit, auquel je ne sais pas quel nom donner.

En dehors des multiples variables que la lecture pourrait découvrir, les deux textes, comme beaucoup d'autres de cette période, dérivent d'une culture politique qui délimite un espace public de plus en plus ample où l'échange des idées devient de plus en plus articulé et complexe. Certes, ces textes se font l'écho de l'opinion dominante, et c'est pour cela que les deux proposent une convention discursive centrée sur le blason, en tant que substitut symbolique de la personne et des

fonctions royales. Ainsi, la mise en scène allégorique du rencontre entre le roi et le vilain, dont le cadre invite à la valorisation morale de l'exercice du pouvoir, donne lieu à une réflexion en termes de théorie politique transposée dans les cadres de la fiction littéraire et du dialogue platonisant. La lecture du blason renvoie précisément vers cette image synthétique de l'alliance entre les armes et les lettres, entre la raison d'état et la validation subjective de l'existence, qui caractérisent l'action politique à l'époque des Rois Catholiques et, en même temps, l'idéal de la monarchie universelle. D'autre part, le blason constitue l'objet central de la liturgie du pouvoir. Dans sa versatilité symbolique, le champ d'armes n'est plus un simple paratexte, ni le prétexte pour l'apologie de la couronne, mais un signe complexe qui traverse les codes et qui favorise le transcodage des significations, en multipliant ainsi les expériences de lecture et en raffermissant la dimension sémiotique qui le définit.

Fig. 1. Écu des Rois Catholiques de 1491, assimilé avec l’emblème d’Espagne

Fig. 2. Écu de la Princesse Isabel, 1473 (par Luis de Salazar y Castro)

**ROYAL IMAGOLGY AND COLECTIVE IDENTITY.
INTERPRETING COATS OF ARMS IN LATE
FIFTEENTH –CENTURY CASTILE**

Abstract

The last two decades of the 15th century represent, for Spain under the Catholic Monarchs, itself at the end of a long series of dynastic conflicts, the crystallization stage of a new state doctrine which was based on the one hand on the apology of royal authority, and on the other, on a contractualist approach to the nature of power and the search of common good as reason of state. In those circumstances, the royal crest is the central element of the legitimist discourse developed by official propaganda, both as symbolic object with a direct iconic function and as starting point of numerous written works which belong to the broader categories of either political philosophy or governing manuals directed to the young prince (*regimiento de príncipes*). The paper analyzes the *Libro de los Pensamientos Variables (The Book of Wandering Thoughts)*, a work attributed to Pedro de Gracia Dei which, in the humanistic frame of Platonic dialogue, presents some arguments favorable to the authoritarian monarchy and its political program which becomes a source of identity and social dignity for groups less valued by medieval ruling tradition, such as rural gentry and free peasantry turned, under the new circumstances, into privileged partners of governance. The same coat of arms of the royal couple (now a symbol of the union of Castile and Aragon) is in the center of a discourse that emphasizes the theocratic and providential dimension of monarchy in *Razonamiento de las armas reales (About Their Majesties the Catholic Kings' Royal Coat of Arms)* by Antonio de Villalpando, a moralized armorial, which with different rhetorical means falls into the same propaganda program. As a visual object, the crest becomes increasingly displayed in public during those years (see F. Menéndez Pidal), but at the same time it becomes subject to various encoding procedures, from the medieval preaching (*sermo*) to the Renaissance humanist allegory.

Keywords: monarchy, authority, government, identity, coat of arms, Castile, Catholic Kings.

**CUVÂNTUL PENTRU ZIDIREA SFINTEI MĂNĂSTIRI
PÂNGĂRAȚI ȘI FIGURA CTITORULUI IDEAL ÎN MOLDOVA
SECOLELOR XV–XVI**

MARIA MAGDALENA SZÉKELY*
magdaszekely@yahoo.fr

Întru amintirea lui Petre Ș. Năsturel

Studiul acesta a fost inspirat de considerațiile istoricului francez Dominique Iogna-Prat, privitoare la ctitorul laic din Languedoc, Acvitalia și Île de France, în secolele XI–XII¹. Sugestiile venite din această direcție și deschiderile pe care le-am întrevăzut m-au determinat să regândesc un material documentar asupra căruia zăbovisem și altădată² și să reiau unele dintre chestiunile prea puțin sau deloc abordate până acum.

Din păcate, pentru o cercetare consacrată ctitorului ideal în veacurile XV–XVI, sursele noastre sunt extrem de sărace. Moldova abia dacă are câteva povestiri despre zidirea unor mănăstiri sau aducerea unor moaște și alte câteva mărturii pe care cu greu le-am putea încadra în categoria actelor de fundare. Însă, chiar și cu limitele impuse de izvoare,

---

* prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru I. Cuza”, Iași.

Nucleul acestui text îl constituie comunicarea *Figura ideală a ctitorului în Moldova (secolele XV–XVI)*, prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, *Interpretări, reinterpretări și perspective în cercetarea istorică*, București, 7 decembrie 2012.

¹ Dominique Iogna-Prat, *La figure idéale du laïc constructeur (Languedoc, Aquitaine, Île-de-France, XIe–XIIe siècles)*, în vol. *Entre histoire et épopée. Les Guillaume d’Orange (IXe–XIIIe siècles)*, Laurent Macé éd., Actes du colloque international organisé par FRAMESPA (UMR 5136) les 29 et 30 octobre 2004, CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2006, p. 85–115.

² Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Mușatinii, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 468–476.

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 275–298

încercarea de a distinge trăsăturile ctitorului ideal și, mai departe, de a identifica motivațiile actelor ctitoricești, de a reconstitui gesturile de devoțiune și practicile religioase³ se vădește într-atât de importantă, încât depășește cadrele unei simple cercetări istorice, pătrunzând pe terenul antropologiei istorice⁴.

Analiza va porni de această dată de la un text care a fost readus în circuitul nostru științific de regretatul Petre Ș. Năsturel⁵. Este motivul pentru care paginile de față sunt dedicate amintirii sale luminoase.

Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați a stat de mai multe ori în atenția istoricilor români: bogat în informații de tot felul, el se pretează la variate și nuanțate interpretări. Pe scurt, *Cuvântul* descrie felul în care Alexandru Lăpușneanu a ajuns să construiască Pângărații, dar în jurul acestui eveniment major se aglutinează o sumedenie de amănunte, care nu țin numai de zidirea domneștii mănăstiri. Autorul scrierii, ieromonahul Anastasie, egumen al Moldoviței⁶, a așternut pe hârtie, în vremea lui Bogdan Lăpușneanu, pe la 1570–1572⁷, ceea ce

³ Un bun câștigat al istoriografiei noastre, care constituie un reper de neocolit în orice abordare a fenomenului ctitoricesc, este cercetarea efectuată de Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Vremea, București, 2001.

⁴ O cercetare comparativă, precum aceea întreprinsă de Elka Bakalova pentru Bulgaria medievală, vizând imaginea suveranului ideal în sursele scrise și în cele vizuale (Elka Bakalova, *The Image of the Ideal Ruler in Medieval Bulgarian Literature and Art*, în vol. *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*, Actes du colloque international, 17 janvier 2004, New Europe College, Bucarest, vol. coordonné par Ivan Biliarsky et Radu G. Păun, New Europe College, București, 2007, p. 34–80), rămâne în continuare un model, care-și așteaptă ilustrarea și pentru spațiul românesc. Aici, punctul de plecare l-ar putea constitui pertinentele observații ale Mariei-Ana Musicescu, din vechiul său studiu, *Introduction à une étude sur le portrait de fondateur dans le Sud-Est européen. Essai de typologie*, în **RESEE**, VII, 1969, 2, p. 281–310.

⁵ Petre Ș. Năsturel, *Le Dit du monastère moldave de Pângărați (I). Premières recherches*, în **BBRF**, X (XIV), 1983, p. 387–420. Edițiile anterioare: I. Antonovici, *Venerația Marelui Ștefan pentru moaștele sihastrului Simion preotul, de la Pângărați, după cele aflate într-un manuscript vechi*, în „Făt-Frumos”, 7–8, 1904, p. 124–125; reluat în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Mușatinii, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 168–169; idem, *Un manuscris din Mănăstirea Pângărați, județul Neamțului*, în **RIAF**, X, 1909, ianuarie-martie, p. 70–76.

⁶ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 409–412.

⁷ *Ibidem*, p. 410.

aflase de la starețul Pângăraților⁸, Amfilohie (din schimnicie Enoh), mort la 7 septembrie 1570 sau 1571, în vârstă de 83 de ani⁹. Informatorul se născuse, așadar, la 1487–1488¹⁰, ceea ce explică de ce întâmplările cele mai vechi din *Cuvânt* se plasează în domnia lui Ștefan cel Mare, avându-l chiar ca protagonist pe acest domn al Moldovei.

Textul ne spune că, la Pângărați, înaintea mănăstirii lui Alexandru Lăpușeanu, a existat o „biserică mititică de lemn”¹¹, cu hramul Sfântul Dimitrie, făcută de Ștefan cel Mare. La 1476, biserica a fost arsă de „spurcații turci, când au venit în pământul acesta ticălos, cu războiu asupra lui Ștefan voevod, și l-au biruit la Valea Albă, și toată țara o au ars și au robît, și mulțime fără de număr de noroade au luat cu dânșii robi, și de atunci s-au început a li se da bir”¹². În acele împrejurări teribile, starețul Simeon, dimpreună cu ucenicii lui, și-au aflat refugiul peste munți, în apropierea cetății Gurghiu, la Mănăstirea Cașiva. Acolo, în pribegie, starețul și-a sfârșit zilele și a fost înmormântat de monahii cu care plecase. După alungarea turcilor și reinstaurarea păcii, domnul Moldovei a cerut să i se aducă într-o „cinstită” raclă moaștele preotului Simeon, din care o parte a „poprit pentru blagoslovenie”, iar restul l-a îngropat în cetatea Sucevei¹³. În această secvență a *Cuvântului*, Ștefan cel Mare este prezentat nu doar în calitatea sa de constructor al primei mănăstiri de la Pângărați, ci și în aceea de cinstitor al relicvelor, trăsătură esențială a oricărui suveran evlavios. Moaștele starețului Simeon au fost aduse în Moldova din inițiativa și la cererea lui Ștefan cel Mare, în virtutea unei prerogative „regale”¹⁴, poate datorită puterii lor

⁸ Prezența sa în obștea Pângăraților este atestată în documente din anii 1565–1566: DRH, A, VI, volum întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 566, nr. 327, 328; p. 567–568, nr. 330.

⁹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398–400.

¹⁰ Ștefan S. Gorovei, *Notă bibliografică la P. Ș. Năsturel, Le dit du monastère moldave de Pângărați (I). Premières recherches*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, vol. X (XIV), Freiburg i. Br., 1983, p. 387–420, în AIIAI, XXII, 1985, 2, p. 892.

¹¹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 395.

¹² *Ibidem*, p. 393.

¹³ *Ibidem*, p. 396.

¹⁴ Edina Bozóky, *La politique des reliques des premiers comtes de Flandre (fin du IXe – fin du XIe siècle)*, în vol. *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Actes du colloque international de l’Université du Littoral-Côte d’Opale (Boulogne-sur-Mer), 4–6 septembre 1997, édités par Edina Bozóky et Anne-Marie Helvétius, Brepols, Turnhout, 1999, reluat în eadem, *Le Moyen Âge miraculeux. Études sur les légendes et les croyances médiévales*, Riveneuve éditions, Paris, 2010, p. 141.

taumaturgice, poate și în virtutea unei mai vechi legături personale între cei doi. O formulare din *Cuvânt* („dragostea și căldura duhovnicească ce avea mai nainte către dânsul”¹⁵) a fost deja interpretată în sensul că starețul s-a putut număra printre duhovnicii domnului¹⁶. Cinstirea moaștelor starețului Simeon de către Ștefan cel Mare presupunea îndeplinirea unui ceremonial, definit prin acțiuni simbolice: „cu aromate și bune mireazme și cu tămâie le tămâia totdeauna”¹⁷. Pornind de la observația că, în Bizanț, tămâierea era „singura sarcină clericală concedată împăratului în cadrul liturghiei”, gestul domnului Moldovei a fost explicat din această perspectivă, el fiind asociat calității lui Ștefan de monarh creștin¹⁸. Opinia este ispititoare, mai ales dacă se ține seama și de gesturile altor suverani medievali în cadrul ceremoniilor de translare a unor moaște¹⁹, numai că ea este infirmată de un fragment dintr-un text cel puțin la fel de interesant ca și *Cuvântul: Istoria* aducerii moaștelor Sfântului Ioan Botezătorul la Secu. Autorul acestei scrieri spune că, după primirea piciorului Sfântului Ioan și înaintea depunerii lui în mănăstirea pe care o ctitoriseră, vornicul Nestor Ureche și soția lui, Mitrofana, „l-au pus în loc cinstit și ales, în casile sale, și cu plecăciune îl cinstiia în tot cias, cu nepărăsite *căderi* [subl. mea] și lumini, și dzioa și noapte să închina, și să ruga, și să bucura, și să veselie...”²⁰. Și aici este vorba tot despre venerarea unor moaște printr-o serie de practici, din care nu lipsește căditul, cu deosebirea că închinătorii nu sunt nici domni, nici membri ai familiei domnitoare, ci un boier și jupâneasa lui. În consecință, dat fiind că ceremonia descrisă în *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați* nu iese din spațiul privat și nu se desfășoară în cadrul public al liturghiei, ritualul tămâierii de către Ștefan cel Mare rămâne o simplă manifestare a devoțiunii personale, o afirmare individuală a credinței, a smereniei, a evlaviei, și nu un gest dintre acelea rezervate exclusiv capetelor încoronate.

¹⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 396.

¹⁶ Ierom. asist. univ. dr. Vasile Bîrzu, *Studiu de aghiologie argumentând canonizarea oficială a Sfinților Simeon și Amfilohie de la Pângărați*, în **RT**, 3, 2008, p. 145; Elena Firea, *Ștefan cel Mare și cultul sfinților locali*, în **AP**, VII, 2011, 1, p. 360.

¹⁷ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 396.

¹⁸ Elena Firea, *op. cit.*, p. 360.

¹⁹ Petre Guran, *Invention et translation des reliques – un cérémonial monarchique?*, în **RESEE**, XXXVI, 1998, 1–4, p. 222–227.

²⁰ Petre Ș. Năsturel, Andronikos Falangas, *Istoria moaștelor piciorului Sf. Ioan Botezătorul de la Mănăstirea Secu*, în **BBRF**, XV (XIX), 1989, p. 166.

Izvorul analizat aici nu amintește nici o intervenție a autorității ecleziastice, care să fi certificat cultul și care să fi îndeplinit procedurile specifice pentru canonizarea Sfântului Simeon. Această situație pare asemănătoare cu aceea din Bizanțul timpuriu, unde Biserica nu avea încă reguli precise în materie de canonizare²¹, iar recunoașterea sfințeniei presupunea doar consimțământul unei comunități locale și aclamarea de către aceasta²². Câteva condiții trebuiau totuși îndeplinite pentru ca, în jurul rămășițelor fizice ale unei persoane, să se dezvolte un cult; dintre acestea, mai răspândite erau: venerarea relicvelor și minunile făcute de ele, transferul relicvelor, redactarea vieții sfântului și compunerea unor cântări specifice, pictarea sfântului în icoane, celebrarea memoriei sale în ziua în care murise, înregistrarea sărbătorii în calendarul bisericii locale sau al mănăstirii cu care sfântul fusese asociat²³. În cazul starețului Simeon, cel puțin două dintre aceste condiții erau satisfăcute: venerarea moaștelor și *translatio* – ritual monarhic²⁴, împlinit printr-un act de voință princiară²⁵. Se poate susține deci că revelarea, confirmarea și oficializarea statutului de sfânt al starețului Simeon i-au revenit lui Ștefan cel Mare²⁶ și că domnul Moldovei este fondator al cultului acestuia.

Într-o primă etapă, Ștefan cel Mare a ținut moaștele „în vistieria sa, cu cinste”²⁷, urmând o practică bine cunoscută în rândul monarhilor creștini, care obișnuiau să păstreze în tezaurul lor nu numai obiecte prețioase sub raportul valorii materiale, ci și relicve²⁸. La un interval

---

²¹ Michel Kaplan, *De la dépouille à la relique: formation du culte des saints à Byzance du Ve au XIIe siècle*, în vol. *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, p. 36.

²² Ruth Macrides, *Saints and Sainthood in the Early Palaiologan Period*, în vol. *The Byzantine Saint*, edited by Sergei Hackel, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 2001, p. 84.

²³ *Ibidem*. Pentru diverse aspecte ale procedurii de canonizare în Apusul catolic: André Vauchez, *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge d'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*, ediția a II-a, École française de Rome, Roma, 1988; *Procès de canonisation au Moyen Âge. Aspects juridiques et religieux. Medieval Canonization Processes. Legal and Religious Aspects*, sous la direction de Gábor Klaniczay, École française de Rome, Roma, 2004.

²⁴ Petre Guran, *op. cit.*, p. 195–229.

²⁵ *Ibidem*, p. 222.

²⁶ Elena Firea, *op. cit.*, p. 360.

²⁷ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 396.

²⁸ David. W. Rollason, *Saints and Relics in Anglo-Saxon England*, Basil Blackwell, Cambridge, Massachusetts, 1989; Lucas Burkart, Philippe Cordez, Pierre Alain Mariaux, Yann Potin, *Le trésor au Moyen Âge. Questions et perspectives de*

neprecizat, domnul Moldovei a „poprit” o parte din moaște, „spre credința și bună întărirea a blagocestivei domniei sale”²⁹. Cu mai bine de jumătate de veac în urmă, înaintașul lui Ștefan, Alexandru cel Bun, adusese și el în Moldova moaștele Sfântului Ioan cel Nou, cu un rost identic: „paza și ferința scaunului domniei sale”³⁰. Și într-un caz, și în celălalt, legătura strânsă dintre principe și relicve este evidentă³¹: acestea din urmă aveau rolul de a binecuvânta, a întări și a apăra persoana domnului și domnia acestuia³², de a contribui, altfel spus, la construcția legitimității puterii sale³³. Să nu uităm nici faptul că aducerea de peste munți a moaștelor starețului Simeon se plasează după cumplita vară a anului 1476, moment

---

recherche. Der Schatz im Mittelalter. Fragestellungen und Forschungsperspektiven, Institut d’Histoire de l’art et de Muséologie, Neuchâtel, 2005; Guy Lazure, *Possessing the Sacred: Monarchy and Identity in Philipp II’s Relic Collection at the Escorial*, în „Renaissance Quarterly”, 60, 2007, p. 67–74; idem, *Posséder le sacré. Monarchie et identité dans la collection de reliques de Philippe II à l’Escorial*, în vol. *Reliques modernes. Cultes et usages chrétiens des corps saints des Réformes aux révolutions*, sous la direction de Philippe Boutry, Pierre Antoine Fabre et Dominique Julia, I, Éditions de l’École des hautes études en sciences sociales, Paris, 2009, p. 398–404. În Bizanț, mai ales înainte de 1204, cele mai prețioase relicve erau păstrate în palatul imperial, în capelele și bisericile palatului sau în *skeuophylakion*: Cyril Mango, *Introduction*, în vol. *Byzance et les reliques du Christ*, édité par Jannic Durand et Bernard Flusin, Association des Amis du Centre d’Histoire et Civilisation de Byzance, Paris, 2004, p. 11–14; Paul Magdalino, *L’église du Phare et les reliques de la Passion à Constantinople (VIIe/VIIIe–XIIIe siècles)*, în *ibidem*, p. 19–20, 30; Holger A. Klein, *Constantine, Helena, and the Cult of the True Cross in Constantinople*, în *ibidem*, p. 52–53; Bernard Flusin, *Les cérémonies de l’Exaltation de la Croix à Constantinople au XIe siècle d’après le Dresdensis A 104*, în *ibidem*, p. 61–89; Jannic Durand, *La relique impériale de la Vraie Croix d’après le Typicon de Sainte-Sophie et la relique de la Vraie Croix du trésor de Notre-Dame de Paris*, în *ibidem*, p. 105; Sysse Gudrun Engberg, *Romanos Lekapenos and the Mandilion of Edessa*, în *ibidem*, p. 126; John Wortley, *Relics of “the Friends of Jesus” at Constantinople*, în *ibidem*, p. 145; Christophe Giros, *Le statut de la donation à Byzance: rhétorique et actes de la pratique (X^e–XVe siècle)*, în vol. *Donation et donateurs dans le monde byzantin*, Actes du colloque international de l’Université de Fribourg, 13–15 mars 2008, édité par Jean-Michel Spieser et Élisabeth Yota, Desclée de Brouwer, Paris, 2012, p. 100.

²⁹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 396.

³⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959, p. 78.

³¹ În legătură cu rolul moaștelor în sacralizarea și legitimarea puterii regale în Europa occidentală: Edina Bozóky, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis. Protection collective et légitimation du pouvoir*, Beauchesne, Paris, 2006, p. 119–169.

³² Elena Firea, *op. cit.*, p. 360.

³³ Petre Guran, *op. cit.*, p. 197.

crucial, când, din pricina păcatelor domnului său³⁴, Moldova fusese la un pas de pieire. Apelul la protecție suplimentară și înmulțirea intercesorilor apar astfel drept consecințe imediate ale asumării depline a destinului țării de către principele său. Interesant este faptul că cel ales de această dată ca ocrotitor era nu un sfânt cu virtuți militare, ci unul care-și câștigase sfințenia prin viața sa exemplară. Ceva mai înainte, la 1463, Ștefan cel Mare ferecase – pentru sine, se pare³⁵ – capul unuia dintre sfinții stâlpnici³⁶: Sfântul Simeon de la Muntele Minunat³⁷. Deși ne-am fi așteptat ca domnul Moldovei – principe războinic prin excelență – să manifeste o evlavie particulară față de moaște ale sfinților militari³⁸, exemplele acestea îl leagă mai curând de relicvele unor sfinți asceți,

---

³⁴ În pisania bisericii de la Războieni, construită la 1496, Ștefan cel Mare avea să pună înfrângerea de la Valea Albă pe seama voinței divine: „cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creștinii de păgâni” (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1958, p. 143, nr. 14), în vreme ce, prin intermediul lui Ioan Țamblac, solul trimis la Veneția în 1477, domnul Moldovei recunoștea că înfrângerea „a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele” (G. Mihăilă, *Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția*, în idem, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1972, p. 177 și traducerea la p. 180).

³⁵ Petre Ș. Năsturel, *Cea mai veche inscripție de la Ștefan cel Mare (1463)*, în vol. *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Editura Academiei, București, 1961, reluat în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 176.

³⁶ Hippolyte Delehay, *Sfinții stâlpnici*, traducere din limba franceză de Sofia Dima, revizuirea teologică a traducerii și studiu introductiv de pr. Eugen Drăgoi, Editura Partener, Galați, 2005, p. 93–115.

³⁷ Arhimandrit Melchisedec Velnic, *Un odor regăsit: cununa moaștelor Sfântului Simeon de la Muntele Minunat (1463)*, în **AP**, III, 2007, 2, p. 9–10.

³⁸ Pentru cultul sfinților militari în domnia lui Ștefan cel Mare: Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, „*Semne și minuni*” pentru Ștefan voievod. *Note de mentalitate medievală*, în **SMIM**, XVI, 1998, reluat în vol. *De putestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2006, p. 487–488. O lectură prea grăbită a acestui studiu sau poate o necunoaștere ori neînțelegere a mentalității omului medieval a determinat includerea uneia dintre ipotezele formulate acolo în categoria „metaistorie” (Tudor Teoteoi, *Étienne le Grand, prince souverain, et ses rapports avec le culte des saints militaires*, în „*Études byzantines et post-byzantines*”, V, 2006, p. 101; idem, *Étienne le Grand et les saints guerriers dans la tradition populaire et les sources narratives*, în vol. *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*, p. 185). O opinie cu totul diferită despre exact aceeași ipoteză, la Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, Editura Corint, București, 2004, p. 102–103.

trăitori în nevoiță, ceea ce deschide perspective noi în interpretarea și înțelegerea specificului pietății sale.

Demnă de interes este și precizarea că restul moaștelor Sfântului Simeon a fost îngropat „cu cuviință sfințită și cu cinste” în cetatea Sucevei³⁹. Cu alte cuvinte, Ștefan cel Mare n-a trimis relicvele la Pângărați, în lăcașul căruia îi aparțineau de drept, nici n-a construit o biserică nouă, în care să le depună spre închinare, ci le-a înhumat în cetatea sa de scaun. Desigur că decizia aceasta a avut, așa cum s-a subliniat, un substrat politic și ideologic⁴⁰, însă nu știu în ce măsură îngroparea „oferea credincioșilor accesul la mormântul unui nou sfânt autohton”⁴¹, atâta vreme cât prezența relicvelor la Suceava și eventualul lor cult nu sunt atestate în nici o altă sursă, contemporană sau ulterioară. La drept vorbind, dacă n-ar fi existat *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați*, n-am fi știut nimic nici despre vechea biserică zidită de Ștefan cel Mare, nici despre starețul Simeon, nici despre moaștele sale, ceea ce arată că respectivul cult n-a cunoscut o foarte mare răspândire. Rămâne în seama unei cercetări viitoare găsirea unor eventuale analogii, care să lămurească în ce condiții și din ce motive unele moaște erau lăsate la închinare, iar altele erau îngropate. Trebuie însă precizat din capul locului că, cel puțin pentru starețul Simeon, nu poate fi avută în vedere varianta îngropării moaștelor ca soluție extremă, în scopul protejării lor de hoți⁴², de credincioși fanatici, doritori să-și însușească părțile din trupul sfânt, ori de persoane rău intenționate, care ar fi vrut să le profaneze sau să le distrugă⁴³.

După evenimentele petrecute în 1476 și ulterior acestui an – despre care starețul Amfilohie trebuie să fi aflat în chip direct, de la martori, poate chiar de la unii dintre ucenicii lui Simeon –, în istoria Mănăstirii Pângărați urmează câteva decenii de tăcere. Firul narațiunii din

³⁹ Petre Ș. Năsturel, *Le Dit du monastère moldave de Pângărați*, p. 396.

⁴⁰ Elena Firea, *op. cit.*, p. 360.

⁴¹ *Ibidem*, p. 361.

⁴² Cu privire la furtul, traficul și comerțul de moaște în Evul Mediu: Patrick J. Geary, *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978, iar într-o epocă mai timpurie: E. D. Hunt, *The Traffic in Relics: Some Late Roman Evidence*, în vol. *The Byzantine Saint*, p. 171–180.

⁴³ V., spre pildă, înhumarea relicvelor practică în timpul Revoluției Franceze: Stéphane Baciocchi, Dominique Julia, *Reliques et Révolution française (1789–1804)*, în vol. *Reliques modernes. Cultes et usages chrétiens des corps saints des Réformes aux révolutions*, II, Paris, 2009, p. 553–565.

Cuvânt se reînnoadă la începutul primei domnii a lui Alexandru Lăpușeanu, cel care fusese ales „din pântecel maicii sale, ca să fie stăpânitoriu în pământul Moldovei”⁴⁴. Surprinzător, formula aceasta este asemănătoare până la identitate cu aceea cuprinsă în acte de cancelarie din Moldova, începând însă abia din domnia lui Petru Șchiopul: „cel ce m-a ales pe mine, din pântecel maicii mele, și m-a dăruit cu împărăția și voievodatul pământesc”⁴⁵. Se susținea pe această cale o legitimitate⁴⁶ cu origini dincolo de fire, de necuprins și de neînțeles pentru mintea omenească, și tocmai prin aceea incontestabilă. Pentru a întări ideea, autorul *Cuvântului* revine câteva rânduri mai jos, arătând că Alexandru vodă, „din pronia cea de sus de la Dumnezeu Atotțitoriu, prin darul Sfântului Duh [...] au început a împărăți într-acest chip cu bună dăruirea dumnezeieștii cunoștințe și cu umbrirea Sfântului Duh”⁴⁷. Nu exista deci nici o îndoială că Alexandru era alesul sau, cum ar fi spus cronicarul Eftimie, „cel pus de Dumnezeu”⁴⁸. Ca urmare, era firesc ca el să primească semne și acestea n-au întârziat să apară. În treacăt fie spus, chiar titlul scrierii avertizează asupra caracterului excepțional al întâmplărilor ce urmează a fi povestite: „pentru videnia visului care l-au văzut Alexandru voevod”⁴⁹. Cu toate că textul egumenului Anastasie nu o afirmă direct și explicit, evenimentele care aveau să se succedă erau de așteptat și dintr-un alt motiv. Chiar dacă moaștele starețului Simeon se aflau în cetatea Sucevei, trecerea unui fost membru al obștii în rândul sfinților trebuie să fi avut urmări și asupra statutului și prestigiului Mănăstirii Pângărați, fie ea și distrusă în acel moment. Ca mănăstire de obârșie a unui sfânt – „casă a sfântului”, pentru a prelua o inspirată formulare a doamnei Edina Bozóky⁵⁰ –, Pângărații deveniseră un spațiu

⁴⁴ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 392.

⁴⁵ **DIR**, A, XVI/3, Editura Academiei, București, 1951, p. 261, nr. 315; v. și p. 423, nr. 513.

⁴⁶ Matei Cazacu, *Minuni, vedenii și vise premonitorii în trecutul românesc*, Editura Sigma, București, 2003, p. 88.

⁴⁷ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 392.

⁴⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, București, 1959, p. 123.

⁴⁹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 392.

⁵⁰ Edina Bozóky, *Le miracle et la 'maison du saint'*, în „Hortus Artium Mediaevalium”, 9, 2003, reluat sub titlul *La «maison» des saints et les miracles*, în eadem, *Le Moyen Âge miraculeux. Études sur les légendes et les croyances médiévales*, p. 21–33.

potrivit pentru manifestări miraculoase și un posibil punct pe harta de pelerinaj a Moldovei.

Curând după punerea pietrei de temelie a Mănăstirii Slatina, mergând la Cetatea Neamțului „și de acolo la târgul Pietrii, precum aveau obiceiul domnii Moldovei a umbla pe la târguri și cetăți, din vremi de demult”⁵¹, în curțile de la Piatra, în noaptea de 22 octombrie a unui an neprecizat, Alexandru Lăpușneanu a avut un vis. La miezul nopții, i s-a arătat „un voinic cu veșminte albe înbrăcat și foarte frumos, cu dumnezeiască slavă împodobit”⁵², care, adresându-i-se direct, l-a îndemnat să meargă la Pângărați, unde un sihastru pe nume Amfilohie (nimeni altul decât informatorul de mai târziu al ieromonahului Anastasie) viețuia de aproape 50 de ani. Și, acolo, să zidească, „întru numele mieu”, o biserică, pe locul aceleia vechi, construită de „bătrânul Ștefan voevod, în zilele starițului Simeoan ieromonah” și distrusă de turci⁵³. Fantastica arătare i-a dat apoi lui Alexandru vodă o seamă de amănunte, prilej de a face dovada unor bune cunoștințe istorice⁵⁴ și de a trage o concluzie în spiritul logicii creștine: „Și de la acel războiu, de-abia sângur Ștefan voevod a scăpat, și au fugit cu puțini ostași, pentru păcatele bieților creștini”⁵⁵.

Visul nu se încheie, însă, aici. Precum în reprezentările medievale, unde persoana care visează este înfățișată întotdeauna alături de obiectul visului său⁵⁶, Alexandru Lăpușneanu se transformă din martor în personaj. El se integrează în propria viziune, pătrunde în interiorul visului – care încetează a mai fi o simplă proiecție – și intră în dialog cu arătarea, pe care o bănuiește dintru început a fi un personaj divin, de vreme ce i se adresează cu formula „Doamne”. Vodă întreabă, „cu glas lin”, cine este acela „cu atâta dumnezeiască podoabă îmbrăcat și cu slavă împodobit” și primește răspunsul: „eu sânt Sfântul Dimitrie”, slăvit „în toată lumea și în toată marginea [...]”, și în pământul acesta, numai în pustie biserică nu am”⁵⁷. Să nu trecem prea ușor peste acest detaliu. Pe de o parte, Sfântul

⁵¹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 393.

⁵² *Ibidem.*

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ Ștefan S. Gorovei, *Notă bibliografică...*, p. 892–893.

⁵⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 393.

⁵⁶ Brendan Cassidy, *The Dream of St. Joseph on the Anglo-Saxon Cross from Rothbury*, în „Gesta”, XXXV, 1996, 2, p. 149–155; Jean-Claude Schmitt, *Récits et images de rêves au Moyen Âge*, în „Ethnologie française”, XXXIII, 2003, 4, p. 555.

⁵⁷ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 393.

Dimitrie îi cere domnului să construiască o biserică într-un loc deja consacrat, unde fusese un așezământ mai vechi și unde viețuia de aproape jumătate de veac Amfilohie; pe de altă parte, spune că locul respectiv este pustiu. Aparenta contradicție are o explicație. Spațiul ales nu era pustiu în înțelesul de nelocuit. Amfilohie însuși avea să-i povestească lui Alexandru Lăpușneanu despre călugării de dinaintea lui și despre Sfântul Simion preotul, cu încheierea: „Și dintr-aceia vream și până acum să țin călugării aicea”⁵⁸. Continuitatea era indubitabilă. La fața locului, domnul avea, de altfel, să găsească un grup destul de mare de viețuitori, o obște în toată puterea cuvântului, din care făceau parte, în afară de sihastru, preotul Teodorit, bătrâni, monahi și frați⁵⁹. Spațiul era, prin urmare, socotit pustiu pentru că fusese devastat de necredincioși, fusese întinat, distrus și lăsat în paragină, fără o biserică trainică, în care să se roage și să slujească monahii. Lipsit de biserică, locul nu putea fi integrat într-o geografie sacră, el rămânând un „simplu peisaj local sau regional”⁶⁰.

În *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați*, planurile lumii reale și lumii fantastice se întrepătrund. Dacă, în domnia lui Ștefan cel Mare, legătura ctitorului cu biserica de la Pângărați o stabilesc moaștele starețului Simeon – intermediar material, palpabil și vizibil pentru toți –, în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, conexiunea se face prin sfântul patron al bisericii – mijlocitor imaterial, supranatural, a cărui apariție este percepută doar de domn. Sfântul Dimitrie pune capăt visului printr-un gest concret: îl împunge „încetișor” pe domn în coastă, aluzie poate la faptul că el însuși fusese odinioară „închis, și muncit, și în coastă împuns”⁶¹. Nedumerit și speriat, Alexandru Lăpușneanu cere părerea marelui logofăt Movilă, a marelui vornic Moțoc, a vistiernicul Stroici, a vtorii logofătului Herâie, a postelnicilor de taină ai curții, a „singlitului”, a sfetnicilor, a filosofilor preînțelepți și a marilor boieri, care l-au asigurat cu toții că „de la Dumnezeu iaste întru adevăr videniia aceasta”⁶². Asupra formulării „preînțelepții filosofi” și a analogiei sale cu unele enunțuri din scrierea lui Ivan Peresvetov (Petru Rareș, „un filosof și un doctor

---

⁵⁸ *Ibidem*, p. 395–396.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 395.

⁶⁰ Dominique Iogna-Prat, *op. cit.*, p. 94.

⁶¹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 393.

⁶² *Ibidem*, p. 394.

înțelept”, avea în slujba lui „mulți oameni înțelepți, filosofi și doctori”⁶³) s-a atras demult atenția⁶⁴. Așa că doar că aceste epitete îi desemnau, în secolul al XVI-lea, pe astrologi, pe cei pricepuți în interpretarea semnelor cerești și în prevestirea viitorului⁶⁵. Pentru a înțelege cum se cuvine cele ce i se arătasă, domnul Moldovei s-a consultat cu cei mai avizați cunoscători ai adevărilor transcendente pe care-i avea la îndemână, transformând o experiență individuală într-un bun cu valoare comună și cu semnificație socială⁶⁶. Interesant este că, dintre marii boieri, ieromonahul Anastasie amintește patru nume: marele logofăt Ion Movilă, marele vornic Ion Moțoc, vistiernicul Ion Stroici și vtori logofătul Grigore Herăie. Indicarea dregătoriilor acestor boieri contribuie la o precisă plasare cronologică a evenimentelor care au premers construirea bisericii de la Pângărați. *Cuvântul* dă, pentru sfințirea ctitoriei, văleatul 7068 (1560), ceea ce înseamnă că visul din curțile de la Piatra ar trebui plasat cel mai târziu la 22 octombrie 1558, dat fiind că, între aceste evenimente, se mai așează și cel de-al doilea vis al lui Alexandru Lăpușeanu, despre care va fi vorba imediat. Or, anul care corespunde cu prezența lui Ion Movilă și a lui Ion Moțoc în sfatul domnesc, unul în calitate de mare logofăt, iar celălalt de mare vornic, este tocmai 1558⁶⁷. Mai mult decât atât, despre Ion Stroici s-a putut presupune, cu serioase temeiuri, că, în toamna aceluiași an, a ocupat dregătoria de vistiernic al doilea sau al treilea⁶⁸. Doar în privința lui Grigore Herăie este dificil de stabilit ce funcție ocupa, pentru că izvoarele care-l atestă ca treti sau vtori logofăt sunt fie anterioare cu câțiva ani, fie posterioare datei care ne interesează aici. Chiar și așa însă, cele trei cazuri verificabile sunt suficiente pentru a

⁶³ *Călători străini despre Țările Române*, I, vol. îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968, p. 462.

⁶⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 892–893.

⁶⁵ Maria Magdalena Székely, *La curte, la Petru vodă*, în *RI*, s.n., VIII, 1997, 7–8, p. 495.

⁶⁶ Jean-Claude Schmitt, *The Liminality and Centrality of Dreams in the Medieval West*, în vol. *Dream Cultures. Explorations in the Comparative History of Dreaming*, edited by David Shulman and Guy G. Stroumsa, Oxford University Press, New York-Oxford, 1999, reluat sub titlul *Le sujet du rêve*, în idem, *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*, Gallimard, Paris, 2001, p. 296.

⁶⁷ *DRH*, A, VI, p. 421, nr. 229 (16 aprilie 1558); p. 425, nr. 233 (9 noiembrie 1558).

⁶⁸ Gh. Pungă, *Contribuții la biografia marelui logofăt Luca Stroici*, în *AG*, I (VI), 1994, 1–2, reluat în idem, *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1999, p. 22.

accepta că apariția Sfântului Dimitrie în visul lui Alexandru Lăpușneanu a avut loc la 22 octombrie 1558.

Nu întâmplător, patronul bisericii de la Pângărați i-a apărut și i s-a adresat lui Alexandru Lăpușneanu. În primul rând, Sfântul Dimitrie pare să fi fost un personaj predilect în viziunile monarhilor ortodocși, dacă ar fi să ne gândim doar la împăratul Alexios I Comnenul⁶⁹ sau, mai aproape, la Ștefan cel Mare⁷⁰. În al doilea rând, vechea mănăstire era ctitorie domnească, așa încât refacerea ei nu putea să-i revină decât unui alt deținător al puterii absolute. În al treilea rând, apariția s-a produs în vis. Or, măcar începând cu Tertulian, visul avea, în concepția creștină, o semnificație bivalentă și contradictorie, el fiind, de regulă, privit cu circumspecție⁷¹. Se credea că visul este exterior omului, avându-și sorginea în puterile mai presus de fire⁷². Dar dacă el fusese trimis de diavol sau de Dumnezeu, dacă avea o conotație negativă sau una pozitivă⁷³, dacă trebuia condamnat sau, dimpotrivă, luat în seamă și acceptat, se putea stabili doar printr-o atentă și competentă analiză, dacă nu efectuată, măcar controlată de Biserică și care avea menirea de a-i împiedica pe credincioși să practice și să cultive oniromanția. Monarhii formau „elita tradițională de «visători» privilegiați”⁷⁴. Visele lor erau

---

⁶⁹ Margaret Mullett, *The Imperial Vocabulary of Alexios I Komnenos*, în vol. *Alexios I Komnenos*, Papers of the Second Belfast Byzantine International Colloquium, 14-16 April 1989, edited by Margaret Mullett and Dion Smythe, Belfast Byzantine Enterprises, Belfast, 1996, p. 378 și nota 83.

⁷⁰ Tudor Teoteoi, *L'hagiographie et le culte des saints au Moyen Âge roumain*, în *Septième Congrès International d'Études du Sud-Est Européen, Thessalonique, 29 août – 4 septembre 1994. Rapports*, Atena, 1994, reluat în idem, *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, Editura Omonia, București, 2008, p. 388–389; idem, *Étienne le Grand, prince souverain...*, p. 113–114; idem, *Étienne le Grand et les saints guerriers...*, p. 205–207.

⁷¹ În legătură cu atitudinea creștină față de vise, v. Jacques Le Goff, *Creștinismul și visele (secolele al II-lea – al VII-lea)*, în idem, *Imaginarul medieval. Eseuri*, traducere și note de Marina Rădulescu, Editura Meridiane, București, 1991, p. 369–411; Andrei Timotin, *Visions, prophéties et pouvoir à Byzance. Étude sur l'hagiographie méso-byzantine (IX–XI siècles)*, Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, Paris, 2010, p. 41–64. Despre semnificația biblică a viselor: Andreas Resch, *Der Traum in Heilsplan Gottes: Deutung und Bedeutung des Traums im Alten Testament*, Herder, Freiburg i. Br.-Basel-Viena, 1964; Andrei Timotin, *op. cit.*, p. 21–41.

⁷² Jean-Claude Schmitt, *Récits et images de rêves au Moyen Âge*, p. 553.

⁷³ Diversele clasificări medievale ale viselor: idem, *Le sujet du rêve*, p. 297–305.

⁷⁴ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 395.

întotdeauna de natură divină, adică dintre acelea care nu mint niciodată⁷⁵, erau o „cale de acces către Dumnezeu”, o ocazie pentru suveran de a se afla în contact direct cu El⁷⁶. Din acest motiv, mesajul trimis lui Alexandru Lăpușneanu prin intermediul apariției onirice a fost tălmăcit ca expresie a voinței divine de a avea numaidecât la Pângărați o mănăstire domnească nouă, închinată Sfântului Dimitrie.

Încurajat de răspunsul sftenicilor săi, domnul a hotărât să plece la Pângărați, trimitând mai înainte veste sihastrului Amfilohie despre sosirea lui. De aici mai departe, *Cuvântul* dezvoltă un *topos* cu tradiții străvechi, întâlnit deopotrivă în surse din Apusul catolic și din Răsăritul ortodox⁷⁷ și care, în istoriografia noastră, abia în anii din urmă a început a fi analizat în profunzime⁷⁸: întâlnirea suveranului cu „omul sfânt”, care îndeplinește o slujire profetică⁷⁹. La fel ca și Daniil Sihastrul de la Voroneț, Amfilohie avea capacitatea „de a discerne adevărul și de a mijloci”⁸⁰, de a observa „ceea ce oamenii obișnuiți nu pot vedea”⁸¹. Ieromonahul Anastasie ne asigură că el fusese înzestrat și cu darul înainte-vederii, astfel încât și-a

⁷⁵ Steven F. Kruger, *Dreaming in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 48.

⁷⁶ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 370.

⁷⁷ Amy G. Remensnyder, *Remembering Kings Past. Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France*, Cornell University Press, Ithaca-Londra, 1995, p. 54–57; Tudor Teoteoi, *Étienne le Grand, prince souverain...*, p. 104–110; idem, *Étienne le Grand et les saints guerriers...*, p. 191–201.

⁷⁸ Ovidiu Cristea, *Note sur le rapport entre le prince et «l'homme saint» dans les Pays Roumains. La rencontre d'Étienne le Grand avec Daniel l'Ermite*, în vol. *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, Actes des colloques internationaux «L'empereur hagiographe» (13–14 mars 2000) et «Reliques et miracles» (1–2 novembre 2000), tenus au New Europe College, Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, New Europe College, București, 2001, p. 177–185; idem, *Despre raportul dintre principe și „omul sfânt” în Țările Române. Întâlnirea lui Ștefan cel Mare cu Daniil Sihastrul*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, p. 192–198; Andrei Pippidi, *Régner saintement. Exemples et contre-exemples dans les principautés roumaines*, în vol. *The Biblical Models of Power and Law. Les modèles bibliques du pouvoir et du droit*, Ivan Biliarsky, Radu G. Păun eds./éds., Peter Lang, Frankfurt am Main, 2008, p. 50.

⁷⁹ Ieromonah Dosoftei Dijmărescu, *Ștefan cel Mare și Daniil Sihastrul. O nouă perspectivă*, în *AP*, V, 2009, 1, p. 157–170; v. și idem, *Statutul Cuviosului Daniil Sihastrul la mijlocul secolului al XVI-lea și o posibilă semnificație*, în *AP*, VII, 2011, 1, p. 145–177.

⁸⁰ Idem, *Ștefan cel Mare și Daniil Sihastrul...*, p. 164.

⁸¹ *Ibidem*, p. 165.

putut prevesti „vreamea și zioa mutării”⁸², privilegiu acordat exclusiv sfinților⁸³. Intrat în monahism „din copilăria lui”⁸⁴, a dus viață călugărească timp de 56 de ani. La sfârșitul ei, a luat marea schimă la Mănăstirea Moldovița. „Era scriitoriu foarte iscusit și știa meșteșug a lucra la lemn, și era cinstit de toți domnii și miluit, dară de carte om prost se arăta”⁸⁵. Neștiutor al slovelor – dispunând de o gândire proprie, necontaminată de lecturi, semn al apropierii de Dumnezeu –, Amfilohie avea aplecare spre pictură („scriitoriu” trebuie înțeles aici în sensul de zugrav) și spre sculptura în lemn. Ca monah, ducea o viață exemplară: „în foame, și în seate, în răbdare, și întru osteneale, în întru toată nevoița duhovnicească”⁸⁶. Împodobit cu toate aceste virtuți, el era cel mai potrivit spre a-i confirma domnului că vedenia este de la Dumnezeu. În plus, dat fiind că răbda „de la draci năpăști și ispite multe”⁸⁷, el știa să discearnă exact cu cine se confrunta într-o situație sau alta. Dialogul dintre domn și sihastru, care urmează în *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați* și care atinge probleme filosofice, teologice și dogmatice de mare complexitate, vizând, așa cum s-a relevat, diferențele dintre ortodoxie și protestantism⁸⁸, depășește cadrul acestei cercetări, însă el trebuie văzut ca o susținere teoretică a măsurilor efective luate de Alexandru Lăpușneanu împotriva heterodocșilor⁸⁹. Aceasta, cu atât mai mult cu cât pe seama lui Alexandru Lăpușneanu mai este pusă o întâlnire cu un sihastru, decisivă pentru construirea Mănăstirii Slatina. Din „zisul oamenilor”, cronicarul Ion Neculce știa că sihastrul acela, care viețuia pe locurile unde avea să se înalțe mai târziu ctitoria domnească, vedea în zilele de sărbătoare, la vremea liturghiei, multe lumini într-un paltin. Arătându-i-se în vis, Maica Domnului l-a îndemnat să meargă la domn, „să-i zică să facă mănăstirea”. Ulterior, la sfatul sihastrului, Alexandru

⁸² Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398; v. și p. 400.

⁸³ Andrei Timotin, *op. cit.*, p. 73.

⁸⁴ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 399.

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 1994, p. 200.

⁸⁹ *Ibidem.*, p. 175–182; Matei Cazacu, *La tolérance religieuse en Valachie et en Moldavie depuis le XIVe siècle*, în vol. *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale*, sous la direction de Chantal Delsol și Michel Masłowski, Presses Universitaires de France, Paris, 1998, p. 114.

Lăpușneanu ar fi zidit Slatina, chiar acolo unde odinioară crescuse paltinul⁹⁰. Ieromonahul Anastasie aflase și el de existența unui sihastru, numit Leontie, care viețuia împreună cu doi-trei frați în pustia de la Slatina, însă nu pomenește nimic despre viziunile acestuia și nici despre întâlnirea lui cu domnul ctitor⁹¹.

Întrevederea dintre domn și sihastrul de la Pângărați s-a încheiat cu o ceremonie: „au făcut masă mare împărătească, marele voevod, la sihastru și starițul Amfilohie; și veselie nu puțină au fost cu cei viteaji și aleși boiari a domniei sale, și cu bătrânii, și monașii a starițului Amfilohie, și cu preotul Teodorit, și cu alți frați ce au fost adunați întru numele lui Dumnezeu”⁹². Descrierea aceasta duce cu gândul la ospețele din vremea lui Ștefan cel Mare, doar că, în acest din urmă caz, ele făceau parte din ritualurile victoriei militare. Izbânzile de la București (1473), Vaslui (1475), Râmnic (1481) și Codrii Cosminului (1497) au fost sărbătorite în acest fel. Ospățul reprezenta cadrul în care oștenii distinși pe câmpul de luptă erau răsplătiți, în care domnul vorbea adunării, laudând pe Dumnezeu și dând învățături, și în care, în sfârșit, morții erau pomeniți după cuviință⁹³. Ultima celebrare de acest fel a unei victorii pare să dateze din domnia lui Ștefan cel Tânăr, mai precis din ziua Sfântului Dimitrie a anului 1518, ea urmând unei confruntări cu tătarii⁹⁴. După această dată, ospețele domnești din Moldova par să fi îmbrăcat o altă formă, păstrându-și, însă, după cum rezultă și din *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați*, caracterul fundamental de ritual de comuniune și de manifestare publică a puterii.

În atmosfera de bucurie și pace care a urmat vizitei lui Alexandru Lăpușneanu la Pângărați (tocmirea meșterilor, a calfelor și a salahorilor, precum și pregătirea celor necesare pentru zidirea bisericii se porniseră de îndată⁹⁵), intervenția diavolului aducător de zavistie⁹⁶ devine oarecum

---

⁹⁰ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempele, Editura Minerva, București, 1982, p. 172.

⁹¹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 393.

⁹² *Ibidem*, p. 395.

⁹³ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior...*, p. 452–454, 460–461.

⁹⁴ Maria Magdalena Székely, *Gesturi de putere la urmașii lui Ștefan cel Mare*, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice a Facultății de Istorie din cadrul „Zilelor Universității «Alexandru I. Cuza» din Iași”, 27. X. 2007.

⁹⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 395.

previzibilă. Hărăzită să împiedice construirea mănăstirii cerute de însuși Sfântul Dimitrie, ea se înfățișează ca o probă la care ctitorul trebuie să se supună. Domnul mai trecuse printr-o experiență similară, când diavolul încercase să-l oprească a face Mănăstirea Slatina. Atunci, Alexandru vodă fusese trântit de cal în apa umflată a râului Moldova, între satele Corlătești și Toderești, dar depășise impasul, sărind pe un alt cal și pornind „neabătut către locul dorit de dânsul”⁹⁷. În cazul Pângăraților, încercarea se vădea însă mai dificilă, pentru că unealta diavolului era nu un biet animal – fie el și animal al puterii –, ci chiar un om al Bisericii⁹⁸: egumenul Serapion de la Bistrița, care, împreună cu tot soborul, se opunea construirii unui așezământ nou aproape de mănăstirea lor⁹⁹. Serapion nu este un personaj inventat – existența lui este probată de mai multe surse documentare¹⁰⁰ –, iar intervențiile sale pentru a împiedica zidirea unei mănăstiri în vecinătate erau o practică dacă nu frecventă, în tot cazul cunoscută¹⁰¹.

În condițiile în care monahii bistrițeni îl mai și „juraseră” pe Alexandru vodă „cu numele lui Dumnezeu”¹⁰², fireasca tulburare care a cuprins sufletul acestuia nu putea fi alungată decât de divinitate. Era de așteptat încă un miracol, o apariție, care să-l întărească pe domn în hotărârea de a înălța biserica de la Pângărați. Spre a fi îndeplinit, actul ctitoricesc avea nevoie de un „mijloc de legitimare cerească”¹⁰³, adică de un nou „vis regal”¹⁰⁴. Și într-adevăr, un an mai târziu (în 1559, potrivit contextului cronologic sugerat de ieromonahul Anastasie), de data aceasta în cetatea Sucevei – centrul de putere al Moldovei și, totodată, loc de sfințenie datorită concentrării moaștelor Sfântului Ioan cel Nou și ale

⁹⁶ Pentru această temă, v. idem, *Diavolul și zavistia la vechii cronicari români*, în **BBRF**, XIV (XVIII), 1987–1988, p. 153–169 (aici, p. 160–161).

⁹⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...*, p. 125; Matei Cazacu, *Minuni, vedenii și vise premonitории în trecutul românesc*, p. 91.

⁹⁸ Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 90.

⁹⁹ Petre Ș. Năsturel, *Le Dit du monastère moldave de Pângărați*, p. 396.

¹⁰⁰ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 201 și nota 179.

¹⁰¹ Neînțelegerile dintre mănăstirile Bistrița și Pângărați privind braniștea au fost de lungă durată: *ibidem*, p. 201 și nota 182.

¹⁰² Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 396.

¹⁰³ Jean-Claude Schmitt, *Récits et images de rêves au Moyen Âge*, p. 554.

¹⁰⁴ Jacques Le Goff, *Visurile în cultura și în psihologia colectivă din Occidentul medieval*, în idem, *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*, II, studiu introductiv, note și traducere de Maria Carпов, Editura Meridiane, București, 1986, p. 111, 113.

Sfântului Simeon –, domnul a visat din nou. Mesagerul era tot Sfântul Dimitrie, a cărui apariție a avut loc în chiar noaptea prăznuirii sale: 26 octombrie. Noua întâlnire nu mai este construită sub forma unui dialog între sfânt și domn. De fapt, rolul acestuia din urmă în desfășurarea manifestării onirice este practic inexistent. Nimeni nu întreabă, nimeni nu răspunde. Doar Sfântul Dimitrie vorbește, făcând afirmații tranșante. Apariția este înfricoșătoare (trimisul lui Dumnezeu este „mânios și cu ochii posomorâți”), iar domnul resimte schimbarea de atitudine, fiind cuprins de „frică mare și cutremur”¹⁰⁵. Sfântul îi cere din nou să-i zidească biserică și, pentru a fi mai convingător, utilizează discursul profetic, dezvăluind domnului: „din scaunul tău vei fi izgonit, cu doamna ta și cu fiii tăi, și într-o țară depărtată vei fi surgunit, și apoi, nu după multă vreme, iarăș vei lua scaunul tău”¹⁰⁶. Autorul *Cuvântului*, martor al evenimentelor care aveau să se petreacă, intervine aici pentru a confirma: „precum mai pe urmă au și fost”¹⁰⁷. Trezit din somn, Alexandru Lăpușneanu cere și în acest rând sfat, dar nu numai de la boieri și de la preînțelepții filosofi, ca prima oară, ci și de la oameni ai Bisericii: mitropolitul Grigorie, episcopul Eftimie al Rădăuților și preotul Theodor din cetatea Sucevei. Este interesantă menționarea în context a celor doi ierarhi care, împreună și cu episcopul Anastasie de Roman, aveau să-i fie alături domnului Moldovei și câteva luni mai târziu, într-o împrejurare nu mai puțin semnificativă din punct de vedere teologic, ideologic și politic: primirea de la mănăstirea athonită Vatoped a capului Sfântului Grigorie Bogoslovul, a fălcilor Sfântului Ioan Gură de Aur și a degetului mare al Sfintei Ana¹⁰⁸. Bindecuvântarea dată de ei atunci, care viza depunerea moaștelor la nou-zidita mănăstire a Slatinei, a însemnat implicit și autentificarea lor¹⁰⁹, prin însăși autoritatea ierarhiei ecleziastice¹¹⁰. În egală măsură, consultarea fețelor bisericești asupra apariției Sfântului

¹⁰⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 397.

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ *Ibidem.*

¹⁰⁸ **DRH**, A, VI, p. 511, nr. 285.

¹⁰⁹ Faptul că moaștele erau false (Petre Ș. Năsturel, *Dix contributions roumano-athonites (XIVe–XVIe siècles). D'un achat de reliques à Vatopédi par le prince Alexandre Lăpușneanu de Moldavie*, în **BBRF**, XII (XVI), 1985, p. 37–42) nu este de natură a schimba semnificația rolului jucat de ierarhii moldoveni la primirea lor, în 1560.

¹¹⁰ Pierre-André Sigal, *Le déroulement des translations de reliques principalement dans les régions entre Loire et Rhin aux XIe et XIIe siècles*, în vol. *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, p. 218.

Dimitrie a fost menită să acorde credibilitate visului princiar. Deosebit de sugestivă este prezența, în instanța de validare a visului, a preotului Theodor de la biserica din cetatea Sucevei¹¹¹. Ea susține, dintr-o altă direcție, ipoteza că, la Suceava, domnul Moldovei rezida în cetate și nu în târg¹¹²; în același timp, ea poate să constituie un indiciu că Ștefan cel Mare poruncise să se îngroape moaștele starețului Simeon chiar acolo, în biserica din cetate. Chestionarea preotului Theodor în privința apariției sfântului patron al Pângăraților s-ar explica în acest caz prin proximitatea sa, nu numai față de domn, ci și față de relicvele celui considerat *spiritus rector* al mănăstirii nemțene.

Întrevederea lui Alexandru Lăpușneanu cu slujitorii altarului nu este descrisă în amănunte, precum fusese aceea desfășurată cu un an în urmă, când atât domnul, cât și consilierii săi laici erau puși să vorbească direct. De data aceasta, se spune doar atât: că fețele bisericești au dat blagoslovenie, că domnul l-a chemat pe sihastrul Amfilohie și că cele trebuitoare pentru începerea construcției au fost din nou pregătite¹¹³. Și astfel, narațiunea propriu-zisă despre construirea Pângăraților se apropie de sfârșit: mănăstirea a fost terminată, s-a sfințit la 1560 de mitropolitul Grigorie și a primit dani, între care poiana Pângăraților. Din documente se știe cu certitudine că această poiană fusese „ascultătoare de curtea târgului Piatra și a fost braniște pentru vitele domnești de la curte. Și când a făcut mănăstirea [...] Alexandru voievod, a dat-o să fie mănăstirii”¹¹⁴. Realitatea aceasta era cunoscută și de autorul *Cuvântului*, care precizează, la un moment dat, că domnul „au dat toată poiana de la Pângărați, ce era sub stăpânirea a târgului Pietrii și a curții”¹¹⁵.

Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați se încadrează într-un gen literar care în Occidentul latin a fost numit „panegiric de monument”¹¹⁶. Întocmai ca și textele aparținând acestui gen, *Cuvântul*

¹¹¹ Ștefan S. Gorovei, *Notă bibliografică...*, p. 893.

¹¹² Idem, *Cetatea de scaun a Sucevei. O ipoteză*, în **AP**, IV, 2008, 2, p. 24.

¹¹³ Petre Ș. Năsturel, *Le Dit du monastère moldave de Pângărați*, p. 397.

¹¹⁴ **DIR**, A, XVII/3, Editura Academiei, București, 1954, p. 51, nr. 83. Să fie întâmplător, oare, că primul vis domnesc a apărut chiar în curțile de la Piatra ?!

¹¹⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398.

¹¹⁶ Dominique Iogna-Prat, *Les moines et la «blanche robe d'églises» à l'âge roman*, în vol. *Ante el milenario del reinado de Sancho el Mayor. Un rey navarro para España y Europa*, XXX Semana de Estudios Medievales, Estella, 14 a 18 de julio de

este lipsit în totalitate de amănunte referitoare la construcția propriu-zisă, la aspectul ei, la forme și decoruri arhitecturale¹¹⁷, pentru că intenția autorului a fost aceea de a atrage atenția asupra elementelor esențiale, profunde, de substanță. Alcătuit cu scopul vădit de a nu lăsa pradă uitării figura remarcabilă a unui sihastru exemplar – starețul Amfilohie – și nici evenimentele excepționale care au determinat construirea unui lăcaș de închinăciune, *Cuvântul* trebuia citit în fața obștii, după cum o trădează indicația „Blagosloveaște!”¹¹⁸.

Pentru elaborarea „discursului de celebrare a bisericii”¹¹⁹ de la Pângărați, autorul *Cuvântului* a utilizat mai multe surse, dintre care cea mai însemnată a fost sursa orală: „acestea toate mi le-au spus mie părintele Amfilohie”¹²⁰. Amănuntele de natură fantastică transmise de stareț trasează o istorie fabuloasă, în care sfinții, moaștele și oamenii stau alături, iar visul se contopește cu realitatea. Această caracteristică face ca textul ieromonahului Anastasie să fie mult asemănător aceluia din ciclurile de legende fondatoare ale unor mănăstiri din restul Europei, în care îndemnul de a se construi o biserică era transmis pe cale onirică sau în contextul unor apariții miraculoase¹²¹. În ceea ce privește sursele scrise utilizate în *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați*, ar fi de remarcat pisania bisericii lui Alexandru Lăpușneanu, purtând vâleatul 7068 (1560)¹²², astăzi pierdută, și acte domnești de danie din arhiva mănăstirii¹²³, precum cele privind poiana de la Pângărați¹²⁴. Menționarea doamnei Ruxandra și a unora dintre fiii domnești (Bogdan, Petru și

2003, Gobierno de Navarra, Departamento de Cultura y Turismo, Institución Príncipe de Viana, Pamplona, 2004, p. 321, 341.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 341–342.

¹¹⁸ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 392, 412.

¹¹⁹ Dominique Iogna-Prat, *op. cit.*, p. 321–322.

¹²⁰ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398.

¹²¹ V., spre exemplu: Carolyn M. Carty, *The Role of Gunzo's Dream in the Building of Cluny III*, în „Gesta”, XXVII, 1988, 1–2, p. 113–123; eadem, *The Role of Medieval Dream Images in Authenticating Ecclesiastical Construction*, în „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, 62, 1999, 1, p. 45–90.

¹²² Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 397, 415.

¹²³ Dan Simonescu și C. A. Stoide, *Recenzie la Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVIII, privind istoria României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963*, în „Studii”, XVII, 1964, 2, p. 391.

¹²⁴ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398, 415. Documentele de danie privind poiana Pângăraților datează din 1565–1566 și s-au păstrat în copii sau rezumate târzii (DRH, A, VI, p. 566, nr. 327; p. 567–568, nr. 330).

Costandin) în calitate de copărtași la actul ctitoricesc¹²⁵ ar putea sugera că ieromonahul Anastasie a preluat și informații din pomelnicul Pângăraților. Ipoteza aceasta este susținută și de faptul că, în pomelnicul celeilalte ctitorii lăpușnene, Slatina, secțiunea dedicată copiilor începe tot cu numele amintite în *Cuvânt*¹²⁶.

Întocmit sub forma unei „genealogii de monument”¹²⁷, *Cuvântul* are mai multe niveluri narative. Ieromonahul Anastasie și-a construit textul în jurul a trei momente esențiale, fiecare cu propria lui cheie de interpretare: 1. aducerea și cinstirea moștelor starețului Simeon de către Ștefan cel Mare; 2. dubla apariție a Sfântului Dimitrie în visele lui Alexandru Lăpușneanu și 3. întâlnirea acestui domn cu sihastrul Amfilohie. În afara acestora, mai există și un număr de episoade secundare, nici ele lipsite, însă, de importanță (ospățul domnesc, intervenția diavolului). La fiecare nivel, *Cuvântul* înmănușează trăsături care, puse laolaltă, creionează portretul ctitorului ideal, așa cum era el perceput sau măcar imaginat și dorit în Moldova veacurilor XV–XVI.

În Țările Române¹²⁸, ca și în toată lumea ortodoxă¹²⁹, calitatea de ctitori se câștiga – este un lucru știut – în urma construirii sau înzestrării de orice fel a unei biserici. Motivațiile acestor acțiuni, ținând de o logică a ctitorului, erau diferite¹³⁰, dar temeiul lor era întotdeauna evlavia, iar scopul, așa cum reiese din discursul monahal, „pomenirea și mântuirea sufletelor lor, și [...] rugăciunea celor din veac răposați”¹³¹. În cazul unui domn, care trebuia să se îngrijească nu numai de propria sa mântuire, ci și de aceea a supușilor încredințați lui de Dumnezeu, actul de ctitorire nu putea rămâne o simplă expresie a pietății individuale. Pentru el, „acțiunea de a da înseamnă a răspunde la așteptarea escatologică și la nădejdea

¹²⁵ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398.

¹²⁶ *Inscripțiile medievale ale României*, I. Orașul București, redactor responsabil Alexandru Elian, Editura Academiei, București, 1965, p. 325, nr. 284.

¹²⁷ Dominique Iogna-Prat, *op. cit.*, p. 330.

¹²⁸ Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 196.

¹²⁹ Tania Kambourova, *Ktitor: le sens du don des panneaux votifs dans le monde byzantin*, în „Byzantion”, LXXVIII, 2008, p. 261–287.

¹³⁰ Logica și semnificația gesturilor ctitoricești ale lui Ștefan cel Mare, de pildă, au fost studiate de Ion I. Solcanu, *Motivații etico-religioase și ideologice ale actului de ctitorire*, în idem, *Artă și societate românească (sec. XIV–XVIII)*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 237–277.

¹³¹ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 398.

soteriologică”¹³². Gesturile sale ctitoricești trebuiau să fie mai complexe și mai semnificative, inspirate de Dumnezeu însuși: „tot ce iaste spre lucru bun, spre zidirea Bisericii, spre miluirea săracilor, spre ertarea greșiților și spre pomenirea de veacinicile munci și de judecată”¹³³. Această caracterizare generală, aparținând ieromonahului Anastasie, își află corespondența în aceea făcută de cronicarul Azarie cu referire la Alexandru Lăpușneanu: după construirea Slatinei, „celelalte mănăstiri mai vechi le-a înzestrat, și le-a întărit, și le-a miluit, și a ridicat peste tot lăcașurile dumnezeiești, și pe cei săraci îi hrănea și-i miluia”¹³⁴. Prin comparație, Ion vodă cel Cumplit este prezentat de același Azarie ca un anti-ctitor, care lua de acolo de unde ar fi trebuit să dea: „se goleau mănăstirile și le-a luat toate veniturile pe care le aveau pentru hrană”¹³⁵.

În rândul gesturilor esențiale care-i reveneau unui ctitor ideal se înscriu, de asemenea, translarea și cinstirea unor moaște sau/și oficializarea cultului unui sfânt, „semne vizibile ale sacralității”¹³⁶ și, în același timp, „elemente auxiliare supranaturale”, care dădeau o dimensiune sacră autorității principilor creștini¹³⁷. Pe de o parte, aceste fapte confereau identitate lăcașului de cult¹³⁸ și contribuiau la sfințirea teritoriului, la trasarea unei geografii sacre, suprapusă și de o geografie a puterii; pe de altă parte, ele îi îngăduiau suveranului să se înfățișeze ca beneficiar al protecției și binecuvântării lui Dumnezeu¹³⁹.

Continuarea actului ctitoricesc al înaintașilor, ca formă de cinstire a memoriei, și respectarea statutului domnesc al ctitoriei, ca expresie a autorității instituției domnești¹⁴⁰, făceau parte, de asemenea, din șirul datoriilor unui suveran-ctitor. Dacă acesta mai și primea mesaje cu cereri și îndemnuri divine, gestul ctitoricesc depășea stadiul obligațiilor individuale sau instituționale și dobânda temeieri supranaturale. În

¹³² Tania Kambourova, *op. cit.*, p. 286.

¹³³ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 394.

¹³⁴ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...*, p. 141.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 149.

¹³⁶ Laura Gaffuri, *Luoghi di culto e santuari nel medioevo occidentale. Bibliografia ragionata*, în vol. *Lieux sacrés, lieux de culte, sanctuaires. Approches terminologiques, méthodologiques, historiques et monographiques*, sous la direction d'André Vauchez, École française de Rome, Roma, 2000, p. 183.

¹³⁷ Edina Bozóky, *La politique des reliques des premiers comtes de Flandre...*, p. 147.

¹³⁸ Amy G. Remensnyder, *op. cit.*, p. 75.

¹³⁹ Petre Guran, *op. cit.*, p. 197.

¹⁴⁰ Voica Pușcașu, *op. cit.*, p. 202.

virtutea unei dialectici mai bine ilustrate în surse medievale din afara spațiului românesc, împletirea voinței lui Dumnezeu cu aceea a monarhului – dovadă a alianței dintre cele două puteri – conferea ctitoriei un plus de prestigiu și de prețuire, iar suveranului, mai ales în cazul unei domnii contestate, legitimitate¹⁴¹. În sfârșit, întâlnirea cu sihastrul, omul lui Dumnezeu, era de natură să confirme, în ochii tuturor, justetea interpretării cuvântului divin, transmis ctitorului în chip miraculos, și să dea acțiunii acestuia greutatea și temeiul care nu puteau veni decât din partea celui care continua și reprezenta tradiția monahală a locului.

Priviți din această perspectivă multiplă, Ștefan cel Mare și Alexandru Lăpușeanu devin, prin *Cuvântul pentru zidirea Sfintei Mănăstiri Pângărați*, ctitori ideali, modele pentru toți domnii următori, a căror grijă trebuia să se manifeste nu numai față de stăpânirea pământescă, ci și, mai cu seamă, față de împărăția cerurilor.

**LE DIT DU MONASTÈRE DE PANGARATI
ET LA FIGURE DU KTITOR IDÉAL DANS LA MOLDAVIE
DES XVe–XVIe SIÈCLES**

Résumé

Selon le modèle offert par les recherches de l'historien français Dominique Iogna-Prat, l'auteur essaie d'esquisser les traits du *ktitor* idéal, d'identifier les raisons des actes de fondation, de reconstituer les gestes de dévotion et les pratiques religieuses telles qu'elles en ressortent d'un texte élaboré en Moldavie, vers 1570–1572: *Le Dit du monastère de Pângărați*.

La source étudiée appartient à un genre littéraire qui en l'Occident latin était nommé „panégyrique de monument”. Rédigé avec l'intention manifeste de ne pas laisser tomber dans l'oubli la remarquable figure d'un ermite exemplaire – *gérôn* Amfilohie –, ni les événements exceptionnels qui ont déterminé l'édification du monastère princier de Pângărați, *Le Dit* devait être lu devant la communauté, tel qu'il en résulte du mot „Blagoslovește !” (= „Bénis !”), qui précède la lecture. Dans l'élaboration de ce document, l'auteur, le hiéromoine Anastase, s'est servi de plusieurs sources, dont la plus importante était la source orale – c'est-à-dire les informations fournies directement par *gérôn* Amfilohie, témoin des faits relatés – à laquelle se sont ajoutées des sources écrites, comme

---

¹⁴¹ V., pentru comparație, situația din Imperiul Bizantin, temeinic analizată de Andrei Timotin, *op. cit.*, p. 90–97.

l'inscription votive de l'église, l'obituaire des fondateurs et les actes princiers de donation.

On obtenait la qualité de *ktitores* en édifiant une église ou en la dotant de différentes manières. A la base de ces actions se trouvait la piété et leur but était de faire mémoire à ceux qui les avaient accomplies et de contribuer au salut de leurs âmes. Dans le cas d'un prince, qui devait prendre soin non seulement de son propre salut, mais aussi du salut des sujets que Dieu lui avait confiés, les gestes fondateurs étaient plus complexes et plus significatifs. Dans cette catégorie s'inscrivaient aussi la translation ou la vénération des saintes reliques, ou/et l'officialisation du culte d'un saint, gestes qui contribuaient à sacraliser le territoire et à tracer une géographie sacrée, permettant au souverain d'apparaître comme bénéficiaire de la protection et de la bénédiction divine. De même, poursuivre l'acte fondateur de ses prédécesseurs et respecter le statut de la *ktitoria*, cela faisait partie des devoirs qui revenaient à un prince-*ktitor*. Si, en plus, celui-ci recevait des messages portant des requêtes ou des commandements divins, le geste fondateur dépassait le stade des obligations individuelles ou institutionnelles et acquérait des fondements surnaturels. La volonté de Dieu se joignant à celle du prince – preuve de l'alliance entre les deux puissances – conférait à la *ktitoria* un plus de prestige et de valeur. Enfin, la rencontre avec l'ermite, l'homme de Dieu, était de nature à confirmer, aux yeux de tous, la justesse de l'interprétation du message divin, transmis de manière miraculeuse au *ktitor*, et de conférer du poids et de la légitimité à l'action de celui-ci.

Considérés dans cette perspective multiple, Étienne le Grand et Alexandre Lăpușneanu, les deux princes de Moldavie auxquels on doit l'édification du Monastère de Pângărați, deviennent, par *Le Dit du monastère de Pângărați*, les *ktitores* idéaux, modèles pour tous les souverains qui allaient leur succéder et dont le soin devait se manifester non seulement à l'égard du pouvoir terrestre, mais aussi et surtout à l'égard du Royaume des cieux.

Mots-clefs: ktitor, saintes reliques, saints, visions, monastère de Pângărați

IZVOARE DE ALTĂDATĂ

UN NOU EXEMPLAR DIN MINEIUL SLAVON IMPRIMAT LA VENEȚIA, ÎN TIPOGRAFIA LUI BOŽIDAR VUKOVIĆ

OLIMPIA MITRIC*
olimpia@atlas.usv.ro

Recent, am semnalat prezența unui exemplar din ediția primei cărți (*Liturghier / Sluzhebnik*, din anul 1519) tipărită de Božidar Vuković, la Veneția, în biblioteca mănăstirii Dragomirna¹. Încheiam articolul cu speranța că astfel de rarități bibliografice se mai pot descoperi, întrucât colecțiile noastre de carte slavonă (mă refeream în primul rând la cele din Moldova) n-au fost încă cercetate sistematic. Astfel, acum, avem prilejul de a introduce în circuitul științific o nouă carte venețiană impresionantă, un exemplar din *Mineiul* (așa numitul *Minei de praznice / Praznichni Minej*²), a cărui tipărire a început la 11 iunie, anul 1536, și s-a terminat la 19 ianuarie 1538, la Veneția, de către ierodiaconul Moise, la comanda lui Božidar Vuković. Se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai

---

* conf. univ. dr., Universitatea “Ștefan cel Mare”, Suceava.

¹ Olimpia Mitric, *The First Slavonic Book Printed by Božidar Vuković in Venice from the Collections of the Dragomirna Monastery (Bukovina, Romania)*, în **SEER**, 90, 3, 2012, p. 482-488.

² Dejan Medaković, *Grafika srpskih štampanih knjiga XV-XVII veka*, Srpska Akademija Nauka, Beograd, 1958, p. 204. Împărțit în 12 părți după numărul lunilor din an, Mineiul este cartea liturgică în care sunt orânduite pe luni și zile slujbele sfinților și ale sărbătorilor domnești. Forma mai simplificată, conținând numai serviciul divin pentru sărbătorile mai importante și pentru sfinții mai însemnați de peste an, o reprezintă *Mineiul de praznice*.

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 299-308

Eminescu” din Iași, în fondul de carte străină din cadrul Departamentului de Colecții Speciale³.

Volumul pe care-l semnalăm este descris în Catalogul lui Martin Bodinger⁴ sub titlul *Minei slavon*, însă fără indicarea locului de tipărire și al anului, căci avem de-a face cu un volum incomplet. Totuși, în baza bibliografiei folosite, a xilografurilor, a elementelor de ornamentică și a filigranelor, autorul Catalogului este înclinat să creadă că ar putea fi vorba despre un exemplar din acest titlu: „(...) identificarea noastră se apropie cel mai mult de Mineiul (...) apărut la Veneția, în tipografia lui Božidar Vuković, la 1538, având 438 <sic> file”. S-a întâmplat, însă, ca nimeni să nu acorde importanță acestei observații, iar *Mineiul* a rămas în continuare nedatat și nelocalizat. O documentare mai recentă în acest fond de carte prețios ne-a oferit prilejul să-l vedem și să-l identificăm. Pentru aceasta, am folosit descrierea și tabelele cu ilustrațiile, elementele de ornamentică, din volumul lui Dejan Medaković⁵. De asemenea, foarte folositoare ne-a fost descrierea lui I. Karataev⁶, unde se transcriu frazele de la sfârșitul Prefetei și a Postfetei. În *Prefață*, cartea este numită Minei, iar în *Postfață*, S'bornik'; aceasta deoarece, în trecut, pentru indicarea Mineiului se folosea și termenul de Sbornik. În continuare, în cuprinsul articolului, vom folosi denumirea de *Minei*. Cercetătorii Demény Lajos și Lidia A. Demény, în volumul închinat tiparului românesc din secolul al XVI-lea, au atras atenția asupra frumuseții lui: „Acest Minei reprezintă, în toată istoria tiparului chirilic european, cartea cea mai bogat ilustrată, cu peste 30 de ilustrații frumoase”⁷.

După cum se știe, primul centru tipografic din Serbia a fost organizat de voievodul muntenegrean Djuradj Crnojević, în mănăstirea din Cetinje.

---

³ Pe f. 2, jos (caietul 6), poate fi observată ștampila de înregistrare a bibliotecii: Ado 36587, din 22 februarie 1952; deci, provine dintr-o donație. Pe aceeași filă, sus, este notat și numărul de inventar al vechiului proprietar: nr. 9. Acum, volumul are numărul de inventar 3440, cota CR V 244.

⁴ *Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. I. *Incunabule și secolul XVI*, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, 1974, nr. 354, p. 191-192.

⁵ *Op. cit.*, p. 204-207, pl. 37-55.

⁶ *Opisanie slavjano-russkikh "knig" napechatannykh" kirillovskimi bukvami. 1491-1730, vypusk" pervyj s" 1491 po 1600 g.*, Tipografija V. S. Balasheva, S. Peterburg', 1878, p. 89-97.

⁷ *Tradiția venețiană în tiparul românesc din secolul al XVI-lea*, în vol. *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, Editura Kriterion, București, 1986, p. 101.

Deși a funcționat numai patru ani (1493-1496), cărțile imprimate aici sunt foarte valoroase, atât sub aspectul artei tipografice, cât și al informațiilor istorice autentice cuprinse în prefete și postfețe. Aici a lucrat, ca meșter tipograf, călugărul Macarie. În anul 1496, tipografia își încetează activitatea, în condițiile tragice pentru Muntenegru, când invazia turcilor devine iminentă. Macarie, la invitația domnului Radu cel Mare, și-a continuat activitatea în Țara Românească, unde a pus bazele primei tipografii, tipărind trei cărți – primele tipăriri apărute pe teritoriul românesc. În aceste condiții, Božidar Vuković înființează la Veneția, în anul 1519, prima officină sârbească din afara granițelor, ce a funcționat, cu unele întreruperi, timp de 78 de ani. După anul 1540, când se presupune că a murit, fiul său, Vichentie, preia conducerea tipografiei⁸. Cărțile tipărite aici au cunoscut o largă răspândire și asemenea celor provenite din Cetinje, au avut o influență puternică asupra calității, conținutului și aspectului cărților tipărite ulterior în limba slavonă, inclusiv asupra tiparului românesc, din Țara Românească și Transilvania, din secolul al XVI-lea. Acest aspect a fost pe deplin demonstrat, cu numeroase exemple, de către cercetătorii amintiți mai sus⁹. Textul acestui Minei a fost reprodus aproape integral, în două tiraje, de Coresi, în anul 1580, în ediția tipărită la Sebeș, sub denumirea de Sbornicul slavon, la inițiativa mitropolitului Ghenadie al Ardealului. Sursa materialului decorativ (xilografurile și parțial elementele de ornamentică) este aceeași¹⁰.

Descrierea exemplarului de la Iași. Este un volum de format in-folio, incomplet¹¹, fără coperte. Se păstrează caietele 5-11, 13-25, 28-52; dintre acestea, unele sunt incomplete (de cele mai multe ori lipsindu-le câte o filă): 5, 10, 11, 13, 18, 23, 25, 28, 29, 36, 41, 43, 48, 50, 51, 52. Lipsesc caietele 1-4, 12, 26, 27, 53, 54. Precizăm că, la sfârșit, după filele caietului 52, se păstrează 3 file volante, fără semnătură, provenind probabil de la caietele lipsă. Desigur, acest aspect poate fi stabilit numai în prezența unui exemplar complet. Astfel, în total, exemplarul are 323 file.

---

⁸ Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb, 1971, p. 557 (articol semnat de Vanja Kraut).

⁹ Demény Lajos, Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 94-105.

¹⁰ Vezi și Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, București, 1994, p. 202-207.

¹¹ Un exemplar complet are 432 de file, repartizate în 54 de caiete, a câte 8 file.

Textul este dispus pe două coloane, cu 32-38 rânduri pe pagină; tipar negru și acel specific roșu tipografic intens. Hârtia este groasă, lucioasă, cu tentă maronie. De remarcat semnătura mai complexă, aplicată, pe mijloc, în partea de jos a primelor 4 file, astfel: pe prima filă r. a caietului, cu caractere chirilice și gotice corespunzătoare, pe filele 2, 3, 4 r., cu caractere chirilice, gotice și latine cursive, iar pe ultima filă v. a caietului, jos, pe mijloc, slova chirilică a caietului. Dimensiunile Blocului cărții sunt în medie de 30,2 x 20,6 cm., iar Oglinda textului de 23 x 15 cm. La decorarea volumului contribuie 13 ilustrații¹², în alb negru, de dimensiuni mici, multe în cadru ornamental sau având deasupra un frontispiciu (în ordinea în care se succed: Iisus Hristos, Sf. Petka <Vineri>, Sf. Dimitrie, Sf. Cozma și Damian, Arhanghelul Mihail, Intrarea <în biserică> a Maicii Domnului, Sf. Nicolae, Sf. Arhidiacon Ștefan, Sf. Sava și Simion sârbi, Sf. Trei Ierarhi, Sf. Ioan Botezătorul, Bunavestire, Sf. Constantin și Elena), delicatele și elegantele frontispicii de coloană, ce preced titlurile (de cele mai multe ori în chinovar) și inițialele ornate. Unele ilustrații au spațiile umplute cu cerneală neagră (acum rădăcinie) (Fig. 1). Firește, este prezentă inițiala **P** (R chirilic) cu coroană, ornamentul obișnuit în cărțile slavone venețiene (Fig.2). Predomină filigranul ancora înscrisă în cerc, de proveniență venețiană¹³. Celelalte filigrane sunt tot de proveniență italiană: balanța înscrisă în cerc¹⁴ și capul de bou, în două tipuri¹⁵. Volumul este lipsit de legătură; este posibil să fi avut și o legătură mai nouă, întrucât pentru înnoirea cusăturii s-au folosit fragmente de hârtie dintr-o tipăritură românească din secolul al XVIII-lea. Șnitul, pe toate părțile, este înnegrit din cauza fumului; multe pete de ceară pe filele cărții.

Însemnările marginale în limbile română și germană sunt datate în anii 1780, 1785, 1786, 1834 și 1840. Pe f. 1 v. (coala 35), aceeași mână, deprinsă cu mânuirea condeiului, scrie în limbile română și germană (cu multe greșeli de ortografie), în anii 1785, 1786¹⁶ (Fig. 3). Cele în limba germană, din anul 1840, ne relevă circulația cărții la

¹² Un exemplar complet are 34 de ilustrații.

¹³ Ch. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier (...)*, ed. Allan Stevenson, Amsterdam, 1968, vol. 1, p. 40, vol. 3, nr. 478.

¹⁴ Idem, vol. 1, p. 188-189, vol. 3, nr. 2584.

¹⁵ Idem, vol. 2, p. 730-731,770; se apropie de nr. 14735 și 15396 (vol. 3).

¹⁶ „Întru anul de la H<risto>s, 1785” (anul este scris cu caractere chirilice) ; „In der 26ten Apriliu <în loc de April>, ich hatt geschriben worden. Soll ich probieren was ich gelert in von Jaren 1786” (În 26 aprilie eu am scris. Trebuie să probez eu învățat în din anul 1786).

Hermannstadt (Sibiu), în Transilvania, probabil în proprietatea lui J. Iarusiewicz, din regimentul No. 63, din Galiția¹⁷ (Fig. 4). Pe mai multe pagini, sus, cu cerneală neagră, pentru o mai bună orientare în text sunt scrise lunile respective, fie în limba slavonă, cu caractere chirilice, fie în limba germană, ca de pildă: „oktovrija” și „oktober”. Pe multe file, cu creion albastru, roșu sau negru, un specialist a scos în evidență particularitățile fonetice ale limbii slavone de redacție sârbă, în care s-a tipărit volumul. Din păcate, volumul a fost lăsat și la îndemâna unui copil, o dovedesc desenele haotice și posibile exerciții de scriere.

Trebuie să mai precizăm că, acest titlu de carte a suscitât interesul și altor cercetători. De pildă, Dan Râpă-Buicliu, plecând de la părerile exprimate anterior de către Josip Badalić¹⁸ și I. Karataev¹⁹ privind originea românească (din Moldova) a tipografului ierodiacon Moise și participarea sa, la Târgoviște (alături de Dimitrie Liubavici), la reluarea activității tipografice din Țara Românească, începând cu anul 1545, include acest titlu în lucrarea sa²⁰. Ulterior, și Carmen Croitoru Amarandei²¹, cu ocazia unui stagiul de perfecționare în Italia, studiind exemplare complete din acest titlu, în baza informațiilor cuprinse în Epilog (pe care-l și reproduce în traducere) infirmă presupusa origine moldovenească a ierodiaconului Moise²², dar admite posibilitatea să fie același Moise care a lucrat și la Târgoviște. Totodată, ea identifică în

---

¹⁷ „Hermannstadt am 14ten December 1840. J. Iarusiewicz aus der Regiments No. 63 aus Galizien. Franz” (Sibiu, la 14 decembrie 1840. J. Iarusiewicz, din Regimentul nr. 63 din Galiția. Franz) (caiet 22, f. 6 v.); „1840. In Hermannstadt” (caiet 50, f. 1 v.). Însemnările în limba germană au fost descifrate și transcrise de Dl. Ștefan Ceaușu, cercetător gr. I, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași; îi mulțumim călduros și pe această cale.

¹⁸ *Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke*. Mit 65 Faksimiles, Bibliotheca Bibliographica Aureliana, II, Aureliae Aquensis, 1959, p. 47, 50, nr. 45.

¹⁹ *Opisanie slavjano-russkikh "knig" (1491-1652)*. În Sbornik, 1, St Petersburg, 1883, p. 89-98, nr. 31.

²⁰ *Bibliografia românească veche, Additamenta I, 1536-1830*, Editura Alma, Galați, 2000, p. 17-19.

²¹ *Pripealele lui Filotei prezente în cărți vechi sârbești aflate în biblioteca Marciană din Veneția*, în „Revista română de istoria cărții”, anul II, Nr. 2, 2005, p. 49-54.

²² În acest *Epilog*, tipograful Moise precizează că provine „(...) din mănăstirea numită Dečani, care este în zona Macedoniei, în apropierea munților înalți, de origine din locul numit Budimlje, aproape de mănăstirea din Šudikova”.

cuprinsul *Mineiului* (pe filele 425 r.-426 r.) cunoscutele *Pripeale* (imnuri liturgice), alcătuite în anii 1400-1418, de monahul Filotei, fost logofăt al lui Mircea cel Bătrân.

Dacă toate celelalte ediții slavone venețiene, din tipografia patronată de Božidar Vuković, prezente în România (Sluzhebnik, 1519; Psaltir' s" Chasoslovtsem, 1519-20; Oktoikh, 1537; Molitvenik', 1538-1540) sunt numai în câte un exemplar²³, acest *Minei* a ajuns acum la 6 exemplare²⁴. Desigur, prezența acestor exemplare este relevantă pentru circulația cărții slavone venețiene pe teritoriul României; dar prezența *Mineiului* în mult mai multe exemplare poate constitui și dovada clară a prețurii acestei cărți, pe cât de frumoasă, pe atât de necesară, fiind și primul *Minei* imprimat în limba slavonă. De identificarea a noi tipărituri slavone din secolul al XVI-lea, în Moldova, ne vom preocupa în continuare.

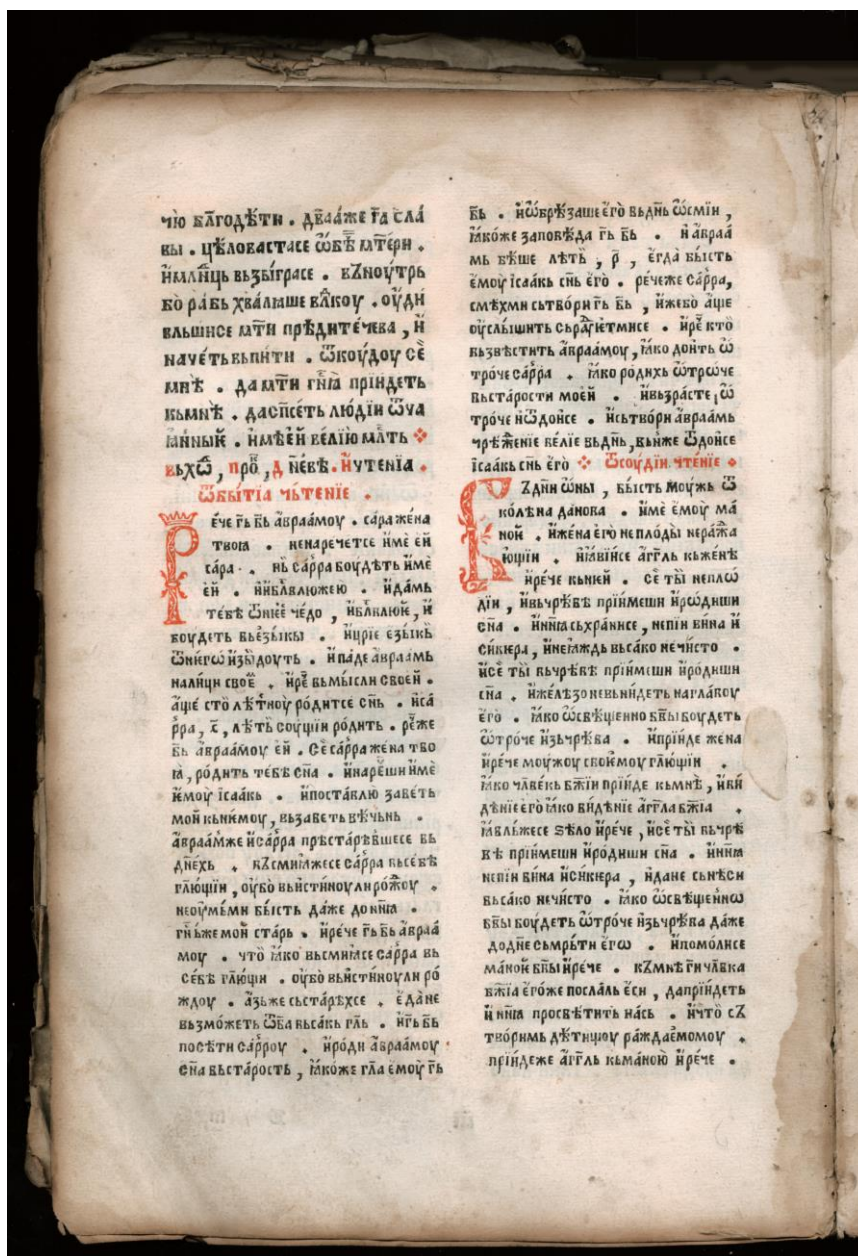

Fig. 1. Foi cu ilustrație (Sf. Dimitrie), frontispiciu și semnătură (caiet 8, f. 1v.-2)

²³ Olimpia Mitric, *op. cit.*; Demény Lajos, Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 95, notele 6, 7, 9.

²⁴ Celelalte 5 exemplare se păstrează la Sibiu (2 exemplare, în Muzeul Brukenthal și Biblioteca Astra), 2 exemplare la București (Biblioteca Academiei Române) și 1 exemplar la Brașov (Biblioteca bisericii Sf. Nicolae). Demény Lajos, Lidia A. Demény, *op. cit.*, p. 95, nota 8; Dan Răpă-Buicliu, *op. cit.*, p. 19.

Fig. 2. Inițiala **P** (R chirilic) cu coroană și altă inițială (caiet 45, f.3v.)

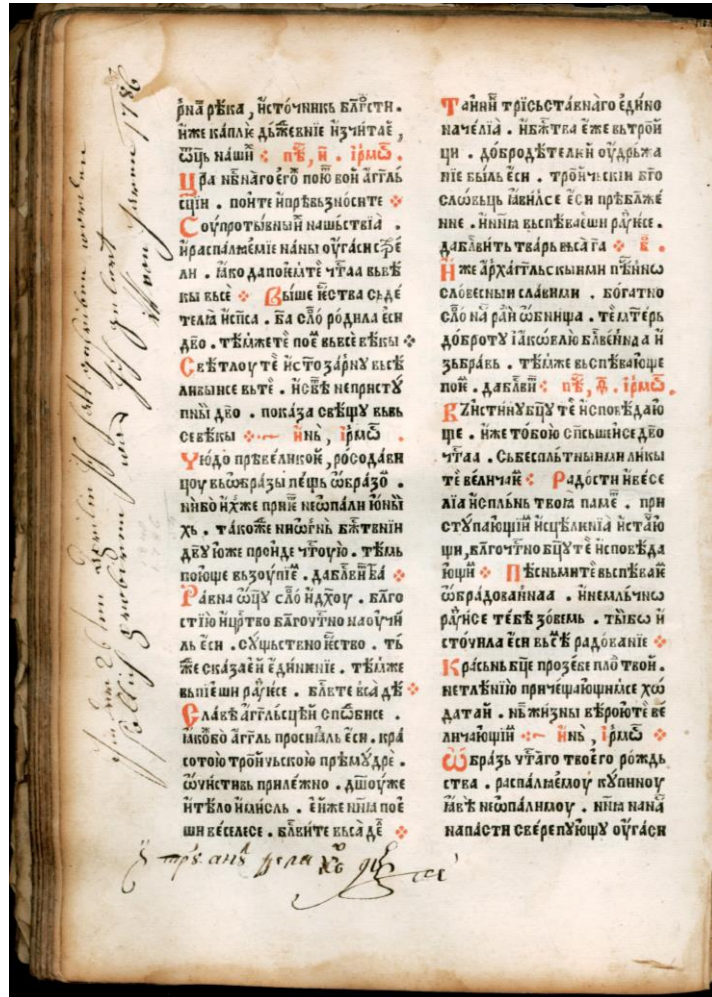

Fig. 3. Însemnări în limbile germană și română, din anii 1785 și 1786 (caiet 35, f. 1v.)

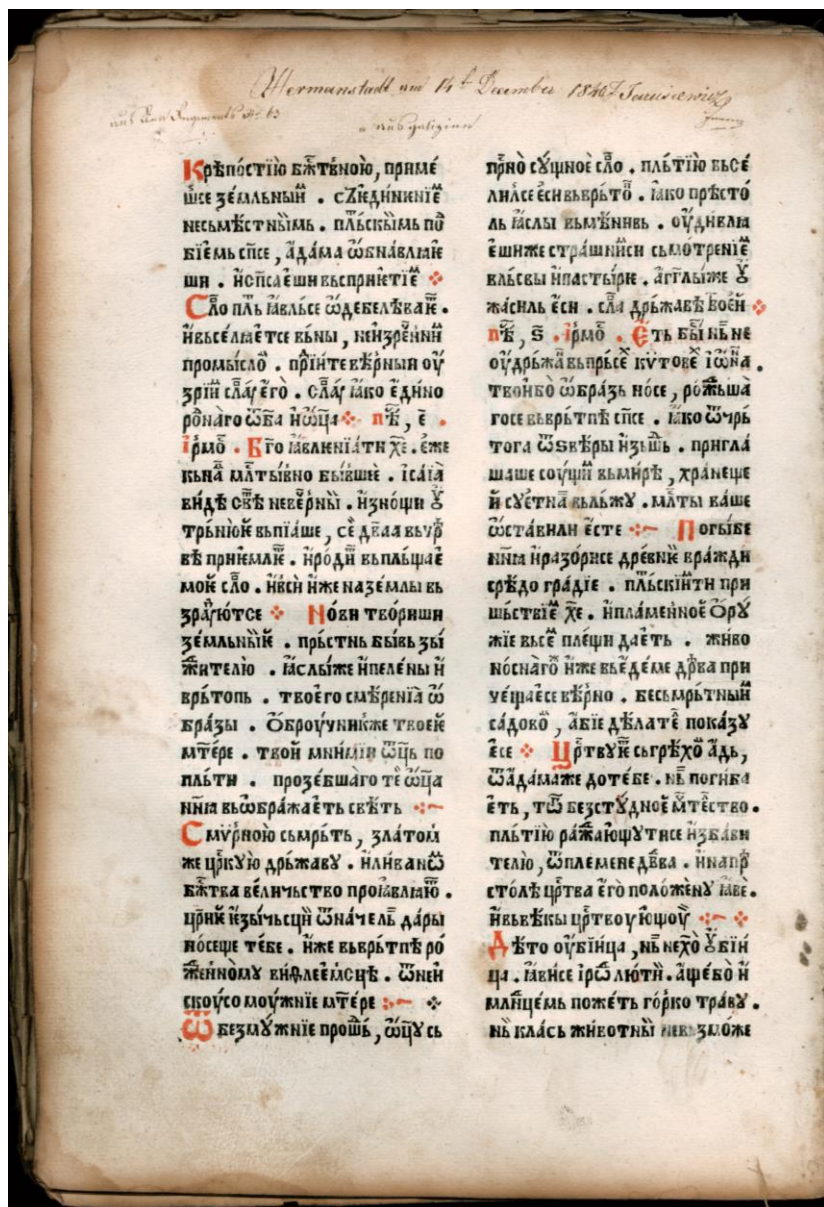

Fig. 4. Însemnare în limba germană, din anul 1840 (caiet 22, f.6v.)

**A NEW COPY OF THE SLAVONIC MENAION ISSUED BY BOŽIDAR
VUKOVIĆ'S VENETIAN PRINTING PRESS**

Abstract

This study describes a copy of the Slavonic *Menaion* issued by Božidar Vuković's Venetian printing press in 1536-1538. Božidar Vuković's books had been widely circulated and very influential in sixteenth century Slavonic print. Thus, their impact on the quality, the content and the format of the Slavonic books, is traceable to the sixteenth century books printed in Wallachia and Transylvania. Furthermore, the text of Vuković's *Menaion* it-self was faithfully reproduced by Coresi, in the two editions issued at Sebeş in 1580. Božidar Vuković's liturgical book is considered to be the first printed Slavonic *Menaion*, as well as the most lavishly illustrated in the entire history of Cyrillic printing. The *Menologium* copy analysed in this article is preserved by the "Mihai Eminescu" Central University Library from Iaşi, in the Special Collections Department, Foreign Books. This copy has marginal notes, written in Romanian and German and dating from the eighteenth and the nineteenth centuries, suggesting a Transylvanian readership.

Keywords: Slavonic *Menaion*, Cyrillic printing Venice, Božidar Vuković, Central University Library from Iaşi

**DOCUMENTE SLAVO-ROMÂNE (1551-1569) DIN ARHIVA
MĂNĂSTIRII SIMONOPETRA (MUNTELE ATHOS)
PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI**

PETRONEL ZAHARIUC*
zahariuc@uaic.ro

În ultimii ani** am publicat câteva grupaje de documente slavo-române privitoare la istoria Țării Românești din secolul al XV-lea și din prima jumătate a secolului al XVI-lea¹. Publicăm acum, 14 documente din primele două decenii (1551-1569) ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea², păstrate în arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos, care au fost semnalate de Dumitru Nastase și Florin Marinescu³. Documentele au fost emise de domnii Țării Românești:

---

* prof. univ. dr., Universitatea “Alexandru I. Cuza”, Iași.

** Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectelor de cercetare CNCS-UEFISCDI, IDEI, nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0562 și nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.

¹ Petronel Zahariuc, *Nouă documente din secolul al XVI-lea privitoare la istoria orașului București*, în vol. *Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII. Studii și documente*, vol. editat de Laurențiu Rădvan, Editura Universității „Alexandru I. Cuza” – Iași, 2006, p. 205-223; idem, *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Românești*, în *SMIM*, vol. XXVI, 2008, p. 163-176; idem, *Câteva documente de la Neagoe Basarab*, în *SMIM*, vol. XXVIII, 2010, p. 193-213; idem, *Un grup de documente slavo-române din perioada 1524-1550*, în *RI*, XXII, s. n., nr. 5-6, 2011, p. 461-484. Vezi și idem, *O biserică veche din București și neamul doamnei Anca*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheroghe Lazăr, Editura Istros, Brăila, 2008, p. 691-701 (document din 6 martie 1532).

² Din acest interval am mai publicat un document îndoielnic, pus sub data de 8 aprilie 1558 (idem, „*Soră după Sfânta Evanghelie*”. *Note despre neamul jupânesei Caplea și despre mănăstirea Sfântul Nicolae din București, ctitoria lui Ghiorma banul*, în *SMIM*, XXV, 2007, p. 82-85 (reluat în *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2008, p. 138-140).

³ D. Nastase, F. Marinescu, *Les actes roumains de Simopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Manoutios, Athenes, 1987, p. 19-21, nr. 28, 29 <cu data: „[23 „Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 309-341

Mircea Ciobanul (5), Petru cel Tânăr (5) și Alexandru al II-lea Mircea (4); dintre aceste 14 documente, 12 s-au păstrat în original (unele dintre ele au porțiuni rupte și șterse, punând astfel mari probleme la transcriere), 1 într-o traducere din 1775, 1 sub formă de rezumat (în limbile greacă și franceză) și numai trei au fost publicate (după traduceri păstrate la Arhivele Naționale București) și folosite în istoriografia română (21 aprilie 1559, 9 ianuarie 1560 și 17 septembrie 1562). În ceea ce privește conținutul, aceste documente sunt privitoare la averea mănăstirii Bolintin (nr. I și VI) și la diferite judecăți și întăriri domnești pentru sate din Țara Românească.

Acest nou grup de hrisoave, semnificativ ca număr, îmbogățește zestrea cunoscută de documente interne ale Țării Românești, publicată în volumele V și VI ale colecției *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească, și contribuie la o mai bună cunoaștere a istoriei generale a Țării Românești, precum și la o îmbogățire a cunoștințelor privitoare la istoria unor localități răspândite prin diferite județe ale țării și la istoria unor dregători și a unor familii boierești.

I.

1551 (7059) aprilie 1

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Мирча воевода и г(о)с(по)д(и)нѣ въсое Земле Оугробрахїиское, с(ы)нѣ великаг(о) и прѣдобраг(о) Радѡл воевода. Дават г(оспо)дство ми сїе повеленїе г(оспо)дство ми с(вѣ)т(а)го монастири, зовемаг(о) Болинтин, якож(е) да им ест една водїницѡ wt Нѣжлов и със место. И хотар да им ест по грѡлѡ що ест из гор wt водїници, дори до из дол wt водїницѡ, до кѡде ѡлѣзи грѡла ѡ Нѣжлов, понеж(е) им стара и права wч(и)нѡ и дѣдїнѡ.

А потом, имахѡ с(вѣ)томѡ монастир пренїе, пред г(оспо)дства ми, със Слѡвил(ѡ), и Золит, и Стан Постѡвел и съ четом еи. И тако прѣш Слѡвил(ѡ) съ четом его, како не има водїницѡ место по wколѡ и како ни ест хотар по грѡлѡ еж(е)

---

februarie?] sau <ianuarie – 31 august> 7066 (1558)”. 31-36, 38 și 39 (este același document: sub nr. 38 a fost semnalată traducerea din 1775, iar sub nr. 39 actul original, cu data: „7075 <1 septembrie 1566 – 10 iulie 1567>”), 41-44. Documentul din 23 februarie 1558, păstrat în arhiva aceleiași mănăstiri athonite, nu a fost cuprins în acest catalog.

излѣзи ѡт Нѣжлов ѡт гор ѡт водѣницѹ, дѹ кѹде вѣлѣзе из дол ѡт водѣници ѹ Нѣжлов.

Ѧ г(о)сп(о)дства ми гледах и сѹдих по <п>¹равдѹ съ вѣсѣми ч(и)ститими правите<ли>² г(о)сп(о)дства ми и дадох г(о)сп(о)дство ми с(вѣ)то мон<а>¹стир ѿ волѣри и хотарник Богдан лѡг(о)фет². Таж(е), ходите тех ѿ волѣ<ри и>² ѹ такмил(и) със нихне д(ѹ)ше, по кѹде <ходите гѣр>³ъле старе ѡт прежде в<рѣмена>². Ѧ Слѣвил(ъ), и Золит и Стан Пост<ъвел и съ четом еи, ѡни ѡс<т>³таш(е) ѡт закон ѡт пред г(о)сп(о)дства м<и>². Ѧ с(вѣ)тоѹ монастыр, г(о)сп(о)дство ми дадох ѡ<коже дамѹ ест вѣ ѡчи>²нѹ и вѣ ѡхав(ъ) и ни ѡткогож(е) непотѣкновено, по ѡризмѹ г(о)сп(о)дства ми

<Сеже с>²ведѣтеле и поставлѣем г(о)сп(о)дство ми: жѹпан Стан велик(и) бан Кралевски, и жѹпан Бѣлчо велики двор(ник), и жѹпан Блѣчанѹл велик(и) лѡг(о)фет, и Нѣгое вистар, и Идрѣ спат(ар), и Недѣлко стол(ник), и Стѣнислав пех(арник), и Татѹл ком(ис) и Фрѣцил(ъ) велики пост(елник). Ис(правник) Блѣчанѹл вел лѡг(о)фет.

Пис(а), м(ѣ)с(ѡ)ца <априлїе>⁴, ѿ (дѣни), в(ъ) лѣт(о) ѿ *ЗНФ.

† Іѡ Мирчѣ ввѣвода, милостїѡ Бжїѡ, г(о)спод(и)нѣ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mircea voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Radul voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei mănăstiri, numită Bolintin, ca să-i fie o moară din Neajlov și cu locul. Și hotarul ei este pe gârla ce este din sus de moară, până din jos de moară, până unde cade gârla în Neajlov, pentru că este a lor bătrână și dreaptă ocină și dedină.

După aceea, a avut sfânta mănăstire pâra, înaintea domniei mele, cu Slăvilă, și Zolit, și Stan Postăvel și cu ceata lui. Și așa pâra Slăvilă cu ceata lui, că nu are moara loc primprejur și că nu este hotarul pe gârla care iese din Neajlov din sus de moară, până unde coboară, din jos de moară, în Neajlov.

Iar domnia mea am căutat și am judecat după dreptate cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și am dat domnia mea sfintei mănăstiri 12 boieri și hotarnic pe Bogdan logofăt. După aceea, au umblat acei 12 boieri și au tocmit cu sufletele lor, pe unde au umblat³ gârlele vechi, mai dinainte vreme. Deci Slăvilă, și Zolit, și Stan Postăvel și cu ceata lui, ei³ au rămas de lege dinaintea domniei mele. Iar sfintei mănăstiri, domnia

mea i-am dat ca să-i fie de² ocină și de ohabă și de către nimeni să nu se clinească, după porunca domniei mele.

Iată² și martori am pus domnia mea: jupan Stan mare ban al Craiovei, și jupan Belcio mare vornic, și jupan Vâlceanul mare logofăt, și Neagoie vistier, și Idrea spătar, și Nedelco stolnic, și Stănilav paharnic, și Tatul comis și Frățilă postelnic. Ispravnic Vâlceanul mare logofăt.

S-a scris, luna aprilie⁴ 1 zile, în anul 7059 <1551>.

† Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (31,5 x 21,8 cm), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat (se observă legenda și *nova plantatio*); pe verso, o însemnare în limba slavonă: „o moară de la Neajlov” și o însemnare grecească; traducere cu omisiuni din 1775 de Costandin dascăl slovenesc (cu data de lună „aprilie”); traducere românească din sec. XVIII (cu data de lună „august”).

¹ Înnegrit.

² Rupt.

³ Rupt; completat după traducerea românească din secolul al XVIII-lea.

⁴ Pentru că data de lună este acoperită de timbrul sigiliului, am reconstituit-o după traducerea lui Costandin dascăl slovenesc din 1775.

II.

1558 (7066) februarie 23, București

† Cu mila lui D(u)mn(e)zeu, Io Mircea v(oie)v(o)d și domn a a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Radul v(oie)v(o)d. Dat-am domniia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele Boldea, cu frații lui, anume: Puică, și Nanotea și Mihul, ca să le fie lor moșie în Spanțov, din partea Voicăi jumătate, care iaste partea lui Drăman toată, pentru că iaste a lor bătrână și dreaptă moșie și de baștină.

Apoi, au avut înpresurare de cătră Radul Diicului, de le-au luat moșia în sila lui și [și] le-au lepădat lor, aspri 200. Iar domniia mea, am luat acei 200 aspri de la oamenii ce s-au scris mai sus și le-am dat lor moșia. Iar în zilele lui Pătrașco v(oie)v(o)d, iar le-au luat lor acea moșie, Pătrașco, nepotul Radului al Diicului, fără nici o judecată, întru a sa silă. Apoi după aceia, am adevărit domniia mea cum că Petrașco, nepotul Radului al Diicului, nu au avut nici un amestec preste moșia oamenilor, ce s-au scris mai sus, pentru că acea moșie au fost de baștină a Boldei, și a Puicăi, și a lui Nanot(ă) și a Mihului.

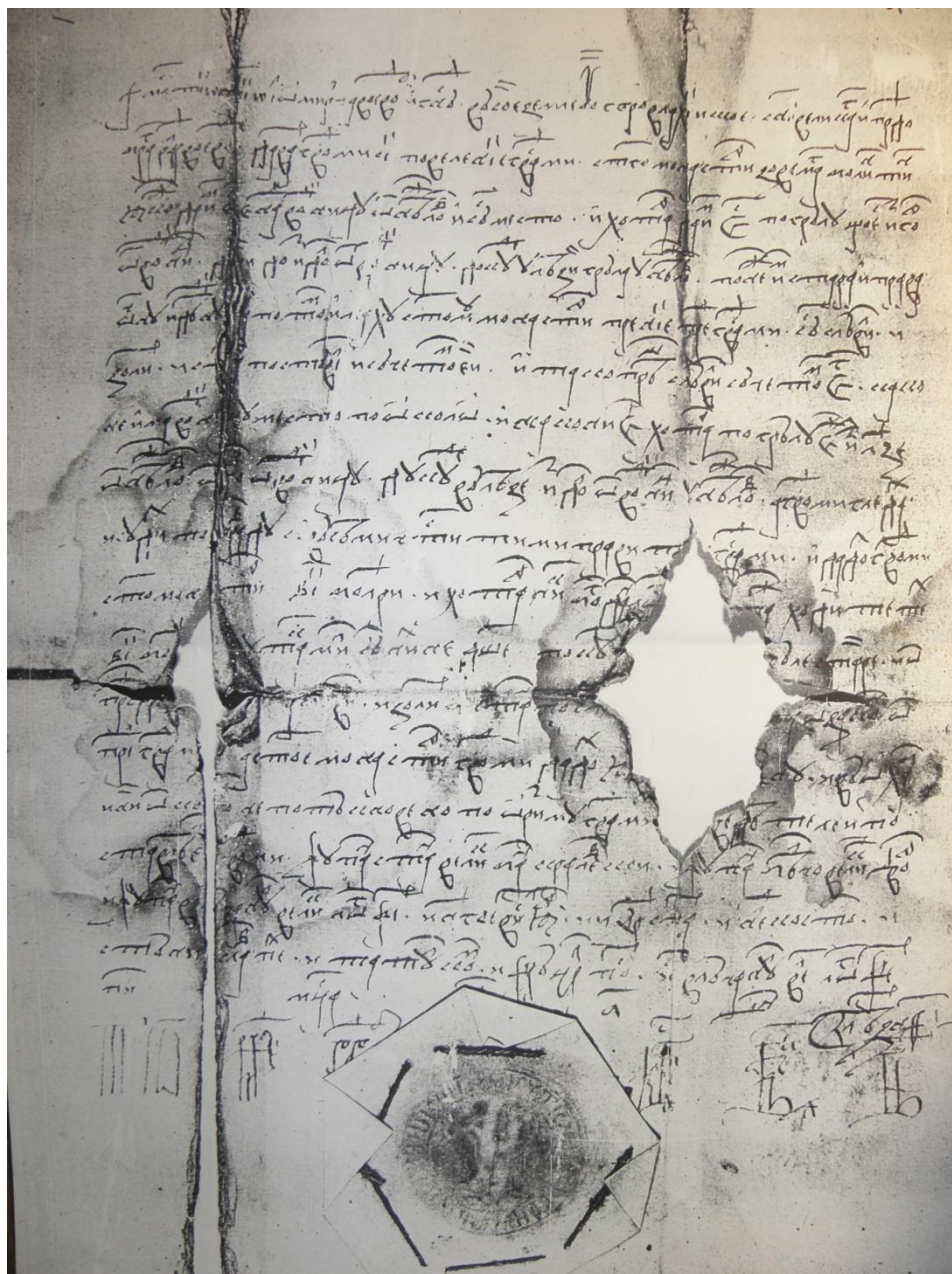

Fig. 1. Doc. nr. 1

Pentru aceasta, și domnia mea am dat ca să fie lor întru moștenire și ohabnică, lor, și feciorilor lor, și nepoților și strănepoților lor, și de cătră nimenea să nu să clătească, după zisa domniei mele.

Iată și mărturii punem domnia mea: pe jupan Burtea vel dvor(nic), i jupan Bogdan vel log(ofăt), i Cârstea vist(ier), i Bârcan spat(ar), i Chiriac stol(nic), i Balomir peh(arnic), i Nan comis i Dobruș vel post(elnic). Isprav(nic), singur am zis domnia mea și Drăjil(ă) vel sluge(r).

Și am scris eu, Ion ot Muți, în scaunul orașului București, luna februarie, 23 d(â)ni, vă leato 7066 <1558>.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Trad. rom. de pe hrisov slavon, din 1775, făcută de Costandin dascăl slovenesc; un rez. în limba rom. și unul în limba franceză din sec. XIX. Acest document nu a fost semnalat de D. Nastase, Florin Marinescu, în *op. cit.*

III. <1558 ianuarie – iulie 7> 7066, București

<† Милостію Божію, Їѡ Мирча воивода и господинъ въсое Земле Оуггровлахійское, сынъ великаго и прѣдобраго Радѹл воивода. Дават господство ми сіе повеленіе господство ми ...>¹ ...² тѣстѹ жѹпаницев Каплев ѡт ...² паки ѹзимаш(е) ...² ...²ил ѡч(и)нѹ със Стоика ѡт Милѣ. Таж(е) паки, невѣзмогош(е) заклетѹ ...² жѹпаницев <К>²аплев, дел Киртопов въса, занежю дал ест и поклонил сам Киртоп ...² <Л>²ѹнци. А потом, жѹпаница Капли имат(и) прѣніе пред г(оспо)дства ми със Добра и със Лѹд<ов>² ...² иматѹ ѡни ѡч(и)нѹ и кѹпили сѹт над дел Киртопов. А ѹ тем, ѹзеш(и) Добра и Лѹд<ов>² ...² невѣзможаш(е) заклет нѹ ѡсташ(е) ѡт закон ѡт пред г(оспо)дства ми.

Сер(о) радї, дадох г(оспо)дство ми жѹпанѹцев <Каплев, іакоже да им ест въ ѡчинѹ ши въ>² ѡхав(ѣ), еи и с(ы)новом еи, внѹком и прѣвнѹчетом, и ѡт никогж(е) непоколовими, по реч(и) г(оспо)дства ми.

Сеж(е) и <сведителие поставлѣем господства ми>¹: жѹпан Тешдор вел бан, и жѹпан Бѹртѣ вел дворник, и жѹпан Бѹгдан вел лѡг(о)фет, и Кр(ѣ)стѣ вист(ѣр), и <Н>²ан комис, и Баломир пех(арник) и Доврѹш пост(алник). Исправник Їѡн лѡг(о)фет).

Пис(а) ѡбъа, въ градъ Бѣкѣрещи, м(ѣ)с(а)ца ...³ д(ь)ни,
 в(ъ) лѣт(ѣ) *335.
 <† Іѡ Мирчѣ воевода>¹, милостіа Божіа, г(о)спод(и)нь.

<† Din mila lui Dumnezeu, Io Mircea voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Radul voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele¹ ...² socrul jupaniței Caplea din ...² iarăși a luat ...² ocină cu Stoica din Milea. După aceea iarăși, nu au putut să jure ...² jupanița Caplea, toată partea lui Chirtop, pentru că i-a fost dată și închinată de însuși Chirtop ...² Lungi. Iar după aceea, jupanița Caplea a avut pără înaintea domniei mele cu Dobra și cu Ludea ...² au avut ei ocină și cumpărătură peste partea lui Chirtop. Iar după aceasta, au luat Dobra și Ludea ...² nu au putut să jure și au rămas de lege dinaintea domniei mele.

Pentru aceea, am dat domnia mea jupaniței Caplea ca să-i fie de ocină și de² ohabă, ei și fiilor ei, nepoților și strănepoților, și de nimeni neclintit, după zisa domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Teodor mare ban, și jupan Burtea mare vornic, și jupan Bogdan mare logofăt, și Cârstea vistier, și Nan comis, și Balomir paharnic și Dobruș postelnic. Ispravnic Ion logofăt.

A scris Albul, în cetatea București, luna ...³ zile, în anul 7066 <1558>.

<† Io Mircea voievod>², din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (15,7 x 15,8 cm), ruptă jumătatea de sus a documentului și o parte din stânga, monograma în chinovar, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat.

¹ Rupt; completat după formularul altor documente.

² Rupt.

³ Datele de lună și zi acoperite de timbrul sigiliului; data de lună reconstituită după Sfatul domnesc al lui Mircea Ciobanul și după documentul din 7 iulie 1558 (vezi documentul următor). La D. Nastase, Florin Marinescu, în *op. cit.*, p. 20, nr. 29, cu data: „[23 februarie?] sau <ianuarie – 31 august> 7066 (1558)”.

IV.

1558 (7066) iulie 7, București

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Іѡ Мирча воевода и г(о)спод(и)нь
 въсон Земле Оугровлахїискои, с(ы)нь великаг(о) и прѣдобраг(о)

Радѹла воевода. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніе г(оспо)дства ми жѹпаницѹ Каплев и със с(ы)нови с(и), елици еи Б(о)гъ ке даст, іакожи дамѹ ест вчин(ъ) ѹ Лѹнци, дел Добраев и дел Лѹдов, сваке нѹном делове вт посвѹде варе колико се хтет избрати, занежи мѹ сѹт старе и праве вч(и)не и дѣдїне и ацигани, и вѣси дѣдїни. Я потом, жѹпаница Каплѣ имат(и) съпрѣніе пред г(оспо)дства ми със Добрае и със Лѹд, радї виш(е) реч(е)на вч(и)нѹ и ацигани. И сице прѣше Добрае и Лѹд, пред г(оспо)дства ми, како их сѹт повратили Бѹкше дедом жѹпаницев Каплев, над(ъ) неговѹ дел вт вч(и)нѹ и над(ъ) ацигани. Я ѹ тем, г(оспо)дство ми гледах и сѹдих по правдѹ и по закон със вѣсѣми ч(и)стита<ами п>¹равителїе г(оспо)дства ми и дадох г(оспо)дство ми Добраев и Лѹдов закон вї волѣри да заклет иними како их сѹт повратили Бѹкше, дедѹ жѹпаницев Каплев. Я Добрае и Лѹд, вни никакожи невѹзмогош(е) заклети нѹи всташ(е) вт закон вт пред г(оспо)дства ми.

И паки, да ест вч(и)нѹ, вт дол вт Лѹнци, жѹпаницѹ Каплев, дел Милев вѣса, варе колико хтет избрат(и) вт посвѹде, понежю ест кѹпил вт Милѣ, за *к*ѣ аспри. Я потом, жѹпаница Каплѣ имат(и) съпренїе пред г(оспо)дства ми със Добрае и със Лѹд. И сице прѣш(е) Добрае и Лѹд, пред г(оспо)дства ми, како сѹт покѹпили и вни вч(и)нѹ със Стоика вт Лѹнци, и тѣстѹ жѹпаницѹ Каплев вт Милѣ. И ѹвѹзимаш(и) Добрае и Лѹд закон, вї волѣри, да заклет како сѹт кѹпили вч(и)нѹ със Стоика вт Милѣ. Тажи, Добрае и Лѹд, паки невѹвозможаш(е) заклети и ѹвсташ(е) закон втпред г(оспо)дства ми.

И паки, да ест вч(и)нѹ ѹ Лѹнци ѹпаницѹ Каплев, дел Куртопов вѣса, варе елика кѹокет избрат(и), занежю ест дал и поклони в сам Куртоп, вт неговѹ добром волю, Стоикев вт Лѹнци. Я потом, жѹпаница Каплѣ имат(и) съпрѣніе пред г(оспо)дства ми, паки със Добрае и със Лѹд. И тако прѣш(е) Добрае и Лѹд, пред г(оспо)дства ми, како имат(и) и вни вч(и)нѹ и покѹпили сѹт над(ъ) дел Куртопов. Я ѹ тем, Добрае и Лѹд, вни паки ѹзимаш(е) закон, вї влѣри, да заклет, а вни паки невѹвозможаш(е) заклети и ѹвсташ(е) вт закон вт три крати втпред г(оспо)дства ми.

Сег(о) радї, дадох и г(оспо)дство ми жѹпаницѹ <Ка>¹лев іакожи дамѹ ест вѣ вч(и)нѹ и вѣ вхав(ъ), еи и с(ы)новом, и

внѣком и прѣвнѣчетом еи, и ѡт никогожи непоколѣбимо, по ѡризмѡ г(о)сп(о)дства ми.

Сеж(е) и свѣд(и)теліе поставлѣем г(о)сп(о)дство ми: жѡпан Тевд(о)р велики бан, и жѡпан Бѡртѣ велики двроник, и жѡпан Богдан велики лѡг(о)фет, и Кр(ѣ)стѣ вел вист(ѣ)рник, и Бѣркан вел спат(ар), и Иванча вел столник, и Нан вел комис, и Баломир вел пех(арник) и Добръш вел постелник. И исправник Їѡн лѡг(о)фет.

И аз, Ялвѡл ѡт Мирѡш(и), ежи написах, въ настола град Бѡк(ѡ)рещ(и), м(ѣ)с(ѡ)ца юліе, з̄ д(ь)ни, в(ѣ) лѣт(о) ^{х3335}.

† Їѡ Мирчіа ввевѡда, милостїа Бѡжїа, г(о)сп(о)д(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mircea voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Radul voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele jupaniței Caplea și fiilor ei, câți Dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie ocină în Lungi, partea lui Dobrea și partea lui Ludea, părțile lor de pretutindenii, oricât se vor alege, pentru că îi sunt bătrâne și drepte ocine și dedine și țigani, și toate de moștenire. Iar după aceea, jupanița Caplea a avut pâra înaintea domniei mele cu Dobrea și cu Ludea, pentru acea mai sus zisă ocină și țigani. Și așa pâra Dobrea și Ludea, înaintea domniei mele, că ei s-au înfrățit cu Bucșe, moșul jupaniței Caplea, peste acea partea de ocină și peste țigani. Iar după aceea, domnia mea am căutat și am judecat după drepte și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și a dat domnia mea legea lui Dobrea și lui Ludea, 12 boieri, ca să jure că ei sunt înfrății cu Bucșă, moșul jupaniței Caplea. Iar Dobrea și Ludea, ei năicum nu au putut să jure și au rămas de lege înaintea domniei mele.

Și iar să-i fie ocină jupaniței Caplea, din jos de Lungi, partea lui Milea toată, domnul i-a întărit stăpânirea peste o parte de ocină din Lungi, partea lui Milea, cât i se va alege de pretutindenii, pentru că a cumpărat-o de la Milea cu 25.000 de aspri. Iar apoi, jupanița Caplea a avut pâra înaintea domniei mele cu Dobrea și cu Ludea. Și așa pâra Dobrea și Ludea, înaintea domniei mele, cum că au cumpărat ei ocina împreună cu Stoica din Lungi și socrul jupaniței Caplea de la Milea. Și au luat Dobrea și Ludea lege, 12 boieri, ca să jure cum au cumpărat ei ocină, împreună cu Stoica, de la Milea. Apoi, Dobrea și Ludea, iarăși nu au putut jura și au rămas de lege dinaintea domniei mele.

Și iar să-i fie ocină în Lungi jupaniței Caplea toată partea lui Chirtop, cât i se va alege, pentru că i-a fost dată și închinată de către însuși Chirtop, de bunăvoia lui, lui Stoica din Lungi. Iar apoi, jupanița Caplea a avut pâra, înaintea domniei mele, iarăși cu Dobrea și cu Ludea. Și așa pârau Dobrea și cu Ludea, înaintea domniei mele, că au avut și ei ocină și cumpărătură în partea lui Chirtop. Iar după aceea, Dobrea și Ludea, ei iarăși au luat lege, 12 boieri, ca să jure, iar ei iarăși nu nu putut jura și au rămas de trei ori de lege dinaintea domniei mele.

Pentru aceea, am dat și domnia mea jupaniței Caplea ca să-i fie de ocină și de² ohabă, ei și fiilor, și nepoților și strănepoților ei, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Teodor mare ban, și jupan Burtea mare vornic, și jupan Bogdan mare logofăt, și Cârstea vistier, și Bărcan mare spătar, și Ivancea mare stolnic, și Nan mare comis, și Balomir mare paharnic și Dobruș mare postelnic. Și ispravnic Ion logofăt.

Și eu, Albul din Miroși, care am scris, în cetatea de scaun București, luna iulie, 7 zile, în anul 7066 <1558>.

† Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (31,5 x 46 cm), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt puțin la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe verso, rezumat grecesc.

¹ Rupt.

V.

1559 (7067) aprilie 21, București

† М(и)л(о)стію Б(о)жією, Їѡ Мирча воевода и г(о)с(по)д(и)нѣ въсон Земле Оугровлахійской, с(ы)нѣ добраго и великаго Радѹла воеводѣ. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніе г(оспо)дства ми слѣгѣ г(оспо)дства ми Манѣ и съпрѣжницеѣ емѣ, Драгна, и съ ниѹ с(ы)нови, елици имѣ Б(о)гѣ припрѣстит, якож(е) да им ест вч(и)нѣ ѡт Горни Грозѣвещи, дел Малев въса, сестра Драгней, понеж(е) ест продал Малѣ негоѡ дел въса за вч(и)нѣ, ѡт своен добром волю, шѣрѣмѣ Манен и сестрѣмѣ Драгней, за тѣ аспри гот(о)ви. И пак да ест Манен и съпрѣжницеѣ емѣ Драгней ѡт Горни Грозѣвещи, дел въса за вч(и)нѣ Маринен, занеж(е) сию ест продал Марина

негова дел за вч(и)нѣ, вт своен добром волю, шѣрѣмѣ Маней и сестрѣмѣ Драгней, за тѣм аспри гот(о)ви. Ере си сѣт продали дѣщере Къндев, Малѣ и Марина, неговем делове за вч(и)нѣ въсѣх, шѣрѣм си Манев и сестрѣ им Драгней, вт своюм добром волюм, без ни едно силост(и), еше еж(е) втпред мнози людѣе и стари и добри, мегѣиши.

Тем радѣ, ест кѣпил Мани и Драгна, тѣх виш(е) реч(е)не вч(и)нѣ, да сѣт им ѣ мирно и словодно до въ вѣки. Али сего радѣ а потом да се знает ере ест покѣпил сѣе виш(е) реч(е)не вч(и)нѣ сам Манѣ вт сами себе вт неговѣ комате и аспри, без негова съпрѣжница мѣ, Драгна.

Ещеж(е) ѣ заклинанѣе поставлѣем г(о)сподство ми, како да нѣст волнице Малѣ и Марина и ниж(е) с(ы)н(о)ви им, ни анепсеи им, ниж(е) нитко вт сѣродном им, повратити никагож(е) вч(и)нѣ им что сѣт продавали шѣрѣим Манев и сестрѣ им Драгнев. Я кто вт нихне, вт Мали и вт Марина, еж(е) хокет покѣсит(и), повратити и раздрати сѣе проданѣе и покѣпленѣе, тог(о) да вѣди под клетвом Пр(ѣ)ч(и)стѣе Б(о)горо(д)ице, и да ест проклет вт тѣм С(вѣ)ти Сѣт(ь)ци Никеискои, и ѣчастѣе да имат съ Іюдою и съ Яріе и съ внѣми речеших ми иж(е) възъпише на Х(рист)а, Сп(а)са нашего, кръв его на них и на чедѣх их, яж(е) ест им и вѣдет въ вѣки, амин.

Я нѣ дадох и г(о)сподство ми Маней и съпрѣжницев емѣ Драгней якож(е) да им вѣдет сѣе виш(е) реч(е)не вч(и)нѣ за покѣпленѣе, въ вч(и)нѣ и въ ухабе, даж(е) въ вѣки, ним, и с(ы)новом им и внѣком им и прѣвнѣчетом им, и не вт когождѣ непоколѣвимо, по вризма г(о)сподства ми.

Сеж(е) и свѣд(и)телѣе поставлѣем г(о)сподство ми: жѣпан Тевд(о)р велики бан Жилски, и жѣпан Бѣртѣ велики дворникѣ, и жѣпан Богдан велики лѣг(о)фетѣ, и жѣпан Бѣркан велики спат(а)рѣ, и Кр(ѣ)стѣ вел вистѣарѣ, и Нан вел комис, и Баломир вел пѣхарникѣ, и Іванча вел столник, и Станчюл Добрѣшов велики постѣлник. И исправникѣ Степан вел порт(ар).

И аз, вѣлвѣ¹, еж(е) исписох, въ настолни градѣ Бѣк(ѣ)рещ(и), м(ѣ)с(а)ца априлѣе ка д(ь)ни, текѣщим лѣтѣм вт Ядама, до селѣ, <въ лѣт> *333.

† Іѣ Мирчѣа ввевода, милостѣа Бѣжѣа, г(о)спод(и)нѣ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mircea voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Radul voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele Manea și soției lui, Dragna, și cu fiii lor, câți Dumnezeu le va dăruia, ca să le fie lor ocină din Grozăveștii de Sus, toată partea Malei, sora Dragnei, pentru că a vândut Malea toată partea ei de ocină, de bunăvoia ei, cumnatului ei, Manea, și surorii ei, Dragna, pentru 350 de aspri gata. Și iar să fie lui Manea și soției lui, Dragna, toată partea de ocină din Grozăveștii de Sus, toată partea de ocină a Marinei, pentru că a vândut Marina partea ei de ocină, de bunăvoia ei, cumnatului ei, Manea, și surorii ei, Dragna, pentru 350 de aspri gata. Fiindcă au vândut fiicele lui Căndea, Malea și Marina, toate părțile lor de ocină, cumnatului lor, Manea, și surorii lor, Dragna, de bunăvoia lor, fără nici o silă, încă dinaintea a mulți oameni, și bătrâni și buni, megieși.

De aceea, au cumpărat Manea și Dragna, aceste mai sus zise moșii, ca să le fie în pace și slobode până în veac. Însă pentru aceasta după aceea să se știe că au cumpărat aceste mai sus zise ocine singur Manea din singure ale lui bucate și aspri, fără soția lui, Dragna.

Încă și blestem am pus domnia mea, precum să nu fie volnice Malea și Marina și nici fiii lor, nici nepoții lor, nici nimeni din rudele lor, ca să întoarcă în vreun chip ocinele lor, pe care le-au vândut cumnatului lor, Manea, și surorii lor, Dragna. Iar care dintre ele, din Malea și din Marina, va vrea să strice, să întoarcă și să rupă această vânzare și cumpărătură, atunci să fie sub blestemul Preacuratei Născătoare de Dumnezeu, și să fie afurisit de 318 Sfinți Părinți de la Nicheia, și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu aceia care au strigat spre lui Hristos, Mântuitorul nostru, sângele Lui spre ei și spre copiii lor, care este și va fi în veci, amin.

Și domnia mea am dat lui Manea și soției lui, Dragna, ca să le fie lor aceste mai sus zise ocine de cumpărătură, de ocină și de ohabă, până în veci, lor, și fiilor lor, și nepoților și strănepoților lor, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Teodor mare ban al Jiului, și jupan Burtea mare vornic, și jupan Bogdan mare logofăt, și jupan Bărcan mare spătar, și jupan Cârstea mare vistier, și Nan mare comis, și Balomir mare paharnic, și Ivancea mare stolnic și Stanciul al lui Dobruș mare postelnic. Și ispravnic Stepan mare portar.

Și eu, Stoica¹, care am scris, în cetatea de scaun București, luna

aprilie, 21 zile, anul curgător de la Adam, până acum, în anul 7107 <1559>.

† Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (28 x 50,5 cm), invocația simbolică, inițială, o majusculă din text și monograma în chinovar, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat (se observă legenda și *nova plantatio*); pe verso, rezumat grecesc; traducere din 1775 de Costandin dascăl slovenesc; un rezumat în limba română și un rezumat în limba franceză. Arhivele Naționale București, Suluri I, nr. 647 (M-rea Mihai Vodă, XV/1), traducere.

EDIȚII: DIR, B, XVI/3, p. 94-95, nr. 111 (rez. după trad. de la ASB); DRH, B, vol. V (1551-1565), întocmit de Damaschin Mioc și Marieta Adam Chiper, Editura Academiei, București, 1983, p. 153-154, nr. 138 (rezumat după traducerea de la Arhivele Naționale București).

¹ Criptogramă, descifrată de Costandin dascăl slovenesc: „Stoica”. Pentru descifrarea scrisului cifrat, vezi Emil Vîrtosu, *Din criptografia românească*, în ST, XVIII, 1966, nr. 5-6, p. 261-317; Alexandru Mareș, *Scrierea tainică la români*, Editura Academiei, București, fără an, *passim*.

VI.

1560 (7068) ianuarie 9

† М(и)л(о)стію Б<о>жію, Їѡ¹ Петрѡ воєвода и <господинъ въсон>¹ Земле Оугрѡвлахїискои, с(ы)нъ великаг(о) и прѣдѡбраг(о) Мирчев воєвода. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніа г(оспо)дства ми с(вѣ)томи <мон>¹астирѡ, г(о)лєми Болинтинѡ, іакож(є) да им єст ѡч(и)нѡ Изборани, дел Стоев пис(є)цѡ, въсах ѡт посвѣде, и със три вєч(и)ни, занєж(є) приидє сам Стоя пис(є)цѡ прєд г(оспо)дство ми тєре даде и поклони с(вѣ)томѡ монастырѡ ѡт своиѡм добром волю.

И паки да им єст с(вѣ)томѡ монастыр ѡч(и)нѡ ѡ Болинтинѡ, дел Стоев въсах ѡт посвѣде, занєж(є) паки приидє сам Стоя пис(є)цѡ прєд г(оспо)дства ми тєре даде и поклони с(вѣ)томѡ монастырѡ половина ѡт сіа ѡч(и)нѡ ѡт Болинтин, а дрѡга половин(а) покѡпил єст с(вѣ)тла монастыра ѡт Стоя пис(є)цѡ, за ^{*}Г аспри готови. И постави ѡ га єст ѡ с(вѣ)тих велики помѣник а а(ѡ)ше.

Радї тога, дадох и г(оспо)дство ми с(вѣ)томѡ монастырѡ сіа виш(є) рєч(є)нно ѡч(и)нѡ, іакож(є) да им єст ѡч(и)нѡ и ѡхавѡ въ

вѣки, и не ѡт когождѡ непотѣкновенно, по рѣч(и) г(оспо)дства ми.

Сеж(е) и свѣд(и)теліе поставих г(оспо)дство ми: жупан Неделко велики дворник, и жупан Богдан велики лѡг(о)фетѡ, и Бъркан вист(ар), и Стан сп(а)т(ар) [мис], и Баломир пех(арник), и Стан комис и Добруш велики постелник. И исправник Богдан велики лѡг(о)фет.

И исписах аз, Стоика Търраш пис(е)цѡ, ген(аріе), ☩ д(ь)ни, в(ъ) лѣт(о) ³³и.

† Іѡ Петръ вѡевода, милостіа Бжжіа, г(о)спод(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io¹ Petru voievod și domn a toată¹ Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei mănăstiri, numită Bolintin, ca să-i fie ocină la Izvorani, toată partea lui Stoia scriitor, de pretutindenii, și cu trei vecini, pentru că a venit singur Stoia scriitor înaintea domniei mele și a dat-o și au închinat-o sfintei mănăstiri, de bunăvoia lui.

Și iar să fie sfintei mănăstiri ocină la Bolintin, toată partea lui Stoia, de pretutindenii, pentru că iarăși a venit singur Stoia scriitor înaintea domniei mele și a dat și a închinat sfintei mănăstiri jumătate din acea ocină de la Bolintin, iar cealaltă jumătate a fost cumpărată de sfânta mănăstire de la Stoia scriitor, pentru 3.000 de aspri gata. Și a pus în sfântul mare pomelnic 4 suflete.

Pentru aceea, domnia mea am dat sfintei mănăstiri această mai sus zisă ocină, ca să-i fie de ocină și de ohabă în veci, și de nimeni neatins, după zisa domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic, și jupan Bogdan mare logofăt, și Bărcan vistier, și Stan spătar, și Balomir paharnic, și Stan comis și Dobruș mare postelnic. Și ispravnic Bogdan mare logofăt.

Și am scis eu, Stoica Tăuraș scriitor, ianuarie, 9 zile, în anul 7068 <1560>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (30,3 x 29 cm), cerneală neagră, monograma în chinovar, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe verso, rezumat și însemnări grecești; traducere din 1775 de Costandin dascăl slovenesc; traducere în limba franceză din secolul al XIX-lea; două rezumate românești și două rezumate în limba franceză din secolul al XIX-lea; traducere la Arhivele Naționale București, Suluri I., nr. 661 (M-rea Mihai Vodă, I/1); rezumat la ibidem, VIII/70, f. 3v.-5.

EDIȚII: I. Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani (Buzău) ctitoria episcopului Luca (1583-1604). Cu documente și regeste*, Buzău, 1936, p. 31, nr. 1 (rezumat dezvoltat după traducerea de la ANB); idem, *Vechimea mănăstirii din Pădurea cea Mare de la Bolintin* (extras din **RIR**, VII, 1937, p. 14, nr. IX (rezumat după rezumat de la ANB); *Catalogul documentelor Țării Românești (1369-1600)*, vol. I, întocmit de Ion-Radu Mircea, Arhivele Naționale, București, 1947, p. 106, nr. 706 (rezumat după traducerea de la ANB); **DIR**, B, XVII/3, p. 110-111, nr. 132 (transcriere după traducerea de la ANB); **DRH**, B, V, p. 175-176, nr. 163 (transcriere după traducerea de la ANB).

¹ Pătat.

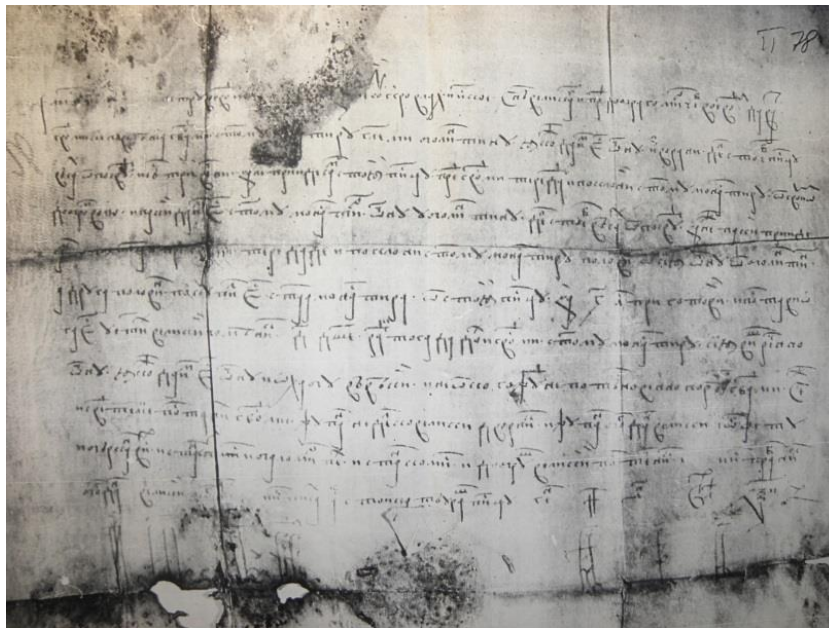

Fig. 2. Doc. nr. VI

VII.

1561 <7069> august 4, București

† М(и)л(о)стію Б(о)жію, Їѡ Петръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ
вѣсон Земле Оуггровлахійскои, с(ы)нъ великаг(о) и добраг(о) Мирчев
воевода. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніе г(оспо)дства ми
слъзем и волѣром г(оспо)дства ми, жъпан Тѣдоров и Добре
постелници, якож(е) да им ест вч(и)нѣ ѡ Свръчещ(и), дел
Дѣмитрей вѣса, вт посвѣде, и вт полю, и вт вод(а), и вт
седалиц(е) селом, и вт шѣм и вт по вѣсон хотар. Занеж(е)
третаг(о) дел вт сіе виш(е) реч(е)нѣ вч(и)нѣ, вна се ест

повратила Дѹмитра със виш(є) реч(є)ними слѹзи г(оспо)дства ми, съ жѹпан Тѹдор и Добре постелниц(и). Таж(є), на брaство дарова и поврати Дѹмитра по жѹпан Добре и Тѹдор със третаг(о) дел wt сїе виш(є) реч(є)нѹ вч(и)нѹ, wt неи на добра волю. Я жѹпан Тѹдор и Добре, вни ѹдаровани по Дѹмитра със єдин кабат добръ wt шокрълат и със ѿ иглѹ, и със єдин прѣстен за сребро и със рн аспри тѹрски. Сице ѹбо повратише с(а), wt ниѹном добром волю.

Я други две делове wt вч(и)нѹ wt Сврѣчещ(и), вни га покѹпиш(и) жѹпан Тѹдор и Добре wt Дѹмитра, за *Г*Ψ аспри готови. И вна ест продаа, wt неи на добра волю. И єгда покѹпиш(и) жѹпан Тѹдор и Добре, а вни сѹт вѣпрашали вѣси братие Дѹмитреи, елици сѹт дрѣжали кѹпно със неа вч(и)нѹ ѹ Сврѣчещ(и), тере сѹт кѹповали със волю вѣсем братием Дѹмитреи. И ещ(є) свєд(и)тели сѹт били добри мєгнѹш(и) на сїе тѣкмежїе: wt Цюлєщ(и) Гєргина, и wt Доброцеи Драгомир, и wt Грозѣвещ(и) Мани и Мѣртин и Блад, и wt Рошиѹл Степан и Мани и wt Дєткои Юга.

И тако, Дѹмитра и закленание постави по сѣмр(ѣ)ти єи т(а)ко хокєт разорити сїе тѣкмежїе и братство wt с(ы)нови єи и wt рода єи, тог(о) ч(и)л(о)в(ѣ)кѣ да ест проклет wt тїѿ в(о)гоносєци wt(ѣ)ци єже вѣ Некеи и да имает ч(а)стѣ със Юда и със Яриа.

Сєг(о) радї, г(оспо)дства ми дадох виш(є) реч(є)ниѹ слѹзи г(оспо)дства ми Тѹдор и Добре постелници, ѿкож(є) ѿкож(є) да им ест вѣ вч(и)нѹ и вѣ шѹав, им, и с(ы)новом им, и вѣском и прѣвнѹчетом им, и ни wtчогож(є) непоколѣвимо, по вризмо <господства ми>³.

Сєж(є) <и свѣдїтелїе поставиѹ господство ми: жѹпан Неделко вел дворник, и жѹпан Богдан>⁴ вел лѹг(о)фєтѹ, и жѹпан Яне вист(ар), и Стан <спатар, и Баломир пєхарник, и Иванча столник, и Дрѣган и Добре велики постелници>⁴.

...³ написаѹ, вѣнастолни град Бѹкѹрєщ(и), м(ѣ)с(а)ца лѹг(ѹста), ѿ д(ы)ни, <вѣ лѣто *33ѹ>⁴.

† Іѹ Петрѹ ввєвода, милостїа Бѹжїа, г(о)спод(и)нѹ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Am dat domnia

mea această poruncă a domniei mele slugilor și boierilor domniei mele, jupan Tudor și Dobre postelnici, ca să le fie lor ocină la Svârcești, toată partea Dumitrei, de pretutindeni, și din câmp, și din apă, și din seliștea satului, și din pădure și din tot hotarul. Pentru a treia parte din această mai sus zisă ocină, s-a înfrățit Dumitra cu mai sus zisele slugi ale domniei mele, cu jupan Tudor și Dobre postelnici. Astfel, pentru frăție a dat și i-a înfrățit Dumitra pe jupan Dobre și Tudor cu a treia parte din acea mai sus zisă ocină, de a lor bunăvoie. Iar jupan Tudor și Dobre, ei au dăruit-o pe Dumitra cu un caftan bun de șocârlat¹, și cu un 1 ac², și cu un inel de argint și cu 150 de aspri turcești. Astfel împreună s-au înfrățit, de bunăvoia lor.

Iar alte două părți din ocina de la Svârcești au fost cumpărate de jupan Tudor și Dobre de la Dumitra, pentru 3.700² de aspri gata. Și ea a vândut, de bunăvoia ei. Și când au cumpărat jupan Tudor și Dobre, ei i-au întreat pe toți frații Dumitrei, câți au stăpânit împreună cu ea ocina din Svârcești, astfel că au cumpărat cu voia tuturor fraților Dumitrei. Și încă martori au fost la această tocmeală, megieși buni: din Giulești, Gherghina, și din Dobroței, Dragomir, și din Grozăvești, Manea, Mărtin și Vlad, și din Roșiul, Stepan și Manea, și din Detcoi, Iuga.

Și de asemenea, Dumitra a pus și blestem ca după moartea ei acela care va îndrăzni să strice această tocmeală și înfrățire dintre fiii ei și din neamul ei, acel om să fie blestemat de 318 Părinți purtători de Dumnezeu care au fost în Nicheia și să aibă parte cu Iuda și cu Arie.

Pentru aceea, domnia mea am dat mai sus ziselor slugi ale domniei mele Tudor și Dobre postelnici ca să le fie lor de ocină și de ohabă, lor, și fiilor lor, și nepoților și strănepoților lor, și de nimeni neatins, după porunca domniei mele³.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic, și jupan Bogdan³ mare logofăt, și jupan Iane vistier, și Stan spătar, și Balomir paharnic, și Ivancea stolnic și Drăgan și Dragne postelnici⁴.

...³ a scris, în cetatea de scaun București, luna august, 4 zile, în anul <7069/1561>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (25 x 42,5 cm), cerneală cafenie, monograma în chinovar, rupt puțin la îndoituri și șterse ultimele trei rânduri aproape în totalitate, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat, șters; traducere în limba greacă din secolul al XIX-lea și trei rezumate: două în limba franceză, dintre care unul dezvoltat, și unul în limba greacă.

¹ Un fel de stofă stacojie.

² Obiect de podoabă.

³ Șters.

⁴ Șters; completat după traducere și rezumate. Pentru componența Sfatului domnesc, vezi și documentul din 6 august 1561 (DRH, B, V, p. 251-252, nr. 231).

VIII.

1562 (7071) septembrie 17, București

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Петръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ въсон Земле Оуггровлахїйскои, с(ы)нъ великаг(о) и прѣдобраг(о) Мирча воеводѣ. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніе г(оспо)дства ми слѣг(а) г(оспо)дства ми Їван и съ с(ы)нови с(и), елици мѣ Б(ог)ъ даст, ѡкож(е) дамѣ ест вч(и)нѣ ѣ Грозъвец(и), вт дел Мартинов, четвъртаг(о) дел, и сѣхѣ, и вт водѣ, и вт шѣмѣ, и вт полю и вт посвѣде, занеж(е) прїде Мартин пред г(оспо)дства ми, тере поврати и ѣлож(е) по Їван над(ъ) виш(е) реч(е)нѣ вч(и)нѣ, вт свою добром волю.

Ѧ потом, покѣпи Иван и Мартин вт негов дел вт вч(и)нѣ, паки четвъртаг(о) дел ѣ Грозъвец(и), за ѣ аспри тѣрски. И продаде Мартин, вт свою добром волю, втпред г(оспо)дства ми и със знанїе въсем мегнашом. Ѧ слѣг(а) г(оспо)дства ми, Їван, ещ(е) подарова по Мартин със един кон, и със една крав със млеко и със ѣ вол.

Сер(о) радї, дадох и г(оспо)дство ми Їванов, ѡкож(е) дамѣ ест вт дел Мартин половинѣ, ѣ Грозъвец(и), вт по въса вч(и)нѣ.

И паки да ест слѣг(а) г(оспо)дства ми Їванов вч(и)нѣ ѣ Лѣдещ(и), дел Стоикъвъ въса, варе елика сѣх тѣх избрат(и)¹, и вт полю, и вт водѣ, и вт шѣмѣ и вт посвѣде, занежю даде и поклони Стоика сіе виш(е) реч(е)нѣ негов дел вт вч(и)нѣ, вт свою добром волю, втпред г(оспо)дства ми и със знанїе въсем мегнашом. И ещ(е) плати Їван виш(е) реч(е)нѣ вч(и)нѣ, радї една д(ѣ)шѣгѣвинѣ, със ѣ аспри.

Сер(о) радї, дадох и г(оспо)дство ми слѣг(а) г(оспо)дства ми, Їван, ѡкож(е) дамѣ сѣт сіе виш(е) реч(е)нѣ вч(и)нѣ, въ вч(и)нѣ и [въ вч(и)нѣ и] въ вѣавѣ, емѣ, и с(ы)новом емѣ, и вѣзком и превѣчетом емѣ, и ни вт ко(го)ж(е) непотъкно<вѣ>²но, по вризма г(оспо)дства ми.

Сеж(е) и свед(и)теліе поставлѣх г(о)сподствѣ ми: жупан <Неделко вели>²ки дворник, и жупан Богдан велики лѡг(о)фет, и Стан спат(ар), и Бръсан ком(ис), и Іане вист(ар), и Іанакі стол(ник), и Манѣ пех(арник) и жупан Іван велики постелник. Ис(правник) Нед(е)лко велики дворник.

Пис(а) аз, Сѡана, въ град Бѡк(ѡ)рещ(и), сеп(темврие), зѣ д(ь)ни, в(ъ) лѣт(о) *304.

† Іѡ Петръ введеда, милостїа Божїа, г(о)спод(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele Ivan și cu fiii săi, câți Dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie ocină în Grozăvești, a patra parte din partea lui Martin, și din uscat, și din apă, și din pădure, și din câmp și de pretutindeni, pentru că a venit Martin înaintea domniei mele și au înfrățit și au adăugat pe Ivan peste mai sus zisa ocină, de bunăvoia sa. Iar apoi, a cumpărat Ivan de la Martin din partea lui de ocină, iarăși a patra parte la Grozăvești, pentru 1.000 de aspri turcești. Și a vândut Martin, de bunăvoia lui, dinaintea domniei mele și cu știrea tuturor megieșilor. Iar sluga domniei mele, Ivan, încă l-a dărui pe Martin cu un cal, și cu o vacă cu lapte și cu un bou.

Pentru aceasta, și domnia mea am dat lui Ivan, ca să-i fie lui jumătate din partea lui Martin, la Grozăvești, de peste toată ocina.

Și iar să-i fie slugii domniei mele, lui Ivan, ocină la Dudești, toată partea lui Stoica, oricât i se va alege¹, și din câmp, și din apă, și din pădure și de pretutindeni, pentru că a dat și a închinat Stoica această mai sus zisă parte a lui de ocină, de bunăvoia lui, dinaintea domniei mele și cu știrea tuturor megieșilor. Și încă a plătit Ivan mai sus zisa ocină, pentru o dușegubină, cu 300 de aspri.

Pentru aceea, am dat și domnia mea slugii domniei mele, Ivan, ca să-i fie cea mai sus zisă ocină, de ocină și de ohabă, lui, și fiilor lui, și nepoților și strănepoților lui, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco² mare vornic, și jupan Bogdan mare logofăt, și Stan spătar, și Bărcan comis, și Iane vistier, și Ianache stolnic, și Manea paharnic și jupan Ivan mare postelnic. Ispravnic Nedelco mare vornic.

Am scris eu, Oană, în cetatea București, septembrie, 17 zile, în anul 7071 <1562>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (28 x 38,5 cm), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat (se observă legenda și *nova plantatio*); pe verso, un rezumat grecesc; traducere din 1775 făcută de Costandin dascăl slovenesc; un rezumat în limba română și un rezumat în limba franceză din secolul al XIX-lea. Arhivele Naționale București, Suluri I, nr. 718 (Mihai Vodă, VIII/71), traducere.

EDIȚII: DRH, V, p. 278-279, nr. 254 (traducerea de la Arhivele Naționale București).

¹ Începând de la ⸗ Дꙋдеѡи („la Dudești”) subliniat cu roșu, iar două cuvinte dinainte sunt încercuite: ꙗѡанѡв ѡчѡиѡс („lui Ivan ocină”).

² Rupt.

IX.

1564 (7073) noiembrie 18, București

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, ꙗѡ Петръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ въсон Земли Оуггровлахїискои, с(ы)нъ великаго и прѣдобраг(о) Мирчев воеводѡ. Дават г(о)сп(о)дство ми сіе повелѣніе г(о)сп(о)дства ми слꙋг(а) г(о)сп(о)дства ми въемзи людіе: ...¹ и Соровицъ) със жина ег(о), Рада, и със ниꙋ с(ы)н(о)ви, елици им Б(о)гъ даст, ꙗкож(е) да им ест ѡч(и)нѡс ⸗ Бъжорѣни, ѡт дел Дъръман, четвъртаго дел, понеж(е) покꙋпиш(е), за ꙗспри готови. Или ѡт трети дел да дръжит(и) Соровицъ) половин(а) и жина ег(о), Рада, дрꙋг(а) пол(о)вин(а). И продал Дърман, ѡт негово добром волю, и със ꙋзнанїе въсем мегїашом и ѡт гор и ѡт дол.

Сега радї, дадох и г(о)сп(о)дство ми въемзи людіе, еж(е) сꙋт виш(е) писани, ꙗкож(е) да им ест ѡч(и)нѡс и въ ѡхавъ) им, и с(ы)новом, и вѡком и прѣвнꙋчетом им, и не ѡткогож(е) непотъкновено, по ѡризмо г(о)сп(о)дства ми.

Сеж(е) и свѣд(ителїе) поставѣем г(о)сп(о)дство ми: жꙋпан Нед(е)лко велики дворник, и жꙋпан ꙗѡан велики лꙋг(о)фет, и жꙋпан Стан Девел вел спат(ар), и ꙗнню вел вист(ар), и Бръкан вел комис, и Панѡ вел столникꙋ, и Манѡ пехарник и жꙋпан Гюрма велики постелник. Ис(правник) ꙗѡан велики лꙋг(о)фет.

И аз, Вишѣл, єжи написахъ, въ настоли градѣ Бѣкѣрѣци,
м(ѣ)с(л)ца ноем(вр)іе, ѿ д(ь)ни, в(ъ) лѣт(ѣ) *зѣг.

† Іѡ Петръ воевода, милостіа Божіа, г(о)спод(и)нъ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele acestor oameni: ...¹ și Sorovița, cu soția lui, Rada, și cu fiii lor, câți Dumnezeu le va dărui, ca să le fie ocină la Băjoréni, a patra parte din partea lui Dărăman, pentru că a cumpărat, drept 4.000 de aspri gata. Însă din a treia parte să stăpânească Sorovița jumătate și soția lui, Rada, cealaltă jumătate². Și a vândut Dărman, de bunăvoia lui, și cu știrea tuturor megieșilor și din sus și din jos.

Pentru aceea, am dat și domnia mea acestor oameni, care sunt mai sus scriși, ca să le fie de ocină și de ohabă, lor, și fiilor, și nepoților și strănepoților lor, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic, și jupan Ivan mare logofăt, și jupan Stan Debel mare spătar, și Ianniu mare vistier, și Bărcan mare comis, și Pană mare stolnic, și Manea paharnic și jupan Ghiorma mare postelnic. Ispravnic Ivan mare logofăt.

Și eu, Vișul, care am scris, în cetatea de scaun București, luna noiembrie, 18 zile, în anul 7073 <1564>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (30,5 x 38,5 cm), cerneală cafenie, monograma în chinovar, șterse câteva cuvinte de pe rândul al doilea, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat (se observă legenda și *nova platatio*); pe verso, o însemnare grecească.

¹ Trei sau patru cuvinte șterse (dintre care două nume).

² Propoziția a fost scrisă de aceeași mână deasupra textului.

X.

1566 (7075) decembrie

† М(и)л(о)стію Б(о)жію, Іѡ Петръ воевода и г(о)спод(и)нъ
вѣсон Земли Оугровлахійскон, с(ы)нъ великаго и прѣдобраг(о)
Мирчѣ воевода. Дават г(оспо)дство ми сіе повелѣніе г(оспо)дство
ми слѣг(а) г(оспо)дства ми Иванов армаш, <със сы>¹нови, елици
мѣ Б(о)гъ даст, якож(е) дамъ ест вч(и)нѣ ѣ Грозавѣцини, вт дел
Драготев половинѣ, <вт вѣ>¹са вч(и)нѣ, варе елика се хокет

изврати, и ѡт водѣ, и ѡт сѣхон ѡт посвѣде, понежю покѣпи виш(е) реч(е)нѣ слѣг(а) г(о)сподства ми, Ивано¹ в армаш, ѡт Драгот(ъ), за ^а ѡспри тѣрски. И ещ(е) га ест и повратил Драгот(ъ) по слѣг(а) г(о)сподства ми, еж(е) в<ише реченѣ, по>¹ ѡч(и)нѣ, съ ѣзнаніе въсем мегинашом, ѡтпред г(о)сподства ми.

И паки да ест ѡч(и)нѣ слѣг(а) г(о)сподства ми, по име <Иван арм>¹ ашѣл, <ѡчинѣ>² ѣ Дѣдеши, и дел Стоикѣвъ вѣса, коли се хокет изврати, и със воденицѣ, занеж(е)ю ест пок<ѣпи с>¹ лѣг(а) г(о)сподства ми, Иван арм(аш), ѡт Стоика, за тп ѡспри, ѡт негов добрѣю волю, ере ест паднѣл Стоика въ еднѣ <неволѣ> къ г(о)сподство ми да даст една д(ѣ)шегѣбинѣ г(о)сподствѣ ми. Таж(е), си ест продад сїю ѡч(и)нѣ, тогда виш(е) именит, слѣгѣ г(о)сподства ми, Иванов армашѣ, и ещ(е) га ест и повратил над(ъ) сїю ѡч(и)нѣ, ѡтпред г(о)сподства ми.

Тем радї, дадох и г(о)сподство ми, сл<ѣга госпо>¹ д<ства>¹ ми Иванов армаш, якож(е) дамѣ ест въ ѡч(и)нѣ и ѡхав(ъ), емѣ, и с(ы)новом, и вѣком и привѣчетом емѣ, и не <ѡтко>¹ гож(е) непотѣкновѣно, по реч(е) г(о)сподства ми.

Сеж(е) и сведителїе поставлѣем г(о)сподства ми: жѣпан Нед(е)лко велики дворник, <и ж>¹ ѣпан Иван велики лѡг(о)фет, и Инию вел вист(ар), и Стан спат(ар), и Бѣркан комис, и Пана вел стол(ник), и Мани пѣх(арник) и ж<ѣпан>¹ Гюрман велики пост(елник). Ис(правник) Нед(е)лко в<елики лѡгофѣ>¹ т.

И аз, Пѣтрѣ, что исписах, м(ѣ)с(а)ца <декемврїе, ...>¹ д(ь)ни, текѣщим лѣтом ѡт Адама, до с<їе> пїсанїе, в(ъ) лѣт(о) ³⁰⁶.

† Іѡ Петрѣ ввевода, милостїа Бѣжїа, г(о)спод(и)нѣ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele slugii domniei mele, lui Ivan armașul, cu¹ fiii lui, căți Dumnezeu îi va dărui, ca să-i fie lui moșie la Grozăvești, jumătate din partea lui Dragotă jumătate, din toată ocina, oricât se va alege, și din apă, și din uscat și de pretutdindenii, pentru că a cumpărat mai sus zisa slugă a domniei mele, Ivan armaș, de la Dragotă, pentru 1.800 de aspri turcești. Și încă au și înfrățit Dragotă pe sluga domniei mele, care s-a zis mai sus, peste această ocină, cu știrea tuturor megieșilor, dinaintea domniei mele.

Și iar să-i fie slugii domniei mele, anume Ivan¹ armașul, ocină² la Dudești, și toată partea lui Stoica, câtă se va alege, și cu moara, pentru că a cumpărat sluga domniei mele, Ivan armaș, de la Stoica, pentru 380 de aspri, de bunăvoia lui, pentru că a căzut Stoica într-o nevoie² către domnia mea, ca să dea domniei mele dușegubină. Apoi, atunci a vândut această ocină mai sus numitului, slugii domniei mele, lui Ivan armaș, și încă l-au și înfrățit peste această ocină, dinaintea domniei mele.

Pentru aceea, am dat și domnia mea slugii domniei mele, lui Ivan armaș, ca să-i fie lui de ocină de ohabă, lui, și fiilor lui, și nepoților și strănepoților lui, și de nimeni neclintit, după zisa domniei mele.

Iată dar și martori am pus domnia mea: jupan Nedelco mare vornic, și jupan Ivan mare logofăt, și Iane vistier, și Stan spătar, și Bărcan comis, și Pană stolnic, și Manea paharnic și jupan Ghiorma mare postelnic. Ispravnic Nedelco mare¹ vornic.

Și eu, Pătru, care am scris, luna decembrie¹, ...¹ zile, curgerea anilor de la Adam, până la această scrisoare, în anul 7075 <1566>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, hârtie (40 x 27,5 cm), cerneală neagră, rupt la îndoituri, monograma în chinovar, ștearsă, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat, neclar; pe verso, o însemnare românească; traducere românească din 1775 de Costandin dascăl slovenesc, cu o copie din 26 octombrie 1819; un rezumat românesc și un rezumat în limba franceză. Acest document a semnalat de D. Nastase și Florin Marinescu, *op. cit.*, de două ori: o dată după traducere (p. 21, nr. 38) și o dată după original (p. 21, nr. 39, cu data 7075 <1 septembrie 1566 – 10 iulie 1567>).

¹ Rupt; completat după traducerea lui Costandin dascăl slovenesc din 1775.

² Omis.

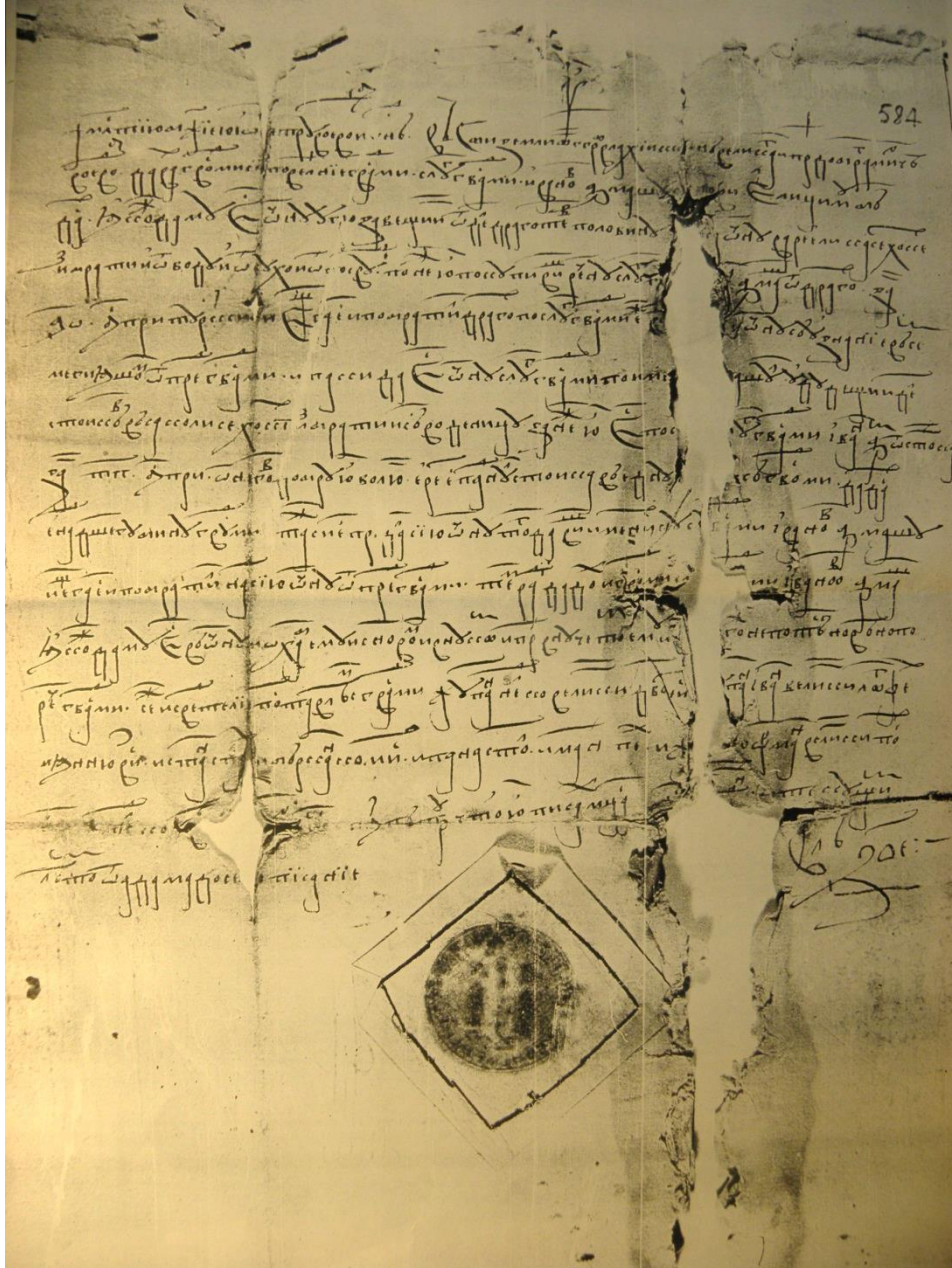

Fig. 3. Doc. nr. X.

XI.

1569 (7077) februarie 7, București

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Александрѡ воивода и г(о)с(по)д(и)нѡ въсон Земли Оуггровлахїискои, с(ы)нѡ великаго и прѣдобраг(о) Мирчев воивода, а неписѡ стараг(о) и великаго и прѣдо¹браг(о) Михнев воивода. Дават г(о)сподство ми сїе повеленїе г(о)сподства ми поч(и)тенномѡ слазим г(о)сподства ми Берза със с(ы)нови с(и), и Драг, и Л(е)пѣдат, и Невзнѡл, и Голѡна, и Кървѡне, и Влад, и Шѡлѣ, и Стоика, и Дѡма, и Ѡпрѣ, и Дѡлѣ, и Фїера, и Данчюл, и ...¹ и Радѡл, и Врѣпчин, и Къндрѣ, и Їѡн, и Богдан, и Кипеш, и Драг(о)мирѡ, и Ѡпрѣ, и Боико, и Драгосин, и Влад, и Радѡл, и Бот, и Радѡл, <и К>²рѣчюн, и Крѣстѣ, и Юѡван, и Дадон, и Їѡн, и Чокин(ѡ), и Юѡвѡл, и Бѡдѣ, и Нѣгоє, и Стоян, и Левѡкъ, и Костѣ, и Радѡл, и Бїезѡре, и Ѡпрѣ, и Влад, и Боико, със братїям сїх и със нїхном с(ы)нове с(и), елици им Б(о)гѡ припѡстих, ѡкож(е) да им сѡт ѡч(и)нѡ ѡ Великіа Брѣка, въсах, със въсех хотаром. И х<ота>¹ровѣ да им се знаех: ѡт Рѡптѡра Брѣчев до ѡлми, и ѡт тѡѡ право дори до Мѡгѡрилѣ ѡширати, до главѡ Гѡрилѡр, и ѡт тѡѡ до Мѡгѡра Боцокев, и ѡт тѡѡ до ѡпаснѡ и пѡ...¹ до кладаница Мѡкешов, и до ѡврѣжнїа Стрѣнбев до пѡт Б(ѡ)динскомѡ, и ѡт тѡѡ до теченїа Дѡс<нѡ>¹цѡюлов, понеж(е) им сѡт стара и права ѡч(и)нѡ ѡт дѣдинѡ, ешеж(е) ѡт при д(ѡ)ни покоинаг(о) братѡ г(о)сподства ми, Владѡ воивода, и видоѡх и прочитаѡх г(о)сподства ми книг(а) стари ѡт д(ѡ)ни покоинаг(о) Влад воивода ...² книг(а) стари и разорѣне и помраченѣ.

А ѡ тем, г(о)сподства ми обновиѡх крѣпи книгї покоинаг(о) Влад воивода и дадох и миловаѡх и г(о)сподства ми си въсїх виш(е) реч(е)ни людїе, ѡкож(е) да им сѡт сїе виш(е) реч(е)на ѡч(и)на.

А потом, имаш(е) слазг(а) г(о)сподства ми, Берза, пренїе пред г(о)сподства ми със село Ѣрзика, а радї сїе виш(е) речена ѡч(и)нѡ. И сїце съпрели село Ѣрзиченїи пред покоинаг(о) брата г(о)сподства ми Петрѡ воивода, ешеж(е) ѡт прѣждѣнїе како ест сїе виш(е) реч(е)на ѡч(и)нѡ г(о)сподка. А покоинаг(о) Петрѡ воивода ѡн ест дадох слазг(а) г(о)сподства ми Берзев, съ четом сїх, ѡ бї болѣри како да гледах и да хотарисает със нїхном д(ѡ)ше

по прав(а), и ходили сѣт и поставили сѣт каменѣ по прав(а) и поставѣ хотаром.

А къда ви съда, село Срзика никакож(е) нехоцет вставити с(а) ниж над(ъ) таа, а нѣ сѣт сорочили такождере слѣг(а) г(оспо)дства ми, Берза, и със четом си. И пред г(оспо)дства ми и сице преаш селени Срзиченіи како ест вила сіе виш(е) реч(е)нѣ вч(и)нѣ г(ос)п(о)дска.

А ѣ тем, г(оспо)дства ми гледах и сѣдих по прав(а) и по закон землю със въсеми ч(и)ститоми правители г(оспо)дства ми и дадох и г(оспо)дства ми слѣг(а) г(оспо)дства ми Берзев вѣ волѣри, и ещѣж(е) да им гледает редох да ни како бѣдет лице мирѣ их. Тѣже, избрали волѣри, иж(е) сѣт бил ходили втпрежде вѣрѣме. Таж(е), сѣт ходили и твореніе редох и тако сѣт дадох и ѣ текмили и в вѣи ...² вт прежде вивше. И всташ(е) село Срзиченіи, за двѣ кр<а>¹ти, пред покоинг(о) Петрѣ воивода, такождере и втпред г(оспо)дства ми.

Сег(о) радї, дадох и миловах и г(оспо)дства ми слѣг(а) г(оспо)дства ми, със четом си, какож(е) да им сѣт вѣ вчинѣ и вѣ <w>¹х<авѣ>, и<м>¹, и <сыно>¹в<им>¹ им <и>¹ вѣнѣкомѣ и привѣнѣкомѣ им, и не вт когож(е) непотѣкновеномѣ, по вризмо г(оспо)дства ми.

Сѣж(е) свед(и)телїе поставлѣем г(оспо)дства ми: жѣпан Добромир велики ван Кралевскїи, и жѣпан Драг(о)мир велики дворникѣ, и жѣпан Радѣл велики лѣг(о)фет, и Бадѣ вист(ар), и Стан спат(ар), и Бладѣл ком(ис), и Ивашко стол(ник), и Гонце пѣх(арник) и жѣпан Стоикица великїи пост(алник). Ис(правник) Радѣл велики лѣг(о)фет.

И аз, Стан лѣг(о)фет вт Срѣвскїа, иж(е) написах, вѣ настолни град Бѣжѣрещи, м(ѣ)с(а)ца ф(ев)р(ѣ)іе, з д(ѣ)ни, в(ѣ) лѣт(о) ^{х303.}

† Іѣ Александрѣ вѣвода, милостїа Бѣжїа, г(о)спод(и)нѣ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod, nepotul bătrânului și marelui și preabunului Mihnea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele Verza cu fiii lui, și Drag, și Lepădat, și Nebunul, și Golăi, și Cărbune, și Vlad, și Șulea, și Stoica, și Duma, și Oprea, și Dulea, și Fiera, și Danciul, și ...¹, și Radul, și Vărăpcin, și

Căndrea, și Ion, și Bogdan, și Chipeș, și Dragomir, și Oprea, și Voico, și Dragosin, și Radul, și Bot, și Crăciun, și Cârstea, și Iovan, și Dadon, și Ion, și Ciochină, și Iovul, și Budea, și Neagoe, și Stoian, și Leucă, și Costea, și Radul, și Viezure, și Oprea, și Vlad și Voico, cu frații lor și cu alți fii ai lor, câți le va da Dumnezeu, ca să le fie lor ocină la Bârca Mare, toată, cu toate hotarele. Și să se știe hotarele: de la Ruptura Bârcei la ulmi, și de la acolo drept până la Măgurile Înșirate, la capul Gurilor, și de acolo la Măgura lui Bogioc, și de acolo la groapă și ...¹ până la Fântâna lui Mucheș, și de la obârșia Strâmbei la drumul lui Bădin, și de acolo la cursul Dăsnățuiului, pentru că le este bătrână și dreaptă ocină și dedină, încă din zilele răposatului frate al domniei mele, Vlad voievod, și am văzut și am citit domnia mea cartea veche din zilele răposatului Vlad voievod, ...² carte veche și stricată și întunecată.

Iar pentru aceea, domnia mea am înnoit puterea cărții răposatului Vlad voievod și am dat și am miluit și domnia mea pe toți acești mai sus numiți oameni, pentru ca să le fie acestora mai sus zisa ocină.

Iar după aceea, sluga domniei mele, Verza, a avut pâra înaintea domniei mele cu satul Urzica, iar pentru acea mai sus zisă ocină. Și așa pâra satul Urziceni, înaintea răposatului frate al domniei mele, Petru voievod, că încă de mai înainte această mai sus zisă ocină a fost domnească. Iar răposatul Petru voievod a dat slugii domniei mele, lui Verza, cu ceata sa, 12 boieri ca să cerceteze și să hotărâncească cu sufletele lor după dreptate, și au umblat și au pus pietre după dreptate și au așezat hotarele.

Iar când a fost acum, satul Urzica nicicum nu au vrut să rămâna așa, de aceea am pus soroc pe slugii domniei mele, Verza, și cu ceata sa. Și înaintea domniei mele, așa pârau sătenii urziceni că a fost această mai sus zisă ocină domnească.

Iar întru aceasta, domnia mea a cercetat și a judecat după dreptate și după legea țării cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și a dat și domnia mea lui Verza 12 boieri, ca să cerceteze încă o dată și să fie pace între aceste fețe. Apoi, am ales boierii, care au umblat dinainte vreme. Apoi, au umblat și au făcut încă o dată și astfel au dat și s-au tocmit între ei ...² a fost înainte. Și rămas satul Urziceni, în două rânduri, înaintea răposatului Petru voievod, de asemenea și dinaintea domniei mele.

Pentru aceea, am dat și am miluit și domnia mea pe sluga domniei mele, cu ceata sa, să le fie de ocină și de ohabă, lor, și fiilor lor, și¹

nepoților și strănepoților lor, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Dobromir mare ban al Craiovei, și jupan Dragomir mare vornic, și jupan Radul mare logofăt, și Badea vistier, și Stan spătar, și Vladul comis, și Ivașco stolnic, și Gonțea paharnic și jupan Stoichiță mare postelnic. Ispravnic Radul mare logofăt. Și eu, Stan logofăt din Sârbsca, care am scris, în cetatea de scaun București, luna februarie, 7 zile, în anul 7077 <1569>.

† Io Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (36 x 47 cm), cerneală neagră, monograma în chinovar, rupt la îndoituri și șters, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat; pe verso, o însemnare românească din secolul al XVII-lea: „Bârca de preste Jii” și un rezumat grecesc.

¹ Rupt.

² Șters și rupt.

XII.

1569 (7077) aprilie 17

Alexandru voievod și domn al Țării Românești fiul lui Mircea voievod și nepotul lui Mihnea voievod, întărește lui Grigore Crețanul și fiilor lui stăpânirea peste o parte de ocină din satul Valea, care îi fusese dăruită de Ioan, iar acesta o moștenise de la strămoși. Blestem. Martori: Dragomir vornic, Radu logofăt, Stan spătar, Badea vistier, Mitrea <comis>¹, Ivașco stolnic, Gonțea paharnic, <Stoica>¹ postelnic. <Ispravnic>¹ Radu <mare logofăt>¹.

Rezumat dezvoltat în limba franceză; și un rezumat dezvoltat în limba greacă.

¹ Omis; completat după **DRH,B**, vol. VI (1566-1570), îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, Editura Academiei, București, 1985, p. 177-178, nr. 142 (document din 12 aprilie 1569).

XIII.

<1568 iulie 19 – 1569 octombrie 28;
1570 octombrie 8 – 1574 august 7>¹ mai 23.

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Александрѡ воивода и г(о)с(по)д(и)нѡ. Дават г(оспо)дство ми сїе повелѣнїе г(оспо)дства ми

УТВОМЪ КЪЩЪ, на име Михо, якож(е) дамъ ест една ливаде,
 еж(е) мъ ест код негов лозина ут Лупени(и), занежю ест покъпил
 таю ливаде виш(е) рѣх ут един ч(и)л(овѣ)къ, по име Ъанча и
 Стоика¹, ѿ² аспри. Или ѿю ест покъпил със ѡзнаніе поч(и)тенномъ
 правителю г(оспо)дства ми, жъпан Стоика велики постелник.

Тем радї, дадох г(оспо)дство ми якож(е) дамъ ест вч(и)нъ
 въ вѣхав(ъ) и ништо да не смѣет покъсит вантоват(и) или
 въздражати пред сїю книг(а) г(оспо)дства ми ере тога ч(и)л(овѣ)ка
 зло кетпатит. И нако да нѣ по реч(и) г(оспо)дства ми.

Ис(правник) Драг(о)мир велики дворник.

Пис(а) Кр(ъ)стїан и реч(е) Корес(и) лѡг(о)фет, м(ѣ)с(а)ца
 маю кѣ д(ъ)ни.

† Іѡ Алезандра ввевода, милостїа Божїа, г(о)спод(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn. Am dat
 domnia mea această poruncă a domniei mele acestui negustor, anume
 Miho, ca să-i fie o livadă, care este lângă via lui de la Lupești, pentru că a
 cumpărat acea livadă mai sus zisă de la un om, pe nume Oancea și
 Stoica¹, pentru 800² de aspri. Însă a cumpărat aceasta cu știrea cinstului
 dregător al domniei mele, jupan Stoica mare postelnic.

Pentru aceea, am dat domnia mea ca să-i fie de ocină și de ohabă
 și nimeni să nu cuteze a îndrăzni să învăluie sau să oprească înaintea
 acestei cărți a domniei mele, căci acel om rău o va păți. Și altfel să nu fie
 peste spusa domniei mele.

Ispavnic Dragomir mare vornic.

A cris Cârștian, cu învățătura lui Coresi logofăt, luna mai, 23 zile.

† Io Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, hârtie difolio (31,3 x 20,2 cm), cerneală neagră, monograma în
 chinovar, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, căzut; pe f. 2 verso, două rezumate grecești.

Data de an după perioada în care Dragomir (din Luciiani) a fost mare vornic în
 Sfatul domnesc al lui Alexandru Mircea; N. Stoicescu (coord.), *Lista dregătorilor din
 Sfatul domnesc al Țării Românești*, în **SMIM**, t. IV, 1960, p. 568; idem, *Dicționar al
 marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura
 Enciclopedică Română, București, 1971, p. 53-54. În volumul întocmit de D. Nastase și
 Florin Marinescu, *op. cit.*, documentul a fost semnalat sub data: <1569 – 1577> (p. 22,
 nr. 43).

¹ Ъанча и Стоика, adăugat pe loc lăsat liber.

² Lectură nesigură, pentru că cifra a fost scrisă mai târziu, pe loc lăsat liber.

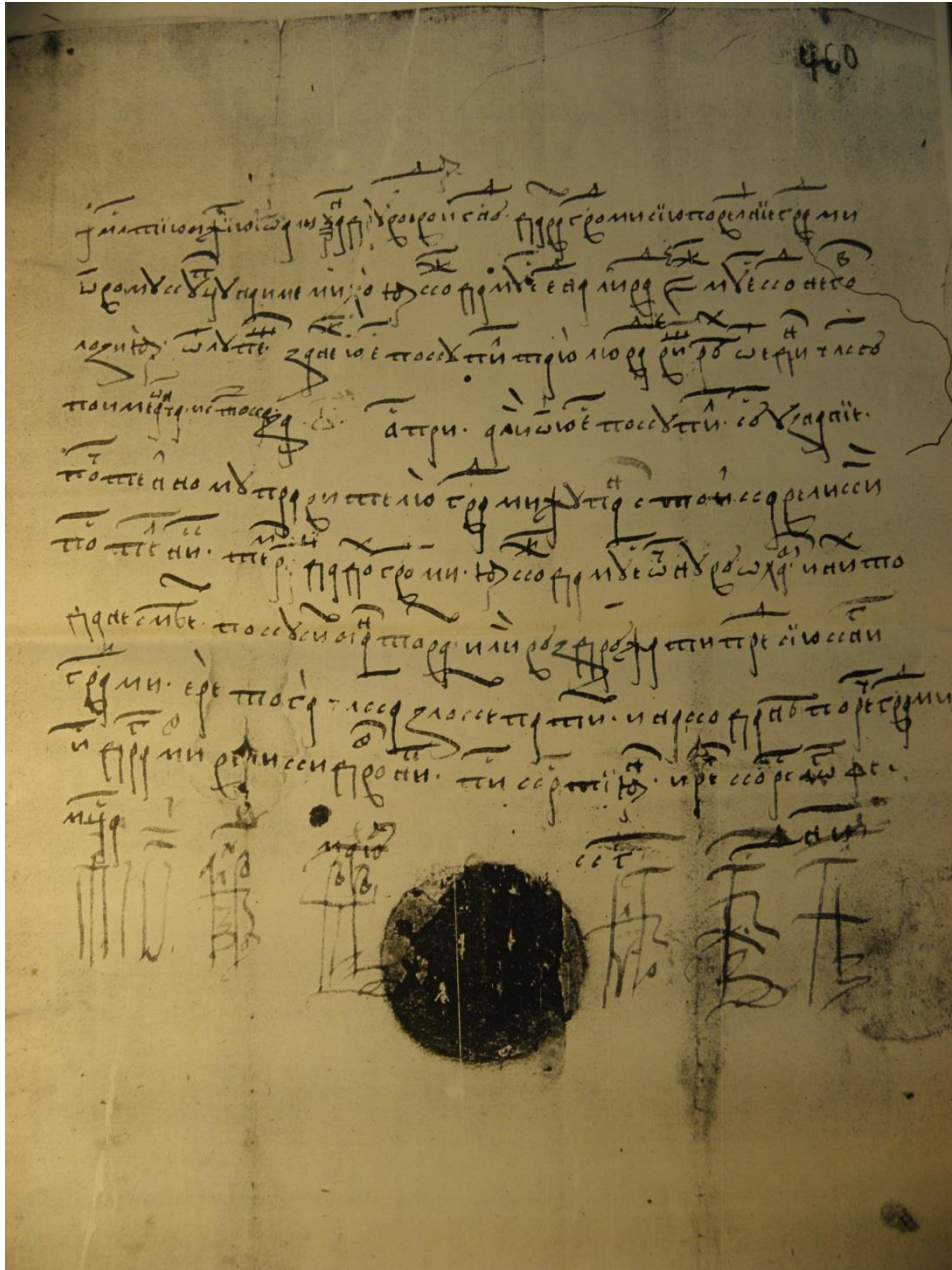

Fig. 4. Doc. nr. XIII.

XIV.

1569 (7078) octombrie 7, Târgoviște

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Александрѡ воевода и г(о)с(по)д(и)нѡ въсон Земли Оуггровлахїинской, с(ы)ни великаго и прѣдвѣраг(о) Мирчев воевода, анепсїѡ Михнев воевода. Дават г(оспо)дство ми сіе повеленїе г(оспо)дства ми Чоканов, и Стан, и Тинче, и Слав и със нихни с(ы)нови с(и), еици им Б(о)гъ даст, якож(е) да им вч(и)нѡ ѡ Блѣтѣрени вт Нежлов, дел Блѣтѣрѡвъ въса, вари ли кѡкит избрати, понеже им ест стара и права вч(и)нѡ и дедїнѡ и покѡпи, прѣжде, вт д(ь)ни Радѣл воевода Калѣгер вт Блѣтѣр, ради ѡ аспри.

А ѡ тем, ѡ д(ь)ни Петрѡ воевода, Стан вни имал ест пренїе със врат его, Бигасїе. И тако прѣше Бигасїе по Стан, прѣд г(оспо)дства ми, како ест продал ваща ег(о), Блѣтѣрѡл, дел ег(о) за вч(и)нѡ виш(е) реч(е)ним людіе Чоканов и четом си въ д(ь)ни Радѣл воевода. А ѡ г(оспо)дствѡ емѡ ест дал закон Станѡв, вї волери, да заклет како нѣст продал ваща ег(о), Блѣтѣрѡл, и дел Бигасїев вт вч(и)нѡ виш(е) реч(е)ним людіе Чоканов, със четом си. И потом, никакоже нѣст могъ заклитї със теѡ вї волери, нѡ ест Стан встал вт закон, втпрѣд г(оспо)дства ми.

А тем и пак сѡт прѣш Чокан със четом с(и) със Бигасїе, лицѡ, прѣд г(оспо)дства ми. А ѡ тем, г(оспо)дства ми сѡдїх и истинствовах како ест вист продал тогда Блѣтѣр, ваща Станѡв половин(а) вт дел Бигасїев. Таж(е), г(оспо)дство ми дадох Бигасїев даи дрѣжит <половина>¹ ...¹ ѡзывает Стан пол вт вч(и)нѡ вт Стан и вт Бран, с(ы)нови Блѣтѣрѡвъ. И тако, всташ(е) Стан и Бран вт закон вт прѣд г(оспо)дства ми ...².

Сего радї, дадох г(оспо)дство ми Чоканов, със четом си, якож(е) да им сѡт въ вчинѡ и въ вѡвѡвѡ, им, и сыновим и внѡком им и прѣвнѡком им, и не вт когож(е) непотѣкновеномѡ, по вризмѡ г(оспо)дства ми.

Сеж(е) ѡво и свед(и)телїе поставлѣем г(оспо)дства ми: жѡпан Добромир велики бан, и жѡпан Дрг(о)мир велики дворникѡ, и жѡпан Радѣл велики лѡг(о)фет, и Стан спат(ар), и Бадѣ вист(ар), и Митрѣ ком(ис), и Ивашко столник, и Гонце пѣх(арник) и Стоика вел постелник. Ис(правник) Радѣл велики лѡг(о)фет.

Пис(а) аз, Станчул, с(ы)ни Б<с>та, въ настоли град Тръговищ(е), м(ѣ)с(а)ца вх(товрие), з д(ь)ни, а от Идама, до селѣ, в(ъ) лѣт(о) ^{х30и}.

† Ію Алезандра введеда, милостіа Божіа, г(о)спод(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod, nepotul lui Mihnea voievod. Am dat domnia mea această poruncă a domniei mele lui Ciocan, și Stan, și Tince, și Slav și cu alți fiii ai săi, câți Dumnezeu îi va dărui, ca să le fie lor ocină la Vâltureni pe Neajlov, toată partea lui Vâltur, câtă li se va alege, pentru că le este bătrână și dreaptă ocină și dedină și cumpărătură, dinainte, din zilele lui Radul voievod Călugărul, de la Vâltur, pentru 1.000 de aspri.

Iar după aceea, în zilele lui Petru voievod, Stan a avut pâră cu fratele lui, Bigasie. Și așa pâra Bigasie pe Stan, înaintea domniei mele, că a vândut tatăl lui, Vâlturul, partea lui de ocină mai sus zișilor oameni, lui Ciocan și cetei sale, în zilele lui Radul voievod. Iar domnia lui a dat lege lui Stan, 12 boieri, să jure că nu a vândut tatăl lui, Vâlturul, și partea de ocină a lui Bigasie mai sus zișilor oameni, lui Ciocan, cu ceata sa. Iar apoi, nicum nu au putut jura cu acei 12 boieri, ci a rămas Stan de lege, dinaintea domniei mele.

De aceea, iar a avut pâră Ciocan și cu ceata lui cu Bigasie, de față, înaintea domniei mele. Iar întru aceea, domnia mea am judecat și am adevărit că a vândut atunci Vâltur jumătate din partea lui Bigasie. Astfel, domnia mea am dat lui Bigasie să stăpânească jumătate¹ ...¹ să ia Stan jumătate de ocină de la Stan și de la Bran, fiii lui Vâltur. Și astfel, Stan și Bran au rămas de lege dinaintea domniei mele ...².

Pentru aceea, am dat domnia mea lui Ciocan, cu ceata sa, ca să le fie de ocină și de ohabă, lor, și fiilor lor, și nepoților și strănepoților lor, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată deci și martori am pus domnia mea: jupan Dobromir mare ban, și jupan Dragomir mare vornic, și jupan Radul mare logofăt, și Stan spătar, și Badea vistier, și Mitrea comis, și Ivașco stolnic, și Gonțea paharnic și Stoica mare postelnic. Ispravnic Radul mare logofăt.

Am scris eu, Stanciul, fiul lui Buta, în cetatea de scaun Târgoviște, luna octombrie, 7 zile, iar de la Adam, până acum, în anul 7078 <1569>.

† Io Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Arhiva Mănăstirii Simonopetra, Muntele Athos (Grecia).

Original slavon, pergament (31 x 42 cm), cerneală neagră, șters pe mari porțiuni, rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat; pe verso, o însemnare grecească.

---

¹ Șters și înnegrit.

² Șters, rupt și înnegrit (trei sferturi dintr-un rând).

WALLACHIAN SLAVONIC DOCUMENTS FROM THE ARCHIVE OF THE ATHONITE MONASTERY SIMONPETRA (1551-1569)

Abstract

This study is a critical edition of fourteen Wallachian documents preserved in the archive of Simonpetra Monastery, on the Mount Athos. These documents had been issued by three Wallachian rulers, in the period 1551-1560: Mircea the Shepard (five documents), Peter the Young (five documents) and Alexander II Mircea (four documents). Twelve of these documents survived in their original form, while the other two have been preserved in a late eighteenth century translation and, respectively, in an abstract. Eleven of these documents have been previously unpublished. As regards their content, all documents refer to property disputes, concerning both ecclesiastic and laic possessions. Two of these documents (no. 1 and 6) refer to the possessions of the Bolintin Monastery from Wallachia.

Keywords: Wallachia, Slavonic documents, Sixteenth century, Simonpetra Monastery, Mount Athos

ADDENDA ET CORRIGENDA

1. La războiul veneto-genovez din 1431-1433. A văzut lumina tiparului relativ de curând o ediție critică, în două volume, a cronicii lui Marino Sanudo cel Tânăr – autorul vestitelor *Diarii!* –, cu titlul *Le vite dei dogi (1423-1474)*¹. Potrivit introducerii semnate de Angela Caracciolo Aricò, în cazul acestei lucrări „le fonti sono quasi esclusivamente cronachistiche, e legate ad un'interna circolazione tra le famiglie nobili veneziane”. De pildă, deseori Sanudo citează cronică lui Pietro Dolfin, din care și-a extras o mulțime de știri. Dar, din păcate, opera lui Pietro Dolfin pentru răstimpul 1423-1499 s-a pierdut. Așa încât este imposibilă o comparație între cele două izvoare².

Un crâmpei din cronică lui Marino Sanudo lămurește, după părerea mea, un episod din istoria Mării Negre din prima jumătate a secolului al XV-lea. Se știe că un nou război venețiano-genovez a izbucnit în anul 1431, mai exact odată cu biruința dobândită de căpitanul general al flotei venețiene, Pietro Loredano, la 27 august 1431, contra flotei genoveze a lui Francesco Spinola, în largul portului Rapallo³. Acest război se va încheia în 26 aprilie 1433, prin pacea de la Ferrara, fără ca vreuna din părți să obțină vreun avantaj.

Genova a proclamat războiul cu Veneția la data de 8 aprilie 1431, după care faptul a fost comunicat autorităților din Pera și de la Caffa, cărora li s-a cerut să atace bunurile și persoanele adversarului. Iar la Constantinopol ostilitățile au fost anunțate de Sf. Gheorghe, adică la 23

---

¹ Marino Sanudo il Giovane, *Le vite dei dogi (1423-1474)*, ed. Angela Caracciolo Aricò și Chiara Frison, vol. I, Veneția, 1999; vol. II, Veneția 2004.

² *Ibidem*, p. XXIII și XXX.

³ Francesco Spinola a fost chiar făcut prizonier (S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t. IV, Venezia, 1913, p. 145).

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 343-364

aprilie⁴. Persistă, totuși, părerea că Veneția și Genova „nu s-au înfruntat direct” în regiunea Mării Negre în cursul acestui război⁵.

Iată acum fragmentul din cronica lui Marino Sanudo de care pomeneam mai sus: „Anchora, se intese verso Cafa era rotto do galie del viazo di Romania – patron Allvise Contarini – su la qual erra el Capetanio Andrea Loredan, et l'altra patron Azzo d'i Priulli, e tutti i Veniciani erano statti menatti presoni a Cafa et persso tutte le marcancie, et la terza galia scapolò”⁶.

Această știre este consemnată puțin după 23 ianuarie 1432. Trebuie spus de îndată că Nicolae Iorga a cunoscut episodul în discuție pe temeiul a două alte cronici, pe care le-a consultat în manuscris. Numai că a crezut că a fost vorba de „naufragiul” a două dintre cele trei corăbii venețiene „în apele Caffei”⁷. A fost, însă, într-adevăr vorba de un naufragiu sau de un atac al genovezilor? În fond, răspunsul depinde de chipul în care este tălmăcit un singur cuvânt: „rotta”. Având acum sub ochi textul integral al unei cronici venețiene, care ne oferă și informația respectivă, putem bineînțeles stabili înțelesul corect ce trebuie atribuit acestui cuvânt. Căci dicționarele moderne oferă atât sensul de „înfrângere”, cât și pe cel „învechit” de „naufragiu”⁸.

Să vedem numaidecât două exemple, extrase din aceeași cronică a lui Marino Sanudo, în care cuvântul cu pricina în chip limpede nu poate avea sensul de “naufragiu”:

a). (După 18 aprilie 1423) „Dopoi se intesse ditti Turchi esser montadi su la Morea per la via della Cimera – cioè Turchi 25 milia – essendo entradi et fatto una grande preda, a certo passo i fo assaltadi et *rotti* da'Greci, et toltoli la mazor parte di ditta preda, et morti molti da loro”.

⁴ François Dupuigrenet Desroussilles, *Venitiens et Génois à Constantinople et en mer Noire en 1431 d'après une lettre de Martino da Mosto, baile à Constantinople, au baile et aux conseillers de Negrepoint*, în *CMRS*, XX/1, 1979, p. 112, 114 și 115.

⁵ *Ibidem*, p. 117. Vezi și Șerban Papacostea, *Genovezi și otomani în 1431-1434. Din istoria unei alianțe*, în idem, *Studii de istorie românească. Economie și societate (Secolele XIII-XVIII)*, Editura Istros, Brăila, 2009, p. 65-66 (autorul evită să se pronunțe sub acest aspect).

⁶ Marino Sanudo il Giovane, *op. cit.*, I, p. 587-588.

⁷ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 553, n. 1.

⁸ Vezi Nina Façon et alii, *Dicționar italian-român*, București, 1963, s. v.

b). „A dì primo agosto si havè nova della *rotta* autta le zente d'i Fiorentini dalla zente del Duchia di Milan – Capetanio messier Felippo d'Arziè – a uno locho detto Zagonara” (s. n. – Șt. A.)⁹.

Dicționarul dialectului venețian, întocmit de Giuseppe Boerio și tipărit în trei ediții în cursul secolului al XIX-lea, ne lămurește definitiv atunci când în dreptul cuvântului ROTO explică: „infranto”¹⁰. Acesta este deci sensul primordial al termenului-cheie în dialectul venețian! Și nu cel presupus „învechit” de naufragiu...

Nu este deloc lipsit de interes a mai nota că anterior episodului discutat, anume în 8 noiembrie 1431, la Veneția, potrivit tot cronicii lui Sanudo, a sosit vestea că „il nostro Capetanio delle galie di Romania si haveva preso tre nave d'i Zenovessi con specie et salumi, ch'è statto un bon botin”¹¹. Este adevărat că nu ni se arată unde a avut loc acest incident. Dar este destul să știm că în el au fost implicate „le galie di Romania”, pentru ca replica genoveză de lângă Caffa să devină și mai plauzibilă.

Putem deci conchide că în apele Caffei a avut loc o înfruntare navală care, potrivit uneia din cronicile folosite de Iorga, o compilație târzie din secolul al XVI-lea, s-ar fi produs la 3 ianuarie 1432. Și tot Iorga a vădit care au fost urmările acestui episod, deloc lipsit de însemnătate (repet: el credea că a fost un naufragiu!). La 13 iulie 1432 s-au obținut porunci din partea ducelui Milanului și a guvernatorului Genovei pentru eliberarea venețienilor deținuți la Caffa. Iar la 4 decembrie 1433 s-a aflat, prin Constantinopol, că Antonio Diedo, căpitanul celor trei galere pentru Romania, s-a înfățișat la Caffa și a arătat consulului poruncile respective, după care – în urma consultării a „tuti i boni merchadanti genovexi e i abitanti de Gafa” – au fost eliberați Andrea Loredano, Alvise Contarini, Azzo de Priuli și ceilalți prizonieri¹².

Prin urmare, cred că se poate spune fără teamă de a greși că războiul venețiano-genovez început în 1431 s-a extins rapid și în apele Mării Negre.

---

⁹ Marino Sanudo il Giovane, *op. cit.*, p. 13 și 26 (Subl. Șt. A.). Există, însă, și referiri la naufragii acoperite de același cuvânt, cum ar fi cea de sub data 19 februarie 1451: „...vene nuova come la galia di Tanna era *rota* a Caffa, e li homeni scapolladi e recuperada la marcanzia” (*Ibidem*, p.302). Aici nu mai este vorba de prizonieri duși la Caffa, iar mărfurile au fost “recuperate”.

¹⁰ Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, ed. a III-a adăugită și corectată, Veneția, 1867, p. 585.

¹¹ Marino Sanudo il Giovane, *op. cit.*, I, p. 586.

¹² Vezi mai sus n. 7.

2. Din nou despre Cantacuzinii Turcocației. A fost cu stăruință căutată, în ultimele decenii, „veriga lipsă”, care să-i lege pe Cantacuzinii din Constantinopolul secolului al XVI-lea de familia imperială a Cantacuzinilor din Bizanțul celui de-al XIV-lea veac.

Un neîndoielnic pas înainte l-a reprezentat descoperirea și publicarea de către învățatul german Peter Schreiner a unei notițe grecești, care vădea că în ziua de miercuri 23 iunie 1522 s-a stins din viață, doborât de molima ciumei, „Cantacuzino kyr Mihail, fiul marelui domestic, cinstea Romeilor [= a grecilor] cu cuvântul și cu lucrul”. El a fost înmormântat în biserica Sfânta Paraschiva, localizată la Hasköy, lângă cetatea împărătească¹³.

S-a discutat dacă acest personaj este fiul lui Andronic Cantacuzino, ultimul mare domestic (=generalissim), capturat de turci în 1453 și apoi, peste câteva zile, executat din porunca sultanului Mehmed II. Sau al lui Dimitrie Cantacuzino „Sektanis” (probabil, potrivit părerii doamnei Irène Beldiceanu, o formă coruptă a cuvântului turcesc *sekban* = paznic de câini de vânătoare)¹⁴.

Introduc acum în această discuție un act otoman care, interpretat atent, pare totuși să încurajeze cea dintâi ipoteză. Actul pomenit, cu data 17-26 ianuarie 1487, se păstrează la Muntele Athos, în arhiva mănăstirii Vatopedi. El vădește faptul că Mara Branković, mama vitregă a sultanului Mehmed II, a dăruit mănăstirii athonite o proprietate în Constantinopol, care urma, însă, a fi administrată pe tot timpul vieții de către donatoare¹⁵. Cel dintâi dintre martorii creștini menționați la sfârșitul documentului este: „Michail Kantakouzinou”¹⁶. Mai multe elemente l-au îndemnat pe autorul studiului, care a publicat și prelucrat actul din 1487, să creadă că acest Mihail Cantacuzino, de bună seamă cel răposat în 1522, a fost într-adevăr fiul lui „Andronikos Palaeologos Kantakouzinou”. Dintre ele să reținem doar observația că, dacă admitem filiația din Andronic, care era fratele Irinei Cantacuzino, mama Marei, înseamnă că aceasta din urmă era vară cu Mihail¹⁷. Ceea ce explică și justifică din plin prezența lui

---

¹³ Vezi Petre Ș. Năsturel, *De la Cantacuzinii Bizanțului la Cantacuzinii Turcocației și ai țărilor române*, în **AG**, I (VI), 1994, 1-2, p. 173.

¹⁴ *Ibidem*, p. 173-174.

¹⁵ Phokion P. Kotzageorgis, *Two „vakfiyyes” of Mara Branković*, în „Hilandarski zbornik”, 11, Belgrad, 2004, p. 319-322.

¹⁶ *Ibidem*, p. 321.

¹⁷ *Ibidem*, p. 317.

Mihail Cantacuzino ca martor al daniei către Vatopedi. Concluzia lui Phokion P. Kotzageorgios este astfel formulată: „From the few aforementioned elements we surmise that Michail was indeed the son of Andronikos and that he, living in Istanbul, intervened efficaciously for the locating of this house for his cousin-princess. He then also went to Serres in order to testify in favour of the turning of the possession into a *vakif*”¹⁸. De acum încolo ideea supraviețuirii Cantacuzinilor sub dominație otomană capătă așadar un temei în plus datorită ieșirii la iveală a actului de la mănăstirea Vatopedi.

3. Genovezii la „Rhosia” și „Matracha”. Printre contribuțiile mai noi cu privire la istoria Mării Negre un interes deosebit îl prezintă cea a savantului israelian David Jacoby¹⁹. Domnia sa reia discuția asupra clauzei restrictive din privilegiul imperial bizantin acordat genovezilor în anul 1169 (reprodusă întocmai și în privilegiul din 1192, al împăratului Isaac II Anghelos). Astfel, corăbiile genoveze – ni se spune în hrisovul cu pricina – erau libere să facă negoț pretutindeni în imperiul bizantin, cu excepția locurilor „Rhosia” și „Matracha”. Asta în afara cazului unei porunci speciale a împăratului.

David Jacoby pleacă de la observația că restricția se aplica numai navelor genoveze, nu și negustorilor genovezi înșiși. Aceștia, prin urmare, erau liberi să debarce și în cele două locuri amintite, dar numai de pe corăbiile bizantine sau de pe alte ambarcațiuni străine (p. 679-680). Mai mult, aceeași clauză din 1169 privea de fapt corăbiile genoveze care navigau dinspre Mediterana *către* Rhosia și Matracha și nu strict accesul propriu-zis la cele două orașe. De aici deducția că s-a încercat de fapt să se împiedice ca navele în cauză să încarce și să descarce bunuri pe întreaga fâșie de coastă pe lângă care navigau până să ajungă la Rhosia și Matracha și nu doar în aceste puncte (p. 686-687).

Pe de altă parte, dacă pentru identificarea toponimului „Matracha” sau Matrica există un consens, el fiind plasat în peninsula Taman, pe țărmul răsăritean al strâmtoarei Kerçi, în schimb localizarea celui alt toponim, „Rhosia”, a rămas până astăzi subiect de controversă²⁰.

---

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ David Jacoby, *Byzantium, the Italian maritime Powers, and the Black Sea before 1204*, în “Byzantinische Zeitschrift”, Bd. 100, 2007, Heft 2, p. 677-699.

²⁰ Pentru N. Bănescu, de pildă, este vorba de „le territoire des environs des bouches du Don” (*La domination byzantine a Matracha (Tmutorokan), en Zichie, en*

Profesorul Jacoby atrage atenția asupra mențiunii „Casale de Rossi” din adaosul de la finele secolului al XIII-lea la „Compasso da Navegare”, portulanul pisan care-l așeza pe țărmul apusean al Mării Negre, „at 30 miles of Cabardi or Taganrog”. Și aceeași localitate figurează sub numele „Rosso” în atlasul catalan din 1375 și în atlasul din secolul al XVI-lea al lui Antonio Millo (p. 678).

După ce examinează atent lista bunurilor care, eventual, se puteau afla în centrul atenției negustorilor liguri care frecventau zona Strâmtoarelor în a doua jumătate a secolului XII, profesorul Jacoby ajunge la concluzia că articolul care i-a împins către Marea Neagră, mai exact către regiunea cuprinsă între Bulgaria și Marea de Azov, încă înainte de 1169 a fost grâul ieftin. Este interesant deopotrivă de notat că cel dintâi privilegiu imperial emis în favoarea Genovei, din anul 1155, nu menționează circulația navelor genoveze la Rhosia și Matracha. De unde încheierea potrivit căreia penetrația genoveză, cauzată de o creștere a cererii de grâu în metropolă, a avut loc în intervalul 1155-1169.

Nu mai insist asupra altor elemente din incitantul studiu al lui David Jacoby, decât spre a semnala și efortul autorului de a re-data ghidul nautic pisan, descoperit și publicat de P. Gautier Dalché, în primele decenii ale secolului al XIII-lea, și nu între cca. 1160-cca. 1200.

4. Portretul lui Iliș Rareș. Într-o notă publicată pe site-ul *medievistica.ro*, sub titlul *Câteva urmări ale turcirii lui Iliș Rareș*, Dl. Dan Floareș supune discuției identitatea personajelor din tabloul votiv din interiorul bisericii mănăstirii Râșca, de curând curățat de stratul de pictură modernă. Trebuie spus de îndată că inscripțiile cu numele fiecărui personaj au dispărut, cu excepția câtorva litere din dreptul capului unui copil, a unui băiat, care îngăduie lectura întregită: [*Costa*]ndin. Potrivit autorului notei de față, în tabloul de la Râșca au fost reprezentați, de la dreapta la stânga privitorului, vodă Petru Rareș, ctitorul principal – cu macheta bisericii pe brațe, oferindu-o Sfântului Nicolae –, apoi, probabil, vodă Ștefan Rareș, Doamna Elena Brancovici și copiii Ruxandra și Constantin (acesta din urmă, cum am văzut, identificabil în chip neîndoielnic!).

Se observă numai decît absența lui Iliș Rareș, datorată desigur episcopului Macarie, care a jucat un rol însemnat în fundarea și

---

Khazarie et en „Russie” à l’époque des Comnènes, în **ARBSH**, t. XXII/2, 1941, p. 65 și 77).

amenajarea edificiului de la Râșca. În consecință, întreg tabloul votiv a fost pictat, cum presupune convingător Dl. Dan Floareș, după turcirea lui Iliăș Rareș, adică în 1551-1552, în timpul domniei fratelui său Ștefan. Așadar, dacă în alte părți chipul i-a fost înegrit sau numele i-a fost șters din inscripții, la Râșca Iliăș turcitul ar fi fost „complet ignorat”.

Nu cred, totuși, că lucrurile au stat într-adevăr așa. Cu alt prilej am identificat în fresca *exterioară* de la Râșca, în scena *Judecății de Apoi* de pe peretele sudic, printre „păcătoși”, în mijlocul unui grup de turci, cu turbanele lor caracteristice, capul unui „creștin”, un om tânăr, care nu poate fi decât fostul domn Iliăș Rareș, de curând trecut la Islam²¹. De abia acum putem, de fapt, înțelege mai bine gândul episcopului Macarie. El a vrut să condamne în chipul cel mai explicit și hotărât convertirea fiului lui Petru vodă. De aceea, pe acesta din urmă și aproape întreaga lui familie a pus să fie zugrăviți la loc de cinste, în interiorul bisericii de la Râșca, iar pe rătăcit l-a înfierat punându-l în rândul păcătoșilor turci, la Judecata de Apoi de afară...

Ștefan Andreescu

***

1. Din nou despre data nașterii lui Dimitrie Cantemir. Acest detaliu din biografia principelui cărturar m-a preocupat și alteori de-a lungul a patru decenii²²; revin asupra lui cu dorința de a menține în atenția cercetătorilor o chestiune controversată, căreia nu i s-a dat încă o rezolvare acceptabilă.

Data de 26 octombrie **1673** pentru nașterea lui Dimitrie Cantemir nu o deținem din propria mărturie a acestuia²³, ci ea se află într-o

---

²¹ Ștefan Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*, în **SMIM**, XXVII, 2009, p. 25-26 și ilustrația de la p. 58.

²² Ștefan S. Gorovei, *Cantemireștii. Eșeu genealogic*, în **RA**, L, 1973, 3, p. 494, nota 123; idem, *Miscellanea genealogica*. I.1. *Data nașterii lui Dimitrie Cantemir*, în **AIIAI**, XXI, 1984, p. 489-492. Primul studiu a fost reprodus în două volume colective: *Dimitrie Cantemir (1673-1723), principe român și cărturar european*, tipărit din inițiativa și cu binecuvântarea Î.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, 2003, p. 19-53 (aici, la p. 34) și *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2008, p. 16-46 (aici, la p. 30).

²³ Mi se pare foarte potrivită caracterizarea formulată de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, în studiul care formează partea cea mai mare a capitoului III –

biografie alcătuită după moartea lui (poate de fiul său, Antioh). Cantemir însuși nu spune decât că a venit pe lume într-o zi de 26 octombrie și că a fost botezat de Dumitrașcu vodă Cantacuzino, care i-a dat, ca unui fin de botez, nu numai numele său, ci și „o foarte întinsă moșie din satele domniei, numită Valea Ilei”²⁴.

Domnia cea dintâi a lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino este cuprinsă între noiembrie 1673 și noiembrie 1675 („înainte de 10”²⁵); deci nașterea lui Cantemir, într-un **26 octombrie** pe care deocamdată nu avem de ce să-l contestăm²⁶, nu s-ar putea plasa – ca să poată fi botezat de Dumitrașcu vodă – decât în 1673, 1674 sau 1675.

Am arătat, acum mai bine de 25 de ani, cum s-a ajuns la anul 1673, dar pesemne că exegeții ulterioari au trecut ușor peste demonstrația respectivă, „rătăcită” între niște *Miscellanea genealogica*; o reiau, folosind ediția nouă a textului de bază (*Viața lui Constantin Cantemir*), precum și observații recente în legătură cu chestiunea însăși.

Așadar, Dimitrie Cantemir își povestește nașterea în chipul următor:

„Către această vreme <*Sub hoc tempus*> i se născuse lui Cantemir cel de al doilea fiu, Dimitrie, în luna octombrie, 26. Pe acest fiu nou-născut, Dimitrie-Vodă, ca să-și lege și mai tare sufletul lui Constantin

Dimitrie Cantemir (1673–1723). Viața și activitatea politică – din masivul volum Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII–XVIII, cit., p. 159: „anul nașterii [...] poate fi 1673, sau cel puțin așa îl calculase potrivit lucrurile însuși Dimitrie Cantemir”. Însă „potrivind lucrurile”, la multe concluzii se poate ajunge, mai ales în materie de cronologie, așa încât e preferabilă, cred, analiza cât mai strânsă a izvoarelor. În studiul menționat, autorii trec în revistă diversele Considerente privind data nașterii lui Dimitrie Cantemir (op. cit., p. 156–159), optând finalmente pentru 1673.

²⁴ Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae principis* [= *Opere complete*, VI, 1], cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea, studiu introductiv de Andrei Pippidi, ediție critică, traducere și anexe de Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu, note și comentarii de Andrei Pippidi, indici de Ilieș Câmpeanu, Editura Academiei, București, 1996, p. 86–87.

²⁵ **DIR**, *Introducere*, I, București, 1956, p. 492; *Istoria României în date*, București, 1971, p. 458.

²⁶ Numele de botez l-a putut primi fie în onoarea nașului, fie datorită nașterii în această zi sau în apropierea ei – cf. Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în **IN**, VIII, 1930, p. 208, nota 11: „Întrebare, întrucât în ziua aceasta [26 octombrie] cade Sf. Dimitrie, dacă povestea cu nașul D. Cantacuzino este adevărată” –, fie în memoria lui Dumitrașco Bantăș din Costeni, a cărui calitate de *bunic matern* al lui Cantemir a stabilit-o autorul acestor rânduri abia în 1973. V., însă, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 159, nota 23.

Cantemir, îl primește din sfânta cristelniță și îl cheamă Dimitrie, după numele său, <și> îl dăruiește cu o foarte întinsă moșie din satele domniei, numită Valea Ilei. Acestea fiind astfel rânduite la Galați, Cantemir, luându-și oștile...²⁷.

Autorul nu a pus anul precis, ci o formulă imprecisă, *Sub hoc tempus*, tradusă anterior prin sintagma *În această vreme*, iar acum prin *Către această vreme*; la fel de bine s-ar putea pune *Pe la această vreme*, *Cam pe la* (sau: *cam în*) *această vreme* etc., toate sugerând, evident, aproximația. Neavând o cronologie *absolută* și încercând să o stabilim pe aceea *relativă* (după terminologia arheologilor), trebuie să revedem contextul în care se plasează pasajul citat mai sus.

1. „Duca fiind mazilit sub Camenița, în locul lui este pus Petriceicu”²⁸ – schimbare de domnie care s-a petrecut la **10 august 1672**²⁹;

2. „În anul următor, din nădăjduita pace se ațâță un și mai mare pârjol al războiului împotriva leșilor...”³⁰ – „anul următor” este, evident, 1673³¹, „nădăjduita pace” fiind stabilită la **18 octombrie 1672**, prin tratatul de la Buczacz, cu prevederi în detrimentul Poloniei;

3. „Mohamed-Sultan, auzind că statul leșesc a nesocotit înțelegerile pe care regele le încheiase cu turcii și că a tăgăduit să dea tributul făgăduit, se pornește cu mari puteri împotriva leșilor”³² – în adevăr, în **aprilie 1673** Dieta polonă a refuzat să ratifice tratatul de la Buczacz, neputând accepta cedările teritoriale pe care acesta le impunea³³;

4. „dar, sub Hotin, turcii sunt înfrânți rușinos de către leși și puși pe fugă”³⁴ – victoria polonă de la Hotin este datată la **11 noiembrie 1673**³⁵; ea a marcat, totodată, „defecțiunea” lui Ștefan vodă Petriceicu, trecut în tabăra polonă cu o zi mai înainte³⁶.

În urma acestei „defecțiuni”, Poarta a numit domn în Moldova pe Dumitrașcu Cantacuzino – faptul nu a putut să se petreacă mai devreme

²⁷ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 87.

²⁸ *Ibidem*, p. 83.

²⁹ *Ibidem*, p. 227, nota 56.

³⁰ *Ibidem*, p. 85.

³¹ *Ibidem*, p. 227, nota 59.

³² *Ibidem*, p. 85–87.

³³ *Ibidem*, p. 227, nota 60.

³⁴ *Ibidem*, p. 87.

³⁵ V. și *ibidem*, p. 227, nota 61.

³⁶ *Ibidem*, nota 62.

de sfârșitul lunii noiembrie sau începutul lunii decembrie 1673, personajul ajungând *brumali tempore*, „pe timp de iarnă” la Galați³⁷, de unde nu a mai îndrăznit să înainteze, temându-se de situația tulbure din țară. Astfel, câtă vreme a rămas la Galați, Cantacuzino, deși investit de Poartă, nu era totuși un domn efectiv, care să dețină frâiele puterii. De altminteri, Ștefan vodă Petriceicu a păstrat scaunul domnesc până în februarie 1674: la 14 februarie, el era încă la Iași; abia șase zile mai târziu, cancelaria domnească emitea acte în numele lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino³⁸. Din aceste precizări documentare, se vede că autorul *Vitei* trebuie corectat atunci când spune că tatăl său și Gavriiliță Costache au ajuns la Galați, chemați de noul domn, la vremea când acesta petrecea acolo „a patra lună”! Faptul a trebuit să se petreacă spre mijlocul lunii ianuarie, de vreme ce serdarului Cantemir i-a trebuit cam o lună ca să

³⁷ *Ibidem*, p. 86, 87. Ion Neculce – care relatează faptele după propriile lui cunoștințe – arată că, după victoria de la Hotin, majoritatea boierilor (în frunte cu Miron Costin) s-au despărțit de vodă Petriceicu „și au purces cu toții în gios”, anunțând pe boierii „gioseni” de această despărțire și însărcinând pe Gheorghită Mitre să transmită dorința lor ca vizirul (aflat atunci la Oblucița) să rânduiască un nou domn. Misiunea lui Gheorghită Mitre nu a mai avut șansa a fi îndeplinită, întrucât el „au găsit pre toți boierii în Gălați și pe Dumitrașco vodă Cantacuzino pus domn de la împărăție” (Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 233–234). Cantacuzino se afla, probabil, în tabăra de la Oblucița, în calitatea de capichiaie a lui Petriceicu, așa explicându-se faptul că el a fost numit domn *acolo* („l-au pus domnu la Oblucițe” – *ibidem*, p. 237) de marele vizir: „Și luându căftan de domnie, au mărșu în târgu în Gălați. Și s-au strânsu toată boiarimea la dânsul și oastea, ca pui<i> de potrinichi” (p. 235). Data exactă a îmbrăcării caftanului de domnie nu e cunoscută, dar ea nu se poate plasa decât la măcar o săptămână sau două după lupta de la Hotin. Iar acțiunile militare în care a fost implicat și Cantemir serdarul, pentru curățirea țării și instaurarea unei minime siguranțe, s-au desfășurat, evident, după această (deocamdată necunoscută) dată. De altfel, Neculce însuși precizează că toate aceste eforturi s-au desfășurat „în postul Crăciunului, vrême de iarnă” (*ibidem*, p. 236).

În ceea ce privește sosirea lui Dumitrașco Cantacuzino la Galați, o cronică moldovenească (Nicolae Costin ?) dă următoarea versiune: „Și îndată l-au pornit [de la Oblucița] cu domnia în țară; și eșind pe la Reni, au trecut Prutul pe la Giurgiuști, au eșit la Galați, unde i-au eșit acolo toți boerii înainte de i s-au închinat, când au fost veleatul 7183, **decemvrie**” (Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, II, ed. II, București, 1872, p. 11). Văleatul este evident greșit – de altfel, în toată expunerea premergătoare este vorba de văleatul 7182 ! – dar rămâne precizarea că Dumitrașcu vodă **a ajuns la Galați în luna decembrie**.

³⁸ CDM, III, București, 1968, p. 486, numerele 2334 și 2337.

pregătească noului domn siguranța drumului spre Iași – unde, cum am văzut, a ajuns între 14 și 20 februarie.

Judece oricine dacă această succesiune a faptelor poate avea măcar o aparență de normalitate. Ajuns la Galați pe la începutul lui decembrie și rămas acolo până spre mijlocul lunii februarie (cum se întvede din zisele lui Cantemir și din documente), *era Dumitrașcu vodă Cantacuzino în postura de a boteza domnește pruncul unuia dintre sprijinitorii săi din acel moment ?* Și, pe de altă parte, ce părinte și-ar fi dus pruncul, pe vreme de iarnă și în nesiguranța care domnea atunci în țară, pentru a fi botezat la Galați de *un domn care încă nu se așezase în scaun ?!*

De fapt, toată relatarea botezului constituie o – să zicem – *fișă* intercalată (nepotrivit!)³⁹ într-un text compact, pe care, însă, îl despică, plasându-se acolo precum o pană, și care își reia firul după terminarea *fișei*. Istorisirea se reia cu formula „Acestea fiind astfel rânduite la Galați...” (*His ita Galatiis ordinatis...*), creând impresia că „rânduirea” menționată s-ar referi la botezul pruncului! Însă în logica expunerii, *His ... ordinatis* se leagă de ceea ce se povestise *înaintea relatării botezului*. Faptul apare evident dacă extragem *fișa despre botez* (marcându-i locul prin semnul —↑—) și lăsăm relatarea să-și urmeze firul în succesiunea pe care o socotesc normală: „Pe Cantemir îl face serdar și <îi încredințează> oastea moldoveană care îl însoțește, adăugând și câțiva turci și tătari, ca să-i alunge pe cazacii jefuitori și făptuitori de tâlhării pretutindeni în cuprinsul domniei și pe ceilalți prădători de adunătură de felurite neamuri. —↑— Acestea fiind astfel rânduite la Galați, Cantemir, luându-și oștile, măcar că nu prea numeroase, se năpustește de pretutindeni asupra tâlharilor....”.

După cum cred că se vede cu toată claritatea, nici critica textului, nici restabilirea succesiunii cronologice **și nici logica faptelor** nu îndreptățesc să se primească anul 1673 pentru nașterea lui Dimitrie Cantemir.

Rămân anii 1674 și 1675.

Cândva (1965), fără o demonstrație argumentată, Ariadna Camariano-Cioran a sugerat anul 1675 ca an al nașterii lui Cantemir⁴⁰,

³⁹ Un caz identic, de „fișă transcrisă în altă parte decât la locul ei”, a semnalat și de d-l Andrei Pippidi, în notele la Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, cit., p. 225, nota 43.

⁴⁰ Ariadna Camariano-Cioran, *Jérémie Cacavela et les Principautés Roumaines*, în **RESEE**, III, 1965, 1–2, p. 170, nota 20.

sugestie pe care d-l Andrei Pippidi a consolidat-o, dar nu cu un document sau cu un argument logic, ci printr-o altă propunere de emendare a textului din *Vita Constantini Cantemyrii*: „S-ar putea – scrie d-sa – să fie [...] o confuzie în amintirile lui [Dimitrie] Cantemir, care a plasat la Galați ceea ce s-a petrecut în realitate la *Galata*, lângă Iași, unde Dumitrașcu Cantacuzino și-a avut reședința din iunie 1675 până în noiembrie, când a fost mazilit”⁴¹. Dar această reședință a fost una forțată, impusă de epidemia de ciumă izbucnită în acel an și care s-a prelungit și sub noul domn, Antonie Ruset, până în ianuarie 1676⁴².

Din păcate, nu știm cu precizie când anume Dumitrașcu vodă a fost mazilit⁴³; Neculce spune doar că, pe când el se afla în Galata, un dregător otoman, aflat în drum spre Camenița, a primit firmanul de mazilire; ajungând la Țuțora, l-a chemat acolo pe domn și i-a comunicat vestea, trimițându-l apoi direct la Istanbul, fără a-i mai îngădui întoarcerea prin Iași⁴⁴. La 25 noiembrie, se socoteau deja „zilele lui Antonie voievod”⁴⁵.

Așa stând lucrurile, ar trebui să se observe cât de forțată este, și în acest caz, interpretarea datelor. Mie, unul, mi se pare foarte puțin plauzibil ca în toamna anului 1675, *în plină epidemie de ciumă* și pe când domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino era deja nesigură, Cantemir bătrânul să-și fi luat pruncul – care avea numai câteva zile sau două-trei săptămâni – și să-l aducă *la Galata*, pentru a fi botezat acolo de vodă.

E ciudat că, având de ales între trei ani, istoricii au acordat cel mai mare credit tocmai acelor ani în care luna **noiembrie**⁴⁶ se prezintă sub semnul unei maxime incertitudini cronologice, dar și sub semnul unor

⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, cit., p. 228, nota 68.

⁴² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246.

⁴³ Cf. *infra*, nota 42.

⁴⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246–247.

⁴⁵ **CDM**, III, București, 1968, p. 513, nr. 2479. Bailul venețian Zuane (Giovanni) Morosini comunica din Constantinopol, la 20 noiembrie 1675, că „în aceste zile” a ieșit firmanul care îl înlocuia pe Dumitrașcu vodă Cantacuzino cu Antonie vodă Ruset (**Hurmuzaki**, V/2, ed. I. Slavici, București, 1886, p. 148, nr. CCXXIX; *ibidem*, IX,1, ed. I. Slavici, București, 1897, p. 288, nr. CCCCXIV), ceea ce înseamnă că hotărârea fusese luată cu ceva timp mai înainte. Nu am putut verifica afirmația că i s-ar fi încredințat domnia încă din **septembrie 1675** (Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I. *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 29).

⁴⁶ Când se poate presupune că a avut loc botezul; altminteri, dincolo de această lună, iese din discuție 1675 ca an al nașterii și implicit Dumitrașcu vodă Cantacuzino ca naș !

mari pericole care bântuiau țara și care făceau improprie călătoria, pe drumuri nesigure, cu un prunc.

Nu rămâne decât anul 1674. Dimitrie însuși, în titlul *Istoriei ieroglifice*, spune că atunci când „sfârșitul începutei sale istorii a vieda s-au învrednicit”, el era „de vârstă la 3100 ani”, avea, adică, 31 de ani. Or, cele două „mari și vestite a Leului și a Vulturului monarhii” (adică Moldova și Țara Românească) s-au împăcat în 1705, când Antioh Cantemir a venit domn la Iași⁴⁷. Mi se pare cât se poate de limpede că *Inorogul* indică aici nașterea sa la 1674: 1705-31=1674⁴⁸.

S-a semnalat, nu foarte de multă vreme, o informație din care ar rezulta că Dimitrie Cantemir era născut, de fapt, la **16 ianuarie 1674**⁴⁹. Această soluție ar putea „împăca” toate nepotrivirile deja semnalate, privind nașterea (în 1674), atribuirea prenumelui (după bunic sau naș, nu numai decât în legătură cu ziua nașterii), precum și botezarea (de către Dumitrașco vodă Cantacuzino).

Ar fi, poate, de folos, la lămurirea acestor amănunte, dacă am avea documentul prin care nașul domnesc a dăruit finului – după însăși mărturia acestuia din urmă – „o foarte întinsă moșie din satele domniei, numită Valea Ilei” (*amplissima possessio ex Principatus pagis*): data documentului ar fixa termenul de netăgăduit *înainte de care* se născuse pruncul. *Unde și ce* era, însă, această „foarte întinsă moșie din satele domniei”?

D-l Andrei Pippidi a indicat, fără alte detalii, localizarea acestui „misterios toponim care nu e altul decât *Valea lui Ilie*, menționat în Arh. St. Iași, doc.824/60⁵⁰”. Documentul invocat este o scrisoare din 21 octombrie 1872, trimisă de Nicolae Drossu *Domnului Jiuvara, arendașu a Odăii Bursucanilor și administrator a Văii lui Ilii. Berladu*, cerându-i să predea câștiul de 1 octombrie, în sumă de 55 de napoleoni „pentru moșiea me, Valea lui Ilii” lui Dimitrie Poroineanu,

⁴⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu și I. Verdeș, studiu introductiv de Adriana Babeți, București, 1997, p. 25.

⁴⁸ Iată, însă, interpretarea editorilor: „Născându-se în 1673, octombrie 26, în 1704–1705 [Dimitrie Cantemir] avea 31 de ani. Scrierea terminându-se cu urcarea în scaun a lui Antioh Cantemir în februarie 1705, urmează că *Istoria ieroglifică* trebuie să fi fost scrisă după februarie și înainte de octombrie 1705” (*ibidem*, p. 25, nota 3). Or, problema este că tocmai anul 1673 este nesigur și, deci, nu poate fi pus ca premisă pentru un asemenea raționament !

⁴⁹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.* (*supra*, nota 2), p. 158, nota 23.

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, cit., p. 228, nota 68.

administratorul moșiei Ivești. *Domnul Jiuvara* este identificat prin însemnarea lui Poroineanu, pe aceeași foaie: **Tache Juvara**.

A trecut, însă, neobservat faptul că avem la dispoziție un document publicat de N. Iorga încă din 1904, care ne lămurește deplin cu privire la localizarea exactă și la valoarea acestui dar domnesc.

La 1 iulie 1761, Grigore vodă Calimachi confirma hotărnicirea unor moșii din ținutul Tutovei, arătând că moșia Bădianul a vel vornicului Dumitrașco Palade „să hotărăște den sus cu alte moșii a dumisale Ion Bogdan vel logft., anume cu Valea lui Marco și cu Valea Ilii”. Și documentul continuă, cu mai multe detalii: „care această moșie Valea lui Marco este a dum[i]salea vel logft. baștină de la răpousatul moșul dum[i]sale Cantemir vod[ă]; iar pentru o **bucată de loc den locul târgului Bărladului, ce să numește Valea Ilii**, cât ține den Valea lui Marco în sus și pân în Valea Ilii și, în lungu, din zarea dialului despre Tutova spre răsărit, pân în apa Bărladului, îi este dumisale danie de la răpousatul Dumitrașco vodă Cantimir”. Iar acesta din urmă avea, pentru acel loc, o hotarnică din 11 iunie 1691 – deci din domnia propriului său părinte – efectuată sub privegherea episcopului Lavrentie de Rădăuți⁵¹.

Iată, așadar, în ce a constatat darul lui Dumitrașco vodă Cantacuzino: nu era câtuși de puțin „o moșie din satele domniei”, și încă una „foarte întinsă”, ci numai „o bucată de loc den locul târgului Bărladului”. Ca orice pământ din hotarul târgului, aparținea, firește, domniei. Nu cred că am avea motive să contestăm paternitatea darului. Ulterior, Dimitrie Cantemir a dăruit această bucată de loc lui Ion Bogdan, fiul surorii sale Ruxanda – poate, și el, cu prilejul botezului acestui nepot.

A putut face domnul această donație *din pământ domnesc* înainte de a fi luat efectiv domnia ori în ultimele zile ale domniei, zile bântuite de

---

⁵¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, București, 1904, p. 221, nr. 59. Lavrentie fusese ridicat episcop de Rădăuți (a păstorit acolo în 1689–1702) din obștea Mănăstirii Bogdana și fusese ucenicul mitropolitului Teodosie (v., pentru aceasta, Pr. Grigore Popescu și Gion D. Ionescu, *Date noi despre mitropolitul Teodosie al II-lea al Moldovei*, în **BOR**, CIV, 1986, 5–6, p. 94–101; iidem, *Fostul mitropolit Teodosie al II-lea al Moldovei. Propunere de canonizare*, în **BOR**, CIX, 1991, 4–6, p. 103–116); legăturile acestora cu Țara de Jos și mai ales cu Vrancea ar putea explica de ce bătrânul Cantemir a încredințat hotărnicirea tocmai episcopului de Rădăuți și nu „eparhiotului” de la Huși.

Atât Valea lui Ilie (Valea Ilei), cât și Iveștii fuseseră, în vechime, în stăpânirea familiei Bogdan; nu știu cum au ajuns, împreună, în posesia lui Drossu.

amenințarea ciumei și de amenințarea mazilirii ?! Absența altor știri împiedică orice comentariu.

2. Un monument misterios al Sucevei medievale. De mai multă vreme, în șirul bisericilor din Suceava medievală figurează aceea având hramul Înălțarea Domnului, socotită ca existentă încă în vremea lui Ștefan Tomșa I, care în septembrie 1563 i-ar fi dăruit un clopot. Deși documentul care o amintește, în 1813, a fost publicat încă din 1915⁵², iar mențiuni despre ea s-au făcut, în treacăt, în unele articole publicate în 1957⁵³ și 1960⁵⁴, această biserică nu a fost înregistrată de Nicolae Stoicescu, în documentatul său *Repertoriu* tipărit în 1974⁵⁵, așa încât se pare că cel dintâi care a vorbit mai apăsător despre ea a fost profesorul Ioan Caproșu, în 1980⁵⁶. Un deceniu mai târziu, existența ei era deja încorporată în istoria Sucevei medievale cu plasarea pe care i-o atribuie documentul din 1813 – „ca la 50 de stânjeni”, sau „la vreo 100 de m de biserică Sf. Gheorghe”⁵⁷ – apreciindu-se chiar traseul unor ulițe în funcția de situarea ei⁵⁸, cu posibile urme detectate în 1987⁵⁹. S-a spus că, în afara

---

⁵² T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, culese, adnotate și publicate de ~, București, 1915, p. 443, nr. 307. Republicat, după Ștefanelli: Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului 1388–1918*, I, ediție de documente întocmită de ~, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1989, p. 586, nr. 362.

⁵³ Ioan Zugrav, *Biserica Sf. Gheorghe de la Mănăstirea Sf. Ioan din Suceava*, în *MMS*, XXXIII, 1957, 5–7, p. 479; Nicolai Grămadă, *Aspecte de viață din trecutul orașului Suceava*, în *MMS*, XXXIII, 1957, 10–12, p. 876.

⁵⁴ Ioan Zugrav, *Două pomelnice ale bisericii Sfântul Gheorghe din Suceava*, în *MMS*, XXXVI, 1960, 1–2, p. 38.

⁵⁵ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, București, 1974. Aici (p. 810–811), cu acest hram este înregistrată Mănăstirea Todireni (Burdujeni), ctitoria lui Toader Movilă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, căreia îi este atribuit și *Mineiul* dăruit în 1599 de Ieremia Movilă bisericii cu același hram *din cetate*, despre care v. și mai departe, în text.

⁵⁶ Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, p. 42.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Ulița Mitropoliei avea un traseu foarte sinuos ... trecea prin fața bisericii Ispasul sau Înălțarea lui Isus Hristos...” (Emil-Ioan Emandi, Mihai-Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi, dacă nu știi să zidești (Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388–1988)*, Editura „Glasul Bucovinei”, Rădăuți-Iași, 1991, p. 76.

clopotului dăruit de Ștefan Tomșa în 1563, „din anii 1598 și 1599 avem informații sigure despre două cărți (un Minei și un Apostol) care au aparținut «bisericii Înălțării din Suceava»”⁶⁰. Mai de curând, această biserică – dispărută pe la mijlocul veacului al XVIII-lea sau poate și mai înainte – a revenit în orizontul cercetărilor de istorie suceveană, propunându-se localizarea ei în funcție de urmele unor temelii găsite în 1992, cu ocazia săpării fundațiilor pentru „noul sediu al Muzeului de Științele Naturii”⁶¹. Atribuite inițial (2005⁶²) ctitoriei lui Onufrie Barbovschi cu hramul Adormirii Maicii Domnului⁶³, ele au fost socotite ulterior ca aparținând „bisericii Înălțarea Domnului sau Ispasul, pomenită documentar în anul 1598 cu ocazia unei însemnări marginale făcute pe manuscrisul unui *Apostol* care a aparținut bisericii Înălțarea Domnului. Despre acest edificiu ecleziastic aflăm mai multe informații dintr-un document din 18 mai 1813...”⁶⁴.

Din cele expuse, ar rezulta, așadar, că pentru acest monument ecleziastic al Sucevei medievale avem mărturii documentare din **1563** (inscripția clopotului), **1598** („însemnarea marginală” de pe un *Apostol*) și **1599** (însemnare pe un *Minei*). Mi s-a părut cam ciudat că, într-un oraș cu multe biserici de piatră, importante și vechi, o biserică de lemn a fost aleasă ca beneficiar al unor danii dintre care cel puțin două – clopotul și *Mineiul* – erau domnești. Desigur că, teoretic, o asemenea atenție nu se poate exclude, însă, în cazul când ar fi reală, ea ar fi indiciul unei situații excepționale a respectivului lăcaș. Este cazul bisericii de lemn de la Putna, zisă a lui Dragoș vodă, căreia boerii și domnii i-au făcut danii în veacul al XVII-lea, iar în cel următor a primit scutiri speciale. Așa am ajuns să mă interesez de acest monument dispărut al Sucevei medievale.

Punctul de pornire nu poate fi altul decât documentul din 1813. În adevăr, el vorbește despre „un clopot vechi ci este făcut de Io Ștefan voivod din veleatul de la zidire lumii 7071 <1563> sept<embrie> undi

⁵⁹ *Ibidem*, p. 135–136

⁶⁰ *Ibidem*, p. 223 și notele 1007 și 1008 la p. 291.

⁶¹ Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute la Suceava*, în **HU**, XV, 2007, 1–2, p. 192. Informațiile acestea sunt reluate în eadem, *Contribuții mărunte la istoria arhitecturii din Ținuturile Suceava și Cernăuți (secolele XIV–XVIII)*, Editura „Karl A. Romstorfer”, Suceava, 2011, p. 41–42.

⁶² Paraschiva-Victoria Batariuc, *Biserici dispărute la Suceava*, p. 192, nota 97.

⁶³ I. Mareș, *Biserica Adormirea Maicii Domnului (Adormirea Precistei sau Uspenia) – un locaș de cult dispărut*, în „Suceava”, XXXII–XXXIII, 2006–2007, p. 214–216.

⁶⁴ Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*, p. 193.

scrie acel domn pe clopot că l-au dăruit la biserica ce au avut hramul Ispasul, adică Înălțare Domnului Is<us> Hr<istos>, pe care clopotul este față în clopotnița Mitropoliei din Suceava, și această biserică au fost de lemn, numai fundamenturile ei au fost de piatră și este aproape de biserica ce mare, Mitropolia, care de piatră este zidită, așa ar fi de departe ca la 50 de stânjini [...] care să vede ace biserică ce s-au fost răsăpiti cu totul, iarăș pe locul târgului au fost și să alătorează copia de pe acel clopot ci este scris sirbește și s-au tălmăcit moldovinește, și de pe moldovinește s-au prefăcut nemțește”⁶⁵. În absența textului slav și a menționatei traduceri⁶⁶, ca și a clopotului însuși, topit la 1860 pentru fabricarea altuia⁶⁷, existența clopotului trebuie acceptată numai după această mărturie. Este unul dintre cazurile care arată că istoricul nu poate aplica preceptul juristului: *testis unus, testis nullus*. Însă, desigur, trebuie să acceptăm că în inscripția clopotului nu se făcea nici o precizare cu privire la *biserica de lemn* căreia i-a fost dăruit: ceea ce înseamnă că prezența lui, cândva, în biserica *de lemn* cu hramul Înălțării poate să nu fie numai decât o dovadă că această biserică exista la 1563 și că anume ei i-a fost destinat acel clopot.

A trebuit să constat, apoi, că mărturia *Mineiului* din 1599, a fost adusă în „dosarul” acesta din neatenție sau prin preluarea necritică a unei informații din *Repertoriul* lui Nicolae Stoicescu. Pentru că, aici, respectiva informație despre *Mineiul* din 1599 este pusă în seama Mănăstirii Todireni, ctitoria lui Toader Movilă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, ceea ce constituie o greșală, întrucât însemnarea dedicatorie spune răsăpiti că biserica „unde este hramul Înălțării”, căreia în martie 1599 Ieremia vodă Movilă i-a dăruit o serie de 12 *Minee* (dintre care s-a păstrat doar cel pentru lunile septembrie și octombrie), se afla „în cetatea Sucevei”⁶⁸. Or, după cum am demonstrat în lucrări mai vechi și mai noi,

⁶⁵ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 443; Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *op. cit.*, p. 586, nr. 362.

⁶⁶ Nici una dintre cele două ediții nu reproduce transcrierea textului slavon și traducerile în română și germană, care ar fi, deci, de căutat în arhive.

⁶⁷ Cf. Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁸ *IN*, 1925, p. 350 (pe atunci, era în biblioteca lui Mihail I. Kogălniceanu); Olimpia Mitric, *Tezaurul de manuscrise din timpul domniei lui Ieremia Movilă*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II. *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 71–72, nr. 14 (după P. P. Panătescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, III, manuscris, p. 268:

cetatea Sucevei avea, în adevăr, o biserică a ei – numită chiar așa: biserica „din cetate” – ai cărei slujitori sunt atestați documentar la 1493, 1528, 1604, 1608, 1622, 1647⁶⁹. Însemnarea dedicatorie a cărții în discuție dă hramul acestei biserici – **Înălțarea** –, în care slujea pe atunci, ca preot, Ilie Crimcovici, viitorul Anastasie episcop al Rădăuților și mitropolit al Moldovei. Am tăiat, deci, de pe listă o mărturie care ar fi dovedit existența bisericii de lemn cu hramul Înălțării în târgul Sucevei la 1599 și am trecut la cea de-a doua, atribuită anului anterior, „însemnarea marginală făcută pe manuscrisul unui *Apostol*”.

Pentru aceasta, autorii care au invocat-o au citat⁷⁰ pe Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978. Cum respectiva însemnare nu se află între acelea care au format, recent, masivul *corpus* al izvoarelor din această categorie⁷¹, m-am îndreptat spre lucrarea indicată, știind că Damian P. Bogdan avea obiceiul să reproducă, în lucrările sale teoretice, însemnări de pe cărți și manuscrise și chiar fragmente de documente. În locul respectiv, am găsit doar atât: „Kalužniacki, KP, p. 8 și 9 arăta că cele mai de seamă mss moldovenești s-au scris în uncială, citând în acest sens: *Tetraevangheliarele* de la Putna din anii 1489, 1507, 1569, 1598 și 1622, *Tetraevangheliarul de la Humor* și cel de la Voroneț din 1550, *Apostolurile* din anii 1540 și **1598**, aflate în Biblioteca Universității din Lvov (primul aparținuse m-rii Humor, iar al doilea **bisericii Înălțării din Suceava**)”⁷². Sub sigla **KP**, se înțelege Emil Kalužniacki, *Kirillovskoe pis'mo u rumyn*, Petrograd, 1915.

Înainte de a căuta lucrarea lui Kalužniacki, mai greu accesibilă date fiind vremea și locul tipăririi, m-am adresat unui instrument de lucru de neocolit, cu toate deficiențele (uneori inerente) care i se pot reproșa. În acest *Repertoriu* alcătuit de Radu Constantinescu, se află înscrise, ca

---

BAR, ms. slav 705); I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de ~, I*, Editura „Demiurg”, Iași, 2008, p. 113–114. Însemnarea a fost reprodusă de Maria Magdalena Székely, *Manifeste de putere la Ieremia Movilă, în Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II, cit., fig. 10.

⁶⁹ Ștefan S. Gorovei, *Cetatea de Scaun a Sucevei. O ipoteză*, în **AP**, IV, 2008, 2, p. 17–19.

⁷⁰ Emil-Ioan Emandi, Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 291, nota 1008; Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*, p. 193, nota 98.

⁷¹ Cf. I. Caproșu și E. Chiaburu, *op. cit.*, I și IV, Iași, 2009, p. 540–541 (Addenda et corrigenda).

⁷² Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1978, p. 206; sublinierile mele.

aparținând Bibliotecii Universității din Liov, două *Apostoluri*: unul din 1540, scris de ieromonahul Paisie pentru marele logofăt Toader Bubuioș, care l-a dăruit ctitoriei sale de la Humor⁷³, și altul datat „Suceava 1598”, indicat ca fiind scris „pentru Ieremia Movilă”⁷⁴.

Am ajuns, cu ajutorul d-lui Alexandru Pînzar, și la Kalužniacki, la care am găsit ... nu mai mult decât a dat Damian P. Bogdan⁷⁵ și fără nici o indicație bibliografică. Mi-a dat de gândit, însă, faptul că în ambele locuri se arată că biblioteca Universității din Liov posedă două *Apostoluri* moldovenești, indicându-se aceleași date, 1540 și 1598, dar în ceea ce privește destinatarul cărților, afirmațiile coincid doar în primul caz (Mănăstirea Humor). În celălalt caz, menționarea Sucevei nu era concludentă, iar indicarea comanditarului în persoana lui Ieremia vodă Movilă devenea interesantă: ea putea să însemne că *acest domn* a dăruit, în 1598, bisericii cu hramul Înălțării din Suceava *Apostolul* în discuție. Am fi avut, așadar, o veche biserică suceveană către care – repet – s-a îndreptat atenția și generozitatea unor domni ai Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Totuși, din motivele deja înfățișate, o asemenea concluzie mi s-a părut nepotrivită, așa că mi-am continuat investigația pe firul și pe bibliografia indicate de Radu Constantinescu. Încet-încet, am văzut că intuiția mea fusese corectă.

Ambele manuscrise, citate de Damian P. Bogdan după Kalužniacki și de Radu Constantinescu, au fost descrise în 1910 de Stoian Romanski, care a publicat și colofoanele⁷⁶. Dacă *Apostolul* din 1540 este bine cunoscut mai din vechime, întrucât a făcut obiectul unui articol special al lui Emil Turdeanu⁷⁷, cel din 1598 a intrat mai de curând în

---

⁷³ Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, întocmit de ~, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986, p. 161, nr. 830.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 831.

⁷⁵ *Кирилловское письмо у Румынь* (= *Энциклопедия славянской филологии*), Выпуск 4.2, Петроград, 1915, p. 8

⁷⁶ Stoian Romanski, *Влахобългарски ржкописи въ Львовската университетска библиотека*, în „Периодическо списание на Българското книжовно дружество”, XXII, 1910, vol. LXXI, p. 590–591, nr. 2 și p. 592, nr. 3.

⁷⁷ Emil Turdeanu, *Egumenul Paisie de la Homor și voievodul Ștefan „cel Mic și Rău”*, în „Ființa Românească”, II, 1964, p. 81–86; republicat în idem, *Oameni și cărți de altădată*, I, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 292–298.

circuitul științific românesc, în cadrul uneia dintre cercetările privind Movileștii, familia și caracterizarea puterii lor⁷⁸. Colofonul lui arată că manuscrisul a fost cumpărat de hatmanul Simion Movilă împreună cu soția sa și dăruit *ctitoriei familiei lor de la Sucevița*. Din neatenție, scribul a pus „nou-zidita biserică și mănăstire a Sucevei” (ВЪ НОВОСЪЗДАНИЕ ЦРКВИ И МОНАСТИРИ Сочавскѣи), dar a marcat corect hramul: „Învierea Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos”: ИДЕЖ(Є) ЄСТ ХРАМ ВЪСКР(Є)СЕНІЄ Г(ОСПОД)А Б(ОГ)А.

Atunci?! Kalužniacki se referă la *acest* manuscris, sau a avut în vedere un altul, încă neieșit la iveală sau chiar pierdut?

Cred că răspunsul corect este cel dintâi. În comentarea colofonului acestui *Apostol*, Romanski a adăugat, la eroarea scribului, **propria sa eroare**, scriind că a fost dat „въ новосъздадения Сочавски манастиръ Св. Възнесение”⁷⁹, adică „în nou-zidita mănăstire din Suceava a Sfintei Înălțări”! Este foarte probabil că, la rândul său, Kalužniacki a preluat neatent – **și fără să citeze** – mențiunea lui Romanski⁸⁰ și, evident, nu a mai stăruit asupra colofonului (el era interesat, am spus deja, de forma scrisului), iar Damian P. Bogdan, interesat tot de unciale, semiunciale și cursive, n-a mai avut pentru ce să controleze afirmațiile predecesorilor săi.

Așa stând lucrurile, trebuie să renunțăm și la cel de-al doilea izvor care ar atesta existența, în târgul Sucevei, a unei biserici cu hramul Înălțării. N-ar mai rămâne decât mențiunea documentului din 1813.

În acest punct, îmi îngădui să aduc în discuție un izvor care, deși pus în circulație încă din 1979, a scăpat atenției istoricilor care s-au ocupat de misteriosul monument sucevean. Este vorba de inscripția gravată pe o ferecătură de argint care a învelit cândva un *Tetraevanghel* și care spune că

*„Acest Tetraevanghel l-a făcut pan Gârlea
hatman și soția sa și fratele său Bilăi stolnic ... și l-a dat
pentru sufletul său <bisericii> unde este hramul
Înălțarea, în anul 7081 august 8”*⁸¹.

⁷⁸ Ștefan S. Gorovei, *Movileștii. Contribuții la istoria puterii și a familiei*, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, Editura Oscar Print, București, 2011, p. 134–135.

⁷⁹ Stoian Romanski, *op. cit.*, p. 592; subl. mea.

⁸⁰ Sau, poate, amândoi au folosit vreun catalog al bibliotecii Universității din Liov.

⁸¹ Marina Ileana Sabados, *O ferecătură de carte necunoscută din Moldova, din secolul al XVI-lea*, în *АИИЛ*, XVI, 1979, p. 437.

Descoperitoarea ferecăturii a fost de părere că biserica Înălțării, menționată în inscripție, ar putea fi cea a Mănăstirii Neamțului, fără să excludă vreo „altă biserică cu acest hram, azi dispărută”⁸². Cum marea mănăstire de la Neamțu nu putea fi desemnată prin simpla menționare a hramului, rămâne cea de-a doua variantă. Fiind un dar al ambilor frați, beneficiarul ar putea fi o ctitorie de familie, din satul (altminteri necunoscut) unde-și aveau obârșia. Dar faptul că pan Gârlea era hatman, adică portar al Sucevei, ne obligă să luăm în considerare și ipoteza că *Tetraevanghelul* a fost dăruit bisericii Înălțării *din Suceava*. Însă, în acest caz, nu se poate ocoli întrebarea: *cărei biserici sucevene ? Celei din târg, despre a cărei existență nu știm nimic până la documentul din 1813, sau celei din cetate, pentru care avem atestări din secolele XV–XVII ? O analogie mă îndeamnă să optez pentru al doilea răspuns. În 1599, Gheorghe Izlozeanu (Lozenschi), socrul lui Ieremia vodă Movilă, a dăruit, împreună cu soția sa Cristina, un frumos *Tetraevanghel* (care se păstrează azi la Mănăstirea Putna), bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din cetatea Hotinului, cetate al cărei comandant a fost vreme de vreo 15 ani⁸³. Întemeiat pe această analogie, cred că se poate afirma că pan Gârlea și-a oferit *Tetraevanghelul bisericii din cetatea Sucevei*, care avea hramul Înălțării, cu alte cuvinte aceleia unde el mergea în fiecare zi și unde probabil se spovedea și se împărtășea.*

Dar, de îndată ce am făcut această supoziție, ea ajunge să pună în altă lumină și informația despre clopotul dăruit la 1563 de Ștefan vodă Tomșa. Căci, în adevăr, acest vremelnic purtător al sceptrului moldovenesc slujise în cetatea Sucevei, ca portar (Grigore Ureche îl va numi chiar *hatman*). În septembrie 1563, el petrecea primele sale săptămâni de domnie⁸⁴, așa încât faptul că atunci ar fi dăruit un clopot bisericii din cetate poate fi înțeles și ca un gest prin care dorea să mulțumească lui Dumnezeu că i-a îngăduit propria sa *înălțare* pe treptele scaunului domnesc.

---

⁸² *Ibidem*, p. 439.

⁸³ Însemnarea în slavă și traducerea la Melchisedec, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în **RIAF**, I, vol. I, fasc. II, 1883, p. 266–267 și la Elena Lința (coordonator), Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, <Universitatea București>, București, 1981, p. 102–107; în traducere la Olimpia Mitric, *Tezaurul de manuscrise din timpul domniei lui Ieremia Movilă*, cit., p. 73.

⁸⁴ Fusese ales la 9 sau 10 august 1563 – cf. Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a.1324–1881*, I. *Secolele XIV–XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 673.

Reașezând informațiile la locurile lor, rezultă, așadar, că este mult mai probabil că atât clopotul lui Ștefan Tomșa la 1563, cât și *Tetraevanghelul* hatmanului Gârlea la 1573 au fost destinate **bisericii din cetatea Sucevei**, cu hramul Înălțării Domnului, biserică veche și importantă pentru viața cetății, căreia la 1599 Ieremia vodă Movilă i-a dăruit un set de *Minee*.

Rezultă, totodată, că biserica din târg, având același hram, a fost – **dacă a existat cu adevărat** – ridicată foarte târziu, în zona Mitropoliei, poate în legătură cu activitățile acesteia. Dezafectarea bisericii din cetate a dus, desigur, la strămutarea obiectelor de acolo, zestrea ei risipindu-se în patru zări. Clopotul a putut fi transportat la Mitropolie și așezat în clopotniță, alături de acela adus de Bogdan al III-lea din Polonia⁸⁵. Sau a ajuns la misterioasa bisericuță de lemn care, din întâmplare sau nu, avea hramul aceleia din cetate, astfel încât a fost ușor să se integreze în istoria ei. Aceasta, firește, **cu condiția ca biserica Ispasul să fi existat cu adevărat** – ceea ce rămâne să se probeze cu alte documente, în afara aceluia din 1813⁸⁶.

Ștefan S. Gorovei

---

⁸⁵ Maria Magdalena Székely, *Un gest de putere al lui Bogdan al III-lea și semnificația lui*, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, p. 99–106.

⁸⁶ Acest text reprezintă comunicarea destinată Simpozionului *Artă și civilizație medievală*, ediția a XIX-a, Suceava, 23 noiembrie 2012. În momentul când el pleacă la tipar, dilema a căpătat, deja, o soluție cu totul neașteptată...

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

LUIGI FERDINANDO MARSILI, *Stato militare dell'Impero Ottomanno*, a cura di Raffaella Gherardi, Rubbettino Università, Bologna, 2012, 165 p.

În iulie 1679, în situația bailului venețian Pietro Civran, tânărul conte Luigi Ferdinando Marsili, pregătindu-și cariera militară, de diplomat și de savant pe care o va urma în chip strălucit până la sfârșitul vieții în slujba Imperiului Habsburgilor, pleacă la Constantinopol, unde avea să zăbovească vreme de 11 luni. Folosește acest răgaz scurt pentru a face studii și însemnări cu caracter geografic și oceanografic, dar și însemnate observații privitoare la obiceiurile și instituțiile turcești, pe baza contactelor personale pe care le-a putut stabili cu cărturarii curții otomane și, mai ales cu exponenții politici. Într-o formă incipientă, aceste observații, cuprinzând și pe cele cu caracter militar, le-a prezentat încă din 1684 papei Inocențiu al IX-lea, sub titlul *Stato militare ed economico dell'Impero Ottomano*. Lucrarea *Stato militare dell'Impero Ottomano* nu datează însă din această perioadă, ci este rodul unei experiențe diverse, ce include și scurta perioadă de robie din iulie 1683, în timpul asediului Vienei, dar și aceea, mult mai îndelungată, de negociator și ulterior comisar imperial în chestiunea granițelor militare dintre cele două imperii la congresul de la Karlowitz, de reprezentant al ambasadorului englez, William Hussey. În egală măsură, cartea dedicată stării militare a Imperiului Otoman oglindește expertiza militară pe care contele Marsili a dobândit-o pe parcursul întregii sale cariere de soldat. Din nefericire, ca multe dintre scrierile lui Marsili, opera a rămas în manuscris în vasta sa arhivă, și a apărut doar postum, la Haga și la Amsterdam în 1732, în limbile franceză și italiană.

Compendiul lui Luigi Ferdinando Marsili are un caracter practic, dar și propagandistic, de avertizare la adresa Europei, dar și de deschidere față de societatea otomană. Divizată în două părți, lucrarea dorește să familiarizeze cititorul european cu cadrul general, arhitectura instituțională, starea economiei, moneda, structura administrației

“Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 365-435

Imperiului Otoman, religia și obiceiurile. Dincolo de aceste date de ordin general, în care sunt incluse și țările române, cu statutul și obligațiile de ordin militar față de Poartă (cap. LXI. *De Moldavi, Wallachi e Transilvani, loro Stato, Milizia ed obligo*), contele Marsili descrie sistematic armamentul și utilizarea lui, toate tipurile de arme (ienicerii, seimenii, marina, artileria etc.), gradele militare, manutanța, intendența, sistemele de plată, muzica și drapelele militare. O altă parte consistentă a tratatului este dedicată strategiei militare de apărare, atac și de asediu, cu o privire specială asupra bătăliilor navale.

Scopul declarat în introducerea tratatului este acela de a combate, printr-o cunoaștere corectă, rațională și purificată de prejudecăți, toate falsele opinii ce domneau în epocă privitoare la puterea și vulnerabilitatea Imperiului Otoman, ambele, după părerea autorului, supraestimate. În acest sens, contele Marsili apelează la aceeași concepție despre ascensiune și decădere, ca și Dimitrie Cantemir. Un aspect important, ca și la Dimitrie Cantemir, este raportul dintre religie și puterea armată a Imperiului otoman, chestiune văzută într-o cheie mai degrabă moralistă. Mult mai interesante sunt însă considerațiile despre cultura și știința de la curtea sultanilor, cu precădere astronomia și istoria.

Stato militare dell'Impero Ottomano, editată de Raffaella Gherardi, una din cele mai bune cunoscătoare a operei lui Luigi Ferdinando Marsili, ne restituie o lucrare interesantă și provocatoare, din categoria acelor semnificative pentru felul în care europenii de la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea și-au construit identitatea în funcție de alteritatea orientală.

Violeta Barbu

Documente românești din arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos, Catalog (II), editat de Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, Ioan Caproșu, Edit. Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2013, 324 p.

În 1997, Florin Marinescu a publicat la Atena, în limba greacă, un catalog al rezumatelor documentelor istorice ce compun arhiva românească a mănăstirii Xiropotam. O echipă nouă, alcătuită din Petronel Zahariuc, Ioan Caproșu și Florin Marinescu a inițiat editarea acestor rezumate în limba română, revizuite radical, potrivit celor afirmate de

Petronel Zahariuc, în *introducerea* ce deschide volumul prezentat aici (p. 5). Este vorba într-adevăr de rezumate extrem de ample, însoțite de descrierea arheografică a documentelor, descifrarea semnăturilor și a sigiliilor. Într-o selecție judicioasă și competentă, potrivit unor criterii de conținut, emitent etc., unele documente au fost transcrise integral, realizându-se astfel o formulă mixtă, între catalog de rezumate și ediție selectivă. Primul volum al catalogului, conținând documente și rezumate ample din perioada anterioară secolului al XIX-lea a apărut în 2005 și a fost prezentat în revista SMIM. Al doilea volum cuprinde 385 de piese (rezumate, rezumate dezvoltate și texte integrale) din perioada 1800-1877, și o anexă de alte șapte rezumate din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea provenite din arhiva grecească a mănăstirii, din care majoritatea au data refăcută de editorul Florin Marinescu. Editorii anunță un al treilea volum în pregătire, ce va continua publicarea unor condici și registre de cheltuieli legate de țările române din secolul al XIX-lea din arhiva românească a aceluiași așezământ.

Interesul acestor documente este major pentru istoria așezămintelor închinat mănăstirii atonite, mănăstirea Dancu din Iași și Plumbuita din Țara Românească, dar și pentru istoria socială și ecleziastică a tuturor așezămintelor monastice din cele două provincii, în durata lungă ce a precedat procesul de secularizare. Beneficiul istoric, la nivelul surselor, este la fel de semnificativ pentru istoria economică urbană a capitalelor țărilor române, pentru regimul daniilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru raporturile instituționale dintre domnie și mănăstirile închinat, în volum fiind prezente câteva hrisoave domnești (Ioan Gheorghe Caragea, Grigore Dimitrie Ghica, Scarlat Calimah, Mihail Sturdza) din primele decenii ale veacului al XIX-lea. Extrem de interesantă este tranziția acestui raport instituțional către formula modernă a ministerelor guvernului Cuza. Surprize oferă și actele „rătăcite” în această arhivă, fie documente private, fie corespondență ecleziastică în limba română ce nu privesc în chip direct cele două metocuri de la Iași și București și nici mănăstirea-mamă Xiropotamu. Întrucât editorii au avut grijă să prezeve în rezumate unii termeni instituționali specifici epocii, volumul slujește la fel de bine și istoriei dreptului și a instituțiilor românești în pragul modernității. Un indice de nume și persoane și o bogată anexă de fotocopii încheie tomul al doilea al acestui catalog prețios, parte a unui vast proiect de valorificare românească a arhivelor atonite, în care cei trei reputați istorici și editori de

izvoare investesc de aproape două decenii o muncă pe cât de pasionată, pe atât de competentă.

Violeta Barbu

IOAN IUFU, VICTOR BRĂTULESCU, *Manuscrite slavo-române din Moldova. Fondul mănăstirii Dragomirna*, ediție îngrijită de Olimpia Mitric, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, 276 p.

În vara anului 1962 întâlneam la mănăstirea Putna doi învățați, care inventariau și descriau manuscrisele de acolo: slavistul Ioan Iufu și profesorul Victor Brătulescu, ultimul fost colaborator apropiat al lui N. Iorga. Putna nu era decât o etapă din strădania lor, deoarece țelul final era acela de a scoate la lumină și semnala toată bogăția de manuscrise păstrate în bibliotecile marilor mănăstiri din Moldova.

Pe lângă unele studii ale celor doi, tipărite mai ales în periodice bisericești, care vădesc chipul în care și-au împărțit munca de cercetare – I. Iufu a efectuat studiul istoric și lingvistic, iar V. Brătulescu s-a ocupat de descrierea miniaturilor și a elementelor de ornamentică - s-a păstrat în manuscris vreme de jumătate de secol și un unic catalog, cel al fondului de manuscrise de la mănăstirea Dragomirna.

Printre rezultatele cele mai de seamă ale investigației de la Dragomirna s-a numărat găsirea unei însemnări de copist pe un *Sbornic* din secolul al XV-lea, provenit de la mănăstirea Moldovița, care atestă că a fost scris în mănăstirea Studion din Constantinopol (vezi p. 165). Întreaga colecție de sbornice – cuprinzând scrieri omiletice și hagiografice bizantine și slave – pare să fi numărat zece volume, iar I. Iufu a identificat nu mai puțin de șase la Dragomirna (aduse cu toatele de la mănăstirea Moldovița). Această descoperire l-a făcut pe regretatul slavist (1913-1964) să desprindă o importantă concluzie, anume că seria de sbornice achiziționată la Constantinopol a fost cea care a transmis de fapt la nord de Dunăre noua ortografie medio-bulgară. Pe de altă parte, faimosul caligraf Gavril Uric a folosit sbornicele aflate acum la Dragomirna pentru alcătuirea propriilor sale sbornice.

Demn de menționat este de asemenea că printre manuscrisele de la Dragomirna se găseau, la vremea întocmirii catalogului de față, șapte manuscrise cu miniaturi lucrate sub păstoria mitropolitului Anastasie

Crimca. Apoi, trebuie semnalată neapărat și bogăția de însemnări de pe manuscrise, care de care mai interesante și prețioase. Mă mulțumesc aici să amintesc doar grupul celor care ilustrează piosul gest al unor personaje din cele mai variate straturi ale societății de a răscumpăra de la cazaci cărți bisericești jefuite în momentul în care aceștia, „printr-o violență trădare”, au ocupat mănăstirea, în anul 1653 (vezi p. 103, 107-108, 110, 112 și 188). Un consistent număr de ilustrații color (224), dar din păcate la o scară redusă, însoțește textul acestui prețios instrument de lucru.

În încheiere, trebuie neapărat subliniat meritul D-nei Olimpia Mitric, care și-a luat asupra-și greua misiune de a controla, corecta și pregăti pentru tipar textul catalogului de la Dragomirna.

Ștefan Andreescu

ȘERBAN TURCUȘ (coord.), ADINEL DINCĂ, MIHAI HASAN, VICTOR VIZAUER, *Antroponimia în Transilvania Medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, 2 vol., Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2011, 372 p. + 1346 p.

Potrivit autorilor celor două volume, aceasta este o lucrare de științe auxiliare ale istoriei, științe foarte importante, dar evitate de către istoricii contemporani, din cauza unor abilități speciale de care este nevoie pentru întocmirea unor astfel de studii (limba izvoarelor, paleografie, diplomatică) și, mai ales, datorită unui volum imens de lucru necesar întocmirii lor.

Autorii au întocmit această lucrare, pornind de la colecțiile *Documenta Romaniae Historica*, seriile C. *Transilvania* și D. *Relațiile între Țările Române*, și *Documente Istorice privind Istoria României*, seria C. *Transilvania*, confruntând toate documentele din colecțiile amintite cu ediții de documente românești, vaticane, ungurești și germane, apărute începând cu secolul al XIX-lea, precum și cu documente inedite păstrate în copie și/sau în original la institute din țară.

Primul volum al lucrării tratează trăsăturile tehnice și istorice ale denominării persoanelor în Evul Mediu, pornind de fapt de la perioada Romei antice, și analizând problema numelui unic, a *cognomen*-elor. etc. Apoi, autorii trec la o istorie a numelui în Transilvania medievală (între secolele XI-XIV) și la antroponimia transilvană în secolele XII-XIII.

Antroponimia clerului din Transilvania beneficiază de un capitol special, la fel și antroponimele veterotestamentare, cele apostolice și celelalte categorii de hagionime din Transilvania medievală. Antroponimia feminină din Transilvania medievală este tratată separat, la fel și numele de familie. Capitolul cel mai interesant și, în același timp, cel mai sensibil este cel despre antroponimie și etnie în Transilvania Evului Mediu. Autorii conchid, în chip just, că *orice discuție globală făcută în sensul determinării pure și nemediate a unei apartenențe etnice a antroponimelor este specioasă și neproductivă, atunci când nu există precizări sau urme în această direcție*. Autorii subliniază că, în baza datelor istorice disponibile, au încercat să stabilească *o aproximare teritorială în dependența unei culturi sau microculturi onomastice*. Cu alte cuvinte, se pot stabili doar zonele în care, la un moment dat, exista un *trend* onomastic, fără a putea specifica apartenența etnică a purtătorilor. Volumul este însoțit de un indice alfabetic al antroponimelor din Transilvania, în dreptul fiecărui nume fiind indicat de câte ori a fost atestat în documentele istorice cunoscute. De asemenea, volumul este însoțit de tabele cu antroponimele teoforice, veterotestamentare, neotestamentare, hagionime, nume de sfinți militari, mendicanți etc. Tabelele sunt însoțite de grafice despre frecvența folosirii numelor, numărul atestărilor, raporturi statistice, etc.

Cel de-al doilea volum conține totalitatea numelor atestate de documentele cunoscute, în Transilvania medievală (între secolele XI-XIV). Numele sunt aranjate alfabetic, de la A (*Aaron*) la Z (*Zyn*), în tabele care cuprind: antroponimul, tipul de nume, numele asociat, comentarii (două rubrici), genul purtătorului, rudenia, funcțiunea atestată în document, cronologie, etnia, edițiile documentului în care este atestat antroponimul, repetabilitatea lui și anul de apariție a numelui. Fiecare pagină conține câte un tabel, care conferă cărții un format unic, orizontal.

Și primul volum al lucrării este editat pe orizontala paginii, textul fiind împărțit în câte două coloane pe fiecare pagină. Această lucrare unică (până acum), este deosebit de utilă istoriografiei, nu doar prin investigațiile privitoare la numele de persoane în Transilvania medievală, dar și prin tabelele din cel de-al doilea volum. Acestea înlesnesc cercetătorului perioadei medievale timpurii a Transilvaniei atât orientarea în orizontul antroponimic și genealogic dar, mai ales în cel diplomatic, prin indicarea precisă și exhaustivă a surselor istorice.

Liviu Cîmpeanu

JAKÓ ZSIGMOND, *Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709-1732)*, Erdelyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2012, 253 p.

Cu acest volum de corespondență a cunoscutului medic și savant transilvănean Köleséri Sámuel, Societatea “Muzeul Ardelean” inaugurează o serie de restituire integrală a operei acestui erudit, intitulată *Kölesériana*. Ediția, alcătuită de istoricul Jakó Zsigmond, a apărut postum prin grija Zsuzsei Font și reunește un număr de 114 scrisori expediate și primite de medicul sibian în intervalul 1709-1732, precum și o anexă de alte 14 epistole.

Personalitatea lui Köleséri Sámuel este cunoscută datorită studiilor întreprinse de profesorul Jakó Zsigmond, dar și de cercetări mai recente semnate de Font Zsuzsa, autoare a unor monografii (2001, 2006), închinată legăturilor cu Germania și în special curentului pietist de la Halle, al cărui exponent major în Transilvania a fost Köleséri. Doctor în filosofie și teologie în Anglia și Olanda, Köleséri a fost medic militar la Sibiu, inspector provincial al minelor, secretar și consilier gubernial. În 1717, a publicat prima lucrare științifică despre mineritul transilvănean în epoca antică, *Auraria Romano-Dacica*. Pasionat de arheologie și de epigrafie, de teologie și științele naturii, epidemiologie și paleontologie, filozofie și bibliofilie, savantul a fost un membru activ al Republicii literelor europene, în calitate de ales în corpul academic al Academiei Leopoldine și al Royal Society de la Londra. Datorită lui, bogățiile minerale și naturale ale Transilvaniei au stârnit curiozitatea lumii științifice europene, iar unele mostre de minereu trimise de el pentru expertiză se găsesc și acum în prestigioasa colecție Woodward a Universității Cambridge, fondată de profesorul John Woodward, contemporan al lui Köleséri.

Correspondența sa l-a pus în relație cu o serie de savanți cunoscuți ai epocii sale, din Germania, Elveția, Anglia, Italia, dar și din lumea otomană, Rusia și Țara Românească. Între aceștia se numără erudiți umaniști precum Mihail Șendo (Vanderbeck), Savoyai Jenő, Stefan Bergler, Karoly Sandor, Lazar Janos, Lorenz Weidenfelder, Johann Burkhard Mencken, redactorul periodicului *Acta Eruditorum*, elvețianul Johann Jakob Scheuchzer, padovanul Jacopo Facciolati, venețianul Girolamo Albrizzi, slovacul Mathias Bel etc. Subiectele corespondenței sunt extrem de variate, demne de o personalitate enciclopedică a *Aufklärung*-ului timpuriu. De la filosofia lui Leibniz și Wolf, introdusă de

el în Transilvania, la cele mai recente teorii creaționiste, scrisorile primite și trimise de el sunt mărturii ale unei curiozități neostoite, alimentate de lecturi variate și grefate pe solidele valori umaniste ale literaturii Antichității latine. Nu în ultimul rând, ele atestă consolidarea rețelelor de erudiție, create deja la sfârșitul secolului al XVII-lea în ceea ce s-a numit Republica literelor. Ca membru al unei astfel de rețele, eruditul sibian a transmis și a cerut informații științifice, a procurat cărți și cataloage, și-a împărtășit proiectele. Pe fondul acestor preocupări științifice, s-au cimentat relații de prietenie personală și de solidaritate intelectuală.

Volumul cuprinde și câteva piese de corespondență cu domnul Constantin Brâncoveanu, al cărui medic personal a fost pe perioade scurte de timp (1709, 1712, 1713, 1714), cu domnul Nicolae Mavrocordat, cu Nicolo da Porta și serdarul Grigore Vlasto, de fapt rămășițe ale unei corespondențe ce trebuie să fi fost mult mai bogată și mai timpurie decât anul 1709. Cu cei doi domni ai Țării Românești, medicul sibian a corespondat pe teme cum ar fi procurarea de cărți destinate bibliotecilor fondate de aceștia, comandarea de obiecte liturgice la argintarii din Sibiu, inscripții romane și grecești găsite pe teritoriul Valahiei, revolta antihabsburgică a curuților, recenzii favorabile în periodice germane la opera personală (Nicolae Mavrocordat, *Despre datorii*).

Scrisorile în limbile latină și maghiară, transcrise și bogat adnotate de Profesorul Jakó Zsigmond, au fost adunate cu dificultate din felurite arhive și biblioteci din țară și din Europa: British Library, Zentralbibliothek Zürich, Staatsbibliothek Berlin, Szecheny Budapesta, Universiteitsbibliothek Leiden. Ediția este însoțită de indici de nume și locuri, de bibliografie și de liste de abrevieri.

Violeta Barbu

MIRCEA CIUBOTARU, *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie*, Casa Editorială Demiurg Plus, Iași, 2013, 430 p.

Decenii de stăruitoare cercetare în arhive și biblioteci, dar, mai cu seamă, pe șirul văilor și dealurilor vasluiene întru identificarea locurilor cu nume al căror sens trebuia descifrat, urmărind pierdute urme ale celor care au trăit, precum și multe alte asemenea „întâmplări” au fost publicate de profesorul universitar Mircea Ciubotaru în decursul a peste 30 de ani

de preocupări în domeniul onomasticii istorice. Adunate acum împreună, pentru o mai lesnicioasă folosință de către specialiști, cele 28 de studii cuprinse în tomul de față nu sunt, precum am crede la prima vedere, doar cercetări de natură lingvistică, ci, în egală măsură, studii consacrate dezrădăcinării unor clișee adânc înrădăcinate în istoriografia românească. Textele ce formează acest volum, „propun, argumentat, etimologii și explicații noi, iar critica diverselor ipoteze (multe pure ficțiuni) evidențiază deficiențele toponomasticii practicate fie de toponimiști de birou, fie de istorici cu imaginație necritică sau de geografi fără calificare lingvistică” (p. 7).

Rezultatele cercetării adevărate conduc, de cele mai multe ori, spre demitizări în adevăratul sens al acestui cuvânt. Deșțelenirea solului sădit cu mituri răstoarnă păreri considerate până de curând de nezdruccinat. Două astfel de revizuirii toponimice (p. 141-188), într-un studiu apărut în anul 2000, sunt în măsură să infirme teorii istoriografice de profunzime, legate de etnogeneza poporului român. „Două toponime dețin recordul frecvenței invocării și al importanței lor pentru istoria națională: *Vlașca* și *Vlăsia*. Citate separat sau împreună, aceste nume au devenit de aproape un secol și jumătate argumente ale unei demonstrații nu lipsite de implicații politice. La o cercetare atentă însă, aceste toponime se dovedesc argumente fie false, fie cu o valoare probatorie foarte redusă” (p. 141). Intrate în circuitul publicistic în epoci diferite, cele două denumiri, devenite „argumente istorice de primă importanță prin autoritatea inegalabilă a lui N. Iorga”, impuse într-un context istoric specific, în timpul războielor balcanice și al primului război mondial, mai ales în disputele cu istoricii bulgari, au fost considerate etnonime. Însă consecințele istoriografice persistă până astăzi, căci „ideea că o zonă împădurită, care este desemnată printr-o sintagmă ce cuprinde entopicul *codru* (*codrii*), trebuie să fi adăpostit o «formațiune» politică prestatală tinde să devină un clișeu al istoriografiei contemporane” (p. 165), alături de „mitul codrilor românești ai Vlăsiei” stând altele asemănătoare: Codrii Herței, Codrii Cosminului, Codrii Orheiului, Codrii Lăpușnei, Codrii Tigheciului etc.

Inventarul amănunțit de „opinii, fantezii sau pure invenții” privitoare la interpretarea toponimelor *Vlașca* și *Vlăsia* ca etnonime, între care merită reținută observația lui Ion Donat, că aceste nume „au încurcat pe istorici”, este realizat de profesorul Mircea Ciubotaru în vederea găsirii unor soluții etimologice plauzibile. Concluzia: „la capătul acestei lungi

investigații este momentul să respingem explicația numelui județului Vlașca printr-un etnonim nu numai prin argumente de logică istorică și care țin de mecanismele reale ale denominației toponimice, ci și printr-un fapt lingvistic capital pentru valoarea acestei cercetări”. Prin anchetele toponimice de pe teren din Moldova, în județele Vaslui și Iași, a fost descoperit apelativul *vlașcă*, „necunoscut glosarelor și dicționarelor”, cuvânt existent în limba populară, în anumite zone geografice, cu sensul de „mlaștină”, „bahnă”, „smârc”. Pentru Țara Românească, „o vlașcă întinsă din zona de confluență a Câlniștei cu Glavaciocul actual a putut să motiveze numele râului Vlașca până în secolul al XV-lea, când hidronimul va fi fost preluat de numele județului” (p. 175). Studiul a fost completat cu noi informații asupra noțiunii „loc umed, mlaștină”, fiind dezvoltată discuția în jurul entopicului *vlamnic/vladnic* (cu variantele sale), precum și al entopicului *voloacă*, într-un text apărut în 2003 (p. 231-251), având ca punct de pornire *vlașca*, apelativ care, probabil, provine din v. sl. *ВЛАГА* „umezeală”, „umiditate”. Pentru *Vlășia*, inițial numele unei poieni, se propune ca etimon antroponimul *Vlasie*.

De o importanță cel puțin egală este și cercetarea toponimelor *Buda*, „care desemnează numeroase locuri (sate, dealuri, păduri, pâraie) din Moldova, Muntenia și Oltenia”. Studiul a fost publicat în 1995 (p. 93-118). Termenul *budă* a intrat în uz pe la mijlocul secolului al XVII-lea, rămânând activ până la începutul secolului al XIX-lea, însă în dicționare cuvântul a fost înregistrat cu sensuri eronate. La capătul unei documentări minuțioase, profesorul Mircea Ciubotaru sintetizează istoria și evoluția acestui cuvânt, afirmând că „este momentul să stabilim că apelativul *budă* nu a fost niciodată, în limba română, numele unor case sau cocioabe de prin păduri sau al dughenilor și prăvăliilor, desigur de prin târguri, ci al unor așezări din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, exploatări de potasă și silitră. Toponimele *Buda* din Moldova, Muntenia și Oltenia, trebuie explicate doar prin acest sens, cu excepția unora, destul de puține, care au la origine numele de persoană *Buda* în funcție toponimică absolută” (p. 99). Ca și în cazul studiului despre *vlașcă*, și aici cercetarea a fost completată în 1997, extinsă fiind asupra locurilor numite *Cenușa/Cenușăria* (p. 119-124). Se constată astfel că cenușa de potasiu, rezultată în urma arderii lemnului de salcie, frasin, fag sau stejar, și potasa, produsă prin calcinarea în cuptoare a cenușei, utilizate în industria textilă din Anglia și a sticlei, au devenit foarte solicitate în Rusia, Polonia și Moldova în secolul al XVII-lea, încât, până în jurul anului 1690, în Moldova au funcționat cel

puțin 15 bude de potasiu. Astfel, cercetarea istorică deslușește „misterul” celor trei movile din cenușă de la Poienești-Vaslui, descoperite de Radu Vulpe în 1949, cenușă care nu provine de la niște pretinse ruguri preistorice de incinerare, ci de la una dintre budele lui Gheorghe Ursachi, menționate ca atare cu prilejul unui proces din anii 1671-1679 (p. 119-120). Numai în urma acestor clarificări istorice a putut fi descifrat și sensul metaforic al toponimelor (*La Promoroace*, imposibil de motivat prin depunerea în locurile astfel denumite a chiciurei.

O revizuire toponimică au fost necesară și pentru Târgul de Floci (p. 189-203) – publicată în 2001–, fostă așezare din apropierea vărsării Ialomiței în Dunăre, pe teritoriul comunei actuale Giurgeni. Analiza amănunțită a documentelor a condus la concluzia „că nu există, în bogatul inventar de referințe și mențiuni ale acestei localități, **nicio singură atestare a sintagmei toponimice Târgul de Floci** – care ar trebui să rezulte din sintagma târgul (= piața) de floci (= lână) –, aceasta fiind folosită exclusiv de istoricii din secolul trecut și apărând ca rezultat al etimologiei impuse de N. Iorga” (p. 195). Și cum nu a existat nici vreo cetate aici, „sintagma *Cetatea de Floci* este total eronată și generatoare de inexactități istorice”. Deoarece toate etimologiile oiconimului *Flocii* sunt greșite, „se impune cu forța evidenței originea antroponimică a acestui toponim”, având la bază numele de persoane *Floca* sau *Floce*, care au derivate precum *Flocenii*, *Flocotă*, *Flocos*, porecle cu largă răspândire geografică. Astfel, „numele autentic al satului, apoi al așezării de tip urban (oraș, târg) a fost *Flocii*, explicabil ca plural al antroponimului *Floc(e)a* (poreclă), în funcție toponimică” (p. 203).

Prin aceeași metodă, a coroborării și examinării critice a tuturor informațiilor documentare și lingvistice, a fost căutată și explicația numelui *Fălciul*, care a suferit și el o amplă revizuire toponimică, într-un studiu apărut în 2002 (p. 213-230). Cu o îndelungată istorie și cu frumoase etimologii conducând spre origini pecenego-cumane, turcești, arabo-persane și chiar scandinave, numele târgului Fălciu, aidoma Târgului de Floci, are origine antroponimică. Există în secolul al XV-lea sub numele *Vadul Călugărilor*, localitatea își schimbă denumirea între anii 1470 și 1533, când este atestat prima dată toponimul *Fălciu* ca nume de ținut. Existența unui jude Falcin este atestată în documentele slavone din anii 1502-1520, într-un sat apropiat de Fălciu, iar un zapis slavon, original, din 1607, a fost scris în târgul *Falcin*. Numele este o „raritate în antroponimia istorică românească, dar nu este unic”, fiind un antroponim

slavon, care desemna, prin traducere, în anii 1502 și 1503, pe un urmaș al unui *Fălcea* din prima jumătate a secolului al XV-lea, dar impus deja ca toponim slavon la 1607, desemnând satul și Târgul Fălciului (p. 227). Recunoscând, onest, dificultatea generată de această propunere etimologică, anume una fonetică, anume explicația evoluției de la *Falcin* la *Fălcii*, autorul a revenit asupra chestiunii într-o controversă cu Dragoș Moldovanu (p. 307-318).

Prin însăși natura ei, cercetarea nu numai demantelează clișee istoriografice adânc înrădăcinate, dar, dimpotrivă, reasează pe fâgaș istoric anumite legende, născute în „marea mistificare romantică datorată, în primul rând, lui Vasile Alecsandri, și în literatura de colportaj istoric a lui C. Negruzzi, D. Bolintineanu și G. Coșbuc, care au «folclorizat» temele, figurile și împrejurările, receptate în opinia culturală și în mentalitatea colectivă cu dimensiuni ireale”, încât se poate considera că „nu există, până în prezent, nicio dovadă a circulației autentice folclorice a unor teme din *O samă de cuvinte* înainte de Ion Neculce” (p. 91). În acest registru se regăsește și „povestea” Movilei lui Burcel, al cărei temei istoric a fost „decriptat” (p. 87-93) prin cercetarea genealogică a neamului Purcel, stăpânii moșiilor Chircești și ai celor învecinate, aflate pe râul Vaslui, unde se afla și „movila”, aceștia fiind urmașii lui Sima Purcel, trăitor la 1532, precum și ai unui Purcel din vremea lui Ștefan cel Mare.

Multe alte studii de mare interes regăsim în volumul apărut acum, dar dintre care menționăm doar pe cel de mare întindere despre toponimia și oiconimele de pe valea Rebricei (p. 17-87, cu hărți și scheme), apărut în două părți, în anii 1991-1992, care constituie o cercetare fundamentală pentru înțelegerea problemei constituirii stăpânirii medievale funciare și a genezei răzeșilor din Moldova. Semnalăm și textele ce explică în mod convingător toponimele *Humulești*, *Sudol*, *Podul Roș*, *Târgul Cucului*, *Vozie*, *Movila Răbâiei*, avansează ipoteza unor colonizări de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, disting mai multe posibilități de motivare a toponimelor cu aparentă origine în categoria zoonimelor și corectează sau precizează sensuri eronate sau inexacte ale unor termeni din dicționarele de limbă.

Volumul include și câteva recenzii, dintre care două (despre *Toponimia Țării Loviștei* și o *Monografie sadoveniană toponimico-literară*) ne propun o conduită critică necesară față de contra-modelele lansate de unii amatori și impostori pe piața cărții științifice, istorice și lingvistice. Ne reține atenția și discuția de dimensiuni apreciabile (p. 339-

382) asupra lucrării lui Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*, editată în 2011, care trebuie considerată un studiu analitic și critic, dar și asupra altor texte ale cărturarului, cu implicații în istoria limbii și în onomastica românească. Reținem una dintre aprecierile finale, motivată de prezentarea encomiastică de către editor a cărții etnologului și folcloristului ieșean: „Orice carte este unică în felul ei, iar unele pot deveni legendare numai dacă nu sunt citite cu discernământ critic” (p. 379), fapt care, transpus și în alte domenii, poate sintetiza spiritul autenticei cercetări.

Lucian-Valeriu Lefter

MARIAN COMAN, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Polirom, Iași, 2013, 357 p.

Lucrarea de față este structurată în două părți. Partea I-a: *Geografia puterii. Construirea Țării Românești*; Partea a II-a: *Geografia frontierelor*. La acestea se adaugă un scurt capitol de concluzii și o bibliografie extinsă. Documentația folosită provine din răstimpul 1350-1550, cu prelungiri firești atât înainte, cât și după acest interval.

Se observă de îndată că ceea ce ni se oferă spre lectură aparent depășește larg ceea ce anunță titlul. Într-adevăr, întreaga parte I-a reprezintă de fapt o sinteză, din perspectivă personală, a istoriei începuturilor Țării Românești. Sau mai bine zis a o parte din punctele controversate suscitade de aceasta. În realitate, însă, reperele discutate de autor converg către problema indicată de titlu. De pildă, discuția terminologică legată de titlul „domn a toată Ungrovlahia” are în chip vădit o legătură strânsă cu chestiunea limitelor Țării Românești în veacul al XIV-lea.

Pentru Dl. Marian Coman statul „apare ca o țesătură de relații de putere, ca o construcție socială și nu ca una teritorială”. Și domnia sa face un efort deosebit spre a susține această interpretare. Mai întâi discută teza domeniului eminent. Elementul comun al poziției tuturor participanților la dezbateră respectivă este „definirea apriorică a puterii domnești și a statelor medievale românești în termeni teritoriali”. Aceasta ar fi „paradigma dominantă a medievisticii românești”.

La p. 26 autorul anunță că va încerca să demonstreze că termenul *zemlia* (земля) din actele slavonești „a desemnat în primul rând o comunitate politică și abia apoi un teritoriu”. Domnia sa, spre a-și consolida viziunea, recurge și la acte din prima treime a secolului al XVII-lea. Totul spre a conchide că „denumirea de țară din titulatura domnească a domnilor munteni trebuie interpretată într-un sens social și nu unul teritorial”. Dar, în ce mă privește, cred că există și elemente ce pledează pentru contrariul celor susținute de către Dl. Marian Coman. Astfel, de pildă, cronica lui Mihai Viteazul, în toate variantele păstrate, conține sintagma „țară de margine” spre a defini situația Moldovei, în momentul în care domnul de la Alba Iulia a renunțat să-l trimită acolo pe fiul său, Nicolae Pătrașcu¹.

Următorul subcapitol, intitulat *Domeniul eminent – ficțiunea istoriografică a unei puteri teritoriale*, pleacă de la ipoteza de lucru că „darea calului” a fost nimic altceva decât o „obligație succesorală pe care o anumită categorie socială o are față de domn în virtutea îndatoririlor ei militare”. Așadar, nu are deloc de-a face cu problema stăpânirii pământului, așa cum s-a crezut și repetat deseori în istoriografia noastră. Deosebit de prețioasă mi se pare remarca potrivit căreia, într-adevăr, privită ca taxă de moștenire „darea calului” era o cale de a evita „prădalica”, „prin încheierea unei înțelegeri succesorale confirmate de domnie”.

Drept dovadă elocventă a spiritului de observație al autorului merită a desprinde și cita aceste fraze despre „punerea în pagină” a traducerilor actelor medievale muntene: „darea calului a fost greșit interpretată pentru că, în toate documentele din DRH în care este amintită, ea a fost plasată într-un paragraf greșit ... ea apare la sfârșitul paragrafului privind vânzarea pământului, după care urmează întotdeauna paragraful, în care domnul confirmă dreptul de moștenire asupra moșiei cumpărate, prin ceea ce istoriografia a denumit formula de imunitate: «de aceea, să le fie de ocină și de ohabă și lor și copiilor lor». Împărțirea documentului în paragrafe nu a fost însă făcută de diecii medievali, ci de editorii documentelor, iar premisa de la care aceștia au plecat a fost că darea calului a reprezentat o taxă pe care domnia o încasa pe tranzacțiile cu pământ, prin urmare au inclus-o în acel paragraf”. În ansamblu, rezultatul

---

¹ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei, București, 1960, p. 78; I.I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului Cantacuzinesc*, în **MO**, XIII, 1961, 7-9, p. 521.

demersului Dlui Coman mi se pare perfect valabil: „darea calului” era plătită, în cazul unor înțelegeri succesoriale, de două grupuri sociale, boierii cu dregătorie sau slugile domnești, cu alte cuvinte cei ce alcătuiau oastea mică domnească (a cavalerilor!). Ea oglindește, de fapt, legătura personală dintre domn și membrii unui grup social.

În subcapitolul „*Toată Țara Românească*”. *Istoria unei confuzii* sunt enumerate cele trei teze principale cu privire la semnificația formulei de titulatură „domn a toată Țara Românească”. Dintre ele ne vom opri la cea a lui Nicolae Iorga, care considera că titlul cu pricina reflecta revendicarea supremației Basarabilor de la Argeș asupra tuturor celorlalți voievozi, ai celorlalte țări românești. Într-adevăr, un fragment din cronica lui Grigore Ureche atestă existența și persistența în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVII-lea a unei teorii asupra denumirii „Vlahiia”. Iată ce scria Ureche: „... Ce noi acesta nume nu-l priimim, nici-l putem da țărâi noastre Moldovei, ci Țării Muntenești, *că ei nu vor să dispartă, să facă doao țări, ci scriu că au fost tot un loc și o țară* și noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar munténii mai dintâi, măcară că s-au tras de la un izvod, munténii întâi, moldovénii mai pre urmă...”². Chiar dacă formula „domn a toată Țara Românească” apare relativ târziu, către sfârșitul secolului al XVI-lea, din contaminarea titlaturilor de început – „domn al Țării Românești” și „domn a toată țara Ungrovlahiei” – , spusele lui Grigore Ureche par să ateste că în Țara Românească s-a conturat o perspectivă istorică extrem de interesantă, despre o întinsă „Vlahie” originară, care îngloba toate teritoriile locuite de români. Este, însă, în chip limpede o viziune cu *caracter teritorial*, care s-a constituit în afara cancelariei domnești. Din păcate, nu știm sigur de când datează această teorie munteană, însă putem presupune că destul de timpuriu, cel puțin din vremea în care Mircea cel Bătrân îl „lua” la el pe Iuga vodă al Moldovei.

Dl. Marian Coman combate viguros teza „statului muntenesc centralizat încă de la întemeiere”. Domnia sa observă cu temei că există o contradicție intrinsecă în această viziune, anume ideea identificării județelor cu formațiunile politice sau autonomiile teritoriale de dinainte de întemeiere nu se poate deloc încadra în imaginea unei Țări Românești puternic centralizate. Căci „centralizarea presupune, dimpotrivă, dizolvarea vechilor autonomii teritoriale”. După părerea autorului,

---

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, ESPLA, București, 1958, p. 66 (sublinierea mea – Șt. A).

diviziunea administrativă a Țării Românești nu s-a petrecut de timpuriu, în chip „natural”, ci a fost un fenomen lent, fiind efectul unui proces de peste două secole, patronat de domniile muntene.

Cu toate că recunoaște că „principala funcție a județelor Țării Românești medievale a fost, fără îndoială, cea fiscală”, autorul cărții crede că până la sfârșitul secolului al XVI-lea „nu există nici o dovadă a legăturii dintre reprezentanții locali permanenți ai domniei și divizarea țării în județe”. Până atunci autoritatea domnească s-ar fi exercitat fie prin dregători locali permanenți (vornici, bani, pârcălabi etc.), fie prin dregătorii itineranți, „plecați de la curtea domnească și însărcinați cu strângerea dărilor cuvenite domniei”. Mă întreb, totuși, dacă acest presupus sistem era suficient spre a colecta marile cantități de grâu destinate exportului pe la gurile Dunării, atestate de documentele externe din veacurile al XIV-lea – al XV-lea.

Documentele muntenești se referă la o „imagine fiscală” și la una „geografic-teritorială” a Țării Românești. După Franco Sivori, secretarul genovez al lui Petru vodă Cercel, în vremea acestui domn ființau un număr de 16 județe. Iar în vremea lui vodă Brâncoveanu apar „cel puțin două nume noi”. Lista reconstituită pentru sfârșitul veacului al XVI-lea revelă „absența județelor din regiunile în care s-au aflat primele două curți domnești, și despre care putem presupune că erau cel mai bine controlate de domnie, Argeș și Dâmbovița”. Și Dl. Marian Coman argumentează convingător ipoteza domniei sale. Cu această remarcă pătrunzătoare: „Doar dacă privim județele, la începuturile lor, ca o alternativă la exercitarea directă a puterii domnești, harta istorică a județelor începe să capete sens”. Altfel spus, județele ar fi mai degrabă formule de organizare pentru regiunile în care autoritatea domnească „era mai slab exercitată”.

Nu știu dacă afirmația prea hotărâtă potrivit căreia județele nu au fost definite „dintru început” în termeni teritoriali – ele fiind doar „circumscripții fiscale temporare” – este îndreptățită. Obligat de actul din 1484, în care apare formula „oricât este hotarul județului”, Dl. Marian Coman admite totuși „teritorialitatea” județelor, dar crede că abia târziu, din pricina creșterii presiunii fiscale otomane, acestea s-au transformat din „circumscripții fiscale temporare” în „unități administrative”. După părerea mea, noțiunea de „hotar”, în strânsă legătură cu cea de proprietate, este mult prea veche și înrădăcinată spre a susține că formula „oricât este hotarul județului” (1484) ar fi doar calchiată după „oricât este hotarul

satului”. Când spun aceasta mă bizui în primul rând pe o poruncă a lui Radu vodă cel Mare adresată lui Detco paharnicul să cerceteze cine a cotopt satele mănăstirii Tismana, cu precizarea: „...Și să fie hotarul pe unde a fost hotarul cel vechiu <стари хотар> și pe unde au hotărnicit vechii hotarnici”³.

De-a dreptul pasionantă este lectura capitolului intitulat *Centru și periferii. Boierii de margine și puterea domnească*. Găsim aici o analiză adâncită, extrem de utilă, a polilor de putere din rândurile boierimii din Țara Românească. Dacă datele despre evoluția „boierilor mehedințeni” erau ceva mai bine cunoscute, în schimb cele despre „boierii buzoieni” au rămas în afara atenției istoricilor noștri. Dl. Marian Coman se slujește de această exegeză spre a aplica încă o lovitură imaginii istoriografice a unei Țări Românești „stat teritorial modern încă de la apariția sa”. Una dintre concluzii este că boierimea locală din părțile Buzăului nu s-a implicat multă vreme în luptele pentru tronul Țării Românești. Ea a păstrat deci „distanța” față de puterea domnească, abia în perioada 1512-1535 devenind brusc „un factor politic influent”. Doar de acum încolo această boierime de margine participă „definitiv” la construcția statală a Țării Românești.

Deosebit de prețioasă, în același capitol, mi se pare examinarea hărții ctitoriiilor din zona Buzăului, întemeiate în secolele al XV-lea – al XVI-lea. La prima vedere, numărul mănăstirilor boierești pare mai mare decât în alte zone, deoarece aici există o singură ctitorie domnească (mănăstirea Cârnău a doamnei Chiajna și a lui Mircea vodă Ciobanul). Or, așa cum subliniază autorul, acest raport numeric este în sine grăitor pentru „relația de putere dintre boierime și domni în regiunea Buzăului”. Dispariția sau decăderea celor mai multe ctitorii boierești în secolul al XVII-lea, continuând să existe doar cele care au devenit mănăstiri domnești sau episcopale, indică prin urmare tocmai „răsturnarea raportului de putere în favoarea domniei”. Îl felicit pe autor pentru chipul în care a diferențiat profilul celor două grupuri de boieri de margine, fixat într-adevăr de o evoluție deosebită a raporturilor cu puterea domnească.

Trec acum la partea a II-a a lucrării, care atacă direct subiectul enunțat în titlu. Cel dintâi capitol, *Frontiere și teritorii medievale. O discuție istoriografică*, este o erudită și foarte binevenită trecere în revistă a studiilor și teoriilor de pe această arie de investigație, mai cu seamă din

---

³ DRH, B, vol. I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Editura Academiei, București, 1966, nr. 259, p. 419-420.

spațiul anglofon și francofon, extrem de numeroase în ultima vreme. O teorie clasică despre frontierele naturale susține că fiecare stat, „inclusiv cele medievale, a fost pre-determinat geografic, fiind încadrat de anumite limite către care a tins permanent”. Mai nou s-a demonstrat chiar că ne aflăm în prezența unui concept pre-modern, cu antecedente în evul mediu. Însă el a fost demult depășit. Deosebit de prețioase mi s-au părut considerațiile cu privire la stabilirea frontierei nu numai ca o rezultată a raportului dintre centrele de putere implicate, ci și a acțiunii periferiilor. Altă perspectivă pe care autorul cărții o introduce în discuție este aceea că „frontierele medievale, ca și cele antice, au fost mai degrabă regiuni decât linii”. Aceasta fără a exclude și existența frontierelor lineare. Pe de altă parte, abia către sfârșitul evului mediu și în vremurile pre-moderne suveranitatea teritorială a luat locul jurisdicției exercitate „asupra și prin intermediul comunităților”. În fine, este atent prezentată teza lui Frederick Jackson Turner asupra frontierelor de expansiune, „militarizată și de colonizare”, aplicată de medievisti mai ales regiunilor de margine ale Europei creștine.

Cea dintâi analiză propriu-zisă a autorului în cadrul acestui capitol privește frontiera dintre Țara Românească și Moldova, precum și chestiunea întinderii spre răsărit a puterii domnești. După o incursiune istoriografică, care pune în evidență interpretarea națională sau mai bine-zis naționalistă a relațiilor moldo-muntene din evul mediu, Dl. Marian Coman anunță că nu dorește să examineze întreaga chestiune a hotarului moldo-muntean, ci optează pentru trei teme aflate în dezbatere: 1. momentul apariției denumirii de Basarabia pentru sud-estul Moldovei istorice; 2. semnificația expresiei „către părțile tătărești” din titlul domnesc; 3. luarea în stăpânire de către domnii munteni a marginii dinspre Moldova a Țării Românești.

Cu privire la prima problemă, domnia sa a întocmit un „dosar” care, în urma unei strânse critici a izvoarelor ce pomenesc, începând cu mijlocul veacului al XVI-lea, numele „Basarabia” îl duce la concluzia că acesta are o origine cartografică. Prin urmare, nu avem de-a face cu o realitate istorică în cazul stăpânirii muntenești la nordul gurilor Dunării în vremea primilor Basarabi, așa cum s-a afirmat deseori de la B. P. Hasdeu încoace. Izvorul-cheie pentru demonstrația Dlui Coman este Miron Costin, care, într-adevăr, îi acuză pe autorii de hărți pentru folosirea

denumirii improprie de „Basarabia”⁴. Deși seducătoare, ipoteza autorului necesită, după părerea mea, o abordare și dintr-un alt unghi de vedere. Căci nu cunosc, în spațiul european, un alt exemplu de creație toponimică de cabinet care să se fi transformat în timp într-un loc comun de largă circulație.

Autorul lucrării se apleacă în continuare asupra expresiei „către părțile tătărești” din titulatura domnilor munteni. Ea apare în documente în intervalul 1402/1406 – 1433, adică vreme de numai trei decenii. Fără a insista prea mult, cred că interpretarea acesteia drept un „orizont de stăpânire”, o „frontieră deschisă” și nu un teritoriu propriu-zis – pe urmele lui P. P. Panaitescu – este perfect îndreptățită. În plus, Dl. Marian Coman atrage atenția asupra unui act moldovenesc, privilegiul comercial din 1408 pentru lioveni dat de Alexandru vodă cel Bun, în care în chip vădit expresia „spre părțile tătărești” desemnează un teritoriu din vecinătatea Cetății Albe. Or, este logic să bănuim că același sens îl avea și expresia din titulatura domnească munteană. Oricum, formularea rămâne cu totul ambiguă și este probabil, într-adevăr, că Mircea cel Bătrân „nu dorea să delimiteze întinderea stăpânirii sale spre răsărit ..., ci mai degrabă să sublinieze că el era singurul «mare voievod și domn singur stăpânitor» în tot spațiul care se întindea până înspre «părțile tătărești»”.

Discuția despre extinderea Țării Românești către Moldova, care încheie acest capitol, se inserează în perspectiva propusă acum un secol de Cristofor Mironescu: în zonele de margine răsăritene stăpânirea munteană a fost, la început, nominală și nu efectivă. Sau, după cum spune autorul, „statul medieval ar trebui ... imaginat cartografic mai degrabă ca un teritoriu în care petele de culoare se învecinează cu spațiile albe, regiuni în care puterea domnească era slabă, inefficientă sau chiar nu se exercita deloc”. Concret, în părțile de răsărit puterea domnilor munteni ar fi fost prezentă cu adevărat „abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea”. În contextul stabilirii, pe baza actelor interne, a densității localităților din aceste părți în raport cu alte zone – cum ar fi de pildă cea dintre Jiu și Severin – Dl. Marian Coman sugerează o explicație ispititoare cu privire la un anumit tip de hrisov, acordat mai multor beneficiari fără legături de rudenie între ei: „Singura explicație la care mă pot gândi pentru apariția unui asemenea tip de document este una economică și privește costurile

---

⁴ Sub titlul *Basarabia–inventarea cartografică a unei regiuni*, Dl. Marian Coman a tipărit anticipat fragmentul din cartea sa închinat acestei probleme (**SMIM**, XXIX, 2011, p. 183-214).

obținerii unui hrisov de întărire”. Merită desigur să transcriu și concluzia acestei secțiuni din lucrare, care iarăși are un caracter polemic: „Imaginea unei puteri domnești care controla un întins teritoriu în marginea de răsărit a țării, încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, este o iluzie”. Pe atunci s-a stabilit doar hotarul dintre Țara Românească și Moldova, însă procesul de luare în stăpânire al marginii răsăritene a fost foarte probabil îndelungat.

Penultimul capitol al lucrării de față discută *Frontiera carpatică a Țării Românești medievale*. După ce semnalează poziția contradictorie a istoricilor români față de rolul lanțului munților Carpați în trecut – frontieră naturală și, deci, zid despărțitor în mijlocul națiunii sau axă geografică a spațiului național unitar românesc? – autorul examinează chestiunea feudelor de peste munți ale domnilor munteni. Și asta în cadrul raporturilor Țării Românești cu Ungaria. Premisa Dlui Coman este că la finele secolului al XIV-lea Țara Românească era încă „un concept fluid, ale cărui limite teritoriale erau permanent redefinite în funcție de evoluția puterii domnești”. Așadar, în timp unele teritorii de margine au fost incluse în Țara Românească, altele nu. Astfel, din cele trei „feude ungurești” (Făgăraș, Amlaș, Severin), doar o parte din banatul de Severin a intrat în componența Țării Românești medievale. Desprinderea părților orientale ale Banatului s-ar fi produs „în deceniile 7-8 ale secolului al XIV-lea”. Pe parcursul unui secol, domnii munteni au devenit din ce în ce mai pătrunși de ideea că Făgărașul și Amlașul sunt deopotrivă stăpânirile lor legitime. În momentul în care le-au pierdut, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, au protestat vehement, dar în zadar. După cum subliniază autorul, atașamentul lor față de aceste posesiuni este vădit de păstrarea denumirilor respective în titulatura domnească vreme foarte îndelungată. O întrebare care merită reluată și adâncită este aceea dacă substituirea calității de *dux* prin cea de *dominus* a avut sau nu drept scop „accentuarea drepturilor Basarabilor asupra celor două teritorii”. Pe de altă parte, ceea ce mi se mai pare vrednic de reținut din această discuție este și ideea că „feudele ungurești” erau inițial „percepute ca margini ale Ungrovlahiei”, lăsând apoi locul unei „distincții clare între țara propriuzisă și ducatul de la nord de Carpați” (Făgărașul). Iată, spre exemplificare, o mostră extrasă din titulatura lui Vlad Dracul sau Vladislav al II-lea: „domn al părților de peste munți și *al tuturor marginilor*, herțeg al Amlașului și Făgărașului”. Or, în felul aceasta ne găsim în prezența a încă

unui argument pentru ceea ce am notat mai sus cu privire la caracterul *teritorial* al stăpânirii domnilor munteni.

În a doua parte a aceluiași capitol este discutată mai cu seamă faimoasa hotărnicie din vremea lui Neagoe Basarab. Actul din iunie 1520 a fost scos la iveală și a fost folosit în veacul al XVIII-lea. El descrie „tocmirea hotarelor” între Țara Românească și Transilvania, fixată de domnul muntean și de Ioan Zápolya „craul Ardealului”. Hrisovul aceasta conține precizări cu privire la hotarul din munți pentru spațiul dintre apa Oltului și Orșova, adică pentru o lungime de mai bine de 200 km. Dl. Marian Coman remarcă dintru început „absența unei motivații clare pentru trasarea acestui hotar”, în afara unor formule stereotipe, de felul să fie „pace și frățietate” între cele două țări. Un alt semn de întrebare este ridicat de numărul redus de toponime indicate în hrisov. Iar dintre cele existente, cele mai multe figurează după ce hotarul atinge munții Godeanu. O primă concluzie ar fi că, în hrisov, hotarul este arătat în chip „ambiguu acolo unde ar fi trebuit să fie clar, în munții Lotrului și pe cursul inferior al Cernei, și inutil de detaliat în porțiuni unde nu au existat și nu vor exista niciodată litigii teritoriale, precum în munții Godeanu”.

Actul atestă că Valea Jiului, unde aveau stăpâniri și interese membri ai familiei Câdea din Hațeg, trecea acum în stăpânirea Țării Românești, lucru greu de înțeles, cu atât mai mult cu cât în delegația ardeleană din 1520 se găseau reprezentanți ai familiei nobiliare din Râu de Mori. Ipoteza autorului cărții este aceea că tocmai Căndeștii și Căndreștii, din pricina presiunilor comiților de Hunedoara și a „disputelor din interiorul obștii” au crezut probabil că „își pot păstra mai ușor drepturile asupra văii Jiului prin includerea ei în Țara Românească”. Ar fi vorba, deci, de o înțelegere între hațegani și munteni, adică de „rezultatul unei inițiative locale, în care rolul principal l-au avut boierii gorjeni și nobilii hațegani”, fără intervenția autorităților centrale. Ipoteza este ingenioasă, însă riscantă dacă ne gândim că hrisovul a fost totuși elaborat și emis de cancelaria domnească a Țării Românești. Și asta chiar dacă vom accepta ideea că pe atunci „rolul principal al frontierei țării era de hotar al comunităților de margine și nu de graniță politică a statului”.

Numai în cazul drumurilor comerciale domnia și-ar fi instituit controlul de timpuriu. De aceea, în ultima parte a capitolului autorul examinează chestiunea drumurilor, cetăților și vămilelor de la hotarul carpatic, împreună cu controlul asupra frontierei. Aș dori să subliniez aici observația despre rostul „închiderii” drumurilor peste munte. Dl. Coman

susține, cu dreptate, că rostul acestui gest era „strict comercial”. Chiar și în cazul претенțiilor, nu era vorba de paza contra acestora – ei întotdeauna au izbutit să pătrundă în Țara Românească dacă au vrut! – ci de un mijloc de presiune împotriva centrelor comerciale săsești, care îi adăposteau. Alternativa rețelei de drumuri – în genere bine supravegheate – erau potecile, cu mult mai numeroase (aproape 100!). Folosirea lor era interzisă, dar asta nu-i împiedica uneori pe negustori, претенții domnești, boieri hicleni etc. să treacă nestingheriți pe ele de o parte a munților în cealaltă. Abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea asistăm la „începutul unui control domnesc asupra potecilor transcarpatice”. În chip de concluzie, autorul afirmă că în intervalul 1400-1500 domnia a fost interesată în supravegherea drumurilor și a tranzitului de mărfuri deoarece din vămi își extrăgea cea mai mare parte a veniturilor. Ulterior, „când ponderea birului a început să crească, accentul s-a deplasat pe controlul potecilor și al tranzitului oamenilor”. Cât privește fortificațiile muntene din părțile de miazănoapte – sau „cetățile carpatice” – , acestea au fost încredințate de fapt de regii Ungariei, în vremea în care Țara Românească a făcut parte din sistemul defensiv al regatului apostolic. Așadar, despre un sistem defensiv de cetăți al Țării Românești pe frontiera carpatică nu poate fi vorba.

Cel din urmă capitol al cărții dezbată întrebările și problemele legate de *Frontiera dinspre Dunăre a Țării Românești*. Nu mă voi opri decât asupra a două aspecte care mi-au reținut atenția în chip special în cursul lecturii. Mai întâi, deslușirea enigmei identificării „Podunaviei” din titulatura domnească de până la începutul secolului al XVI-lea. Pe urmele profesorului Andrei Pippidi, una dintre încheierile Dlui Coman este aceea că „Podunavia” din titlaturile muntenești și cele sârbești se referă la una și aceeași realitate geografică, anume la regiunea dunăreană de lângă Braničevo. În acest context, la fel de interesantă este încercarea autorului de a lămuri deosebiriile dintre hrisoavele lui Ștefan Lazarević (1406) și Sigismund de Luxemburg (1428) pentru mănăstirile Tismana și Vodița, în care figurează două grupuri de sate sârbești diferite. Meritorie este de asemenea observația asupra împrejurărilor când, în prima treime a veacului al XVI-lea, domnii munteni reiau în titulatura lor de cancelarie „Podunavia”. Este vorba de hrisoavele pentru metohul Turnul lui Arbănaș de la Muntele Athos. În același timp, însă, în hrisoavele pentru mănăstirea-„mamă”, Hilandar, el nu este niciodată menționat. Explicația ar fi că reținerea de a folosi acest titlu ar fi provenit din teama de a nu fi

interpretat ca un gest de impietate față de „binecinstitorii și fericiții ctitori sârbi”. De unde, din nou, concluzia că „Podunavia” din actele sârbești și muntenesti se referă la una și aceeași realitate geografică.

Al doilea aspect tratat în chip convingător de către autor este cel privitor la vadurile și cetățile dunărene – am ajuns deci și la hotarul de miazăzi al Țării Românești! –, pe baza enumerării din scrisoarea lui Vlad vodă Țepeș din 11 februarie 1462 (mai bine zis din „catastiful” care însoțește scrisoarea!). Dl. Coman observă pe bună dreptate că acest document reflectă „modul în care domnul muntean a adunat informațiile și, implicit, modul în care s-a desfășurat întreaga campanie”. Astfel, înșirarea localităților în „catastif” vădește că a avut loc un atac simultan, prin mai multe vaduri dunărene, așa cum, de altminteri, a bănuit Nicolae Iorga. Într-adevăr, numai așa se poate explica raportul dintre durata scurtă a campaniei și întinderea enormă a „frontului” sud-dunărean.

În același capitol ar trebui însă, după părerea mea, nuanțată afirmația potrivit căreia „ceea ce pentru sultan era o frontieră internă, pentru domniile munteni constituia un hotar extern, care separa «țara noastră» de «țara turcească»”. Se știe că întotdeauna stăpânirea turcească era pecetluită prin morminte de musulmani și prin geamii. Or, așa ceva nu a existat niciodată nici în Țara Românească, nici în Moldova. Atunci, ce fel de „frontieră internă” otomană era la Dunăre?

Indiferent de observațiile ce i se pot aduce, cartea Dlui Marian Coman este o lucrare de foarte bună calitate științifică. Autorul dovedește din plin înzestrarea cu o curiozitate mentală care, după mine, este principala trăsătură a unui cercetător autentic. Așa se face că a interogată stăruiitor și a meditat îndelung asupra izvoarelor de tot felul. Iar concluziile sau ipotezele sale, adeseori îndrăznețe, sunt demne de atenție și sunt convins că vor stimula în viitor discuții aprinse. În ansamblu, demersul de față conturează imaginea unui istoric talentat și deja format, care va putea oferi istoriografiei române contribuții de seamă.

Ștefan Andreescu

IOAN AUREL POP, *Biserică, societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea. Între acceptare și excludere*, Edit. Academiei Române, București, 2012, 122 p.

Volumul reputatului istoric, Ioan Aurel Pop, aduce din nou în atenția specialiștilor și cititorilor pasionați de istorie un important capitol din istoria Transilvaniei medievale, anume locul și rolul Bisericii, ca instituție a statului, în elaborarea modelelor culturale și a tiparelor construcțiilor identitare naționale din epoca premodernă și modernă.

Lucrarea debutează cu o abordare sintetică, binevenită, a reperelor istorice care au constituit punctele de cotitură în istoria voievodatului și apoi a principatului (din 1541). Pe parcursul a nouă capitole sunt puse în discuție probleme controversate din evoluția stărilor și a religiilor recepte transilvane, dar și importante date și informații istorice privind evoluția și organizarea Bisericii în epoca Reformei și Contrareformei.

Două capitole, al II-lea și al III-lea (p. 23-68), sunt dedicate unei interesante prezentări a situației confesionale din Transilvania secolului al XVI-lea, ele surprinzând momentul în care *națiunea* medievală se reevaluează și, dincolo de confesiune, devine legată de etnie. Este un proces de mai lungă durată care se regăsește în întreaga Europă catolică.

Reforma a fost catalizatorul care a făcut ca ideea de apartenență la o singură credință, întruchipată de mult dorită și tot atât de utopica *republică creștină*, să cadă în desuetudine, rupând în mai multe biserici autocefale, cu dogmă proprie, Biserica romano-catolică. Dacă pentru Evul Mediu ceea ce a prevalat au fost deosebirile de confesiune nu cele etnice, Reforma va lega confesiunea de apartenența etnică și prin introducerea limbilor populare în celebrarea cultului a contribuit la conturarea conștiinței naționale, așa cum a fost ea înțeleasă în modernitate. Propaganda luterană, de exemplu, a generat o conștiință politică nouă, care proclama componenta etnică germană ca factor primordial al unui *imperium mundi*, pe care doar împăratul german avea dreptul istoric de a-l conduce, în virtutea faptului că germanii fuseseră cei care dăduseră lovitura de grație Imperiului Roman de Apus, în anul 476. Harmuth von Kronberg, umanist, principe al Imperiului german și apropiat al lui Martin Luther, vorbea după 1521 de îndatoririle față de *patria comună*, Germania, și despre *patriotism*.

Negarea autorității romane a fost doar primul pas spre proliferarea unei mișcări generale de emancipare politică, care a cuprins mai multe

principate din imperiu, care au dorit să devină independente de autoritatea imperială, în egală măsură ca și față de cea romană. Sămânța negării unei autorități universale, bazată exclusiv pe unitatea de credință, a fost atât de puternică încât în câteva decenii au apărut noi predicatori, care la rândul lor au întemeiat noi biserici (calvină, zwingleriană și unitariană).

Transilvania, un spațiu deja biconfesional (catolic și ortodox, deși ultima confesiune nu a fost recunoscută decât sporadic, în secolul al XV-lea, în timpul conciliilor de la Florența-Ferrara), a fost ușor atrasă de propaganda reformată. Acest moment este foarte bine surprins și explicat de către autor, într-o succesiune logică și cauzală de mare acuratețe. Sașii, niciodată mulțumiți de faptul că erau supuși unei ierarhii religioase superioare maghiare, s-au îndreptat către luteranism. Maghiarii, mai ales cei din orașe, au fost atrași de propaganda calvină, a unui cult simplu și puțin costisitor, revenit la valorile de bază ale primilor creștini și întemeiat doar pe autoritatea Bibliei. În ceea ce îi privea pe nobili, aceștia, sub conducerea principelui-rege Ioan Sigismund, au îmbrățișat pentru câteva decenii ca religie de curte dogma unitariană, cea mai radicală formă a credinței reformate, care abia dacă se mai poate recunoaște un cult creștin.

În cele din urmă, secuii au rămas fideli bisericii romane, în timp ce românii ortodocși, au continuat, ca și până atunci, să fie *tolerați*. Istoricul Ioan Aurel Pop prezintă și evaluează cu multă precizie cauzele pentru care propaganda calvină nu a fost receptată de români. Aceștia nu puteau înțelege prea bine punctele aflate în dispută, pentru că ei nu recunoscuseră niciodată supremația papală, preoții lor nu erau obligați să respecte celibatul, iar mântuirea sufletului nu fusese niciodată scoasă la mezat. În ceea ce privea cultul, acesta fusese întotdeauna unul simplu, bisericile - unele dintre cele mai modeste, iar clerul împărțășise mereu soarta grea a țăranilor. Eșecul atragerii românilor la Reformă a fost însă, în egală măsură, explică autorul, determinat și de teama *stărilor* din Transilvania, de a aduce populația românească, foarte numeroasă de altfel, la un nou destin politic, privilegiat.

Constituirea sistemului celor patru religii recepte (recunoscute oficial) în 1566, a însemnat o nouă excludere a românilor de la viața politică a principatului. În 1437 *Unio trium nationum* îi exclusese pe români, dintre stările privilegiate, pentru că în număr covârșitor erau țărani iobagi. Soarta lor însă era împărțășită de toți cei aflați în aceeași condiție socială. Excluderea nu fusese voit etnică. Reforma a făcut un pas

mai departe, ea a adus în Transilvania etnicizare credinței și din cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea tabloul etnic este asociat și confesiunii: sașii = luterani, maghiarii = calvini sau unitarieni, secuii = catolici. Pe această bază aceștia erau îndreptățiți la drepturi civice și politice pentru că împărtășeau o religie receptă. Românii = ortodocși, rămași în afara sistemului, devin tolerați. Este, credem noi, momentul din care, paralel cu construcția identitară națională, se ridică eșafodajul unei întregi mistificări istorice, cu scopul de a-i exclude pe români, în ciuda numărului lor în permanentă creștere, de la viața politică a principatului.

Mihai Viteazul a fost cel care a încercat să pună Biserica ortodoxă pe picior de egalitate cu religiile recepte, dar opoziția nobilimii maghiare și vremelnicia stăpânirii politice a domnului muntean în Transilvania au făcut ca orice măsură luată de acesta să fie revocată după anul 1600. Din excursul autorului este demnă de menționat părerea patriarhului ecumenic, Kiril Lukaris, care în 1629 îi scria lui Gabriel Bethlen că românii nu vor putea fi aduși la calvinism pentru că sunt conștienți de unitatea de credință și de neam cu frații lor de peste Carpați, care, la rândul lor, se interesează de soarta românilor din Transilvania.

Ca un paradox al istoriei, afirmarea agresivă a cultelor protestante a făcut ca în secolele al XVI-lea și al XVII-lea românii ortodocși și catolicii de limbă maghiară să fie deopotrivă discriminați. Dacă față de cei dintâi se continua așa-zisa politică de toleranță, cei din urmă au fost marginalizați, până la exproprii și expulzare, în virtutea principiului juridic stabilit prin pacea de la Augsburg din 1555, *cuius regio eius religio*. Principii protestanți transilvani au înțeles să aplice cu rigurozitate dreptul de a impune, cu forța dacă era nevoie, propria religie supușilor. Concluzia firească a autorului este aceea că peisajul confesional transilvan a oscilat mereu între acceptare și excludere, iar toleranța nu trebuie confundată cu libertatea religioasă deplină și egalitatea între confesiuni, fie ele recepte sau nu (p. 50).

Cum am arătat deja, Reforma și umanismul au proliferat și în Transilvania un climat cultural în care au început să se afirme identitățile naționale, un rol important având și deschidere spre cultura antică. Pentru toți învățații vremii, maghiarii erau descendenți direcți ai hunilor. Reîntoacerea la tradiția imperială romană aducea în discuție dreptul istoric legitim al germanilor de continuatori ai Imperiului Roman de Apus, precum și originea latină a românilor. Umaniștii italieni au surprins mai cu seamă asemănările, explicate prin vechea colonizare romană la

Dunăre. În schimb umaniștii germani au instrumentalizat politic aceeași realitate istorică. Ideea de bază era aceea că limesul danubian și Dacia fuseseră odinioară cele mai înaintate bastioane ale Imperiului Roman spre sud-est și că în mod necesar aceste granițe ar fi trebuit atinse și de Imperiul creștin, condus de Habsburgi. Nu este deci de mirare că în contextul general, în care românii erau marginalizați, au existat voci care nu s-au sfiit să afirme noblețea originii latine, românești.

Biograful lui Mathia Corvin, Antonio Bonfini lega numele Corvineștilor de antica familie senatorială romană Corvina. Dar cel care ilustrează cel mai bine climatul multiethnic și multicultural, de tip umanist, din Transilvania secolului al XVI-lea, este Nicolaus Olahus. În conștiința vremii a fost român prin numele pe care l-a purtat cu mândrie, indiferent de înaltele demnități pe care le-a deținut. A fost transilvan prin locul în care s-a născut, ungar prin limba pe care a vorbit-o și, mai presus de toate, un erudit european, prieten cu Erasmus din Rotterdam, înalt demnitar, în calitate de arhiepiscop de Strigoniu și de consilier al Mariei de Ungaria, pe care a însoțit-o la Bruxelles și a sfătuit-o, în momentul în care a ajuns regentă a Țărilor de Jos. Învățatul transilvan este printre primele glasuri românești care afirmă vechimea și noblețea propriului neam, continuator al Romei, stăpâna lumii.

Ioan Aurel Pop face și o necesară trecere în revistă a modelelor culturale ce au funcționat în Transilvania, în epoca Reformei. Cel mai interesant capitol, din acest punct de vedere, este cel care prezintă *Cultura și educația românilor – între orizontul bizantin, latin și protestant*. Sunt prezentate în detaliu școala din Șcheii Brașovului, activitate tipografică a diaconului Coresi și a discipolilor lui, tipăriturile și activitatea de mecenat cultural a domnilor Țării Românești și Moldovei, ctitori de biserici și susținători ai cultului liturgic, prin cărți și dării.

Ultimul capitol prezintă în detaliu misiunile iezuite din Transilvania, strâns legate de Contrareforma catolică și de lansarea unui program de educație superioară, menit să contracareze propaganda protestantă și să îi influențeze pe ortodocși.

În concluzie considerăm lucrarea *Biserică societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea* o apariție editorială binevenită. Ea aduce în discuție și explică foarte clar un fenomen istoric complex, care a făcut ca în decursul unui secol Transilvania din voievodat catolic, provincie a regatului ungar, să devină un principat protestant independent (teoretic sub suzeranitate otomană), în care și-au găsit adăpostul cel puțin

trei dintre cultele reformate, în timp ce, din motive diametral opuse, ortodocșii și catolicii au fost discriminați. Este un creuzet confesional și etnic, care ilustrează cel mai bine Renașterea și Reforma europeană, în care se punea sub semnul întrebării infailibilitatea Bisericii romane, se plămădeau noi credințe, se puneau bazele națiunilor moderne, prin întorcerea la istorie și studierea surselor.

Ileana Căzan

Ritual, Images and Daily Life. The Medieval Perspective, ed. de Gerhard Jaritz, Lit Verlag, Zürich, Berlin, 2012, 247 p.

Toate cele trei teme alăturate în titlul acestei culegeri de articole au format obiectul unor numeroase studii începând cu deceniul al șaptelea al secolului trecut. A trecut destul timp și s-a acumulat destulă experiență, încât problemele de ordin conceptual și metodologic să atragă atenția acelor cercetători care, fie din câmpul istoriei sociale, fie din acela al studiilor culturale, să-și dorească să reflecteze în chip sistematic asupra lor. Această preocupare era cu atât mai legitimă, cu cât conexiunile și contextele în care temele se situau nu ușurau deloc delimitarea unei arii specifice și a unor instrumente particulare de analiză. Multă vreme plasate sub hegemonia structuralismului sau a ceremonialismului, studiile privitoare la ritual au accentuat caracterul lor performativ, de rutină și repetitivitate a unor modele prestabilite. De la Peter Brown la Richard Trexler, de la Jacques Le Goff la Hans-Werner Goetz, conceptul de ritual a revoluționat întreaga noastră concepție asupra trecutului, nu numai asupra perioadei medievale. După acest entuziasm aproape unanim, a urmat avertismentul lui Philippe Buc, Nathalie Zemon Davis și al altor medievști, asupra pericolului reprezentat de modelele de analiză venite dinspre științele sociale, în special din antropologie, în studiile medievale. Principala problemă a acestor abordări este aceea foucauldiană a paradigmei: studiile dedicate ritualurilor politice și religioase medievale continuă să folosească sursele medievale în interpretări unidimensionale, ce privilegiază componenta socială a religiei, în loc să le „citească” în contextele narative complexe care le-au produs și în cadrele lor epistemologice.

La rândul lor, studiile culturale ale imaginii au parcurs diverse faze la fel de formale, în care hermeneutica fenomenologică a înlocuit

filiația genealogică, ca mai apoi funcționalismul să conecteze imaginea la contextul cultural în care a fost produsă și percepută. Studiarea ritualurilor și imaginilor medievale în contextul vieții cotidiene reprezintă cu adevărat noutatea de perspectivă, propusă de contributorii la acest volum coordonat de profesorul Gerhard Jaritz de la departamentul de Studii Medievale de la CEU-Budapesta. Aceștia fac parte dintr-un grup interdisciplinar născut în cadrul *Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit* al Academiei de Științe din Austria (Grupul Krems08), majoritatea originari din Centrul și Estul Europei. Grupul s-a reunit în jurul celor trei teme medievale (ritual, imagine și viață cotidiană), dar mizele reflecției trec dincolo de acestea: ce înțelegem cu adevărat prin interdisciplinaritate și ce se ascunde, ca și metodă, îndărătul acestui principiu atât de des invocat în ultimele decenii, devenit, cum scrie unul din membrii grupului, aproape o ideologie vagă? Cu ce profit continuăm să explorăm lumea vizuală medievală, dacă vom apela la discipline noi cum ar fi științele cognitive sau teoriile comunicării? Cum operăm cu sursele în epoca digitală? Este posibil ca imagini arhicunoscute să mai poată să ascundă sensuri noi sau este nevoie de bănci de date, din ce în ce mai sofisticate, pentru a elabora studii cu adevărat inovative?

Aceste probleme sunt enunțate în două studii, cu o pronunțată ambiție teoretică, care deschid și închid volumul. Ambele aparțin lui Staale Sinding-Larsen, *Working with Pictures in Elaborated Systems* (p. 7-47) și *Dynamic in the Wake of Krems08* (p. 231-238). Celelalte studii ating, în proporții diferite toate cele trei teme. Cercetătoarea rusă Svetlana Luchinskaya analizează încoronarea regilor latini ai Ierusalimului, în manuscrisele iluminate, cronistica cruciată medievală și în legislație, în scopul degajării reprezentărilor puterii. În chip evident, dimensiunea vieții cotidiene lipsește cu totul, ritualul politic fiind, în sensul clasic al termenului, unul de natură evenimentială. Alte studii provoacă lectorul la o abordare originală a unor opere artistice relativ notorii, care au acumulat, de-a lungul timpului, o bogată exegeză. Joan A. Halladay examinează impactul asupra publicului al unei compoziții arhitecturale imaginate de regele Franței, Filip al IV-lea, marea sală din palatul regal de la Paris, decorată cu 41 de statui (*Kings, Notaries and Merchants. Audience and Image in the Grand'Salle of the Palace of Paris*, p. 75-93). Altarul din Ghent al lui Jan van Eyck și opera lui Nicolaus Cusanus sunt puse în relație, în studiul lui Inigo Bocken, cu revoluția produsă de experiența individuală de relaționare cu divinul, numită *devotio moderna*. Tot de la sfârșitul secolului al XV-lea datează și numeroasele portrete-

pereche pictate în spațiul german de Lucas Cranach, Hans Mielich, Christoph Amberger, Albrecht Dürer, obiect al unui examen comparativ. În studiul său, *Ehe-Paar-Bilder*, Elisabeth Vavra descoperă că, în ciuda încercărilor de a le individualiza, aceste portrete urmează modele aproape rituale: au o dimensiune interactivă, una a obișnuitului, alta care le integrează în grupul lor social sau de putere și, nu în cele din urmă, o dimensiune simbolică, marcată prin diversele obiecte pe care le poartă (unelte de scris, carte, floare, eșarfă etc.). Volumul conține și un studiu care are ca temă arta transilvăneană medievală, semnat de Maria Crăciun. Obiectivul cercetării a fost practica devoțională marianică în lumea laicului transilvănean, în reprezentările iconografice de pe altarele săsești de la sfârșitul Evului Mediu (*Ora pro nobis, sancta Dei genitrix: Prayers and Gestures in Late Medieval Transylvania*). În chip clar, abordarea Mariei Crăciun se încadrează cel mai bine în perspectiva propusă de Gerhard Jaritz. Nu numai că dosarul pe care îl alcătuiește pornește de la funcția gesturilor rituale, în raport cu imaginea și cuvântul, în inducerea și difuzarea practicilor devoționale cotidiene, cum ar fi rugăciunea. Ancheta Mariei Crăciun identifică cu precizie rolul ordinilor cerșetore în special, al franciscanilor, în difuzarea practicilor devoționale marianice private în mediu urban, prin doi vectori: imaginea și educația prin intermediul textelor de meditație și rugăciune.

Volumul mai conține alte abordări legate de cultura medievală iudaică și respectiv budistă, precum și două studii închinată legăturii dintre muzica polifonică medievală și imagine, semnate de Nancy van Deusen și Alexander Makhov, ceea ce lărgeste considerabil aria culturală supusă discuției, facilitând modelarea tiparelor comportamentelor rituale și ale reprezentărilor vizuale.

Violeta Barbu

ELISABETA NEGRĂU, *Cultul suveranului sud-est european și cazul Țării Românești. O perspectivă artistică*, Edit. Lumen, Iași, 2011, 280 p.

Cartea Elisabetei Negrău impresionează prin capacitatea de sinteză și erudiția autoarei, prin scriitura fluentă și, mai cu seamă, prin interpretarea argumentată și echilibrată. Din păcate însă, cărții îi lipsește cel mai important lucru: subiectul. Pentru cititorul care așteaptă împlinirea promisiunii din titlu, *Cultul suveranului* este o carte

deconcentrantă, o construcție sistematică și minuțios alcătuită din care lipsește însă tocmai piesa centrală. Structura cărții este, inevitabil, eterogenă, iar sfârșitul abrupt și absența oricăror concluzii întărește imaginea unui volum compozit, ale cărui capitolele și subcapitolele sunt vag înrudite ca tematică.

Liniile directoare ale cărții, definite ambiguu și disparate, sunt trasate încă din capitolul introductiv. Dintru început Elisabeta Negrău abordează subiectul anunțat, cultul suveranului, prin prisma altei teme, cea a artei aulice. Pe parcursul întregii cărți cele două subiecte se succed unul celuilalt, într-un binom tematic în care relația dintre termeni nu este niciodată conceptualizată sau analizată. Definierea metodologică a propriului demers analitic, drept „o istorie socială a artei” și anularea facilă a dimensiunii diacronice prin așezarea artei medievale muntenești sub semnul tradiției bizantine (p.10-11) îi permit Elisabetei Negrău să încorporeze în carte numeroase teme punctuale. De altfel, este suficient să punem față în față prima și ultima ilustrație a volumului – o reprezentare a împăratului Iustinian pe o medalie comemorativă și portretul lui Mihai Viteazul de Aegidius Sadeler - pentru a înțelege perspectiva „duratei lungi” pe care o adoptă autoarea. Din fericire însă, odată așezată în acest cadru cronologic și tematic extrem de vast, Elisabeta Negrău refuză să-și construiască artificial subiectul, acesta fiind, de altfel, și unul din principalele merite ale cărții.

Cartea Elisabetei Negrău are o structură ternară - (1) *Cult imperial și iconografie în spațiul bizantin*; (2) *Aspecte ale tradiției bizantine în mediul aulic muntenesesc (sec. XIV-XVIII)*; (3) *Cult domnesc și artă aulică în Țara Românească* – care sugerează drept axă centrală a cărții preluarea și adaptarea tradiției bizantine de domnii munteni. De aceea, oarecum surprinzătoare este opțiunea din titlu de a delimita geografic subiectul prin referința la conceptul modern de Europa de Sud-Est și nu la cel medieval de Bizanț sau de Commonwealth-ul bizantin. Cât privește subiectul propriu-zis, cultul suveranului, acesta nu este tratat decât în prima parte a cărții, în capitolul despre lumea bizantină și sud-slavă. De altfel, paginile pe care Elisabeta Negrău le scrie despre cultul imperial în Bizanț și în țările bulgărești și sârbești dovedesc, deopotrivă, o foarte bună cunoaștere a bibliografiei subiectului și o remarcabilă capacitate de sinteză. Atunci însă când trece la cazul muntenesesc, Elisabeta Negrău este silită să-și redefinească radical subiectul, care altfel ar fi riscat să dispară cu totul. După ce admite că în Țara Românească nu s-a putut „dezvolta un

cult monarhic tipic”, autoarea adaugă imediat „cultul domnitorului s-a bazat pe autonomia și autocrația recunoscute prin victorii militare, ca și pe tradiția bizantină adoptată ca model instituțional” (p. 83). Prin această reformulare, subiectul cărții se metamorfozează, următoarele două capitole propunând de fapt o analiză a puterii domnești prin prisma artei muntenești.

Schimbarea subiectului anunțat după primele 80 de pagini ale cărții, chiar dacă inabil camuflată și surprinzător plasată, salvează însă volumul. Din acest moment, Elisabeta Negrău abordează teme punctuale, multe dintre ele controversate, reușind să propună aproape de fiecare dată o interpretare convingătoare și echilibrată, chiar dacă nu întotdeauna inovatoare. Remarcabilă este respingerea sistematică a supra-interpretării, cu atât mai vizibilă cu cât sursele analizate au dat naștere multor ficțiuni istoriografice. Spre a mă referi doar la cel mai cunoscut exemplu, acvila bicefală din însemnele domnești ale lui Mircea cel Bătrân, Elisabeta Negrău adoptă o poziție rezervată, observând „generalizarea simbolului bizantin printre *regalia* balcanice” (p.84). Spre aceeași concluzie converg și analizele mai multor formule iconografice din arta medievală muntenească împrumutate din imagologia imperială bizantină, precum înfățișarea voievodului muntean în naosul Argeșului în ipostaza autocratorului binecuvântat de Hristos (p. 85); ilustrarea investiturii divine prin îngerul care-l încoronează pe domn în tabourile voievoi (p. 118-119); preluarea discursului iconografic imperial în reprezentările athonite ale lui Radu cel Mare și Vlad Vintilă (p. 154-157) sau reprezentările muntenești ale scenei Deisis imperial-arhierească, incluzând detaliile de tip *regalia* (p. 200-212). Fără a respinge explicit teza ideologiei imperiale a domnilor munteni, autoarea propune, în fiecare din cazurile de mai sus, alte explicații, mai puțin speculative. În primul rând, Elisabeta Negrău subliniază, pe bună dreptate, că toate aceste teme iconografice încetează la un moment dat să fie legate strict de mediul aulic imperial „transgresând adesea planul politic pentru a reprezenta, în general, calitatea de ctitor” (p. 85). Astfel „vehicularea acestor tradiții imagistice imperiale avea, mai curând, legătură cu originea pictorilor și cu calitatea lor,” aceștia căutând soluții pentru a răspunde „unor exigențe estetice și iconografice culte și unei anume pretenții pentru somptuozitate și magnificență” (p. 206). Cât privește reprezentările athonite ale domnilor munteni după modelul imperial bizantin, acestea sunt explicate drept „o etichetă convenită acestui spațiu [...] în care amintirea imperială era veche

și încă viu întreținută” (p. 157). De aici și opțiunea, justificată, a Elisabetei Negrău de a folosi ghilimelele atunci când se referă la calitatea „imperială” sau la titlul de „țar” ale domnilor munteni. Ideea imperială este astfel redusă la dimensiunile cuvenite: în plan artistic la o preluare a „categoriilor estetice proprii monarhiei”, iar în plan politic la „un ideal monarhic generic, care era dedus din Scripturi și dintr-o literatură generală privind teoria bunei guvernări și a virtuților împărațești” (p. 106-107). O concluzie care decurge logic dintr-o premisă metodologică convingătoare: „semnificațiile monarhice ale programelor [iconografice] nu sunt decât secundare în raport cu cele teologice, liturgice, hagiografice” (p. 215).

Din păcate, absența unui subiect și a unei structuri coerente se dovedește a fi un handicap insurmontabil, cartea dând adeseori impresia unui miscelaneu. De altfel, unele dintre subcapitole - *Teme generale ale cultului imperial în Bizanț* (p.25-48); *Contribuții ale domnitorilor privind cultul sfinților în Muntenia* (p. 130-150); *Surse de inspirație și semnificații ale structurii bisericii mănăstirii Curtea de Argeș* (p. 177-190) și *Deisis în varianta arhierescă și tema aulică în iconografie* (p. 190-212) – valorifică articole anterioare, inegale însă ca valoare. Nu pot să nu remarc ironia faptului că cele mai slabe dintre aceste contribuții sunt chiar cele publicate în reviste bine cotate potrivit criteriilor scientometrice actuale – revista on-line ieșeană *European Journal of Science and Theology* și revista târgovișteană *Journal of Science and Arts*.

Scăpările bibliografice ale autoarei, deși puține, sunt pe alocuri supărătoare. Astfel, pentru înțelegerea titlului de despot al lui Mircea cel Bătrân și a celui de țar al lui Ștefan cel Mare, contribuțiile lui Daniel Barbu (**RESEE**, 1986) și Ștefan S. Gorovei (**SMIM**, 2005) sunt de neocolit. De asemenea, nu se mai poate discuta despre legitimarea dinastică fără a lua în considerare hrisovul publicat de Petre Ș. Năsturel și Constantin Bălan (**RI**, 1992) și nici despre raporturile bisericii muntene cu patriarhia ecumenică în secolul al XVI-lea fără izvorul bizantin publicat de Tudor Teoteoi (**RI**, 1994). Dar acestea nu sunt decât câteva excepții, pentru că, altminteri, Elisabeta Negrău stăpânește o vastă bibliografie, mai cu seamă de istoria artei, ceea ce-i permite să facă unele analogii surprinzătoare, dar sugestive, precum cea dintre reprezentarea Chiajnei la Snagov și a reginei georgiene Tamar (p. 118, n. 418). Mult mai deranjantă pentru un istoric de artă este însă ignorarea problemei

audienței sau, și mai grav, expedierea ei prin recursul la formula „masei populare” (p. 20-21).

Am lăsat la sfârșit aspectele tehnice, pentru că în peisajul editorial de astăzi autorul are tot mai puțin control asupra formei finale a cărții sale, considerentele economice având întâietate. Înțeleg pe deplin dorința autoarei, istoric de artă, de a-și ilustra analiza cu cât mai multe imagini, numărul acestora ajungând la 164 – dacă am socotit bine, pentru că o listă a ilustrațiilor lipsește. Însă cu excepția imaginii de pe copertă – portretele lui Petru Cercel și Mihai Viteazul de la Căluș – toate celelalte ilustrații sunt alb-negru, de o calitate nu foarte bună și foarte reduse ca dimensiuni. Poate că, în acest caz, cantitatea ar fi trebuit sacrificată în detrimentul calității.

În concluzie, *Cultul suveranului* este o carte inegală, care reușește, deopotrivă, să-și surprindă plăcut cititorul și să-l irite. La capătul lecturii, persistă senzația unei promisiuni neîmplinite, Elisabeta Negrău lăsând permanent impresia că, dacă ar fi avut cu adevărat un subiect și dacă și-ar fi luat răgazul de a-l analiza sistematic, ar fi putut să scrie o carte mult mai bună.

Marian Coman

BOGDAN MURGESCU, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină* (colecția *Historia*), Polirom, Iași, 2012, 364 p.

Colecția de articole și studii adunate între copertile volumului prezentat aici se dorește, conform spuselor autorului, a fi „un bilanț de etapă”, o etapă, aș spune, de formare a lui Bogdan Murgescu în profesia de istoric. Acum, în 2013, numele său este cunoscut în mediile academice și profesionale mai largi, mulțumită unor proiecte editoriale care l-au propulsat în miezul dezbaterii privind România contemporană și locul ei în lume. Volumul de față adună articole și studii despre istoria politică dar mai ales economică a țărilor române în Evul Mediu târziu și epoca premodernă. Cele 26 de texte sunt grupate în patru părți: *Politică, diplomatie, atitudini, Economie, finanțe, război, Structuri și conjuncturi comerciale, Perspective sintetice*. Conceptele cu care operează autorul sunt cele ale lui Fernand Braudel și Witold Kula, iar una din întrebările importante la care răspunde Bogdan Murgescu este gradul de integrare al

țărilor române în economiile-univers ale timpului: europeană și otomană. De asemenea, raporturile fiscale și economice ale principatelor românești cu Poarta Otomană sunt teme recurente ale preocupărilor dlui Murgescu. Lista tabelelor și a figurilor reflectă foarte bine modul în care autorul, în ciuda surselor istorice precare, a reușit să reconstruiască o realitate fiscală și economică a unor țări române racordate la ritmurile economiilor-univers din jurul lor. Așadar: *Plăți politice ale Țării Românești și Moldovei către Imperiul Otoman, Valoarea totală și balanțele comerțului pe uscat între Imperiul Otoman și Europa centrală (tone de argint), Estimările exporturilor Țării Românești pe cap de locuitor (grame de argint) etc.* Chiar și studiul despre „modernizarea” Țării Românești și a Moldovei în epoca premodernă discută evoluția economică din punctul de vedere al fiscalității și al economiei monetare. Fiscalitatea crescută în Țara Românească, mult peste media europeană, de la sfârșitul secolului al XVI-lea este rezultatul presiunii creșterii haraciului cerut de autoritățile de la Istanbul.

Studiile de istorie politică și diplomatică din prima parte a volumului sunt așadar eclipsate de contribuțiile importante ale lui Bogdan Murgescu pe tărâmul istoriei economice.

Din alăturarea acestor texte se desprinde personalitatea unui istoric prolific și original, care a urmărit câteva direcții de cercetare coerente în și cadrul cărora a adus contribuții importante la cunoașterea istorică. Bogdan Murgescu are un profil bine definit ca istoric al economiei, ce ne oferă perspective macroeconomice asupra evoluțiilor comerciale și monetare din țările române și sud-estul Europei. Unele studii au un post-scriptum din 2011, în care autorul încearcă să surprindă succint cele mai recente contribuții la chestiunea abordată. Este evident că Bogdan Murgescu este încă o voce unică în istoriografia română și că studiile sale privind legătura dintre comerț, politică și conjuncturi vor rămâne mult timp un reper în istoria economică și socială a epocii premoderne.

Maria Pakucs

ANCA POPESCU, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, Edit. Muzeului Național al Literaturii Române (Colecția „Aula Magna”), București, 2013, 281 pages avec cartes et facsimiles.

Mademoiselle Anca Popescu, turcologue de l'Institut d'Histoire « N. Iorga » de Bucarest, nous propose une analyse très poussée des documents concernant la formation et l'évolution du sandjaq de Silistrie aux XVe-XVIe siècles dans son beau livre *L'intégration impériale ottomane des territoires du Sud-est européen. Le sandjaq de Silistrie (XVe - XVIe siècles)*, parue grâce au Fond Social Européen, dans le programme de développement des ressources humaines (2007-2013). Son livre est le pendant roumain de la synthèse récente de mademoiselle Ayşe Kayapınar sur le sandjaq de Vidin⁵, et d'autant plus nécessaire à l'historiographie roumaine parce qu'elle aborde le sort des territoires de l'ancienne façade maritime des principautés de Țara Românească (Valachie) et de Moldavie.

Le livre débute par une introduction dédiée aux définitions de la conception ottomane des frontières aux communautés privilégiées, tant militaires que civiles. Dans la dispute concernant le statut international des Principautés roumaines, inclus d'après la doctrine Hanéfite dans la Maison de l'Islam⁶, l'auteur rappelle, à juste titre, les indices synthétiques établis par Halil İnalcık pour les pays conquis : l'existence du *cadi*, du *timar* et du *deftér* (p. 11). L'absence de toutes ces institutions ottomanes sur le territoire des Principautés leur confère un statut différent, d'États autonomes, tributaires au Grand Turc, statut reconnu d'ailleurs par la diplomatie européenne du XVIe au XIXe siècles.

Suivant Abou-el-Haj Rifaat il y avait des différents mots pour la frontière ottomane: le turc *uğ* ou le persan *serhad* pour les marches frontalières ; le turc *sinur*⁷ (de *sinora* byzantin) et l'arabe *hadd* (pluriel *haddad*) désignant la frontière en ligne (p. 13). L'introduction de ces précisions est très importante pour suivre les étapes de la conquête

---

⁵ Ayşe Kayapınar, *Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle*, ISIS, Istanbul, 2011.

⁶ C'est l'opinion de M. le professeur Viorel Panaite, vulgarisées récemment par l'essayiste Lucian Boia.

⁷ Malgré l'homophonie, le roumain *șnur* (corde, cordon, ficelle) a une origine germanique.

ottomane et, également, la persistance des condominiums avec les Etats limitrophes – des exemples seraient nécessaires – et, après, l'intégration de ces nouveaux territoires dans l'empire des sultans.

Les communautés privilégiées prises en compte pour le sandjaq de Silistrie sont les *voynuq*, *martalodj*, *filurič*, *derbendji*, *vozar*, sans toutefois oublier les catégories professionnelles regroupées en des *taraf* (guildes ottomanes).

Le chapitre second (p. 17-33) présente les sources ottomanes et l'historiographie, tout en regrettant la richesse presque insondable des fonds des archives d'Istanbul et d'Ankara. On doit souligner que Mlle Anca Popescu est parmi le petit nombre des savants qui ont publié des actes administratifs ottomans sur le sandjaq de Silistrie au XVIe siècle, ce qui lui donne une raison de plus d'aspirer à la synthèse d'aujourd'hui. Les autres sources sont présentées au four et à mesure de leur utilisation au cours de l'exposé.

Pour l'historiographie byzantine, bulgare et roumaine, d'un grand intérêt est aussi le troisième chapitre (p. 35-61) sur la « genèse historique » du sandjaq de Silistrie. Grâce aux contributions des turcologues français, Nicoara et Irène Beldiceanu, Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, l'auteur peint un tableau avec des traces fines et ombres qui rend plus véridique la conquête de la péninsule des Balkans par les beys anatoliens, leur insinuation à côté des États byzantins, slaves et roumains. Parmi ces beyliqs, celui de Qayi, d'Osman, eut la chance d'une position privilégiée sur les bords de la mer de Marmara, ce qui lui permit de faire le « saut » et prendre terre à Tzypmé puis à Gallipoli, base navale propice pour l'expansion ottomane⁸.

Concernant la conquête du littoral nord-ouest de la mer Noire l'auteur navigue entre les données contradictoires des sources narratives et les reconstitutions des auteurs modernes. Le seul témoignage du temps de Mehmed II, celui de Jacques de Promontoire de Campis (vers 1475), parle d'un capitanat de Constantinople dont la juridiction s'arrêtait à Varna (p.43-45). Seulement après la conquête de Chilia et Cetatea Albă, les grandes cites marchands de la Moldavie par Bayezid II en 1484, les précieux fragments des registres de capitation de 1488/1489, 1490/1491 font état d'un « vilayet » de Silistrie (p. 46-47). *Je pense que seulement*

---

⁸ D'après la méthode établie par Claude Cahen et Halil Inalcik, v. Sergiu Iosipescu, *Invazii otomane în ținuturile carpato-danubiano-pontice*, dans „Studii și Materiale de Muzeografie și istorie militară”, 13, 1980, p. 169 et suiv.

depuis ce moment on peut parler d'une organisation militaire et administrative ottomane de la Dobroudja, une structure territoriale en liaison avec les routes entre Varna et Isaccea, partiellement littorale, et l'autre, entre Silistrie et Varna par Deliorman.

Le chapitre suivant « L'organisation administrative et territoriale du sandjaq de Silistrie » (p. 63-102) met en valeur les defters ottomans du XVIe pour reconstituer les divisions intérieures avec des kaza et nahye.

Suivant le chemin ouvert par feu Aleksandăr Kuzev, Mademoiselle Anca Popescu confirme l'incorporation dans le *sandjaq* des anciennes structures politiques locales preottomannes. On doit les souligner : le despotat de Dobrotitza, celui de son fils usurpateur Terter, l'ancienne « principauté » tatare du nord de l'isthme ponto-danubien, une frange de terre au nord du Danube, de Chilia a Cetatea Albă, conquises en 1484 par Bayezid II, et enfin le domaine de la cite de Hârșova, la dernière en date (1502/1503) des annexions ottomanes sur les façades maritimes des principautés roumaines de Țara Românească (Valachie) et de Moldavie.

Avec une grande acribie, par le dépouillement des defters et l'identification des villages des kaza, l'auteur brosse *pour la première fois* la carte du sandjaq de Silistrie au XVIe siècle (voir la carte dessinée par Mme Iuliana Barnea à la page 99 avec la toponymie, p. 100-102). Une observation s'impose sur la ligne de démarcation entre les *kaza* de Silistrie et de Hârșova. Elle suivit le vallum de Trajan que donc a été une frontière entre les anciennes organisations étatiques.

Une question que pose les noms des villages est la survivance de la population chrétienne de ces pays. Mme Anca Ghiață avait expliqué autrefois le petit nombre des noms roumains et slaves par le soin de l'administration ottomane de traduire en turc les toponymes⁹, hypothèse que le livre actuel met en doute (p. 80-82). Pourtant, on trouve des noms dont la forme atteste la présence des nouveaux maîtres ottomans des localités, des spahis ou des timariotes. Et puis le passage d'Evlyia Celebi concernant les citaq, population de Dobroudja résultante du mélange entre des Valaques et des Turcs¹⁰ prouve l'existence au moment de la conquête

---

⁹ Anca Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, dans AARMSI, s. IV, t. V, 1980, p. 33.

¹⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, ed. Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmed, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 382.

ottomane des habitants roumains. Sans doute sur ce chapitre il fallait mettre en valeur aussi les données des recherches archéologiques, plus nombreuses dans les dernières années à cause des grands travaux d'aménagement du territoire.

Il y a parmi les villages du defter des gelepi de 1573 (p. 82, n. 254) des toponymes très intéressants, comme Kule-Doğan Karasu du kaza de Tekfurgölü, qui suggère la présence d'une fortification, quelque part autour du lac actuel de Techirghiol ou au bord de la mer.

D'ailleurs la dernière partie du chapitre (p. 82-95) développe à partir d'un ordre de 1572 adressé au cadî de Tekfurgölü, reproduit en fac-simile et translittération (p. 93-95), la formation du kaza du même nom, dont le chef-lieu, initialement à Tekfurgölü au bord du « lac de l'empereur », quitta le chemin littoral pour s'établir ultérieurement à Gönci bazari ou Karasu pazargic (Medgidia d'aujourd'hui) sur la grande voie (şahraq, le chemin impérial) de la Dobroudja centrale.

Le quatrième chapitre (p. 103-134) – « Derventele (derbend) » – présente une découverte de l'auteur dans les actes ottomans, les communautés locales, villageoises pour la plupart, assignées, par des privilèges fiscaux, à la garde des endroits périlleux, les passages – *derbend* des chemins publiques du sandjaq de Silistrie. Les *derbend* identifiés sont à Boğaz ou Galița – village existant aujourd'hui encore au bord du Danube, près du lieu-dit Dervent –, Karasu (Medgidia) et Ister/Ester, quelque part à côté du Târgușor actuel¹¹, les deux derniers sur la grande route centrale de Dobroudja, Karaharman (aujourd'hui Vadu) et Prislava (aujourd'hui Nufărul). Avec les recherches de feu Nicoară Beldiceanu sur l'institution ottomane de *vozarliq* – probablement les pontonniers des gués du Danube – la carte de Dobroudja commence par être peuplée des réalités socio-politiques à la place des simples noms des villes et villages.

Le cinquième chapitre, le dernier et le plus ample (p. 135-213) s'occupe des « Communications et commerce dans le sandjaq de Silistrie ». Partant des defter le plus ancien, de 1502, et des ordres des sultans on reconstitue les itinéraires terrestres et la navigation maritime et fluviale dans cette partie de l'empire aux XVIe-XVIIe siècles. A cause du Danube le sandjaq fut le carrefour des grandes artères de circulation: la

---

¹¹ Les recherches archéologiques poursuivies à Târgușor dans les années '80 du XXe par notre collègue et ami, M. Gabriel Custurea, directeur du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constantza n'ont pas abouti à repérer la bourgade d'Ister du XVIe siècle.

voie autour de la mer Noire et la liaison fluviale entre l'Europe centrale et le Proche Orient. L'auteur présente aussi les réglementations du commerce et des douanes et un étude sur la bourgade de Gónçi pazari, le Karasu ou Medjidye, a l'intersection du grand chemin militaire de Šumen a Chilia (Kili) et Cetatea Albă (Aqkerman), par Bazardjic et Isaccea (Saqči).

L'ouvrage est augmenté par des documents turcs-osmans à l'appui des interprétations proposées, avec des fac-similés, translitérations et des traductions. Une bibliographie, un index et un résumé français (p. 263-279) complètent le volume. On peut être sûr que la monographie sur le sandjaq de Silistrie aux XVe-XVIe siècles prendra sa place parmi les véritables contributions à l'histoire de l'Empire ottoman et des pays balkaniques à l'aube des temps modernes.

Sergiu Iosipescu

MARIA PIA PEDANI, *Venezia, porta d'Oriente*, Il Mulino, Bologna, 2010, 334 p.

Cunoscută specialistă în legăturile Veneției cu lumea orientală a Imperiului Otoman și în publicarea surselor ce documentează aceste raporturi, Maria Pia Pedani povestește, într-o carte de o frumusețe fascinantă, aventura istorică, din secolul al VIII-lea până în 1792, a principalului loc de contact și de schimb dintre Europa și Orient, dintre creștinătate și Islamul din bazinul Mării Mediterane. Alianțe și rivalități, cooperare și trădare, trama acestor raporturi, nu întotdeauna necesar ostile este pusă în lumină cu inteligență și precizie, cu expresivitate și rafinament. O lume pestriță și unică este înviată cu talent, pe fundalul orașului a cărui faimă nu a încetat să atragă și să intrige.

Cartea Mariei Pia Pedani se oferă ca o posibilitate de răspuns tocmai la această întrebare: de ce Veneția este un loc unic pentru perioada Vechiului Regim? Iar răspunsul nu stă, firește, în ceea ce vedem astăzi ca mărturie a unei istorii pe cât de bogată pe atât de îndepărtată, cât în protagoniștii prin care diverse dinamici de schimb au aruncat punți solide între Orient și Occident: ambasadori, dragomani și consuli, baili, negustori, marinari și sclavi, bancheri, pelerini și cruciați etc.

Veneția are propriile ei mituri legitimize, imagini ale puterii și ale dominației exercitate secole de-a rândul în Orient. De la translarea relicvelor Sfântului Marcu la construirea heraldică a leului omniprezent, la alte toposuri literare și politice apărute sub pana atâtor scriitori și teologi originari din orașul de pe lagună, Veneția deschisă către Orient și-a croit propriul drum față de puterile occidentale și față de Poartă. Unul din secretele sale a fost diplomația. Acesteia i se consacră de fapt cea mai mare parte a cărții. Capitolul al IV-lea prezintă sistemul diplomatic și consular venețian la Poartă: rețeaua de baili, tipologia și circuitul corespondenței, ceremonialul otoman dedicat primirii solilor Serenissimei, darurile diplomatice. Prin reciprocitate, Veneția era locul în care trimișii sultanului erau primiți și ascultați cu atenție și respect, atât în perioada medievală, cât și în epoca mai recentă. Ceremonialul desfășurat cu această ocazie cuprindea, în afară de audiențele oficiale, vizite la Arsenal și în piața comercială (Mercerie), plimbări cu gondola pe canale, banchete private în palatele patricinilor, sărbători publice.

Un alt capitol este consacrat prezenței venețiene în Levant. Răspândirea și circulația venețienilor așezați în numeroase părți ale Imperiului otoman, nu numai în Levant, prilejuiește o privire-cadru asupra orașelor comerciale întemeiate de venețieni sau doar a cartierelor (fondaco) locuite de aceștia. Autoarea pătrunde apoi în curtea baililor, pentru a surprinde funcționarea acestui serviciu diplomatic în cartierele Galata și Pera ale Constantinopolului. O multitudine de figuri profesionale (bailii, secretarii, tâlmacii, spionii, medicii, bucătarii etc.) sunt evocate în ambianța vie a activităților cotidiene, pe baza surselor de epocă. Impresia de plăcă turnantă între Europa și ținuturile îndepărtate ale Orientului și chiar Asia, rol pe care ambasada Veneției de la Constantinopol a îndeplinit-o vreme de multe secole, într-o poziție privilegiată față de altele, este susținută prin capacitatea unică a venețienilor de a alcătui rețele în afara limitelor minusculei lor Republici.

Cum prosperitatea Veneției s-a bazat nu numai pe dibăcia diplomatică, ci și pe dinamismul ei economic, pe care îl susținea și promova, este drept, crede Maria Pia Pedani să restituim venețienilor meritul de a fi acordat creditul cel mai înalt negustorilor, încă de la începutul Evului Mediu. În timp ce alte țări europene importante judecau în chip negativ și disprețuitor activitatea lucrativă și profitul negustoresc, Republica venetă a ridicat comerțul la rangul de artă și l-a împletit cu ea. În Levant, Siria, Egipt sau la Constantinopol, mărfurile venețiene

împodobeau târgurile și prăvăliile, tot așa precum moda orientală cuprinsese societatea venețiană, amatoare de mărfuri venite din Orient.

Consecventă cu construcția binară a cărții, Veneția în Orient, Orientul la Veneția, Maria Pia Pedani consacră un număr semnificativ de pagini unor figuri pe care tocmai această dinamică unică le-a făcut să se nască și să înflorească: emigranții, convertiții, pirații, marinarii, spionii, vameșii (*sensali*), contrabandiștii. Aceasta îi permite să refacă topografia zonei comerciale, procedurile ad-hoc elaborate pentru navele turcești, ritmurile vizibile, dar și ascunse ale unei lumi curioase, în care creștinii și musulmanii conviețuiau și făceau comerț, îmbinând ceea ce era profitabil din punct de vedere practic cu tentativa unei cunoașteri a “celuilalt”, partener de afaceri, inamic politic. Sursele literare venețiene și turcești aduse în discuție oglindesc ambiguitatea unui raport pe care l-am putea numi de complicitate, de suspiciune reciprocă, căruia însă nimeni nu-i poate nega intensitatea și continuitatea.

Cartea este completată de o cronologie, ilustrații edite și inedite și de o bogată bibliografie, în care abundă referințele la surse. În fond, în bogăția surselor venețiene stă probabil unul din răspunsurile posibile la întrebarea pusă la începutul acestei prezentări, privitoare la caracterul unic al Republicii venete. Nu numai statul, cu arhitectura lui originală, ci și toate formele de agregare socială (căpitanii, parohiile, familiile, fraternitățile, breslele, instituțiile de caritate, ordinele religioase etc.) au produs arhive, pe baza cărora orice tip de reconstrucție devine posibilă și orice întrebare legată de trecut își poate afla răspunsul.

Venezia, porta d'Oriente este o introducere pasionantă în istoria milenară a unui oraș-republică ce nu încetează să fascineze și să provoace, mai ales în vremea de astăzi, când Islamul a devenit o realitate cotidiană în inima Europei. Scrisă în stilul istoriografiei americane, într-un ritm alert și în culori vibrante, sinteza Mariei Pia Pedani este edificatoare, chiar dacă nu abundă în concluzii și axiome, erudită fără să fie sufocată în detalii, narativă și divulgativă, fără să evite problematizarea.

Violeta Barbu

GIORGIO RAVEGNANI, *Bisanzio e le crociate*, Il Mulino, Bologna, 2011, 173 p.

Volumul “Bisanzio e le crociate” al profesorului universitar de istorie bizantină de la Veneția Giorgio Ravegnani, este o scurtă, însă extrem de concentrată sinteză, care surprinde excelent relația stabilită între Imperiul Bizantin și puterile medievale occidentale o dată cu desfășurarea primelor patru cruciade.

Intenția autorului este de a pune în evidență ce a însemnat pentru moștenitorii Imperiului Roman de Răsărit fenomenul cruciadei. Sunt prezentate în chip dialectic istoric atât evenimentele politice cât și factorii din domeniul mentalității, care s-au aflat la origine sau au adâncit, dacă admitem existența ei în perioada premergătoare cruciadelor, prăpastia dintre Creștinătatea orientală și cea occidentală. În alte cuvinte, obiectivul autorului este de a înțelege și de a explica cum s-a ajuns de la proclamarea cruciadei din 27 noiembrie 1095 de către Urban al II-lea în ajutorul Imperiului Bizantin, la cererea expresă a împăratului de la Constantinopol, la “Devierea cruciadei” din 1204.

În primul rând Giovanni Ravegnani susține, în teza sa, că sunt de remarcat evenimentele politice mai mult sau mai puțin involuntare. Ne referim la efectele colaterale care pot surveni în timpul trecerii armatei “cruciadei populare” a lui Petru Eremitul sau a armatelor puțin disciplinate ale regilor Conrad al III-lea și Ludovic al II-lea pe teritoriul imperiului.

Al doilea element care a contribuit poate cel mai puternic la alterarea relațiilor bizantino-occidentale ține, potrivit autorului, de domeniul mentalității medievale. Este vorba atât de elemente de mentalitate medievală mai generale, cum ar fi orgoliul de tip cavaleresc care nu permite unor nobili să se închine în fața împăratului pentru a depune omagiul de vasalitate, dar și de cele care văd ca protagoniste alteritatea, prejudecata și xenofobia și care duc spre acțiuni extreme cum ar fi eliminarea latinilor din Constantinopol în timpul lui Andronic al II-lea.

Autorul înșiră factorii care au dus la crearea prăpastiei dintre Creștinătatea orientală și cea occidentală în timpul primelor patru cruciade, dar care nu sunt legate direct de aceste manifestări de caracter istorico-religios. Este vorba de exploatarea economică a imperiului de către puterile medievale și mai ales de către Veneția, care au știut să folosească nevoia de alianțe externe a basileilor de la Constantinopol.

În ultimul rând, autorul pune în evidență ca element catalizator și drept consecință a tuturor factorilor de tensiune, evenimentele politice deliberate. Ne referim la procesul gradual care începe cu prima cruciadă, cu prima luare de poziție ostilă conștientă a seniorilor feudali occidentali împotriva împăratului bizantin, și care evoluează până la cucerirea unor teritorii bizantine și până la crearea Imperiului Latin de la Constantinopol din 1204.

Dacă, pe scurt, aceasta este ipoteza de lucru a operei “Bisanzio e le crociate”, lucrarea cuprinde informații cu caracter istoric care merg dincolo de focalizarea relațiilor bizantino-occidentale din timpul cruciadelor. Opera ne oferă, foarte bine sintetizate, și informațiile care privesc desfășurarea cruciadelor în sine, dar care adeseori se referă la relațiile internaționale din secolele XI-XIII.

Această lucrare, mică potrivit numărului de pagini, dar mare prin concentrarea conceptelor pe care autorul formulează oferă și un tabel cronologic util pentru a ne orienta în această perioadă a luptelor Creștinătății împotriva necredincioșilor și împotriva ei însăși, dar și anexe, mai ales cele cu caracter geografic, la fel de utile.

“Bisanzio e le crociate”, sinteză în limba italiană, a lui Giorgio Ravegnani, este o operă care ne oferă posibilitatea de a reflecta asupra fenomenului cruciadei, dar mai ales, prin prisma ei, ne înlesnește să luăm în considerare un alt element care a contribuit la un proces extrem de important al istoriei Imperiului Bizantin și a Europei în ansamblu: distanțarea, între civilizația creștinătății răsăritene și a celei occidentale, proces asupra proporțiilor căruia nu insistăm în acest cadru.

Alexandro Dumitrasco Flavio

VOICA MARIA PUȘCAȘU, NICOLAE N. PUȘCAȘU, *Mănăstirea Dobrovățului. Monografie arheologică și istorică*, Edit. Mitropolit Iacov Putneanul, [Putna], 2012, 180 p. + 26 pl. [Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna - 4]

Monografia închinată mănăstirii Dobrovăț, din vecinătatea Iașilor, merită salută din mai multe puncte de vedere. Mă limitez în a semnala mai presus de orice publicarea amănunțită a rezultatelor săpăturilor

arheologice, începute în anul 1974, o dată cu restaurarea ansamblului arhitectonic.

Întemeierea așezământului monastic de la Dobrovăț a avut loc în anii 1499-1503 și i se datorează lui Ștefan cel Mare, fiind chiar vorba de ultima ctitorie *mănăstirească* a voievodului. Prezența unei gropnițe la biserica mare – cu hramul Pogorârea Sfântului Duh – prilejuiește o binevenită discuție asupra originii acestei încăperi în arhitectura moldovenească, deoarece aici, la Dobrovăț, o asemenea soluție nu era neapărat necesară, dat fiind că necropola familiei domnești se afla la Putna.

Una dintre concluziile prețioase ale acestei discuții este că „în cazul refacerii totale a unor biserici, exact pe amplasamentul celor inițiale și în cazul în care acestea din urmă avuseseră gropniță cu morminte voievodale, noile edificii cuprindeau la rândul lor și, se pare, în mod obligatoriu, o cameră a mormintelor” (p. 82). În chip încă ipotetic, ideea inserării gropniței în arhitectura bisericilor moldovenești este plasată în vremea lui Alexandru vodă cel Bun, la mănăstirea Bistrița (a cărei biserică a fost, însă, reconstruită pe același amplasament de către Alexandru vodă Lăpușneanu).

Faptul că biserica de la Dobrovăț a fost prevăzută cu gropniță este atribuit umplerii cu morminte a celei de la Putna și intenției lui Ștefan cel Mare „de a asigura o necropolă voievodală pentru fiul și succesorul său în scaunul Țării Moldovei, Bogdan al III-lea” (p. 85).

La Dobrovăț s-a găsit o monedă emisă în anul 1528, pierdută în timpul în care se executa tencuirea în interior a bisericii mari, pentru pregătirea suprafețelor ce urmau a fi pictate. Această descoperire fixează un termen *post quem* pentru admirabilele fresce de la Dobrovăț și, evident, întărește datarea fixată de regretatul Sorin Ulea în anul 1529 (p. 88).

Condițiile grafice deosebite în care a apărut acest volum pun în valoare și sub acest aspect materialele prezentate. Ar trebui ca, printr-o popularizare susținută, mănăstirea Dobrovăț, monument de prim rang în peisajul spiritual și istoric românesc, să intre în circuitul turistic al marilor și celebrelor mănăstiri moldovenești.

Ștefan Andreescu

DAN MOHANU, *Arheologia picturilor murale de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș*, Edit. A.R.A. – Arhitectură, Restaurare, Arheologie, București, 2011, 391 p. + 123 pl.

Dl. Dan Mohanu a alcătuit o masivă lucrare de doctorat, rod al strădaniilor sale de restaurator al picturilor murale de la Argeș în nu mai puțin de trei faze cronologice: 1981-1989, 1990-1995 și 1998-2001. Aș putea spune că domnia sa era chiar dator să elaboreze o asemenea lucrare de sinteză – teză de doctorat sau nu ! –, în care să condenseze și să sistematizeze experiența sa unică în dialogul cu frescele de la Argeș, dar și, în general, cu întreg monumentul de acolo. Inutil să mai subliniez că în acest caz avem de-a face cu construcția cea mai reprezentativă ce ni s-a păstrat din perioada de început a Țării Românești. Ceea ce presupune un simț al responsabilității excepțional!

Notele ce urmează sunt scrise din perspectiva unui istoric. Și aș vrea să relev, de la bun început, acribia și prudența științifică ale autorului, calități care și-au pus amprenta pe fiecare frază a lucrării discutate, de curând tipărite. Domnia Sa nu face nici un pas riscant, nu lansează nici o ipoteză hazardată, lucru cu totul lăudabil date fiind dificultățile majore pe care le-a avut neconținut de întâmpinat. Mereu plecând de la observațiile și afirmațiile înaintașilor săi întru cercetarea monumentului de la Argeș, Dl. Dan Mohanu le confruntă îndelung cu realitatea de pe schele. Abia apoi rostește sentința, de multe, foarte multe ori corectând sau pur și simplu respingând păreri ce păreau definitiv consacrate.

Demersul propriu-zis al cărții este exprimat de cuvântul „derestaurare”, care este explicat încă de pe primele pagini: conceptul de « *de-restaurare* » s-a impus abia nu demult, din anul 1993, și înseamnă „înlăturarea intervențiilor anterioare de conservare-restaurare” asupra operei de artă, „devenite incompatibile, falsificatoare sau mutilante” pentru ea. Referința de bază în această privință o constituie amplele lucrări desfășurate la ansamblul Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș în răstimpul 1911-1923 de către o echipă interdisciplinară, alcătuită din istorici, arheologi, paleografi, ingineri, arhitecți și pictori restauratori.

Cât de departe a mers Dl. Dan Mohanu în investigația Domniei Sale ne-o dovedește faptul că, pe lângă observațiile directe, a depistat și utilizat adnotările critice ale pictorului D. Noroce, principalul autor al restaurării frescelor de la Argeș, pe un exemplar al tomului din 1923 al

„Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice”, care, cum se știe, a reunit rezultatele amplelor lucrări din răstimpul 1911-1923. Și, de asemenea, a pus la contribuție și un memoriu inedit al aceluiași D. Noroce, înaintat în 1961 conducerii Academiei. Alt izvor prețios scos la lumină au fost fotografiile din arhiva vechii Comisiuni a Monumentelor Istorice. Bineînțeles, atâtea câte s-au păstrat. Aceste fotografii au constituit un reper esențial mai ales pentru reconstituirea părții superioare de vest a bisericii Sf. Nicolae Domnesc. Dar și pentru înlăturarea adaosurilor nefericite și stabilirea aspectului original al unor părți din fresce.

În principal, Dl. Dan Mohanu se „răfuiește” nu atât cu intervențiile mai vechi, din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, cât cu metoda de restaurare a picturii Noroce, care a provocat „confuzie estetică și iconografică”, probabil în încercarea lui de a „impune conștiinței publice pictura bisericii Domnești ca pe un ansamblu indiscutabil autentic, ce poate deveni unul din reperele importante ale expansiunii la nordul Dunării a artei bizantine din epoca paleologică”. Pe de altă parte, „cu ajutorul retușurilor și repictărilor fanteziste”, același Noroce a căutat se pare „cu orice preț să restabilească unitatea pierdută a ansamblului iconografic”. Autorul cărții propune una sau alta dintre aceste două variante ipotetice pentru a explica metoda folosită. În ceea ce mă privește, cred că amândouă sunt valabile și se completează reciproc. Oricum, datorită metodei pomenite, D. Noroce a lăsat pretutindeni „capcane”, prin „retușurile într-o pseudo-manieră a veacului al XIV-lea”, pe care le practica. Căci, încă odată, el și-a îngăduit să supună lacunele picturii pe care le-a constatat „unei reintegrări «iluzioniste», singura probabil, după opinia sa, capabilă să ofere privitorului confortul unei imagini omogene”.

Chiar dacă ultimele lucrări de restaurare nu s-au încheiat la întreg ansamblul, în zonele unde ele au putut fi duse la bun sfârșit știm de acum cu siguranță ce și cât din fresce poate fi atribuit secolului al XIV-lea. De asemenea, examenul estetic al frescelor originare l-a dus pe Dl. Dan Mohanu spre încheierea că la Argeș au lucrat doi meșteri principali: unul „dinamic”, celălalt „static” sau „introvertit”. Cu prilejul aceluiași lucrări au fost făcute unele descoperiri, care fixează alte momente și zone de intervenție asupra picturilor, necunoscute până în prezent. De pildă, „semnificative fragmente din pictura secolului al XVIII-lea, necunoscute până acum, stabilesc un nivel intermediar al repictării bolților mari ale naosului, situat între primul moment al zugrăvirii bisericii, din veacul al

XIV-lea, și ultima repictare integrală din prima jumătate a secolului al XIX-lea”. Tot astfel, în apropierea tâmplei de zid, o inscripție necunoscută din anul 1837 vădește o repictare *al secco*, ce a „acoperit, se pare, întregul ansamblu pictural”, inclusiv opera de restaurator, foarte însemnată, a lui Pandeimon Zograf, din anul 1827. În sfârșit, o a treia intervenție din secolul al XIX-lea este indicată de data *mai 1845*, la baza unei scene din conca absidei altarului. Dar trebuie adăugat că, ceva mai târziu, când discută prezența unui grafit de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, situat deasupra tâmplei de zid – care, de fapt, nu datează decât din veacul următor ! –, Dl. Mohanu presupune pe bună dreptate existența atunci a unei schele. Ni se sugerează astfel că avem de-a face cu o primă intervenție asupra picturilor sau, oricum, cu unele reparații pe care le-a necesitat biserica, poate în urma devastatorului cutremur din 1628.

În afară de minuțioasa reconstituire a programului iconografic inițial, demers care în chip firesc domină eforturile autorului, cred că cea mai însemnată contribuție a Dlui Dan Mohanu se găsește în ultimele două capitole ale cărții, al 13-lea și al 14-lea. Pornind de la numeroasele inscripții de grămăticici din nișa timpanului de vest al naosului, descifrate prin osârdia regretatului nostru coleg Constantin Bălan, autorul pășește pe această „cale a grămăticilor”, cum inspirat a denumit-o, pentru a relua discuția asupra modificărilor pe care le-a suferit partea superioară a zonei de vest a construcției. Se alătură astfel cercetătoarei Carmen Laura Dumitrescu, care a fost cea dintâi care a crezut că, deși repictat, chivotul din tabloul votiv reflectă totuși realitatea, anume că biserica din veacul al XIV-lea a avut nu numai o turlă, cum se vede astăzi, ci *trei*, dintre care două pe pronaos.

Trec acum la unele aspecte legate de istoria monumentului. Mai întâi, cu privire la datarea construcției. Se știe prea bine că multă vreme indiciul de căpetenie pentru această problemă l-a constituit celebrul grafit, descoperit de pictorul Norocea în ziua de 12 septembrie 1920 pe peretele nordic din interiorul bisericii, care a înregistrat moartea „marelui Basarab” voievod, în anul 1352, la Câmpulung. Numai că arheologul N. Constantinescu, care a condus ultimele cercetări de la Sf. Nicolae Domnesc, de la începutul anilor '70, a formulat o altă părere, potrivit căreia edificiul ar fi fost înălțat mai târziu, în intervalul 1365-1369, sub domnia lui Vladislav-Vlaicu. Autorul lucrării de față înclină să ia în considerare, în chestiunea datării bisericii, acest din urmă punct de vedere (vezi p. 262). Domnia Sa se limitează să corecteze, la p. 32, observațiile tehnice ale pictorului Norocea

asupra faimosului grafit. De fapt, ne spune Dl Dan Mohanu, „inscripția fusese zgrafită pe o tencuială de finisaj pentru rosturi, similară celei aplicată în finisajul paramentului și atipică interiorului”. A fost vorba de „o tencuială de finisaj, sclivisită în grabă”, așternută special între rândul de cărămidă și cel de piatră spre a se obține „pe cât posibil” o suprafață plană. Iar ductul literelor „trădează o incizie alertă, fără dificultăți, pe mortarul încă umed”. Ceea ce urmează lasă să se înțeleagă, pe cât mi-am dat seama, că Dl. Mohanu crede că „diferența de tonalitate” pe care tencuiala suport a grafitului a căpătat-o – referire la cuvintele „Basaraba Voivoda” din inscripție – s-ar datora „patinei produse doar pe suprafața de deasupra căreia căzuse cândva pictura originală (sic! – originară), din secolul al XIV-lea, sau poate suportul repictării din secolul al XVIII-lea, înainte de refacerea totală a zonei cu prilejul reparațiilor ample din secolul al XIX-lea”. Cum se poate vedea, avem de-a face cu un evantai de soluții larg, care lasă loc, totuși, și ipotezei că inscripția în cauză s-a aflat sub fresca din veacul al XIV-lea. Personal cred în chip ferm că grafitul este contemporan cu moartea voievodului Basarab. Altminteri el nu și-ar fi avut rostul. Așadar, în anul 1352 biserica Sf. Nicolae Domnesc era în faza finală de construcție. Ea era menită, așa cum s-a bănuit, să adăpostească Mitropolia Țării Românești și în ultima vreme s-au ivit și alte indicii despre influențe bizantine în ambianța spirituală a Țării Românești anterioare întemeierii din 1359¹².

O discuție separată merită negreșit și identitatea voievodului ctitor, zugrăvit în partea dreaptă a lunetei estice din pronaos, de deasupra intrării în naos. Fără inscripție, această imagine a rămas pentru mulți enigmatică și continuă să fie subiect de controversă. Dl. Dan Mohanu descrie amănunțit scena din care face parte portretul – o *Deisis* –, însă evită să se pronunțe asupra identității personajului voievodal. În ceea ce mă privește, mă alătur celor care au văzut în personajul domnesc în poziție orantă, în ținuta și cu „eleganța vestimentară de factură apuseană”, pe voievodul Nicolae Alexandru. Prezența în aceeași scenă a Sf. Nicolae, patronul bisericii, în ipostază de intercesor, cred că făcea inutilă identificarea printr-o inscripție specială a ctitorului. În plus, absența inscripției era o dovadă de umilință creștină... Deci, dacă admitem autenticitatea grafitului cu data 1352, atribuirea portretului ctitoricesc voievodului Nicolae Alexandru mi se pare cea mai plauzibilă, cu atât mai

---

¹² Ștefan Andreescu, *Perspective medievale*, Editura Nemira, București, 2002, p. 220-230.

mult cu cât, în chip neîndoielnic, el este cel ce a trebuit să pregătească lăcașul mitropolitan pentru Iachint de Vicina (prezent în țară înainte de anul 1359). Precizez că prin cele abia spuse nu fac de fapt decât să împărtășesc încheierile la care a ajuns Dimitre Onciul încă din anul 1915.

Nu pot să nu relev, înainte de a încheia, strădania constantă a autorului de a fi la curent cu întreaga bibliografie referitoare la acest monument. Domnia Sa folosește de pildă și lucrări destul de recente de peste hotare, care nu au intrat în circuitul științific de la noi, cum este cea semnată de Maria Grazia Tolfo, apărută în Italia în 1989 sub titlul: *Arte e spiritualita nella Valacchia del Trecento. Il programma decorativo della chiesa S. Nicolae Domnesc a Curtea de Argeș* (v. p. 151, n.16).

Stilul îngrijit, elegant și deosebit de limpede în care este redactată lucrarea de față merită toată lauda. Ca și setul de ilustrații de la urmă, menite să ne ofere o „reconstituire virtuală” a aspectului original al construcției.

Ștefan Andreescu

CLAUDIU NEAGOE, *Câmpulungul medieval și premodern*, Edit. Ars Docendi, București, 2012, 184 p.

Titlul lucrării domnului Claudiu Neagoe poate induce ideea că ne aflăm în fața unei monografii a orașului Câmpulung în perioada medievală și premodernă. Însă de îndată ce citim *prefața*, parcurgem *cuprinsul* și *bibliografia* ne dăm seama că avem înaintea ochilor o culegere de 13 articole dedicate istoriei orașului, apărute anterior în diverse publicații: *O încercare de reconstituire a peisajului urban câmpulungean* (p.11-20); *Considerații generale privind dinamica demografică a Câmpulungului* (p. 21-28); *Aspecte din viața economică și socială a Câmpulungului (secolele XIII-XVII)* (p.29-45); *Lupta orășenilor câmpulungeni pentru păstrarea vechilor privilegii în raport cu autoritatea centrală, cu unii reprezentanți ai boierimii și ai autorităților ecleziastice din Țara Românească* (p. 46-64); *Administrația orașului Câmpulung până la sfârșitul veacului al XVII-lea* (p. 65-76); *Statutul și privilegiile orașului* (p. 77-86); *Viața culturală a Câmpulungului medieval* (p. 87-98); *Considerații privind raporturile dintre comunitatea ortodoxă și cea catolică din Câmpulung în secolele XIII-XIV* (p. 101-

122); *Pe urmele Cloașterului câmpulungean (secolele XIV-XVII)* (p. 123-131); *Câteva considerații pe marginea unei probleme controversate: „cetatea de la Câmpulung”* (p. 132-136); *Despre Neacșu din Câmpulung și importanța istorică a scrisorii sale din 1521* (p. 137-143); *Considerații noi privitoare la bâlciul sau „sborul de la Sf. Ilie” din Câmpulung-Muscel (sec. XIV-XVIII)* (p. 144-154); *Ocupații militare străine la Câmpulung (secolele XV-XVII)* (p. 155-170).

În primul studiu autorul încearcă să reconstituie evoluția istorică a peisajului urban. Aflăm bunăoară că orașul a cunoscut o evoluție de tip „liniar”, ceea ce, ne asigură autorul, se întâlnește la „mai toate orașele din Țara Românească” (p. 14). Claudiu Neagoe scrie în continuare că strada principală a fost dublată în timp de două artere secundare care ar fi fost atestate în secolul XVIII; de-a lungul arterei principale se găsea piața și principalele monumente de cult ale orașului: Biserica Bărăției, Biserica Sf. Ilie și Biserica Domnească (Biserica Grecilor). Autorul consideră că vatra orașului s-a aflat în partea de sus, în zona bisericilor Bărăția, Cloașterul și biserica curții domnești. Locuirea s-a extins ulterior spre nord și sud (p. 14-15).

Problema reconstituirii peisajului urban e viciată de neînțelegerea primelor veacuri din istoria orașului. Interpretarea izvoarelor păstrate, coroborată cu rezultatele cercetărilor arheologice, ne arată că evoluția Câmpulungului a fost diferită de a altor orașe din Țara Românească. Așezarea a fost întemeiată de coloniștii sași în a doua jumătate a secolului XIII. Zona în care aceștia s-au stabilit este una deloc favorabilă agriculturii și un minim efort de înțelegere i-ar fi permis autorului să constate că nu pomii fructiferi sau creșterea animalelor au fost factorii care i-au determinat pe sași să se stabilească pe malurile Râului Târgului. Coloniștii sași au întemeiat Câmpulungul ca un avanpost comercial al Brașovului pe principalul drum care lega Transilvania de Gurile Dunării. Cele mai vechi urme păstrate aparțin coloniștilor la Câmpulung. Fundațiile bisericii lor parohiale datează din ultimul sfert al secolului XIII; pe piatra de mormânt a lui *Comes Laurencius* este inscripționat anul 1300; o altă piatră de mormânt care a existat în aceeași biserică datează din 1373. Deci, vatra așezării nu poate fi decât în jurul bisericii parohiale a sașilor. Curtea domnească și mănăstirea dominicană aflată peste drum au fost întemeiate de Nicolae Alexandru și soția sa Clara în marginea de sud a orașului în anii 1343-1344. Singura concluzie care se poate trage, e că în răstimpul dintre întemeierea Câmpulungului și anii 1343-1344,

așezarea se extinsese în partea de sud până către locul unde se vor înălța curtea domnească și mănăstirea dominicană. Curtea domnească și biserica ei nu făceau parte din orașul propriu-zis, deoarece acolo se exercita jurisdicția dregătorilor domnești, în primul rând a pârcălabului. În oraș administrația și jurisdicția erau apanajul reprezentanților comunității urbane, adică județul și cei 12 pârgari. Despre o orășenime românească, care nu trebuie confundată cu personalul curții domnești, nu putem vorbi decât începând cu mijlocul secolului XV, când sunt întemeiate bisericile românești în marginile orașului. Până atunci Câmpulungul a fost o așezare germană. Stabilirea masivă a unei populații românești a constituit un moment de cotitură în istoria orașului. Către sfârșitul secolului XV românii devin mai numeroși decât sașii în Câmpulung. Sașii continuă să locuiască până târziu în centrul orașului¹³. Prin urmare, în jurul curții domnești și al mănăstirii dominicane nu apar nuclee de locuire decât începând cu mijlocul secolului XV. Probabil tot în secolul XV a fost înglobată în oraș biserica Valea, care își avea începuturile în a doua jumătate a secolului XIV. Până atunci acest lăcaș ortodox a slujit, cel mai probabil, o așezare distinctă de cea a coloniștilor. Nu se poate preciza unde se afla piața în primele secole de existență a așezării. Nu avem informații decât din secolele XVII-XVIII. Cea mai veche mențiune a Uliței Râului, nu e, cum crede autorul, din 21 februarie 1776 (p. 15), ci din anii 1649-1650¹⁴.

Studiul următor, *Considerații generale privind dinamica demografică a Câmpulungului*, abundă în afirmații fără acoperire. Titlul nu este justificat, întrucât datele se referă la populația săsească și provin din surse catolice, referirile la ortodocși fiind doar excepții (1581, 1596, 1640). Lipsită de orice temei este afirmația autorului, potrivit căreia „populația Câmpulungului fusese structurată, încă de la începuturile sale, din punct de vedere etnic și confesional în români (ortodocși) și sași (catolici)” (p. 22). Ea se înscrie în aceeași serie cu afirmațiile lui Constantin D. Aricescu și Flaminiu Mârțu despre populația Câmpulungului în secolele XIV–XV (p. 22-23).

---

¹³ Pentru detalii, vezi Alexandru Ciocîltan, *Colonizarea germană la sud de Carpați*, în **RI**, t. XXII, 2011, nr. 5-6, p. 431-460; idem, *Comerț și meșteșuguri la sașii din Câmpulung*, în „Pro-Memoria. Revista de istorie ecleziastică”, 2011-2012, nr. 10-11, p. 126-146.

¹⁴ Idem, *Un fragment dintr-un Status Animarum al parohiei săsești din Câmpulung <1649–1650>*, în **SMIM**, vol. XXV, 2007, p. 160, 166-167)

Autorul scrie despre o populație catolică în Câmpulung în anii 1581, 1596 (p. 23-24) când, de fapt, comunitatea săsească din oraș adoptase luteranismul de la mijlocul secolului XVI, confesiune pe care a menținut-o până în anul 1639. Numele corect al misionarului franciscan e Jeronim Arseno, nu Jeronim Arseno cum aflăm de la autor (p. 23). Petru Bogdan Bakšić nu a fost niciodată episcop al Moldovei și al Țării Românești (p. 25). Claudiu Neagoe nu face nici un efort de interpretare a cifrelor furnizate de diferite surse catolice, le înșiră în ordine cronologică doar pe acelea avute la îndemână. De pildă, Jeronim Arseno nu a ajuns niciodată la Câmpulung. El a primit la Silistra informațiile de la fratele Celestin Venețianul, care șase luni pe an slujea raguzanilor din Târgoviște și alte șase luni celor din Silistra. Să fi avut cei 400 de sași din Câmpulung 250 de case așa cum transmite sursa? Nici echivalența casă=familie nu rezolvă dilema cifrei 250. Dacă d-l Neagoe citea cu atenție biografia și informațiile transmise de Giovanni Botero, își putea da seama că acesta din urmă n-a călătorit niciodată prin țările române și cifrele sale sunt preluate de la Jeronim Arseno¹⁵.

Autorul sesizează lipsa de teme a cifrelor furnizate de Francesco Maria Spera din Narni pentru anul 1650: 70 de case de catolici cu peste 600 de suflete (p. 26). Misionarul italian scria la aproape două decenii de când părăsise parohia. Compararea cifrelor din anii 1640-1650 i-ar fi permis domnului Neagoe să constate că, dacă la 1640-1644 în oraș trăiau 500 de sași, în intervalul 1646-1648 peste 54,2% dintre ei au emigrat în Transilvania din cauza dărilor grele impuse de Matei Basarab. Cifra de 229 de suflete este constatată de arhiepiscopul din Sofia în registrul parohial pe care l-a consultat în decembrie 1648, cu ocazia vizitației întreprinse la Câmpulung. Cum au ajuns sașii de la 229 la peste 600 de suflete în intervalul decembrie 1648-1650? Răspunsul ni-l dă autorul studiului: catolicii plecați în Transilvania, au revenit după numai câțiva ani în oraș, însoțiți de alți catolici, ceea ce ar fi dus la sporirea numărului catolicilor. Constatând totuși discrepanța cifrelor furnizate de Francesco Maria Spera din Narni, autorul consideră că acestea sunt greu de acceptat și recurge la mărturia altui franciscan, Bonaventura din Campofranco care amintea vreo 40 de familii de sași în oraș. Pe baza acestei din urmă

---

¹⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. IV, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1972, p. 572, 576.

mărturii, Claudiu Neagoe consideră că la 1650 comunitatea catolică număra „circa 200 de suflete” (p. 26).

Ce putem înțelege din scrierea lui Claudiu Neagoe: crește sau scade populația catolică în intervalul 1648-1650? Informațiile furnizate de Francesco Maria Spera în 1670 și cele transmise de Bonaventura din Campofranco (1650) nu pot avea valoare egală cu cele din registrul parohial sau din vizitațiile lui Petru Bogdan Bakšić.

Cifra de 229 de sași menționată în 1648 în registrul parohial nu poate fi contestată. Într-un *Status Animarum* al parohiei săsești din Câmpulung, datând din 1649 sau 1650, au fost amintiți 243 de enoriași. În 1651 erau 259, după cum rezultă din scrisoarea parohului întocmită în 1652¹⁶. În vizitația lui Bakšić din 1653 se menționează existența în Câmpulung a peste 250 de credincioși catolici¹⁷. Creșterea populației săsești după 1648 este lămurită în scrisoarea din 1650 a parohului Francesco Maria Spera din Narni (1646-1651) în care el amintește că a convertit „trei case uitate în vremurile trecute și alte trei de sași luterani brașoveni”¹⁸.

Domnul Neagoe continuă reconstituirea evoluției populației catolice din Câmpulung și după 1653, ajungând până la anul 1688, când din motive numai de el știute, își încheie demersul. Noi nu-l vom mai urmări, întrucât constatăm că din reconstituirea sa lipsesc informațiile esențiale furnizate de vizitațiile arhiepiscopului de Sofia din anii 1656, 1663, 1667, 1670 și de relatarea vicarului său, Anton Stepančić din 1676¹⁹. Totuși, îi prevenim pe cei interesați de subiect că autorul își încheie analiza, furnizând o altă cifră eronată (10 case/familii de catolici,

---

¹⁶ Al. Ciocîltan, *Un fragment*, p. 161.

¹⁷ *Călători străini*, vol. V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1973, p. 270)

¹⁸ Alexandru Lapedatu, *Sigiliile Romanului și Câmpulungului muntean*, în idem, *Un mănunchi de cercetări istorice*, București, 1915, p. 49.

¹⁹ V. Al. Ciocîltan, *Catholicismul în Țara Românească în relatări edite și inedite ale arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670)*, în **RI**, t. XVIII, 2007, nr. 1-2, p. 61-90; idem, *Vizitația arhiepiscopului de Sofia, Petru Bogdan Bakšić în Țara Românească (1667)*, în vol. *Vocația istoriei: prinos profesorului Șerban Papacostea*, îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Edit. Istros, Brăila, 2008, p. 179-190; idem, *An Unpublished Account of 1676 on Catholicism in Wallachia*, în **HY**, IV, 2007, p. 114, 120.

în jurul anului 1688), infirmată de mărturii atât anterioare, cât și posterioare²⁰.

Următorul efort istoriografic al autorului are ca obiect reliefarea unor aspecte din viața economică și socială a Câmpulungului (secolele XIII-XVIII). Surprinde în mod neplăcut preluarea unor idei și interpretări ale istoriografiei marxiste. Limba de lemn și afirmațiile fără acoperire generează armătura pentru o înșiruire de date, a căror interpretare nu intră în preocupările lui Claudiu Neagoe. Iată câteva exemple de fraze edificatoare: „Una din consecințele întemeierii și consolidării politice interne a Țării Românești a constituit-o dezvoltarea economică și comercială a așezărilor muntene, la începutul lor centre economice ale producției de mărfuri, devenite ulterior și centre comerciale importante” (p. 29-30). Aflăm că așezarea „intrase în faza de <<târg>> spre sfârșitul secolului al XIII-lea, ca urmare a influenței exercitate de meșteșugarii sași veniți din Transilvania înainte de 1300” (p. 32). Nu e vorba de meșteșugari, ci de negustori care au înființat Câmpulungul! Aflăm cu surprindere de la domnul Neagoe că sașii așezați la Câmpulung „au stabilit cu populația autohtonă legături foarte strânse de colaborare, de interdependență, nicidecum legături de subordonare” (p. 33). Autorul nu se poate decide dacă sașii au avut un rol fundamental în urbanizarea Câmpulungului sau dacă doar au accelerat procesul de urbanizare al urbei românești, în schimb, ne asigură ferm: „Dincolo de această dispută însă, un lucru rămâne cert: sașii au sfârșit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea prin a fi asimilați de comunitatea locală românească locală (p. 33). Concluzia, infirmată de mărturiile păstrate, trădează ignoranța autorului în problema respectivă.

O altă interpretare marxistă, preluată de Claudiu Neagoe, e cea a evoluției orașelor din așezări anterioare pe modelul sat-târg-oraș. Evoluția spre oraș era urmarea dezvoltării forțelor și relațiilor de producție. Străinii și comerțul nu aveau nici o importanță în devenirea urbană. Iată ce scrie în anul 2012 autorul: „Încă de la începuturile sale, Câmpulungul a trecut prin toate etapele de evoluție cunoscute, în general de majoritatea orașelor medievale din Țara Românească. A fost vorba de un proces istoric îndelungat și extrem de complex, proces declanșat odată cu trecerea de la faza de sat, la cea de târg permanent și, în sfârșit, oraș” (p. 34). Când a devenit Câmpulungul oraș este o altă dilemă pentru domnul Neagoe, el

---

²⁰ Al. Ciocîltan, *Dispariția comunității germane din Câmpulung-Muscel*, în **RI**, t. XVI, 2005, nr. 3-4, p. 123-144.

mulțumindu-se să înfățișeze opiniile întâlnite în literatura la care a avut acces: secolul XIII, secolul următor sau sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI (p. 34-35). Nu există nici o dovadă a etapei de „sat” sau „târg” în cazul Câmpulungului²¹.

Care e baza afirmației autorului despre „creșterea accentuată a producției meșteșugărești” (p. 35-36) pentru Câmpulungul secolului XV? Și-a pus oare, fie și în treacăt, problema raportului dintre comerț și meșteșuguri? Din studiul său rezultă că nu a întreprins o astfel de investigație. Aflăm totuși cum înțelege Claudiu Neagoe geneza și evoluția meșteșugurilor: „Dezvoltarea meșteșugurilor câmpulungene a fost stimulată, în primul rând, de așezarea unor meșteri și artizani veniți din Transilvania, în decursul secolelor XIII–XV. La început activitatea meșteșugărească și-a păstrat profilul agrar, fapt care demonstrează cât se poate de clar originea sătească a Câmpulungului. Meșteșugurile au fost atestate documentar, începând cu secolul al XV-lea, când apare menționat și <<târgul>> la Câmpulung (1431)” (p. 39-40). Domnul Neagoe scrie cu o dezinvoltură care nu are nimic de a face cu rigoarea unei cercetări științifice: „Într-o primă etapă, meșteșugurile s-au încadrat în producția de articole realizate la comanda consumatorilor, pentru ca mai apoi să se treacă la producția de piață, cerută în primul rând de frecvența și importanța tot mai crescândă a bâlciului anual de la Câmpulung. Aici erau comercializate mărfuri diverse, de la produse alimentare la mirodenii orientale, apoi unelte de tot felul, materiale și accesorii de îmbrăcăminte, ceramică, instrumente muzicale, etc.” (p. 40). Aflăm în continuare de existența unor „frății” socio-profesionale în oraș „din secolul al XVI-lea, dacă nu cumva încă din secolul al XV-lea” (p. 40-41).

Lista negustorilor din Câmpulung pentru secolul XVI este incompletă. Autorul nici măcar nu s-a ostenit să ajungă la izvoarele fundamentale care îi consemnează: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. I, *Rechnungen aus 1503-1526*, Kronstadt, 1886; vol. II, *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, vol. II, *Rechnungen aus 1526-1540*, Kronstadt, 1889; vol. III, *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, vol. III, *Rechnungen aus (1475) 1541-1550 (1571)*, Kronstadt, 1896; *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, vol. I, *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt*

---

²¹ V. pe larg Al. Ciocîltan, *Colonizarea germană*, p. 448-451.

Hermannstadt und der sächsischen Nation, vol. I, von c. 1380-1516, Hermannstadt, 1880).

Un alt studiu de istorie economică este cel dedicat de Claudiu Neagoe iarmarocului câmpulungean. Exagerările sunt încă de la început prezente: autorul consideră, nici mai mult nici mai puțin, că iarmarocul a jucat rolul principal în dezvoltarea economică și comercială a Câmpulungului în evul mediu. Domnul Neagoe nu se mulțumește să treacă în revistă părerea lui F. Mârțu, potrivit căreia, iarmarocul de Sf. Ilie, ținut inițial în munți, ar fi fost mutat în oraș în primele decenii ale secolului XV, ci afirmă cu ușurință că „foarte probabil însă, acest târg se ținea la Câmpulung încă de pe vremea în care aici funcționa o “vamă” domnească, atestată în privilegiul comercial din 20 ianuarie 1368, acordat brașovenilor de către Vladislau-Vlaicu” (p. 150). În realitate, geneza și semnificația iarmarocului îi scapă autorului: dreptul de iarmaroc n-a fost niciodată un privilegiu al orașului. Nu e o întâmplare faptul că vechiul privilegiu al orașului nici nu menționează iarmarocul, ci doar scutirea orășenilor de vama pârcălabilor din oraș și de orice altă vamă pentru ceea ce vindeau și cumpărau în Câmpulung. Acest lucru trebuia să-i dea de gândit și lui Claudiu Neagoe. Abia în reconfirmarea privilegiului din anul 1636 este menționată scutirea orășenilor de vama pităriei de la „sborulu Sfântului Ilie”. Orășenii beneficiau doar de scutirea de vamă pentru ceea ce vindeau și cumpărau la iarmarocul organizat în urbea lor. Iarmarocul era organizat de domnie, nu de orășeni și tot domnia îi încasa veniturile, nu județul și pârgarii. Avem clar de a face cu o instituție domnească gestionată de reprezentanții domniei: pitarii, pârcălabii și beșleaga. Cea mai veche mențiune a iarmarocului e din 1614. Iarmarocul a fost înființat în secolul XVI, probabil după 1517, ca urmare a restricțiilor impuse comerțului negustorilor brașoveni în Țara Românească²². Domnul Neagoe afirmă greșit că Andreas Hegyes, prezent la iarmarocul din Câmpulung în 1614, ar fi asistat la dansul românilor la 20 iulie (p. 145). Jurnalul lui Hegyes dovedește clar că dansul amintit a avut loc la 30 iulie²³; eronată este și afirmația potrivit căreia franciscanul Blasius Kleiner era câmpulungean (p. 22, 105 și 147).

Cititorul avizat, dornic să afle lucruri noi, va suferi o deziluzie parcurgând studiile domnului Neagoe despre „cetatea de la Câmpulung”,

²² V. pe larg Al. Ciocîltan, *Comerț și meșteșuguri*, p. 138-141.

²³ *Diarium des Andreas Hages [1603-1617]*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, *Chroniken und Tagebücher*, vol II, (1392-1851), Brassó, 1909, p. 499.

viața culturală a orașului, despre Neacșu din Câmpulung și scrisoarea sa din 1521, statutul și privilegiile urbei.

Volumul cuprinde și un articol despre lupta orășenilor pentru păstrarea vechilor privilegii. Ce era de reținut în conflictul orășenilor cu boierii Lerești (p. 48-50), e că cei dintâi au fost nevoiți să cedeze până la urmă, perspectiva de a rămâne fără lemnele din pădurea boierilor și fără posibilitatea de a-și paște vitele în moșia acelora, a determinat conducerea orașului să accepte stăpânirea Lereștilor asupra vadurilor de moară și a pivelor pe care le aveau în Câmpulung. Stăpânirile Lereștilor în urbe nu au început cu domnia lui Leon Tomșa (1629-1632), cum crede autorul, ci erau mult mai vechi. În această direcție trebuia orientată cercetarea.

Remarcăm confuzia autorului în legătură cu conflictul câmpulungenilor cu călugării mănăstirii din oraș: „Orășenii din Câmpulung s-au aflat, nu de puține ori, în conflict cu egumenii mănăstirii de aici” (p. 50). Câteva rânduri mai jos citim: „În permanență, câmpulungenii au trebuit să lupte ca nu cumva să ajungă în situația de a fi judecați de către călugării mănăstirii din oraș [...]”. Ideea „luptei permanente” purtate de orășeni nu este decât o idee falsă preluată, ca multe altele, de Claudiu Neagoe, din literatura istorică de inspirație marxistă. Ar fi fost de dorit ca autorul, în loc să preia clișee, să facă efortul de a reconstitui natura, mizele și cronologia conflictului dintre orășeni și mănăstire. Hrisovul lui Radu Mihnea din 7 mai 1615 nu are nimic de a face cu conflictul menționat, mănăstirea fiind ctitorită de Matei Basarab. Nu poți înțelege cu adevărat cât de bravi erau „luptătorii” câmpulungeni, decât după ce ai parcurs scrierea domnului Neagoe: „Nu în ultimul rând trebuie menționat faptul că orășenii câmpulungeni au manifestat o opoziție continuă împotriva puterii centrale în privința plății birului, a numeroase dijme din produse și a îndeplinirii corvezilor către domnie” (p. 61).

Studiul despre administrația orașului pornește cu o dilemă a autorului în legătură cu funcția celui *comes Laurencius*, menționat pe piatra tombală din 1300: „Nu știm cu certitudine dacă acest *comite*, atestat la 1300, a fost sau nu un <<reprezentant>> al regalității ungare. Putem presupune însă că acesta fusese ales conducător al Câmpulungului de întreaga comunitate de aici, formată, probabil în cea mai mare parte, dintr-o populație românească de confesiune ortodoxă, la care se adăuga o populație săsească, minoritară, de confesiune catolică”(p. 65). Deși nu știe ce este de fapt acest *comes*, autorul se încumetă nu doar să se pronunțe

asupra modului cum era el ales, de către cine, ci reconstituie și populația orașului din acea vreme: românii majoritari și sașii minoritari. Reconstituirea lui nu are nimic de a face cu realitatea din Câmpulungul acelor vremi. Ne întrebăm cum deși „majoritari”, românii aleg un conducător dintre sașii „minoritari”? Democrația imaginată de autor e „originală”, cu înfrățirea dintre cele două „naționalități” și cu alegerea conducătorului de către „întreaga comunitate”. Ce mai contează că, în realitate, românii încep să se stabilească la Câmpulung către mijlocul secolului XV.

Iată cum își imaginează domnul Neagoe transformările produse la conducerea orașului: „Cândva, după moartea acestui comite sau greav, probabil în cursul secolului al XIV-lea sau în secolul următor, românii și sașii din Câmpulung au ajuns să-și aleagă, anual sau pentru o perioadă de doi-trei ani, propriul conducător, cunoscut mai târziu, pe la începutul secolului al XVI-lea, sub denumirea de *județ* sau *sudeț*, când din rândul ortodocșilor, când din cel al catolicilor, potrivit unei vechi tradiții consemnate de primii istorici ai Câmpulungului”(p. 65-66). E mai simplu să preiei opiniile primilor istorici ai orașului decât să le analizezi critic pentru a vedea pe ce se reazemă de fapt așa-zisa „veche tradiție”. Fără examinarea serioasă a documentelor și a literaturii de specialitate nu ai cum să ajungi să înțelegi raportul comes-județ sau cine și cum alegea județul. Alegerea județului nu se făcea pentru doi-trei ani, cum scrie autorul, ci anual. Fostul județ putea fi reales după încheierea mandatului.

Cea mai veche mențiune a județului, nu e din 1525, cum afirmă domnul Neagoe (p. 66, 68), ci din veacul precedent, ea regăsindu-se într-o publicație necunoscută autorului²⁴. Unde se făcea alegerea județului în perioada veche, rămâne un mister. Autorul nu aduce nici o lămurire în această privință (p. 67-68). Își poate cineva închipui că în perioada conflictului cu mănăstirea, județii primeau consacrația în biserica mănăstirii de la egumen? Tradiția înregistrată de Aricescu este târzie și fiecare element care o compune trebuia analizat critic prin raportarea la documentele vremii. Dacă autorul ar fi investigat documentele, dubiile sale cu privire la calitatea de județ a celebrului Neacșu (p. 66) dispăreau: nici o sursă cunoscută până în prezent nu-l atestă în această funcție. Același lucru este valabil și în ceea ce îl privește pe Stoica Hurduzău (p. 66). Singurul județ al Câmpulungului cunoscut nominal în secolul XVI

---

²⁴ Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, București, [f. a.], p. 75-76, doc. 67.

este Vlaicu, atestat în această calitate în 1545 și 1546²⁵, dar tocmai el lipsește din scrierea lui Claudiu Neagoe!

Lista judeților Câmpulungului până la 1715 întocmită de domnul Neagoe nu poate să fie decât incompletă (p. 68-72), de vreme ce autorul nu s-a oboșit să cerceteze documentele inedite din arhive. Șirul judeților nu pare să aibă vreo semnificație anume pentru autor. Nici măcar pomenirea într-un singur an (1639) a nu mai puțin de trei județi în funcție (p. 69) nu are parte de vreun comentariu din partea lui.

Studiul despre raporturile dintre comunitatea ortodoxă și cea catolică din Câmpulung în secolele XIII-XIV este plin de afirmații fără acoperire: structurarea de la început a populației orașului în două comunități (una românească majoritară și alta săsescă și maghiară minoritară), contopirea celor două comunități din punct de vedere administrativ, economic și social până la sfârșitul secolului XIV, alegerea alternativă dintre ortodocși și catolici a judeului încă din vremea lui Nicolae Alexandru, evoluția Câmpulungului după schema sat-târg-oraș, venirea sașilor cu Negru Vodă, stabilirea acestora aici în mai multe valuri pe parcursul secolelor XIII-XV, calitatea de „reprezentant regal” a lui *comes* Laurencius, extinderea stăpânirii voievozilor de la Argeș asupra Câmpulungului înainte de 1343-1344 etc. La Cârța, în Țara Făgărașului a existat o mănăstire cisterciană, nu una dominicană cum afirmă Claudiu Neagoe (p. 119). La Cloașter nu au existat franciscani, documentul din 1 martie 1382 nu e decât un fals (p. 120).

Un alt studiu al domnului Neagoe vizează trecutul Cloașterului în secolele XIV-XVII. Din capul locului trebuie afirmat că numele conventului dominican era Cloșter, nu Cloașter, cum greșit s-a perpetuat în istoriografie²⁶. Prin „frații predicatori” se înțeleg călugării dominicani, nu cei franciscani, cum afirmă autorul (p. 123). Afirmația potrivit căreia după părăsirea Cloșterului de dominicani, în locul lor au venit franciscanii, nu are nicio acoperire (p. 124, 130). Abia în 1639 se stabilesc misionari franciscani în oraș, dar la biserica Sf. Iacob cel Mare. A scrie că: „nici proprietățile catolicilor din Câmpulung nu s-au bucurat de atenția și protecția domnilor” (p. 124) e o dovadă în plus a modului cum concepe autorul istoria orașului. Sigismund de Luxemburg nu a reconfirmat privilegiul Cloșterului (p. 128), ci a cerut papei reconfirmarea

²⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III, p. 292, 365.

²⁶ Al. Ciocîltan, *Prope Turcos et inter Scismaticos. Conventurile ordinelor mendicante din Țara Românească (secolele XIV-XVI)*, în *HU*, t. XVII, 2009, p. 19.

privilegiilor conventului dominican. Trimiterea din nota 23 de la aceeași pagină e eronată. Autorul scrie că biserica conventului dominican era „neîndoielnic” o capelă (p. 129), fapt infirmat categoric de rezultatele cercetării arheologice; aceasta e încă o dovadă a amatorismului demersului domnului Neagoe. Prezența husiților la Câmpulung (p. 130) nu rezistă unei examinări critice a izvoarelor²⁷.

În ultimul studiu din volum autorul se apleacă asupra ocupațiilor militare străine la Câmpulung în secolele XIV-XVII. Potrivit autorului, în anul 1427 Câmpulungul a fost ocupat, întâi de trupele otomane și apoi de cele maghiare (p. 155). Autorul nu cunoaște alte ocupații până la cea a lui Gabriel Báthory de la cumpăna anilor 1610-1611. E firesc să presupunem că toate invaziile otomane care au trecut prin pasul Bran și au lovit Brașovul și Țara Bârsei au afectat și orașul Câmpulung. O primă invazie de acest fel a avut loc în 1395, altele au urmat în 1421 și 1432²⁸. Claudiu Neagoe nu cunoaște nici faptul că Sigismund de Luxemburg s-a aflat întâia oară la Câmpulung în 1395. Autorul scrie despre invazia principelui Gabriel Báthory: „Este foarte posibil ca și lăcașurile de cult ale catolicilor să fi fost grav afectate în cursul acestor evenimente, deși nu avem dovezi în această privință” (p. 158). Catolici nu existau la acea dată în oraș, populația săsească era luterană. Biserica parohială a sașilor a avut de suferit de pe urma oștilor principelui transilvan. Franciscanul Andrea Bogoslavić scria în 1623 că biserica sașilor din Câmpulung fusese arsă pe jumătate de „arieni”, referire la ostașii lui Báthory²⁹. Petru Bogdan Bakšić, ajuns la Câmpulung în 1640, află de la bătrânii comunității săsești că biserica lor „a fost arsă o dată de tătari” (*Călători străini*, vol. V, p. 210). Nici de această invazie tătară nu are cunoștință domnul Neagoe. Autorul risipește cerneala cu mărturia lui Paul de Alep, care amintește de năvălirea tătarilor în țară în 1658 (p. 158-165); izvorul infirmă însă intrarea tătarilor în Câmpulung.

Cartea domnului Neagoe denotă o profundă superficialitate. Autorul lasă senzația că nu stăpânește niciunul din subiectele la care se referă. Lucrări importante îi lipsesc din bibliografie. După ce ai parcurs

---

²⁷ Pentru detalii, vezi recenzia noastră la studiul lui Ionuț Vasiloiu publicată în **SMIM**, vol. XXVIII, 2010, p. 305.

²⁸ Al. Ciocîltan, *Walachian Câmpulung between Sigismund of Luxemburg and the Ottomans*, în **TR**, vol. XVIII, supliment nr. 2, 2009, p. 158-163.

²⁹ G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarium Italicum”, t. II, 1930, p. 329, doc. II.

opera sa, ai senzația că nu a ratat nici un clișeu al istoriografiei comuniste sau postcomuniste, le-a preluat cu o rigurozitate demnă de o cauză mai bună. Autorul dovedește cu prisosință că nu poate analiza critic sursele, așterne doar în ordine cronologică datele la care a avut acces. Afirmările fără acoperire abundă la Claudiu Neagoe. Ele tind parcă să acopere lacunele numeroase de informație esențială. Autorul nu face nici un efort de originalitate, vom căuta în zadar în paginile sale material inedit care să provină din arhivele din țară sau din străinătate.

Numai cu o foarte mare indulgență va putea cineva să considere că volumul domnului Neagoe întrunește exigențele unei lucrări științifice. Acesta este și motivul pentru care nu îl recomandăm celor care doresc să cunoască trecutul Câmpulungului în perioada medievală și premodernă.

Alexandru Ciocîltan

Orașele, orășenii și banii. Atitudini, activități, instituții, implicații (secolele XVI-XX), ed. LAURENȚIU RĂDVAN și BOGDAN CĂPRARU, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași (colecția „Historica”), Iași, 2011, 434 p.

Laurențiu Rădvan este deja un cunoscut cercetător al istoriei urbane în țările române medievale și premoderne. Eforturile sale de publicare constantă a celor mai noi rezultate ale cercetării în acest domeniu sunt binevenite într-o istoriografie ce are încă nevoie de reînnoire, de întrebări și de răspunsuri critice. Volumul prezentat aici este o colecție de studii care acoperă o perioadă de patru secole chestiunea relației dintre orașe, orășeni și bani. Titlul foarte generos încearcă să închege o coerență pe care editorii încearcă să o justifice în nota introductivă. Contribuțiile însă sunt inegale și mai mult sau mai puțin conectate la intențiile editorilor. *Nota introductivă* explică unitatea tematică a volumului: reperele conceptuale ale acestuia sunt banii și relațiile sociale construite în jurul banilor (amenzi, relații de credit, cămătăria, bugete orășenești).

Primul grupaj de studii cuprinde contribuția Mariei Crăciun despre disciplinarea socială prin amendă în cadrul breslelor transilvane și pe cea a lui Enikő Rűsz-Fogarasi privind lichiditățile monetare din testamentele orășenești din Târgu Mureș, Bistrița și Cluj în secolele XVI și XVII.

Maria Crăciun scrie ca de obicei un articol riguros argumentat, articulat, bine structurat. Autoarea surprinde schimbarea de atitudine a autorităților față de păcat și pedeapsă după adoptarea Reformei religioase. Din studiul lui Enikő Rűsz-Fogarasi axat pe comportamentul testamentar în cele trei orașe ardelenne reiese o concluzie importantă: în viața cotidiană a orașenilor, banii lichizi nu erau mereu disponibili, iar averea consta mai degrabă în bunuri mobile și imobile.

Al doilea grupaj este dedicat relației dintre orașeni și biserică. Petronel Zahariuc descrie evenimentele din jurul numirii grecului Iacov ca episcop al Romanului, care se mulțumise cu acest rang intermediat în speranța obținerii mitropoliei Moldovei. Autorul publică și un registru al datoriilor rămase pe seama episcopiei după moartea subită a lui Iacov, care nu a avut timp să returneze împrumuturile luate pentru plata mitei și a cadourilor ce i-au asigurat alegerea. Mariana Lazăr prezintă activitatea economică a hanului Șerban vodă ce aparținea mănăstirii Cotroceni. Veniturile principale ale mănăstirii proveneau din chiriile luate de la negustori pentru bolțile din jurul hanului și din prăvălii, iar în veacul al XIX-lea arenzile moșiilor au devenit sursa cea mai semnificativă de bani. Autoarea demonstrează cum o mănăstire urbană se conectează la economia orașului, devenit un factor economic major. Studiul lui Gheorghe Lazăr analizează rolul comunității locale și a marilor negustori în administrarea bisericii Madona Dudu din Craiova în prima jumătate a veacului al XIX-lea, pornind de la două catagrafii pe care le publică în anexa articolului.

Cel de-al treilea grupaj de studii are ca temă *Negustorii în orașe: practici, atitudini, implicații*, cu studii privind negustorii greci la Câmpulung (Claudiu Neagoe, care folosește în chip imposibil de înțeles „unghi” pentru „ughi”), cămătarii turci în Moldova (Laurențiu Rădvan), un negustor de origine balcanică la Iași (Marius Chelcu). Toate articolele relevă rolul negustorilor din Imperiul Otoman în economia Principatelor Române și anvergura relațiilor politice și sociale care îi lega pe aceștia în rețele de interese. Cazul prezentat de Marius Chelcu, cel al lui Coste Papafil este însă grăitor: după ani de succes financiar și social, negustorul moare înglodat în datorii din cauze necunoscute, lăsând o situație grea și pentru moștenitorii lui. Este evident că meseria de negustor, fie el și „străin”, își avea riscurile ei: averile construite din comerț erau vulnerabile la fluctuații de curs de schimb, crize de lichidități, falimente. Al patrulea articol din această secțiune este unul din textele care nu își

aveau locul în acest volum. Gabriel Moisa sub prea lungul titlu „Cămătarii, bancherii și comercianții evrei din Oradea și Bihor în presa românească orădeană („Gazeta de Vest” și „Noua Gazetă de Vest”, 1929-1933” însăilează extrase din presa bihoreană din anii '30. Nu există niciun fior critic în a prezenta cazurile de jurnalism bombastic în care „reprezentanți ai comunității evreiești” (după cum prețios se exprimă autorul) au apelat la diverse escrocherii, victime fiind în mare parte țărani români și orășeni săraci. Opiniile acestor cotidiane sunt redată *telles quelles* de autor. Dincolo de repovestirea articolelor de ziar, nu există context, critică istorică sau analiză a unei perioade grele din primele decenii ale României unite. Articolul nu are nici argument, nici miză și nici ținuta profesională a unui studiu științific.

Următoarea secțiune a volumului este dedicată urbanisticii moderne cu studii de caz. Theodor Octavian Gheorghiu prezintă proiectele de modernizare și urbanizării a orașelor din România începând cu ultimul sfert al veacului al XIX-lea. Carmen Oprescu analizează proiectele locale de urbanizare și finanțarea acestora din bani publici și credite bancare având drept exemplu cazul orașului Câmpulung. Dezvoltarea urbanistică a Timișoarei în interbelic în complexitatea ei este discutată de Anca Brătuleanu. Pregătirea de specialitate a autoarei îi permite să ne dezvăluie resorturile intelectuale și motivațiile profesionale ale diverselor opțiuni urbanistice ale vremii, cu arhitectura care este integrată nevoilor economice, sociale dar și restricțiilor financiare, care duc la soluții precum *strada-grădină*, ale unei comunități.

Un al doilea articol care face notă distonantă cu tema volumului este cel al lui Gheorghe Iacob, „Modernizarea României. Eșec sau succes?”. Analiza dlui Iacob este pertinentă și necesară, rediscutând critic chestiunea „modernizării” regatului român între 1860 și primul război mondial, dar poartă discuția într-un alt registru decât majoritatea studiilor din carte. Cu el se încheie ultimul grupaj tematic din această colecție de studii, cel referitor la bănci, asigurări și credite, care marchează de fapt și schimbarea relațiilor dintre indivizi și bani, trecerea de la personal la instituțional. Toate studiile discută rolul crucial pe care instituțiile bancare l-au avut în economia regatului român, îndepărtându-se oarecum de tematica urbană a volumului.

Editorii au publicat și rezumate în limba engleză ale fiecărui studiu și fișe de prezentare ale autorilor, gesturi firești pentru un asemenea proiect editorial, dar care de multe ori sunt neglijate. Volumul coordonat

de Laurențiu Rădvan și Bogdan Căpraru prezintă cititorilor studii importante pentru înțelegerea unor momente cheie din istoria urbană a României de astăzi: fiscalizarea moralității în breslele transilvane de după Reformă, relația orașenilor cu banii prin prisma testamentelor, rolul negustorilor în economiile urbane ale orașelor din Principate, modernizarea administrației urbane în veacul al XIX-lea și aplicarea unor principii de urbanism în conformitate cu epoca. O mai riguroasă selecție a materialelor incluse în volum i-ar fi oferit acestuia o coerență intrinsecă, ce nu mai avea nevoie de justificări.

Maria Pakucs

Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan, ed. DUMITRU ȚEICU și RUDOLF GRÄF, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 492 p.

Îngrijitorii volumului au înmănușat un număr de douăzeci și patru de studii ale unor istorici prestigioși din țară și din străinătate, ca un omagiu adus muncii de o viață a istoricului Costin Feneșan, totodată arhivist și paleograf specialist în limbile latină, germană și maghiară.

Dumitru Țeicu, cercetător I la Muzeul Banatului Montan din Reșița, deschide volumul printr-un articol care prezintă *cursus honorum*-ul istoricului de origine bănățeană, Costin Feneșan. D-l Țeicu prezintă atât parcursul intelectual al istoricului omagiat cât și sferile sale de interes științific, care tratează cu precădere istoria medievală și modernă a Banatului. Urmează apoi *Bibliografia lucrărilor lui Costin Feneșan*, ce cuprinde ediții de documente și izvoare narative, studii și articole publicate între 1967-2012. Acest articol are și două anexe care cuprind participările la congrese și conferințe internaționale precum și vizitele de lucru și stagiile de cercetare de peste hotare ale domnului Feneșan.

După primele două articole sus-menționate, urmează studiile științifice care tratează o arie cronologică foarte largă (sec. XIV-XX), studiile fiind aranjate în ordinea cronologică a evenimentelor și fenomenelor tratate. Dat fiind profilul prezentei publicații, în rândurile de mai jos o să insistăm asupra studiilor de istorie medie și modernă timpurie (până în sec. XVII, inclusiv), cele care tratează sec. XIX-XX, urmând să fie doar menționate, alături de autorii lor. Primul studiu de istorie

medievală este cel semnat András W. Kovács, cercetător la Erdély Muzeum-Egysület din Cluj-Napoca, studiu care tratează istoria voievozilor Transilvaniei în perioada 1344-1359, bazat pe documente medievale editate și inedite și caracterizat de acribia cu care acest autor ne-a obișnuit. András W. Kovács tratează prosopografic istoria voievozilor transilvăneni, după o metodă de lucru folosită de regretatul istoric clujean Zsigmond Jakó, de la membrii familiei Lackfi (Ștefan Lackfi 1344-1350 și Andrei Lackfi 1356-1359), la principele Ștefan de Anjou 1350-1351 (fratele regelui Ludovic cel Mare al Ungariei) și Nicolae Raholcai "Kont" (1351-1356). Următorul studiu este semnat de profesorul clujean Ioan-Aurel Pop, membru al Academiei Române, și tratează în limba germană statutul nobilimii din Transilvania în secolul al XIV-lea, în timpul dinastiei angevine. Profesorul Pop analizează metamorfozele juridice prin care nobilimea regatului Sf. Ștefan a trecut la mijlocul secolului al XIV-lea și metodele și „strategiile” prin care cnezii români au fost asimilați sau recunoscuți în rândurile nobilimii.

Următorul studiu este semnat de Dragoș Lucian Țigău, profesor la Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” din București, și tratează evoluția arhidiaconatului catolic de Caransebeș între secolele XIV-XVI. Studiul are două anexe: prima este un tabel al arhidiaconilor de Caransebeș de la 1334-1537, care cuprinde numele lor, data la care sunt atestați documentar și izvoarele (editate sau nu) în care sunt atestați. A doua anexă este o listă a membrilor Capitlului catedral din Cenad între 1334-1537.

Semnatarul acestor rânduri este autorul unui studiu care tratează istoria juridic-administrativă a Sibiului și a celor Șapte Scaune aferente în Evul Mediu. După expunerea evoluției juridice și administrative a Sibiului de la statutul de comitat regal la statutul de scaun principal, autorul expune pe rând istoria juridic-administrativă a scaunului Sibiu și a celorlalte Șapte Scaune în perioada constituirii lor (scaunele și-au menținut apoi nealterată organizarea juridic-administrativă până în sec. XIX). Istoria fiecărui scaun în parte este însoțită de câte o listă a așezărilor din fiecare scaun săsesc în parte, cu data primei atestări a fiecărei așezări în parte.

Alexandru Simon, cercetător în cadrul Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, semnează articolul în limba engleză intitulat *Western and eastern riders of the storm: the quest for crusader supremacy and Ottoman endurance in the 1470s*. Autorul tratează cu erudiție și discernământ complicatele acțiuni diplomatice, politice și

militare în care au fost implicate țările române la mijlocul deceniului 8 al secolului XV. Largile legături geopolitice ale acestei perioade, din Peninsula Italică în Anatolia, sunt reconstituite de autor în baza unui corolar de izvoare edite și inedite, confruntate cu bibliografia anterioară a tematicii.

Livia Magina, doctorandă a Facultății de Istorie din cadrul UBB-Cluj, colaborator al Muzeului Banatului Montan din Reșița, este autorul unui studiu în limba engleză despre așezarea bănățeană Șarad, din fostul comitat Timiș, așezare astăzi dispărută. Cum anunță și titlul *Documentary contribution concerning the history of Șarad*, studiul nu tratează doar istoria medievală a așezării (sec. XIV-XV), ci are în anexă trei documente în limba latină, privitoare la Șarad (1477, 1478, 1479).

Istoricul Viorel Achim, cercetător I la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, este semnatarul unui studiu de istorie ecleziastică privitor la dijmele bisericesti din Caransebeș și Căvăran la 1500. Articolul tratează background-ul disputei dintre episcopul de Cenad și orașele Caransebeș și Căvăran în anii 1499-1500, dispută încheiată printr-o înțelegere consfințită de regele Ungariei Vladislav al II-lea, într-o diplomă pe care autorul studiului o reproduce în anexă.

Doamna Lidia Gross, cercetător științific II la Institutul de Istorie "George Bariț" din Cluj-Napoca, este autoarea unui studiu despre funeraliile și testamentul castelanului de Ieciu, Thomas Jo (1531). Nobilul Thomas Jo, bolnav de ciumă, se prezintă în 25 mai 1531 în fața notarului bistrițean Thomas Barbitonsor și își alcătuiește testamentul. Din filele testamentului reies importante detalii de viață cotidiană, despre cum un membru al nobilimii mici sau mijlocii își pregătea ultimele zile, funeraliile și cum se îngrijea pentru "viața de dincolo".

István Petrovics, profesor la Universitatea din Szeged, a publicat în filele volumului un studiu în limba engleză intitulat *Two letters of István Hercheg, principal judge of Temesvár from the sixteenth century*. După o schiță de istorie a Timișoarei medievale, până la cucerirea otomană (1552), autorul expune împrejurările în care István Hercheg, judele principal al Timișoarei emite două scrisori și concluziile care reies din ele: prima scrisoare, din 1581, adresată judeului, juraților și cetățenilor din Nagyszombat relevă importanța economică a orașului după cucerirea otomană, iar cea de-a doua scrisoare, adresată de același jude papei Grigore al XIII-lea în 1582 demonstrează că la 30 de ani după cucerirea otomană în Timișoara exista încă o comunitate puternică de maghiari

creștini. Cele două scrisori, scrise direct în maghiară de către judele timișorean, sunt reproduse în anexa studiului.

Ligia Boldea, cercetător științific III la Muzeul Banatului Montan din Reșița, a întocmit un amplu studiu despre familia nobiliară românească din Banatul Montan, Mâtnicenii de Ohaba-Mâtnic. După o introspecție prosopografică asupra membrilor familiei din secolele XIV-XV, autoarea trece la obiectul principal al studiului: istoria Mâtnicenilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei. Istoria familiei este tratată din punct de vedere genealogic, social și economic (patrimonial). Studiul are ca anexe trei tabele genealogice ale familiei. Primul reprezintă ramura Mâtnicenilor de la 1519 la 1650, cel de-al doilea ramura Fărcășeștilor de la 1555-1602, iar cel de-al treilea ramura Groza-Țeicu a aceleiași familii, de la 1585-1657.

Tot în sfera istoriei familiilor nobiliare românești se plasează și următorul studiu, semnat de domnul Ioan Drăgan, directorul Arhivelor Naționale Cluj, specializat în această temă. Domnia Sa este autorul unui studiu care expune situația nobilimii românești din Transilvania în secolele XVI-XVIII. D-l Drăgan pornește de la premisa existenței unei nobilimi românești în Transilvania sfârșitului de secol XVIII, cosemnatară a notoriului *Supplex Libellus Valachorum*, nobilime care *era istoricește creația a cinci secole de istorie ardeleană și a trei tipuri de guvernare suverană: a regilor Ungariei, a principilor Transilvaniei și a împăraților de la Viena*. Autorul urmărește în paginile studiului său evoluția nobilimii românești în cele trei perioade citate mai sus, vorbind despre nobilimea veche și nouă (ridicată în epoca principatului), despre nobilimea intelectuală și despre teritoriile de proveniență ale nobililor români, teritorii care corespund cu întreg spațiul Transilvaniei.

Ultimul studiu de istorie modernă timpurie din volumul tratat este cel semnat de Adrian Magina, cercetător științific III la Muzeul Banatului Montan din Reșița. D-l Magina este semnatarul unui studiu în limba engleză despre Lipova la începutul secolului al XVII-lea, urmărind evoluția istorică a așezării începând cu epoca regelui Ioan Zapolya. Studiul are o anexă documentară solidă de 18 documente în limba latină, privitoare la situația Lipovei în perioada 1529-1611, emise de Ioan Zapolya și principii Sigismund Rakoczy și Gabriel Bathory.

Următoarele 12 studii din volum tratează evenimente și aspecte din secolele XIX-XX, după cum urmează: Gelu Neamțu, fost cercetător al Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca tratează relațiile dintre

români și secui în perioada 1848-1849; Dumitru Suciu, cercetător la același Institut, este semnatarul unui studiu despre mișcarea națională românească în perioada 1849-1867; profesorul N. Bocșan de la Facultatea de Istorie din cadrul UBB-Cluj, este autorul unui studiu despre mitropolitul Andrei Șaguna și intelectualii bănățeni; Attila Varga de la sus-menționatul Institut de Istorie este autorul unui studiu în limba engleză despre arhiva generalului francmason Klapka György și anume despre corespondența privitoare la Alexandru Ioan Cuza și Principatele Unite; Gheorghe Naghi, preot stabilit în Statele Unite este semnatarul unui studiu despre pașoptistul și patriotul Ștefan Moldovan; Ioan Munteanu, profesor la Universitatea de Vest din Timișoara tratează aspecte de viața spirituală în plasa Caransebeș la cumpăna dintre secolele XIX-XX; profesorul Rudolf Gräf de la Facultatea de Istorie din cadrul UBB-Cluj tratează istoriografia Societății StEG și a industriei montanistice din Banat; Kurt Scharr, cercetător la Institutul de Geografie din Innsbruck, Austria este semnatarul unui studiu despre perceperea alterității și anume despre impresiile unor membrii ai Societății Alpine Austriece în urma unei călătorii întreprinse în Turkestan în anul 1913; Carmen Albert, cercetător științific II la Muzeul Banatului Montan din Reșița, este autoarea unui studiu despre serbarea școlară de la Reșița, din 1919, care celebra un an de la Marea Unire; Ludovic Bathory, Gheorghe Iancu și Marcel Știrban, cercetători la Institutul de Istorie din Cluj sunt semnatarii unui studiu de istorie economică (industrială), despre formarea Societății Astra-Arad (1919-1923), prima fabrică română de vagoane și motoare; Dumitru Țeicu, este autorul unui studiu despre cartea veche românească din Banat și, *last but no least*, Stelian Mândruț, cercetător I la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, este autorul unei inserții istoriografice despre Anuarul Institutului în cadrul căruia își desfășoară activitatea (de la numărul 45/2006 la numărul 50/2011).

Liviu Cîmpeanu

RAÏA ZAIMOVA, *Aux sources de l'histoire balkanique et l'impact francophone*, Les Editions Isis, Istanbul, 2012, 201 p.

Culegerea de studii reunește nouăsprezece contribuții ale autoarei, profesor și cercetător la Institutul de Balcanistică de la Sofia, în domeniul

istoriei culturii, ideilor și mentalităților, cu o privire specială acordată transferului cultural Orient-Occident-Orient. Publicate în reviste, volume colective și acte ale unor conferințe și colocvii, articolele sunt grupate în trei secțiuni: *Byzance-Bulgarie dans le contexte occidental*, *Images de l'Autre, identités nationales* și *L'impact francophone*. La acestea se adaugă o comunicare inedită prezentată la București în 2010: *L'héritier byzantin de Paul Lucas (1664-1737), antiquaire du roi*, în cadrul colocviului *Soumettre les corps, sauver les âmes. Les chrétiens du Sultan face à l'Islam dans le Sud-Est de l'Europe au XVIIe siècle*, organizat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și New Europe College.

Cititorul român ar fi interesat, poate, în primul rând, de un bilanț al studiilor de imagologie legate de identitatea națională în Bulgaria, în ultimele trei secole, care face obiectul a două scurte sinteze: *L'histoire bulgare entre l'Orient et l'Occident* (p. 9-23) și *Etat present des études d'imagologie et d'identité nationale en Bulgarie* (p. 71-74). Dimensiunile reduse ale bilanțului și cele câteva referințe bibliografice finale care îl însoțesc lămuresc că temele evocate nu au atras interesul istoriografiei din țara vecină, dar o privire retrospectivă nu poate să nu remarce câteva tensiuni și opoziții majore care au polarizat și continuă să polarizeze încă cercetarea istoriografică atât în Bulgaria, cât și în afara granițelor acesteia. După ce enumeră câteva stereotipuri interne și le trasează originile în secolul al XVIII-lea (europocentrism *versus* tradiționalism ortodox, balcanism *versus* europenism, recuperarea înapoierii *versus* menținerea tradiției, identitate națională *versus* mitologie națională), Raia Zaimova trece în revistă pozițiile și disputele actuale, organizate în jurul aceluiași mize. Prin comparație cu referințele la istoria Bulgariei în lucrările umaniste occidentale, mai apoi în marile enciclopedii iluministe și mai ales în opera unor orientaliști precum Herbelot de Molainville sau Joseph de Guignes, stereotipurile istoriografiei bulgare rămân complet separate de felul în care erudiția occidentală a perceput, de-a lungul secolelor, originea poporului bulgar, dezvoltarea țaratului bulgar, opera civilizatoare a Sf. Chiril, raporturile cu Imperiul Bizantin și mai apoi soarta populației sub Turcocrăție.

Dintre studiile care se încadrează în epoca premodernității, am remarcat pe acelea dedicate unor erudiți francezi, poligrafi și editori sau doar aventurieri modești, a căror curiozitate istorică i-a împins să se familiarizeze pe calea lecturilor sau a călătoriilor cu istoria poporului din sudul Dunării: Paul Lucas, autorul unui jurnal de călătorie în Levant,

redactat între 1699 și 1703, Herbelot de Molainville (1625-1695), inițiatorul colecției *Bibliothèque Orientale*, continuată mai apoi de Antoine Galland, Charles Le Beau (1701-1778), autorul vastei lucrări *Histoire du Bas-Empire, en commençant de Constantin le Grand*, apărută în 22 de volume între 1757 și 1781 și Charles-Claude de Peyssonnel, cu ale sale *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin* (1765). Autoarea urmărește genealogia surselor și metamorfoza diverselor informații culese din opera predecesorilor medievali, în intenția de a lumina o zonă puțin cunoscută a civilizației europene, cea îndeobște pomenită sub numele de Balcanii otomani.

Mai bine de jumătate din studiile reunite în volum privesc secolul al XIX-lea al Renașterii bulgare, în care prezența presei și a școlilor francofone a jucat un rol esențial.

Dintre ecourile occidentale ale culturii balcanice, merită o atenție specială studiul dedicat adaptării franceze a Scrisorii patriarhului Fotie în educația regelui Ludovic al XV-lea (1718). Opera de adaptare a fost făcută de Jean-Bernard Champmoulin, călugăr teatin. Act de naștere al Marii Schisme, scrisoarea lui Fotie, tradusă din limba greacă și prezentată ca o operă parenetică bizantină regelui Franței, a fost adresată țarului Mihail, după convertirea acestuia la creștinism (864-865). Prelucrarea franceză omite pasajele privitoare la convertire și la situația Bisericii, amintește în schimb de „valahi” și de „moldavi”, ceea ce este evident o inatvertență pentru situația geopolitică din secolul al IX-lea.

Violeta Barbu

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE

Argeșul și Țara Românească între medieval și modern. Studii de istorie și arheologie. Prinos lui Spiridon Cristocea la 70 de ani, editori: Dragoș Măndescu, Marius Păduraru, Ionel Dobre, Edit. Istros, Brăila-Pitești, 2013, 659 p.

AUNER Carol, *Restituiri istoriografice*, editori: pr. dr. Ștefan Lupu, Petru Ciobanu, Sapienția, Iași, 2013, 282 p.

BĂJENARU Constantin, *Țara Făgărașului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Edit. ALTIP, Alba Iulia, 2013, 436 p.

BĂLDESCU Irina, *Transilvania Medievală. Topografie și norme juridice ale cetăților Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj*, Simetria, București, 2012, 367 p.

BECK Hans-Georg, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, trad. din limba germană și studiu introductiv Vasile Adrian Carabă, Nemira, București, 2012, 534 p.

BOȚULESCU Vlad, de Mălăiești, *Scrieri. I. Viața lui Scandenberg, tradusă din italiană de Vlad Boțulescu de Mălăiești în 1763*, ediție critică, introducere, studiu filologic și lingvistic, glosar și indice de Emanuela Timotin și Ovidiu Olar, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 284 p. + 8 fig.; II. *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*, ediții critice, studii introductive și glosar de Cristina-Ioana Dima, Univers Enciclopedic Gold, București, 2013, 215 p.

CAROLDO Giovanni Giacomo, *Istorie venețiene*, vol. IV, *Ultima parte a dogatului lui Andrea Contarini (1373-1382)*, ediție îngrijită de Șerban V. Marin, Arhivele Naționale ale României, București, 2012, 248 p.

DOUMERC Bernard, *Venise et son empire en Méditerranée. IXe-XVe siècle*, Ellipses Edition Marketing S.A., Paris, 2012, 220 p.

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 437-439

- Europe and the "Ottoman World". Exchanges and Conflicts (Sixteenth to Seventeenth centuries)*, edited by Gábor Kármán and Radu G. Păun, The Iassis Press, Istanbul, 2013, 259 p.
- FELEZEU Călin, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Edit. Bybliotec, Cluj-Napoca, 2012, 165 p.
- General probe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat*, Herausgegeben von Konrad Gündisch, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2013, 278 p.
- HOINĂRESCU Călin, HOINĂRESCU Manuela, *Habitatul rural tradițional prahovean*, Restitutio Edit, Ploiești, 2013, 174 p., 101 planșe, 12 hărți și 16 planuri de moșii
- Integrating minorities: traditional communities and modernization*, edited by Agnieszka Barszczewska, Lehel Peti, The Romanian Institute for research on National Minorities, Kriterion, Cluj-Napoca, 2011, 388 p.
- IOSIPESCU Sergiu, *Carpații Sud-Estici în Evul Mediu Târziu (1166-1526). O istorie europeană prin pasurile montane*, Edit. Istros, Brăila, 2013, 678 p.
- JOHNSON Carina L., *Cultural Hierarchy in Sixteenth Century Europe. The Ottomans and Mexicans*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 323 p.
- LUCA Florin-Alexandru (coord.), LEFTER Lucian-Valeriu, TOMA Șerban Andrei, *Moștenirea familiei Motăș*, edit. Tehnopress, Iași, 2013, 328 p. + arbore genealogic al familiei
- MARTA Doru, *Cetatea Oradiei. De la începuturi până la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2013, 325 p.
- Miscellanea historica in honorem Professoris Marcel-Dumitru Ciucă septuagenarii*, ediderunt: Cristian Luca, Claudiu Neagoie, Marius Păduraru, Edit. Istros – Edit. Ordessos, Brăila-Pitești, 2013, 902 p.
- MUREȘAN Radu Petre, CHIȘCARI Ilie (coord.), *Bellum Justum et Pium. Creștinii în fața provocării războiului: o perspectivă istorico-fenomenologică*, Edit. Universității din București, 2011, 526 p.

- NIEDERMAIER Paul, *Habitatul medieval în Transilvania*, Edit. Academiei Române, București, 2012, 380 p.
- PANAITE Viorel, *Război, pace și comerț în Islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2013, 565 p.
- PASTOUREAU Michel, *Negru. Istoria unei culori*, trad. din franceză de Em. Galaicu-Păun, Cartier, [Chișinău], 2012, 252 p.
- PILAT Liviu, *Studii privind relațiile Moldovei cu Sfântul Scaun și Patriarhia Ecumenică (secolele XIV-XVI)*, Edit. Universității “Alex. I. Cuza”, Iași, 2012, 295 p.
- PIPPIDI Andrei, *Vision of the Ottoman World in Renaissance Europe*, Columbia University Press, New-York, 2013, 283 p.
- POPESCU-CRIVEANU Irina, MOLDOVAN Horia, *Biserica Icoanei*, fotografii de Andrei Pandelescu, Edit. Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2013, 75 p.
- SIMON Alexandru, *Pământurile Crucii: românii și cruciada târzie*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, 294 p.
- STABILE Giuseppe, *Valachi et Valachie nello letteratura francese medieval*, Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2010, 266 p.
- The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, edited by Gábor Kármán and Lovro Kunčević, Brill, Leiden-Boston, 2013, 449 p.
- TREADGOLG Warren, *Bizanțul și armata sa. 284-1081*, trad. de Anda-Elena Maleon și Bogdan-Petru Maleon, Speculum, Iași, 2012, 334 p.
- ZUB Alexandru, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Edit. Istros, Brăila, 2012, 334 p.

IN MEMORIAM

† **DUMITRU NASTASE**
(1924–2013)

Într-o inscripție sau o însemnare veche, s-ar fi zis că Dumitru Nastase *a trecut la veșnicele lăcașuri în Anul Domnului 2013, luna aprilie 19, iar al vieții sale al 90-lea an curgător, care a început la 7 martie*. Printr-o întâmplare, în acea zi de 7 martie 2013, când a împlinit 89 de ani și când era cunoscută, deja, ireversibilitatea drumului pe care pornise, el a mai fost prezent în sala de conferințe a Institutului de Istorie „N. Iorga” prin comunicarea citită în deschiderea celei de-a XIII-a ediții a *Colocviilor Putnei*. Câteva săptămâni mai târziu, ne-a venit, de la Atena, vestea că viața lui a ajuns la sfârșit.

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 441-445

Firul acestei vieți începuse să se toarcă în târgul Ieșilor. Era urmașul unor familii de boiernași și răzeși români din Basarabia. Tatăl său, geograful Gheorghe Nastase, vestit profesor al Universității ieșene, om dârz și aprig, fusese cel mai tânăr membru al Sfatului Țării care votase unirea Basarabiei cu Vechiul Regat; mai apoi, participase și la Conferința Păcii de la Paris. Mama sa, Olga Vrabie, poetă delicată, descindea dintr-un neam care încă din veacul al XVII-lea se răspândise pe ambele maluri ale Prutului; fusese menită, din nefericire, unei vieți foarte scurte. Amintirea ei a fost totdeauna pentru „Mitel” încărcată de emoție și nostalgie. Ascendența sa a pus o pecete puternică asupra personalității lui Dumitru Nastase. Înaintașii lui vorbeau prin el așa cum spune Iorga: prin „aplecări, întorsături de spirit, îndemnuri și *putințe de fapte*”.

Nu vreau să repet aici amănuntele din cuvântul de omagiu pe care i l-am închinat acum aproape două decenii¹. Aș fi mulțumit să-l pot evoca așa cum l-am cunoscut și cum l-am înțeles. Și, desigur, să pot completa cele consemnate acolo.

Era un om fermecător, un tovarăș minunat pentru discuții de cursă lungă, ziua sau noaptea, împletind întotdeauna plimbările prin istorie cu depănarea propriilor amintiri, dintre care unele erau deja, și ele, istorie. Acumulase o întinsă cultură prin lecturi destul de dezordonate în aparență, dar care, în fond, se completau de minune pentru a crea orizonturi largi și a susține fantezia creatoare. S-ar fi putut spune, desigur, că uneori fantezia ajungea să ascundă aceste orizonturi, dacă dindărătul norilor n-ar fi străbătut, cel mai adesea, o idee luminoasă, ispititoare și plină de îndemnuri spre căutări noi. Era, în acest om, o mare emotivitate, cuviincios stăpânită, dublată de o nesfârșită curiozitate și împletită cu un entuziasm ... bine temperat. Acid uneori, cu bonomie, întâmpina și el cu zâmbete ironiile celorlalți. Nu se întâmpla prea des să renunțe la ideile sale (și cu atât mai greu la cele mai năstrușnice), dar a știut întotdeauna să respecte până și pe cei mai înverșunați dintre adversarii acestor idei. Față de opiniile contrare, câteodată cam apăsat și ostentativ enunțate, găsea o formulă fină (uneori și ușor ironică) pentru a exprima, la nevoie, delimitarea care îl menținea în cercul ideilor sale. *Noli tangere circulos meos...* Îi erau cu totul străine joasele durități de limbaj pe care cu satisfacție le „frecventează” azi unii membri ai breslei noastre, tot așa cum detesta neregularitățile din ținuta fizică a celor din jur.

---

¹ În **AIIX**, XXXI, 1994, p. 611–614.

A fost unul dintre cei despre care se poate spune, cu adevărat, că *purta calitățile defectelor și defectele calităților sale*, ceea ce îl făcea comod și incomod în același timp. Și, până la urmă, mai mult incomod decât comod... Cu altfel de fire, ar fi făcut mai lesnicios chiar și drumul ideilor sale.

A apărut la Iași în toamna anului 1992, s-a (re)acomodat ușor în orașul copilăriei și adolescenței, a regăsit chiar și unii foști colegi și vechi prieteni. Cămăruța noastră de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” i-a stat la dispoziție de-a lungul anilor. Acolo a prins contur *Programul de cercetări privind ideologia medievală a Puterii*, întrupând probabil un gând mai vechi. A crezut că, pentru acest program, va primi tot ajutorul cuvenit din partea celor care erau „responsabili” vieții științifice ieșene, ba chiar și de la bucureșteni care nu ezitau să-i mărturisească admirația și prietenia. Dezamăgirea nu a avut mult de așteptat. „Egidele” erau mai ușor de oferit, ca și cuvintele frumoase și deșartele declarații flatante, decât sprijinul efectiv și mai ales în felul conceput de Dumitru Nastase. Ani în șir nu s-a putut găsi o cameră în care să fixeze centrul aceluia *Program*, pentru a aduce acolo, treptat, cărțile sale de la Atena. Îi era greu să înțeleagă de ce întâmpină atâtea greutăți cineva care venea *să dea*, nu *să ceară*...

A primit cu emoție doctoratul de onoare acordat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” în 1996 (câteva luni după ce îl primise și prietenul său de la Paris, Petre Ș. Năsturel), nădăjduind că noua calitate îi va ușura obținerea sprijinului pentru *Programul* său. Și poate, cu o fire mai bătaioasă, ar fi putut dobândi ceea ce dorea. Visător, creator de idei (cum îi plăcea să se definească), nu și luptător statornic pentru biruința acestora, a primit doar ceea ce alții au putut să facă, să ceară și să primească pentru el.

Programul de cercetări privind ideologia medievală a Puterii a dat primele roade în 1997, când – fără nici un sprijin oficial, în cadrul celui de-al VIII-lea Congres de Studii Genealogice – am putut organiza colocviul *Suveranitate și ideologie politică în Evul Mediu*, cu câteva contribuții interne și străine (din Franța, Polonia și Ungaria). Reuniunile de acest gen au continuat, apoi, sub formă de „seminarii de lucru”². În

---

² Cf. *De potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Editura Universității „Alexandru I. Cuza”, Iași, 2006 (apărut în iunie 2007), p. 625–629 (lista „seminariilor” cu titlurile comunicărilor). V. și p. 10–11 (despre evoluția *Programului*). Note despre activitățile *Programului* am dat, cu regularitate, în *Buletinul*

2002, *Programul* însuși a trebuit să părăsească incinta institutului (sub a cărui egidă Dumitru Nastase îl plasase încă de la organizare), găsind adăpost într-un spațiu generos oferit de rectorul Universității „Alexandru Ioan Cuza”. De altminteri, încă din 2001 conducerea aceluși institut refuzase să găzduiască „seminariile de lucru” inițiate de cineva care, altminteri, era acolo *membre de onoare*...

A primit aceste lovituri cu un fel de senină indiferență, care a putut părea surprinzătoare pentru ceilalți. **Azi îl înțeleg mult mai bine.** Când, în 2003, i-am propus să adunăm într-un volum comunicările citite în ședințele *Programului*, mi-a pus în vedere – în felul ritos care-i era caracteristic în unele împrejurări – ca nu cumva acest volum să se transforme într-unul *omagial*, la împlinirea vârstei de 80 de ani. Cartea a ieșit de sub tipar în 2007 și numai data pusă la sfârșitul *Precuvântării* sugerează posibilitatea acelei eventuale închinări. Și soarta ei a fost ciudată: pe de o parte, apariția a fost trecută sub tăcere în revistele românești de istorie (o prezentare a fost chiar explicit refuzată); pe de altă parte, a stârnit ostilitatea unor oameni care fuseseră doar tangențial implicați în activitățile respective.

S-ar putea spune că, oricât de orgolios părea în privința ideilor sale, Dumitru Nastase era indiferent la ceea ce s-ar numi *publicitate*. Jacques Le Goff îl recomandase la *Variorum Reprints* pentru publicarea unui volum cu studiile sale importante despre Muntele Athos și ideea imperială în Țările Române; un minim efort ar fi fost suficient pentru ca volumul să apară. Nu l-a făcut.

Ultima sa inițiativă a avut în vedere (2003) organizarea la Iași a unui *centru de studii athonite* (sau *de istorie a relațiilor româno-athonite*), în jurul unei arhive și a unei biblioteci de specialitate. Calea birocratică pe care a așezat acest proiect a dus la îngroparea lui.

Încet, oboseala, vârsta, dezamăgirile, apoi și boala și-au spus cuvântul. Pe de altă parte, s-a stins încet și entuziasmul manifestat zgomotos în primii ani, cu promisiuni flamboiante în care Dumitru Nastase avusese naivitatea să creadă. S-a întâmplat să întreb, la îndemnul lui, de soarta unor asemenea promisiuni. Stânjeneala cu care mi s-a răspuns, cu privirea piezișă, m-a făcut să înțeleg cât de nepotrivită era întrebarea, dar și cât de neîntemeiată fusese încrederea.

Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, după cum urmează: I, 1999, 11; III, 2001, 10–12, p. 6; IV, 2002, 1–3, p. 3 și 7–9, p. 6; VI, 2004, 1–6, p. 10; VII, 2005, 1–3, p. 5; 4–6, p. 15; 10–12, p. 15; VIII, 2006, 1–3, p. 5; IX, 2007, 1–3, p. 15.

O vreme, l-am mai avut între colaboratorii Centrului de Cercetare și Documentare „Ștefan cel Mare” de la Mănăstirea Putna. A fost și acolo, cum fusese și la reuniunile Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, o prezență stenică, încurajatoare, antrenantă. Din 2008, sănătatea nu i-a mai îngăduit să părăsească Atena. Pierderea bunilor prieteni și colegi Petre Ș. Năsturel și Sorin Ulea, în 2012, l-a afectat mai mult decât se poate bănuși. În aceste împrejurări, nu știu cât și cu ce spor a mai continuat să lucreze. N-am putut, micul său grup de prieteni de aici, decât să urmărim, cu infinită tristețe, stingerea acestui om care fusese plin de viață.

Ne-a lăsat să-l păstrăm în amintire așa cum l-am cunoscut în anii săi buni: cu zâmbet ștrengar, ghiduș și plin de vervă. A plecat fără să ceară nimic. Măcar să ne îngrijim cum se cuvine de ceea ce a dat.

Ștefan S. Gorovei

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare
AG	= Arhiva Genealogică
AGR	= Arhiva Genealogică Română
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol", Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iași
AIRCRUV	= Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
ANIC	= DANIC
AnB	= Analele Brăilei
AnD	= Analele Dobrogei
AnM	= Analele Moldovei
AO	= Arhivele Olteniei
AP	= Analele Putnei
APH	= Acta Poloniae Historica
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ASUI	= Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza", Iași
AUBI	= Analele Universității București. Seria Istorie
AUI	= Analele Universității Iași. Seria Istorică
BAIESEE	= Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BF	= Byzantinische Forschungen
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Română Veche
BS	= Byzantinoslavica
BSt	= Balkan Studies (Thesaloniki)

„Studii și Materiale de Istorie Medic”, vol. XXXI, 2013, p. 447-449

BSH. BSHAR	= ARBSH
BSGR	= Buletinul Societății Geografice Române
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CDM	= Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a Statului, vol. I-V, București, 1957-1975
CI	= Cercetări Istorice
CL	= Cercetări Literare
Cv. L	= Convorbiri Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DIR	= Documente privind Istoria României (seria A : Moldova; seria B : Țara Românească; seria C : Transilvania)
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica (seria A : Moldova; seria B : Țara Românească; seria C : Transilvania; seria D : Relații între țările române)
EB	= Etudes Balcaniques, Paris
EDr	= Ephemeris Daco-romana
EBPB	= Etudes Byzantines et Post Byzantines
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
Hurmuzaki	= Hurmuzaki, Eudoxiu de (și colaboratorii), <i>Documente privind istoria românilor</i>
HU	= Historia Urbana
HY	= Historical Yearbook
IN	= Ioan neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași
LAR	= Literatura și Arta Română
LL	= Limbă și Literatură
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MI	= Magazin Istoric
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NEH	= Nouvelles Études d'Histoire
OCF	= Orientalia Christiana Periodica
RA	= Revista Arhivelor
RC	= Revista Catolică

RCr.	= Revista Critică
REB	= Revue des Études Byzantines
REG	= Revue des Études Grecques
REI	= Revue des Études Islamiques
RER	= Revue des Études Roumaines
RES	= Revue des Études Slaves
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RH	= Revue Historique
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI	= Revista de Istorie
RI	= Revista Istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie
RIM	= Revista de Istorie Militară
RIR	= Revista Istorică Română
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară
RM	= Revista Muzeelor
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire
RSL	= Romanoslavica
RT	= Revista Teologică
SAI	= Studii și Articole de Istorie
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SB	= Studia Balcanica
SCI	= Studii și Cercetări Istorice
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice. Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie
SOF	= Süd Ost Forschungen, München
ST	= Studii Teologice
Studii	= Studii. Revistă de Istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia
TR	= Transylvanian Review
TV	= Teologie și Viață
UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen

Autorii sunt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în această listă.